

Cevat Yıldırım

Güzelhisar

Aliğa Çevresi İle Birlikte

Düzeltilmiş 3. Baskı

Aliaga Kent Kitaplığı

Aliağa Kent Kitaplığı Dizisi: 2

Güzelhisar

Aliağa Çevresi İle Birlikte
Düzeltilmiş 3. Baskı

Yazar

Cevat Yıldırım

Proje Koordinatörü

Şenol Gök

ISBN: 978-975-97975-9-1

Kasım 2017/Ankara

Tasarım ve Baskı

AKARE Araştırma Propaganda Reklam Ltd. Şti.

Abdullah Cevdet Sok. 26/7 Çankaya/ANKARA

www.akarereklam.com.tr

Tel: 0 (312) 442 61 25

E-mail: info@akareajans.com

Aliağa Belediyesi

Kültür Mahallesi Lozan Caddesi No: 47 Aliğa - İZMİR

Tel: (0232) 6161980

E-mail: aliagatarihi@aliaga.bel.tr

Bu eser, Aliağa Belediyesi'nin kültür hizmetidir.

- © Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Aliağa Belediyesi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tümü ya da bölümü/bölmeleri Aliağa Belediyesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap ücretsizdir. Parayla satılamaz.

Düzeltilmiş 3. Baskı

Güzelhisar

Aliğa Çevresi İle Birlikte

Cevat Yıldırım

2017

Aliğa Kent Kitaplığı Dizisi: 2

İçindekiler

Önsöz	11
I. Yörenin Coğrafyası	17
Bölgenin Doğal Yapısı	17
a. Yeryüzü Oluşumu.....	17
b. Dağlarımız Dumanlı Dağı ve Yunt Dağları.....	18
c. Güzelhisar Çayı.....	21
d. Güzelhisar Toprakları-Ovalar.....	21
e. İklim.....	21
f. Bitki Örtüsü.....	22
Köyün Yeri	23
a. Güzelhisar Köyünün Konumu.....	23
b. Kaza-i Güzelhisar'ın Sınırları.....	27
II. Güzelhisar Adı Nereden Geliyor?	28
III. Anadolu ve Güzelhisar Civarında Tarih Öncesi	34
a. Neolitik Buluntular.....	35
b. Bronz Çağı.....	36
IV. Tarih Çağları ve Bölgemiz	38
A. Geç Bronz ve Erken Demir Çağı'nda Kültürler	38
B. Hitit Öncesi ve Sonrası Batı Anadolu'daki Bazı Yerli Halklar	40
1. Karlar.....	40
2. Lelegler.....	40
3. Luviler.....	40
4. Likya.....	41
5. Pelasglar.....	41
6. Amazonlar.....	43
7. Aioller.....	45
8. Ionlar.....	47
C. Aiol ve Aiol Öncesi Yakın Çevremizdeki Önemli Yerleşim Yerleri	49
1. Kyme.....	49
2. Myrina.....	52
3. Gryneion.....	54
4. Aigai.....	56
5. Titnaios.....	58
D. Antik Çağ'da Batı Anadolu ve Küçük Asya	62
E. Frigyalılar	64
F. Lidyalılar	65
G. Pers Egemenliği	65
H. Büyük Iskender Dönemi	66
I. Lysimachos Dönemi ve Bergama Krallığı	67
1. Bergama Krallığı.....	67
2. Galatlar.....	70

V. Roma Egemenliği Dönemi	72
VI. Bizans Dönemi	74
VII. Türkler Anadolu'da	80
a. Saruhan Güzelhisar-ı Çevresinin Türkler Tarafından Fethi.....	82
b. Kuruluşta Kosova Savaşı'na Kadar Osmanlı Beyliği.....	94
c. Saruhan Beyliği'nin ve Güzelhisar Kazasının Osmanlı Devleti'ne Geçişı.....	100
VIII. Osmanlı Dönemi	102
A. Ankara Savaşı'ndan Sonra Tarihte Kısa Bir Gezinti	102
B. Kuruluş Döneminde İdari Yapı	104
1. Merkez Yönetimi.....	104
2. Taşra Şehir ve Kazalarının Yönetimi.....	104
3. Askeri Düzen.....	104
C. Yükselme Devri ve Sonrası Devlet Yönetim Örgütü	105
1. Merkez Örgütü	105
a. Hükümdar (<i>Padişah</i>).....	105
b. Hükümdarın Yardımcıları.....	106
1. Sadrazam.....	106
2. Şeyhülislam.....	106
3. Kubbealtı Veziri.....	107
4. Kazasker.....	107
5. Defterdar.....	107
6. Nişancı.....	107
7. Reis-ül kütüb.....	107
8. Kaptan Paşa.....	107
Ç. Divan	108
2. Taşra Yönetim Örgütü	108
a. Beylerbeyi.....	109
b. Sancakbeyi.....	109
c. Kadı.....	110
d. Naib.....	112
e. Kethüda, Kahya - Muhtar.....	112
3. Osmanlılarda Yerleşime Ait Terimler	113
a. Şehir.....	113
b. Kasaba.....	113
c. Kariye-Köy.....	113
d. Mezra-Ekinlik.....	113
IX. Hangi Balaban Paşa?	115
1. Balabancık.....	116
2. İnce Balaban Bey.....	116
3. Deli Balaban Paşa.....	116
4. Tavica Balaban Bey.....	117
5. Balaban Paşa (<i>Çakır</i>).....	117
6. Balaban Paşa (<i>Arnavut</i>).....	118
7. Koca Balaban Bey.....	118
X. 15 ve 16. Yüzyıllarda Bölgemiz Tarihine Bakış	152
XI. 16. Yüzyıl Sonlarında Mühimme Defterlerine Göre Güzelhisar'da Tımar	161

XII. Sokullu Mehmet Paşa'nın Ölümünden Sonra Güzelhisar ve Çevresi	163
XIII. Celali Ayaklanmaları'nın Başladığı Dönemde Kaza-i Güzelhisar	167
XIV. Evliya Çelebi Güzelhisar'da	172
XV. Köprülüler Devri'nden Sonra Bölgemizdeki Olayların Günümüze Yankıları	174
XVI. Bölgesel Voyvodaların Güçlendiği 18. Yüzyılda Güzelhisar	177
XVII. Ayanlık Kurumu ve Güzelhisar Ayanları	185
1. Güzelhisar Ayanları.....	190
2. Güzelhisar Ayanları ile İlgili Diğer Belgeler.....	193
XVIII. 19. Yüzyılda Güzelhisar ve Çevresinde Yeni Gelişmeler	198
Güzelhisarlılar için Hükümdara Dilekçe Veriliyor.....	200
Güzelhisar'ın 1821 Yılı Vergisi.....	201
19. Yüzyılda Ayanlık.....	202
İngiliz Charles MacFarlane Güzelhisar'da.....	202
Gezginlerden Sonrası.....	203
XIX. Güzelhisar'da Veba	205
XX. Tanzimat ve Sonrası	209
A. Yenilikler	209
B. 1844-1845 Yılı Saruhan Sancağı Güzelhisar Kazası Temettüat'ı	211
Saruhan Sancağı, Güzelhisar-ı Menemen Kazasında Düzenlenen Temettü'at Defterinin İncelenmesi.....	216
C. İslahatlar	227
Ç. Yörüklerin Çevrede İskanı	228
D. Ülkede ve Bölgede Yeni İdari Düzenlemeler ve Ulaşım	231
E. Meşrutiyet ve Sonrası	233
1. Meşrutiyet ve İstanbul.....	233
2. Balkanlarda Sıkıntı.....	234
3. Güzelhisarlı Gönüllüler.....	235
4. Yüzyılın Sonunda Dokumacılık.....	235
5. Güzelhisar-ı Menemen Köy Oluyor.....	235
6. Aliğa ve Baltacı Ailesi.....	236
F. "Doksanüç Harbi" Göçü	237
G. Yüzyılın Sonlarına Doğru Acı ve Tatlı Olaylar	240
1. Bölgemizde İki Acı Olay.....	240
2. Muhacirler Kendilerine Ev Yapıyor.....	240
3. Yüzyıl Sonunda Bölgede Tarım ve Hayvancılık.....	241
4. O Yıllarda Aliğa Çiftliği.....	241
5. II. Meşrutiyet'te Güzelhisar ve Çevresi.....	241
H. Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı'nın Başladığı Döneme Kadar Güzelhisar ve Çevresi	242
Balkan Savaşı.....	242
I. Dünya Savaşı.....	246

XXI. Kurtuluş Savaşı'nda Güzelhisar	250
Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu.....	250
İzmir'in İşgali ve Direniş Kararı.....	251
Menemen ve Çevresinin İşgali.....	253
Güzelhisar'a Yunan Askerinin Geliş.....	254
Kuvayı Milliye Nedir?.....	255
İşgalciler İzmir'in Kuzeyinde Yürüyüşe Geçiyor.....	256
Yunan Askeri Aliğa'da.....	257
Zeytinadağ'dan Bergama'ya Geliş ve Bergama'nın Düşmesi.....	257
Bölgemizde Düşmana İlk Tokat.....	258
Güzelhisarlılar Yunan Askerini Korkutmuştu.....	259
Menemen'de Kaymakam Kemal Bey'in Şehit Edilmesi.....	260
Yunan Askeri Tekrar Bergama'da.....	261
Türk Halkı Oturdukları Yerlerden İçerilere Doğru Göçüyor.....	262
Vatanın Tamamında Durum Nasıldı?.....	263
Kurtuluş Günleri.....	266
Aliğa ve Güzelhisar Civarına Türk Askerinin Geliş.....	268
XXII. Osmanlı Döneminde Güzelhisar Kazasına Bağlı Köyler	270
A. Alfabetik Sırayla Köyler.....	270
B. Belgelerde Görülen Diğer Köyler.....	279
C. 19. Yüzyıl Güzelhisar Kazası Köyleri.....	279
XXIII. Geçmişten Yakın Günlere Doğru Aliğa'ya Bakış	280
Türkler Ege Denizi Kıyılarında.....	280
A. 19. Yüzyıl ve Sonrası Aliğa	282
Cizye.....	283
Uşr (Öşür-Aşar) Vergisi.....	283
Resm-i Ağnam.....	283
Aliğa İsmi Nereden Geliyor?.....	293
Güzelhisarlıların Baltacı ile İlişkisi.....	294
B. 19. Yüzyıl Ortasından Sonra Aliğa	300
20. Yüzyıl Başlarındaki Aliğa Çiftliği'nden Aliğa İlçesine Doğru.....	301
XXIV. Güzelhisar'da Ekonomik Yaşam	303
Tarım Hayatı.....	303
XXV. Güzelhisar'da Muhtarlık	307
1930-1999 Arasında Güzelhisar'da Muhtarlık Yapanlar ve Dönemleri.....	308
XXVI. Güzelhisar'da Eğitim ve Öğretim	310
Cumhuriyet Devri Güzelhisar Eğitimcileri.....	312
XXVII. Fiziki Çevrede Değişim	314
XXVIII. Güzelhisar'da Düşünsel Gelişim	318
XXIX. Güzelhisar Folkloru	321
A. İnançlar	323
a) Afsun ve Büyü.....	323
b) Ay ile İlgili İnançlar.....	325
c) Arı Isırmasına Karşı Tedavi ve Tılsım.....	326
ç) Bereket ile İlgili İnanışlar.....	326
d) Bitkiler ile İlgili İnanışlar.....	327

e) Cansız Maddelerle İlgili İnanışlar	328
f) Çocuk ile İlgili İnanışlar	329
g) Doğum ve Düşle İlgili İnanışlar	329
h) Ev ile İlgili İnanışlar	329
ı) Fal ve Kahve	330
i) Günler ve Aylarla İlgili İnanışlar	330
j) Hayvanlar ile İlgili İnanışlar	330
k) İnsan Vücudundan Bazı Parçalar	331
l) Kız-Erkek, Gelin, Kayalar ve Kedi	331
m) M Harfi ile Başlayan Nesnelere	332
n) Nazar ve Nazarlık	332
o) Sağlık	332
ö) Tabiat Üstü Varlıklar	333
p) Yıldızlar	334
B. Gelenek ve Yaşantılar	334
a) Askere Gitme	334
b) Hasta Ziyareti	335
c) Günlük İşler	336
ç) İlk Üründen Dağıtma	336
d) Köyde Çamaşır Günü	337
e) Gençlik	338
f) Misafirlilik	340
C. Eğlence ve Oyunlar	340
a) Hidrellez	342
b) Oyun Evleri	346
c) Deve Güreşleri	347
d) Seyirlik Oyunlar	347
e) Diğer Oyunlar ve Çocuk Oyunları	348
Ç. Bayramlar	349
a) Şeker Bayramı	350
b) Kurban Bayramı	351
D. Düğünler	352
a) Kız İsteme	353
b) Nişan Töreni	354
c) Düğün Töreni	354
E. Toplantılar	357
a) İmece	359
b) Hayır için Yapılan Toplantılar	360
c) Yağmur Duası	360
F. Atasözleri ve Ninniler	361
G. Halk Sağlığı	364
XXX. Güzelhisar'da Tarihi Eserler	366
1. Balaban Paşa Camisi	366
2. Ali Ağa Camisi	368
3. Mezarlıklar	372
4. Çeşmeler	373
5. Hamamlar	373
XXXI. Araştırma ve Güzelhisar'la İlgili Son Söz	375
XXXII. Sözlük	378
XXXIII. Kaynakça	404
XXXIV. Dizin	409

Cevat Yıldırım, 1945 yılında Aliğa'nın Güzelhisar köyünde doğdu. Edirne Öğretmen Okulu'nu bitirip öğretmenliğe başladı. İzmir Eğitim Enstitüsü Resim-İş bölümünden mezun olduktan sonra yurdun değişik yerlerinde okullarda Resim İş ve Sanat Tarihi dersi verdi. 1993 yılında Öğretmenlik mesleğinden emekli oldu. 2001 yılında Aliğa ve yakın çevresi hakkında yazılmış en kapsamlı eser olan "Güzelhisar"ı kendi imkânları ile yayınladı.

2000'li yılların başından itibaren Aliğa'da yerel tarihi araştırmaya devam etti. 2009 yılında "Aliğa: Cumhuriyet Dönemi" eserini Aliğa Ticaret Odası'nın desteğiyle yayınladı. 2015 yılında "Su, deniz, Gediz: Foça" kitabını yazdı. Halen tarihi- mitolojik öyküler üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

Cevat Yıldırım, iyi derecede Osmanlıca bilmektedir.

I. Basıma Önsöz

Saruhanlı Beyliği'ne ve Osmanlı Devleti'ne yıllarca Kazalık yapmış Güzelhisar köyü ile Yirminci yüzyıl sonunda hızla gelişen Aliağa ilçesi, tarihi ve coğrafi yönüyle şimdye dek tam olarak ele alınmamıştı. Bu amaçla otuz beş yıl öncesinden başladığım soruşturma ve incelemelerime son üç yıldır ciddi bir biçim verdim.

Güzelhisar ve Aliağa çevresini bir plan dahilinde gezdim ve araştırdım. Yörenin coğrafyasını, tarih öncesinden Osmanlıya ve Cumhuriyete kadar olan zaman dilimi içinde kurulan devletlerini, kentlerini bunların toplumsal yaşamları ve ekonomisini, yöre folklorunu, kısacası tüm yaşamını kesitler halinde dile getirmeye çalıştım.

Osmanlı Dönemi ile ilgili yer yer kısa bilgiler verildi. Ancak Osmanlı toplumunda yönetim biçimi, toprak düzeni ve vergi sistemi ayrıntılı bir biçimde açıklandı. Balaban Paşa'lardan itibaren de Güzelhisar ve yakın çevresindeki olaylar tarihe belgeye dayanılarak anlatıldı. Kurtuluş Savaşı, yazılı kaynaklarla birlikte, yaşlı kişilerden alınan bilgiler birleştirilerek izah edildi. Güzelhisar'ın elli yıl öncesinin toplumsal yaşamı araştırılıp düzenlenerek hikaye edildi. Umarım bu araştırma yayınlandığında tarihe meraklı hemşehrilerimiz yöre tarihi ile ilgili gerçekleri öğrenecektir. Aliağa ilçesi öğrencileri de yakın çevre tarihi ve yaşamı hakkında bir kaynak bulabilecektir.

Araştırmalarım sırasında çevre gezilerinde bana rehberlik eden arkadaşlarıma, Osmanlıca'yı okuyup geliştirmemde büyük yardımını gördüğüm Aliağalı Ömer Üstün Bey'e ve konu ile ilgili görüştüğüm tüm saygıdeğer insanlara teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki belgelerin bir kısmına ulaşmamı sağlayan yakın arkadaşım merhum Sabahattin Coşkun'un eşi Serpil hanıma teşekkürlerimi gönderirken, arkadaşşıma da Tanrıdan bol bol rahmet diliyorum.

"Bugün dünün içinden akıp gelmektedir." (*)

Günümüzü daha iyi değerlendirebilmek için, geçmişi doğru ve sağlıklı biçimde öğrenmek gereklidir. Bu kitabı okuyanlar, bölgeye ve çevreye daha anlayışla bakabilecekse, insanlarına daha hoşgörü ile yaklaşabilecekse, emeklerimin boşa gitmediğini hissedip, kendimi bahtiyar sayacağım.

**"Tarihi maziden buldum bir varak,
Mütalaa eyledim, çok ettim merak,
Zulme'i kalbimde yandı bir çırak,
Dedim neşr olsun, bu hikayetimiz" (**)**

Cevat Yıldırım, 2001

(*) Ali Gevgili 17.08.1979 Tarihli Milliyet Sanat Der. S.16.

(**) Edebiyat Ansiklopedisi. 1991 Milliyet Yay. Döşeme.

“Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli kültürdür. Kültür, okumak anlamak, görebilmek, gördüğünden mana çıkarmak, ders almak düşünmek, zekâyı terbiye etmektir.”
(1936) Atatürk

III. Basıma Önsöz

Okullarda öğrencilerimin karşısında olduğum dönemde; Ata’mızın bu sözleri daima bana yol gösterdi. Çalıştığım dal, resim öğretmenliği olmasına rağmen doğduğum köy Güzelhisar’ın tarihi ve coğrafyasını çocukluğumda hep merak ettim. Günümüzde küçük bir yerleşim birimi olsa da Güzelhisar’ın bir kaza olduğu söylemi hep vardı. Fakat yazılı bir belge yoktu. Kütüphanelere gittiğimde Güzelhisar kazasıyla ilgili bir yazı var mı diye araştırıyordum. Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde ilk bilgileri buldum. Okuyup notlar aldım. Araştırmalarımı sürdürdüm. Bulduklarımı arkadaşlarımla paylaştım. 1997 yılı sonunda ciddi şekilde araştırıp yazmaya karar verdim. 1998 yılında Ankara’da Milli Kütüphanede ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde araştırma yaptım. Çalışmalarımı sürdürdükçe olumsuz durumlarla karşılaşsam da bunları geride bırakıp, amacıma ulaştım. Bu kitabın ilk baskısı 2001 yılında tarafımdan gerçekleştirildi.

2016 yılında, Aliağa Belediyesi II. baskıyı rekor bir sayıda 5.000 adet olarak yaptı. Kitapların kısa zamanda dağıtılıp, bitirildiğini öğrendim. Bana da bir miktar kitap verilmişti. 2017 yılında üç akademisyenin Foça’ya kadar gelip, kitap istemesi beni gururlandırdı.

Yakın zamanda Güzelhisar kitabını tekrar okudum. Daha önce acele ile hatalı yazılmış sözcük ve tümceleri değiştirdim. Örneğin büyük yol yerine “E-24 Karayolu” diye yazdım. Oyarda mevkisini ve Güzelhisar Çayı’nı anlatırken nasıl yazılmışsa öyle bıraktım. Özgün yazılım, geleceğe belge olmalıydı. Balaban Paşa Camisi’nin vakıfları bulunmamıştı. Yeni baskıda bu konuyla ilgili kısa olsa da bilgi verdim. Aliağa’da ören yerlerinde kazılar yapılıyor, sanayide de yeni atılımlar gerçekleştiriliyor. Dünyada devamlı değişim yaşanmaktadır. Bu konuları ele alıp, kitabın hacmi dışına çıkmak istemedim.

İlk paragrafta aldığım Atatürk’ün kültür üzerindeki düşüncelerini, Aliağa Belediye Başkanı Serkan Acar’ın kendine prensip edindiğini sanıyorum. Başkanımızın kültür alanındaki girişimlerinden memnun oluyorum. Güzelhisar kitabının üçüncü basımı okuyuculara hayırlı olsun.

Saygı ve sevgilerimle,

Cevat Yıldırım

Kasım 2017

Sunuş

Ege'nin, binlerce yıldır uygarlıklar doğuran bereketli topraklarında yaşıyoruz. Bu coğrafya, bazı araştırmalara göre beş bin, yeni bazı bulgulara göre de 8 bin yıllık uygarlığın izlerini ve kültürel mirasını taşıyor. Kentlere anlam ve değer katan, o kenti kent yapan; tarihi ve geçmişten bugüne biriktirdiği zenginlikleridir. Aliağa ve çevremizde bu zenginlik var. Önemli olan bu zenginliği bugünden geleceğe taşımak. Bunun yolu da "yazmak" tan geçiyor.

Osmanlı döneminde ticaret yolları üzerinde önemli bir yerleşim yeri olan, Cumhuriyet döneminde Aliağamıza bağlı bir köy olan Güzelhisar'da doğmuş, büyümüş değerli yerel tarih araştırmacısı Cevat Yıldırım, "*Geçmişini bilmeyen, geleceğine yön veremez*" diyerek yıllar önce yazmaya başlamış. Adeta bir "*Kültür hamalı*" gibi, yaşamı boyunca biriktirdiği notlarını, 1990'lı yıllarda bölgemizi karış karış gezerek, Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerini tarayarak 2001 yılında elinizde tuttuğunuz bu eserin 1. Basımını kendi imkânlarıyla gerçekleştirmiş.

Eğitimci yazar Cevat Yıldırım'ın "*Güzelhisar*" kitabı, yayınlandığı günden bu yana Aliağa ile ilgili araştırma yapmak isteyenlerin başucu eserine dönüştü. Ancak bu kitabı artık sahaflarda bile bulmak mümkün değildi. Böylesine önemli bir eserin, - zamanla edinilen yeni bilgiler de eklenerek - yeniden kent belleğine kazandırılması gerekiyordu. 2016 yılında bu değerli eserin 2. basımını gerçekleştirerek hemşehrilerimize ulaştırdık. Ancak kitap o kadar büyük bir ilgiyle karşılandı ki kısa sürede tükendi.

Şu bir gerçek ki, yerel tarih çalışmaları hayatımıza, geleceğimize, kültürümüze sahip çıkmakla eşdeğerdir. Yerel tarihimize sahip çıkmazsak birçok değerimiz yok olacak. Yerel tarih mirastır ve ona sıkı sıkı sarılmamız gerekiyor. Kendi yöresinin tarihini tanıyan yöresini sever, sahip çıkar; kendi yöresini öğrenen ve seven ülkesinin tarihini daha iyi öğrenir ve ülkesini sever. Aliağa ve bölge tarihimizi, geçmişten bugüne kültürümüzü, değerlerimizi öğrencilerimize, gençlerimize, çocuklarımıza aktarabilmek için kültür hizmetlerimizi bundan sonra da aynı inanç ve heyecanla sürdüreceğiz.

Bu düşüncelerle "*Güzelhisar*" kitabımızın 3. basımının öğrencilerimize, yerel tarihimize meraklı hemşehrilerimize ve araştırmacılara yararlı bir kaynak olmasını diliyor, adeta "*iğne ile kuyu kazarak*" bilgileri derleyen, toplayan ve bunları bize bir eserde sunan Cevat Yıldırım hocamıza emekleri için teşekkür ediyorum.

Saygı ve Sevgilerimle.

Serkan Acar

Aliağa Belediye Başkanı

Kasım, 2017

I. Yörenin Coğrafyası

Bölgenin Doğal Yapısı

a. Yeryüzü Oluşumu

Gaia; Dünya, yer, evrensel bir öge olarak toprak demektir. Hesiodos'un Theogonia'sına göre;

*"Toprak bir varlık yarattı kendine eşit;
Dört bir yanını saran Uranos yıldızlı Gök'ü,
Mutlu tanrıların sürekli sağlam yurdunu
Yüksek dağları yarattı sonra,
Kaynaklarında tanrılar oturan dağları.
Sonra denizi yarattı, ekin vermez denizi;
Azgın dalgalarıyla şişen Pontus'u
Kimseyle sevişip birleşmeden yaptı bunu".¹*

İlimiz İzmir ve çevresi IV. Jeolojik Zaman başlarında jeologların "Egeid" adını verdikleri bir kara parçası idi. Egeid, bütün Ege Denizi'ni de içine alarak Anadolu yarımadası ile Yunan yarımadasını da birbirine birleştiriyordu. Bu kara parçası; üzerinde ara ara sığ göller görülen tepelik bir bölge görünümünde idi. Anadolu yarımadası ile Yunan yarımadası o devirde alçalmış, deniz seviyesine yakın dalgalı düzlükler biçiminde idi. Bu geniş alan o zamanın başlarında yer kabuğunun yatay hareketleri ile kuzeyden-güneyden sıkıştırılmaya başlayınca doğudaki ve batıdaki kısımlar yavaş yavaş topluca yükselmeye orta bölüm ise esneyip birlikte çukurlaşmaya başladı.

Ege Bölgesi ve ilimizin yayıldığı alan ortadaki çöken kısma yakındı. Bölgemiz doğuda yükselen Anadolu yarımadası ile yavaş yavaş Akdeniz'in suları altına giren Egeid kıtası arasında kalıyordu. Bu hareketler sürecinde Ege bölgemiz ve İzmir ilimizin bulunduğu yerlerde yer kabuğu, çoğunlukla doğu-batı doğrultusunda çatladı. Basınçların, sıkıştırmanın sürdüğü zaman-

¹ Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, s.124

larda kırıklar arasında kalan bazı yerler yükselerek doğu-batı doğrultusunda uzanan sıra dağları oluşturdu. Bazı yerler de çökerek dar ve uzun oluk şeklinde çukurlukları meydana getirdi. Akdeniz'in suları kuzeye doğru ilerleyerek kısım kısım alçalıp yükselen bu çevrede, çok girintili-çukuntulu kıyıları yarattı.

Bölge tektoniği bu oluşum içindeyken, yer kabuğunun derinlere dek inen kırıklarının bazı noktalarında mağma yeryüzüne doğru çıktı. Oralarda volkanik kıpırdanmalar başladı. Bunlar geniş yerlere yayılıp üst üste birikerek volkanik dağlar oluştu. Yakınıımızdaki Dumanlı Dağı işte böyle bir volkan konisidir.

Zamanın akışı içinde akarsular yüksek yerlerde aşındırmalar, çukur yerlerde ve denize ulaştıkları noktalarda biriktirmeler yaparak yöreyi işledi ve ilimiz içinde yeryüzünü şimdiki biçimine ulaştırdı.

Bölgemizde volkan faaliyetleri durmasına rağmen halen sakinlik görülmez. Sıklıkla olagelen depremlerden anlaşıldığına göre yer kabuğu hareketleri devam etmektedir.

İzmir Körfezi'nin kuzey - doğu tarafları güneyde olduğu gibi dünyanın en eski arazilerine sahiptir. Bu yöreler I. Jeolojik Zaman'ın billurlu kütleleri ile örtülüdür. Körfezin kuzeyinde ise III. Jeolojik Zaman'da meydana gelmiş araziler geniş alanlar biçiminde uzanır. Bu neojen arazinin üzerinde IV. Jeolojik Zaman lavlarının izleri de görülür. Alüvyonlarla örtülü nehir yataklarına yakın bütün ovalar IV. Jeolojik Zaman'ın son devirlerinde oluşmuş arazilerdir.²

b. Dağlarımız Dumanlı Dağı ve Yunt Dağları

"Dağlarda gezer oldum.

Okuyup yazar oldum.

Ben bir güzel uğruna,

Kuruyup gazel oldum."

(İsimsiz halk ozanı)

Bu dağlardan Yunt dağları üzerinde Manisa-Bergama, Aliağa - Manisa arasındaki yollar yer alır. Yollar köyleri birbirine bağlayıp ırakları yakın eder. Günümüzde ara yollar dahi asfalttır. Bu dağlarda kuruyup gazel olunmaz, ama Yunt Dağı eteklerinden Pitane Körfezi'nin maviliklerine bakarak aşık olunabilir.

Yunt Dağları: Bakırçay Ovası'nın güneyinde yer alır. Bunlar doğu yöndeki Sultan Dağları ve güney bölümdeki Dumanlı Dağları ile birleşir.

² 1973 İzmir İl Yıllığı, s.1-2.

Manisa yöresinden bakarsak ovanın kuzey bölümündedir diye söyleyebiliriz. Büyük ölçüde tahrip edilmiş neojen ve daha yeni andezitik lav, tüf ve aglomeralardan oluşmuş volkan yapısı kümesinden meydana gelen geniş dağlık kütlelerdir. Güzelhisar köyüne göre kuzey-güney eksenli bir hal gösterir. Güzelhisar Barajı kenarından başlayarak Akhisar'a doğru uzanırlar. Bergama yönündeki Madra dağları gibi oval bir biçimdedirler. Kenarları vadilerle, sel yataklarıyla yarılmış, üstünde yuvarlak tepeler bulunan bir yayla görünümündedirler. Güzelhisar Çayı, Seklik, Siyekli ve Otmanlar köyü civarlarında çok derin vadiler içinde akararak baraj gölüne doğru yol alır.

Yunt Dağı kütesinin 500 m'ye kadar olan kesimleri Akdeniz makisiyle kaplıdır; daha yüksek kesimlerinde ise meşelik ve kızılçam kümeleri görülür. Yaylayı yaran vadilerin elverişli yerlerinde seyrek dizilmiş küçük köyler uzanır.³ Makiler; Şakran, Bahçedere gibi köyler civarında zeytin ağaçlarıdır. Daha yukarılara çıkıldıkça dikenli çalı, bodur meşeliklerdir.

Yüksekliği 1.074 m.yi bulan bu dağlara doğrudan atla gelen atalarımız, bindikleri at anlamında olan "Yunt" adını vermişlerdir. İlk Çağ'ın önemli Aiol kenti Aigai kalıntıları bu dağların Elaia Körfezi'ne doğru bakan batı eteklerinde bulunmaktadır.

Dumanlı Dağ: Eski Güzelhisar kazası (*bugün köy*) merkezinin 4 km doğusunda yer alır. Büyük bir alanı makilerle kaplıdır. Yurdumuzda değişik yerlerde bulunan beş Dumanlı Dağ'dan Ege bölgesinde olanıdır. Kış ve bahar aylarında tepesi genellikle dumanla kaplıdır. Jeologlara göre yeni zamanlarda teşekkül etmiş bir volkan konisidir. Yüksekliği 1.098 m. dir. En yüksek yerinde derin ve geniş bir krater çukuru vardır.⁴ Kuzey ve doğu yamaçları ile üst bölümünde değirmen çevirecek kadar su gözeleri vardır. Daha önceki yıllarda Çıtak köyü, Güzelhisar köyü ve ilçemiz Aliağa'nın içme suyu da bu dağdan temin edilirken tabiat olayları suların daha derinlere inmesinden dolayı Aliağa ve Güzelhisar içme suyu şebekeleri bu kaynaklardan ayrılmıştır. Prof. Dr. Ersin Doğer'e göre Dumanlı Dağ üzerinde Roma-Bizans dönemlerine ait iskan izleri de görülür. Güzelhisar köyünde Dumanlı'nın batı yöresinde yer alan Halkalı Tepesi'ne ait ilginç bir inanış vardır; Halk geçmiş dönemlerde Güzelhisar- Aliağa ovasının deniz suları ile örtülü olduğu dönemde, teknelerin bu tepedeki halkalara bağlandığına ve ismine bu nedenle "*Halkalı*" dendiğine inanmaktadır. Bu dağın üzerinde yer alan Çukurköy Menemen ilçesine bağlıdır. Tarihi yapıları, doğal güzellikleri ve yetiştirdiği sebzelerle görülmeye değer bir yerleşim birimidir.

³ Gelişim Büyük Coğrafya Ansiklopedisi, C:9, s.2589.

⁴ İzmir İl Yıllığı, s.7.

c. Güzelhisar Çayı

“Çay bana çaylar bana
Su vermez çaylar bana”
(Halk Türküsü)

Halk arasındaki adı Kocaçay’dır. Bugünkü Güzelhisar ile Çaltılıdere, Çoraklar, Karaköy’ün arasında sınır çizer. Bu çay Bakırçay’ın (*Kaikos*) güneyinde, Gediz’in (*Hermos*) kuzeyinde yer alır. Doğuş yeri Yunt Dağları üzerindedir. Bir kolu Kılınç Dağı denilen tepenin eteklerinden çıkarak Örselli köyünün ortalarından Köseler köyüne doğru derin vadiler içinde akar. Karadere ismini alan diğer kol ise Karakuzu köyünün güneydoğu istikametinden gelerek Durasallı köyünün altlarında Baraj Gölü’ne birleşir. İzmir İl Yıllığında bahsedilen Sirice Deresi kolu Uzunhasanlar civarından doğar, ancak günümüzde yaz mevsiminde kuraklık nedeniyle suları yok denecek kadar azalır. Bu çay üzerinde Aliğa Petkim Tesisleri’ne sanayii suyu sağlamak amacıyla 1981 yılında “Güzelhisar Barajı” inşa edilmiştir.

Bugüne kadar yapılan ölçümlere göre Güzelhisar Çayı’nın en yüksek debisi $570 \text{ m}^3/\text{sn.}$, ortalama akımı $5.83 \text{ m}^3/\text{sn.}$ olarak tespit edilmiştir. Yıllık ortalama akım ise 160 milyon m^3 tür.⁵

Güzelhisar Çayı’nın suladığı ovalarda bir zamanlar Osmanlı devrinin en güzel kavun ve karpuzu yetişirdi. Baraj sularının tarımda değerlendirilememesi nedeniyle Güzelhisar ve civarındaki köylerin halkı için sulu tarım olanağı oldukça azalmıştır.

Güzelhisar Çayı’nın antik yazarlara göre ilk adı Titnaios (*Titna*)’dur. Pliny’e göre Titanus Şehri bu civardadır. Adını bu çaya vermiştir.⁶ “Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası” yazarı Ramsay Aigai’ye yaptığı gezi hakkında açıklama yaparken bu çayın adının Pythicos olduğunu belirtir. Güzelhisar Çayı’nın başının Aigai (*Köseler Kalesi*) yakınlarında olduğunu gözlemlediğini söyleyerek ayrıca haritasında işaretlediğini yazmaktadır.⁷

Uzunluğu pek fazla olmayan Güzelhisar Çayı bugünkü Kozlar ve Kayalan ovalarını geçtikten sonra Myrina kıyılarında Ege Denizi’ne dökülür. Amazonlar Kraliçesi’nin kenti Myrina yakınlarındaki çay ağzı civar balıkçıların uğrak yeridir. Son yıllarda bu çayın bir kısım suyu, Petkim tesislerinden İzmir kentine içme suyu olarak akıtılmaktadır. Çayın denize döküldüğü yerin güney kısmında tarihi Güzelhisar Tuzlası yer almaktadır.

⁵ İzmir İl Yıllığı 94, s.12.

⁶ W. M. Ramsay, Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası, s.11.

⁷ Age, s:514.

d. Güzelhisar Toprakları - Ovalar

Eski Güzelhisar kazasının (*Kaza-i Güzelhisar*) toprakları Bakırçay Köprüsü'nden başlayıp Kyme (*Kime-Horozgediği köyü civarı*) yakınlarına kadar ulaşıyordu. Bugünkü Zeytindağ kasabasının Bayat Ovası'nı da içine almaktaydı. Yuntdağ yöresinde yerini platolara bırakırdı. Daha sonra Çaltıdere köyünün eteğine yaslandığı Divlit Tepesi'nin yanından Naldöken'i aşarak Güzelhisar Havzası'na uzanırdı. Şakran, Örlemiş, Bahçedere köyleri etrafındaki dalgalı araziler zeytinliklerle örtülüydü.

18. yüzyılda Aliağa bölgesindeki çiftlikler döneminde demirçelik fabrikalarının kuzey yönündeki Biçerova da Güzelhisar topraklarında yer alıyordu. Bugünkü Güzelhisar Ovası ise sadece çayın içinden akmakta olduğu Güzelhisar Çayı Havzasını kapsamaktadır. Bu ovadaki tarımsal arazi varlığı 12.160 hektardır.⁸

Bir zamanlar bu ovanın pamuğu, susamı, kavun ve karpuzu çok meşhurdur.⁹ Günümüzde de ovamızda pamuk tarımı yapılmaktadır. Barajın altından Kanlıgöl mevkisi başlar. Daha aşağılarda Kozlar mevkisi vardır. Uzunburun Çiftliği'nin güney-doğu yönünde Kunduz Çayı yer almaktadır. Köprüye yakın bölgeler Aliağa'nın Kayalan Ovası olarak bilinir. Kanuni Sultan Süleyman devrinde burada "*Kayaalanı*" isimli bir köy olduğu kayıtlarda geçmektedir. Bu ovada yapılan sondaj çalışmalarında tabandan yoğun midye kabukları çıktığı görülmüştür.¹⁰ Bu, Kayalan Ovası'nın eski devirlerde çayın getirdiği alüvyonlarla dolduğunu göstermektedir. Kağıt Fabrikası civarındaki topraklara Aliağa halkınca Şabadan mevkisi adı verilir.

e. İklim

Sıcaklık, yağışlar, güneş ışınları, rüzgarlar, nem, bulutlar gibi özellikler dikkate alındığında yöremizin Ege Bölgesi'nin genel iklim özelliklerini taşıdığı görülür. Ancak bu topraklarda esen sert kuzey rüzgarlarının antik çağlardan günümüze kadar birçok ozana esin kaynağı olduğu ve hatta bu bölgenin bir dönem (*MÖ1000 - 600*) rüzgarlı ülke, Aiol ülkesi (*Eolya*) olarak anıldığı unutulmamalıdır. Evliya Çelebi de yörenin havası için "*O kadar latif değildir*" der. Sanıyorum ki, temmuz ayında günlerce esen poyraz rüzgarının tozu dumana kattığı dönemde, büyük seyyah bu topraklardan geçmişti.

⁸ İzmir İl Yıllığı, S:47.

⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 13, s.78, Zuhuri Danışman.

¹⁰ Anlatan: Aliağa halkından Hurşit Toker.

Bölgemizde kıyılar girintili çıkıntılı, sıra dağlar denize dikey durumda, yükseltiler de fazla değildir. Alçak ovalar ise bu dağlar arasında geniş yüzeyler kaplar. Yazlar sıcak ve kurak, sonbahar, kış ve ilkbahar ayları bol yağmurludur. Kışlar genellikle ılıktır. Dört mevsimin bütün özellikleri bu bölgede görülebilir. Yazları ortalama ısı 24 ile 27 derece arasında değişir. Gündüzleri bu sıcaklık en sıcak düzeye temmuz ayında ulaşır ve 35 dereceyi aşar. Körfez yönünden (*batıdan*) esen rüzgar başladığında arazide çalışanlara tatlı bir serinlik getirir. Bu rüzgara yöremizde “*İmbat*” adı verilmektedir. Kış mevsiminde ise ısı sıfırın altına son yıllarda pek düşmemektedir. En soğuk ay ocak ayıdır, ortalama sıcaklık 7 derece civarındadır.¹¹

f. Bitki Örtüsü

Kendiliğinden veya insan eliyle yetişerek toprak yüzeyini örten, o yörenin iklimine etki eden ağaç ve ağaççıklar topluluğu olarak tanımlayabileceğimiz bitki örtüsü yöremizde Akdeniz iklimine sahiptir.

Bölge yüzyıllardır hep yerleşim alanı olageldiğinden ormanlar genellikle tahrip edilmiştir. Ancak meralarda kışın yeşil, yazın da sarı olan ama asla toprağı terketmeyen otçukları ve aralarında çocukluğumuzun tüm kokularını günümüze kadar inatla taşıyan binbir çeşit çiçek görülebilir.

Dağların deniz seviyesinden biraz yüksek kısımlarında pırnal, ardıç, katır tırnağı, kısa meşeler gibi maki tipi bitki topluluğu bulunur. Yunt Dağı'nda 500 metreyi aşan tepeliklerde seyrek meşe ağaçları, daha yukarılarda ise karaçam ve kızılçam türlerine rastlanır. Bölgemizde Aliağa Bozköy'ündeki orman birkaç yıl önce yangınla yok olmuştur. Şimdi Aşağı Şakran köyü etrafında, daha yukarılarda Yayla ve Osmanlı köyleri (*Manisa köyleri*) ve Güzelhisar civarında çam ormanları vardır. Bu yazılarda sıklıkla sözedeceğimiz Güzelhisar köyünün hemen kenarından başlayan çam ağaçları Şehit Kemal ve Samurlu köylerine doğru uzanmaktadır. XVII. yüzyılda yetişen iri kırmızı ve siyah üzüm bağlarından ise eser kalmamıştır.

Eski tapınak kenti Gryneion'u biraz geçtikten sonra sahilden itibaren zeytinlikler başlar. Eğrigöl köyüne kadar İzmir-Bergama asfaltında ilerlersek asfaltın sağ yanında bazen de her iki tarafında zeytin ağaçları gözümüze çarpar. Şakran ve şimdiki Zeytinadağ kasabası yakınlarında bu ağaçlar yoğundur. Kazıkbağlar (*eski Kazlık*) civarında zeytinlikler yemyeşil bir denizi andırır. Güzelhisar köyünün zeytinlikleri tepede kurulmuş olan köyün hemen altından başlar. Ova köylerinde su boylarında seyrek olarak söğüt, kavak ve çınar ağaçlarına rastlanır.

¹¹ Mustafa Ağır, Sanayide Büyüyen ve Gelişen Kent Aliağa, s:3.

Köyün Yeri

a. Güzelhisar Köyü'nün Konumu

Güzelhisar köyü İzmir'in Aliağa ilçesine bağlı nüfusu binden az bir yerleşim birimidir.

Güzelhisar'ın çevre ilçe ve illere uzaklığı:

Güzelhisar-Aliağa	: 5 km
Güzelhisar-Karşıyaka	: 53 km
Güzelhisar-Menemen	: 31 km
Güzelhisar-İzmir	: 66 km
Güzelhisar-Bergama	: 50 km
Güzelhisar-Manisa	: 43 km
Güzelhisar-Foça	: 45 km
Güzelhisar-Çanakkale	: 276 km

Aliağa ilçesinin doğusunda, Güzelhisar Çayı'nı karşıdan gören tepeciklerin üzerinde kurulmuştur. Köyün girişindeki Kocatepe üzerindeki birkaç bina hariç ilçeden Güzelhisar'a doğru yaya veya araçla geldiğinizde yerleşim yerlerini göremezsiniz. Manisa istikametinden gelip de Güzelhisar Barajı yakınlarından köye doğru baktığınızda, ise camileri, evleri ve okulu rahatlıkla görebilirsiniz. Hangi yönden bakılırsa bakılsın etrafındaki tepeciklerle gerçekten bir hisar görünümündedir ve ovaya yukarıdan bakmaktadır.

Doğusunda Çıtak köyü, Dumanlı Dağı, kuzeydoğu yönünde Uzunhasanlar ve Karakuzu köyleri yer alır. Güneyinde Sivrililer tepeleri ve daha gerilerde Şehitkemal köyü (*eski Öküzköy*) bulunur. Batıda ise Samurlu köyü ve Aliağa ilçesi, kuzeyde Çaltılıdere ve Çoraklar, kuzeydoğuda Yeni Karaköy vardır.

12.04.1985'te ilçe kaymakamlığınca yapılan düzenlemeye göre Güzelhisar köyünün resmi hudutları şöyledir:

Doğusu: Şerif Uyanık Korusu'ndan başlayarak, güney istikametinde Kaplan avlularını takiben, Taş Basamak, Yılanlı Kavak, Akkuyu ve Yunak Deresi'ni (*İnice Deresi*) takiben Şehitkemal köyü ile Çıtak köyü sınırlarının birleştiği noktadır.

Batısı: Güzelhisar Çayı'nın eski İzmir-Bergama yolu ile birleştiği noktadan başlayarak; güney istikametinde bu yolu takiben Hacıali Çeşmesi, Sülüklü Çeşmesi, Yandağı, Kurt Gediği, Tutmaç Kayası'dır.

Kuzeyi: Güzelhisar Çayı'dır.

Güneyi: Tutmaç Kayası'ndan başlayarak, doğu istikametinde Beynazar mevkesini takiben Şehitkemal köyü ile Çıtak köylerinin birleştiği noktadır.¹²

¹² Köy sınır bilgileri köy muhtarlığı kayıtlarından alınmıştır.

Güzelhisar'da erken kalkabilirsiniz çünkü hava fazlaca nemli değildir. Nemin az olması sabah güneşinin doğuşu ve yükselişini rahatlıkla izlemenizi sağlar. Güneşin doğduğu yönde Dumanlı Dağı vardır ki, başı bulutlara değer. Bu dağın hemen batı eteklerinde Çıtak köyü yerleşmiştir. Çıtak ile Güzelhisar arasındaki derecik İnce (*Yunak*) Deresi'dir. Buradan Güzelhisar'a doğru yaklaştığınızda Karahayit mevkisi başlar. Eskiden çok miktarda tütün, buğday ve sebze yetiştirilen yöre toprakları günümüzde çoğunlukla köy merası olarak kullanılmaktadır.

Güzelhisar köyü musluklarından akan su Beylikçayırı topraklarının derinliklerinden gelmektedir. Su deposundan sonraki mevki Değirmen yoludur. Eski Değirmen yolunun devamı Sıra Söğütler'dir. Nazlı gelin gibi sallanan söğüt yapraklarının ucundan baktığınızda Kuleli mevki vardır. Daha da ilerlerseniz Çıtak köyü ovasına girersiniz. Uzunhasanlar'ın içinden çıkan dere Sirice (*Sırace*) Deresi'dir. Çıtak yolundan Sirice Deresi'ne doğru kuzey ve kuzeydoğu yönünde yürürseniz bugün birkaç köyün yararlandığı Kavarası (*Kavakarası*) Ovası'nı görürsünüz. Bu mevkide verimli topraklar vardır. Her türlü ürün yetişir. Kavarası'nın batı kısmında barağa giden asfalt yol uzanır. At veya araba ile yola koyulmadan hemen solunuz Boyalık'tır. Alt tarafı Taştepe, Palasko gibi isimler almıştır. Biraz ilerlediğinizde yolunuzun hemen sağında Hidrellez mevki sizi karşılar, fazla kalmadan Kocaköprü'ye ulaşmanız hoşunuza gidecektir. Etrafınızda domates bahçelerini görebilirsiniz. Yeşil yapraklar arasındaki kıpkırmızı renkleriyle o güzelim domatesler "*al beni ye*" diye sizi çağıracaktır. Artık Güzelhisar'ın kuzeydoğusundan başlayıp kuzeye doğru dalgalı tepeler halinde uzanan Elbirdi tepelerine tırmanabilirsiniz. Eskilerin anlattığına bakılırsa seferberlik öncesi Elbirdi toprakları buğday ambarıydı. Günümüzde ise koyun merasıdır.

Baraja doğru yol alırken dikkat edin, antik mezarlıktan geçiyorsunuz. Tisna'lı dedelerinizin gömütlerini çiğnemeyin, ruhlarını incitebilirsiniz. Tepelerin üstü, yakın zamana kadar definecilerin cirit attığı yerlerden biriydi. Elbirdi üstünden doğuya doğru gözlerinizi çevirirseniz Sarı Kale'nin Uzunhasanlar köyünün üstünde bir kartal yuvası haşmetiyle maviliklere doğru yükseldiğini farkedeceksiniz. Kale'nin güneydoğusundan gelen İbrimdere köpürerek sularını baraj gölüne akıtır. Barajın bu yüzü Yılanlı Ağıl'dır. Güzelhisar ağalarının merasıdır. Buradan ilerleyin sizi barajın kapakları karşılayacaktır. Sağ taraf eski bir köy yıkıntısı olan Akçukur'dur. Sol tarafa Yeni Karaköy yerleşmiştir. Burası Kepez'dir. Bir zamanlar avcılar av yarışmasına buradan başlardı. Barajdan Kocaçay'ın aktığı istikameti takip ederseniz Çatalsu'ya ulaşırsınız. Biraz daha altı Kanlıgöl'dür. Çayın iyice yayıldığı alan Kozlar mevkisidir. Çok verimli olan bu topraklar çocukluğumuzda ka-

vun, karpuz ve pamuk tarlasıydı. Mevkinin kuzey karşıtı akmak'tır. Ya- maçlardan batıya doğru olan meralar Kızılyatak'tır. Bu meranın hemen altı "Oyarda" mevkisidir. Aliağa Organize Sanayii Bölgesi olarak düzenlen- mesi planlanmaktadır. Kozlar Ovası'nın altında İzmirgeçidi yer alır. Mev- cut köprü yıkılmış olup, sular kemer duvarlarını yalayıp akmaktadır. Daha aşağılarda Bayramlı mevkisi ve geçidi yer alır. Sirice ile çayın birleştiği noktanın bu yüzü ise Petratarlası'dır. Bayramlı'nın altında Değirmen Yıkığı vardır. İzmir- Bergama yoluna doğru yürürsek Güzelhisar kısmındaki top- raklar Karayerler'dir. Çayın sağ yn alüvyonlu Kayalan Ovası'dır. Daha sonra köprünün korkuluklarına ulaşıp dokunabilirsiniz. Köprüden güneye bakınız. İşte karşınızda Kağıt Fabrikası. Köprü altından Kocaçay'ın suları edalı edalı Ege Denizi'ne doğru kıvrılarak akmaktadır. Aiolya'da bu ay Pythicos'tur. Daha nceki adı ise Tisna'dır.¹³ çayın denize döküldüğü yerin sağında Truva Savaşı'na giden Agamemnon'un da dinlendiği Myrina antik kentinin kalıntıları yer almaktadır.

Artık Kahveyikiği noktasına gelinmiştir. Adı geçen yer İzmirgeçidi'nin Güzelhisar tarafındadır. Aliağa içinden geçen yolun olmadığı zamanlarda insanlar çoğu kez hayvanlarıyla bu yoldan geçerek Bergama'dan İzmir'e gidip gelirlerdi. Kahvehane de gece gündüz açıktı. Şimdi bulunduğumuz yerden güneye dönelim. Önümüzde Hatip ayırı vardır. Solumuzdaki te- peler artık Gümetepe'dir. Bu tepenin ucunda Elbirdi'ye kadar olan düzlük Kavakardı'dır. Eski İzmir yolundan yryşmz sürdürürsek Aliağa-G- zelhisar köyü yolunu keseriz. Kavşağın karşısı Hacıalı eşmesi'dir. G- zelhisar yolunda köy tarafına doğru ilerlerseniz solunuz Zerdelik, sağınız akaltarla'dır. Zerdelik'in doğu tarafı tarihi İnkaya'dır. Tarlalar içinde y- rmeyi srdrrseniz az daha doğusu Beylik ayırı'dır. Önceleri beylerin hayvanlarının ayırı olan bu mevki çocukluğumuzda bataklıktı. İçerisindeki salep çiçeklerinin mor rengi ve kokusu bugün bile hatırımdadır. Yine yavaş yavaş geriye dönersek Zerdelik karşısındaki tepelere Gevenli mevkisi denir. Önceleri keçi merasıydı. Őimdilerde yörenin sahipleri tarafından bu yerlerin bir kısmı parsellenerek arsaya çevrilmiştir. Bu arada Gevenli'nin meşhur doğal diken sakızlarını da unutmamak gerekir. Daha yukarılara doğru am ağaçları ile karşılaşırsınız. Bu civarın güney ve güneybatı kısmında Büyük ve Kk Damlaca bulunur. Bunlar kırk yıl önce köyün killi ve kll sular- la çamaşır yıkanan doğal amaşırhaneleriydi. Büyük Damlaca'nın havuzu yakın zamanda defineciler eliyle yıkılmıştır. Kk Damlaca kuyusu soğuk sularını yanına gelen ifti, oban veya yolculara vererek yürek ferahlatır. Poligondaki Aliağa avcıları da isterse bu sudan içerek serinleyebilir. Y-

¹³ Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılap Kitabevi, 1990. s.686, 792.

zünüzü poligondan yukarıya doğru çeviriniz. İşte tüm heybetiyle yemyeşil Yaren Dağı karşınızdadır. Bu dağda yüreğinizi ve gözünüzü dinlendirir, ciğerlerinizi bol oksijenle doldurabilirsiniz. Hemen sağ taraf Gavurderesi mevkisidir. Tırmanışınıza devam edin. Damlacalar gibi çamaşır da yıkanabilen Ümmiye Deresi ve Recep kuyuları sizi karşılar. Samurlu köyüne giden orman yolundan doğuya doğru çamlar arasında adımlarınızı atmaya devam ediniz. Akbaba kuyusuyla karşılaşacaksınız. İçi oda biçimli olan kuyunun ağzında iplerin iz bıraktığı köfeki taşından bir bilezik vardır. Kış mevsimi ılık bir su boğazınızdan zeytinyağ gibi akar. Yazın ise suyu oldukça serindir. Günümüzde içme suyu olarak kullanılmamaktadır. Buradan istemeyerek de olsa ayrıldığıınızda, birkaç yüz metre sonra köy karşınıza çıkacaktır.

Güzelhisar köyü mevkilerini Aliağa-Manisa yolundan ilerleyerek tanımayı sürdürüelim. Zerdelik'ten geçerken Gevenli'nin altında yaz-kış akan Bakkal Dede Çeşmesi kimbilir hangi tütüncü kızların türküsünü söylemektedir. Yolumuza daha ileride bir tarihi çeşme daha çıkacaktır. Burası Koca Çeşme'dir. Defineciler görkemini bozsa da havuzları ve düzgün taşlarıyla size tarihin derinliklerinden geldiğini fısıldayacaktır. Köye kıvrılmadan önce burada eski usul bir yağhane ve yolcu kahvehanesini görürsünüz. Arkada Kırtarla incir ağaçları arasından yüzünü gösterecektir. Hemen üstte Güzelhisarlıların kooperatif kurarak inşa ettiği modern bir mandıra vardır. Kırtarla altından Çıtak yönüne gezinize devam edin. Sağ taraf Zeybek Tarla, az ilerisi ise Bağlariçi'dir. Günümüzde bir tek asması kalmayan bu yörede Osmanlı devrinin en güzel siyah ve kırmızı üzümleri yetişirdi. Bağlar içinden Güzelhisar'a doğru olan bölüm Dombaycık'tır. Köye doğru hafif bir meyille tırmanılırsa Cumhuriyetin ilk yıllarının eseri olan büyük pencereci ilkokul binasını görülür. Okulun doğu kısmında iki tarafı kayalarla örtülü Balaban Deresi yer alır. Yağmurlu mevsimlerde suyu çok bol olan derenin ismi ile adaş köyde bir de cami bulunmaktadır. Bahar günlerinde dereden geçerken karatavukların pike yapısını izleyebilirsiniz. Güneydeki büyük makilik tepeler Yandağ veya mahalli ismiyle Gürlük'tür. Buradan doğuya doğru patikaları takip ederseniz beş tane sivri tepeyi göreceksiniz. En büyüğünde küçük yıkık bir hisar vardır. Belki eski bir gözetleme kulesidir. Buraları Sivrililer'dir. Arkası Beynamaz'dır. Cumhuriyet öncesi burada bir köy olduğu bilinmektedir. Tosoğlu tarlasından yürüyünüz. Batıya doğru orman yolunu takip ederseniz Geriş Dede Türbesi'ne ulaşacaksınız. Eski Menemen yolunda Kurt Gediği mevkisi Şehitkemal köyü ile sınır noktasıdır. Kuzeye bakınız; Yaren Dağı altında mor, kırmızı, beyaz çiçekli Lalelik mevkisini görebilirsiniz. Balaban Deresi'nin üst bölümünde bir kavaklık ve Karnapa Çeşmesi yer alır. Şayet aşağıya doğru döşeme yoldan yavaş yavaş inerseniz sağda

Topal Çocuk Çeşmesi, dere içinde de Sağır Hüseyin'in artık oluklarından suyun damla damla aktığı çeşmelerinin kenarında mola verebilirsiniz. Evliya Çelebi'nin geçtiği bu tepelerden güneye doğru dikkatle bakınız belki de Menemen'i ve sisler içindeki antik Larissa kentini seçebilirsiniz.

b. Kaza-i Güzelhisar'ın Sınırları

Kaza-i Güzelhisar veya Saruhan Güzelhisarı ya da Güzelhisar-ı Menemen gibi isimleri olan Saruhanoğulları ve Osmanlı idari yapısında kaza olarak yer alan Güzelhisar kasabası şimdiki köyün bulunduğu yerde kurulmuştu. Güzelhisar Çayı (*Pyhticos*) zamanımızda görüldüğü gibi sınır çizen bir ırmak konumunda değil, merkezin yakınında önemli bir tarım sahası içindeydi.

Kaynaklarda Güzelhisar kazasına bağlı kırktan fazla köy ve mezra ismi geçmektedir. Bu köylerden ayrı bir bölümde sözedilecektir.

1530 tarihli vergi defterlerine göre Güzelhisar'ın en kuzeydeki köyü Eğrigöl idi. Günümüzde Bergama'ya bağlıdır. Güney yönünde ise, Şehitkema (Öküzköy) bulunmaktadır. Güzelhisar-ı Menemen'in yer aldığı arazi Bakırçay (*Kaikos*) ile Çanakkale yolunun kesiştiği yerden başlayarak Yunt Dağı'nın belli bir kısmını da kapsayıp Dumanlı Dağı'na kadar uzanmaktaydı. Yunt Dağı nahiyesi çok zaman Güzelhisar kazasına bağlı olmakla birlikte bazen de Manisa Merkez kazasına bağlı olarak bulunuyordu.

Güzelhisar kazasının kuzeyinde Bergama, kuzeydoğusunda Palamud nahiyesi (*Zeytinliova*)¹⁴, doğuda Emlak nahiyesi¹⁵ güneydoğuda Manisa merkez kazası, güneyde Menemen, güneybatıda Foçalar¹⁶ batıda ise Ege Denizi bulunmaktaydı.

Aigai, Elaia, Gryneion, Kyme, Myrina, Titnaios gibi önemli İlk Çağ kentleri de o devirde Güzelhisar kazası sınırları içinde kalıyordu. Bunlardan ilk beş tanesi Aiol yerleşimiydi. Tisna (*Titnaios*) için tam açıklık yoksa da Bilge Umar, "Türkiye'deki Tarihsel Adlar" kitabında bu yerden bahsetmektedir. Tisna'yı Uzunhasanlar köyünün kalıntıları arasına koymaktadır. Bu isim bir zamanlar Güzelhisar Çayı'na da verilmiştir ve aynı zamanda bir Tanrı ismidir.

¹⁴ Akhisar'a bağlı nahiye merkezi.

¹⁵ Manisa Osmancalı-Üçpınar civarları.

¹⁶ Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa kazası, s.113,114.

II. Güzelhisar Adı Nereden Geliyor?

"Menemen Güzelhisarı" "Saruhan Güzelhisarı" veya Kaza-i Güzelhisar" adı nasıl ortaya çıkmıştır?

İsimlerini iki amazon kraliçesinden alan Kyme ile Myrina'yı bir çizgi ile birleştirin. Dumanlı Dağı'nın batı kısmından 3-4 km uzaklığa bir nokta koyun. Ece kentlerin köşelerinden buraya birer doğru parçası uzatın. Meydana çıkan üçgenin en üst sivri noktasında Güzelhisarı görürsünüz.

Büyük araştırmacılarımızdan biri önemli yapıtında Güzelhisar maddesinin altında şunları yazmaktadır. Bölümün bizleri ilgilendiren kısmı aynen şöyledir:

"Güzelhisar; gerek 17. yüzyıl sonunda, gerek 18. yüzyıl başlarında Saruhan Sancağı'nın kaza merkezlerinden birinin adı; Güzelhisar-ı Menemen dahi denirdi.¹⁷ Aynı yerleşim, Güzelhisar-ı Menemen olarak Aydın Vilayeti İzmir Sancağı'nın Foçateyn (Foça'lar; Eski Foça, Yenifoça) kazasının tek nahiye merkezi edilmiştir.¹⁸ Bunun lokalizasyonunu, hiç umulmayacak bir bilgi kaynağının, Cramer'in yapıtının (c.I, S:151) sayesinde yapabiliyoruz. Cramer, İlk Çağ Neon Teikhos kenti kalıntılarının, Güzel-Hisar yukarısında bulunduğunu söylüyor. Demek ki, aradığımız yerleşim, Menemen'in kuzey yakınında Gediz Irmağı'nın sağ (kuzey) kıyısındaki Yanık köydür."

Ş. Sami (c.V, S:3920) bu Güzelhisar'ın yeri hakkında başka bir açıklama veriyor: "Menemen kurbünde (yakınında-Umar) bu isimle bir küçük kasaba ve kale olup, zan olunduğuna göre Temnos Şehr-i kadiminin mahalindedir". Zan ve kuşku, elbette ki, Menemen Güzelhisarı'nın yerinde değil, orada bulunan İlk Çağ kenti kalıntılarının hangi İlk Çağ kentine (Neon Teikhos'a mı, Temnos'a mı) ait olduğu konusunda idi. Şimdi, Temnos'un Gediz kıyısında hayli kuzey ileride Görece köyü yakınındaki kalıntılar alanında bulunduğunu biliyoruz, der.

Diğer bir yazara göre de; "Şimdiki ilçe merkezi Aliağa kasabasının kuzey ilerisinde, İlk Çağ Myrina kenti kalıntıları alanının yanibaşından Ege

¹⁷ Teoman Ergül, Kurtuluş Savaşı'nda Manisa, s.14.

¹⁸ Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, s.132.

*Denizi'ne dökülen çayın adı, Güzelhisar Çayı'dır (bir adı da Kocaçay). Bu adın, yukarıda gördüğümüz Menemen Güzelhisarı ile ilgisi olamaz; çay oradan çok ileridedir. Kanımca bu çay, adını eteğinden geçtiği İlk Çağ kenti Aigai kalıntıları alanının şimdiki adından (Köseler Kalesi) alıyor. Oraya, en yakın köy olan Kösele köyü de dolayısıyla Kösele Kalesi dendiğinden, Kösele adının Kösele bölümü "Güzel'e" çevrilerek Aigai kalıntılarında Güzel Hisar dahi dendiği anlaşılıyor."*¹⁹

Çevremizde tarihi yönüyle ünlü Bergama'nın Belediye Başkanı Sefa Taşkın "Mysia ve Işık İnsanları" adlı eserinde Aigai, Şakran ve Eleia'yı şiir dolu bir hava içinde cümlelerinde yansıtır. Aigai'nin adından tarihi ve coğrafi konumundan sözettikten sonra şöyle devam eder cümlelerine: "Aigai'den az ilerde, güneyde bir çağdaş barajda suları toplanan Güzelhisar Çayı bugünkü Aliğa'nın kuzeyinde, antik Myrina kenti önünde denize dökülür. Myrina, günümüzde Kalabaksaray olarak adlandırılan ören yeridir. Beriki ve Öteki Tepe diye anılan iki tepe üzerindedir. Buluntuları Paris'in Louvre Müzesi'ni süslüyor şimdi. Berrak suları gürültüyle akan Güzelhisar Çayı'nın adını aldığı, güzel olan hisar belki de Aigai'nin görkemli tepesidir. Üstelik yakın zamanlara değin, adı "Gözel" olan bir köy varmış çevrede. Güzelhisar Çayı'nın Helenler döneminde adı Pythikos'dur. Pythia "Işığın Tanrısı" Apollon'un tapınaklarında bilicilik yapan rahiplere verilen addır. Çok gün görmüş Pythikos'un denize sokulduğu düzlükte bir kağıt fabrikası bugün kirletiyor onun kutsal sularını" der ve bilgece devam eder sözcüklere.²⁰

Uyuyan kent Aigai'yi bize gizleriyle tanıtan sayın başkanımız burada esinini diğer bilim adamımız gibi "Gözel" veya "Köseli" den almış görünmektedir. Her iki değerli yazarımızın birçok görüşünü benimsiyor ve katılıyorum. Ancak önceki adı Titnaios²¹ Helen dönemi Pythicos²² olan çayın Türkler dönemindeki söylemi "Güzelhisar Çayı" olup bu ismi şimdi köy olan, eski Saruhan kazası Güzelhisar'dan almıştır diyorum.

Dokuz Eylül Üniversitesi'nden bir bilim adamımız 1995 yılı Menemen Sempozyumunda sunduğu bildiride Menemen adını ve coğrafi özelliklerini açıklamıştır. Bu incelemede Evliya Çelebi'den aktarma yaparak 1671 yılında Menemen şehrine ünlü seyyahın geldiğine değinir:

"Menemen'e gelirken Bergama ve Foça üzerinden geçen seyyahımız 'Melemen Güzel Hisarı' adıyla anılan bir küçük kale bulunduğunu kaydet-

¹⁹ Bilge Umar, Türkiye'de Tarihsel Adlar, İnkılap K. İst. 1990, s.299.

²⁰ Sefa Taşkın, Anadolu Kültürünün Gizli T., Mysia ve Işık İnsanları, Sel Yayıncılık, s.21-22.

²¹ Prof. W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, 1961 İst., s.12.

²² Prof. W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, 1961 İstanbul, s.514.

miştir.” (S:82, Cilt 9) ²³ (Seyyahatname'nin M.E.B. çevirisinde bu sayfada olan bilgiler Zuhuri Danışman'ın günümüz Türkçesine aktarımında 13.c ve S.78'dedir. Mümin Çevik Çevirisi 8.c ve S.528'de de yer almaktadır). Büyük tarihçimiz Yılmaz Öztuna da Türkiye Tarihi adlı geniş kapsamlı tarihinin 13 cilt ve S.222'de Evliya Çelebi'nin 21 Mayıs 1671'de İstanbul'dan hareket ettiğini ve Bergama'ya ablasının mezarını ziyarete geldiğini yazıyor. Evliya'nın ağzından: “Bergama'dan hareketimden beş saat sonra Menemen Güzelhisarı'na ve Kara Foça'ya geldim. Menemen Güzelhisarı Kaptan Paşa Eyaleti'nin Sığla (İzmir Sancağı'nda 150 akçe) kaza merkezidir. Kalesi harapçadır. 8 mahalle, 800 ev, 2 cami, 11 mescid, birer mektep, han, hamam ve çarşıdır.” (1671 yılı) – [C.13, S.170] şeklinde yazar.

Zuhuri Danışman'ın günümüz diline aktarışı ise;

“Melemen Güzelhisarı: Gazi Hüdevendigar de Sarhan Bey elinden almıştır. 150 akçe kazadır. Kalesi bir bayır üzerinde viranca dörtgen şeklindedir. Aşağıda varoşu 800 toprak ve kiremit örtülü evlerdir. 8 mahalle 13 mihraptır. Cami, han, hamam ve mektepleri vardır. Havası o kadar latif değildir. Pamuğu, sem semi, kavunu, karpuzu çoktur. Buradan da kıbleye korkunç tehlikeli yollar geçerek gittik”.

Temnos, Antik çağ kentinin yeri dolayısıyla Güzelhisar köyü sözcüğü başka bir eserde yine geçmekte ve sözcükler dizi halinde sıralanmaktadır.

“Mösyö Ch. Texier de Asya-yı Sugra Nam eserinin 227. sahifesinde Menemen'in eski Temnos'un mevkisinde olduğunu kabul etmiyor ve şöyle beyanı mütalaa ediyor: [etrafında hayli asarı atika görülen ve taşlık bir dağ üzerinde bulunan Güzelhisar Kariyesi Temnos hakkında tarifet mevcut diye istinaden hasıl olan fikirle mutabakat etmektedir]”.²⁴

Güzelhisar köyü ve kazası, konumu bölümünde anlatmaya çalıştığım yerdedir. 1313 yılları ile 1868 yılları arasında kaza ve daha sonraki yıllarda köy olan günümüzde Aliağa ilçesine bağlı bir köy olarak yaşamını sürdüren Güzelhisar'ın Temnos ve Neon Teikhos isimli İlk Çağ kentleri ile ilgisi yoktur.²⁵ Adı geçen kentlerin yeri günümüzde belirlenmiştir.²⁶ Güzelhisar'ın Tisna ile ilgisinin olması daha olası gibi görünmektedir. Bu kalıntılar yakın zamana kadar sınırlarımız içindeydi. İlerideki bölümlerde Güzelhisar'ın tarihine değinildiğinde kazalık devrinden, Türklerin eline geçişinden ve zaman içindeki sosyal yaşamından ayrıntılı olarak sözedilecektir.

Şimdi bazı belgelerde Güzelhisar adının geçişine bakalım. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nin TD.165, TD.398, TD.1020 nolu Mufassal Defterlerin-

²³ Prof. Mehmet Şeker, Türk Kültüründe Menemen, DEÜ. Matbaası, s.30. (Menemen ilçesi ile karıştırılmamalı)

²⁴ F. Slors, İzmir Hakkında Tetkikat, M. Bonovantür, s.328.

²⁵ 1872 yılına ait bir tapu belgesinde Güzelhisar kazası adı geçmektedir.

²⁶ Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, s.777.

de; TD. 72, TD. 102, MAD.152, MAD. 617, MAD. 18181 nolu İcmal Defterlerinde Saruhan Sancağı Güzelhisar kazası ile ilgili gelir-gider durumuna ait bilgiler vardır. Arşivlere ait 166 numaralı “*Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defterinde*” Güzelhisar’ın merkez ve köyleri ile ilgili önemli bilgiler olduğu görülmektedir. Günümüz yazısına aktardığımız bu belge, 1530 yılını göstermekte olup kırktan fazla köy ve mezraa ismi geçmektedir.²⁷

Diğer bir yazılı esere göre 1777-1787 arasında Saruhan Kazaları şunlardı; Manisa, Gördük, Güzelhisar-ı Menemen, Adala, Marmaracık, Mandehorya, Gördes, Ilıca, Kayacık, Kevta, Akhisar, Foçalar, Temürcü, Menemen, Borlu-i Saruhan, Parekende-i Temürcü, Parekende-i Taşyan’dır.

1451 yılına ait Saruhan’da düzenlenmiş olan, bir vakıf belgesinde Güzelhisar’da o dönemde yaşayan bazı kişilerin adından bahsedilmektedir.²⁸ Manisa kaza sicillerinde de değişik olaylar nedeniyle Güzelhisar ismine sık rastlanmaktadır. Saruhan merkez ve kazaları ile ilgili geniş araştırmalar yapan Çağatay Uluçay eserlerinin birçoğunda Güzelhisar’a yer ayırmıştır. Yazarın Manisa Tarihi adlı kitabında Saruhanoğulları bölümünde Saruhan kalelerinden söz edilirken Güzelhisar adını yine görmekteyiz.²⁹

Etrafındaki yemyeşil ormanları ve beyliklerden kalan camileriyle adı gibi güzel olan Güzelhisar’ın tarihi belki de Bergama Krallığı’na kadar uzanmaktadır. Ancak ona bu güzel ismi veren Türklerdir.

Atalarımız doğudan gelip yerleştikleri batı yerleşim sahalarına dini isimler, daha önce yaşadıkları yerlere ait isimler, keşfeden veya fethedenin ismi, ülke hükümdarının ismi, ilim ve sanatta ileri giden kişilerin ismi, İlk Çağ’daki ismini değiştirerek günümüze uyarlama, tabiatın biçimi, görünümü ile ilgili isimler, kendi oymak, boy ve aşiret adları, şahıs adları, tasvir isimleri ve tarihle ilgili izler taşıyan köy adları (*örneğin asar, asarcık, hisar, kale, kalecik gibi*), folklorla ilgili isimler, totemik izler taşıyan isimler, hayvan isimleri, kavram isimleri, sosyal yaşamla ilgili olmak üzere isim vermişlerdir. Bu konu ile ilgili bir bilim adamımız şöyle açıklamalar getirmektedir:

*“Bir yerin tabiatına, toprağın rengine, biçimine, üzerinde yaşayan hayvanlara ve türlü özelliklerine göre Türklerin fethettikleri yerlere verdikleri adlar Kimi adların ise anlamı Türkçeleştirilerek verilmiştir. Bunlardan kimilerinin yabancı dildeki adları da söylenmiştir.”*³⁰

Arkeologların en büyüğü E. Akurgal’ın deyişiyle; “*Tarihte Anadolu’yu bütünüyle ilk kez iskan eden Türkler oldu*”. Küçük Asya’da yalnız göçebe

²⁷ 166 No’lu Maliyeden Müdevver Defter, s.347, 348, 349, 350.

²⁸ Manisa Tarihi-II, Manisa Valiliği, 1995, s.247.

²⁹ Manisa Tarihi-II, Manisa Valiliği, 1995, s.42.

³⁰ O. Ş. Gökyay, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, s.252.

Türkler değil, içlerinde bu topraklara gelmeden önce yerleşik hayatı benimsemiş olanlar vardı. Türkistan'dan batıya doğru yürüyüşlerini sürdüren Türk topluluklarının bir kısmı şehirli ve köylü unsurlardan oluşuyordu. Böylece şehirli olanlar şehirlere, köy yaşamına alışmış olan Türkler de boşalan köylere yerleşiyor, var olan köylere sığmayan köylü Türk grupları yeni köyler kurarak yaşamlarını sürdürüyordu.³¹

Selçukluların kuvvetli zamanlarında buldukları yörelerde kendi halinde yaşayan Türkmenlerin göçebelikten çıkarak toprağı sürüp, koyun, keçi, at gibi hayvanları yetiştirerek toprak sahibi oldukları bilinmektedir. Kimi vakit bu Türk topluluklarının sürülerini otlattıkları meralar ve civar kaleler önünde toplanarak ani baskınlarla bu kaleleri ellerine geçirdiklerini tarihi kaynaklardan öğrenmekteyiz.³²

Saruhan Bey ve babası Alpı Kütahya ve civarında hüküm süren Germiyanogulları Beyliği'ne hizmet eden komutanlardı. Menderes civarında kurulan Aydınoğulları Beyliği'nin kurucuları da aynı beyliğin emrinde görevliydi. Germiyanlı Ulu beyler her iki beyi Ege kıyılarını fethetmek üzere görevlendirdiler. Tralles, Birgi, Tire tarafları daha önceden Menteşe Bey'in damadı tarafından zaptolunmuştu. Bu yöreye gelen Aydınoğlu Mehmet Bey bu toprakları Sasa Bey'in elinden alarak kendi beyliğini kurdu. Aydın'ın eski adı Tralles idi. Bu topraklara sahip olduğu sıralarda şirin, küçük kalesinden ve ata adından dolayı şimdiki Aydın Vilayeti Merkez kasabasına Aydın Güzelhisar'ı adı verildi. Bazı anlatımlara göre de Güzelhisar ismini veren Menteşe Bey'dir. Yöremizin büyük gazetelerinden birinde köşe yazarlığı yapan ünlü bir gazetecimiz bu konuyu "*Bir Sevdadır Ege kentleri*" başlıklı yazısında açıklıyor. 9 Mayıs 1993 tarihli bir yazısının başlığı Şehir İsimleri Nereden Geliyor? biçimindedir ve burada "*şehre Aydın isminin verilmesi Anadolu Beylerinden Aydınoğlu Mehmet Bey'in adından dolaydır. İlk ismi Aydın Güzelce Hisar'dır. Şehir Aydınoğullarının yöreye Türklüğü yaymakta bizzat isimlerini verdiği göstermektedir*"³³ diye anlattı.

Güzel, hoş giden biçimler için kullanılır. Hisar ise küçük kale demektir. Türkçe sözlükte hisarın karşılığı şöyle verilmiştir. Hisar: Surlarla çevrili bir kentin en yüksek yerinde bulunan taştan yapılmış kuleli ve yüksek duvarlı küçük kale. Güzelhisar da estetik olarak göze hoş görünen küçük kale anlamındadır. Çelebi seyyahımız, Bergama'dan gelirken kazaya girişte bir tepe üzerinde harap vaziyette dörtgen biçimde bir kale gördüğünü seyahatnamesinde belirtmiştir. Saruhan Bey 1300 yıllarında Manisa'nın kuzey

³¹ Hilmi Göktürk, Anadolu'da Oğuz Boyları, s.24.

³² Hilmi Göktürk, Anadolu'da Oğuz Boyları, s.29.

³³ Yaşar Aksoy, Ege Sevgisi, s:141.

bölgesindeki toprakları fethederek önce beyliğini burada kurdu. Bizanslılardan alınan ilk yerler Salihli ve Alaşehir civarı idi³⁴. Daha sonra 1313 yıllarında Manisa Şehri'ni zaptetti. Ortaçağ'ı, Beylikleri çok geniş şekilde araştıran ve bu konuda bilimsel eserler ortaya koyan Profesörümüz İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre de Türkler, 1305'ten sonra Lidya'nın batısına doğru ilerlediler. Manisa'nın alınmasından sonra Ege Denizi'ne kadar bir üçgen şeklinde sokularak, yörede toprakları ele geçirdiler.³⁵

Güzelhisar kasabasını da bu tarihlerde kendi topraklarına katarak bu Bizans yerleşim birimini kendilerine bağlı bir kaza haline getirdiler. Işık nasıl doğudan gelirse Türk ilerleyişi de bir ışık seli gibi bu topraklara dağıldı. Şimdiki Karakuzu köyünün altından Uzunhasanlar köyü dolaylarından atlarını sürdüler. Güneşin Dumanlı Dağı'nı aşır Güzelhisar'ı kutsal bir tapınak gibi aydınlattığı ortamda şirin küçük kaleyi gördüler. Çevresi ormanlarla örtülü, aşağıya doğru evleri dizili tepe üstündeki küçük kale güneşin avuçları içinde dimdik yukarıya doğru uzanıyor, gümüş bir konak gibi parlıyordu. Gelip benim çevreme konun diye davet ediyordu. Dikkatlice bakan komutan "güzel bir hisar" dedi. Adı "Güzelhisar" olsun diye mırıldandı. Bu toprakları da yurt edindi, diye düşünüyorum. Saruhan Bey buralara geldi mi? Ya da oğullarından veya kardeşlerinden biri tarafından mı alındı bilinmiyor. Belki de ona bağlı kumandanlarından birini yolladı buralara. Güzelhisar'da camisi olan ve bir dereye ismi verilen Balaban Paşa'nın isminin ilk fetihten itibaren insanların zihnine yazıldığı bilinmektedir. Bu eski kazaya isim veren kişi niçin Balaban Paşa olmasın?

³⁴ Manisa İl Yıllığı, 1995, s.241.

³⁵ Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.I, s:74.

III. Anadolu ve Güzelhisar Civarında Tarih ncesi

Dünyanın oluşumundan bugüne dek 5-6 milyon yıl, ilk canlının ortada görünmesinin üzerinden günümüze kadar da 1,5 milyon yıl geçtiği tahmin edilmektedir. Dünyamızda en eski insan izleri Java Adası'nda görülmüştür. En erken insan iskeletinin de Güney Afrika'da bulunduğu yazılı kaynaklarda kaydedilmiştir. Bahsi geçen buluntunun bir milyon ile altıyzbin yılları arasında tarihlenebileceği bilim çevrelerince doğrulanmaktadır.

Dünyamızın 600.000 yıllarından 4000 yıllarına kadar süren zamanı tarihçiler tarafından üç devreye ayrılır:

a. Eski Taş ağı (*Paleolitik Devir*): İnsanın var oluşundan 10.000 yıllarına kadar sürer.

b. Orta Taş ağı (*Mezolitik Devir*): 10.000-7000 yılları arasında sürdüğü kabul edilmektedir.

c. Yeni Taş ağı (*Neolitik Devir*): Yaklaşık olarak 7000-4000 yılları arasındadır. Ancak bu rakamlar kıtalara ve bölgelere az çok farklılıklar göstermektedir.

Avrupa'da 30.000-10.000 yılları arasında ilerinde oturlan ve birtakım eserleri günümüze kadar gelen mağaralar tarih bakımından ilginliklerle doludur. Buralarda kabaca yontulmuş ev aletleri ve resimler günümüze kadar gelmiştir. Sanat ve tarih bakımından çok kıymet ifade eden resimlerin konuları o çağın hayvanlarına aittir. İnsanı hayrete düşürecek kadar renk ve tabiat güzelliği taşıyan bu resimli mağaralar Avrupa'nın güneybatı kıyılarındadır. Bunlara rnek olarak Fransa'daki Lascaux ve İşpanya'daki Altamira mağaralarını verebiliriz. Avrupa'nın kuzeyindeki ülkelerde yine 10.000-7000 yılları arasında tarihlenen önemli kap-kacak parçaları bulunmuştur. Anadolu, Suriye, Mezopotamya Orta Taş ağı'nın en önemli araştırma bölgeleridir.

Anadolu adı, "*şafak ülkesi*" anlamını taşımaktadır. Bizanslılar güneşin doğduğu memleket anlamına gelen "*Anatole*" ismini yakıştırmışlar. Türkler de ufak bir değişiklik yaparak bu sözcüğü "*Anadolu*" biçiminde söyleyerek kullanımını sürdürmüşlerdir. Anadolu, anaların yurdudur. Ana Tanrıça

Kybele'nin memleketi demektir. Bu tanrıça aynı zamanda bereketi de temsil etmektedir.³⁶ Tanrıça özelliklerini günümüzde de taşıyan Anadolu anaları da yetiştirdikleri nesil ve yurt sevgileriyle bereketin timsali olmaya sonsuza dek devam edeceklerdir.

Yurdumuzda Cumhuriyet devrinde yapılan kazılar Anadolu uygarlıklarını tanımamızı sağlamıştır. Son yıllardaki arkeolojik araştırmalar daha da verimli olmuştur. Böylelikle Anadolu'daki insan izleri de pek erken dönemlere doğru götürülmüştür. 1960-1970 yılları arasındaki kazı çalışmaları ile Anadolu'da tarım hayatının başlaması, kent yaşamı ve ilk site yerleşimi ortaya çıkarılmıştır. 1962 yılında Konya Çatalhöyük kazıları dünyanın ilk kent yaşam biçiminin tesbitini sağlamıştır. Yine 1985 tarihinde Diyarbakır'ın Ergani ilçesi civarında Çayönü Tepesi'nde araştırmalar yapılmıştır. Burada da bilinen en gelişmiş "köy örneği" gün yüzüne çıkarıldığı gibi, buradaki insanların o devirlerde bakırdan yararlandığı anlaşılmıştır. Taş ve bakır çağı iç içe sürerken Çayönü Tepesi insan topluluğunun avcılık-toplayıcılık döneminden "yerleşik düzene" geçtiği kazı heyetince ortaya konarak, Anadolu tarihine hizmet edilmiştir.³⁷ Yapılan çalışmalar sonucu buradaki yaşayan insanların 8700-9500 yıl önce anıtsal mimari örnekleri verdikleri ve ilk üretime geçişin öncüleri olduğu da yazıya aktarılmıştır. Bu buluşlar ve araştırmalar tarih öncesi yaşam için bilim çevrelerince bir devrim olarak algılanmıştır.

1963 yılında İzmir Körfezi çevresinde bulunan taş el baltasının ele geçmesinden sonra yöremizdeki yerleşmenin de pek eski dönemlere doğru uzandığı sanılmaktadır. Bu paleolitik el baltası çakmak taşından yapılmıştır.³⁸

a. Neolitik Buluntular

Güney Doğu Anadolu'daki Çayönü Tepesi'ndeki neolitik buluntuların diğer bir benzeri de Malatya yakınlarındaki *Cafer Höyük*'tedir. Uygarlıkların beşiği Anadolu bir geçit yeri olduğundan geçmiş dönemde birçok defa istilalara uğramış daha fazla gelişme olanağı bulamamıştır. Yazı, Sümer ve Mısır'dan çok sonra buraya girmiş olmasına rağmen, tarih öncesi uygarlıklar için hayli zengindir. İşte hazine değerinde buluntulara sahip merkezlerimizden birisi de Konya Çatalhöyük'tür. Konya'nın Çumra ilçesinin 11 km kadar kuzeyindedir. Kazılar sonucu burada yaşayanların kurdukları dünyanın bilinen ilk sitelerinden biri günümüz insanların bilgisine sunuldu. En eski kenti kuran bu insanların yaşadığı devir MÖ 7000 yıllarına yakın bir tari-

³⁶ İskender Ohri, Anadolu'nun Öyküsü, s.15.

³⁷ İskender Ohri, Anadolu'nun Öyküsü, s.19.

³⁸ Yurt Ansiklopedisi, İzmir Bölümü, s.425.

he gitmektedir. Kentin avluları, oda kümeleri, ağaç merdivenleri ile o çağa göre oldukça gelişmiş olduğunu anlayıp hayrete düşüyoruz. Oda içlerindeki kırmızı boylarla yapılan resimler ilginç olup, bazıları dinsel niteliktedir. Tanrıça heykelleri yanında mezarlardan boğa başı ve leopar heykelleri de çıkarılmıştır. Tanrıça heykellerinin çoğu Bereket Tanrıçası "Anatanrıça" olup, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Burada elde edilen diğer birçok eseri aynı müzede topluca görmek imkanı varsa da siteyi yerinde incelemek meraklılara fayda sağlayacaktır. Çıkarılan eserler arasında süs eşyaları, eski dokuma örnekleri, tanrıça ve hayvan heykelleri, küçük taş aletler, bakır ve kurşundan yapılmış süs eşyaları, ayna, çanak-çömlek, çatal, kaşık gibi eşyalar ile ağaçtan yapılmış bazı eşyaları söyleyebiliriz. Höyükte yaşayan insanların tarımla uğraştığı tespit edilmiştir. Böylece üretim, Avrupa'dan önce başlamıştır. Burada yaşayan insanların buğday, arpa, mercimek gibi ürünleri tanıdıkları ve onları yetiştirdiklerini söyleyebiliriz.

Anadolu'da Neolitik Çağ'ın diğer önemli bir merkezi de Burdur Hacılar Höyüğü'dür. Hacılar'daki yaşantı Çatalhöyük tarihine yakın olup, burada da türlü yapıtlar ortaya çıkarılmıştır. Arkeologlar tarafından yapılan incelemelere göre ortaya çıkarılan mimari yapıtların köy tarzında bir düzen gösterdiği anlaşılmıştır. Hacılar Höyüğü'nde üretilen çanak-çömlek gibi eserler çok renkli olup geometrik bezemelidir. Biçim, süsleme ve renk bakımından bugün dahi bizleri hayrete düşürmektedir.

Acaba yöremizde neolitik bir yaşantı var mıydı? Güzelhisar civarında bu konuda resmi kazı yapılmamıştır. Ancak bazı kaynaklar köyümüzde olmasa bile yakın çevrede bazı eserlerin tespit edildiğini yazmaktadır. Yuntdağ içlerinde yapılan araştırmalarda nefrit taşından bir balta ile bazı çanak ve çömlek parçaları bulunduğunu biliyoruz. Yine Güzelhisar köyünden pek uzak olmayan Aliağa-Horoz Gediği, Nemrut (Kyme) Limanı yakınında Ege Gübre Fabrikası civarında çanak-çömlek parçaları ile çakmak taşından aletler bulunmuştur. Benzer aletler Helvacıköy-Arapdere mevkinde de ele geçmiştir.³⁹ Böylece bölgemizde ilk yaşantının bazı izleri bizi MÖ 4000 tarihine kadar götürmektedir. Bu konuda Dumanlı Dağı ve civarında daha ayrıntılı araştırmaların gerekli olduğuna inanıyorum.

b. Bronz Çağı

Bronz veya Tunç Çağı MÖ 4000-2000 yılları arasını kapsamaktadır. Bazı tarihçiler bu zamanı 3000 yıllarında başlatır. Anadolu'da bakır çok eskiden beri bilinmekteydi. Bakırla kalayın belli oranlarda karıştırılmasıyla tunç elde edilir. Maden işletmeciliğinin başlaması ve üretim aşamasına geçmek için kimi ön koşulların oluşması gerekmektedir. İnsan topluluğunun

³⁹ Ersin Doğer, Her Yönüyle Menemen, s.2.

yerleşik bir yaşam düzeyine erişmesi bunlardan biridir. Ayrıca tarım hayatının başlaması ve oturlan yerde toplumsal bir idari yapının basit de olsa bulunması şarttır.

MÖ 3000'de Anadolu'da bronz üretimi yaygın hale gelmiş, birçok bölge ve birbirine çok bağlı olmayan kültür yerleri bulunmuştur. Üçüncü binin ikinci yarısında daha yoğun olarak Anadolu'da bronz üretimi ile ilgili merkezler kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Batı Anadolu'da Truva (*Çanakkale*), Beycesultan (*Denizli-Çivril*), Orta Anadolu'da Alacahöyük (*Çorum*), Kültepe (*Kayseri*), Höyük (*Sivas-Kangal*), Alishar (*Yozgat-Sorgun Civarı*), güneyde Hatay, Kilikya (*Adana-Karaman-Antalya arasındaki bölge*), Mersin, Tarsus, güneydoğuda Gedikli (*Gaziantep-Nurdağı ilçesi*) gibi ören yerleri hem mimari hem de küçük eşyalar bakımından zengin buluntular göstermiştir.

Hitit öncesi Orta Anadolu Kızılırmak yayı içlerinde Hatti kültürü ortaya çıkar (*MÖ 2500 dolayları*). Buradaki höyüklerde dinsel amaçlı süslü çubuklarla geyik ve geometrik motifler görülür. Güneş Kursu denen bronz başlıklarla, taç, bilezik, saç iğneleri gibi altından yapılmış süs eşyaları Ankara Arkeoloji Müzesi'nde gösterime sunulmaktadır.⁴⁰

Diğer önemli iki merkezden biri Kültepe, öteki Truva'dır. Çanakkale yöresindeki Truva Höyüğü Alman arkeoloğu Schliemann tarafından 1870-1871 yıllarında kazılmaya başlanmıştır. Amaç Homeros'un İlyada'sında anlattığı kenti bulmaktır. İlk yıllar bilimsellikten uzak bir şekilde kazı yapıldığından şehir katları tahrip edilmiştir. Burası etrafı kalın taş duvarlarla çevrili küçük, fakat korunaklı bir yerleşim birimidir.

Höyükte önde küçük bir girişi bulunan dikdörtgen biçimli odalar (*megaron tipi*) ortaya çıkarılmıştır. Bronz Çağı'nın önemli verilerine sahip bu merkezde spiral, daire biçimli geometrik motiflerle süslü altın süs eşyaları da arkeologlar tarafından ele geçirilmiştir.⁴¹ İlimiz İzmir Bayraklı ve Erythrai'de (Çeşme İldırı) MÖ III. binin önemli Tunç Çağı kültürü bulunan sítlerdir. Bergama ilçesinin yakınlarında Kalarga Tepesi'nde elde edilen çanak-çömlek kalıntıları da Truva kültürüyle yakından ilgilidir.

Bölgemizde Helvacıköy Höyücek ve Bozköy (*Aliağa*) Höyücek de Tunç Çağı'nın önemli merkezleridir. Prof. Muzaffer Şenyürek ve Hakkı Gültekin tarafından 1949-1954-1959 yıllarında kazı yapılmıştır. Helvacıköy Höyücek'te astarlı ve iyice perdahlanmış çanak-çömlek elde edilmiştir. Tahılın öğütüldüğünü gösteren dibek ve el değirmeni taşları da ilginç buluntular arasındadır.⁴² Bozköy yakınlarındaki höyükte de Truva 1. benzeri keramik eserler elde edilmiştir.

⁴⁰ Doğan Kuban, Türkiye Sanatı Tarihi, s.17-18.

⁴¹ Doğan Kuban, Türkiye Sanatı Tarihi, s.19.

⁴² Bu konuda geniş bilgi edinmek için bakınız. Ersin Doğer, Menemen Tarihi.

IV. Tarih Çağları ve Bölgemiz

A. Geç Bronz ve Erken Demir Çağı'nda Kùltürler (MÖ 2000-1200)

Bilim adamları “yazı ile tarih başlar” der. Mezopotamya’da MÖ. IV. binde yazı bulundu. Sümerlerden sonra Mısır ülkesinde yazı erken kullanılmaya başlandı. MÖ 1800 yıllarında yazı Anadolu’da Hititlerde görüldü. MÖ 2500’den itibaren Anadolu kültüründe Bronz Çağı’nı Hatti Krallığı temsil eder. Asurlular Anadolu ile alış-verişte bulunurken yazıyı Kapadokya bölgesine getirdiler. Ticaretin de etkisiyle Anadolu’da el sanatları gelişmek için bir ortam buldu. İşte bu yıllarda Kafkasya’dan Güney İran ve Mezopotamya yoluyla Hint-Avrupa kökenli bir dil konuşan bir topluluk Anadolu’ya girdi. MÖ 1800 ile 1200 yılları arasında Hatti Ülkesi’nde yerlilerle kaynaşarak Hitit Devleti’ni kurdular. Başkentleri Hattuşaş (Boğazköy) idi. 1800-1450 yılları krallık sayılan bu devlet, 1450-1200 yılları arasında imparatorluk olarak görülür. Bu yıllardan itibaren de Bronz Çağı kapanır. Yeni bir çağ başlar.

MÖ 1180’de Trakya’dan gelen kabileler Anadolu’yu istila ediyordu. Balkanlar’dan gelip Anadolu’da Hitit Uygarlığı’nı ortadan kaldıran bu göçün bir ucu Mezopotamya sınırlarına kadar dayanıyordu. Yunanistan’da Aka Uygarlığı’nı ortadan kaldıran ve Dorlar’ın Anadolu’ya göçü de bu akımın başka bir kolu olarak görülmektedir. Bu göçler dolayısıyla Hititlerin (Nesi veya Neşa adı verildiği söylenir) Orta Anadolu bölgesindeki devleti ortadan kalkar. MÖ 8. yüzyıl ortalarına kadar artık dağınık göçebeler halinde yaşarlar.⁴³ Bu kültür 1200-700 yılları arasında da güneyde ve güneydoğuda sürer. Önemli sit alanları Malatya çevresi, Zincirli Sakçagözü, Maraş ve Karatepe gibi yerleşim merkezleridir.

Hititlerin MÖ 1270 yılında Mısırlılar ile yaptıkları Kadeş Antlaşması bilinen ilk yazılı anlaşmadır. Hititlerden günümüze surlar, büyük tapınak,

⁴³ Doğan Kuban, Türkiye Sanat Tarihi, s.21.

büyük anıtsal kayadan yapılmış kapılar, yazılı kaya kabartmaları kalmıştır. Ayrıca bu ülkede bulunan çivi yazısı ve hiyeroglif şeklinde binlerce tablet günümüze kadar gelmiştir. Hitit Krallığı'nın önemli verileri daha çok Orta Anadolu'da olmasına rağmen, Kemalpaşa yakınlarındaki Karabel Geçidi Tanrı Kabartması bölgemizdeki Hitit uzantısının bir verisidir.

Hitit sonrası Anadolu'da geniş bir alanı dil bakımından etkileyen Luviler'dir. Bölgemizdeki Larissa, Temnos, Myrina, Eleia gibi kentlerin adı bu dil ile ilgilidir. Ege çevresindeki Helen Uygarlığı Hititler vasıtasıyla Mezopotamya'daki gelişmeleri tanıyarak daha ileri adımlar atmak için yararlanmıştır. Hitit Devleti'nin sonlarına doğru Batı Anadolu'da egemen kent devletleri olarak Assuva, Ahhiyava, Arzava gibi küçük krallıklar hakimdi. Denizlerden (*Trakya'dan*) gelen kavimler göçü nedeniyle Hitit İmparatorluğu gibi bu küçük krallıklar yok oldu. Homeros'a göre Kyme, Larisa ve Myrina gibi kentlerin kurulduğu alanda Pelasglar isimli gezici bir halk hakimdi. Mitoloji kaynaklarına göre "*Truva Savaşları sırasında Mikeneai Kralı Agamemnon Çanakkale'ye giderken Myrina (Güzelhisar Çayı'nın denize döküldüğü yer) kıyılarına yanaştı. Gemilerden karaya asker çıkardı. Bunun üzerine Bergama Kralı Telefos (Teuthrania Kralı) ordusuyla gelenlerin üzerine yürüdü. Çok kırılmış olmasına karşın yılmadı ve düşmanı denize döktü.*" Truva Savaşlarının tarihi olan MÖ XIV. yüzyılda gelişen bu adı geçen olaylar sırasında Thire (*Tire*) Kralı'nın oğlu Thersandros öldü. Eleia kentinde (*Zeytindağ Kazıkbağlar yakınında Aiolis kenti*) prene bir mezar yapıldı. Truva kahramanı Akhilleus Telefos'un bu savaşına kızdı, üzerine saldırdı. Telefos yaralandı, yine de kahramanca savaştı. Fakat sonunda tutsak düştü ve Argos kentine götürüldü. Orada bu kahramanın yarasını Akhilleus kendi mızrağının pasıyla iyi etti. Bir süre sonra Telefos, bu tutsaklığa dayanamadı, tıstasından Arkadya'da öldü. Adına Partenos Dağı'nda tapınak yapıldı, dağ ormanına da kendi adı verildi.⁴⁴

Bölgemizde bu çağın önemli iskan merkezlerinden biri de Menemen yöresindeki Panaztepe'dir. Korunaklı bir duvarla çevrilen bu tepede sanduka, küp gibi eserlerle yuvarlak planlı ve bindirmeli tonozlu bir gömüt ile çok sayıda mezar ele geçirilmiştir.⁴⁵ 1985 yılında başlayan Panaztepe kazıları Prof. Dr. Armağan Erkanal tarafından yürütölmektedir. 1998 yılı içerisinde de süren Panaztepe kazılarında Genç Tunç Çağı sonları ile Demir devri başlarına ait bulgular ortaya çıkarılmıştır.

⁴⁴ Eyüp Eriş, Bergama Uygarlık Tarihi, s.17.

⁴⁵ Ersin Doğer, Menemen Tarihi, s.11, 12.

B. Hitit Öncesi ve Sonrası Batı Anadolu'daki Yerli Halklar

1. Karlar (Karya): Batı Anadolu'da Menderes Havzası'nın güneyinde kalan, Bodrum'a kadar uzanan dağlık bölgeye Antik Çağ'da Karya adı veriliyordu. Burada oturan yerli halka da "Karlar" denirdi. Herodotos'a⁴⁶ göre Girit Kralı Minos zamanında Karlar Ege adalarına da hakimdi.

2. Lelegler: Anadolu'nun İyon ve Aiol öncesi yerli haklarından. Yunanlılar'a göre Lelegler Batı Anadolu kıyıları, Ege Adaları, Orta Yunanistan ve Peleponnes'te oturuyorlardı. Batı Anadolu'da Truva'dan Menderes Havzası'na kadar bölgede oturan gezici bir halktı. Herodotos, Lelegleri eski budunsal adı koruyan Karyalıların bir kolu olarak görmektedir.⁴⁷

3. Luviler: Anadolu'nun Hint-Avrupa kökenli en eski halkıdır. MÖ III bin yılın ikinci yarısında Anadolu'ya geldikleri sanılmaktadır. Bir bilim adamımızın anlatımıyla: *"Hitit Başkenti Hattuşaş'ın (Çorum-Boğazkale) kalıntıları başta olmak üzere çeşitli kazı yerlerinden çıkarılan Hitit belgeleri çağdaş insanlığın, adı bile unutulmuş nice halk üzerine bilgiler edinmesini sağladı. O arada MÖ 2. bin yılda Anadolu'da Hititler'den sonra en önemli ulusal topluluğun, Hitit belgelerinde Luvili (Luvi'ce) diye anılan bir dili konuşan halk olduğu öğrenildi."*

Hititler, gerek haberleşmede, gerek kayıt ve belgeleme işlerinde, (*Babililerin, Asurluların da kullandığı*) Akkad çivi yazısı kullanıyorlardı. Ancak, yazı kağıda değil kil levhacıklar (*tabletler*) üzerine yazılıyor ve sonra bu levhacıklar, çanak-çömlek üretiminde yapıldığı gibi, fırında pişirilip sertleştiriliyordu. O yüzden yazılı terra cotta (*pişmiş toprak*) levhaların onbinlercesi, okunabilirliği hiç zarar görmeden, çağımıza ulaşabilmiştir. Ancak Hititler kaya yüzeylerine oyma ya da kabartma bırakma tekniğiyle işlenmiş anıtlarında bu yazıyı değil, Anadolu'ya özgü bir hiyeroglif yazısını, Hitit Hiyeroglifleri denen ve bilimsel yapıtlarda HH kısaltmasıyla gösterilen bir yazıyı kullanmışlardır. Bu yazıda kullanılan dil, Hitit ulusunun kendi dili değil, ona yakın akraba olan Luvi diliydi. Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra (*yaklaşık MÖ 1200*) Hitit egemenliğinin yayıldığı eski ülkelerin güneydoğu parçasında oluşan ve şimdi pek doğru olmayarak *"Geç Hitit Beylikleri"* diye anılan devletçiklerde HH yazısının, yani Luvi yazısının yeni bir türünün kullanılmasıyla Luvi dili sürüp gitti; oysa Hititlerin özdili ve çivi yazısı unutuldu.

⁴⁶ Prof. Arif Müfit Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.20.

⁴⁷ George Thomson, Tarih Öncesi Ege, s:206.

Günümüzde, Luvi dili ve HH yazısı denen Luvi hiyeroglifleri üzerine bilgiler, birçok değerli bilim adamının katkısıyla hayli ilerlemiştir. Luvi dilinin sözcükleri bile yayınlanmıştır. Dilin, Hitit dili gibi Hint-Avrupa dilleri ailesinin Centum takımına (*belli sözcüklerde s yerine k sesini yeğleyen takımına*) girdiği de kesinlikle saptanmıştır. Dolayısıyla Luviler, Hint-Avrupa dilleri topluluğuna giren dillerden en eskisini, MÖ 3 binyılda dahi konuşulduğu kanıtlanan bir dili konuşan ulustur (*konunun, Hint-Avrupa dilleri ailesinin ilk oluşma yeri, anayurdu sorunu ve tartışması yönünden çok büyük önemi vardır*).

MÖ 2 bin yılının Anadolu'sunda Luvi'lerin, Hitit egemenliğindeki bölgelerin güney yarımında yaşadığı kesinlikle bilinmektedir. Bu bölge, Helenleşme döneminin tarihsel coğrafya adlarıyla Güney Kappadokia (*özellikle Kataonia*), Dağlık Kilikia, Düz Kilikia, Lykaonia, Pisidia bölgelerini kapsamına alır. Keza Hitit belgelerinde, Büyük Kral II. Mursili'nin Arzava (*orman ülkesi*) seferi üzerine; yahut da Arzawa denen yörenin bir Luvi beyinin, Madduwatta'nın Hititlere karşı nankörce tutumu üzerine anlatılanlar, Luvi yurdunun, Lykia ve Karia'yı da (*Anadolu'nun güneybatı uç yöresi de*) kapsamına aldığını saptamamıza olanak veriyor. Buna karşılık Luvi'lerin İonia (*İzmir bu yörededir*), Aiolis, Lydia, Mysia, Troas yörelerine yani şimdi Ege bölgesi dediğimiz bölgenin Menderes Irmağı kuzeyinde kalan parçalarına ve Çanakkale yöresine yayılmış bulunduğu, Hitit belgelerine dayanan bir kanıtı yoktur.

İonia, Aiolis, Lydia, Mysia, Troas bölgelerindeki en eski tarihsel adlar incelendiğinde bu yöreler de Luvi yurdunun ve dilinin kapsamına girmektedir. Kemalpaşa-Torbalı yolundaki Karabel Geçidi'ndeki savaşçı kabartmasının yanında Luvi diliyle Luvi yazısı bulunmaktadır. Bu yöre de Luvi dili etki alanında olan bir bölgedir.⁴⁸

4. Likya: Antalya'nın batısındaki dağlık bölgeye antik çağda Likya adı verilirdi. Başkentleri Ksantos (*Kınık*) idi. MÖ 5 yüzyıla ait ağaç mimarisine uygunluk gösteren semer biçimli taş mezarlar bulunmuştur. İlgi çekici bu mezarlarda az da olsa Yunan sanatının etkileri görülür.

5. Pelasglar: Kuzey Ege'de Larissa, Kyme, Pitane gibi kentler ve civarında, Propontis (*Marmara*) kıyılarında Kyzikos'ta, Troas'da, Lydia'da, Makedonia kıyılarındaki Askre'de, Lemnos (*Limni*) ve İmbras adalarında, Lesbos'da ve Khios'da yaşadıklarından söz edilmiştir.⁴⁹ "Pelagos" Hint-

⁴⁸ Bilge Umar, Narlıdere, s.7-8.

⁴⁹ Herodot Tarihi, s.7-42.

Avrupa dillerinde düz yüzey ova anlamında kullanılan bir sözcüktü. Yunan-
cada ise denize değgin anlamında kullanılmıştır. Athena bir Pelasg tanrıça-
sıdır. Pelasglar Lydia'lılar ve Etrüsk'ler gibi anaerkil idiler.⁵⁰ Yukarıda söz
ettiğimiz yerlerin dışında Karia, Girit, Sicilya, Güney İtalya ve Etruria'da
yaşayan ilk halkın da Pelasglar olduğu bazı kaynaklarca açıklanmaktadır.

Homeros şöyle der; "*Hippochoos ile Pylaios vardır. Her ikisi de Pe-
lasg soyundan Teutamias oğlu Lethos'un oğludur*". Bu kişiler Truva Sava-
şı'ndaki kahramanlardandır. Pelasglar kabile değil, "*kabileler*" demektir.
Kyme'nin yakınındaki Larissa Aiolia tarihine göre Troia Savaşı'ndan son-
ra ismi geçen Pelasg Şehri'dir. -Burada bahsedilen Aiolia'nın tarihi Troia
Savaşı'ndan sonra ortaya çıktı.- Larissa'ya ayrıca Teselya'da, Attika'da,
Argolis'te, Elis'te, Girit, Troas, Aiolis ve Lydia'nın çeşitli yerlerinde rastla-
mak mümkündür.

Aiolis'teki Larissa (*Buruncuk*) ile ilgili bir söylence Pelasg hükümdarların-
dan birinin adını günümüze ulaştırmıştır. Piasos adlı bu adam anlatıldığına
göre, öz kızına tutulmuş ve ona zorla yaklaşmıştır. Günün birinde kadın
intikamını alır. Piasos'un bir şarap fıçısının içine doğru eğildiğini görüp,
ayaklarını yerden keser ve şarabın içinde boğulmasını sağlar.⁵¹ Aynı konu
Amasia'lı Strabon tarafından da anlatılmıştır.

MÖ 1200 yılları civarında Balkanlardan gelen süratli ve kuvvetli bir
göç dalgası Hititlerin yıkılmasına neden olmuştur. Aslında bir istila hareketi
olan bu göç sırasında birçok Batı Anadolu kenti tahrip olmuş, göç dalgası
Mısır kapılarına kadar dayanmıştır. Ege göçleri hareketinin Makedonya,
Yunanistan ve Adaları tahrip etmesinden yaklaşık yüzyıl sonra buralarda
devlet kurmuş olan Akalar, Çanakkale'den Mandal Körfezi'ne kadar olan
kıyı bölgesine doğru yeni bir göçe başlamışlardır.

Söylentiye göre Termopylai'in üst tarafındaki Lokris'de Phrikios
Dağı'ndan hareket eden insanlar, şimdi Kyme'nin (*Nemrut Limanı*) bulundu-
ğu yere çıkmışlar ve Troia savaşlarından ötürü kötü durumda olan Kyme'den
yetmiş stadia⁵² uzaklıktaki Larissa'ya hükmeden Pelasglarla karşılaşmışlar
ve halen Neon Teikhos (*Yenikale-Yanikköy*) denen kaleyle sınırlarını belirle-
mişlerdi. Sonraları Larissa'yı zaptederek Kyme'yi kurmuşlar, Pelasglardan
az sayıda hayatta kalanları da buraya yerleştirmişlerdir. Pelasglar soy ola-
rak hızla gelişmiş ve sonra da çabucak yok olmuştur. Aiol ve İon göçleri
sürdüğü müddetçe varlıklarını yitirmişlerdir.⁵³

⁵⁰ George Thomson, Tarih Öncesi Ege, s.213-320.

⁵¹ George E. Bean, Eski Çağda Ege Bölgesi, s.78, Strabon Antik Anadolu Coğrafyası.

⁵² Bir Stadia 192 m civarında Antik Helen uzunluk birimi.

⁵³ Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası.

Bizim bölgemizde (*Aliağa-Güzelhisar*) Hitit İmparatorluğu'nun sona erdiği sıralarda Pelasg soyu hakimdi. Lelegler de yöremizin yerli kavimlerinden biri idi. Luvilerin de Helen göçü öncesi bölgemiz kültüründe önemli bir yer tuttuğu son zamanlardaki araştırmalar ışığında ortaya çıkmıştır.

6. Amazonlar: Bir ozanımız, "Merhaba! Ey İzmir Ece" deyip, Smyrna'yı selamladıktan sonra, antik çağ ecelerini şu şekilde bize tanıtmaya çalışır sohbet yollu anlatımla. Ozan şöyle seslenmiştir; "O Amazonlar ki; evladın Homeros 'İlyada'da kendilerinden 'erkek gibi' diye söz eder. Aiskhylos, 'Savaşçı Amazonlara, erkek düşmanı' der." Pausanias Troya'yı Akhalar'a karşı koruyanlar arasında Amazonların bulunduğunu yazar.

○ Amazonlar ki; Anadolu'nun ve dünyanın ilk kadın süvarileriydi! Çıplak ata çıplak binerler, aralarında erkek barındırmaz, onları köle olarak kullanırdı. Ya da Halikarnas Balıkcısı'nın dediğince "erkekleri yalnız zevklerine tahsis ederlerdi". Doğan çocuklardan erkek olanları ya öldürür ya da sakat ederlerdi. Yalnız kız çocuklarının yaşamasına izin verirlerdi.

○ Amazonlar ki; yurtları, kıyımızda, Thermedon (*Terme*) Çayı yakınındaki Themiskyra kentiydi. Oradan yayılarak nice kenti fethetmiş; yeni kentler kurmuş; bu kentlerin herbirine bir ecelerinin adını vermişlerdi. Ege kıyılarımızda birçok kent, Pitane (*Çandarlı*), Myrina, Kyme (*Aliağa civarı*), Gryneion (*Yenişakran-Temaşalık Mevkisi*), Efesos (*Selçuk*), Priene (*Söke ilçesi-Güllübahçe bucağı*) ve bu arada "Smyrna" (*İzmir*) adını bir Amazon Ecesi'nden almıştır.⁵⁴

Amazonlar söylencesi nedir? Bu konuda neler söylenebilir? Yaygın inanca göre Amazonların yurdu Anadolu'nun kuzey kıyılarında ya da daha doğuda Kafkasya'daydı. Heredotos, Amazonların eski Yunanlılarca yenilgiye uğratılarak tutsak edildiklerini, bu kadınların bir gemiye doldurulup denize açıldıklarında Yunanlı erkeklerin üstüne atılıp onları öldürdüklerini, Kırım'da karaya çıkıp İskitlerle dost olduklarını söyler. Değişik anlatımlara göre Amazonlar Libya'nın yerli halkıdır. Diodoros açıklar bize bunu. Libya'da başa geçen Amazonlar, daha sonra önderleri Myrina'nın başkanlığında yeryüzünün batısında düşsel kıta "Atlantis"e giderler. Orada yaşayan Gorgoları da alt ettikten sonra, doğuya dönüp Mısır'a çıkmışlardır. Bu ülkede İsis'in oğlu Horus'la bağlaşıklık kurmuşlardır. Bean, eserinde "Mısır anıtlarında Hitit askerleri kadınısı bir görünüm içinde, ayaklarına dek inen uzun giysiler ile

⁵⁴ İzmir İl Yıllığı, s.1.

betimlenmiştir” diye anlatmaktadır.⁵⁵ Acaba Amazonlar Hitit kökenli miydi, ya da Hititler Amazonlara mı benzetildi veya aynı ülkeden gelen gruplar mıydı? Bu konular tartışılabilir. Üstelik Amazonlar savaş vere vere Arabistan ve Suriye’yi dolaşmışlar, Çukurova bölgesine ulaşmışlardır. Toroslar’daki dağlıları boyundurukları altına aldıktan sonra Anadolu’yu bir boydan bir boya geçerek Ege kıyılarına ulaşmışlardır. Ege kıyılarında en yiğit önderlerinin adını verdikleri kentler kurmuşlardır. Ege Denizi’ndeki Lesbos (*Midilli*) ve Samothrake (*Semendirek*) adaları üzerinden Trakya’ya varmışlar, bütün dünyayı ele geçirdikten sonra zafer coşkusuyla Libya’daki yurtlarına geri dönmüşlerdir.⁵⁶

Bütün Ege bölgesinde ve Karadeniz kıyılarında Amazonia adı verilen yerel anıtlara, Amazon serüvenlerini dile getiren söylencelere rastlanmaktadır. Ancak onların kentler kurdukları söylenen yerler Propontis (*Marmara Denizi*) kıyıları ve Paphlagonia (*Karadeniz kıyılarında Filyos Çayı ile Kızılırmak arasındaki bölge*) civarındadır. Öbür kentler ise sonradan Aiolis ve İonia adı verilen Ege kıyılarındadır.⁵⁷ Son zamanlarda Uzunhasanlar civarında olduğu söylenen “*Titnaios*” veya kısaca “*Tisna*” olan kentin de Aiol öncesi bir yerleşim yeri olduğu kanısındayım. Belki de bir Luvi ismi ve kökü Amazonlara kadar inen bir yerleşim birimi olabilir. Efes’in Smyrna adlı bir Amazon tarafından yönetildiği, bu kentteki Artemis Tapınağı’nın Amazonlar tarafından inşa edildiği kaynaklarda açıklanmaktadır. Bu tapımdan önce Amazonların Hitit tapımıyla bağlantılı oldukları Garstang tarafından ileri sürülmektedir.

Strabon’a göre de; “*Amazonlar kadınlar tarafından yönetilen bir halktı. Yaşama biçimleri bizimkinden çok değişti. Kadınlar savaş için eğitiliyor, belli bir süre zorunlu olarak silah altında bulunuyorlardı. Silahlı bir topluluk içinde buldukları vakit bakir olarak kalmak zorundaydılar. Askerlik vazifeleri bittikten sonra, salt çocuk yapmak amacıyla erkeklerle yatıyorlar, fakat tüm kamu işlerinin denetimini kendi ellerinde tutuyorlardı. Erkekler, ise, kadınlar gibi, evcilleşmiş bir yaşam sürüyorlardı*”.

Kyme kenti de adını bir Amazondan almıştır. Tıpkı Myrina’nın adını, Troia Ovası’nda Batieia’nın aşağısında mezarı bulunan Amazondan aldığı gibi, ona ölümlülerin Batieia, fakat ölümsüzlerin yüksek atlayan Myrina’nın mezarı dedikleri bir tepe vardır.⁵⁸ Daha önceki bölümde anlatılan Kyme ve Myrina’nın adını Amazonlardan aldığı savı, Amasyalı coğrafyacı tarafından da kabul edilmektedir. Amazonlar ile ilgili anlatılan öykülerde, onların iyi ata bindikleri ve okla savaştıkları, iyi ok atabilmeleri ve yaylarını rahatça

⁵⁵ George E Bean, Eski Çağda Ege Bölgesi, s. 1

⁵⁶ George Thomson, Tarih Öncesi Ege, s:218

⁵⁷ George Thomson, Tarih Öncesi Ege, s:218.

⁵⁸ Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, s. 57, 128.

gerebilmeleri için sağ göğüslerini kestikleri ya da madeni birşeyle dağladıklarını anlatılır. Bu efsane, birçok defalar heykeltraşlar tarafından mermer, ressamlarca da tuvale işlenmiştir.

7. Aioller: Hitit Krallığı'nın yıkılması üzerine Akalar Anadolu'nun batı kıyılarına göçmeğe başlarlar. Önceleri yavaş yavaş olan bu göç Dorların Yunanistan'ı işgaliyle hızlanır. Aioller, Yunanistan'da Thessalia ve Boiotia bölgelerinde ve karşı adalarda yaşamaktadırlar. Güzelhisar ve çevresinin içinde bulunduğu kuzeybatı Anadolu kıyılarına ayak basarak koloniler kurarlar. 1150 yıllarından sonra Kaikos (*Bakırçay*), Hermos (*Gediz*) Vadileri ile Lesbos (*Midilli*) Adası'nı içine alan bölge yeni gelenlerce iskan edilir. İşte Çanakkale yarımadasından Menderes Irmağı'na kadar uzanan bu kıyı bölgesine Aiolya (*veya Aiolis*) adı verilir.

Aiolos, Yunan ulusunun efsanevi atası sayılan Hellen ile Orseis adlı Nympha'nın (*Su Perisi*) oğlu. Tufan kahramanları Deukalion ile Pyrrha'nın (*bu isimde İyonya'da ve Midilli Adası'nda kentler vardır*) torunu, Doros ile Ksuthos'un kardeşi ve Sisyphos, Arthamas, Kretheus ile Salmancus'un babası'dır. Yukarıdaki bölgeye yerleşenler onun soyundan kabul edilir ve dilleri de onun adından dolayı Aiol dilidir. Bir diğer söylenceye göre ise deniz tanrısı Poseidon'un oğludur. Yellerin yöneticisi Aiolos, Notos, Boreas, Euros ile Zephyros adlı dört büyük yeli bir tulum içinde kapalı tutar ve ancak Zeus'tan aldığı buyruklarla ortaya salar.

Odyseia Destanı'nda Odysseus'un, Aiolos'un Adası'na varışı anlatılıp bu ada şöyle nitelenir:

*"Yıkılmaz tunçtan bir duvarla çevriliydi bu yüzden ada,
Şehir oturtulmuştu göğe yükselen bir kayanın üzerine."*

Aiolos, konağı'nda bir düzine çocuğu ile yiyip içmekte, şölen yapıp gönül eğlendirmektedir. Yeller tanrısı; Odysseus'u iyi karşılar, tam bir ay konukladıktan sonra içine azgın yelleri sınıksız bağladığı sığır derisinden bir tulum verir ona ve arkasından tatlı bir Zephyros yeli salarak uğurlar gemisini. Böylece dokuz gün dokuz gece giderler, İthaka topraklarına yaklaştıklarında Odysseus uykuya dalar, onu kıskanan yoldaşları da teknenin dibindeki tulumu alıp çözerler. Yeller hep birden dışarıya fırlar, korkunç bir fırtına kopar. Fırtına Odysseus'un gemisini gerisin geri Aiolia Adası'na atar, ama bu kez yeller tanrısı onu sert sözlerle kovar, tanrıların lanetine uğramış bir adamı tutmaktan çekinir. Odyseia'nın X. Bölümünde (1-79) anlatılan bu serüven destanın en renkli öykülerinden biridir.⁵⁹

⁵⁹ Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, s.22-23.

Aiolya, İonya gibi ilk zamanlar bir tarım bölgesidir. Herodotos, "Aiolis'in toprakları daha verimli, fakat havası İonia'ya göre daha kötüdür" der. Deniz kıyılarındaki yarımadalar üzerinde ilk şehirler kurulmuştur. Ön Asya'dan gelen büyük kervan ve ticaret yollarının sonunda kurulan bu kentler çabuk gelişmişlerdir.

Antik kaynaklar, Aiolis'e ilk gelenlerin Agamemnon'un torunları olduğunu yazar. Başlıca şehirleri: Aigai, Eleia, Kyme, Larissa, Lesbos, Myrina, Pitane ve Smyrna'dır. Önceleri Aiol kenti olan Smyrna (*Bayraklı-İzmir*) daha sonraları İon birliğine katılmıştır. Bazı kaynaklar bu kentlere Aigirossa (*Bornova'nın doğusunda olduğu sanılıyor*), Gryneion, Killa (*Edremit Zeytinli Köy civarı olduğu sanılıyor*), Neandria (*Çanakkale-Ezine Yöresi Çığı Dağı'nda*), Notion (*İzmir'in güneyinde Kolophon Limanı*) gibi şehirleri ekler. Buna karşılık Eleia'yı bu kentlerden çıkarır. Bean, Herodotos'u kaynak göstererek Notion'la birlikte Menderes Magnesia'sını da Aiol kenti olarak gösterir.⁶⁰

Herodotos'un eserinde bahsettiği Aiol kentlerinden bölgemize en yakın olanları Kyme, Aigai, Myrina, Gryneion gibi siterdir. Bu kentlerin yakın çevresinde ve bazılarında Helenler gelmeden önce Anadolu'nun yerli kavimleri yaşıyordu. Bu konuya Amazonlar söylencesi ile yakın zamandaki kazı ve araştırmalarda Nemrut Limanı'nda Neolitik Çağ'a ait olduğu ileri sürülen çanak-çömlek ve çakmak taşından aletler bulunması,⁶¹ Bean'ın eserinde Troia ile bağlantıları arasında verimli Larissa (*Buruncuk*) çevresinde yaşayan savaşçı Pelasglar'dan söz etmesi,⁶² aynı yazarın, Pitane'nin ilk sakinlerinin de Pelasglar olduğunu belirtmesi birer kanıt oluşturmaktadır. Diğer bir önemli ören yeri de "Tisna" kenti veya kasabasıdır. 1982'de Sebastiana Lagona başkanlığında bir İtalyan grubun ziyaret ettiği Sarı Kale'nin (*ki, Tisna kentiyile özdeşleştirilmektedir*) her ne kadar Kyme ile bağlantısı olduğu söylene de yazı öncesi Anadolu'sunda da bir yerleşim merkezi olduğu, sonraki yıllarda da iskan gördüğü doğal yapısına bakarak sezilmektedir. Bu konudan daha sonra söz edilecektir.

Aiolis kentleri siyasette önderlik yapamamış ancak şiir, müzik ve tarih alanında büyük varlık göstermişlerdir. Hititlerin yıkılmasından sonra Anadolu'daki kavimler uzun müddet dağınık yaşamışlardır. Ancak Frigler bu kabileleri bir araya getirebilmişlerdir. Frig Devleti sırasında Aiol ve İon siteleri serbestçe gelişmişler, onlarla ticaret yapmışlardır. Bu şehirlerin yönetiminde önce krallar, sonraları aristokratlar yer almıştır. Aiol şehirlerinde siyasal

⁶⁰ G. E. Bean, Antik Çağ'da Ege Bölgesi, s.165-228.

⁶¹ Ersin Doğer, Menemen Tarihi, s.2-3.

⁶² G. E. Bean, Antik Çağ'da Ege Bölgesi, s.77.

birlik yoktur. Birleşik devlet kuramamışlardır. Bu kentlerin en ünlüsü Kyme kentidir. MÖ VI. yüzyılda önce Lidyalılar'ın, daha sonraları da Perslerin yönetimine girerek bağımsızlıklarını yitirmişlerdir.⁶³ İlyada ve Odisseia destanları Aiolya ve İonia'nın birleştiği yerde (*İzmir'de*) Aiol lehçesi ile karışık İon lehçesiyle kaleme alınmıştır. Bu destanların ilk yazılması (*İlyada'nın*) MÖ sekizinci yüzyıla kadar çıkar. Aioller de lonlar gibi birtakım koloniler kurmuşlardır. Bunlardan bazıları Çanakkale Boğazı yöresindedir. Maditos (*Maydos*), Sestos (*Akbaş Limanı*), Ainoz (*Enez-Meriç ağzında*) başlıcalarıdır.⁶⁴ Akdeniz sahillerinde eski Antalya'nın yerinde kurulan Side kenti de Kymeliler tarafından koloni olarak meydana getirilmiştir.

Aiöl tapınaklarında sütun başlıkları yuvarlak olup, yaprak dizileriyle meydana gelmiştir. Önce ovalimsi bir kaide yapılmış, bunun üzerine aşağıya doğru yapraklar sarkıtılmıştır. Bunların bir kısmında kaide üzerinde dikine duran iki iri kıvrım ve bunların arasında çok gösterişli bir palmet yaprağı bulunur. Daha üstte birtakım yaprakçıklar işlenmiştir. Bu başlıklar Aiolis'te Larissa, Aigai ve Neandria'da kullanılmıştır. İyonların Perslere isyanı sırasında; denizde Persler yenilmesine karşılık Aiolya'yı İonia'dan ayırmayı başarmışlardır (*MÖ 497/96*).

8. lonlar: Thessalia ve Boiati'a'da yaşarken Midilli Adası, Çanakkale Yöresi, İzmir'e kadar kıyı Ege'ye Aioller gelip yerleşmişti. Efsaneye göre Atina Kralı Kodros'un oğulları başkanlığındaki lonlar da Aiöl göçünden sonra yerlerinden kalkıp yeni yurt edindiler. İzmir Körfezi'nden Mandalya Körfezi'ne kadar uzanan, Khios (*Sakız*) ile Samos (*Sisam*) adalarını da kapsayan bölgeye "*lonia*" (*İyonya*) denir. Tevrat'ta ve Asur yazıtlarında Yavani, Pers belgelerinde Yauna olarak gösterilen İyon adının kaynağı bilinmemektedir. İonia'da Aiöl'ya gibi bir tarım bölgesidir. Batıda Ege Denizi kenarındaki yarımadalar üzerinde ve adalarda birtakım şehirler kurmuşlardır. Ön Asya'dan gelen ticaret yolları sonunda bulunmaları ve Anadolu kültürünün etkisiyle bu şehirler Arkaik Dönem'den itibaren birer uygarlık merkezi olmuştur. Herotodos İonia'nın başlıca 12 şehrini şöyle belirtmektedir; Güneyde Miletos, Miyus ve Prienne, orta bölgede Efesos, Kolofon, Teos ve Lebedos, kuzeyde Eritrai, Klozomenai, Fokaia, Samos ve Khios'tur. Bu kentlerde siyasal ve kültürel yaşam çok gelişmiştir. İlk defa şehir devleti kavramı burada ortaya çıkmıştır. Pers istilasına başkaldırmak amacıyla dini ve siyasal nitelikte bir konfederasyon kurmuşlar, "*Panionion*" (*Paniyon*) adını taşıyan bu birliğe lonlarca zaptedilen Smyrna da dahil olmuştur. Poseidon,

⁶³ Ord. Prof. Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s. 123.

⁶⁴ Ord. Prof. Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s. 16.

Helikonios'un himayesinde bulunan bu birliğin toplantı yeri Mikale (*güney Ege'deki-Samsun*) dağlarının eteğindeki bugünkü Güzel Çamlı yöresidir. MÖ 5 nci yüzyıla kadar bu adı geçen birlik sayesinde diğer Yunan kültürlerine üstünlük sağlamıştır.⁶⁵

Homeros, İonya aristokratlarını destanlarında anlatmakta, şöyle demektedir: Her asil aile kendisinin atası olarak bir tanrı veya kahramanı kabullenmektedir. Kral da bu ailelerden birine mensuptur. Bunların servetleri geniş toprakların geliri ile büyük hayvan sürülerine dayanır. Asil kişiler topraklarını mültezimlere kiraya verir ya da kölelere işletirdi. Aristokratların bazıları çiftliklerde oturur, kimileri de korunaklı şatolarda yaşamayı seçerdi. Bir harp çıktığında cenk arabaları ve büyük kısmı atlı olan kalabalık mahiyetleriyle birlikte krala arkadaşlık ederler veya kendi hesaplarına birtakım savaşlar, eşkiyalık ve korsanlık akınları yaparlardı. Anlattığımız derebeyler zırhlı elbise, uzun sorguçlu bir miğfer taşımakta, kılıç, hançer, mızrak, ok, yay ve yuvarlak kalkan gibi silahlar kullanmaktadırlar. İki veya dört tekerlekli atlı cenk arabalarıyla savaş meydanına koşmakta, arabadan inerek hasımlarının üzerine saldırmaktadır. Daha sonraları sadece ata binmeye başlamışlardır. Barış zamanlarında avcılık yapmakta, aralarında toplanarak içki meclisleri, spor yarışmaları düzenlemekte, toplantılarda müzik ve şiire özel bir yer ayırmaktadırlar. Dini bayramlarda kurbanlar kesmektedirler.⁶⁶

Bu yüksek sınıf ailelerin yanında iş-güç, oturma yeri ve sosyal durum bakımından türlü ayrılıklar gösteren halk toplulukları da vardır. Bu sınıf insanların bazıları özgür olup tarlalara sahiptir. Bazıları da zenginlerin arazisinde kiracılık etmekte, ayrıca toprak köleleri olarak bulunanlar vardır ki, elde ettikleri ürünün belirli bir kısmını toprak sahiplerine bırakmaktadır. İşçi olarak çalışanlar belli bir ücret almakta, zanaatkarlar da kentlerde ekmeğini çıkarmaktadır. Diğer bir grup daha vardır ki, köledir. Hiçbir hakka sahip değildir. Yanında bulunan soylunun doğrudan malı sayılır.⁶⁷

İonya kentlerinde MÖ 9 ve 8. yüzyıllarda krallar ortadan kalkmıştır. Lidya ve Frigya devletleri öncesi huzurlu bir dönem geçirmişlerdir. İlk sikke Lidya'da basılmıştır. Buradan İonya ve tüm Ege bölgesine yayılmıştır. Felsefe, matematik ve astronomide ileri gitmişlerdir. MÖ 7. yüzyılda şiirler flüt eşliğinde okunmuştur. İyon heykellerinde vücutlar narin ve yumuşaktır. Bol elbiselidir. Bu ekole ait heykeller Efesos, Didima, Sakız ve Sisam adalarındadır. Bazı örneklerini İzmir Arkeoloji Müzesi'nde görebilirsiniz.

⁶⁵ Ord. Prof. Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.91-92.

⁶⁶ Ord. Prof. Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.99.

⁶⁷ Ord. Prof. Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.100.

İyonya'da materyalist bir görüş hakim olduğundan Yunan Ortaçağı'nda cesetler yakılıp çömlek içinde gömülmüştür. İyonların Phokaia ve Miletos gibi kentleri Karadeniz, Akdeniz kıyılarında önemli koloniler kurmuşlardır. İyonlar iyi gemicidirler. Fokaialı gemicilerin o çağda Atlas Okyanusu kıyılarını dolaştığı bilinmektedir. MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda İyonya kentlerinde Tiranlık Rejimi vardır. MÖ 546'da Persler tüm Anadolu'yu ve İyon kentlerini istila etmişlerdir. MÖ 499/498 yıllarında İyon kentleri birleşerek ihtilal yapmışlar ve Perslere karşı bir birlik oluşturmuşlardır. Başlarında Miletos Tiranı Aristagoras vardır. İlk zamanlar bazı başarılar elde edilmiştir. İhtilal beş yıl sonra MÖ 494'de Pers ordusu tarafından bastırılmıştır. Bundan sonra İonya, MÖ 334'de İskender'in Anadolu'ya geçişine dek Pers satraplıklarına bağlı yaşamıştır. Eski Anadolu uygarlıklarında rastladığımız Ana Tanrıça İonya'da Artemis'tir.

Bölgemize Helen göçü bir anda başlayıp bitmemiştir. 300 yıl kadar sürmüştür. Hititlerin yıkılmasından sonra Anadolu'da uzun zaman birlik kurulamamıştır. Hitit Devleti'nden kalanlar ve diğer kabileler dağınık gruplar halinde yaşamışlardır. MÖ 8. yüzyıl başlarında ortaya Frigler çıkmaktadır. MÖ 6. yüzyılda Batı Anadolu'ya Lidyalılar hakim olmuştur. Daha sonra Persler uzun müddet bu topraklara sahip olmuştur. MÖ 334 yılında Büyük İskender Pers egemenliğine son vermiştir. Önceleri İskender'in kumandanları bölgeyi ele geçirmişlerdir. II. yüzyıl başlarından MÖ 130'a kadar Bergama Krallığı'nın egemenliği vardır. MÖ 130 yılından 395 yılına kadar süren devre Roma İmparatorluğu devresidir. Bu tarihten, 1313 yılına kadar geçen zamanda bölge kentleri ve köyleri Bizanslıların elindedir. Bu yıllardan sonra ise bölge ve çevresi Türklerce iskan edilip yönetilmiştir. Tarih bakımından yeterli veriler elde edilmediğinden ve Anadolu'da MÖ 1000-700 arası güçlü bir devlet de bulunmadığından Karanlık Çağ Dönemi diye isimlendirilir. MÖ 700-480 yılları arası Arkaik Dönem, MÖ 480-334 yılları arası ise Klasik Dönem olarak anılır. Tarihin rakamları arasında şöyle bir gezinti yaptıktan sonra kaynaklara göre bölgemizdeki önemli ören yerlerini (*eski kentler*) tanımaya çalışalım. Bu kentlerin kurulduğu dönemde muhtemelen Güzelhisar'da toplu bir iskan yoktur.

C. Aiol ve Aiol Öncesi Yakın Çevremizdeki Önemli Yerleşim Yerleri

1. Kyme: İzmir'e 60 km, Aliğa merkezine 6 km mesafede Çakmaklı-Horozgediği köyleri civarındadır. Bugün Ege Gübre fabrikası Nemrut Körfezi denilen alan içinde kurulmuştur. Nemrut Limanı (*Namrut*) ve çevresinde MÖ 1120 yıllarından itibaren iskan gören Kyme kenti yer almaktadır.

Strabon onu “*Aiol kentleri içinde en büyük ve en iyi*” sözcükleri ile tanımlamaktadır.⁶⁸ Aioller önce Larissa kentini uzun bir süre uğraşarak alırlar. Burada bulunan Pelasgları da yanlarına alarak bu göçmenlerle Kyme’yi kurarlar. Adını bir Amazon’dan aldığı anlatılır. Şu halde burada daha önce bir yerleşim olması gereklidir. Bu kent klasik çağa kadar ayakta kalamayan birçok kasabanın merkezi olmuştur. Deniz kenarında olmasına rağmen daha çok karaya yönelmiştir. Strabon Kymeliler’in akılsızlıklarıyla ün saldığını, limanlarını ihaleye çıkararak “*liman vergisi*” olarak gelir elde edebileceklerini tam 300 yıl fark edemediklerini söylemektedir.

Buna rağmen Arkaik dönemden itibaren bir gelişme göstermişlerdir. Denizlerde de güç gösterisi yapabilmişlerdir. Pers Kralı Dareios MÖ 512 tarihinde Skyth (*iskit*) memleketine karşı savaş açtığında Kyme Tyranı Aristagoras kendi gemilerinin başında bu sefere katılarak destek vermiştir.

Klasik Dönem’in başladığı MÖ 480’de Pers İmparatoru Kserkses Yunanistan’ı işgale kalkar. Kyme’de bulunan Pers valisi Sandokes on beş gemiyle Pers donanması içinde savaşa katılır. Kyme’den başka hiçbir Aiol sitesi bu sefere katılmaz. Batı Anadolu’da refah içinde yaşayan kentlerin bu düzeyinin artması için Persleri Anadolu’dan kovmak gerekir. Yunanistan’ın da yardımıyla “*Delos Birliği*” kurulur. Kyme, bu birliğe yılda dokuz talent ödeyerek diğer Aiol kentlerini geçmiştir. Bu tutar,⁶⁹ İonia’nın Ephesos, Miletos gibi kentlerinin ödeme tutarından fazladır Kyme’nin verdiği miktar devrine göre yüksekçedir.⁷⁰ Kentin kültür verilerine geçmeden önce kuruluşu ile ilgili bazı bilgileri aktarmayı sürdürüelim.

Strabon kentin “*Thermopylai üstündeki dağdan Lokris Phirikion’undan*” gelen halklar tarafından kurulduğunu anlatır. Aiolis Göçünün, MÖ 1140 ile 1050 yılları arasında başladığı değişik kaynaklarda açıklanmaktadır. Myrina MÖ 1050 yılında kurulmuştur. Bazı yayınlar Kyme’nin kuruluşunun da Myrina’ya yakın olduğunu belirtse de asıl kuruluş tarihi Lesbos’tan sonra yani MÖ 1120 yılına denk gelir. Coğrafyacımız Strabon kitabında “*İşler ve Günler*” eserinin yazarı Hesiodos’un anlatımına değinir. Hesiodos Kyme kökenlidir. Babası kent limanında birtakım ticari faaliyetlerde bulunur. Ticaret çalışmaları zararlarla kapatılır. Baba yoksul duruma düşer ve şehri terk eder. Siyah bir gemiyle hareket eder, Helikon yakınlarında Askre’ya yerleşir. Bu açıklamalardan MÖ VII. yüzyılda Kyme’de özel kişilerin ticaret yaptığı bir liman bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak limana girenlerden uzun müddet vergi almamışlardır. Kymeliler Akdeniz ve Karadeniz’e açılarak bu

⁶⁸ Ord. Prof. Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.100.

⁶⁹ Talent (*Talanton*): Atina’da 6.000 Drahmi eden bir parasal değer.

⁷⁰ Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, Arkeoloji ve Sanat, s.128.

denizler kenarında birtakım koloniler kurmuşlardır. Antalya yakınlarındaki Side'nin ana kenti de Kyme'dir. Bu kent koloni olarak kurulmuştur.⁷¹ Herodotos Kyme'nin 12 Aiolis kenti içinde bulunduğunu belirtir. Büyük İskender Kyme'deki Apollon Tapınağı'na tunçtan bir şamdan adamıştır.⁷² Helen ve Roma Çağı'nda kentin bolluk ve refah içinde yaşadığı bilinmektedir. MS 17'de Batı Anadolu kıyılarında şiddetli bir deprem olur. Bu felaket yöreyi acıya boğar. Roma İmparatoru Tiberius Kyme kentiyle bu deprem dolayısıyla ilgilenmiştir. Hellenistik Çağ'ın sonunda kentin değişik anıtlarla ve tapınaklarla süslü olduğunu tahmin edilmektedir.

Önü paye veya sütunlu avluya açık, üzeri kapalı mekanlara portik adı verilir ve İlk Çağ'larda bu portikler genellikle kabartmalarla süslenirdi. Strabon Kyme'nin portiklerini de anlatır: *"Devletten borç para alınıp sonra belirlenen tarihte borç ödenmediğinden portikler de rehin altındaydı. Yağmur yağdığına, görevliler etrafa tellallar gönderip insanları portiklere sığınmaya davet ediyorlardı. Bu arada tellal "portikler altına gidiniz" diye bağırdığından Kyme halkının yağmur sırasında tellal duyurmadığı sürece portikler altına sığınmayı akıl edemedikleri söylentisi yayıldı"*.

Hesidos isimli şairin dışında Kymeli 4. yüzyıl tarihçisi Ephoros da vardır. Her ne kadar eserinde kenti övmese de Kymeliler *"bu dönemde hiçbir şey yapmıyorlardı"* diye şehrin adını zikretmektedir. Aiol kentleri ve Kyme, Hellenistik krallar egemenliğinde veya Asia eyaleti süresince yaşamlarını sessizce sürdürmüşlerdir. Tarih sahnesinde pek önemli rol oynamamışlardır. Bizans kilise kaynaklarında da şehrin adı Kyme Piskoposu'nun katıldığı konsiller toplantısı nedeniyle geçmektedir.

Yıldırım Beyazıt'ın Ankara Savaşı'nda 1402'de Timur'a yenilmesinden sonra oğulları arasında taht kavgası başladı. Bu arada Beyazıt'ın memleketlerini elinden aldığı bazı Batı Anadolu beyliklerinin küçük hükümdarları tekrar memleketlerine gelerek ülkelerinde saltanatlarını ilan ettiler. Bunlar Saruhan Beyliği, Aydınoğulları Beyliği, Karamanoğulları gibi beyliklerdi. Yıldırım'ın oğullarından Çelebi Mehmet kardeşleri ile çarpışarak hepsini saf dışı ettikten sonra tekrar Anadolu birliğini sağlamak üzere harekete geçti. Batı Anadolu'daki Türk beylikleri üzerine yürüyerek onları yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlamak istedi. O sırada İzmir ve civarı Aydınolu Cüneyd Bey'in elindeydi. Mehmet Çelebi 15. yüzyıl başlarında Trakya'dan Asya'ya geçti. Bergama'ya girdi. Cüneyd Bey'den sahip olduğu yerlerin terkinin istedi. Bergama'dan Kimi'ye uğradı. Bu kale Cüneyd Bey'in idaresi altında idi. Burayı harp ile teslim aldı. Kalenin alınmasından sonra Me-

⁷¹ Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, Arkeoloji ve Sanat, s.196.

⁷² Sebastiana Lagona, Kazı Raporları.

nemen Ovası-Kayacık yoluyla önce Nif'e geldi. Daha sonra İzmir'i kuşattı. Hükümdar Çelebi Mehmed'in Bergama'dan sonra aldığı bu kalenin⁷³ adı, Bizans tarihçisi Dukas'ın "*Bizans Tarihi*" isimli eserinde "*Kimi*" diye geçer. Çeviren ise Kimi'yi alttaki notlarda Çandarlı diye açıklar.⁷⁴ Prof. Ersin Doğer ise Kimi Kalesi'nin açıkladığımız Kyme kenti olduğunu eserinde daha doğru biçimde ortaya koyar.⁷⁵ Şu halde Kyme kenti 1412 yıllarında hala yaşamaktadır. Padişah Çelebi Mehmed Bergama'dan İzmir'e doğru yürürken Güzelhisar kazası topraklarından geçmiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde de bu kent eski parlak dönemde olduğu gibi bayındır değilse de yaşadığı bilinmektedir. İstanbul'u alan II. Mehmed bu kentin surlarını yıktırıştır.

Kyme 1800'lü yılların sonlarına doğru Aliağa'da çiftlikleri bulunan Demostene Baltazzi, 1881 yılında Fransız Salomon Reinach, 1925'de Çek Prof. Anton Salaç, 1952-1953 yıllarında Prof. Ekrem Akurgal, 1979-1981 Arkeolog Hasan Uçankuş, 1982-1984 Doç. Dr. Vedat İdil, 1982-1985 ve 1986-1992 İtalyan Sebastiana Lagona ve ekibi tarafından kazılmıştır. Baltazzi'nin İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne teslim ettiği eserler arasında kıvrımlı giysili bir kadın figürü, bir İskender ve Augustus başı mermer heykeller dikkati çeker. Reinach'un pişmiş toprak heykelcikleri de bilim dünyasına tanıtılmıştır. Çekler ise küçük bir İon tapınağı, sütunlu ev, taş döşeli yol bulmuşlardır. Akurgal tarafından da değişik seramik parçaları bulunmuştur. 1979 yılından sonra Türk arkeologları tarafından yapılan kazılarda Helen ve Roma Çağı yazıtları, mermer Amazon heykeli, mozaikler, değişik yapılar ortaya çıkarılmıştır. İtalyanlarca ise Portik, liman çevresi yapıları, tiyatro, tapınak, sikkeler, tek kulplu, huni biçimli uzun gaga ağızlı ve yaprak motifli anforalar, figürünler, seramik kaplar bulunmuş olup, yapılan arkeolojik araştırmalarla ilgili sergi açılmıştır.⁷⁶

2. Myrina: Strabon Aiol kentlerini anlatırken "*Larissa üzerinden Hermos'u (Gediz) aşarak Kyme'ye uzaklık 70 stadia, buradan Myrina'ya kırk*" der. Kyme ile Myrina ikisi de Amazonlar tarafından kurulmuştur. Myrina'ya Helenlerin gelip yerleşmesi MÖ 1047 yıllarına doğrudur. Bugün kentin kalıntıları Kocaçay'ın (*Güzelhisar Çayı*) denize döküldüğü yerin yakınındadır. Bergama'ya 35 km, Aliağa'ya 5 km mesafededir.

⁷³ Dukas, Bizans Tarihi, s.63.

⁷⁴ Ersin Doğer, Menemen Tarihi, s.58.

⁷⁵ Sebastiana Lagona, Kazı Raporları.

⁷⁶ George E. Bean, Eski Çağda Ege Bölgesi, s.87.

Bean, Myrina için “*Tarihten yoksun bir kenttir*” der.⁷⁷ Kentin adı Atina-Delos Birliği dolayısıyla karşımıza çıkar. MÖ 476 yılında Perslere karşı hazırlanan bu ittifakın başarısı için Kyme’den sonra en çok ödemeyi Myrina yapar.

MS 17 yılındaki Kıyı Ege büyük depremi sırasında Myrina da yerle bir olur. Roma İmparatoru Tiberius kentin onarımı için gerekli yardımı gösterir. Kent de “*Sebastopolis*” diye anılmaya başlar. Greynion’daki Apollon Tapınağı da Myrina’nın yönetimindedir. MS 106 yılında Myrina ikinci bir deprem daha geçirir. Hıristiyanlığın yayılmasından sonra önemini yitirip istiridyeleri ile sanını duyurmaya başlamıştır.

Kentin kalıntıları toprak yüzeyinde pek fazla görünmez. Antik Titnaios (*Güzelhisar*) Çayı ağzına yakındır. Çay köprüsünü geçtikten az sonra tepelere ulaşmadan batı istikametine dönmek gerekir. Yaz mevsimi tozlu, kışın çamurlu bu yol sizi iki tepeye doğru götürecektir. Günümüzde “*Beriki ve Öteki Tepe*” adını alan iki yükselti üzerinde kentin kurulduğu saptanmıştır. Eski isimleri ise Epano Tepe ile Kato Tepesi’dir. Myrina’nın akropolünün Beriki Tepe üzerinde yer aldığı gözlemlenmiştir. Çokgen örgülü duvarın parçaları mevcuttur. Bizans döneminde de sur duvarı yeniden inşa edilmiştir. Beriki Tepe’nin batı ucundaki çukur, tiyatro olması ihtimal dahilindedir. Öteki Tepe’nin kuzeydoğu ucunda antik iskele kalıntıları dikkatli bir gözden kaçmamaktadır.

Myrina 1880-1882 yılları arasında Baltazzi ve Fransızlar tarafından kazılmıştır. Beriki Tepe’nin kuzey yamacı ile ona yakın kuzeydeki tepede binlerce mezar arkeologlarca meydana çıkarılmıştır. Çoğu dikdörtgen biçimli kireçli kayalar üzerine açılmış mezarlarda tek gömü vardır. Birkaç mezarda daire biçimi görülür. Nekropolün, MÖ 2. ve 1. yüzyıllara ait olduğu söylenmektedir. Bu mezarlarda pişmiş topraktan kap kacak, gümüş ve bronz sikkeler, şişeler, kandiller, aynalar, iğneler, koku kapları, az sayıda takılar kazılar sonucu elde edilmiştir. Hellenistik ve Roma Dönemi mezarlarında elde edilen pişmiş topraktan heykelciklerin sayısı bini bulmaktadır. Konuları, Eros, Aphrodite, çocuklar, insan ve hayvan figürleridir. Bu heykelciklerin üslubu realisttir.⁷⁸

Komik figür ve maskaların bir kısmı yurdumuzda İstanbul Arkeoloji Müzesi’ndedir. Akropolün 750 m kuzeydoğusunda üst kısmı sarı renkli kayalarla örtülü ikinci bir tepe yer alır. Etraftaki köylüler bu tepeye “*İntaş*” adını vermişlerdir. Bu tepede kayaya oyulmuş bir oda mezar vardır. Oda tonozla örtülü olup, duvarlarına içten on tane kemerli niş oyulmuştur. Yakın çevredeki

⁷⁷ Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s.547.

⁷⁸ Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, s.127.

tepelere de kaya mezarları olduğunu anlatmaktadırlar. Kunduz Deresi'nin az ilerisinden başlayıp Myrina'ya yönelen su kemerleri Roma Dönemi'ni çağrıştırır.

3. Gryneion (Greynia): Strabon "*Larissa üzerinden Hermos'u aşarak Kyme'ye uzaklık yetmiş stadia, buradan Myrina'ya kırk, buradan Greynion'a aynı ve buradan da Elaia'ya gene aynıdır*" der. Aşağı yukarı yedibuçuk km civarında bir mesafedir.

Pythicos'u (*Güzelhisar Çayı*) köprüden Bergama istikametinde aşarsanız önünüzde sığ bir körfeze bakan Çaltılıdere köyü hemen yanınızdadır. Köyden tepeye hafif bir meyille tırmandığınızda solda taş ocakları, sağda Çoraklar yönüne giden yol ayrımı vardır. Yarmaya ulaştığınızda Yenişakran kasabasının kırmızı kiremit örtülü evleri çıkar karşınıza. O anda sola bakın "*ekin bitmeyen deniz*" i göreceksiniz. Tanrı Apollon'un beyaz mermerle inşa edilmiş kutsal tapınağını ararsanız o, zamanın kıvrımlarında kaybolmuştur. Onun yerine Ege Denizi'nin hafif dalgalarıyla oluşan beyaz minik köpükleri seyrediniz. Apollon'un sunağını belki görebilirsiniz. Amasyalı coğrafyacımız Myrina ile Gryneion arasında Akhialılar Limanı'ndan bahseder. Bu liman neresidir? Çaltılıdere önleri mi? Kalabakhisar mı? Strabon'un MÖ 64, MS 21 yıllarında yaşadığı kabul ediliyor. Eserini, MÖ birinci yüzyılın sonu ile MS 18-19 yılları arasında yazdığı söyleniyor. İşte o çağda Gryneion artık bir köydür. Apollon sunaklı beyaz mermerden görkemli tapınak bilicileriyle hala ziyaretçilere hizmet vermektedir.⁷⁹

Gryneion adı "*güzel ya da kutsal yarımada*" anlamında Luvi dilinden gelmektedir.⁸⁰ Söylenceye göre Amazon Kraliçesi Myrina'nın yoldaşlarından Greyna tarafından kurulmuştur. MÖ 1.100'li yıllarda Helenler buraya yerleşir. Apollon; Mısır'daki Güneş Tanrısı "*Ra*" ve Hitit'teki bronz boğalı güneş kültürünün uzantısıdır. O, arabasıyla hergün göğü bir uçtan bir uca geçen Güneş Tanrısı'dır. Gençtir, yakışıklıdır. Tanrıların en güzelidir. Zeus ile Leto'nun oğlu, Artemis'in erkek kardeşidir. Pembe yapraklı zakkumlar arasındaki Python adlı canavarı yok edip, Delfi Tapınağı'na sahip olmuştur. O, bereketin sembolüdür. Sürülerin koruyucusudur. Tapınaktaki bilici rahibenin esin kaynağıdır. Müzik ve şiirin de tanrısıdır. Mavi Köşe köyünün önünde Temaşalık yarımadasını (*Eski Gryneion'un olduğu söylenen burun*) izlerken sanki delikanlı Apollon elinde liri denizden tapınağın mermer merdivenlerini tırmanır. Gözlerindeki güneş kökenli ışık Elaia tarafına uzanıp, zeytin yeşili üzerinde parlamaktadır. Şakran tepelerindeki zeytinler çiçeğe

⁷⁹ Sefa Taşkın, *Mysia, Işık İnsanları*, Sel Yayınları, 1997, s.12.

⁸⁰ Sefa Taşkın, *Mysia, Işık İnsanları*, Sel Yayınları, 1997, s.21, 22.

durmuştur. Zeytinler zeytinyağı olup fabrikaların oluklarından kalp hastalarına altın renkli şifa suyu olarak akacaktır.

Atina-Delos Birliği'nin üyesidir. Bu birliğe altıda bir talent, daha sonra üçte bir talent olmak üzere vergi ödemiştir. MÖ 405 yılında tekrar Persler buraya hakim olur. Pers valisi kentten oldukça yüklü bir vergi alır. Pers egemenliği MÖ 335 yılında sona ermiştir. Bu tarihte İskender'in öncü komutanlarından Makedonialı Parmenion Trakya'dan Anadolu'ya gelip hazırlıklara başlar. Bergama üzerinden Gryneion'a gelerek Pers garnizonunu dağıtır. Kent halkını da tutsak eder. Bağımsızlığını yitirmese de kent eski önemini yitirir. Hellenistik Dönem içerisinde (MÖ 334-130) Myrina'ya bağlanmıştır. Adını yalnız Apollon Kutsal Alanı nedeniyle sürdürmüştür.

Beyaz mermerli tapınak önünden taş döşeme bir yol Aigai'deki Apollon Tapınağı'na gider. Denize yakın kısımlarda bu taş yol yoktur. Tepelere çıkmaya başladığınızda daha yukarılarda bu antik taş yolu pırnal çalılar arasında görebilirsiniz.⁸¹ Romalı yazar Pausanias kentte Apollon'un güzel bir korusu olduğunu anlatır. Yaşlı Plinus da Gryneion'da yalnız bir liman kaldığını betimler, Günümüzde ne liman, ne de tapınak görülmez. Bean, Karia'nın Kaunos kentinde bir yazıt buluyor. Taş'a hak'edilmiş kitabede Konosluların bereketli hasat için hangi tanrılara adak yapmaları gerektiğini Gryneion Apollon'un bilicilerine danışmaları ve sonucu belirtiyor. Yüceltilecek tanrılar Zeus ve Apollon'dur.

Kentin tapınağı kadar istirdiyeleri ve midyeleri de ünlüdür. Sikkelerinin bir yüzünde Apollon başı, öbür yüzünde midye motifi işlenmiştir. Gryneion'da günümüzde toprak yüzeyinde pek bir şey göremezsiniz Artık Yenişakran beldesi de bu ören yerinden uzak değildir. Binalar yakına dek gelmiştir. Bergama asfaltının üzerinde Mavi Köşe köyünün yaslandığı tepede bir akropol olup olmadığı saptanamamıştır.

Temaşalık yarımadasının denize bakan burnunda adı geçen tapınağın yer aldığı düşünülmektedir. Zira orada, dikdörtgen biçimli bir yükselti göze çarpmaktadır. Çevreye girinti-çıkıntılı birtakım sütun tamburları saçılmıştır. Bunlar beyaz mermer değildir. Biçim olarak Bizans dönemine işaret ederler. Belki mermerler geçmiş yüzyıllarda büyük kentlere taşınmıştır, ya da bir kısmı toprak derinliğindedir. Limana ait bir iz de yoktur. Bu burun bir kent yerleşimi için oldukça küçüktür. Belki burada bir tapınak veya liman vardı. Bu yapılacak kazılarla ortaya çıkacaktır. İzmir-Bergama yolunun deniz tarafında yapılan küçük sondajvari kazı çalışmalarında bir nekropole tesadüf edilmiştir. Mezarlık MÖ 500 yıllarına aittir. Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen döşeme mozaiği de güzeldir. Bilimsel kazılar sürdürülürse belki yeni şeyler elde edilecektir.

⁸¹ W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, s.101.

MS 2. yüzyılda Roma döneminde İzmir’li hatip Aelius Aristides mide-sinden rahatsızdır. Adak sunmak üzere Smyrna’dan kalkıp Pergamon’a doğru yola çıkar. Amacı, Gryneion Tapınağı’nda kurban kesmektir. Güzelhisar Çayı’nı İzmirgeçidi denilen yerden geçerek Myrina’ya gelir. Kalabakhisar’da bir miktar dinlenir, Gryneion’da Apollon Tapınağı’na ulaşır. Ziyaretlerden sonra kurbanını sunar, daha sonra yola devam eder, Elaia’da geceyi geçirir. Seyyah şimdiki Güzelhisar köyüne uğramadan Ptyhicos’u aşır Bergama’ya ulaşır.

4. Aigai: Aiolis kentleri çoğu kıyıda veya kıyıya yakın yörelerde kurulmuştur. Bunlardan en içeride olanlardan birisi de Aigai’dir. Şakran’ın 17 km kadar doğusunda yer alır. Gryneion civarında anayoldan içerilere ilerlediğinizde Kapıkaya köyüne gelinir. Yol buraya dek asfalt olup sonraki 13 km’si. stabilize. Köşeler’e vardığınızda Aigai ören yerine çıkmadan kahvehanede biraz dinlenilebilir. Manisa’dan Muradiye ilçesi üzerinden de buraya gelinebilir. Merkezden 40 km uzaklıktadır. Yollar virajlı olmasına rağmen bakımlıdır. Aigai’deki tapınak, stadyum, tiyatro gibi toplumsal amaçlı yapıları görmeden önce Demirkapı bölgesindeki kent planının iyice incelenmesi faydalı olacaktır.

Aigai, Aiollerin dilinde “keçi halkı” anlamındadır. Buraya “keçilerin yurdu” dendiği söylenmektedir. Bergama Belediye Başkanı Sefa Taşkın “Işık İnsanları”nda kelimenin “Meşelerin halkı” anlamını da içerdiğini söyler Yine buranın “Toprak ananın yeri”, “Ana Tanrıça’nın yurdu” anlamı taşıyabileceğini niteler. Bazı kaynaklar Aigai’nin “Ege” diye okunduğunu ve Ege anlamı verdiğini de söylemektedir.

Aigai’nin iki yanından iki dere akar, Kutlu Pergamon’da olduğu gibi; Biri Seklik Deresi, öteki İbrimdere’nin devamı Karadere’dir, ileride Güzelhisar Çayı olur. Seklik Deresi Aigai akropolünü dolanarak Güzelhisar suyuna karışır. Dere kıyısındaki düzlükte bir zamanlar üzüm bağları vardı. Ptyhicos’un civarındaki bu bağlardan elde edilen üzümle şarap, sirke, pekmez yapılır, Tanrı Dionysos’a adanan eğlenceler düzenlenirdi. Aigai’nin ticaretinde keçi postu ve peyniri, dokuma ürünleri başta gelirdi. Safranı da ünlüydü. Şimdiki zamanlarda bölgede Safran’ın adı bile anılmamaktadır.

Aigai’yi Ege diye anlamlandırırsak onun eş anlamlısı da veli demektir. Hüküm veren, buyuran, amir anlamı da taşır veli, eren, evliya anlamını da. Bu durumda esatir, tanrı, evliya, Apollo’nun yurdu, Ana Tanrıça’nın yurdu gibi çağrışımlara ulaşabiliriz. Mitolojide Atina Kralı Aegeus’un oğlunu Girit Adası’na Kral Minos’a göndermesi de ilginçtir. Ege Denizi’ne ismini veren kralın adındaki harflere ne kadar da çok benzemektedir bu Aiolis kenti Aigai’nin yazılımı.

Galen'in ifadesine göre iki Aigai vardır. Biri Myrina, diğeri Bergamus'a komşudur. Myrina'ya komşu olan sözedilen Aigai'dir. Diğeri Perperina'dadır. MÖ 2. yüzyılda Bergama Krallığı egemenliğini doğuya doğru genişletince Aigai'nin önemi artar. Çünkü Yunt dağlarını Hermos Vadisi'ne bağlayan yol (*Smyrna-Pergamon yolu*) bu kentten geçer. Aigai'de ticaret artar, kent gelişir. Agora büyür. Kızıtaştan çok katlı binalar inşa edilir. Kent meclis binası, idman yerleri, tiyatrolar, tapınaklar, yuvarlak kuleler her yanı süslemektedir. MS 17 yılındaki deprem şehri çok yıkıma uğratır. İmparator Tiberus'un yardımıyla kent tekrar donatılır. Burada bulunan sikkelerde o tarihteki adı Titnaios diye söylenen Güzelhisar Çayı ve nehir tanrısının adı kazanmıştır. Seramiklere ve yapı kalıntılarına bakılarak kentin Arkaik Dönem, Hellenistik ve Roma döneminde de önemli bir kent olduğu anlaşılmıştır. Aigai, Hellenistik devirde hayvancılık ve dokumacılıkta çok ileri gitmiştir. Komşu bir kent ile yaptıkları anlaşmada onların dokuma işinden uzak durmalarının şart koşulduğu bilinmektedir. (*Bu olay dokuma sanayinin Aigai için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir*)

Burada, Aigai'nin tarihine Bergama Krallığı dolayısıyla değinilmiştir. Aiolis'in oniki kentinden biridir. Diğer kentlere Helenler MÖ 1100 yılları dolaylarında geldiğine göre, buraya da aynı tarihlerde göç başlar. Önceleri bağımsız bir sitedir. Perslerden önceki devirde nasıl bir yaşam sürdüğü bilinmese de Lidya'nın güçlü devrinde onlarla bir ilgisi olduğu bilinmektedir. Kent, Pers işgali sırasında büyük bir ilerleme göstermemiştir. İskender'in MÖ 334'de Anadolu'ya ayak basmasıyla Aiolis kentleri yeniden hayat bulur. Meydana getirilen mimari yapıtların çoğunun Hellenistik Dönem'e ait olduğunu kızıtaştı binalar bize fısıldamaktadır.

MS 451 ve MS 530 yıllarına ait Bizans şehir kilise ve psikoposluklar listesinde Temnos, Phocaea, Myrina ve Kyme gibi kentler ile Aigai'nin de ismi anılmaktadır.⁸²

Aigai'nin arazisi çok geniştir. Batıda Myrina ve Kyme'den başlar, doğuda Apollonis Magnesia'ya (*Manisa-Akhisar Palamut bucağı*) kadar uzanır. Kuzeyden Pergamos havalisi, güneyden de Temnos (*Menemen-Görece köyü*) havalisi ile çevrilmiştir.⁸³

Aigai'nin yeri hakkında değişik araştırmacı ve yazarlar birçok tartışma yapmışsa da günümüzde kesin olarak şimdiki Köseler köyü (*Nemrut Kale*) yakınlarında olduğu tespit edilmiştir. Arkeolog Şükrü Tül "*Aigai*" isimli kitabında (*Ege Yayınları, 1995*), kenti bir seyyah ve bilim adamı gözıyla incelemiş bizlere tanıtmıştır.

⁸² W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, s.101.

⁸³ W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, s.124.

1881 yılında Ramsay da kenti ziyaret eder. Orada kırksekiz saat kalıp geri döndüğünü ifade etmektedir. Pythikos'un (*Güzelhisar Çayı*) gözleriyle görebildiği kısmını haritasında işaret etmiştir. Çay köpüre köpüre akmakta, bu dereye ismini veren Güzelhisar köyü o dönemde çok küçük bir yerleşim birimi olarak Pergamus-Smyrna yolu üzerinden geçen yolculara konaklama hizmeti vermektedir. Türkler dönemine kadar tarih sahnesinde adı anılmamaktadır. Ancak Roma Dönemi'nde ve Bizans'ın ilk yıllarında Aigai kenti toprakları içerisinde kaldığına göre belki de Güzelhisarda bu kente hizmet eden bir tarım köyü olabilir.

Zamana, doğal yıkımlara, toplumsal olaylara dayanamayan diğer Aiolis kentleri gibi Aigai de canlı yaşam yok olmuştur. Kentin tapınağındaki sütun başlıkları yukarıdan toprak yüzeyine inmiş, yorgun bir şekilde Pythicos'un içindeki çakıl taşlarıyla birlikte geçmişin türküsünü söylemektedir. 14. yüzyıl başlarında ise Yaren Dağı'nın eteklerinden Güzelce bir hisar doğmaktadır.

5. Titnaios: Aliağa'dan yola çıkıp, Yunt dağları üzerinden Manisa İli'ne gittiniz mi? Osmanlı-Muradiye arasında ilginç serin pınarları olan bu yol size çekici gelecektir. Aliağa ilçe merkezinden ayrılıp doğu istikametine aracınızı sürerseniz Güzelhisar'ın 750 metre kadar kuzeyinde Koca Çeşme önüne gelirsiniz. Şimdi kullanılmayan eski bir yağhane binasının yan tarafındasınız. Çeşmenin taş oluğundan elinizi-yüzünüzü yıkayıp serinleyebilirsiniz. Ceviz ağacının karşısındaki bina önünde yaz sıcağında oturanlar varsa biliniz ki orası iş mevsiminde açılan yol kahvehanesidir. Çalıştıran Şükrü Köse de⁸⁴ ocak başındaysa size bir yorgunluk çayı getirecektir. Biraz dinlendikten sonra Uzunhasanlar köyüne doğru devam edin. Yedinci kilometrede doğu yolunu bırakın, kuzeydoğu yönünde alçak Elbirdi tepelerinden geçen asfalt yolda aracınıza iyi hakim olun. Güzelhisar Çayı'ndan çakıl taşımaya gelen büyük kamyonlar asfalt yolun üst kısmını alıp götürmüşlerdir. Yer yer bozuk sathla karşılaşsınız. Tepe üstündeki yolun devamında Güzelhisar Barajı'nı uzaktan görebilirsiniz. Sol altta (*kuzeyde*) çayın yatağı vardır. Derenin üstündeki Kepez Düzlüğü'nde yeni kurulan Yeni Karaköy'ün evleri size bakmaktadır. Aracınızı biraz ileride yol kenarında bırakın. Sağda, Uzunhasanlar köyünün kuzey yönünde baraj yolunun güneyinde üzeri yer yer kayalık bir tepe bulacaksınız. Çevresinde birkaç koyun ağılı bulunan bu tepe halk arasında "*Sarı Kale*" diye anılır. Diğer bir ismi de "*Küçük Kale*"dir. Baraja doğru ilerleyin. Solda ağaçlar arasında eski bir köy mezarlığı görürsünüz. Çevre sakinlerine göre orası şimdi dağılan Akçukur köyünün mezarlığıdır. Mezarlığa sırtınızı

⁸⁴ Adı geçen kişi 01.07.2000 tarihinde vefat etmiştir.

dönerseniz tam önünüzde daha dik ve kayalık, öncekinden daha heybetli bir tepe vardır. Bu da “Büyük Kale”dir. Bu her iki tepe ve çevresi Aioller öncesi de iskan görmüştür. Bilge Umar’ın açıklamasına göre Hitit belgelerinde ismi geçmektedir. Toprak üstünde yaptığım gözlemler ve incelemelere göre yazının kullanımından önce de yerli bir kavim tarafından yerleşim bölgesi olarak kullanıldığı kanısındayım.

Biraz da, kaynakların sesine kulak verelim:

“Anadolu’nun Aiolis bölgesinde, Kyme yakınlarında İlk Çağ kenti. Kyme ile Aigai arasında, Kocaçay’a (Güzelhisar Çayı) açılan bir vadide, Uzunhasanlı köyü yakınında görülen kalıntılar alanında bulunduğu sanılıyor. Tisna, aynı zamanda, oradan geçen Kocaçay’ın (Güzelhisar Çayı) tarihsel adıdır; çay adı olarak Titnaios dahi kullanılıyordu (J. Keil, RE Tisna maddesi). Adın anlamı konusunda bkz. Titnaios. Çok dikkate değer ki, Hitit bölgelerinde anılan kent yahut yöre adları arasında bir Tisna adı da bulunmaktadır.” (H. Ertem, CAD, S:143)⁸⁵

“Titanus, Pliny (V 32) tarafından Aiolia sahilinde bir dere ve bir şehre verilen isimdir. Bu derenin Aigai sikkelerinde görülen Titnaios Deresi olduğuna hiç şüphe yoktur.” (Imho of Blumer. Monn Gr., S:275).

Tisnaios ve Tisnaion kelimeleriyle mahkuk (kazınmış-işlenmiş) sikkeler Tisna ismindeki bir şehre ait olsa gerektir. Bu şehir Pliny’nin Titanus diye bahsettiği yerdir. Bunun asıl şekli Titna olmalıdır. Titnaios Nehri’nin ismi de buradan gelmez. Schuchhardt da bu fikirdedir. O da selfleri Pottier ve Reinach gibi, Agathias’daki Pythicos Deresi’nin bu Titnaios Deresi olduğunu zanneder. Kendisi Tisna’nın yerini Uzunhasanlı’da Myrina’dan bir saatlik mesafede, nehrin yukarısında gösteriyor (Bohn, Altert. Von Aegae S:61).⁸⁶ Ramsay 1881 Ocak ayında Aliağa’dan kalkıp Aigai’ye gidiyor. Pythikos Nehri’nin Aigai akropolünün iki tarafından geçtiğini görüp bunu yaptığı krokide işaret ediyor.

İtalyan arkeolog Sebastiana Lagona ve ekibi 1982 yılında Tisna’ya gider. Kazı raporlarında burasının küçük bir kent olduğunu belirtir. MÖ IV. yüzyılda, tek kulplu kap simgesini (Kyme’nin simgesinin aynı) kullanarak Tisna yazısıyla para çıkarıyordu deyip buradaki kaya mezarların durumunu anlatır. Şu halde kenti gören arkeologların ikisi de yabancıdır. 1943 yılında Manisalı tarihçi Çağatay Uluçay da Güzelhisar’a gelmiştir. Köyde Saruhan Beyliği dönemine ait eserleri araştırdıktan sonra “Tisna” diye kabul gören ören yerine de gitmiştir. “Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar” kitabında gördüklerini şöyle anlatmıştır:

⁸⁵ Bilge Umar, Türkiye’deki Tarihsel Adlar, İnk. Kit., İstanbul, s.790.

⁸⁶ Prof. W. M. Ramsay, Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası, s.12.

"Köyün (Güzelhisar'ın) bir saat kadar doğusunda Uzunhasanlar köyünde yeni bir dağ var. Bu dağda Ça'sa Ka'lası adı verilen bir kalanın harabeleri bulunmaktadır. Karataşa oyulmuş iki adet odacık vardır. Bu odalardan birisi dağın Manisa'ya bakan tarafına, diğeri de Çandarlı Körfezi'ne doğru inşa edilmiştir. Çandarlı Körfezi ve civarında bulunan uzak yerler bile buradan görülmekte ve tarassut edilmektedir. Bu odacıklar önünde sandalyeye benzeyen ve bir kişinin oturmasına mahsus yerler ile oyuk odanın içinde de yeni bir kişinin yatmasına mahsus bir yer vardır. Bunların Etiler veyahut da onlardan sonra buraya yerleşen milletler tarafından ileri karakol olarak kullanılmış olması çok muhtemeldir." (S. XI).

7 Mart 1999 günü ismi geçen kaleleri ben de ziyaret ettim. Ayrıca çocukluğumda harabeler civarını derinlemesine olmasa da görmüştüm. Tarihçimizin birçok gözlemine katılmakla beraber bazı farklı şeyler de söylemek isterim. Tepelere Pythicos Çayı yönünden çıktım. Uzunhasanlar'a daha yakın Yılanlı Ağıl'ın doğusundaki ilk tepe "Küçük Kale"dir. Daha doğuda Karakuzu köyünün kuzeyine yakın olanı yüksekçe olup "Büyük Kale" denir çevrede. Bu kalelerin her ikisi de Güzelhisar'ın doğusunda değil kuzeydoğusunda yer alır. Bu kaleler ve civarında eski Helen sitelerinde gördüğümüz agora, kent meclisi, stadyum, tiyatro gibi yerler yoktur. Ne bir sütun başlığı ve tambura göze çarpmaz. Yöre, 1965-1975 yılları arası kaçak kazıcılar tarafından büyük oranda tahrip edilmiştir. Nekropolden çıkarılan o döneme ait kap kacakların da Bergamalı araçlar eliyle dışarıya çıkarıldığını tahmin ediyorum.

Hitit kaleleri gibi kayalar üzerine kurulmuş küçük kalede dikkatli bakılırsa önce düzgün olmayan kaya ve taşlarla yapılmış bir dış sur zinciri görülebilir. Tarihçimizin karataşa oyulmuş odacıklar dediği yerler mezar odalarıdır. Küçük Kale'de görülen oyuk tek gözlü olup ön kısmında üçgen bir alınlık göze çarpar. Yerden yüksekliği iki metreden fazladır. Tırmanıldığında içeriye doğru dikdörtgen prizması biçiminde bir mezar odası ile karşılaşılır. Sol tarafta on, on beş cm derinliğinde su oluşu gibi oyulmuş bir derinlik görülür. Sağ taraf biraz yüksekçe sedir gibi durmaktadır. Tahmini olarak kapı kısmı 80x150 cm derinlik 220 cm civarındadır ve tek odacıktan ibaret olarak kalenin kuzeyinde kayalar içersinde yer almaktadır. Yön olarak da kapı kısmı kuzeye bakmakta, Çandarlı Körfezi'ni görmemektedir. Aigai'ye doğru çevrilidir. Pitane Körfezi'ni ise her iki akropolün tepesinden izleyebilirsiniz. Yakın zamanda defineciler tarafından çıkarılan, üstü büyük kaya ve kaydıraklarla örtülü, yer yer tabii kaya içinde oyulmuş bir dehliz dikkati çekmektedir. Hitit kalelerindeki dışarıyla irtibat sağlamak için yapılmış giriş-çıkışları andırmaktadır. Kayaların üstünü dolanarak yukarıya çıktığınızda dikine bir taşla sonradan düz şekli bozulmuş masa biçimli ya-

tay büyük taşlarla karşılaşılır. Eski kültürlerde görülen sunak taşlarına çok benzemektedir. Bu sunak taşın az ilerisinde kuyu gibi oyulmuş bir taştaki is lekeleri de dikkatli bakılırsa farkedilebilir. Yandaki boşluğun aşağılara dip taraflara gittiğini zannediyorum. Sunak taşının bulunduğu tepeliğin etrafında düzgün taşlardan yapılmış tapınak veya büyük bir odanın temel kalıntıları görülür. Yürümeye devam edilirse. defineciler tarafından ortaya çıkarılan yer yer yontulmuş, yer yer düzensiz taşlardan inşa edilmiş birçok yapı kalıntısının temelleri gözünüze takılacaktır. Bazıları belki de eskiden kullanılan sarnıçlar olan ve günümüz insanın kazmalarıyla daha da çoğalmış olan bazı oyuklarda su birikintileri mevcuttur. Hiçbir yazı, resim ve işaret göze çarpmamaktadır. Akropolden batıya doğru baktığınızda Ege Denizi'nin mavi çarşaf gibi uzandığı farkedilir. Kuzeybatıda uzakta, Çandarlı Körfezi ve Karadağ, yakın mesafede ise Güzelhisar Çayı vadisini çıplak gözle çok rahat izlenebilir. Güzelhisar Çayı vadisi boyunca bir zamanlar burada oturanların çiftçilik yaptıklarını, tepenin güneybatısında kayaların altından itibaren burada düzlükte geçmişte oturan insanların evlerinin izlerini görür gibi olursunuz. Büyük nekropol, Yılanlı Ağıl merasından Elbirdi Tepesi'nin batı uçlarına kadar bir zamanlar definecilerin buralarda çok hareketli günler geçirdikleri kolayca anlaşılır. Buralardan elde edilen seramik vazolar, kase, çanak gibi eserler malesef az bir parayla kaçak araçılara satılmıştır. Yüzeyle defineciler tarafından çıkarılan sağlam olmayan pişmiş topraktan parçacıklar etrafa yayılmış durumdadır. Bu dağılan parçalardan birkaç tanesini alıp inceledim. Bir tarafı perdahlı kırmızı renkli tuğlalar, toprak renginde ve gri kapkacak parçaları, Truva seramiklerini andırır parçalar, sarı renkli, üzeri çizgili seramik kapkacak parçaları, ayrıca siyah bir vazunun dip tarafı, açık kırmızı renkli bir anforanın dip tarafını gözleyip yerinde bıraktım. Tahmin ediyorum ki buradan birçok kavimler gelmiş geçmiş. Burada tarih öncesi de tarih içinde de yaşam sürmüştür. Ne zaman ortadan kalktığını ve buradaki yerleşimin tarihini tam doğru olarak bulmayı uzmanlarına bırakıyorum.

Büyük Kale'yi görünce;

*"A taşlar canım taşlar
İsli taşlar, paslı taşlar
İrili, ufaklı, toplu tüfekli
Güçlü kuvvetli, bağıri yanık
içli taşlar"*

diyen, renk ve biçim ustası ozanın dizeleri aklınıza takılır. Öyle kolay kolay geçit vermeyen bir yığın taş, kaya siyah ve heybetli duruşlarıyla geçmiş zamanların devleri gibi Tisna Deresi'ne bakmaktadır. Taşlar, birbirine sınıksız

kenetlenmiş gibi sıralanmıştır. Akropole her yönden çıkılmaz. Kuzeydoğu istikametinden Güzehisar Barajı yolundan gevenler, çaltı dikenleri arasından ilerlenerek çıkılabilir. Bir yığın taş ve kayanın arasından doğu yamaçında halkın mağara dediği kapı görülür. Kırık mezar taşları yanından ve seramik parçaları üzerinden yürünerek kaya mezarının kapısının altına gelinir. İnsan boyuna göre oldukça yüksek ve tırmanması güç bu yere rehberlerin desteği ve yardımıyla tırmandım. Kendimi mezar odası kapısının içine attım. Burada Küçük Kale'deki kaya mezarı gibi üçgen alınlık görülüyor. Dikdörtgen prizması gibi bir dehlizden sonra iç içe iki oda var. Birinci oda ile dehliz arasında sağda solda ince niş biçimli oyuklar dikkati çekiyor. Birinci oda oldukça geniş. Üstü tonozvari yanlar düz yontulmuş. Alçak bir kapı ile girilen içeride ikinci bir oda görünüyor. O, biraz daha küçük. Sert siyah kayanın, nasıl bir emekle oyulduğu insanı hayrete düşürüyor. İkinci oda asıl mezar odasıdır. Defineciler yerdeki gömüt yerini bozmuşlar. İçinden çıkan toprağı sağa sola saçtıkları gibi belli bir yerde yığın da yapmışlar. Karşıda sedirvari bir yükseklik dışarıdan gelen az ışıkla seçiliyor. Tavanına yarasalar asılı. Işık götürmediğimizden yerdeki çukurun derinliğini fark edemiyorsunuz. Bu sebeple bu odayı ancak kapıdan görebildik.

Mezar odasından güçlkle inip, tepenin doğu yönüne yandan ve yukarıya doğru patika biçimli izleri takip ederek belli bir yüksekliğe ulaştık. Güzelhisar baraj gölü, o yöndeki köyler, Manisa istikametindeki dağlar rahatlıkla görülebiliyordu. Her tarafı yüksek ve yalçın kayalarla kapalı olan bu tepe ancak doğu yönünden geçit veriyor. Burada çok eski surlar ve duvar örgüsü görülebilir. Küçük Kale'deki kadar burada temel izi ve seramik parçası yok. Tepe üzerindeki engebeler arasında odacık biçimini andıran taş sıralarına rastlıyorsunuz. Bağrı yanık taşlar gizemli geçmişlerini mi hatırladılar? Niçin bir okul bahçesinin duvarlarında veya hastanenin temelinde bulunamadık diye mi içli duruşları var bilinmez. Batı yüzündeki taşlar ve kayalar üzerine oturulursa dört yönde ufuk çizgisi rahatlıkla görülebilir. Bu yüzden çok uzaklardan Kyme'den gelen habercinin toz bulutunu çok önceden görmek olanaklı. Güzelhisar yakınlarında Sivrililer Tepesi'ndeki gözetleme kulesini andırır hisarcık kalıntılarındaki nöbetçiye bayrak sallasam işareti görür mü; diye sormaya gerek yok. Öğleye doğru çıktığım bu kalelerden Myrina yönünde günbatımını seyretmenin, Apollo'nun saçlarına dokunmak kadar kutsal olacağını düşündüm. İşte burası Tisna'dır. Aiollerin, Pelasglar dediği Luvice konuşan insanların yurdu.

D. Antik Çağ'da Batı Anadolu ve Küçük Asya

Coğrafyacılar göre Anadolu yarımadasında İskenderun Körfezi'nden Karadeniz'de Ordu Vilayeti'ne doğru dikine bir hat çekelim. Bu çizginin

batısında kalan Akdeniz, Ege ve Karadeniz arasında uzanan dikdörtgen biçimli yere tarihte “Küçük Asya” adı verilir. Anadolu yarımadasının batı kıyılarına da antik çağda Asya denmekteydi. Bu ismin, Hititlerle ilgili Assuva, Fenike kökenli Açu (*Anotole-Güneşin Doğduğu Ülke*) sözcüklerinden türediği de ileri sürülür. Hitit belgelerinde ismi geçen Assuva isimli yer bir şehir devleti miydi? Veya Batı Anadolu’nun tamamını mı kapsıyordu? Arzava Efes’i de içine alan bir şehir devleti miydi, MÖ 13. yüzyılda Ahhiyava neresidir? Luviler Hitit Çağı’nda bölgemizde yaşadı mı? gibi sorular bilim çevrelerince tartışma konusudur

Roma Dönemi’nde Ege, İç Batı Anadolu bölümlerini de içine alan Mysia (*Güney Marmara bölgesi*), Lydia (*Gediz-Menderes Irmakları arasındaki bölge*), Karia (*Menderes’in güneyi Muğla ili yöresi*), Phrygia (*Eskişehir dolayları*) yörelerini kapsayan alana Asia adı verildi (MÖ 133). Asia sözcüğü zamanla genişleyerek en büyük kıta adı olarak kullanıldı. Roma İmparatorluğu’nun Anadolu içerisindeki toprakları da Küçük Asya (*Asia Minor*) ismiyle onurlandırıldı. Böylece büyük kıtanın pek bilinmeyen alanlarından, batı kültürüyle yoğrulan Anadolu’nun batı kısmı bir söylem olarak ayrıldı. Bu sebeple Küçük Asya sınırları içerisinde Ege Denizi, Karadeniz, Akdeniz arasında Fırat Nehri’ne kadar uzanan Anadolu yarımadasının büyük bir kısmı girmiş oldu. Ortaçağ’da Bizans döneminde bugünkü Türkiye Cumhuriyeti Anadolu’sunun doğu sınırlarına kadar olan kısmı “Küçük Asya” diye anıldı. Yine ünlü İlk Çağ tarihçisi hemşehrimiz Herodotos Fırat’ın doğusundaki Asur ülkesinin “Yukarı Asya” diye anıldığını yazar ve “Asya” sözcüğünün Promete’nin (*Prometheus*) karısı Asya (*Asia*) ile başladığını söyler. Lidyalılar Cotys’in oğlu Asias veya Sardes’deki Asiade klanıyla aynı soydan bir tanımdır savını ileri sürerler

Roma Dönemi’nde Asia Eyaleti’nin başında bir vali (*Proconsül statüsünde*) bir yıl için iş başına getirilirdi.

Eyaletin bu yüksek görevlisi, kendisine yardım eden bir takım küçük memurlardan oluşan ekiple işini yürütürdü. Yönetmelik ve yasal konularda valinin sözü kanundu. Kaynaklardan anladığımıza göre pek azı dürüst ve şerefli biçimde hareket etmiştir. Çoğu eyaleti kendini zenginleştirmek için bir araç olarak görmüştür. Söylentiye göre bir valinin eyaletten üç tür servet elde etmesi olağandı. Bunların birincisi borçlarını ödeyebilmesi içindi. İkincisi yargıçlara ödeyeceği rüşveti temin etmesi, üçüncüsü de kendi yaşamını sürdürebilmesi içindi.⁸⁷ Valinin dışında eyaleti gelir kaynağı olarak gören tacir ve bankerlerden oluşmuş kalabalık bir grup da vardı. Pontus Kralı VI. Mithridates Roma İmparatorluğu’na açtığı savaş sırasında bir gecede

⁸⁷ George Bean, Eski Çağ’da Ege Bölgesi, s.14.

Asia'da banker, tacir, vergi memuru ve ailelerinden toplan 80.000 kişiyi öldürmüştür (MÖ 88).

MS 1. ve 2. yüzyılda imparatorların egemenliği altında yaşam düzeyi oldukça gelişti, refah arttı. 2. yüzyıl adeta bir altın bir çağ oldu. Daha sonraki yıllarda imparatorlukta bir çözülme görülse de uzun bir barış dönemi geçirildi. Bu devirde savunma düşünülmediğinden birçok tepe yerleşmesi terk edilip, elverişliliğinden dolayı aşağılardaki ovalara inildi.⁸⁸

Homeros'un İlyada ve Odise'sine konu olan Truva'dır. Destanda anlatılan dönem MÖ 1325-1275 yıllarına aittir. Şehrin MÖ 1240 yılında Yunanistan'dan gelen Akaların eline geçtiği kabul edilmektedir.⁸⁹ Bazı kaynaklar da Truva Savaşı'nın 1194-1184 tarihleri arasında olduğunu açıklar.⁹⁰ Truva Savaşı'ndan bir yüzyıl sonra Batı Anadolu'ya Yunanistan'dan gelen kavimler yerleşmeye başlamıştır.

E. Frigyalılar

Anadolu'ya diğer birçok kavim gibi kuzeyden gelip Eskişehir, Afyon ve Ankara dolaylarına yerleştiler. MÖ 1200'de Hititleri ortadan kaldırarak tarıma dayalı bir devlet kurdular. MÖ sekizinci yüzyıldan itibaren Anadolu'nun önemli bir bölümünde otorite sağlamışlardı. Bu alan Sakarya Nehri'nden başlayıp İç Anadolu'yu ve Kızılırmak yayının iç kısımlarını da kapsıyordu. Başkentleri Eskişehir yakınlarında Gordium'dur. Hititlerle benzer bir dili konuşuyorlardı. Onlar gibi Ana Tanrıça Kybele'yi kutsal saymışlardı. Avrupalıların Tapıs adını verdikleri "halı" kelimesi Friglerden geçmektedir. Müzisyenlik ve dokumacılıkta oldukça ileri idiler.

Krallarına genellikle Midas adı verilir. Bu krallar Batı Anadolu'daki şehir devletleri ile iyi ilişkiler kurdular. Ünlü Kral Midas, Kyme kenti Kralı'nın kızıyla evlenmiştir. Friglerin Batı Anadolu'daki Helen siteleri ile iyi ilişkiler içerisinde olduğunu görülür.⁹¹ Müzelerdeki Friglere ait renkli keramikler üzerinde geyik ve benzeri hayvan motifleri sıklıkla yer alır. Ölülerini ya kayalara oyulmuş mezarlara veya tümülüs adı verilen toprak tepelikler içersine gömmüşlerdir. Güzelhisar'ın bu tarihte yeri ve sanı yoktur. Ancak Friglerin, Kyme şehri ile alış-veriş yaptığı bilinmektedir. Frigler efsaneleriyle de ünlüdür. Bunların bazıları benzer anlatımlarla Yunan dünyasına da taşınmıştır. Bir anlatıma göre Ana Tanrıça (Kibele) Attis adlı bir delikanlıya aşık olur. Attis Ana Tanrıça'nın kendisine karşı duyduklarından habersiz, Kral Midas'ın

⁸⁸ George E. Bean, Eski Çağ'da Ege Bölgesi, s.19.

⁸⁹ Doğan Kuban, Türkiye Sanatı Tarihi, D., s.21.

⁹⁰ George E. Bean, Eski Çağ'da Ege Bölgesi, s.7.

⁹¹ Erhan Akyıldız, Taş Çağı'ndan Osmanlıya, s.99.

kızıyla evlenme hazırlığındadır. Düğün yeri kurulmuş, düğüne çağrılı tüm konuklar yerini almıştır. Gözünü aşk bürüyen Ana Tanrıça olanca görkemiy-le birden düğün yerinde ortaya çıkar. Tanrısal gücünü kullanıp sevdiği erkek Attis'i çıldırtır. Bir anda mecnuna dönen Attis bir yandan dans eder, bir yandan da bıçağını çekerek erkeklik organını keser. Attis'in kasıklarından fışkıran kanlar toprağı sular, topraktan bitkiler fışkırır. Attis'in kendisi de ölüp bir çam ağacına dönüşür. Ana Tanrıça da onun hiç bozulmamasını sağlar.

F. Lidyalılar

Lidya Devleti halkının Anadolu'da çok eskiye dayanan bir yaşantısı vardı. Onlar da Karyalılar gibi bu toprakların yerlisiydi. Başkentleri Salihli yakınlarındaki Sard şehriydi. Ülkelerinin sınırlarını Ege Denizi'nden Kızılırmak (*Halys*) Nehri'ne kadar genişleterek Anadolu'da büyük bir imparatorluk kurdular. En parlak devirlerini MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda gösterdiler.

Kuzeyden gelen Kimmerler Frigya, Lidya ve Batı Anadolu'daki Aiolis ve İonia sitelerini de yağmalayıp bazı Helen kentlerini yaktılar. Ansızın buralardan çekip gittiklerinde Frigya iyice zayıflamıştı. Lidyalılar onların memleketlerini de kendi topraklarına katarak Anadolu'nun yarısına hakim oldular. İlk altın para bu ülkede basıldı. Ünlü Kralları Krezüs (*Karun*) zamanında ticaret gelişti. Bizim bölgemiz Aliağa-Güzelhisar yöreleri de Lidya egemenliği altına girdi. Kullanılan para altın-gümüş karışımı elektron adı verilen bir alaşımdır. Biçim olarak baklayı andırır. MÖ 6/7. yüzyıllarına ait bu paralarda aslan resmi görülür. Lidya keramikleri Yunan özelliği taşır. Krem ve parfüm saklamak için yaptıkları "*Lidion*" denilen küçük vazolar ilginç bir örnek oluşturur. Ölü gömme gelenekleri Frigyalılara benzer. Lidyalılar zamanında Batı Anadolu kıyılarında Helen yerleşimi artmıştır. MÖ 546'da Pers Kralı Kiros'a yenilerek egemenliklerini yitirmişlerdir.

G. Pers Egemenliği

Persler İran'da IX. ve VII. yüzyıllarda ortaya çıktılar. MÖ 6. yüzyılda Mezopotamya'daki Babil Devleti'ne son verdiler. Anadolu'da Lidya Krallığı'nı ortadan kaldırdıktan sonra batıdaki kıyı şehirlerine de egemen oldular. Zaptettikleri yerleri Satraplıklara (*valilik*) ayırdılar. Perslerin satraplıkları on eyalet demektir. Güzelhisar köyünün bulunduğu topraklar Lidya Satraplığı içinde yerini aldı. Yöremizde bulunan Aiolis kentleri iki yüzyıl kadar İran-Pers egemenliği altında yaşadı. Satraplar bu sitelerden yalnız vergi aldılar. Halkın yaşama biçimlerine karışmadılar. Kıyadaki Helen kentleri de doğu-batı kültürleri arasında köprü oluşturdular.

Pers işgali döneminde Kyme kentinin adı şu olay nedeniyle birkaç defa geçmektedir; Lidyalılar'ı yenen Kyros bu ülkenin hazinesini İran'a götürmek üzere Paktyas isimli bir Lidyalı'yı görevlendirir. Pers ordusu ayrılınca hazineyi doğuya götürmekten vazgeçti. Üzerine asker gönderilince Kyme'ye sığındı. Persler baskı yapınca Paktyas Lesbos (*Midilli*) Adası'na geçti.⁹²

Pers Kralı Dareios MÖ 512'de Skyth Ülkesi'ne sefer düzenlendiğinde Kyme'de bulunan Satrap Aristagoras da kendi gemileriyle krala destek verdi. MÖ 480 yılında Pers Kralı Kserkses'in Yunanistan seferine de Kyme'deki Pers valisi Sandokes onbeş gemisiyle katılıp Yunanistan kıyılarına gitti. MÖ 479'da Mykale (*Kuşadası-Davutlar*) Burnu'nda karaya çekilmiş olarak bulunan Pers donanması Attika-Delos Birliği dediğimiz kıyı kentlerinin de katıldığı birleşik güç tarafından yakıldı. Persler Sardes'e doğru çekildiğinde Aiolis kentleri kısa bir dönem yeniden bağımsızlıklarını kazandılar.

İçerideki Aiolis kenti Aigai ile birlikte Temnos'un da İran egemenliği döneminde bağımsızlığını korumuş olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁹³ Diğer kentler ise vergilerini ödediği müddetçe kendi kültür ve geleneklerini sürdürdüler. MÖ 399 yılında Bergama ve Yöresi Perslerin elindeydi. Onların izniyle Bergama'yı Gongylos ailesi yönetiyordu. Bu ailenin iki oğlundan biri ailenin adını taşımaktaydı. Myrina ve Gryneion'u bölgesel olarak yönetenin adı Gongylos idi. Bu ailenin Persler devrinde önemli ayrıcalıklar elde ettiği anlaşılmaktadır.⁹⁴

MÖ 334 yılında Makedonyalı Büyük İskender Anadolu'da Pers yönetimine son verdi.

H. Büyük İskender Dönemi

Büyük İskender kendisi Anadolu'ya gelmeden bir yıl önce komutanlarından Parmenion'u öncü olarak gönderdi. Kısa ömürlü İskender Çanakkale boğazını aşmış Biga ilçesi civarına ulaştı. Biga Çayı (*Granikos*) kenarında Pers Kralı III. Darius'u büyük bir yenilgiye uğrattı. MÖ 333'de İssos'da (*Adana-Dört Yol*), MÖ 331'de Gavgamela (*Arbil*)'da İran ordusunu arka arkaya yenerek Pers Devleti'ni yıktı. Anadolu'daki Pers egemenliğini ortadan kaldırdı. Granikos Savaşı'ndan sonra İskender Aiolis bölgesinden geçer. Batı Anadolu'da İzmir, Efes, Milet ve Bodrum şehirlerine uğrar. İzmir'e gel-

⁹² Ersin Doğer, Menemen Tarihi, s.23.

⁹³ Ersin Doğer, Menemen Tarihi, s.26.

⁹⁴ Prof. Hasan Malay, Hellenistik Devirde Pergamon, s.11.

diğinde kentin yeniden onarımı ve kale surlarının yapımı için emir verir.⁹⁵ MÖ 323 yılında Babil’de humma hastalığından öldü. Kendi yerine geçecek bir kişi bırakmadığından kurduğu imparatorluk komutanları arasında paylaşıldı. MÖ 330 ile 30 yılları arasındaki kültür çağına sanat tarihçileri Hellenistik Çağ adını verirler. Bu devir sanatında Anadolu’da geçmiş Asya toplumlarının uygarlık verilerinin Helen etkisiyle de karışımından yapay bir kültür gelişmiştir.

I. Lysimachos Dönemi ve Bergama Krallığı

İskender’in generalleri imparatorluğu paylaşınca Aiolis tarafları Antigonos Monophtalmos’un payına düşmüştü. Bu general MÖ 301’de, İpsos’da (*Afyon-Çay*) Büyük İskender’in diğer bir generali Lysimachos ve Seleukos’un birleşik ordusuna yenilip öldürüldü. Daha önce Thrakia’da krallık yapan Lysimachos batı kıyılarından Toroslar’a kadar tüm Anadolu’yu da ele geçirdi (MÖ 301-283). İskender’in hazinesinden payına düşen 900 talent altın zenginliğini Bergama Kalesi’nde sakladı. Bu kral Smyrna ve Ephesus’u önceki yerlerinden kaldırtarak şimdiki yerlerine taşıttı. Böylece bu kentlerin ilerideki gelişmelerinde büyük rol oynadı. Lysimachos’un Seleukoslara yenilmesiyle MÖ 283’te Batı Anadolu Philetairos’un egemenliğine geçti.

1. Bergama Krallığı (MÖ 283-129): Philetairos MÖ 263 yılına kadar yaşadı. Elindeki hazineden yararlanarak Bergama kentini tapınak ve yapılarla süsledi. Suriye (*Seleukoslar*) Kralı Antiochos ile iyi ilişkiler içine girdi. Birtakım para armağanları ile komşu kentlerin dostluğunu kazandı. Ülkeyi ölünce evlatlığı I. Eumenes devraldı. I. Eumenes’in Bergama’da krallığı dönemi MÖ 263-241 yıllarıdır. Bu kral Bergama’nın ilk kralı sayılır. MÖ 252’ye tarihlenen bir yazıtı göre daha önce Suriye Krallığı’nın yönetiminde olan Phokaia (*Foça*), Kyme (*Nemrut Limanı*) ve Myrina (*Kalabaksaray*) Bergama Krallığı sınırları içine alınmıştır. MÖ 241 yılında I. Eumenes’in ölümü üzerine yine evlatlığı tahta oturur. Bu Kral I. Attalos olup, kırkdört yıl süren egemenlik dönemi vardır. Döneminde savaşlar ve çarpışmalarla uğraştı. MÖ 230’da Galatlara karşı kazandığı zaferle büyük bir ün kazandı. Daha önceleri Galatlar birçok Helen kentine saldırıp talan ediyorlardı. Philetairos ve Eumenes Galatlara yüklü haraçlar ödemişti. Attalos ise bunu reddetmişti. Rahiplere baktırdığı fallı askerlerini cesaretlendirmişti. Kazandığı başarıdan sonra kral ve kurtarıcı unvanlarını aldı. Suriye Kralları ile Batı Anadolu’nun egemenliğini ele geçirmek için de çarpıştı. Bir ara doğunun en güçlü hükümdarı oldu.

⁹⁵ Arrianos, İskender’in Anabasisi, Çeviren: Hayrullah Örs., s.224.

I. Atallos (MÖ 241-197) döneminde yöremiz kentleri ile birlikte Temnos, Teos, Smyrna, İlion (*Hisarlık*), Notion (*Ahmetbeyli*) gibi kentler de Pergamon Krallığına bağlandı. Attalos I. Suriye Anadolu valisi Akhaios isimli komutanla da mücadele etti. Bir ara Suriyeli Vali Aigai ve Myrina gibi kentleri ele geçirdi. Daha sonra bu komutan Denizli civarında (*Lycum*) isyan ederek kendi başına krallık kurdu. Akhales MÖ 218 yılında Pisidia'ya sefere çıktığında I. Attalos bu durumdan yararlanarak Galatlardan kiraladığı askerleri de beraberinde götürüp Aiolis kentleri üzerine yürüdü. İlk aşamada Myrina, Kyme, Phokai, Aigai (*Nemrut Kale*) ve Temnos'u tekrar ele geçirdi. Bu arada Teos (*Sığacık*), Kolophon (*Değirmendere*) ve Smyrna kentleri I. Attalos'a elçiler göndererek kendisine bağlılıklarını bildirdiler.

I. Attalos'un ardından II. Eumenes kral oldu. II. Eumenes (MÖ 197-159) yıllarında tahta oturunca Suriye Kralı III. Antiochos Batı Anadolu topraklarına saldırdı. MÖ 191'de yakınımızdaki bazı kentler Suriye Krallığı tarafından alınmışsa da Romalılar'ın yardımıyla aynı kentler geri alındı. Roma Senatosu bazı Batı Anadolu kentlerini II. Eumenes'e vermekle birlikte onlara vergi muafiyeti tanıdı. Bu kentler içinde Kyme de vardı. Yine Romalıların yardımıyla Suriye krallarının Anadolu'daki topraklarının elden çıkarılması sırasında bu toprakların büyük bir kısmını ele geçirdi. Onun zamanında Büyük Menderes Nehri'ne kadar Batı Anadolu kıyıları ve Konya'ya dek İç Anadolu bölgesi Bergama Krallığı'nın hükmü altına girdi. Yine onun çağında Bergama'da kültür çok gelişti. 200 bin cilt kitap bulunduğu söylenen kütüphane ile Zeus Sunağı da bu devirde inşa edildi. Bu yıllarda heykeltıraşlar Bergama'ya has bir üslup geliştirmişlerdi. (*psikolojik özellikler belirtilmiştir*). Pontus Kralı Pharnakes ile Bithynia Kralı Prusias Bergama kralları ile yıllarca savaştılar.

Kral II. Attalos döneminde Bithynia Kralı Prusias Elaia, Aigaia, Kyme, Temnos ve Hierakome (*Beyoba*) gibi merkezlere saldırır. Bergama Kralı da karşı koymak için gerekli tedbirleri aldı. Savaşlar sürüp durdu. Roma Senatosu araya girer. MÖ 154 yılında barış yapılır. Romalı'lar Prusias'tan Aigai ve Kyme gibi kentlere verdiği zararı karşılmasını ister. Roma Senatosu'nun bu isteğinin nasıl sonuçlandığını bilinmemektedir.

MÖ 138'de II. Attalos'un yeğeni III. Attalos kral oldu. Tarım, zooloji ve maden işçiliği ile ilgilenen bir kraldı. Daha önceleri Asklepias'da dikili olduğu zannedilen bir anı taşı Elaia yakınlarında bulunmuştur. Yazıtta III. Attalos'un düşman karşısında kazandığı zafer dolayısıyla onurlandırıldığı belgelenmektedir.

Kral MÖ 133'te ölünce Bergama Krallığını Roma'ya vasiyet ettiği anlaşılmıştı. Onun ölümüyle Aristonikos isimli bir kişi köleleri etrafında toplaya-

rak büyük bir ayaklanma çıkarır. Phokaia (*Foça*) gibi bazı kentleri ele geçirse de Smyrna ve Ephesos direnir. Bu devirde Pergamon kraliyet donanması ile Aristonikos'un donanması Kyme açıklarında karşılaştı. Pergamon donanması isyancıları denizde büyük bir bozguna uğrattı. Karada isyan sürdü. Bu isyanı bastırmak üzere MÖ 131 yılında Consul Crassus Anadolu'ya geldi. Aristonikos'la çarpıştı. Bir ara Pergamon'a doğru geri çekilmişti. Myrina ve Elaia arasında isyancılar tarafından yakalanıp Trakyalı bir asker tarafından öldürüldü.

Bergama Krallığı döneminde Bergama'da yaşayan "*Galenos*" çağın en büyük tıp adamlarından biri olarak tarihteki yerini alır. Yine Parşömen adı verilen kağıdın adı Bergamalıların icat ettiği "*Pergamon Kağıdı*" ndan gelmektedir. Attaloslar devrinde papirüs yerine deriden icat edilen bu kağıt kullanıldı. Devrin kentleri oldukça planlı kentlerdi. 150 yıl içerisinde kültürle beraber bayındırlık ve ticaret de gelişti. Ticaret nedeniyle Bergama'ya giden yollar fazlaca önem kazanmıştı.⁹⁶ Bugün bile izleri açıkça görülebilen ve daha sonra Osmanlı döneminde de kullanılan en kısa Bergama-İzmir yolu Güzelhisar köyünden geçmekteydi. Osman Bayatlı'nın "*Bergama'da Yakın Tarih Olayları*" kitabında da verdiği bilgiye göre, Katırcılar Bergama'dan İzmir'e giderken şu mevkilerden geçilirdi;

Dibek Alanı ve İzmir Köprüsü'nden geçilir. Karahıdırlı, Eğrigöl, Kilise (*Zeytindağ*), Şakran köyleri altından gidilir. Kunduz Köprüsü'nden sonra Güzelhisar, Samurlu köylerinin yanından Türkelli Kahvesi'ne çıkılırdı.⁹⁷ Yol güzergahında olması nedeniyle Güzelhisar'ın bir yerleşim birimi olarak en az bu tarihlere kadar uzanması mümkündür. Belki de Attalosların en görkemli devrinde MÖ II. yüzyılda yolculara konaklama hizmeti vermek üzere, çevreden bir kısım halk şimdiki Güzelhisar köyünün bulunduğu yere yerleşerek köyün temellerini atmış olabilir.

Bergama Krallığı döneminde savaşlar, uğraşlar gel-gitler dolayısıyla Güzelhisar civarındaki kentler zaman zaman Bergama Krallığı elinden çıkmış, tekrar güçlü hükümdarlarca bu krallığa bağlanmıştır. Yöremizde Elaia (*Zeytindağ*), Myrina (*Kalabaksaray*) gibi kentler Helenlerden çok önceleri Giritliler tarafından iskan edilmişti. Elaia'da yapılan kazılarda MÖ 3 bin yıllarına giden çömlek parçaları bulundu.⁹⁸ Bergama krallarının Aiolis kentlerine sosyal hayatın devamlılığı için yargıçlar atadığını da belgelerden öğrenmekteyiz.⁹⁹

⁹⁶ W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Ramsay, s.45.

⁹⁷ Osman Bayatlı, Bergama'da Yakın Tarih Olayları, s.108.

⁹⁸ Prof. Hasan Malay, Hellenistik Devirde Pergamon, s.9.

⁹⁹ Prof. Hasan Malay, Hellenistik Devirde Pergamon, s.91.

MÖ 218 Eylülünde Batı Anadolu bölgesinden kolaylıkla izlenebilen bir ay tutulması olmuştur.¹⁰⁰

2. Galatlar: Galatların Anadolu'da Bergama Krallığı gibi bir devletleri yoktu. Bölgemizdeki kentlere saldırıları nedeniyle bizi ilgilendirmektedir. Kimdir bu Galatlar?

Anadolu'da *"Toroslar'ın kuzeyindeki her yerleşimi haraca bağlayan ve Suriye krallarına bile fidye ödeyecek kadar büyük bir boyutta terör estiren"* bir kavimdir. Diğer bir adları da Keltler'dir. Saldırganlıkları nedeniyle Orta Avrupa'dan sürülüp çıkarıldılar. İtalya'ya inerek bu ülkeyi talan ettiler. Avrupa'da Makedonia ve Anadolu'da Suriye egemenliği zayıflayınca Galat akınları arttı. Bu kavim kısa zamanda Trakya ve Propontis'e (Marmara Denizi) dayandı. Byzantion'da (İstanbul) yağmalanarak haraca bağlandı. Hellespontos'u (Çanakkale Boğazı) teknelerinin yokluğu nedeniyle geçemediler. Bu sıralarda Bursa, İznik, Bilecik, Adapazarı dolaylarını kapsayan, kuzeyinde Karadeniz, batısında Marmara Denizi, doğusunda Paphlagonia ve Galatia olan bölgede Bithynia isimli bir krallık vardı. Kralı I. Nikomedes, iç isyanlarla uğraşıyordu. I. Nikomedes kendisine yardım etmeleri koşuluyla Galatları Anadolu yakasına geçirdi. İsyanı katılan kendi krallığına bağlı yöreleri de yağmalattı. MÖ 278 yılında Galatların Anadolu'daki kanlı ve korkunç öyküleri başladı. İç Anadolu'da Sakarya Nehri ile Kızılırmak arasında, merkezi Ankara olmak üzere yerleştiler. Antik Dönem'de bu bölgeye *"Galatia"* adı verildi. Galat akıncıları üç kola ayrıldılar. Tolistobogioi Kavmi, İonia ve Aiolis bölgelerini, Trokmoi Kavmi Hellespontos (Çanakkale Boğazı) kıyılarını, Tektosages Kavmi ise İç Batı Anadolu'yu hedef olarak seçti. Bergama Krallığı'nın kurucusu Philetairos ile ikinci kral Eumenes zamanında Batı Anadolu kentlerine saldırıldı. Galatlar birkaç kenti yağmaladılar. Bu iki kral da haraç ödeyerek onlardan kurtulma yolunu seçtiler. Galatlar bazı Anadolu'daki kralların emrinde paralı asker olarak, kimi vakit de yağma ve talan akınları ile Anadolu'da devlet oluşturmadan yaşamlarını sürdürdüler.

Galatlara haraç vermeyi reddeden ilk kral Pergamon Kralı I. Attalos oldu. İstenilen ödenti gelmeyince Galatlar bu krallık üzerine güç kullanmaya karar verdiler. Galatların Tolistobogioi Kolu Pergamon'a yürüyüşe geçti. İyi bir strateji ustası olan I. Attalos, onların kendi kentine ulaşmalarını beklemeden harekete geçti. Yukarı Kaikos (Bakırçay) vadisinde Galatları karşıladı. Kral Pergamon'dan çıkmadan önce kurban kestirdi. O devirde rahipler hayvanın iç organlarına bakarak geleceği yorumlardı. Söylenceye göre Attalos I. *"Kral İçin Zafer"* sözcüklerini tersinden kendi eline yazar. Kurban töreni sırasında hayvanın karaciğerini avuçladığında yazı düz olarak ci-

¹⁰⁰ Prof. Hasan Malay, Hellenistik Devirde Pergamon, s.34.

ğere geçer. Rahip de bu yazıyı okuyarak gelecekte iyi müjdelere vermiştir. Kral bu iyi işaretler üzerine askerlerini ürkünç Tolistobogioi Kavmi'ne karşı cesaretlendirmişti. Çarpışma sonunda I. Attalos büyük bir zafer kazandı.¹⁰¹ Böylece Galatlar batı kıyılarından kovuldu (MÖ 230). İç bölgelere doğru çekildiler.

Bu başarıdan dolayı Attalos I. Soter (*kurtarıcı*), hem de Basileus "Kral" unvanını aldı. Pergamon'da bu zaferi betimleyen heykeller dikildi ve adaklar sunuldu.

Güzelhisar köyü Aliğa Cami dış duvarında Galatlar hakkında bir yazıt bulunmaktadır. Taş yazıt cami inşa edilirken duvara inşaat malzemesi olarak yerleştirilmiştir. Caminin doğu duvarında dışarıda soldan birinci pencere altında yer almaktadır. Mermer üzerine işlenmiştir (*yüzey ölçüsü en: 34 cm, boy: 90,5 cm'dir*). Yazı Grekçe olup okunuşuna göre şu şekilde sıralanmıştır:

"ODIMOS
BROGITARON DIEOTAROS
GALATON TROKMON TETRARIKSIN
ARGITISENEKEN KAIESNOIAS
TESEISEASTON"

26 Temmuz 1997 tarihinde Ege Üniversitesi'nden Arkeoloji Profesörü Ersin Doğer ve arkadaşlarının okumasına göre: "*Halk, Galatların Trokmi Kabilesinin Reisi Dieotaros oğlu Brogitaros'u kendilerine yaptığı iyilikler ve hizmetler nedeniyle onurlandırıyor.*"

Bu yazıt köye veya yakın çevresine ait olabileceği gibi inşaatta kullanılmak için daha uzaklardan da getirilmiş olabilir. Arkeolog Prof. Ersin Doğer kitabında tahminen Kyme'den buraya getirilmiş olabileceğini ifade etmektedir.

I. Attalos'un Galatlarla mücadelesi MÖ 2. yüzyıldadır. Bu yazıt ise ilgililer tarafından MÖ birinci yüzyıla tarihlendirilmiştir. Kaynaklar Trokmoi Kabilesi'nin akınlarını genelde Çanakkale Boğazı civarına yaptığını belirtse de bu yazıttan adı geçen kavmin yöremizde de etkili olduğunu anlıyoruz. Benzer bir yazıtın güney duvarında bulunduğunu köylüler söylüyorsa da bugün sığa altında kalmıştır.¹⁰² (*Galatlar hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Hellenistik Devirde Pergamon, Prof. Hasan Malay, Bergama Bel., Kültür Yay.*)

¹⁰¹ George E. Bean, Eski Çağ'da Ege Bölgesi, s.49.

¹⁰² Ersin Doğer, Menemen Tarihi, s.34.

V. Roma Egemenliği Dönemi (MÖ 129 - MS 395)

Bergama Krallığı döneminde Bergama'ya giden yollar ticaret nedeniyle çok önem kazandı.¹⁰³ Tepelerde oturanlar düz ve savunmasız yerlerde toplanmaya başladı. Çünkü nakil işleri rahatlıkla yapılabilirdi. Batı Anadolu kıyıları Roma İmparatorluğu'na verilmişti. Aristonikos Ayaklanması bastırılınca bölgemize Roma'dan 10 kişilik bir komisyonla Konsül M. Aguilus geldi. Amacı buralarda Roma'ya bağlı bir eyalet kurmaktı. Gelen komisyon Bergama Krallığı topraklarında Provincia Asia (*Asya Eyaleti*) adında yeni bir yönetim birimi oluşturdu. Bu eyalet Roma'ya bağlandı (MÖ 129).¹⁰⁴ Güzelhisar köyünün toprakları da Roma İmparatorluğu Asya Eyaleti içinde kaldı.

Asya Eyaleti valisi M. Aguilus (*Manius Aguilus*) döneminde yol işlerine büyük önem verildi. Ephesos'tan Bergama'ya, Sardes'ten Tralles'e dek uzanan yollar yapıldı. Bergama İzmir arasındaki yol şu güzergahı takip ediyordu: *"Ephesos-Metropolis-Smyrna-Kyme-Myrina-Elaia-Pergamon kıyı bölgeleri biçimindeydi"*.¹⁰⁵ Yolcular Bergama'dan çıkıp Myrina ve Kyme'ye uğramadan Smyrna'ya gitmek isterse Güzelhisar içinden Larisa'ya doğru yolculuk yaparlardı.

*"MÖ 190 yılında Bergamalı kralların saltanatı ile başlayıp Roma idaresi müddetince devam eden uzun barış döneminde halk ovalarda, açık ve müdafaasız yerlerde toplanıp, yaşamaya temayül gösteriyorlardı. Burada hayat eski devrin emin, lakin rahatsız şehirlerinden daha hoştu"*¹⁰⁶

Roma devrinde sürekli savaşlar olmadığından halk sarp dağlardan ziyade düzlüklere, ovalara inmişti. MÖ 88'de Pontus Kralı VI. Mithridates büyük bir imparatorluk kurmak amacıyla Batı Anadolu'ya girdi. Bu tarihten üç yıl sonra Pontus Kralı, Romalı komutan Sulla'ya yenilince barış imzalan-

¹⁰³ Prof. Hasan Malay, Hellenistik Devirde Pergamon, s.45.

¹⁰⁴ Türk Ansiklopedisi Asia, C:6, S:169.

¹⁰⁵ W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, s.89, 101, 178-179.

¹⁰⁶ Seton Lloyd, Türkiye'nin Tarihi, s.204-227.

dı. MÖ 70'de Asya Vilayeti'nin başkenti Pergamon'dan Ephesos'a taşındı, Asya Vilayeti on bölgeye ayrıldı. Smyrna bu bölgelerden birinin idari merkezi oldu. Çevremizdeki Myrina, Kyme, Phokaia, Leukai, Larissa, Neon Teikhos ve Temnos gibi kentler Smyrna'ya bağlandı.

Roma Dönemi'nde Batı Anadolu'da iki önemli deprem oldu. MS 17'deki depremde yöremiz kentlerinden Myrina, Aigai, Kyme ve Temnos gibi kentler önemli hasar gördü. Devrin Roma İmparatoru Tiberius hem bu kentlere nakit para yardımı yaptı, hem de beş yıl süreyle vergiden muaf tuttu.

MS 152 ve 178 yıllarında Smyrna (*İzmir*) ve çevresinde iki büyük deprem daha oldu, kentteki tüm resmi yapılar ve tapınaklar yıkıldı. Bu felaket sonucunda Smyrna İmparator'dan ve çevre kentlerden önemli yardımlar aldı. Bu yıllardaki depremler bölgemizi de etkilemiş olabilir.

Romalılar yöremizde halktan vergileri mültezimler eliyle toplatırlardı. Bunların bazıları gasp yaparcasına halkı yıllarca soydular. MÖ 71 yılında Sulla Küçük Asya'ya vekil olarak Lucius Lucinius Lucullus'u gönderdi. Bu görevli bir dizi uzun vadeli ekonomik reform yaptı. Tefecilerin aldıkları faiz oranlarını ve bileşik faizleri kesin olarak önledi. Bu önlemleri uygulamakla eyaletin sonsuz minnetini kazandı.

MÖ 27'de Augustus beşinci defa konsül seçildi. İmparatorluk tümüyle yeni ilkeler üzerinde yeniden kuruldu. Bu çağdan sonra Küçük Asya'da ikiyüz yıl kesintisiz olarak barış dönemi görüldü. Bir taraftan Batı Uygarlığı yayıldı, bir taraftan da Hıristiyanlık halk arasında yavaş yavaş gelişti.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Seton Lloyd, Türkiye'nin Tarihi, s.204-227.

VI. Bizans Dönemi (MS 395 - 1313)

İmparator Büyük Konstantinos (306-337) coğrafi, ticari, siyasi ve askeri bakımdan çok uygun bir yer olan ve merkez olma özelliğine sahip bugünkü İstanbul'u kurdu. Buraya saray, senato binası, hipodrom, kiliseler gibi yapılar inşa ettirdi. Şehrin kara tarafı surlarla çevrildi. 11 Mayıs 330'da şehir açıldı. Bu kente kurucusunun adından dolayı daha sonraları Kostantinopolis adı verilmiştir. Bizans adı ise, şehri ilk yerleşim yeri olarak seçen, sonra burada kasaba oluşturan Trakya kralının adından dolayıdır. 19. yüzyıl sonlarından itibaren tarihçiler tarafından bu ad kullanılmaya başlanır. Bazı tarihçiler Doğu Roma İmparatorluğu'nun (*Bizans*) tarihini İstanbul'un kuruluşu olan 330'da başlatırlar.

Bizans devleti doğu ile batının bir sentezidir. Akdeniz ticaretindeki rolü, stratejik mevkisi, doğu eyaletlerinde köleci üretim biçiminin de az gelişmiş olması ve eyaletlerin görece olarak daha zengin oluşu gibi değerler IV. yüzyıl başlarında İstanbul'u başkent yaptı.¹⁰⁸ Roma Devleti merkezî bir devlettir. Onun bu yapısı İstanbul'da daha güçlü bir biçimde ortaya çıktı. Bizans'ta Anadolu'nun görevi ise başkent Kostantinopolis'i (*İstanbul*) beslemektir. Bizans tarihi deyince akla İstanbul tarihi gelir. Çünkü her türlü tarihi sahne orada tasarlanıp yürütülmüştür.

Bizans'ta imparator hem devletin hem de kilisenin başkanıdır. Sanat da kilisenin hizmetindedir. Tahta ve metal levhalar üzerine ikona denen birçok dinsel resim bu dönemde işlenmiştir.

Roma İmparatorluğu döneminde ordu sınır boylarında yaşardı. Doğu Roma'da devlet arazisi içinde hareketli yaya ve atlı askeri birlikler kuruldu. Bütün sınır boyları belli bölgelere ayrılarak her bir bölüm bir dükün idaresine bırakıldı. Çoğunluğu Germenlerden oluşan muhafız kıtaları kuruldu. Para sistemleri de mükemmel olup, Akdeniz dünyasında uzun müddet değişmez bir biçimde yer aldı. "*Solidus*" denen altın para ticari alanda yaygın şekilde kullanıldı.

¹⁰⁸ Prof. Taner Timur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, s.55.

Büyük Theodosios (379-395) zamanında Hıristiyanlık resmen devlet dini oldu. II. Theodosios (408-450) devrinde Hunlar Bizans'ın varlığını tehdit ediyorlardı. Bu devirde İstanbul'da bir yüksek okul açıldı. 476'da Batı Roma İmparatorluğu yıkıldı. İmparator I. Justinianos (527-565) zamanında elden çıkan batıdaki birçok yerler geri alındı. Hukuk işleri yeniden düzenlendi. Yanan Ayasofya Kilisesi de (532-537) yıllarında tekrar inşa edildi. II. Justinas (565-578) devrinde doğuda İran'a karşı başarılı savaşlar verildi. Bu cephede sınırlar yeniden düzeltilti. İmparator Herakleios (610-641) devrinde sivil ve askeri idare bozuldu, ekonomi çöktü. İran orduları Boğaziçi kıyılarına dek yürüyerek başkenti tehdit ediyorlardı. Bu durumda imparator birçok yenilikler yaptı. Bunların en önemlisi Anadolu'da "themalar" sisteminin kurulması idi. Anadolu toprakları dört büyük thema (askeri eyalet) biçiminde düzenlendi. Bunlar tamamiyle askeri idare birlikleri olup, sivil idare de onlara bağlandı. Bunlar "Stratebos" adı verilen kumandanlar eliyle yönetildi. Buralarda askeri mükellefiyet babadan oğula geçiyordu.¹⁰⁹ Askeri ve idari bakımdan yeniden düzenlenen devlet, İranlıları Anadolu'dan sürüp çıkardı. Bu imparator zamanında Suriye, Filistin ile Mısır'ın önemli bir kısmı Müslümanlarca zaptedildi.

655'de yapılan deniz savaşında Bizanslılar İslam donanmasına yenildiler. Doğu Akdeniz'deki üstünlükleri de önemli bir biçimde sarsıldı. Emeviler zamanında İslam orduları İstanbul'u almak üzere birçok defa harekete geçerek başkent önlerine gelip şehri kuşattılar. 762 yılında bir Emevi deniz birliği İzmir ve çevresini ele geçirdi. 717 yılında ise Halife'nin kardeşi Maslama kumandasındaki kara ordusu ve deniz birliği bölgemizden geçmişti. Kıyıdaki kentler ve köyler bu yürüyüşten etkilendiler. Yerlerini terk ederek dağlık bölgelere ve korunaklı oturma sahalarına sığındılar. Arap akınları bölge nüfusunun epeyce azalmasına neden oldu.¹¹⁰

İmparator Leon (717-741) zamanında en önemli olay "tasvir kırıcılığı" (ikonaklasm) idi. Olay yüz yıldan fazla sürdü. Resim ve ikonalarla uğraşanlar ve bunların dinde yeri vardır diyenler karşı düşüncede olanlar tarafından suçlandılar. Bu olaylar yüz yıldan fazla sürdü. Ancak kanlı uğraşılardan sonra bitirilebildi. Göreme yöresi Kaya Kiliseleri Orta Bizans Çağı'nın ilginç freskleridir. Belki de buradaki eyalet resimleri ikonaklasizme bir tepki olarak doğmuş olabilir.

İmparatoriçe İrene (797-802) devri Halife Harunürreşid zamanına rastlar. İslam orduları bu dönemde yine İstanbul kıyılarına dayanmıştır.

¹⁰⁹ İslam Ansiklopedisi, Cilt:6, Bkz. Bizans maddesi.

¹¹⁰ Ersin Doğer, Menemen Tarihi, s.44.

Dokuzuncu yüzyıl ortalarından sonra Bizans misyonerleri Ruslar arasında Hıristiyanlık propogandasına başladılar.

İmparator I. Romanos (919-944) devrinde İslam ilerleyişine karşı Fırat'a kadar topraklar Bizans orduları tarafından yeniden ele geçirildi.

İmparator IV. Romanos Diogenes 26 Ağustos 1071 yılında Selçuklu Sultanı Alparslan'a yenildi ve Anadolu'nun kapıları Türklere açıldı.

1090-1091 yıllarında İstanbul, İzmir Emiri Çaka Bey tarafından kuşatıldı. 17 Eylül 1176'da Miryokefalon'da İmparator Manuel Komnenos Anadolu Selçuklular'a yenildi. Başkent İstanbul 13 Nisan 1204'ten 24 Temmuz 1261'e kadar Latinlerin (*Haçlılar*) elinde bulundu.

1313'de Manisa ve Güzelhisar yöresi Saruhan Bey tarafından Bizanslılar'dan alındı ve Türk yönetimine bağlandı.

Bizans İmparatorluğu Batı Roma İmparatorluğu'ndan ayrıldığında payına şu topraklar düşmüştü; Balkan yarımadası, Anadolu, Suriye. Mısır ve Doğu Akdeniz Adaları, Doğu Roma toprakları içerisinde kaldı. Bizanslılar tüm ülkeyi 64 eyalete ayırmışlardı. Anadolu Asia Eyaleti adını aldı. Bu eyalet kendi içinde Asya, Hellespontos, Lydia, Karia ve Lykia gibi idari bölümlere ayrıldı. Bizim yöremiz Aliğa ve Güzelhisar da Asia Eyaleti içerisinde yer alıyordu. V, VI, VIII. ve XIII. yüzyıl Bizans kilise listelerinde Aigai, Temenos, Phocaea, Myrina, Kyme, Elaea, Pitane gibi kent isimleri geçmektedir.¹¹¹ İmparator Herakleios zamanında (610-641) ülke themalara ayrılmıştı. "*Trakezyen Themasi*" (Efes) Aydın, Manisa, Uşak, Denizli çevresini kapsıyordu. Güzelhisar da bu topraklar içerisinde yer alır. İzmir ve çevresi, Midilli, Sakız, Sisam adaları "*Sami Themasi*" içerisinde bulunmakta idi.¹¹²

Roma Dönemi'nde Anadolu'da birçok değişik dil kullanıldı. Bizans Dönemi'nin ilk yıllarında resmi dil olarak Latince önem kazanmıştı. Zamanla Eski Yunanca (*Grek dili*) bu dilin yerini aldı. "*İmparator yeryüzünde Tanrının temsilcisi, bakanlar kurulunun başı idi. Şehrin valisi asayişini korur, imparatorluğun sosyal ve ekonomik teşkilatını yönetirdi. İdare amiri, imparatorun fermanlarını, yüce divanın kararlarını kanun haline getirme işlerini yürütür, maliye işlerine bakan memurlar devletin gelir ve giderini gayet iyi hazırlanmış usul ve kaidelere göre hesaplar, kontrol ederlerdi. Memleket içi irtibatı sağlayan posta teşkilatı, bir umum müdürün idaresinde idi. Merkezdeki ve taşradaki idari büroları, askerler ve liyakatine göre rütbe alan her derecede binlerce memur yönetiyordu.*"

¹¹¹ Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, s.100,101.

¹¹² Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, Hayat Yay., Cilt:2, s.58.

“Çok sağlam bir kadroya oturtulmuş bu monarşinin gelir kaynakları muazzamdı. Onuncu yüzyılda yapılan bir hesaba göre (ki biraz abartmalı da olsa) bütçe 600 milyon altın frank olarak değerlendirilmiştir.”

“Bizans İmparatorluğu gelirini kadastronun mahallinde tesbit ettiği arazi vergilerinden olduğu gibi, gümrük, pul, geçitler gibi devamlı olarak alınan vergilerden de temin ederdi. İhraç veya ithal edilen mallardan alınan vergi nispeti yüzde 10 idi.¹¹³ Doğu Roma’da temel üretim tarıma dayanıyordu. Tarımsal üretim köleci üretim biçimi şeklinde geniş çiftliklerde (Latifundia) yapılmış; “kolon”lar adı verilen kölelikle serflik arasında bir statüde bulunanlar tarafından gerçekleştirilmiştir, ya da kollektif mülkiyetten henüz kopmamış “tarım cemaatlerinde” (communaute rurale) sağlanmıştır. Ayrıca küçük üretici durumunda özgür köylüler vardı. Büyük toprak sahipleri ayrıcalıklı bir sınıf teşkil edip, “Senato’yu meydana getiriyorlardı. Devlet katında imparator, yüksek bürokratlar (imparatorluk konseyi, iki askeri komutan, iki maliye kontu) vardı”.¹¹⁴

Bizans’ta Osmanlılarda olduğu gibi, ölen imparatorun yerine kimin geçeceğini saptayan bir kural olmadığından Bizans tarihi ihtilaller ve cinayetlerle doludur.¹¹⁵ Erken Bizans devrinde imparatorluk hala bir Roma Devleti’dir. Bütün kurumlar Roma unsurları ile doludur.¹¹⁶

Özel arazi sahipliği, küçük arazi sahipliği ve devlet arazisi aleyhine önüne geçilmez biçimde bir büyüme içine girmiştir. Köylüler zor kullanılarak toprağa bağlanmak istenmiştir. Açlık ve kıtlık sırasında kudretliler küçük arazi sahibi köylülerin elinden toprağını almış büyük bir kısım toprak, büyük arazi sahiplerinin eline geçmiştir. Büyük toprak sahipleri ile memurlar bu konuda ayrı bir sınıf teşkil edecek şekilde örgütlenmişlerdir. Durumları refah içinde olan memurlar eyalette bir çiftlik sahibi olmak için çaba sarfediyor, kudretli arazi sahipleri varlıklılar da memur olmak için gayret ediyorlardı. Kudreti yerinde olan arazi sahibiyle memur aynı kişi olarak karşımıza çıkmıştır.¹¹⁷ Bizans iktidarlarının komünleri, küçük toprak sahiplerini korumak için özel bir özen gösterdikleri kaynaklarda sabittir. V ve X. yüzyıllarda olduğu gibi küçük toprakların ve komünlerin asiller, kilise ve manastırlar tarafından yağma edilmeleri üzerine imparatorlar harekete geçmiş ve komünleri korumak üzere özel kanunlar çıkardılar.¹¹⁸ Onuncu yüzyılda İmpa-

¹¹³ Jacques Pirene, Büyük Dünya Tarihi, s.285.

¹¹⁴ Prof. Dr. Taner Timur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, s.55-56.

¹¹⁵ Prof. Dr. Taner Timur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, s.56.

¹¹⁶ George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Ankara-1986, s.36.

¹¹⁷ George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Ank-1986, s.256.

¹¹⁸ Prof. Dr. Taner Timur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, s.58.

rator Konstantinos VII. Küçük arazi sahiplerinin mülklerinin korunması için kanun hazırlatmıştır. İmparator Nikephoros Phokas 967 yılındaki kanunu ise hem arazi sahiplerini, hem de küçük toprak sahiplerini kollar biçimde düzenlenmişti. Kudretlilerin mülkünü yine kudretliler, küçük toprak sahiplerinin toprağını da benzer durumda olanlar almalıydı.¹¹⁹ Buna rağmen büyük toprak sahipleri, iktidar sahiplerini daima daha fazla etkilemiş ve kullanmışlardır. İktisaden güçlü kalmayı becermişlerdir. Başkent dışındaki kent ve kasabalarda yaşayan asillerin *"X ve XI. yüzyıllarda küçük toprak sahibi köylüler aleyhine gelişmesi durdurulamamış ve Saray, Carolinge kralları gibi feodalleşme süreci karşısında çaresiz kaldı."*¹²⁰ Bizans dördüncü yüzyıldan onuncu yüzyıl sonuna kadar parasal değerini koruyabilmiştir. Yine Jacques Pirenne'ye göre deniz hakimiyetlerini ve ekonomik üstünlüklerini onbirinci yüzyıla kadar devam ettirdiler. Toprak sahibi aristokratlar deniz politikasının aleyhinde davrandılar. Kilise de onları destekliyordu. II. Basile öğrenim pahalı, lüks ve devlete zararlı olduğuna kanaat getirerek İstanbul Üniversitesi'ni kapattı". Makedonya hanedanının işbaşında bulunduğu ve saray aristokrasisi ile askeri kumanda mevkilerini ellerinde bulunduran taşralı asillerin kıyasıya çatıştığı X. ve XI. yüzyıllar Bizans tarihinin dönüm noktasıdır. Türkler de Anadolu'yu bu ortamda işgal etmişlerdir.¹²¹ Hıristiyanlık Filistin'de doğdu. Anadolu'da gelişti. Dünyanın ilk yedi kilisesinden biri Efes'te yapıldı.¹²²

Bugünkü Güzelhisar köyündeki Balaban Paşa Camisi kiliseden camiye çevrilmiştir. Bu konu yaşlı köylüler tarafından söylenegeldiği gibi, tarihçi Çağatay Uluçay'ın *"Saruhan Eserlerine Dair Vesikalar"* adlı kitabında da böyle bir görüş vardır. Bugün yeri tam olarak tesbit edilemeyen Kazai Güzelhisar köyleri içerisinde Kızıl Kilise köyünün de eski kaynaklarda adı geçmektedir (*Çaltılıdere köyü Divlit Tepesi'nin güney yamacında Kızılyatak veya Kızılağıl denilen mevkide olduğunu tahmin ediyorum*). Çevremizde asillere ait bir saray izine hiç rastlanmaz. Ancak Dumanlı Dağ'daki kilise yıkıntıları bu konuda Bizans eserlerine örnek gösterilebilir. Bazı kandil parçaları ile çeşitli toprak saklama kapları definciler tarafından bulunmuştur. Yine camilerdeki bazı asar-ı atika taşlar üzerindeki işaretler bu köyde Bizanslıların yaşadığına işaret etmektedir. İlköğretim Okulu bahçesindeki büyük mermer sütun üzerindeki *"haç"* kabartması Bizans devrini işaret etmektedir. Yakın çevrede bulunan toprak su künkleri Geç Roma Dönemi ile

¹¹⁹ George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.266.

¹²⁰ Prof. Dr. Taner Timur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, s.58.

¹²¹ Age, s. 58.

¹²² İskender Ohri, Anadolu'nun Öyküsü, s. 89.

Erken Bizans devrine aittir. Eski binalarda ve çevreye yayılmış eski taşlar incelenirse Bizans yaşamının izleri karşımıza çıkacaktır. Tabakhane Mahallesi'ndeki hamamın Türk Hamamı olduğu söylenmektedir. Ancak yapıda kullanılan malzemeler Roma-Bizans izlenimi de vermektedir. "Kocatepe" denilen tepenin de Bizans eserleri içermesi mümkündür. Ancak bu alanda şimdye kadar herhangi bir kazı yapılmamıştır.

Bütün bunlar gözönüne alındığında o tarihlerde Güzelhisar'da bir yerleşim birimi olduğunu söyleyebiliriz. Elde yazılı bir kaynak olmadığı için nüfusunu tahmin edemiyoruz. Çiftliklerde mi tarım yapıyorlardı? Ya da kolektif tarım cemaati durumunda mı idiler bilinmemektedir.

Burdur'un Ağlasun ilçesi yakınındaki antik Sagalossos kentinde 10 yıldır kazı yapılmaktadır. Kazıyı yürüten Belçikalılar, toprağı işçi olarak temizleyenler ise Ağlasun'lu emekçilerdir. Kazı çalışmalarında toprak altından bir iskelet çıkarılır. Günümüz işçilerinden saç teli alan Belçikalı Profesör iskeletten alınan DNA örnekleri ile saçları tahlile gönderir. Sonuçta, günümüz işçileri ile 3.000 yıllık iskeletin akraba oldukları tespit edilmiştir.¹²³ Belki bir gün Güzelhisar için de geçmişte bulunan iskeletlerden alınacak DNA örnekleri ile yakın çevremizdeki insanlardan alınan dokular karşılaştırılıp tahlil edilerek bu tip bir araştırma yapılabilir.

¹²³ 30 Haziran 1999 tarihli Hürriyet Gazetesi.

VII. Türkler Anadolu'da

İmparator IV. Romanos Diyogenes'in 26 Ağustos 1071'de Malazgirt'te Sultan Alp Arslan'a yenilmesinden sonra Anadolu kapıları Türklere açıldı. Birkaç yıl içerisinde Aras'tan Kayseri'ye dek Doğu ve Orta Anadolu toprakları Türk beylikleri ve aşiretlerinin eline geçmişti.

*"Dört nala gelip uzak Asya'dan
Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan,
Bu memleket bizim"*

diye düşünen Kutalmışoğlu Süleyman Şah 1077 ve 1078 yıllarından itibaren Akdeniz'e değil ama mavi Marmara kıyılarına ulaştı. 1081 yılında İznik'i alarak başkent yaptı. 1082-1084 arası bütün Klıkya'yı (*Adana-Tarsus bölgesi*) zaptetti. 1086 yılında Suriye'ye fetih için gittiği sırada çarpışırken öldü. Anadolu, Türk Beyleri arasında bölündü. Bu emirliklerin güçlüleri Kayseri-Sivas bölgesinde Danişmendliler, Divriği-Kemah bölgesinde Mengücekler, Erzurum bölgesinde Saltuklular olup kısa zamanda bağımsız beylikler haline geldiler. Sultan Melikşah'ın yanında zorunlu ikamet eden Süleyman Şah oğlu I. Kılıçarslan Büyük Sultan'ın ölümü üzerine serbest kaldı. 1092 yılında babasından kalan toprakları almak üzere Anadolu'ya girdi. İznik çevresinde küçük beyliğinin başına geçti. Daha sonra doğuya yönelip Malatya'yı kuşattı. Bu sıralarda başlayan Haçlı Seferi nedeniyle İznik'i terk ederek Orta Anadolu'ya geldi. Konya'yı kendine merkez seçti. Süleyman Şah ve I. Kılıçarslan'ın ilk yıllarında bölgemizde Türk Emiri Çaka Bey'in etkinlikleri görülmektedir. Çaka Bey tüm Batı Anadolu kıyılarında İzmir'den Çanakkale'ye kadar olan yörede kısa süren bir beylik kurdu. Aliğa-Güzelhisar yöreleri ilk Türk denizci beyi sayılan Çaka Bey'in yönetimi altına girdi. Çaka Bey Oğuzların Çavuldur boyundan olup, 1078-1081 yıllarında Anadolu'daki yerel savaşlarda Bizanslılara tutsak düşmüştü. İstanbul-Bizans saraylarında kendini yetiştirip, serbest kalınca İzmir'i ele geçirdi. Oluşturduğu donanma ile Sakız ve Midilli adalarını aldı. Rodos Adası'nı da kısa süre

egemenliğinde bulundurdu. Kızını Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'a vererek onunla akraba olmuştu. Yeni damadı tarafından 1095 yılında bir ziyafette zehirlenerek öldürüldü. Türkler arasında İstanbul'u ilk kuşatma girişiminde bulunan Çaka Bey yiğit bir Türk denizcisi ve ilk komutandı. İzmir ve civarı on dört yıl gibi bir süre Türkler'in elinde kaldıktan sonra tekrar Bizans'ın eline geçmiştir.

*"Ve ipek bir halıya benzeyen toprak,
Bu cennet bizim."*

diyen ozan gibi düşünen Çaka hem hayatını, hem bu toprakları kaybetti. İzmir yine 1317'de Türkler tarafından alınıncaya kadar Doğu Roma İmparatorluğu aristokratlarının yönetiminde kaldı.

Orta Anadolu'ya hakim olan Anadolu Selçuklu Devleti 1243 yılına dek bağımsız bir devlet olarak yaşamıştı. 1308'e kadar da Moğollar'a bağımlı olarak yaşamını sürdürdü. Daha sonra Anadolu'da irili-ufaklı birçok Türk beyliği kuruldu. Bölgemizi ilk defa Bizanslılardan alarak bu toprakları 1410 yılına kadar ikinci defa Türklerin yaşamına veren Saruhanoğulları'dır.

Anadolu Selçuklular uzun yıllar Haçlı Seferleri'ni karşılamak için uğraştılar. İlk sultandan sonra aralarında çok başarılı da olan ve olmayan onbeşten fazla sultan devletin başına geçti. Bunların en büyüğü ve önemlisi Alaaddin Keykubat'tır. Onun zamanında Anadolu topraklarının büyük bir kısmı (*Eskişehir'den Ağrı'ya kadar*) Anadolu Selçuklu Devleti'nin idaresi altına girmiştir. 1240 yılında Türkmenler, Babailer diye nitelendirilen bir siyasi hareketle ayaklandıysa da Kırşehir yakınlarında yok edildiler. 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda Moğollar'a karşı ağır bir yenilgi alan Anadolu Selçuklu Devleti sultanları gerçek yöneticiliklerini kaybettiler. Günümüzde Konya, Kayseri, Kırşehir, Sivas, Malatya, Antalya gibi kentlerde bu devletten kalan önemli yapılar ve sanat eserleri vardır. Bilhassa yolcuları misafir eden pazar ve sığınma vazifesi de gören "*Sultanhan*" ların mimarisi ilginç olup, yararları saymakla bitmez. Sivas-Kayseri, Konya-Aksaray, Burdur-Antalya yolunda günümüze de ulaşan bu hanların eşsiz mimarlığı görenleri hayrete düşürmektedir.

İlk defa emirler arasında feodal bir "*ikta*" sistemini uygulayan Selçuklular oldu. Anadolu'da X. yüzyılda Bizans saray ve merkezi bürokrasi ile taşrada askeri kumandanlıkları da ele geçiren aristokratlar arasında kıyasıya bir mücadele vardı. Kumandanlar komünleri, küçük üretici köylüleri de kendi malikanelerine katarak büyüme eğilimi içersindeydi. İmparatorlar buna karşılık bir takım düzenlemelere giriştiler. İmparator II. Basile'nin ölümünden sonra tedbir "*Pronoia*" usulü idi. Uygulanan sistem Selçuklu ikta

ve frank *"beneficum"* sistemine çok benziyordu. Devlet belli toprakları vergi toplamak ve asker beslemek üzere belirli kişilere devretmişti.¹²⁴ Malazgirt Savaşı'ndan sonra bugünkü yurdu muza gelen aşiretler kısmen yerleşik hayata geçmiş, kısmen de göçebe unsurlardan meydana geliyordu. Bu Türkmen aşiretlerinin ayrı ayrı beyleri ve bu beylerin silah arkadaşları da beraber Anadolu'ya akın ettiler. Alparslan'ın yakınları ve gaziler belirli bölgeleri *"ikta"* olarak alarak oraları fetihle görevlendirilmişti. Bu büyük iktalar çeşitli beyliklere yol açmıştı. Buna karşılık her *"bey"* de kendi yoldaşlarına küçük iktalar dağıtmıştı. Bu suretle meydana çıkan irili ufaklı iktalar Selçuklu sistemine damgasını vurmuştur.

İkta sistemi aşiret yapısının çözülmesi sırasında daha ziyade (*toprağın*) tasarruf hakkını içermektedir. Türk ulusunun gücü fetihlere dayanmıştır. Ele geçirilen topraklar miras hakkı olmaksızın savaş gazileri arasında dağıtılmış, kişisel tasarruf hakkı olarak onlara verilmiştir. İleride miras hakkı da ortaya çıktığında Türkmen ulusunun gücü kırılmıştır. Bununla beraber bazı köyler ve araziler özel kişilere *"berat"* karşılığı daha Alaaddin Keykubat zamanında tam mülkiyet halinde devredilmiştir.

Selçuklular ilk zamanlar köylü üzerindeki ağır feodal vergileri kaldırdılar. Temel vergi birimi olarak *"çiftlik resmi"* denen Bizans'ta da olan bir vergiyle yetindiler. Bu ürün rantına dayanan bir vergiydi.

Selçuklular Batı'da olduğu gibi tarımda bir teknolojik değişime ulaşmamışlardır. Göçebelik günümüze kadar devam etmiştir. Anadolu'da bir nüfus yoğunluğu yaşanmadı. İç düzen de istikrarsızdı. Soygunculuk, yağmalar halkı şehre göçe zorluyordu. İşte belirttiğimiz bu nedenler Anadolu Selçuklularında feodalizmi engelleyen olgulardır. Selçuklular askerlerini imparatorluğun her tarafına dağıtarak toprak vergilerine bağlı bir ordu vücuda getirmişlerdir. Askeri komutan *"Türkmen Beyi"* bu vergiyle hem geçimini temin ediyor, hem de asker besliyor, memleketin imarına ve idaresine yardım ediyordu. İkta'lar babadan oğula geçerdi. İkta sahipleri vilayetlerde devletin memuru durumunda idi.¹²⁵

a. Saruhan Güzelhisar-ı Çevresinin Türkler Tarafından Fethi

Saruhanoğulları (1313-1390, 1402-1410)

*"Garbın ucunda, son kıyıda en gürültülü
Bir med zamanı, gökyüzü kurşunla örtülü,
Gördüm deniz dedikleri bin başlı ejderi;*

¹²⁴ Taner Timur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, s.72.

¹²⁵ Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklular Tarihi, Ankara, s.219-220.

*Gördüm güzel vücudunu zümrütleleyen deri.
Keskin bir ürperişle kıvıldandı anbean;
Baktım ve anladım ki o ejderdi canlanan.
Sonsuz ufuktan ah o ne coşkun geliştii ol
Birden nasıl toplanarak kükremiştii ol!"*

(Yahya Kemal)

Saruhanoğlu aşiretinin şerileri Yuntdağ'dan Ege Denizi'ni seyretti. Mevsimlerden ilkbahar mıydı, gökyüzünde hareketli gri bulutlar mı vardı? şerilerin başındaki kumandan deniz gibi kükremiştii İbrimdere'yi geçerken belki de. Melengiç ağaçları tomurcuklarını göstermiştii. Kırlangıçlar çatal kuyruklarıyla Büyük Kale üstünde mi uçuyordu bilinmez. Otlar bir yeşile, bir sarıya kesilmiştii. Ege'nin mavisinin inadına. Kör bir yılan aktı taşın altına doğru. Suvarinin birinin atı ürkütü. Asker içinde bir kıpırdanma oldu. Azmak kenarına gelmeden yandaki ağıldan kuzular meleşiyordu. Ak, kıvırcık tüylü kuzuların başındaki Bizanslı çoban, Türkmen beyine süt bakracını uzattı mı "iç" diye. Bunu bize kimse söyleyemiyor. İskeletler ise konuşamıyor "Berat, ferman, temettüat defteri" gibi yazılı belgeler var mıydı? İbni Batuta gibi gezginler de ayrıntıya girmemiş anlatımlarında. Tarihçiler de net değil. Fakat biliyoruz ki Güzelhisar Saruhan Beyliği'nin bir uçtaki son kaza merkezlerinden birisidir. Keloğlu Kuyusu yakınlarından bugünkü Güzelhisar'a baktığınızda evleri, damları, taşları, kayaları ile tepeler üzerinde kal'a gibi görünür. Konak Avlusu denilen şimdiki Kocatepe üzerindeki kalıntılar bize küçük bir hisarın varlığını gösteriyor. Güneşin ışınlarıyla doğudan bu tepeler gözlendiğinde gümüşe kesilir tümsekler, kayalar, taşlar ve yapılar. Panaromanın seyrine doyum olmaz. Aşiret askerinin önünde yürüyen yüce kişi "İşte güzel bir hisar" diye bağırmış olmalı. Onüçüncü yüzyılın sonlarında Tisna Deresi güröl güröl akarken, atlarıyla, keçileriyle, kıldan dokunmuş evleriyle yürüdü tüm aşiret. Devenin üstündeki Türkmen anası alabildiğine uzanan mavi ovanın (*Ege Denizi*) önünde ap ak parlayan tuz kümelerini gördü. şaşırdı, dona kaldı. Neden sonra yanındakilere "durun" dedi. Tüm aşiret Yuntdağı otlaklarında konakladı. Zeytinliklerin yeşili ile denizin mavisini birbirine karışmıştı. Denizci Saruhan Beyliği'nin göçebe ve yerleşikleri yürüdü Güzelhisar kapılarına kadar. Bizanslı kasabanın ileri gelenleri uzattı kasabanın anahtarını. Güz yağmurları için bulutlar bir o tarafa bir bu tarafa uçuyordu. Sıraca (*Sirice*) kenarında telli kavakların yaprakları gelin teli gibi hışırdarken birkaç yüz atlı geçti, Kyme yönüne doğru. Bir karatavuk çıktı üzüm bağlarından uçtu dut ağaçları üzerinden hayıtlığa daldı. Anızlar üzerinde koyun tırnaklarının izleri vardı. Atlar dört nala kalktılar, nal izleri hıdrellez mevkisinde toprak üstüne kazındı. Bizanslı toprak yarıcılarının allı

morlu giysili kızları badem ağaçları arasından korkuyla bakakaldılar. At üstünde dimdik heykel gibi duran ak poşulu yiğit sürdü atını, incir ağaçları arasından gözden kayboldu. Yıl belki 1284, belki 1297, ya da 1300 veya 1316 'ydı. Al puşili yiğit Saruhan mıydı, kardeşi Ali Bey miydi? Belki de Balaban'dı. Geçti İnkaya önünden. İzmir-Pergamon yolunu hızlıca aştı. Vardı gitti şimdiki ilçemiz Aliğa'ya doğru. Bahr-i Sahile ulaştı. Ceneviz sefinesi yelken açmıştı Pitane Kalesi yönünde. Onu bir müddet seyretti al börklü yiğit. Sonra yanındakilerle birlikte atlarını sürdüler Güzelhisar Ovası'na. Saldılar atlarını Beylik Çayır'a.¹²⁶ Kısa boylu atlar otları dişlerken yiğitler uykuya daldılar. Birbir gözümüzün önünden geçen hayal şeritleri elbette bunlar, ama böyle olmadığını da kimse söyleyemez.

14. yüzyıl başlarında eski Lidya topraklarının bir kısmında, Manisa kenti ve Gediz Nehri taraflarında kurulan beyliğe tarihçiler "*Saruhanoğulları*" veya Saruhan Beyliği adını verirler. Bu beyliğin kurucusu Saruhan Bey, Alpagı'nın oğludur. Saruhan Bey'in dedesi kendisiyle aynı adı taşımaktadır. Daha önceleri dede Saruhan Harzemşahların emrinde bir komutan iken Anadolu'ya gelir. Anadolu Selçuklular tarafından Bizans civarında sınır boylarına yerleştirildi. Saruhan Bey önceleri Germiyanogullarına bağlı iken Germiyan Beyi tarafından Ege sahillerine fethetmekle görevlendirildi. Ege Bölgesi'nde, Aydınoğulları Birgi, Tire taraflarında savaşırken, Saruhan Bey de Alaşehir, Salihli taraflarına geldi. Selçuklular da daha önceleri Gediz ve Büyük Menderes vadilerine akınlar yapmışlardı. Yöremiz tarihçisi Çağatay Uluçay Saruhanoğullarının eserlerinin kitabelerine bakarak ilk yerleşmenin Gördes ve Demirci civarlarında olabileceğini belirtmektedir.¹²⁷ Moğol istilasından önce Anadolu köylerinin halkının hiçbir zaman meraklı bir sınıf olmadıkları kaynaklarca belirtilmektedir. Pek azının kendine ait toprağı vardı. Başkasının toprağında belirli bir ücretle rençberlik edenler olduğu gibi kendi sermayesi ve çalışmasını birleştirerek, başkasının toprağında yarıcılıkta bulunanlar da vardı. Bunlar köy halkının ekseriyetini teşkil ediyorlardı. Ayrıca köy arazisinin büyük çoğunluğunu ellerinde toplayarak rençberlere işleten ve belli bir kısmını da yarıcılığa veren sayıları pek fazla olmayan bir kısım köy aristokratları da mevcuttu.¹²⁸

Diğer taraftan vergiler ağırdı. Halk zulüm ve baskıdan bıkmıştı. Bu psikoloji altında bulunan köy ve kasabalarda oturan Bizanslı halk, Türklere fazla direniş göstermemişti.¹²⁹ On üçüncü yüzyıl sonlarında Türkler Batı

¹²⁶ Beylik Çayır Güzelhisar'da bir mevki adıdır.

¹²⁷ Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, Manisa Tarihi, s. 22.

¹²⁸ Ord. Prof. Fuat Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, s.101-102.

¹²⁹ Prof. Dr. Yaşar Yücel, Prof. Dr. Ali Sevim, Türkiye Tarihi II, s.10.

Anadolu'yu sürekli tehdit etmişti. Kale ve surların dibine kadar hayvanlarıyla sokuluyor, koyun ve keçilerini otlatıyordu. 1284 yılında İmparator II. Andronikos donanmayı dağıtmıştı. Böylece kıyının yolu açılmış olması tüm taşra vilayetleri için ölümcül bir tehdit oluşturmuştu.¹³⁰ Batı Anadolu'daki Türk faaliyetleri önceleri Venediklileri etkilemedi. O sıralarda Cenevizliler de Sakız'ı almışlar Foça ve Yenifoça'da faaliyet gösteriyor, Yenifoça'da Şap madenini işletiyorlardı. Bizans-Ceneviz ise Venedik'e karşı ittifak halindeydi. Sahillere doğru akın eden Türk aşiretleri durumlarını güçlendirmek amacıyla karada olduğu gibi, denizde de çatışmak zorunda kaldılar. Bu sebeple 1300 veya 1302 yılları arasında çok sayıda gemi inşa ederek birçok Ege Adası'nı tahrip ettiler.¹³¹ Batıda Saruhanlıların adalara ve Trakya kıyılarına saldırabilmeleri için bir üs kurmaları gerekliydi. O çağın anlayışına göre bu yer Güzelhisar olmalıdır. Çünkü askeri bakımdan korunaklı ve o yıllarda anayol üzerinde bulunan, sahile yakın nüfus bakımından uygun, vur-kaç yapmaya elverişli bir yerdi. Aliağa İskeleyi'nin bulunduğu yerden veya Greynion'dan adalara akın yapılıyordu. Talan edilen mallar en yakın kasabada saklanıyordu. Bu veriler ve düşüncelere göre Güzehisar Manisa'dan sonra Saruhan Beyliği topraklarına katılıyordu. Tabii yakın çevresi Aliağa-Şakran köyleri de Türklerin eline aynı tarihlerde geçmiş oluyordu. Manisa'dan önce Soma'nın Tarhalası Türklerin emrine giriyordu. Burası Manisa'dan daha kuzeydedir. Manisa'dan önce de Türklerin emrine girmiştir.¹³² Tarhala'dan Akhisar Palamud (*Zeytinlioiva*) nahiyesi, Yuntdağı "Yurdbeği" bucağı (*İsmailli köyü*) ve Pythicos Deresi'ne doğru ilerleme olmuştur. Yuntdağı ve aşağıda sahil, belki de Gediz'den (*Hermos*), önce Saruhanoğulları'nın eline geçti. Güzehlisar, ister 1313 yılında Manisa'yla aynı yılda, ya da birkaç yıl sonra Türklerce alınıp, yerleşime açılın veya yukarıdaki iddialara göre başkentten önce Türklerin eline geçmiş olsun ilk Saruhan kale ve memleketleri içersinde Menemen Güzelhisarı'nın adı birinci sırada yer alır.¹³³ Ortaçağ'ı, beylikleri ve Osmanlılar'ı araştıran kaynakları incelediğimizde Saruhan Bey'in 1313'de Sipil Manisası denilen şimdiki Manisa'yı zaptettiği, sahile kadar hududunu dayayıp daha Kuruluş Devri'nde denizciliği ele alarak, donanma yaptığı, bu donanmayla korsanlığa başladığı belirtilmektedir.¹³⁴ İşte bu korsanlığın yapıldığı yerler şimdiki Aliağa ilçesinin civarında bulunan eski kaza merkezi, şu andaki Güzelhisar köyü ve çevresidir.

¹³⁰ Ernest Wermer, *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar*, s.160.

¹³¹ Manisa I. İl Yıllığı, T.C Manisa Valiliği, Yıl 1995, S:31.

¹³² Manisa I. İl Yıllığı, T.C Manisa Valiliği, Yıl 1995, S:31.

¹³³ Manisa İl Yıllığı, TC. Manisa Valiliği, Yıl 1995, s.42.

¹³⁴ Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. C. S. 74.

Manisa'nın bir harp hilesi ile alındığı rivayet edilmektedir. Askerleri çok göstermek için Saruhan Bey'in keçilerin boynuzlarına mum yakarak yapıştırdığı halk arasında söylenir. Bugün bu anlatım, yazılı kaynaklara da geçmiştir. Moğol istilasından sonra yurtlarından ayrılan Türk çoğunluk, kalabalık gruplar halinde, aileleri ve sürüleri ile kaçısa benzer bir şekilde önce Doğu Anadolu'ya geldiler. Daha sonra buradan kalkıp Batı Anadolu'ya doğru yola çıktılar. Moğol baskısıyla iyice zayıflayan Anadolu Selçuklu Devleti 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını yitirdi. On üçüncü yüzyıl sonlarına doğru da idari merkezi Konya'da bulunan Anadolu Selçuklu Devleti'nin gerek merkezde, gerekse uçlarda bulunan Türkmenler üzerinde otoritesi gittikçe azaldı. Serbest kalan göçer gruplar Bizans'ın Batı Anadolu toprakları üzerinde yerleşmeye ya da hayvan sürülerini otlatarak yurt edinmeye başladılar. P. Wittek, "1300 yılı civarında bütün Anadolu, Türklerin eline geçmişti. İznik, İzmit, Bursa, Alaşehir, Manisa gibi birkaç berkitilmiş kale ile Karadeniz Ereğlisi, Foça ve İzmir gibi liman kentleri, Türk seli ortasında bir adacık durumundaydılar." der. A. Wachter 1903'de yaptığı bir çalışmada bu durum; "Bölgenin ekonomik ve toplumsal çöküşü değil paylaşımıdır" görüşünü ileri sürmüştür.¹³⁵ Germiyanogulları da Osmanlılar hariç tüm uç beylerine gazi ünvanını vermişti. "Gazi" lik ünvanı ahlaki açıdan da değer kazandı ki, bu açıkça yiğitliği çağırıştırır. P. Wittek gazilik ile batıdaki şövalyelik arasında paralellik olduğunu söyler. Zira efendisinden ya da emirden törenle silahını alan yiğit korkusuzluk mertebesine ulaşır-
dı.¹³⁶ Tarikat şeyhleri ve militan dervişler de Anadolu'yu bölge bölge, köy ve bucak dolaşarak, her köşenin Türkleşmesi için çaba serfettiler.

"Fetheden de biziz artık, fethedilen de. Eriten biziz, eriyen de. Biz bu toprakları yağurmuşuz, bu topraklar da bizi. Onun için en eskiden en yeniye ne varsa yurdumuda öz malımızdır bizim. Halkımızın tarihi Anadolu'nun tarihidir."

(Sabahattin Eyuboğlu, Mavi ve Kara, 3. Baskı, S:11.)

Güzelhisar'ın kuzeydoğusunda ve doğusunda yer alan Yunt Dağları, Merkez Manisa'nın kuzeybatısında yer almaktadır. Bu yörelerde Türkmen ve Yörükler oturmaktadır. Saruhan Sancağı'nda diğer büyük yörük grupları ise Manisa'nın doğusunda Gördes, Demirci, Alaşehir gibi bölgelerde yerleşmişlerdir. Genelde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eski köy-

¹³⁵ Manisa İl Yıllığı, TC. Manisa Valiliği, Yıl 1995, s.30.

¹³⁶ Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar , s.116.

lerin yakınlarında yeni göçer köyleri oluşturulmuştur. Bu köyleri ziyarete gittiğinizde ihtiyarlar size hangi aşiretten olduklarını söyleyeceklerdir.

14. yüzyıl başlarında Saruhan Bey doğudan gelerek Manisa, Salihli ve Alaşehir kentlerini ve civarını almak için Doğu Roma Devleti ile çarpıştı. Bizans İmparatoru II. Andronikos Paledogos, oğlu Mihael'i Saruhanlılara karşı koymak için görevlendirmişti. Bu komutan Türklere karşı direnemeyip Manisa Kalesi'ne sığındı. Saruhan Bey ise Salihli ve Alaşehir'i de alarak 1300 yılları dolaylarında beyliğini ilan etti.

Artık karşı koyma gücü kalmayan Bizans İmparatoru Sicilya Kralı Frederik'ten yardım istedi. Kral 6.500 kişilik Katalanlar kuvvetini 1303'te İstanbul'a gönderdi Daha sonra bu ordu Türkmenlerle savaşmak üzere Batı Anadolu'ya geçti. Önceleri Türkler'e karşı bazı başarılar kazandıysa da Manisa valisi ile araları açılınca şehre alınmadılar. Bizans İmparatoru Manisa'yı kuşatmaya kalkan Katalanları İstanbul'a geri çağırdı. Onları Bulgarlarla savaşmak üzere Trakya'da görevlendirdi.

Bu yöreden Katalan askerleri uzaklaşınca Saruhan Bey Manisa'yı tekrar sıkıştırmaya başladı. 25-26 Ekim 1313'de bir Regaib Kandili günü Manisa'yı fethetti. Manisa o tarihten sonra sonsuza dek Türklerin oldu. Saruhan Bey, beylik merkezini de Adala'dan alıp Manisa'ya taşıdı.¹³⁷

Saruhan Bey döneminden itibaren, Manisa'da bayındırlık çalışmalarına başlandı. Kent o tarihten günümüze dek camiler, medreseler, şifahaneler gibi İslam eserleri ile süslendi. Cumhuriyet dönemindeki modern yapılar şehrin görünümünü daha iyi yönde geliştirdi. Alpagı'nın diğer oğulları Ali Paşa ve Çuğa Bey'dir. Bunlardan Saruhan'ın kardeşi Çuğa Demirci Yöresi'nin Bey'i idi. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Devlet Han geçti. Bu kişinin dünyadan göçmesinden sonra da oğlu Yakup Çelebi Demirci Bey'i oldu. Gördes'te ise Burak Paşa vardı. Güzelhisar'da ismi geçen bir cami ve dere-si olan Balaban Paşa'yı da yazmak gerekli. Kimdir bu Balaban? Saruhanlılardan mıydı, onların bir komutanı mıydı, yahut Ege Denizi'nde Saruhan gemilerini yöneten bir kaptan mıydı, bilinmiyor. Osmanlı döneminde de sayıları beşi geçen Balaban Paşa veya Bey'le karşılaşıyoruz. Bugün Balaban Paşa Cami haziresinin camiye yakın kuzeydoğu bölümünde üzerinde yazı olmayan sütun biçiminde bir mezar taşı dikilidir. Daha önceki yıllarda ihtiyarlar burada Balaban Paşa'nın hazinedarı yattığını söylüyorlardı. Gerek bu mezar, gerekse ilk büyük mezarlıkta gördüğümüz sütun biçimli taşlar Saruhanlı devri sinleri olması gereklidir. Köydeki yaşlılar halen Balaban Paşa Camisi'nin kilise iken İslam ibadethanesine dönüştürüldüğünü dedelerinden

¹³⁷ Manisa İl Yıllığı, TC. Manisa Valiliği, Yıl 1995, s.241.

duyduğunu söylemektedir. Kible yönünün de tam olmadığını açıklayanlar vardır. Tarihçimiz Uluçay, 1939-1940 yılları civarında bu köye geldiğinde caminin kuzeydoğu duvarında kilise duvarı çıkıntısı muhtemel olan bir taş duvar parçası, gördüğünü eserlerinde açıklamaktadır. Bu caminin avlu kısmında bulunan bazı mermer parçalar bu yapının Hıristiyan tapınağından İslam eserine dönüştürüldüğü izlenimini kuvvetlendirmektedir. Şu halde, bu cami Balaban Paşa veya emrindekiler tarafından Türklere hizmet vermek üzere ibadete açılmıştır.

Saruhan'ın diğer kardeşi Ali Paşa Nif (*Kemalpaşa*) beyidir. Çağatay Uluçay'ın eserlerinde Ali Paşa'nın sekiz şehir, otuz kalesi bulunduğu açıklanmaktadır. Bu beyin ok atmakta usta sekizbin süvarisi de olduğu kayıtlarda geçmektedir. Bazı kaynaklar Ersin Doğer'in eserinden aynen aktararak bu Ali Bey'in Aliğa Çiftliği'ni kurduğunu rivayet biçiminde de olsa belirtmektedir.¹³⁸ Bu Ali Bey'in Aliğa topraklarına gelmiş olması ihtimali vardır. Fakat Saruhanlı döneminde ve Osmanlılara bu toprakların geçtiği yıllarda ilçemiz Aliğa merkezinde köy biçiminde yerleşim yoktur. Çiftlik biçiminde işlenen topraklar vardır. Bu çiftlikler çevresinde çok küçük bir yerleşim onaltıncı yüzyıl sonlarında başlamış olabilir. Şunu da açıkca söylemeliyim ki, 1844 yıllarında hala Aliğa'da yerleşik Türk aile yoktur.

Saruhan Bey, Manisa'yı aldıktan sonra barış siyaseti izledi. Onun devrinde Ege ve Akdeniz'de, adalarda yeni Bizans'la ticarete başlandı. Bizans ile Aydın, Menteşe ve Karesioğulları da ada ticareti yapmaktaydılar. Girit Adası bu ticari merkezlerden biri idi. Bu ada Saruhanlılardan ve diğer sahil beylerinden keten, şap, at, tahıl alıyor, karşılığında Türklere bez, kalay ve cam satıyordu.¹³⁹ Bu sahil beylikleri Bizans'a çok miktarda buğday da satmıştı. Saruhan Beyliği 1316 ile 1324 arasında gerektiğinde Hamidoğullarının buyruğuna girmeyi kabul etmiş, onlara asker vermeyi onaylamıştı. İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş 1324'de Hamidoğullarının topraklarını ele geçince bu beylikle yapılan anlaşma sona ermişti. Saruhan Bey bu tarihten itibaren denizciliğe önem vererek Foça, Naksos, Sakız'daki Cenevizlileri ve Midilli'nin ileri gelenlerini vergiye bağlamıştır. Bu deniz hareketlerinde seferin başlangıç yeri Güzelhisar kazası ve civarı olmalıdır.

1329 yılında Bizans İmparatoru III. Andronikas ile Aydınoğulları beyi Mehmet ve Saruhan Bey Osmanlı Devleti hükümdarlarından Orhan Bey'e karşı ittifak antlaşması yaptılar. Bu sırada Saruhan donanması Makedonya ve Trakya kıyılarına doğru seferler yaptı. Saruhan Bey, Aydınoğulluyla birlik-

¹³⁸ Turgut Özer, *Aliğa Rehberi*, s.19.

¹³⁹ Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar*, s.195.

te Bizans'ın bağlaşığı olarak Foça'nın kuşatılması sırasında onlara yardım etmiştir.

İbn-i Batuta Anadolu seyahati sırasında Manisa'ya da 1333 yılında gelir. Bu sırada atı çalınır. Hırsızlar atı Foça taraflarına götürür. Saruhan Bey Manisa'ya bir günlük mesafede Foça kafirleri eline geçen atı, getirip kendisine teslim ettirmiştir.

1335 yılında Saruhan Bey'in oğlu Süleyman ve diğer Saruhanoğulları ileri gelenlerinden 24 kişi, Foçalı korsanlar tarafından esir edildi. Foça'nın Cenevizli valisi bağımsızlığını ilan etti. Bizanslıları tanımadı. Sonunda Bizanslılar ile Aydın ve Saruhanoğulları aralarında anlaşarak Foça'daki ayaklanmayı bastırdılar, esir düşen Saruhanlılar da kurtarıldı. Foça kuşatması sırasında Güzelhisar'dan da belli sayıda askerin bu çarpışmaya katılması olasıdır.

1341 yılında Saruhan-Bizans dostluğu bozuldu. Yahşi Bey isimli denizcinin komutasında deryaya açılan Saruhanoğulları donanması Makedonya kıyılarına sefer yapıp talan ederken oraya ulaşan Bizans donanması Saruhanlıları yenilgiye uğrattı. Bundan önce Saruhanoğulları donanmasının denizin dibini boyladığı yıl 1334 Eylülü olup çarpışmada Venedik ve Haçlı gemileri birlikte hareket edip Saruhanlılara saldırmışlardır.¹⁴⁰ Osmanlılar tarafından Gediz ve Kocaçay boyları alınincaya kadar Saruhanlılar Ege Denizi ve Akdeniz'de sefere çıkmışlardır. Bazen yalnız bazen de Aydınogulları ile birlikte hareket etmişlerdir. Aydın, Menteşe ve Saruhan gemiciliği arzu edilen şekilde gelişmemiştir. Bunun nedeni teknoloji yetersizliği, ticari sermayenin yokluğu, ülkenin kendi rantlarından yoksun bulunmasıdır. Her ne kadar ticaret, kimi vakit de karşılıklı korsanlık şeklinde cereyan etmişse de deniz seferleri zamanla kısırlığa uğramıştır.¹⁴¹

1342 yılında Bizans'ta Kantakuzenos hile ile imparator olmuştur. Çok kurnaz olan bu imparator bazen Osmanlı beyi Orhan Bey'le bazen de Saruhan ve Aydın beyleri ile birleşmiştir. 1344 yılında Aydınoglu Umur Bey'in elinde bulunan İzmir'in bir kısmı, Papa, Venedik, Rodos gibi birleşik Haçlı donanması tarafından işgal edilmiştir. Burada bulunan Aydınogulları gemileri birlikte hareket eden haçlılarca yakılmıştır. Ege Denizi'nde de yeterli güvenlik kalmamıştır. Donanmasız kalan Umur Bey Rumeli'de bulunan dostu Kantakuzenos'a yardım etmek için Saruhanlı topraklarından geçmek istedi. Bu nedenle Saruhan Bey'le anlaşta. İki beylik arasında sorun olabilen bir kısım araziler Aydınoglu tarafından Saruhan Beyliği'ne bırakıldı. Bizans İmparatoriçesi Anna'ya karşı Kantakuzenos'la birleşmek isteyen

¹⁴⁰ Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar , s.193.

¹⁴¹ Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar , s.195.

Umur Bey Saruhan Bey'in oğlu Süleyman Bey'le birlikte yanlarında bulunan yirmibin kişilik kuvvetle Karesi topraklarından geçerek Çanakkale'ye vardı. Buradan Avrupa yakasına geçildi. İstanbul'a doğru yapılan sefer başarısız olunca Rumeli'ye dönmeye karar verildi. Bu dönüş sırasında Saruhanoğlu Süleyman Bey Küçükçekmece yakınlarında sıtmadan öldü. Cenazesi Umur Bey tarafından Manisa'ya getirilerek babasına teslim edildi. Oğlunun ölümüne çok üzülen baba Saruhan Bey 1345 yılında aynı yılda vefat etti.

Saruhan Bey'in yerine oğlu Fahreddin İlyas Bey (1345-1364) hükümdar oldu. Bu kişi de babası gibi adaletli bir bey idi. İlyas Bey zamanında en önemli olay Osmanlı beyi Halil Bey'in oğlunun Foça'daki Ceneviz korsanları tarafından kaçırılmasıdır.¹⁴² 1346 yılında İmparatoriçe Anna ile yapılan anlaşma sonucu altıbin kadar Saruhan kuvveti yardıma gitmiştir. Umur Bey'in bir hilesi ile Bizanslılara yüz çevirerek Trakya'yı yağmalayıp geri dönmüşlerdir. Bu kendi girişimleriyle Saruhanoğulları'nın son Rumeli hareketidir.

1356'da Osmanlı Orhan Bey'in oğlu Halil Bey İzmit Limanı içinde bir deniz gezintisi yapmaktaydı. Foça'lı Ceneviz korsanları kendisini fark ettiler. Onu yakalayıp gemiye bindirerek Foça'ya götürdüler. Bunu haber alan Orhan Bey imparatora başvurarak oğlunun kurtarılmasını rica etti. İmparator Foça'da oturan Cenevizlilere Halil'in salıverilmesini bildirmişse de Foçalılar bu teklifi red ettiler.¹⁴³ Bizans İmparatoru Yuannis Paleolog bir donanma ile Foça'ya giderek orayı kuşatma altına aldı. Foçalıların müttefiki olan Saruhanoğlu İlyas Bey'e birtakım vaatler ve rütbeler verildi. Bizans İmparatoru böylelikle onu Foçalıların ittifakından ayırarak kendisine bağladı. Bu şekilde Foça hem karadan, hem de denizden çevrilerek kuşatıldı.¹⁴⁴

İmparatorla çok samimi dost olan İlyas Bey, kendisini sık sık ziyaret eden imparatoru yakalayıp büyük miktarda para veya kentler elde etmeyi düşünmüş, bu tasavvuru bilen bir adamı keyfiyetten Yuannis'i haberdar etmiştir. Bunu bilmemezlikten gelen imparator bir konuyu görüşmek üzere İlyas Bey'i donanmasına davet etmiş, bu Türkmen Beyi gelir gelmez gemiler demirlerini alıp engine açılmışlardır. İlyas Bey, beklentisinin tersine kendisi tuzağa düşmüştür. Burada sorgulanan İlyas Bey kendi girişimini açıklamaya mecbur kalmıştır. Bizans İmparatoru İlyas Bey'in eşinden belli bir miktar para ve çocuklarını onun yerine rehin alarak serbest bırakmıştır. Saruhan

¹⁴² Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C.I, s.74.

¹⁴³ Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C.I, s.75.

¹⁴⁴ Solakzade Tarihi, C.I, s.59, 60.

Beyliği'nin ikinci hükümdarı İlyas Bey 1364 yılında ölerek yerini oğlu İshak Bey'e terk etmiştir.

Muzafferüddin İshak Bey'in (1364-1389) hayatı hakkında pek fazla bilgi yoksa da onun devrinde Manisa en parlak zamanını yaşamıştır. şehirde cami, medrese, kütüphane, mevlevihane, hamam gibi birçok eser yaptırarak daha bayındır bir hale getirmiştir. Osmanlılarla daima iyi ge inmiştir.

Bu hükümdarın şehzadeliği sırasında Menemen Beyi olduğu son zamanlarda yapılan araştırmalarla ortaya çıkarıldı. Çünkü burada da birçok eserleri vardı. Bazı yazılı kaynaklarda ölümü 1388 miladi olarak gösterilmiştir. 1995 Manisa il yıllığında ise vefatının 1390 senesinde olduğu belirtilmiştir. Yılmaz  ztuna'nın Türkiye Tarihi'nde de bu 1388 yılı olarak geçmektedir. Uluçay'ın eserlerinde ise 1390'ı görmekteyiz. İlk devir hükümdarlarının türbe kitabelerinde tam yazıt yoktur. İlk devir mezar taşları sadece birer sütun biçiminde kabirlere dikilmiştir. Manisa'daki yapılarında kendisinin ismi Sultan-ı azam veya Mücahid Gazi  nvanları ile geçmektedir. Saltanatının ilk yıllarında Memluk Sultanı Frenklerle cihad için diğer Anadolu Beyleri ile birlikte İshak Bey'e bir mektup göndermişti. İshak Bey Osmanlı Beyi I. Murad'ın oğulları I. Beyazıd ve Yakup  elebi'nin sünnet düğünleri ile I. Beyazıd'ın Germiyan Beyi Yakup Bey'in kızı ile evlenme törenlerine çağrılı olarak katılmıştı. Bu düğüne hediye olarak Yuntdağ'ın aşiret atlarından götürdü. 1388'de Osmanlı'nın Bulgar Kralı'na karşı giriştiği mücadelede Saruhan askerlerini diğer beylerin askerleri ile birlikte göndererek onlara bağlılığını gösterdi. I. Murad 1389 Kosova Savaşında Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamid ve İsfendiyar beylerinden de asker istemişti. Her emirlik kendi durumuna göre yardım etti.¹⁴⁵ Bu savaşta Yakup  elebi ile sol tarafta  arpışanların önünde Koca Balaban Bey de vardır.¹⁴⁶ İshak Bey'in verdiği üç adet vakıf Güzelhisar kazası sınırları içinde olup  ağatay Uluçay'ın "*Saruhanoğulları ve Eserlerine dair Vesikalar*" kitabında 97, 98 ve 99 nolu vesika olarak yer almaktadır. Vakıfların asılları önceden kaybolmuş olup, 1520 yıllarından sonra Osmanlı döneminde yenilenmiştir.

Osmanlıların daha Birinci Murad zamanında Saruhan Beyliği işlerine karıştıklarını Aşık Paşa tarihinde açıklamaktadır. 1385 yılında Saruhan vilayetinde bulunan bir kısım g cerler Serez vilayetine gönderilip yerleştirildiler. Bu g cerleri buralara götürüp iskan eden komutan Paşa Yiğit idi. İshak Bey 1388 ya da bir yıl sonra vefat ederek Manisa'da kendi yaptırdığı med-

¹⁴⁵ Solakzade Tarihi, C.I, s.64.

¹⁴⁶  ağatay Uluçay, Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar, s.15.

resenin yanındaki türbeye gömüldü. Yerine Orhan ve Hızırşah adında iki oğlundan Hızırşah geçti. Orhan ise ağabeyi ile anlaşmazlığa düşünce Osmanlılara sığındı. Kosova Savaşı'ndan sonra Yıldırım Beyazıd Anadolu'ya geçerek 1390 yılı Şubat ve Mart aylarında Germiyan, Aydın, Menteşe ve Saruhan beyliklerine son vererek bu toprakları kendi ülkesine kattı.¹⁴⁷

Saruhan Sancağı, Karesi ile birleştirilerek I. Beyazıd'ın oğlu Ertuğrul'a verildi. Hızırşah memleketi terkedip önce Candaroğlu İsfendiyar Bey'in yanına Sinop'a gitti. Buradan daha sonra ayrılıp Timur'un huzuruna çıktı. Ankara Savaşı'nda Yıldırım Beyazıd yenilince İshak oğlu Orhan Manisa'ya gelerek Saruhan Beyliği'nin başına geçti. Hızırşah 1403'de kardeşinin elinden beyliği tekrar geri aldı. Hızırşah Fetret devrinde Yıldırım oğlu İsa Çelebi'yi destekledi. Çelebi Mehmed'in tüm kardeşlerini ortadan kaldırmasıyla sıra Aydınoğlu ve Saruhan Beyliği'ne geldi. Çelebi Mehmed İzmir'den Manisa'ya geçerek Hızırşah'ı Çukurhamam'da yakaladı ve öldürttü (1410). Hızırşah'ın vasiyeti yerine getirilerek babasının yanına gömüldü. Atalarının vakıfları Osmanlılar tarafından koruma altına alındı.

I. Mehmed 1413 yılında Aydınoğlu Cüneyd Bey üzerine yürürken Bergama üzerinden gelerek Güzehisar kazası topraklarından geçmişti. Menemen, Kayacık ve Nif'i aldıktan sonra İzmir'e gelerek şehri kuşattı. Bu bilgiler Dukas tarihinde de bulunmaktadır.¹⁴⁸

Camiddüvel'e göre Saruhan Beyliği'ne bağlı şu şehirler vardı: Güzelhisarı Menemen, Akhisar, Tarhaniye yahut Meltemiye, Marmara, Gördes, Kayacık, Atala, Demirci, Turgutlu, Foça, Nif, Gördük, Karacalar, Ilıca ve Sart.¹⁴⁹ Saruhanlılar toplam 98 yıl hüküm sürdüler. Yılmaz Öztuna'nın "*Türkiye Tarihi*" eserinde Saruhanoğulları'nın hükümdarlık yılları yazı ile ifade edilirken, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "*Osmanlı Tarihi*" adlı Kitabında Saruhanlı sülalesi ayrıca şema olarak gösterilmektedir.¹⁵⁰

Beylikler sistemi denilen idari ve toprak yapısı, Türklerin Erken Selçuklu döneminden devraldıkları bir mirastı. Ülke toprakları, beylerin aile mülkü olarak düşünülürdü. Aile reisine "*Ulu Bey*" ya da görevi açısından "*Emir-i Azam*" (*Büyük Emir*) denirdi. Kendisi beyliğin merkezinde, kardeş ve çocukları ise yönetsel işleri yürüttükleri taşra merkezlerinde otururlardı. Hıristiyan halkın vergi ve haraç düzenini Selçuklu döneminden aynen aldılar.¹⁵¹

¹⁴⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C:2, s.308.

¹⁴⁸ Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.I, s.351.

¹⁴⁹ Manisa Vilayeti Tarihi, Coğrafi, İdari, İçtimai, Malumatı Cem'i Mecmua, s.40.

¹⁵⁰ Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.I, s.77.

¹⁵¹ Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar*, s.113,114.

*“Bizans donanması dağıldığında burada çalışan Grek kökenli tayfalar Saruhanlı ve benzer sahil emirliklerine giderek onların yanında deniz korsanı olarak iş buldu”*¹⁵²

Gözlemlere göre tüm beyliklerde gazi önderlerin görevi güçlerini geliştirmek, yaşamı normale ulaştırmak çabasıydı. Karesi, Mentеше, Saruhan gibi sahil beyliklerinde devlet, yöneten ailenin müşterek malıydı. Prenslar, amcalar ve kardeşler kendilerine ait olan topraklarda serbestçe hareket ediyorlar, bağımsız bir şekilde hüküm sürüyorlardı. Ailenin en büyüğü Ulu Bey olarak merkezde oturuyor, nazari olarak diğerlerinin üzerinde metbuluk hakkına sahip bulunuyordu.

Osmanlılar Rumeli’ye geçince Saruhan ve diğer sahil beyliklerinden bir kısım sipahiler gönüllü olarak Trakya ve Makedonya’ya geçtiler. Amaçları ise buradaki zengin tımarlardan yararlanmaktı.¹⁵³

1354 senesi bahar aylarında Ege kıyı kentleri şiddetli bir deprem geçirdi. Yalnız evler değil, kent surları temelden çöktü. Güzelhisar’ın hisar surlarının bu tarihlerde yerle bir olması ihtimali yüksektir. Batı vilayetlerinde zamanla yarı göçerlikten tam çiftçiliğe doğru bir akış, bir geçiş içinde ilerleme oldu. Batı yörelerinin Türkleşmesi için çalışan Bektaşî inancından dervişler Hıristiyan çiftçilere de maddi yardımda bulundu.¹⁵⁴

Osmanlı şehzadelerinden Ertuğrul Bey’e Manisa ve civarının yönetimi verilmişti. Saruhan halkından Menemen Ovası’nda kışlayan göçer halk yaşardı. O bölgede tuz yasağı vardı. Buradaki göçerlerin tuz yasağı yasasına uymadıkları Yıldırım Beyazıd’a bildirildi. Yıldırım oğluna tenbihledi ki, *“Onları ya ıslah edesin ya da Filibe yöresine gönderesin”*. Ertuğrul Bey bu yöredeki göçer halkı tamamıyla Rumeli’ne geçirip Filibe dolaylarına yerleştirdi.¹⁵⁵

Saruhanoğulları’ndan Saruhan Bey, İshak Bey, Hızırşah ve Orhan Bey para bastırmıştır. Maden olarak gümüş ve bakır kullanılmıştır. Paralar üzerindeki yazıların Latince olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bu sikkelere *“jiglyati”* adı verilmiştir. Beyliğin nüfusu 1332 yılında 280.000 kişi olarak tahmin edilmektedir.¹⁵⁶

¹⁵² Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar, s.118.

¹⁵³ Ord. Prof. M. Fuat Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, s.177-178.

¹⁵⁴ Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar, s.121.

¹⁵⁵ Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, Manisa Tarihi, s.38.

¹⁵⁶ Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, C.2, s.179.

b. Kuruluştan Kosova Savaşı'na Kadar Osmanlı Beyliği (1299-1389)

*"Şevketli Efendim Sultan-ı Vezir
Altmışbin kılıçlı yanında hazır,
Deryalar yüzünde Boz Atlı Hızır
Benlü Boza binmiş o da geliyor."*

"Karacaoğlan"

Vakanüvislerin yazdığına göre Osmanlı Devleti 1299 yılında kuruldu. Namık Kemal bu olayı şu satırlarla özetlemiştir: *"Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten."*

Osmanlı Devleti'nin ilk kurulduğu yer Marmara bölgemizde Söğüt kasabası ve Domaniç Yaylası'dır.

*Altıyüz doksan dokuzda hicretin
Başladı hikayesi Osmanlı Beyliği'nin*

Osmanlı Devleti'ni kuranlar Oğuzlar'ın Kayı Boyu'ndandır. Kayılar Büyük Selçuklularla Ceyhun Nehri'ni geçip Türk ilinden ayrılmışlardır. Bir rivayete göre onlardan ayrılıp Horasan'da Merv ve Mahan tarafına yerleşmişlerdir. Moğollar'ın baskısı sonucu yerlerini bırakıp Azerbeycan üzerinden Ahlat civarına Doğu Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir. Buradan ayrılan Oğuzların Kayı Boyu'nun Erzurum ve Erzincan'a, bu yol üzerinden Amasya'ya geçtikleri söylenmektedir. Amasya üzerinden çadırları ile geçerek Suriye, Halep civarına geldikleri de rivayet edilmektedir. Fırat Nehri'ni geçerken Caber Kalesi civarında ata reisleri Süleyman Şah'ın boğulduğu yazılmaktadır. Benzer anlatım Anadolu Selçuklu Bey'i Süleyman Şah için de anlatıldığından bu söylentinin pek gerçek olmadığı da düşünülebilir. Burada gelenler ikiye ayrılmış ve bunlardan bir kısmı kalmış, bir kısmı da Çukurova'ya gelmiştir. Çukurova'da bir müddet konaklayanlar tekrar ikiye bölünmüştür. Bir bölümü buradan ayrılarak Erzurum yakınlarındaki Pasinler Ovası'na göçmüşlerdir. Pasinler'de Sürmeli Çukur denilen mevkide yaşamlarını sürdürürken aralarında ayrılık çıkmış, gelen aşiretlerin bir kısmı asıl ana yurtlarına dönmüştür. Burada bulunan çadırlar halkının reisleri Ertuğrul ve onun kardeşi Dündar Bey'dir. Moğollar'ın İlhanlı kolunun bu yörelere de akınlar yapmasından rahatsız olarak Orta Anadolu'ya göç etmişlerdir. Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad

(1219-1236) zamanında Ankara'nın batısında Karacadağ yöresine yerleştirilmişlerdir.

Bu devirde dört yüz çadır halkı olan Kayıların buradaki reisleri Ertuğrul Bey'dir. Onüçüncü yüzyılın ortalarından 1281 yılına kadar aşiretin başında kalmıştır. Bu beyin son zamanlardaki araştırmalara göre babasının Süleyman Şah değil Gündüzalp, annesinin adının da Hayme Ana olduğu anlaşıldı.¹⁵⁷

Ankara tarafından batıya yürüyen Kayı Boyu Aşireti Ertuğrul Gazi'nin zaptettiği Söğüt, Domaniç, Ermeni Derbendi denilen yere gelmişlerdir. Bu yerlerin kesin olarak hangi yıllarda alındığı ve Kayıların eline geçtiği bilinmemektedir. 1279 yılında Üçüncü Gıyaseddin Keyhüsrev (*Anadolu Selçuklu Sultanı*) bu yöreye geldiğinde Ertuğrul Bey kendisini "Uc Beyi" olarak karşılamıştır. 1281'de ölünce Söğüt içinde defnedilmiştir. Kabri şimdi oradadır. Ertuğrul'un ölümüyle aşiretin başına onun küçük oğlu Osman Bey geçmiştir. Bu tarihlerde yirmi üç yaşında olduğu kayıtlarda anlatılmaktadır.

Osman Bey o çevrede Eskişehir civarında oturan Şeyh Edebalı'nın dostluğunu kazanmış, onun kızı Malhan Hatun'u da eşliğe seçmiştir. Şeyh Edebalı o devrede Anadolu'da çok kabul gören "Ahilik" tarikatına mensuptur. Şeyh Mahmud Gazi, Ahi Şemseddin, Ahi Hasan, Ahi Kara Halil, Edebalı gibi Kuruluş Devri'nde yol gösteren kişilerdendir. Bunlardan Kara Halil Çandarlı ailesinin üyelerinden olup, Osmanlılarda kadı, kazasker ve vezirlik yapmıştır.

Yarhisar, Bilecik, İnegöl, Yenişehir tarafları Osman Bey zamanında bazıları zor kullanmadan, bazıları da akınlarla zapt edilmiştir. 1299'da İlhanlılara vergi vermek koşuluyla Beyliğini de ilan etmiştir. Bizans kuvvetleri ile esaslı ilk muhabere Koyunhisar Savaşı'dır. Bu uğraşı Osman Bey tarafından kazanılmıştır. Mücadeleler sürerken faal, becerikli bir kuvvetin hazır bulundurulması gereği de bu çarpışmalar sırasında ortaya çıkmıştır. 1313 yıllarında Bizanslı Harmankaya Beyi Köse Mihal de Müslüman olmuştur. Bursa'dan önce Mekece ve Geyve de alınan yerlerdendir. 1320 yılından sonra Osman Bey faal bir çaba ve yaşam içinde değildir. 1324 tarihinde babasının sağlığında Orhan Bey hükümdar olmuştur. Osman Bey, tarihçilerce devletin ilk padişahı sayılmıştır. 1326'da Bursa alınırken ölmüş (veya daha önce), cenazesi Bursa'da Gümüşlü Künbed denilen çatının altına gömülmüştür. Osman Bey'in sağlığında bölgesinde bir hayli güçlü olan Hamidoğlu Dünder Bey'i koruyucu olarak tanıdığı, ona hediyeler takdim ettiği bilinmektedir. Bu devrede Mentеше ve Saruhan Bey de Hamidoğullarını hamî olarak tanımışlardır. 1922 yılına kadar olan devrede devletin ba-

¹⁵⁷ Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.1, s.100.

şına otuzaltı padişah geçmiştir. Son padişah Vahidettin (*VI. Mehmet*) olup, Kurtuluş Savaşı sırasında Kuvay-ı Milliye hareketinin karşısında yer almış, emperyalistlere karşı kazanılan savaşın sonunda İngiliz savaş gemilerine binerek Türkiye'yi terketmiştir.

Bursa alınırken Osman Bey'in silah arkadaşlarından Balabancık isimli bir komutanın ismi geçmektedir. Bursa'dan önce Mudanya, Mudurnu, Kandıra, Samandıra, Yalova gibi yerler üzerine yürünmüş, bazı yerler hemen alınmıştır.

Önce Orhaneli (*Atranos*) Kalesi ele geçirilip surları yıktırılmıştır. Bursa da tamamen kuşatıldı. Kale, içindeki Bizanslı Bey anlaşma yaparak Nisan'ın ilk haftasında, 1326 tarihinde şehri Türklere teslim etmiştir. Kale kumandanı Evrenuz Bey,¹⁵⁸ Müslümanlığı kabul ederek Orhan Bey'in hizmetine girmiştir. Beylik merkezi de Bursa'ya taşındı. Şehir cami, hastane, medrese, imarethane gibi binalar ve çarşılarla süslendi. Kentin alınmasından bir yıl sonra 1327'de ilk Osmanlı parası basıldı. Bursa'dan sonra İznik, İzmit, Ulubad, Mihaliç ve Kirmastı kaleleri de Karesi Beyliği'nin alınmasından önceki yıllarda Türklerin eline geçmiştir.

Karesi Bey'in oğulları Demirhan Bey ve Dursun Bey beyliklerinin idaresi konusunda birbirleriyle uzlaşma içinde değildiler. Dursun Bey kardeşinin kendisini öldüreceği kuşkusuyla Osmanlılar'a sığındı. Orhan Bey zamanında Balıkesir, Manyas, Edincik ve Kapıdağı Osmanlı Beyliği'ne bağlandı. Çanakkale tarafları ve Edremit Körfezi civarı da Orhan Bey'in oğlu I. Murad zamanında Osmanlı Beyliği eline geçmiştir. Bu topraklardan Rumeli'ne geçmek kolaylaşmıştır. 1354 yıllarında Osmanlı Beyliği'nin doğusunda bulunan Ankara Eredna Beyliğinden zaptedilmiştir. Ankara'nın alındığı yıllarda Osmanlılar Gelibolu yarımadasına geçerek Tekirdağ'a kadar Marmara kıyılarını almışlardır. (1354) Bu tarihte Gelibolu'da şiddetli bir deprem olmuştur. Bundan yararlanan Süleyman Paşa Türkleri buraya yerleştirmiştir. Kasaba birara Bizans'ın eline geçse de 1356'da ikinci defa Osmanlı Beyliğince alınmıştır.

1340'lı yıllarda Bizans tahtında küçük yaşta Yuannis vardır. Vasisi Kantakuzen tac giyerek İmparatorluğunu ilan etmiştir. Kantakuzen'in muhalifleri kendisini tanımak istemeyince Orhan Gazi beş-altı bin askerle kendisine yardım etmiştir. Bu yardımına karşılık Kantakuzen kızı Teodora'yı Orhan Gazi ile evlendirmiştir (1346).

Kantakuzen'in kızı Teodora'dan doğan Orhan Gazi oğlu Şehzade Halil, İzmit Körfezi'nde kayıkla geziyordu. 1356 yılında denizde Foça Ceneviz korsanları tarafından yakalanıp Foça'ya götürülmüştür. Bizans İmpa-

¹⁵⁸ Manisa Muradiye ilçesinin Evrenos isimli bir köyü vardır.

ratoru Yuannis bu çocuğu kurtarmayı üstlendi. Orhan Bey'in bu tarihlerde Cenevizliler üzerine yürüyüp onlara gerekli dersi verme olanağı yoktu.

O tarihte Foça'yı yöneten Cenevizli kişi de Bizans İmparatoru tarafından atanıyordu. Yuannis Foça'ya bir heyet gönderip çocuğun geri verilmesini istemiştir. Foça valisi bunu bir takım isteklerle reddetmiştir. Bunun üzerine İmparator Midilli, Bozcaada ve Limni'den birkaç gemiyi Foça'ya doğru sevketmiştir.

İlkbahar geldiğinde çocuk serbest bırakılmadığından Foça üzerine sa-hilden olduğu gibi karadan da yürümek gerekti. Saruhanlılar Cenevizlilerle ittifak halindeydi. Bizans İmparatoru Saruhan beyini Foçalılardan ayırıp ona "amcazade" ünvanını verdi. Dost elini de uzattı. Saruhan oğlu İlyas Bey, beylik merkezi Manisa'dan kalkıp, Foça önlerine gelmiştir. Foça du-varı önünde karadan kuşatmaya katılan Surahan askeri içinde en batıdaki kaza olan Güzelhisar kazasından da askerlerin katılması olasıdır. Bu kuşat-ma ile Halil Bey kurtarılmıştır. Fakat Yuannis ve İlyas Bey birbirlerini tuza-đa düşürmek girişimlerinde bulunmuşlar, neticede Saruhan Beyi İlyas Bey zararlı çıkmıştır. Konu Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen'in Manisa Tarihi eserlerinde 31 ve 32 nci sayfalarda açıklanmıştır.

1360 yılında Rumeli Fatihisi Süleyman Paşa avlanırken attan düşüp vefat etmiştir. Çok geçmeden bir yıl sonra 1361 yılında Osmanlıların ikinci hü-kümdarı Orhan Gazi de Tanrıya kavuştu. Aynı yıl babasının yerine I. Murat tahta geçmiştir.

Orhan'ın ölüümü üzerine Ankara'dan Ahilerce Osmanlı kuvvetleri çıkarıl-mıştı. I. Murad 1362 yılında Ankara'yı tekrar aldı. Rumeli'ye geçildi. Çorlu yeniden Bizanslılardan alındı. 1363 yılında Edirne zaptedildi. Bu tarihten iki yıl sonra başkentlik Bursa'dan Edirne'ye taşınmıştır. Çandarlı Kara Halil Bey de ilk defa kazasker olarak atandı. 1364 yılında da Bizans Rumların-dan Filibe Şehri alınmıştır. Aynı yıl kumandan Hacı İlbey'in başında bulun-duğu askerler Edirne şehri yakınlarında "Sırpsındığı" denilen yerde birleşik Hristiyan ordusunu perişan etmişlerdir. Sırp, Bosna, Eflak ve Macarlardan oluşan birleşik ordunun askerlerinin çoğu Meriç Nehri'nde boğulmuş, pek azı kaçabilmiştir.

1367-1369 yılları arasında Doğu Trakya Bulgar ve Bizanslılardan alın-dı. 1372 yılında da İskeçe, Kavala, Drama, Zihne ile Makedonya Sırp Kral-lığının önemli kentlerinden Serez, arkasından Karaferye Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Bu kentlerin zaptedildiği yıl da 1372 yılı olarak gösterilir. Serez tarafına Anadolu'dan aşiret kuvvetleri getirilerek yerleştirilmiştir. Aşık Paşazade S:61 ve Oruç Beg S:24 Saruhan'dan bu yöreye göçmen nakle-dildiğini yazsa da o tarihlerde Saruhan Beyliği bağımsız bir beylik olduğu için bu göçün Karesioğullarından yapılmış olması da daha doğrudur. 1372

yılında demir madenleriyle tanınmış olan Bulgaristan'ın Köstendil kenti de işgal edildi.

1372 Çirmen Zaferi'nin kazanılması, Makedonya'da Sırp kuvvetlerinin bozulması, Marmara kıyılarından Makedonya'ya kadar ticaret yolları Osmanlılara açılmış oldu. Orhan Gazi zamanında kurulan yaya (*piyade*), müselleme (*süvari*) askeri örgütlerinden farklı olarak Yeniçeri Ocağı kurulması kararlaştırıldı. 1372 yılından sonra Osmanlılar bir sukun devresine girmiştir. Bu devre içinde Kazasker Çandarlı Halil ve ulemadan Molla Rüstem'in tavsiyelerine göre "Pencik" kanunu çıkarıldı. 1376 yılında Murad Hüdavendigar'ın Anadolu'ya geçtiği dönem içinde Rumeli'de timar ve zeamet sisteminin ilk teşkilatı oluşturulmuştu. Kapıkullarından maaşlı süvari ocağı da meydana getirilmiştir.

1378 yılında bu barış döneminde I. Murad'ın büyük oğlu Beyazid ile Germiyan Hükümdarı Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'un önce nişanları ve daha sonra düğünleri yapıldı. Bu düğüne, Aydınoğlu, Saruhanoğlu, Menteşe ve Hamidoğlu Beyleri de davet edildiler. Süleyman Şah Kütahya, Tavşanlı, Emed, Simav şehirlerini kızının çeyizi olarak Osmanlılara bırakmıştır. Ünlü komutan Gazi Evrenuz Bey düğüne ikiyüz tutsak hediye etti. Bu esirlerden on tanesi altın tepsi içinde Venedik düka altını taşıyordu. Diğer on esirin her biri gümüş tepsileri başları üzerinde tutarak düğün evine doğru yürümüşler. Onsekiz tutsak ise som altından el yıkama ibriği taşıyormuş. Diğer esirler de altın ve gümüş kupalar, kristal cam eşyalar, Venedik camları, değerli taşlarla işlenmiş süs eşyaları getiriyorlarmış. Bu çok değerli armağanlar geleneklere uyularak Bayezit'in ve gelinin ayaklarına saçılmıştır. Bunun için bu armağanlara "Saçı" adı verilmiştir.¹⁵⁹

Güzelhisar'da günümüzde bu düğün hediyelerine "takı" dense de bundan kırk yıl önceki düğünlerde gelen armağan gelinin çevresine yığılıyordu. Saruhanoğlu ve Aydınoğlu da münasip hediyeler gönderdiklerini biliyoruz. Hamidoğlu Hüseyin Bey'in elçisine ise Sultan Murad bazı yerlerin satılmasını söylemiş ve haber göndermiştir.

Düğünden sonra I. Murad Kütahya'ya gelmişti. Padişah'ın kendi üstüne geldiğini zanneden Hamidoğlu Hüseyin Bey, Akşehir, Yalvaç, Beyşehir, Seydişehir, Karaağaç ve İsparta'yı seksen bin altın karşılığında I. Murad'a sattı. Osmanlılar böylelikle Karaoşmanoğulları'nın batısındaki şehirleri almış oldular.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Alphonse de Lamartine, Osmanlı Tarihi, 1991, Sabah Yay., s.83.

¹⁶⁰ Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C,1 s.175, Prof. Dr. Yaşar Yücel, Prof. Dr. Ali Sevim, Türkiye Tarihi, II, s.31.

1380 yılında Rumeli’de İştîp, 1382 yılında Manastır alındı. 1385 yılında Sofya, uzun bir müddet Balaban kuvvetlerine karşı direndiyse de teslim olmuştur. Sofya’yı alan Türk komutanın ismi bazı kaynaklarda “*İnce Balaban Bey*”, bazılarında ise “*Tavica Balaban Bey*” olarak geçmektedir. Aynı Balaban Bey, Karaman Seferi, Kosova ve Ankara savaşlarında da görülmektedir. Güzelhisar’da camisi bulunan Balaban Paşa’dan daha ileride bahsedilecektir (*Tavica: Osmanlılarda akıncıların amiri durumundaki çeri başlarına verilen ad*). Sofya’nın alınışından bir yıl sonra Arnavutlukta İşkodra, Vezir Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Rumeli’de yerleştirilen aşiret kuvvetlerinin Balıkesir yöresinden de Manisa civarından da nakledildiği kaynaklarda belirtilmektedir. 1372 yılında Serez’i kuşatan Lala Şahin Paşa’nın yanında Deli Balaban denilen bir sancak beyi vardır. Serez’den sonra Karaferye’ye varıp onu dahi fethettiler. Saruhan Elinde Göçer Yörükler vardı. Onları hep göçürüp Serez tarafına getirdiler”¹⁶¹ 1419 tarihli tahrir defterinde de Saruhan’la birlikte Canik ve İnçeğiz’den Rumeli’ne göçmen gönderildiği açıklanmaktadır.

1387 yılında Karamanoğlu üzerine sefer düzenlendi. Konya kuşatıldı. Karamanoğlu Alâeddin Bey mağlup oldu. Sultan Murad’ın kızı Melek Hatun Alaüddin Bey’le evliydi. Nefise Sultan da denilen Melek Hatun aracı olup babasından barış istedi. Karaman Bey’i Kayınpederinin elini öperek affa uğramıştır.

Sırp, Bosna, Macar, Eflak, Arnavut, Leh ve Çek kuvvetleri Sırp kralının önderliğinde 1389 yılında Osmanlılar’a Kosova’da savaş açtılar. Karamanoğlu’nun mağlub olması Osmanlıları Anadolu’da kuvvetlendirmişti. Karaman, Teke, Aydın ve Saruhan Beyliği’nin askerlerini gaza için Sultan Murad bu savaşa çağırdı. Kosova Savaşı’na giden Saruhan askerinin içinde o günkü Güzelhisar kazasından da katılanların olması gereklidir. Böylece Güzelhisar kazası askeri de Kosova Savaşı’nın yapıldığı ovada Osmanlı askeri ile birlikte kılıç sallamıştır. Bazı tarihlerde Kosova Muharebesine Sultan I. Murad’ın, Anadolu beylerinden Candar, Germiyan, Saruhan, Menteşe, Aydın, Hamid oğullarından yardımcı kuvvet kabul ettiğini beyan ederler.^{162 163} Sultan Murad İslam gayreti ve Hazreti Muhammed’in din hamiyesi için Anadolu Beylerinden asker istemesini, diğer bir tarihçimiz de Kastamonu hakimi İsfendiyar, Germiyan hakimi Yakup Bey ile Saruhan (*İshak oğlu Orhan Bey*) Menteşe ili ve Hamid-ili hakimleri şeklinde sırala-

¹⁶¹ Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Büyük Osmanlı Tarihi, C.1, s.180.

¹⁶² Tac-üt Tevarih, C:1, s.115.

¹⁶³ Solak-Zade Tarihi, C:1, s.59-60.

miştir.¹⁶⁴ Ordunun sağ kanadına Şehzade Beyazıd (*Yıldırım*) tayin olundu. Saruca Paşa da kendisinin maiyetiyle birlikte gönderildi. Şehzade Yakup Çelebi, Koca Balaban Bey sol cemahta durdular. Evrenos Gazi sağ kolda, Subaşı İnebey de sol kolda maiyetleri ile tayin olundular.¹⁶⁵ Kısas-ı Enbiya da ise Türk ordusunun harp düzeni hakkındaki bilgiler biraz daha ayrıntılıdır. Yeniçeri, Hüdavendigâr'ın önüne dizildi. Şehzade Yıldırım Beyazıd da sağ kola memur edildi. Ondan sonra Rumeli askerleriyle Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa, Evrenos Bey, İnce Balaban, Turgutça Balaban beyler ve Lala Şahin ve Evrenos Bey'in oğlu İsa Bey ve Timurtaş'ın oğlu Yahşi Bey ve Müstecab Subaşı saf tutarak durdular.

Şehzade Yakup Çelebi de sol kola memur edildi. Onun yanında da Anadolu Beylerbeyi Sarıca Paşa, Karaman gönüllüleri, Kastamonu, Hamid, Menteşe ve Teke Beyzadeleri, Germiyan Sipahileriyle, İnce Subaşı ve Kara Mukbil Bey askerleriyle birlikte sıralanmışlardır.¹⁶⁶ Büyük tarihçimiz Ord. Prof. Uzunçarşılı'nın eserinde ise Balaban Bey veya Paşa'nın adı geçmez.

10 Ağustos 1389 Salı günü Kosova Savaşı kazanılır. Muhabere bittiğinde Sultan I. Murad savaş alanını gezerken Miloş Obiliç adında bir Sırp tarafından hançerlenir. Öleceğini anlayan Sultan Murad hükümdarlığı oğlu Yıldırım Bayezid'e bırakmıştır.

Yeni hükümdar Yıldırım Bayezid Sırplarla barış yapmış, onları vergiye bağlamıştır. Venedikle de, ticaret anlaşmalarını yenilemiştir.

c. Saruhan Beyliği'nin ve Güzelhisar Kazasının Osmanlı Devleti'ne Geçişi (1390)

Karamanoğlu Alâeddin Bey, Birinci Murad'ın ölümü üzerine, Osmanlıların Hamidoğullarından satın almış oldukları yerleri işgale kalkıp Beyşehir'i de aldı. Saruhan, Aydın, Menteşe ve Germiyan beylerini de Osmanlılar aleyhine teşvik etti.

Bayezid önce Germiyan Beyliği üzerine gitmişti. Osmanlı ordusunda Yıldırım Bayezid'in askerleri içinde Bizans, Rum ve Sırp kuvvetleri de yardımcı olarak bulunuyordu. Germiyan Bey'i, kayınbiraderi Yakup Bey'i ve vezirini İpsala Kalesi'ne hapseden Yıldırım Bayezid Aydınoğlunun üstüne yürümüştü. Aydınoğlu İsa Bey karşı koymadan teslim oldu. Tüm toprakları işgal edildi. Kendisinin Tire'de oturmasına ve vakıflarını yönetmesine izin verilmiştir. Arkasından Menteşe Beyliği'nin Balat şubesine de girildi. *"Bayezid Anadolu seferinin birinci bölümünü havası uygun olan 1390 senesi sonbahar ve*

¹⁶⁴ Solak-Zade Tarihi, C:1, s. 60.

¹⁶⁵ Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülafa, C:3, s.289.

¹⁶⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C:1, s.263.

kış aylarında yaparak dört Anadolu Beyliği'ni (Germiyan, Aydın, Menteşe, Saruhan) işgal etmiştir".¹⁶⁷ Saruhanoğlu (Orhan Bey), Candaroğullarından Sinop Beyi İsfendiyar Bey'in yanına kaçmıştır. 1995 Manisa İl Yıllığı'nın 243. sayfasında Sinop'a giden Saruhanoğlunun Hızırşah olduğunu yazmaktadır. Bu konuda Çağatay Uluçay'ın Manisa Tarihi eserinin 36-37 ve 38 nci sayfalarında Hızırşah'la ilgili hikayeler de vardır.

Güzelhisar kazası da Saruhan'la birlikte Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Güzelhisar'da camisi bulunan Balaban Paşa acaba Kosova Savaşı'na katılan Tavice Balaban Paşa mı? Sefer sırasında bu topraklar bir aralık kendisine tımar olarak verildi mi? Kendisi daha sonra tekrar tuz yasağından sonra Rumeli'ye doğru atını sürdü mü bilinmemektedir.

Bilinen bir şey varsa Saruhan Sancağı'nın arazisi Yıldırım Bayezid tarafından önce Ertuğrul'a (1390-1392), onun ölümünden sonra da diğer oğlu Süleyman'a verildi.

Saruhan ve Menteşe beylerinin Osmanlı askerine karşı direnememelerinin önemli bir sebebi de bu beyliklerin kuvvetlerinin karadan ziyade deniz korsanlığı ile uğraşmalarıdır.

1402'de Ankara Savaşı'na Şehzade Süleyman zamanında Şehzade ile birlikte Saruhan askeri de Osmanlı ordusuna katıldı. Bu savaşta, o günün koşullarında Güzelhisar kazasından da askerlerin bulunması olasıdır.

¹⁶⁷ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C:III, S:96-98.

VIII. Osmanlı Dönemi

Osmanlı Devleti İmparatorluk düzeyine geldiğinde sınırları doğuda Hazar Denizi-Kafkasya ve Irak'tan, batıda Viyana'ya kadar, kuzeyde Kırım ve Ukrayna dahil, güneyde bütün Kuzey-Afrika kıyıları, Arabistan yarımadası ve Umman Denizi'ne kadar uzanıyordu. Kapsadığı alan 20 milyon km² idi.

A. Ankara Savaşı'ndan Sonra Tarihte Kısa Bir Gezinti

Osmanlıların ilk yıllarından itibaren politikası Anadolu'da Türk Siyasi Birliğini kurmaya yöneliktir. Anadolu'da devlet düzeyinde ilk birlik Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında kısa bir dönem gerçekleşir gibi olmuştur. Bu dönem uzun sürmez. Ankara Savaşı'yla (1402) öndördüncü yüzyıl sonunda sağlanan birlik parçalanır ve siyasi kriz başgösterir. Yıldırım Bayezid'in oğulları birbirine düşer. Bu karışıklıklar on beş yılı aşar. Çelebi Mehmed kardeşlerini yok edip yeniden Osmanlı tahtına tek başına oturur. Ancak Fatih Sultan Mehmed zamanında Anadolu'da geniş bir şekilde birlik sağlanmıştır. Bu birlik Yavuz'un İran ve Mısır seferlerinden sonra tamamlanmış sayıldı.

Bizans'taki iç mücadeleler, kilise rakabetleri, vergilerin ağırlığı ve karmaşıklığı Osmanlıların Marmara Bölgesi'nde ilerlemelerini kolaylaştırdı. Diğer taraftan Venedik ve Ceneviz çekişmesi, Osmanlıların ortaya koydukları yeni askeri düzen ve timar sistemi, gaza için inanışları ve gayretleri, Balkan ülkelerindeki çiftçilere dayatılan çok zorlu hayata karşılık Osmanlı yöneticilerinin hoşgörüsü gibi nedenler Osmanlı'nın kısa zamanda büyüyüp gelişmesine neden oldu. 1299-1453 arasındaki devreye tarihçiler "*Osmanlı Kuruluş Devri*" derler. 1453'de İstanbul'un alınışı ile Ortaçağ biter Yeniçağ başlar. 1453-1579 dönemi yükselme devridir.

Fatih döneminde Arnavutluk zaptedilir. Türk hakimiyeti Balkanlarda Tuna Nehri'ne kadar uzanır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) Orta Avrupa'nın tamamı Osmanlıların eline geçer. Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1538'de Preveze Zaferi'yle Akdeniz bir Türk Gölü haline gelmiştir. Hint Denizi'ne kadar seferler yapılmıştır. Sokullu Mehmet

Paşa'nın ölümü 1579'dur. Bu yıla kadar imparatorluğun başarısı devam eder. İran'la 1577-1589 yılları arasında savaşlar yapılır. Bu savaşların 1603-1612 yıllarında ikinci bölümü sürer. 1615-1618 yıllarında İran'a doğru üçüncü defa sefer yapılır. 24 Aralık 1638 günü Bağdat IV. Murad tarafından tekrar alındı. 1639'da Kasrı Şirin Antlaşması'yla İran'la aramızdaki bugünkü sınır çizildi. XVI. yüzyılın sonunda başlayan ve 14 yıl süren Avusturya-Osmanlı savaşları 1606'da Zidvatoruk Antlaşması'yla noktalandı. Bu barış şartlarına göre daha önce kral diye hitap edilen Avusturya hükümdarına padişahla denk olan imparator (*Çesar*) denilmesi şart koşuldu. Osmanlı ordusunun eski enerjisinin kaybolduğu ortaya çıktı. Avusturyalıların imparatorun elindeki Macar toprakları için ödediği altın vergi tamamen kaldırıldı.¹⁶⁸ Arada bir takım iyileştirme hareketleri oluyorsa da mali, idari yapıda ve askeri alanda düzenleme girişimleri sonuçsuz kaldı. 1683'te İkinci Viyana Bozgunu Osmanlılar için tam bir düşüş oldu. Avusturya, Lehistan, Venedik ve Ruslarla yapılan savaşlar tam onaltı yıl sürmüş, 1699'da yapılan Karlofça Barışı ile Avrupa'da önemli topraklar savaştığımız düşmanların eline geçmiş ve duraklama dönemi de bitip Osmanlı Devleti'nde gerileme başlamıştır. XVII. yüzyıl Celali İsyanları'nın en yoğun olduğu dönemdir. İdari, mali, adli ve askeri alandaki bozukluklar bölgemiz ve sancağımız Saruhan'da da görülmüş, eşkiyalar Yuntdağ bölgesinde kol gezmiştir. Kazamız Güzelhisar'da yapılan eşkiya takipleri belgelere geçmiştir. Bu şakilik devrinde en çok zararı bölgede oturan çiftçiler görmüştür. Kervanların soyulması, suçluların yakalanamaması ticareti de aksatmıştır. Bin altı yüzlerin sonu ve binyediyüzlü yıllar "*Ayanlık*" dönemidir. Saruhan'ın XVIII yüzyılda en güçlü ailesi Karaosmanoğulları'dır. Güzelhisar'da ise yöresel olarak Ayanlık Himmetoğulları'nındır. 1718-1730 Lale Devri'nde matbaa getirilip bazı yenilikler yapılsa da Güzelhisar civarına bu yenilikler pek uzanamamıştır. Mimari alanda ise kaza içinde ufak kıpırtılar vardır. Yukarı mahallede bulunan Ali Ağa Camisi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yeniden yaptırılmıştır. 1768-1774 Ruslarla yapılan savaşta yenilgimiz Rusların Osmanlı iç işlerine karışmasına sebep olmuştur. 1839-1856 Tanzimat yenilik vaadiyle yapılır. 1856-1876 islahat hareketleri başlar, toprak düzeninde ve idari yapı ile ilgili bir takım kanun ve tüzükler çıkarılır. 1876-1908 yıllarında Abdülhamit'in baskıcı dönemi görülür. 1914 yılında İttihat ve Terakki Partisi'nin maceracı tutumuyla "*Seferberlik*" savaşına katıldık. Güzelhisar ve çevresinden çok sayıda şehid ve gazimiz oldu. Kurtuluş Savaşı sonunda 1923 29 Ekim'inde Cumhuriyet'e kavuştuk. Osmanlı dönemi içinde Ankara Savaşı'ndan baş-

¹⁶⁸ Muzaffer Sencer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, Alan Yay., Ekim-1992, 2. Baskı, s:46-47.

layıp, 19 Mayıs 1919 yılına kadar belgelerle zamanın içinden yürümek gerek. Bu bölüme girmeden önce Osmanlı döneminin kuruluş ve yükselme devrinde idari yapı ve timar-toprak düzenini açıklamalı ki, Güzelhisar kazasında niçin eşkiyalık hareketi olduğunu anlayabiliriz. Ya da bazı sipahilerin elinden niçin toprağının alındığını kavrayabiliriz. Güzelhisar'ın Şakran köyünde oturan Mustafa, Süleyman ve İsmail'in halktan ucuza zahire (*aşlık*) alıp, ecnebilere fazla para ile satmalarını ve bu yüzden sürgün edilmelerini mantıklı bir şekilde görülebilir. Ya da imdad-ı hazeriye ve imdad-ı seferiye vergilerinin niçin konduğunu ve bunların bölgemizdeki uygulamalarını daha iyi analiz edilebilir.

Osmanlı Beyliği'nde ilk para 1327'de Orhan Bey zamanında basıldı. Böylece aşiret idaresi usüllerinden kurtulup, bir devlet olma yolunda ilk adım atılmıştır. İdari, adli ve askeri bir teşkilatı kurmak üzere vezir Alaüddin Paşa ve Bursa Kadısı Cendereli Kara Halil Efendi görevlendirilmiştir.

B. Kuruluş Dönemi'nde İdari Yapı

1. Merkez Yönetimi

Osmanlı Beyliği'nin merkezinde "*Divan*" vardı. Bunun başkanı hükümdardır. Devlet başkanı hükümdarın yerine gerektiğinde hükümet başkanı addedilen vezir de bu kurulun toplantılarını yönetirdi. Divan örneği Anadolu Selçuklular ve İlhanlılardan alınmıştır.

Başlangıçtaki vezirler ilmiye sınıfından olup, tespit edilebilen ilk vezir de Hacı Kemaleddin oğlu Alaüddin Paşa'dır. Askeri işler subaşılar, daha sonraki ifadeyle beylerbeyleri tarafından yürütülürdü. Divan, devletin birinci dereceden en yüksek organıydı. Çandarlı Kara Halil Edirne'nin fethinden (1362) önce kazasker, 1371 yılında da vezir olmuş, askeri kumandanlığı da üzerine almıştır.

2. Taşra Şehir ve Kazaların Yönetimi

Bizanslılardan alınan yerler oraları zaptetmiş olan beylere verilmiş, daha sonraları da Osmanlıya geçen şehirler sancak sayılmıştır. Bu gibi yerlerin yönetimi ise önemli askeri komutanlara bırakılmıştır. Daha küçük kasabalar kaza sayılıp idari ve adli yönetimi "*kadı*" adı verilen görevlilere bırakılmıştır. En yüksek ilmiye makamı da 14. yüzyılın ikinci yarısına kadar Bursa Kadılığı idi.

3. Askeri Düzen

İlk fetihler aşiret erkekleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Çandarlı Kara Halil Bursa kadılığında görevliyken daimi bir askeri kuvvet önerdi. Türk

gençlerinden teşkil edilen atsız askere “yaya” atlı askere de “müsellem” adı verildi. İlk devirde güçlü ve kuvvetli Türk gençlerinden atlı ve yaya olarak biner kişi bu teşkilata çağrıldı. İkişer akçe gündelik de harb zamanı kendilerine verilmesi kararlaştırıldı. Barış zamanı ise her askere verilen topraklar, askerler tarafından işlenecek, aynı zamanda öşür de vermiyeceklerdi. Piyadelerine yaya, atlılarına müsellem adı verilen ve Türk gençlerinden oluşan bu askeri kuvvet Kapıkulu ocaklarının kurulmasına kadar hizmet etmişlerdi. Beyliğin bu döneminde, önemli başarılar elde edilmiştir.

C. Yükselme Devri ve Sonrası Devlet Yönetim Örgütü

Osmanlı Devlet yönetimi örgütü bir taraftan askeri bir nitelik taşıırken merkezi bir yapı gösterir. Diğer taraftan da Abbasilerden itibaren Türk İslam toplumlarının mirasçısı olarak da kuruluşundan itibaren de dinsel bir içerikle işlerini yürüttüğünü görürüz. Osmanlılarda ilk kurulduğu yıllardan hemen sonra yönetim ve hukuk sahasında din kuralları, en üstün yasa olarak yer almıştır. Toplumun sosyal yaşamında gelenekler, törenler önemli bir yer tutar. Yine de hayatın her boyutunda İslam hukuku esas ilke olarak benimsenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda en yüce kişi ve makamdan, kurullardan, en alttaki yönetici ve yönetim birimine kadar görevlileri, daha sonra yönetim yerlerini sıra ile açıklayalım:

Osmanlılarda devletin başında egemenlik hakkını tanrıdan aldığı varsayılan padişah vardır. Yönetimde mutlak bir otoritedir. Bu sistemde erkler ayırımı söz konusu değildir. Devletin yürütme, yasama ve yargı yetkileri ya doğrudan ya da dolaylı olarak tek elde toplanmıştır. Osmanlı Devleti’nde askeri görevler ile mülki görevler tam olarak birbirinden ayrılmamıştır.

Osmanlılarda başlangıçtaki örgütlenme olduğu gibi kalmamış, gerek merkezde gerekse taşrada değişikliğe uğramıştır. Daha da gelişmiştir. Merkez yönetimdeki kişi ve ögeleri şöyle sıralayabiliriz: **1)** Padişah, **2)** Yardımcıları (*vezirler, şeyhülislam, kazaskerler, defterdar, nişancı, reis-ül küttâb, kaptan paşa vb.*), **3)** Divan.

1. Merkez Örgütü (a) Hükümdar (Padişah)

Tek ve mutlak otoritedir. Devletin başıdır. Tüm kamu güçleri ve egemenlik yetkileri padişahlık makamının elindedir. Padişahlık önceleri babadan oğula daha sonraları hanedanın en yaşlı erkeğine geçecek bir biçimde oluşturulmuştur. Bu monarşinin teokratik özelliği olup, şeriat ilkelerini uygulamak padişahın görevidir. Bu üstün kuralları uygulayan Padişah kendisi de

bu kurallara uymak zorundadır. Fakat padişahın bu kurallara ne derece uduğunu denetleyecek bir makam yoktur. Otoriteseni Tanrıdan alan bir varlık olarak padişah, yürütme, yasama ve yargı erkine sahiptir.¹⁶⁹ Osmanlıların ilk hükümdürlarından Osman, Orhan ve Murad, Hüdavendigâr “Bey” ünvanını taşıdılar. I. Murad zamanında Osmanlı toprakları genişlediğinden “Sultan” sanını da beraber kullandılar. Fatih Sultan Mehmed’den sonra Osmanlılar imparatorlukla beraber “padişah” ünvanını da kullandılar. İslam hukuku, kamu yönetimi ile ilgili istenilen ayrıntıları getirmemiştir. Bu sebeple Osmanlı hükümdarları bu alanda kural ve yasalar koymuşlardır. Sabun kanunnamesi, tuz yasağı kanunu gibi yasalar yukarıdaki anlatıma örnek teşkil ederler. Şeri konular dışındaki düzenlemeler padişah fermanları ile yapılmıştır. Merkezde veziriazam ve kazaskerler taşrada da beylerbeyi padişah adına yüksek yargı yetkisine sahiptir. Kadı ve müftüler de padişahın onayı ile atanıp taşrada yargı işlemlerini yürütmüşlerdir.

(b) Hükümdarın Yardımcıları

(1) Sadrazam (Vezir-i azam)

Vezir, kökençe yardımcı anlamına gelir. Vezir-i azam padişahın baş yardımcısıdır. Osmanlı İmparatorluğunda en yüksek rütbeli asker ve yönetici kişidir. Başlangıçta tek bir vezir varken, zamanla sayıları çoğaldı. Birinci vezir başvezir yani sadrazam oldu. Padişah adına tam yetkili olup, tüm devlet işlerini yürütür. Padişahın fermanlarına karşılık “Buyruktu” adı verilen vezir-i azam kararları vardır. Bunlar yasal geçerlilik taşırlar. Yüksek yöneticileri padişaha danışarak atayabilir. Geliri altıbin akçanın üzerindeki tımarları ancak padişah onayını alarak ilgililere verebilirdi.

(2) Şeyhülislam

Padişahın din işlerinde yardımcısı, şeriatın koruyucu ve yorumlayıcısıdır. Şeyhülislam fetvalarıyla devlet işlerinin din kurallarına uygun olarak yürütülmesinden sorumludur. Yargı işlerini gören tüm örgütler ve kuruluşlar, din öğretimi şeyhülislama bağlıdır. İstanbul müftülerine önceleri, şeyhülislam denirdi. Bu onaltıncı yüzyılın ilk yarısından itibaren önem kazanmıştır. Rumeli kazaskerliğinden bu mevkiye geçilebilirdi. Seyrek olarak da Anadolu kazaskerliğinden şeyhülislam olarak atananlar vardır. Başlangıçta bu görev ömür boyu kaydıyla atanırlardı. 16. yüzyıl sonlarından itibaren azledilenler, bir göreve ikinci defa getirilenler görülmektedir.

¹⁶⁹ Çandarlı Hayreddin Paşa’ya kadar vezirler ilmiye sınıfından olup, askerlik işlerine karışmazdı. Bu paşa hem başkomutanlığı hem de vezirliği üstlenmiştir.

(3) Kubbe Altı Veziri

Divanda kubbe altında toplanıp kendilerine verilen işlere bakan tecrübeli divan-ı hümayun üyesidir. Fikir ve görüşlerinden yararlanılmak üzere divana katılırlardı.

(4) Kazasker

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında ordu ile ilgili davalara bakarlardı. Daha sonra tüm Osmanlı adliye örgütünün başı sayıldılar. İlk Osmanlı kazaskeri Çandarlı Kara Halil Efendi'dir. 1362 yılında Bursa kadılığından bu göreve atanmıştır. 1481 yılında hem Rumeli, hem de Anadolu olmak üzere iki kazaskerlik oluşturuldu. Divan toplantılarında sadrazamın sağına otururlardı. Önceleri kadılıkları kazaskerler atarken bu yetki 16 ncı yüzyıl sonlarında şeyhülislama bırakıldı. Divanda şer'î konularda asıl karar verme yetkisi Rumeli Kazaskeri'ne aitti.

(5) Defterdar

Osmanlı Devleti'nde maliye örgütünün en büyük amiridir. Bu örgüt İlhanilerden örnek alınarak I. Murad zamanında kurulmaya başlanmıştır. Devlet hazinesinin vekilidir. II. Beyazıt zamanında Rumeli Defterdarı (*başdefterdar*) ve Anadolu Defterdarı olmak üzere sayıları ikiye çıkarıldı. 1838'de Maliye Nezareti kurulduğunda bu birim kaldırılmış oldu.

(6) Nişancı

Onaltıncı yüzyıl ortalarından sonra divanda görülen gönderilecek mektupları, beratları hazırlayan ve tuğra çeken görevlidir. Arazi tahririne ait işlere nezaret etmek de nişancının vazifeleri arasındadır. 1836'da bu görev de kaldırıldı.

(7) Reis-ül küttâb

Divan-ı hümayunda yazı işlerini yürütmekle görevlidir. Katiplerin başıdır. Başlangıçta divan üyesi değildi. Nişancı maiyetindeydi. 1600'lü yıllardan itibaren Dışişlerine de bakmışlar, dış siyaset, elçilerle görüşme gibi işler Reis-ül küttâba bırakılmıştır. 1835'de yerini Umumi Hariciye Nezaretine bırakmıştır.

(8) Kaptan Paşa

16. yüzyıl ortalarında Osmanlı Deniz Egemenliği kuruldu. Divan-ı hümayunda deniz işleri hukuku ile ilgili konuşmak ve bu konularda karar vermekle yetkilidir.

Ayrıca divan üyesi olmayıp zabıta işlerine bakan çavuşbaşı ve yeteri kadar çavuş vardır.

Ç. Divan (*Devlet Kurulu*)

Osmanlı Devleti'nde bütün işlerin görüşüldüğü yer Divan-ı hümayundur. Fatih'e kadar padişahların yönetiminde toplanırdı. Daha sonraları veziri azamın başkanlığında toplanmaya başlandı. İslam öncesi Türk toplumlarında görülen "*beyler kurultayı*" ile İslamiyet'te yer alan "*meşveret*" kurumları birleştirilerek Osmanlı'da "*Divan*" oluşturulmuştur. Her türlü kamu işleri burada görüşülür, dilek ve yakınmalar dinlenir. Yürütme ve yargı kararları da verilirdi. Vezirler, defterdar, nişancı merkezde buldukları zaman beylerbeyleri de bu kurulun üyesidirler. Bu kurul üyelerinin görevleri yukarıda sıra ile anlatılmıştır.

Elçi kabul divanı, kapıkule askerlerine ulufe dağıtma divanı, sefer divanı gibi divanlar da vardır. Sadrazamın sarayında toplanan ikinci divanı da Osmanlı İmparatorluğunda görülen divanlardandır. Burada devlete ait ikinci derecedeki işler görülür, davalar dinlenir, kararlar verilirdi.

Bazılarına göre Divan-ı hümayun "*Bakanlar Kurulu*" gibiydi. Bir kısım tarihçiler de bağımsız bir yürütme organı olmadığını söylemişlerdir.

Divan, 19. yüzyılda işlevini yitirmiş, tanzimattan sonra yerini yeni organlara bırakmıştır.¹⁷⁰

2. Taşra Yönetim Örgütü

Taşra yönetim işleri, ilkece askerlik hizmeti karşılığında toprak geliri (*dirlik*) alan kamu görevlilerine bırakılmıştır. Osmanlılarda miri toprakların mülkiyeti devlete ait olup dirlik sistemine göre dağıtılmıştır. Osmanlılarda askeri komutanlıkla yöneticilik aynı elde toplanmıştır. Bu yöneticiler toprak gelirinden pay almışlardır.

İmparatorluğun ilk dönemlerinden itibaren Osmanlı Devleti ülkesi liva veya sancak adı verilen bölümlere ayrılmış başlarına da askeri komutan niteliğinde "*sancak beyleri*" atanmıştır. Bunlar başlangıçta "*başkomutan*" göreviyle yükümlenen beylerbeyinin buyruğu altındadır. Osmanlıların ilk beylerbeyi Rumeli Fatih Süleyman Paşadır. Onun ölümünden sonra bu görev Lala Şahin Paşa'ya verilmiştir. Rumeli'de fetihler artınca Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki beylerbeylik kurulmuştur. Bu görevler 1365'e doğru düzenlenmiştir.¹⁷¹

III. Murad'dan sonra ülkede yeni bir yönetsel bölünme uygulanmıştır. Bu yönetsel bölümler büyükten küçüğe doğru eyalet-liva-sancak-kaza-nahiyekariye (*köy*) biçiminde düzenlenmiştir. 1451'e kadar Anadolu beylerbeyliğinin merkezi Ankara'ydı. Fatih (*III. Mehmed*) tahta geçer geçmez beyler-

¹⁷⁰ Muzaffer Sencer, *Türkiyenin Yönetim Yapısı*, s.49, 50.

¹⁷¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s.502.

beylik Kütahya'ya nakledildi. Eyalet merkezi sayılan merkez livasına "paşa livası" denir. Burada da beylerbeyi otururdu.

a. Beylerbeyi

Hem yönetici, hem de askeri komutandır. Eyaletlerde "vali" olarak görev yapar. Geniş yetkileri vardır. Eyalette padişahın temsilcisidir. Burada görevli kadı dışında her türlü görevli kendisine bağlıdır. Eyaletteki tüm memur ve görevlileri atama yetkisine sahiptir. Beylerbeylerinin iki tuğ taşıma hakkı vardır. Vezir durumundaki Anadolu ve Rumeli beylerbeyleri ise üç tuğ taşırlar. Sancak beylerinin tuğları ise bir adettir. Eyaletler, başlangıçta pek fazla merkeze bağımlı olmadan iş görmüşlerdir. Vezir rütbeli bir beylerbeyinin sarayında 500 kişi hizmet ederdi. Sarayın dışında da 2000'den fazla görevli şehirde kendi evlerinde oturup, paşanın hizmetini görürlerdi.¹⁷² XVI. yüzyılda beylerbeyi karşılığı olarak Mir-miran denmiştir. Bu deyim yıllar sonra daha dar manada kullanılmıştır.

b. Sancak Beyi

Osmanlılarda eyaletler livalara ve sancaklara ayrılmıştır. Her sancakta hükümdar ailesinden olmayan en üst rütbedeki kişiler beğ olarak atanmıştır. Ancak şehzadeler de bazı sancaklarda görev almıştır. Bizim sancağı-mız olan Manisa (*Saruhan*) uzun yıllar Şehzade Sancağı olarak seçilmiştir. 1595 yılına kadar birçok Osmanlı şehzadesi bu kentte beylik görevinde bulunmuştur.

Osmanlılarda zamanla sancaklarda bir tuğlu paşalar görev yapmıştır. Sancak beylerinin görevi yönetimi altındaki dirlikleri denetlemek ve sipahileri buyrukları altında tutmaktır. Sancak Beyleri, getirdikleri askerlerle Beylerbeyinin, beylerbeyi emrindeki sipahi ve cebelilerle birlikte Padişah veya Sadrazamın mahiyetindeki sefere katılmak zorundadırlar. Sancak beyleri kendi dirliklerini kendileri yönetmişlerdir.

XVI. yüzyıldan itibaren Sancak Beyi anlamında "Mir-liva" da kullanılmıştır.¹⁷³

Eyaletlerde üçüncü yerleşim birimi "kaza" dır. Her sancakta en az birkaç kaza vardır. Osmanlı dömeninde I. Bayezid'in fethinden itibaren "Güzelhisar-ı Menemen" kazası Saruhan (*Manisa*) Sancağı'na bağlıdır. Bu şehzade sancağının Güzelhisar dışında Akhisar, Adala, Nif, Marmara, Menemen, Ilıca, Demirci, Gördes, Kayacık, Gördek ve Merkez Kaza gibi kazaları vardır (*Bkz. B.O.A. 166 nolu Muh. Vil. Anadolu D., S:36-41*).

¹⁷² Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, C:11, s.493.

¹⁷³ Prof. Dr. Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, s.36.

c. Kadı

Kadılar doğrudan Sultan tarafından tayin edilir. Yine de ayrı ve bağımsız bir biçimde görev yaparlar. 16. yüzyıldan önce kaza kadılıklarına Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin önerisi ile atama yapılırdı. 16. yüzyıldan sonra kadı atamalarını şeyhülislamın üstlendi.

Taşrada eyalet ve sancaktan sonra yerleşim birimi kazadır. İlmiye sınıfından olup kazayı idare eden yetkili de "kadı" dır. Kadının idari, beledi ve adli olmak üzere üç önemli görevi vardır. Bulunamadığı görevler için yerlerine "naip" gönderirler. Genelde kazalar, kadıların gündelikleri ile ölçülür. Güzelhisar-Menemen gibi kazaların kadısının yevmiyesi günlük yüzelli akçadır. Mühim eyaletlere atanan mevleviyet rütbeli (mevali) kadılar da mevcuttur. İstanbul kadılığı birinci derece mevleviyettir. Mekke ve Medine kadılıkları payelidir. Kaza kadılarının en yüksek derecesine sitte veya eşrefi kuzat ya da 150 akçeli kadılık denir. Fevkalade durumlarda ülkenin asayişini temin için toprak kadıları adıyla seyyar kadılar görevlendirilmiştir.¹⁷⁴

Osmanlılarda "kadılar" idari ve adli görevlerinin yanında devletin yani İstanbul'un isteği üzerine zahire tedariki, saray mutfağı için her türlü kuru meyve ve baklagilleri toplayıp göndermek, işçi sağlamak, hayvan toplamak ve sevk etmek, menzil işlerini düzenlemek, asker toplamak (Askerlik Şubesi Başkanlığı) gibi işleri de yürütmekle görevliydi. Ayrıca Cuma namazından sonra kazamızda kurulan pazarda ve çarşıda satılan mallara narh koymak vb. beledi işleri düzenlemek kadıların göreviydi. Bugün kaza, ilçe anlamında kullanılmaktadır. Kadı ve kaza sözcükleri arasında bir ilgi vardır. Kaza; kadı ile yönetilen yer anlamındadır. XIX. yüzyıldan sonra bu gibi yerler kaymakamlar tarafından yönetilmeye başlandı.

Kadılık, sancak ile nahiye arasında yer almıştır. 18. yüzyıl içinde idari görevini "Voyvoda" ile paylaşmıştır. Tanzimat Dönemi'nde kazalarda idari görevlere "Müdür" atanmıştır. Kadı 1867 yıllarına doğru sadece şer'i mahkemelerle, miras taksimi gibi işlemlerle uğraşır hale gelmiştir.¹⁷⁵

Kadılar kendilerine gelen hüküm ve fermanları "Kadılık Sicili" denilen defterlere zorunlu olarak kaydetmişlerdir. Bu sebeple bu defterler Osmanlıların toplumsal, iktisadi ve siyasi tarihi ile ilgili önemli belge ve bilgileri içermektedir.

Eyaletlerde, sancaklarda yalnız hukuk işleriyle uğraşan idari görevleri olmayan kadılıklar mevcuttur. Kaza kadıları yanında nahiyelerde "naipler" vardır. Kaza kadılarının görev süresi önceleri iki yıl iken sonradan yirmi aya indirilmiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C.2, s.88.

¹⁷⁵ Doç. Dr. Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, İstanbul-1990, s.230.

¹⁷⁶ Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C.2, s.82.

Kadılar devletten maaş aldıkları gibi, kendisine başvuran kimselerden de belli ücretler almıştır. Örneğin Yıldırım Bayezid zamanında hüccetten binde yirmibeş, sicilden binde yedi, nikah akdinden binde oniki, resmi kısımdan binde yirmi akçe alırlardı. Bu miktar ve oranlar paranın değerinin düşmesiyle daha sonraki yüzyıllarda artmıştır. Hatta nikah aktinde bakire ve dul gelinde farklı ücret saptanmıştır. Kadıların aldığı bu resimler, Tanzimat öncesi akça ile ölçülürken daha sonra kuruş ve para hesabıyla alınmaya başlanmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar süren kadıların şer'i görevleri 1924 yılında şer'iyeye mahkemeleri ile birlikte ortadan kalkmıştır. Osmanlı dönemi kazalarında kadıya inzibat ve asayiş işlerinde "subaşı" denilen askeri görevli yardım etmiştir.¹⁷⁷

Osmanlı Devlet düzeninde eyalet, sancak, kaza, nahiye ve kariye gibi büyükten küçüğe göre bir takım yerleşim birimleri varsa da sivil idare bakımından kazaların her biri birer idari bölümdür. Her kaza doğrudan başşehir ile haberleşebilir.¹⁷⁸ Aynı zamanda çevresindeki köylerin ticari ve kültürel bakımdan merkezidir. Kazalar tarihi, iktisadi, coğrafi ve kültürel etkiler nedeniyle ortaya çıkmış bir merkezdir. Güzelhisar kazası ilk tarihlerde İzmir-Bergama yolu üzerinde dinlenme sağlayan bir beldedir. Bizans'ta aynı zamanda küçük bir dini merkezdir. Beylikler Dönemi'nde korsanlık merkezi ve Saruhan Beyliği'nin en batıdaki kazasıdır. Osmanlı'nın yükselme döneminde saray mutfağına değerli ürünler sunan bir tarım merkezidir. Osmanlı gerileme döneminde eşkiyaların takip için yola çıktığı bir üs durumundadır. 18. yüzyılda ayanların birbirleriyle vuruştığı yerlere en yakın bir kazadır. 19. yüzyılda ticaretin kıyılara kaymasıyla savaşlarda verdiği şehitlerle nüfusu gittikçe azalan bir yerdir. 19. yüzyılın ortalarına doğru son vebanın da erittiği tepeler üstünde bir kasabacıktır.

Kadılar, kazalarda asayiş düzeni koyar, başşehir ile haberleşir, yargı işlerini yürütür. "Resim" adı verilen devlet gelirlerinin toplanmasını sağlar. Kurulan pazarda malların fiyatını ayarlar. Emirleri doğrudan ya padişah'tan veya doğrudan divandan alır.¹⁷⁹ Kadı, davalara baktığı ibi her türlü sözleşmeleri sicile geçirmek yani noter görevi yapmak da kadının uğraşları arasındaydı.¹⁸⁰ Kadıya kaza yönetiminde, emniyetin sağlanmasıyla ilgili "subaşı", vergi tahsil memuru olarak "zaim" veya "emin", yargılama işlerinde "naip", serbest dirlik sahibi adına kasabanın düzenini koruyan "voyvoda" yardım ederlerdi. Subaşılardan emrinde ise bugünkü polis ve jandarmanın

¹⁷⁷ Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C:2, s.102.

¹⁷⁸ Doç. Dr. Ahmed Akgündüz., Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, İstanbul-1990, s.231.

¹⁷⁹ Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, Cilt:11, s.492.

¹⁸⁰ Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C:2, s.91.

kolluk görevini yürüten asesbaşı ve asesler vardı. Kadılar, asayişi sağlama yönünden huzuru bozanları kolayca ele geçirmek üzere halkın birbirlerine zincirleme kefil yapılmasını da geniş şekilde uygulamışlardır (Bkz. *Saruhan Eserlerine Dair Vesikalar. No:1. C. Çağatay Uluçay*). Subaşılının düzenlediği “*serbest gitme belgesi*” almadan Anadolu’dan Rumeli’ye doğrudan gidebilme olanağı yoktu.

Kadıya şehir merkezlerinde belediye hizmetlerinin görülmesi için şehir kethüdası, pazarbaşı, mimarbaşı, çöp subaşı, esnaf kethüdalrı da yardım ediyorlardı. Kadı kazayı yönetirken yasama yetkisini padişahın fermanlarından yürütmeyi sürdürmek için vezirazamın ulaştırdığı “*ehli örf*” ten yararlanır, “*haklaştırma yetkisi*” için de iki kadıaskere bağımlı “*ehli şere*” dayanıyordu. Mahkemelerde adli polis görevi yapan “*muhzır*” lar bulunurdu. Osmanlı Devleti’nde kazai hizmetler ücrete tabiydi. Adalet İşleri yürüten mahkemelere işi düşenlere istedikleri hizmet çok pahalıya geliyordu. Buradan alacakları belgeler için katibiye, huddamiye, ihzariye vb. adlarla çok yüksekçe bir harç ödemekle karşı karşıya kalıyorlardı.

Osmanlılarda padişah ve divan-ı hümayun, koca memleketi bu kadılar vasıtasıyla doğrudan yönetir, kanunları buyrukları da doğrudan kaza yönetiminin başında bulunan kadılara uygulatırlardı.

d. Naib

Sözlük anlamı vekil demektir. Kadıların kendi yerlerine davalara bakmak üzere görevlendirdikleri şahıslar anlamındadır. Bazen kadılara da naib denir.¹⁸¹ Kadılar kendi yerlerine gitmeyip naib görevlendirebilirler. Ayrıca kazaya bağlı nahiyelerde de naib görevlendirmesi yapabilirler. Genellikle bunlar medresenin yüksek kısmını yeni bitirmiş genç “*naib*” lerdir. Naib olmayan nahiyelerde ise eşraftan ayan veya voyvoda vardı. Bazı nahiyelerde ise hem voyvoda hem de naib bulunurdu. Naib de kadı gibi nahiyelerin idari, adli işlerine baktığı gibi belediye reisliği işlerini de yürütme erkine sahipti.

e. Kethüda, Kahya-Muhtar

Kethüda Osmanlı İmparatorluğunda üst düzeydeki yöneticiler adına, onların temsilcisi olarak yetki alanlarına giren işlere bakan, yöneten kimse demektir.

Göçerlerde aşiretin devlet ile ilişkilerini düzenleyen kişilere de kethüda denir. Köylerde halkın önderi ve temsilcisidir. Halk arasında “*kahya*” şeklinde söylenmiştir. Osmanlıların ilk dönemlerinde ve aynı zamanda Selçuklularda köyde halkın önderi ve temsilcisidir.

¹⁸¹ Doç. Dr. Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Temelleri, s.232.

Muhtar: Seçilmiş anlamındadır. XVI. yüzyıldan itibaren ismi geçse, bugünkü köy yöneticisi anlamında kullanılmamıştır. 1833'den itibaren ket-hüda ve kahya ile beraber muhtar tabiri köylerde ve şehirlerdeki mahalle temsilcisi için kullanılmaya başlandı. Halk ile devletin ilişkilerini sağlar. 1924'de çıkarılan 442 sayılı köy kanunu ile köy muhtarının görev ve yetkileri belirtilmiştir. Mahalle örgütü ve mahalle muhtarlığının 1944 tarih 4541 sayılı yasa ile görev ve yürütme alanı belirlenmiştir.

Kocabaşı: Osmanlı İmparatorluğunda Hıristiyan köy muhtarlarına kocabaşı denir [Osmanlı Arşivleri Cevdet Tasnifinde 3-a/1 nolu defterde 9411 sıra ve 12 B. 1257 (1841 yılı) Menemen ve civarı muhtar ve kocabaşlarının çok görülen maaşlarının azaltılması ile ilgili mahallinde yapılan işlemle ilgili ilmühaber düzenlenmiştir.

3. Osmanlılar'da Yerleşime ait Terimler

a. Şehir

Kelimenin aslı Farsçadır. Kalabalık nüfuslu idari merkezlere şehir denir. Büyük şehirlere "*Mahruse*" de denir.

Osmanlılarda şehrin adı aynı zamanda sancak veya eyalet adı ise, şehrin kendisini ayırtetmek için başına "*Nefs-*" eki getiriliyordu. Nefs-i İzmir, sancağı değil doğrudan doğruya İzmir şehrini akla getirir.

b. Kasaba

Nüfus bakımından kalabalık, yalnız idari bir merkez olmayan yerleşim birimlerine kasaba adı verilir. Yol üzeri kasabaların nüfusu artmış, yoldan uzak idari merkezlerin nüfus sayısı zamanla azalmıştır.

XIX. yüzyılda ise köy ile şehir arası yerleşme birimleri için kullanılmıştır.

c. Kariye- Köy

Nüfusu yüzden fazla olan yerlere kariye, günümüzde ise köy adı verilir. Kariye, iskan edilen yer demektir.

Köylerde zaman ilerledikçe nüfus 2000'lere çıkmıştır. Bazı kayıtlarda da bir yerin köy olabilmesi için orada oturanların sayısının alt sınırının 150 olması gerektiğini belirtirler.

Birkaç evlik küçük yerleşmelere ise "*köyceğiz*" adı verilir.

d. Mezra-Ekinlik

Doğrudan bir yerleşme değildir. Bir kasabanın veya karyenin ekinliği olan bir muhittir. Zamanla böyle yerlerde küçük yerleşmeler olagelmıştır. Böylelikle adı mezra olan köy adlarına rastlanmaktadır.

Menziller (*konak yeri*) de bazen gelişerek köylerin çekirdeğini oluşturmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğunda da idari birimler eyalet, sancak-kaza ve karye, mezrea biçiminde sıralanmıştır. İmparatorluğun en geniş döneminde büyük ülke 44 eyalet, 163 livaya ayrılmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarında ise 26 eyalet, 163 liva ve 1800 kadar da kaza olduğu tespit edilmiştir.

Güzelhisar kasabası bu tarihlerde bir kaza merkezi olup kırktan fazla köyü vardır. İdari olarak Anadolu Beylerbeyliğine ve Anadolu büyük eyaletine bağlıdır. Bu eyaletin merkezi Kütahya'dır. 1520 yıllarında bu eyaletin livalarından birisi de Saruhan'dır. Saruhan Sancağı Aydın vilayetine idari bakımdan daha sonraki yıllarda bağlanmıştır. Güzelhisar kazası Anadolu Beylerbeyliği Aydın Vilayeti ve Saruhan Sancağı'na bağlı olarak tarihteki yerini almıştır. Salnamelere göre 1869'da Güzelhisar Foçateyn kazasına bağlı bir nahiye olarak görünmektedir.

Tanzimata kadar kent ve kasabalarda yerel yönetim hizmetleri yoktur. Ancak "*vakıflar*" su, ulaşım, bakım, temizlik, sağlık, kültür konularında, topluma önemli yararlar sağlama işlevinde de başlıca rol oynamışlardır. Güzelhisar'da Ali Ağa Camisi'nin bakımı ve onarımı için kurucusu tarafından vakıf araziler ayrılmıştır.

IX. Hangi Balaban Paşa?

Güzelhisar'da bir camisi olan ve bir dereye ismi verilen Balaban Paşa kimdir? Ne zaman yaşamıştır? Güzelhisar'daki görevi nedir? Mezarı nerededir? Güzelhisar'da oturduğu bir konağı var mıdır? Balaban Paşa Camisi önündeki hazirede sütun biçimli mezar kime aittir?

17. yüzyıl halk ozanlarımızdan Karac'oğlan bir dörtlüğünde;

*"Elif'in uğru nakışlı
Yavru BALABAN bakışlı,
Yayla çiçeği kokuşlu
Kokar Elif Elif diye." der.*

Ozan, Elif kızın bakışını yavru balabana benzetir. Burada Balaban güzel gözlü, büyük başlı, alımlı bir kuşun adıdır.

Çocukluğumda yaşlılar Güzelhisar'ın "*Balaban Paşa*" tarafından fethedildiğini söylerlerdi. Rivayet edilir ki, çarşıya yakın olan cami Türklere önce kiliseymiş. Balaban Paşa, bu binayı birtakım değişikliklerle camiye çevirmiş ve bu nedenle camiye onun adı verilmiştir. Günümüzde de aynı adla anılmaktadır. Caminin önündeki duvarla çevrili mezarlığın kuzeydoğu köşesinde sütun biçimli bir taşın dikili olduğu bir mezar yer alır. Yine anlatılanlara göre bu mezar köyü fetheden Balaban Paşanın değildir. Onun ve vekili, iltizamcısı ya da ihtiyarların ifadesiyle Balaban Paşanın hazinedarına aittir. Bu kabir daha önce mezarlık ile cami arasındaydı. Mezarlık duvarlarının tamiri sırasında, şimdiki yerine taşınmıştır. Sütun biçimli taşın üzerinde kabartma gülçe (*rozalar*) yer alır. Bir yazıya rastlanmaz. Benzer sütun biçimli mezar taşları Mustafa Dede Türbesi'nin yanındaki büyük mezarlığın kuzey kısmındaki birkaç asırlık melengiç ağacı civarında da görülür.

Uluçay'ın "*Saruhanoğulları ve Eserlerine dair Vesikalar*" eserinin birinci cildi XII. sayfasında yukarıda anlattığım konulara benzer ifadeler yer alır.

Tarihçimiz Çağatay Uluçay Balaban Paşa Camisi'nin vakfiyesi olmadığını belirtir.

Soyadı kanunu çıktığında Güzelhisar'da bir aile Balaban soyadını almıştır. Tevfik isimli bu kişi Cumhuriyet Dönemi'nde köyün ilk muhtarlarından olup, onun soyundan gelen Balaban soyadlı kişiler ilçemiz Aliağa ve İzmir iline kadar taşmıştır. Halen bu aileden köyde oturanlar mevcuttur.

1869 yılından önceki kazalık dönemlerinde Bakırçay'dan-Kyme'ye uzanan topraklarda Güzelhisar'a bağlı birçok köy yer alırdı. Zeytindağ'ın (*eski Kilise köyü*) doğu güney kısmında Yuntadağ'da Balaban isimli bir köy vardır. Bugün Bergama ilçesine bağlı olan bu köyün, Güzelhisarlı Balaban Paşa ile bir ilgisinin olup olmadığı bilinmemektedir.

Balaban ismini bir de bulunabilen kaynaklardan inceleyelim.

1. Balabancık (*Balaban Bey*)

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in silah arkadaşlarından. Bursa kuşatmasında (1314-1326) on yıldan fazla etkin rol oynamıştır. Sicill-i Osmani'de muhterem bir Osmanlı Bey'i olarak yer almıştır.¹⁸²

2. İnce Balaban Bey

Orhan Bey ve I. Murad zamanında yaşamıştır. Balabancık'ın oğludur. 1356 yılında Rumeli'ye Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa ile geçmiştir. Onun mahiyetinde bulunan bir beydir.¹⁸³ 1385 yılında Sofya'yı alan kuvvetlere kumanda etmiştir.¹⁸⁴ 10 Ağustos 1389 yılında kazanılan I. Kosova Savaşı'nda Padişah I. Murad'la merkezde saf tutanların arasında İnce Balaban Bey'in adı da geçmektedir.¹⁸⁵

3. Deli Balaban Paşa

"*Büyük Osmanlı Tarihi*" isimli eserde "Deli Balaban derler bir Sancak Beğ'i vardı. Serez üzerine vardı, kuşattı. Lala Şahin dahi gitti. Kavala, Drama, Zahna ve Serez'i fethettiler. Karaferye'ye vardılar. Onu dahi fethettiler." Bu yeni yerler alınırken Padişah I. Murad, vezir de Çandarlı Hayreddin Paşa idi. Yıl 1372'yi göstermekte idi."¹⁸⁶ diye geçmektedir. Bir diğer kaynakta "*Saruhan elinde Göçer Yörükler vardı. Onları hep göçürüp Serez tarafına getirdiler*".¹⁸⁷ diye sözedilmektedir.

¹⁸² Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C.2, s.291, *Sicill-i Osmani*, C.2, s.356.

¹⁸³ Hoca Sadettin Efendi, *Tac'üt Tevarih*, C.I, s.144.

¹⁸⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C:1, s.175.

¹⁸⁵ Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulafa*, C:III, Kısım II, S:289.

¹⁸⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.I, s.172.

¹⁸⁷ Oruç Beğ Tarihi, *Tercüman 1001 Temel Eser*, s.46.

4. Tavica Balaban Bey

Osmanlıların akıncı amiri durumundaki çeri başlarına "Tavica" denmektedir. Tavica Balaban Bey'in bir akıncı kumandanı olduğunu anlıyoruz. Sicill-i Osmani'de I. Murad'ın emirlerinden olup askere serdar (*başkomutan*) olurdu. 10 Ağustos 1389'de hazır olduğu ve bu tarihten bir iki sene sonra vefat ettiği belirtilmektedir.¹⁸⁸ Kosova Savaşı'nda padişah ve diğer beylerle birlikte İnce Balaban ve Turgutça Balaban beylerin yer aldığı 222 nolu dipnotta gösterilen kaynakta yer almaktadır. "Turgutça" tavica'nın okunuş bakımından bozulmuş şekli olabilir diye düşünüyorum. Hoca Sadettin Efendi'nin eserinde ise Tavica Balaban Bey'in adı sayfa 159, 164, 184, 185 ve 262'de yer almakta, Tavica'nın Sofya'nın alınışında, Karaman Seferi'nde 1386 yılında, I. Kosova Zaferi'nde bulunduktan sonra 28 Temmuz 1402'de Timur ve Beyazıt'ın Ankara Savaşı'nda da bulunduğunu anlatmaktadır.¹⁸⁹

5. Balaban Paşa

Çakır Balaban Paşa da denir. XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Osmanlı paşalarından biridir. Hangi yılda doğduğu bilinmese de 1446 yılında Edirne'de öldüğü ve kendi ismi verilen Balaban Paşa Mescidi haziresinde gömülü olduğu bilinmektedir. Enderun'dan yetişen eğitimli bir kişidir. Yıldırım'ın oğlu Musa Çelebi'nin maiyetinde bulunmuş, Çelebi Mehmet devrinde 1417-1419 yıllarında Güney Arnavutluk'ta yapılan akınlarda ün almıştır. Cesur ve gayretli olduğu bilinmektedir.¹⁹⁰ II. Murad zamanında 1425'de İzmir Sancağı ve Menteşe Beyliği Osmanlı ülkesine katılınca kendisine paşa sanı verilerek Menteşe Sancak Beyi olarak atandığını, burada belli bir dönem kaldıktan sonra Tokat'a beylerbeyi olarak gönderildiğini kaynaklar belirtmektedir. Ekrem Hakkı Bey Sicill-i Osmani'deki müfredatlı tercüme-i haline dayanarak Paşa'nın Saruhan'ın zaptından sonra Menteşe'ye sancak beyi olduğunu söylemektedir. II. Murad döneminde 1443'te Hünyadi Janos komutasındaki Haçlı ordusuyla yapılan Niş ve İzadi Derbendi savaşlarına katılan komutanlar arasında Tokat Sancak Beyi olarak bulunmuştur.¹⁹¹ Bir vakıf defterinde Balaban Paşa'nın Edirne ve Görele'de vakıfları olduğu yazılmıştır. Edirne'den başka Gelibolu'da medresesi, Şam'da mescidi olduğu yazılmıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi, Rifkî Melül Meriç'e dayanarak Balaban Paşa'nın Edirne Eski Köprü civarında gömülü olduğu mescidin yıkılıp, 1926 yılında enkazının, 1940 tarihinde de arsasının satılarak yok olduğunu eserinde yazar.¹⁹² Tac'üt Tevârih C.1, S:200'de, Solakzade Tarihi C:1, S:206'da Çakır Balaban Paşa'dan bahsedilmektedir.

¹⁸⁸ Sicill-i Osmani, C:2, S:356.

¹⁸⁹ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt Tevârih-i, C:1.

¹⁹⁰ Sicill-i Osmani, C:2, S:356.

¹⁹¹ Türk Ansiklopedisi, C:5, S:103.

¹⁹² Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, s.869.

6. Balaban Paşa (Arnavut)

İstanbul'un alınışında büyük yararlılıkları görülmüştür. Yeniçeri iken adı Balaban Ağa'dır. Arnavutluk'ta Matia'da Badera köyünde doğmuş, çocuk iken Türk sarayına alınmıştır. Gayet iri yapılıdır. Bu sebeple yeniçeri olarak yetiştirilmiştir. İstanbul kuşatmasında o, bir sekban başıdır. 29 Mayıs 1453 yılında Aya Romanos kapısının surlarına ilk çıkan yeniçeri bölük komutanı iken kendisine paşa rütbesi verilmiştir. Fatih zamanında Arnavut Prensi İskender Bey ile bölgede egemenlik davası gütmüştür. Arnavutların savaş taktiklerini iyi biliyor ve bölgeyi tanıyor diye ikinci ordunun komutanı olarak İskender Bey üzerine gönderilmiştir. Kuzey Arnavutluk'ta Debre'de üstlenen İskender üzerine ordunun başında gitmiştir. İskender Bey kahramanca dövüşüp Osmanlı ordusunu yenmiştir. Balaban Paşa Yukarı Bulgaristan'a çekilmiş ancak bir süre sonra ordusunu düzenleyerek tekrar İskender'in üzerine yürümüştür. Bu sırada İskender'in yeğeni Hamza Bey ihanet ederek Osmanlılar'a katılır. Ancak çarpışmaya fırsat bulamadan esir düşer. Hamza Bey'in ordusuna yardım etmek üzere zamanında ulaşamayan Balaban Paşa sabaha karşı Akçehisar (*Kroya*) Kalesi önüne gelir. Atını surların önüne sürüp, kent halkına hitap ederken nişancı bir Arnavut'un tüfeğinden çıkan kurşun boğazını deler. Hemen atını karargaha doğru döndürdüysen de askeri onun ölüsüyle karşılaşır.¹⁹³ Bu olaydan da anlaşılacağı üzere 1464 Ağustos'unda Arnavutluk'a giren paşa zaman zaman bazı başarılar kazandıysa da bölgenin dağlık oluşu nedeniyle zaptına muvaffak olamadan 1467 yılında şehit olmuştur. Arnavutluk'un tamamı 1478 yılında alınabilmiştir. Tarihçimiz Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı çok geniş araştırmaya dayalı eserinin ikinci cilt ve S:68-69'da Balaban Paşa'nın İskender'le savaşlarını ayrıntılı bir şekilde anlatır.

Sicill-i Osmani'de Balaban Ağa'nın bir kiliseyi mescide çevirdiği de yazılmaktadır. (*Ayrıca bkz, Türkiye Tarihi II, Prof. Dr. Yaşar Yücel - Prof. Dr. Ali Sevim S:163*).

7. Koca Balaban Bey

Değişik kaynaklarda ismi geçmektedir. Diğer Balaban paşalarla ismi karıştırılan birisi midir, ya da ayrı bir bey midir? Tam olarak anlaşılabilmiştir. I. Kosova Savaşı'nı anlatan tarihçilerimizden biri Osmanlı askerinin düşman karşısında sıralanışını açıklarken Koca Balaban Bey'in Şehzade Yakup Çelebi ile sol cephede durduklarını söylemiştir. Bazı kaynaklarda bunların dışında Saru Balaban ismine de tesadüf edilmiştir.¹⁹⁴

Balaban Paşa hakkında düşünce ve yorumlar

Dünya üzerinde bilimde teknikte güzel gelişmeler olduğu gibi araştırmalarla da yeni bilgiler ortaya çıkmaktadır. Bundan yirmi beş yıl önce

¹⁹³ Alphonse De Lamartine, Osmanlı Tarihi, C.I, 292,293.

¹⁹⁴ Solak-Zade Tarihi, C:1, S:64.

Anadolu'da en eski yerleşim yeri olarak Konya-Çatalhöyük biliniyordu. Ülkemizde yeni kazı ve incelemeler ile Urfa yakınlarında Göbeklitepe'de günümüzden on üç bin yıl öncesine ait yerleşim yeri olduğu keşfedildi. Yakın yıllarda okunmamış belgeler ele alınıp, daha doğru sonuçlar ortaya çıkarıldı. İleride yeni bilgiler elde edileceği bir gerçektir.

Saruhan ve Güzelhisar 1390 yılında Osmanlı Devleti sınırlarına katılmıştı. 1402 Ankara savaşından sonra Osmanlı Devleti'nde karışıklıklar başladı. Yıldırım'ın oğulları arasında taht kavgaları yaşandı. Şehzadeler savaşı on yıl sürdü. Çelebi Mehmet kardeşlerini ortadan kaldırarak Anadolu birliğini tekrar kurdu. Fakat Anadolu'da gaileler bitmedi. Önce Karamanoğlu'nun kardeş mücadeleleri sırasında Bursa'yı basıp yakması üzücü bir hareketti. Şeyh Bedrettin olayı Osmanlı Devleti'ni yedi-sekiz yıl uğraştırdı. Ayrıca Düzmece Mustafa ve Küçük Mustafa olayları ile uğraşılırken, Avrupa'da ayrı dinden olanlar, papanın teşvikiyle Osmanlı Devleti'ne karşı birleştikleri görüldü.

Ege'de I. Beyazıt tarafından zapt edilen beyliklerin başındakiler eski yurtlarına tekrar sahip oldu. Saruhanoğulları'nın son hükümdarı Hızırşah, 1410 yılında Çelebi Sultan Mehmet tarafından Manisa'da yakalandı. Vücudu ortadan kaldırıldı. Aradan dört yıl geçti. Rumeli'de işleri bitiren Çelebi Mehmet Batı Anadolu'daki Çandarlı, Menemen, Nif (Kemalpaşa) kalelerini alarak İzmir üzerine yürüdü. Aydınoğlu Cüneyt Bey, birçok kez isyan etti. Çelebi Sultan Mehmet de defalarca af etti. Fakat uslanmadı. Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey nihayet onu Baltaoğlu Halil'e havale edince hakkından gelindi. Manisa ve İzmir'in tekrar alınışı sırasında Yeniçeriler ve tımarlı sipahiler padişah'ın yanında yer aldı. Bunlardan birisi de Güzelhisar'a gelmiş Balaban Paşa adlı komutan olmalıdır. Paşa 1427 yılında bu uğraşılardan sonra Mentеше beyliğine atandı. Mentеше hükümdarının şehzadeleri Tokat'ta olay çıkarınca bu kere Tokat'ta görevlendirildi. II. Murat'ın padişahlığı döneminde Rumeli'deki savaşlara katıldı. Paşa Gelibolu'da medrese, Edirne'de mescit yaptırdı. Mezarı Edirne'deki mescidinde olduğu kaynaklarda yer aldı.

Üç yıl kadar önce Saruhanoğulları merkezi Manisa ve kazalarının vakıfları okundu. Yapılan araştırmalar sonucunda Güzelhisar kazası sınırları içinde Osmanlı döneminde yalnız Balaban Paşa'ya ait vakıflar olduğu tespit edildi. Adı geçen vakıflar Bergama yakınlarında Çalibahçe köyü ve Kayrucak mezraları olduğu belirlendi.¹⁹⁵

Bu topraklar önce tımar, sonra temlik olarak Balaban Paşa'ya verilmiş olmalıdır. Aradan yıllar geçince adı geçen topraklar Fatih'in vezirlerinden Mesih Paşa tarafından satın alınıp, Gelibolu'daki Mesih Paşa Camisi'ne vakıf olarak aktarıldı.

Açıklanan son bilgiler ışığında beşinci sırada yer alan, Balaban Paşa'nın anlatılan kişi olduğuna kuvvetle inanıyorum.

¹⁹⁵ Prof. Dr. M. Akif Erdoğan, Dr. Ömer Bıyık, Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan, s.27, 147, 148.

وصف کوز قصار بالاولیٰ مرد و خانہ

تعمیر علی و قدر و زر و زین علی

وصف کوز قصار

تو کی نام خانہ قصہ اولیٰ

بہا بی

تو کی قصہ دوم قصہ اولیٰ

موردی سہر و سقا

قصہ اولیٰ قصہ دوم

جای قصہ کوز قصار قصہ اولیٰ

سلیح و دو نام و کار نامہ اولیٰ قصہ اولیٰ

Res 1. 1530 Yılı Güzelhisar kazası köylerini gösterir arşiv defterinin 1. sayfası.

مستقیم

حضرت نوری صاحب اولون

دولتو عنایتو مرخصو انتم
عرفت حال قدر برده کوز خصارده ساکن حمایج حاجی ابراهیم و حاجی محمد و محمد علی نام کس نرد و منکر نره
بیک اقبوز یکری بدی سس سدن برو با نسلک دوت بیک بوز عمر و شاد حقیم اولون مبلغ مرزوری
بالدفاع با کتوب مطالبه ایتریکه اعزاز و اهلیه ایراد به دیریکه نعل و مخالفت و ابطال حق
و غدر کلی سوداسک اولمرب مرهم عید لرزن مرچورده کسک نریمه کوز بوب بر موجب نسلک حقیم
ابویر ملک بابنک بر فطه امرعانی و حاجی و نیار اولور امر و فرمان دولتو عنایتو مرخصو
انتم مستقیم حضرت نوری

سید
احمد و عمر
مکارم
برک
*

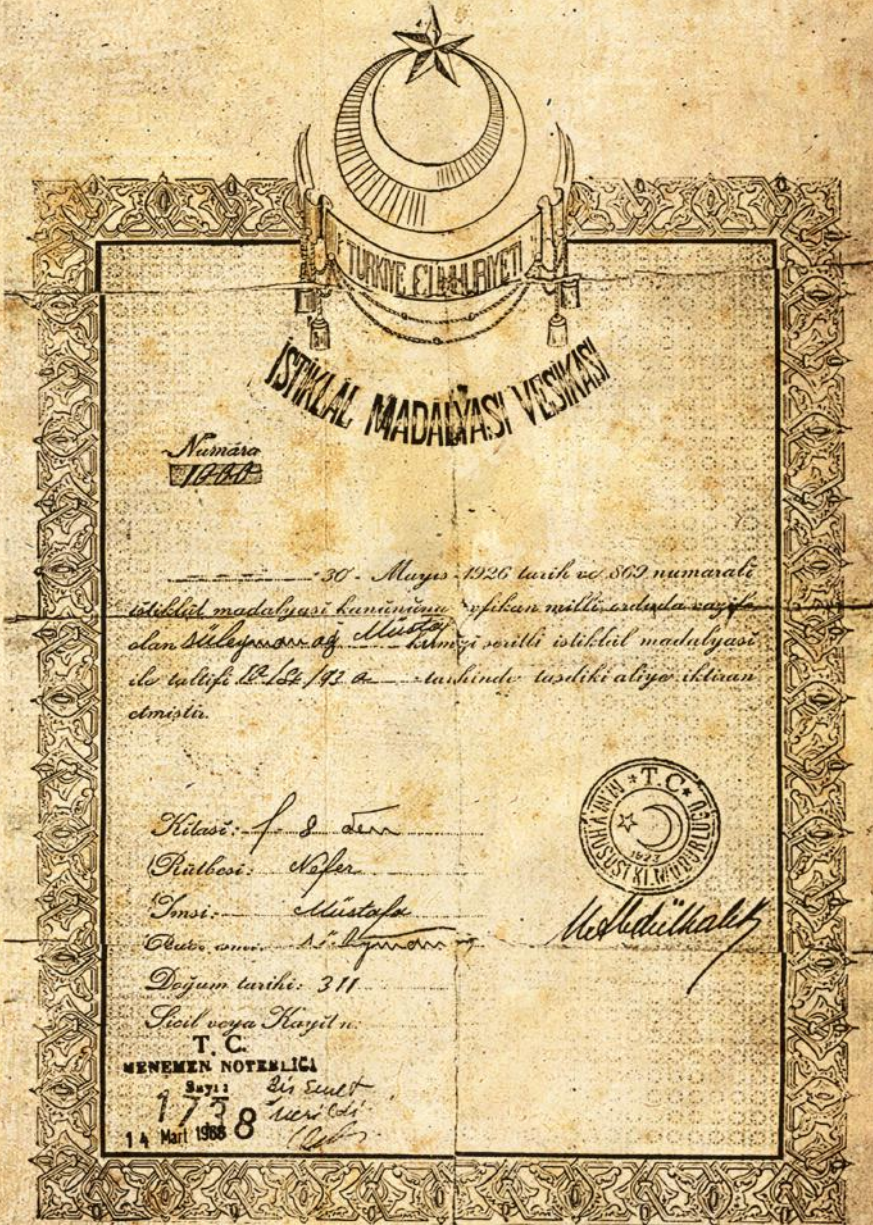

توقیر و توقیر
عائیه
توقیر و توقیر

۱۸۱

	اول	نیم کوروس	
	فضا	نصفه	
	قریه	نصفه	کوه چهارم
	طرف	دوم	
	طرف	سوم	
	طرف	چهارم	
	دوم	دوم	
	تخم	تخم	
	عشرلی	ربان باغ (نولیم) بری	
	بدل عشرلی		
	رسلی		
	چهارم اعطای	میوه	
	سند		
	متصرف اوله جن	کوزلیها - صوبه	
	کیمه		
	فراغ	برای کوروش و شریف فوتسید	
	انتقال		
	حق طابو		
	محاول صرف		
	بدل فراغ		
	قیمت تخینه		
	۱۵		
	خرج معاد	کاتیده	
	کاغذها		
	بدل		
	بدل مزایده		
	بالاده بحر و نیا		
	و وودینه		
	۱- اوزر و دفترخانه کافان		
	موقت و حرا اعطای قندی فی		
	۱۸۲		
	کاتب		
	مدیر		
	مصدق امین		

Res 5. Güzelhisar'ın kaza olduğunu gösteren Hadiye hanıma ait tapu senedi, 1869.

İSTİKLAL MADALYASI VESİKASI

Numara
1738

30. Mayıs 1926 tarih ve 869 numaralı
istiklal madalyası kurumunun ~~vefikan~~ millî erdemde vazife
olan ~~Meşhurlar~~ Mustafa Çelik isimli istiklal madalyası
ile taltifi ~~1926/1927~~ tarihinde tasdikî aliye iktiran
olmuştur.

Kilası: *f d den*
Rütbesi: *Kâfir*
İsmi: *Mustafa*
Okulu: *İ. İ. Lisesi*
Değeri: *311*
Ticil veya Kayıt n.

Mustafa Çelik

T. C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
Sayı: *1738*
14 Mart 1988

Res 10. Güzelhisarlı Mustafa Çelik'in İstiklal Madalyası vesikası.

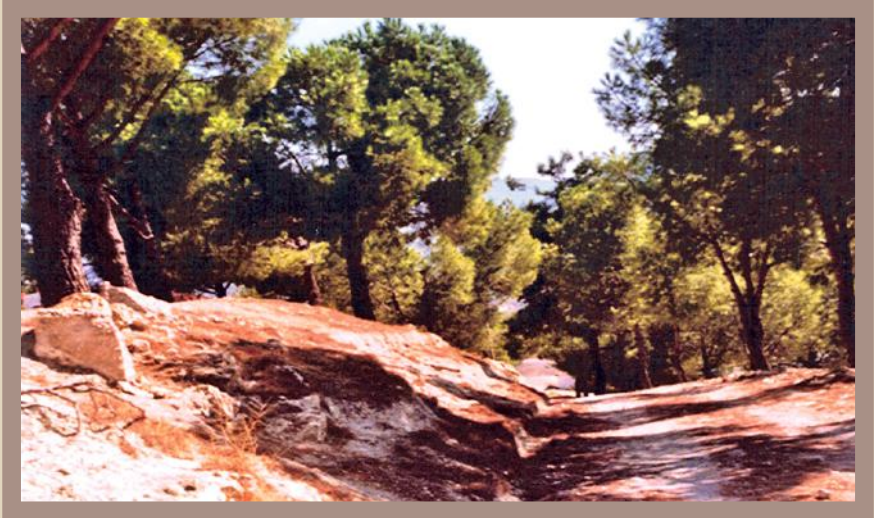
GÜZELHİSAR KAZASI VE OSMANLI DÖNEMİ İZMİR - BERGAMA YOLU YÖREİMİZDEKİ XVI. YÜZYIL KÖYLERİNE BAKIŞ

* Bu harita, beşinin tarifine göre Ali Osman Kuartek'in tarafından çizilmiştir.

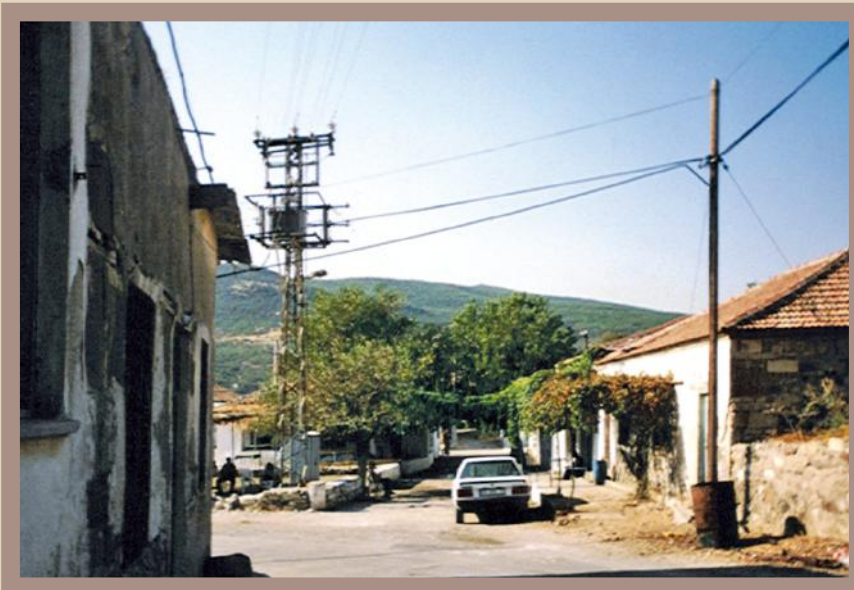
Res 11. XVI. yüzyıl Güzelhisar çevresi köyler. Osmanlı döneminde Güzelhisar kazası ve İzmir-Bergama yolu.

Res 12,13. Güzelhisar köyünün uzaktan görünümü.

Res 14. Güzelhisar'da Ali Ağa Camisi.
Res 15. Kocatepe'de çamlar.

Res 16. Bir kış günü Güzelhisar köyü.

Res 17. Güzelhisar çarşısı.

Res 18. Güzelhisar ormanında dinlenme.

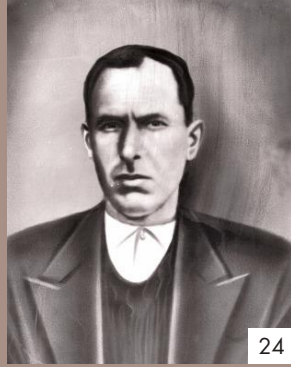
Res 19. Kekik toplayan Güzelhisarlı bir bayan.

Res 20. Köyün ilk öğretmenlerinden Mehmet Gürer ve arkadaşları.
Res 21. Eski muhtarlardan Kenan Keskin ve köyün ileri gelenleri bir arada.

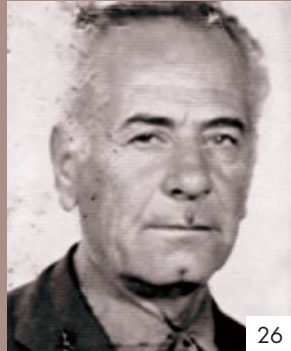
23

24

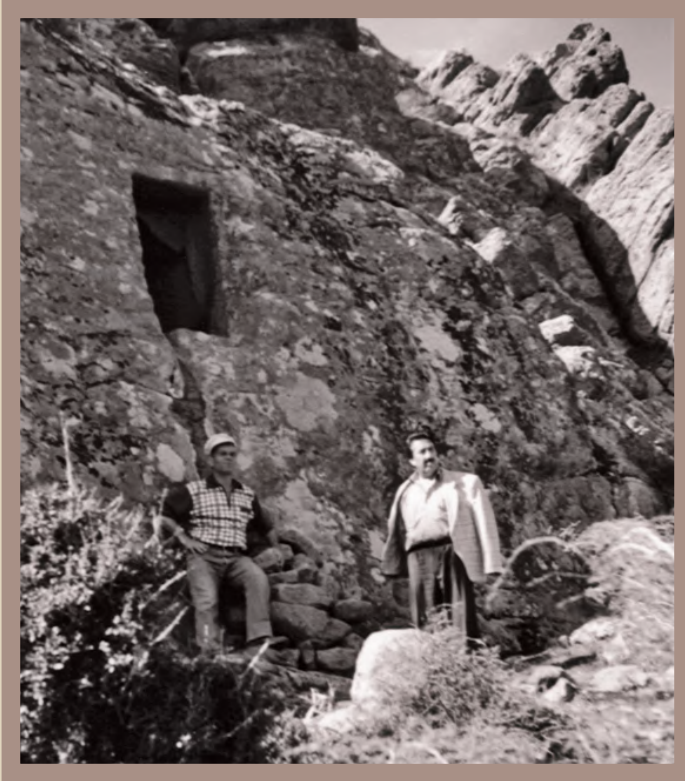

25

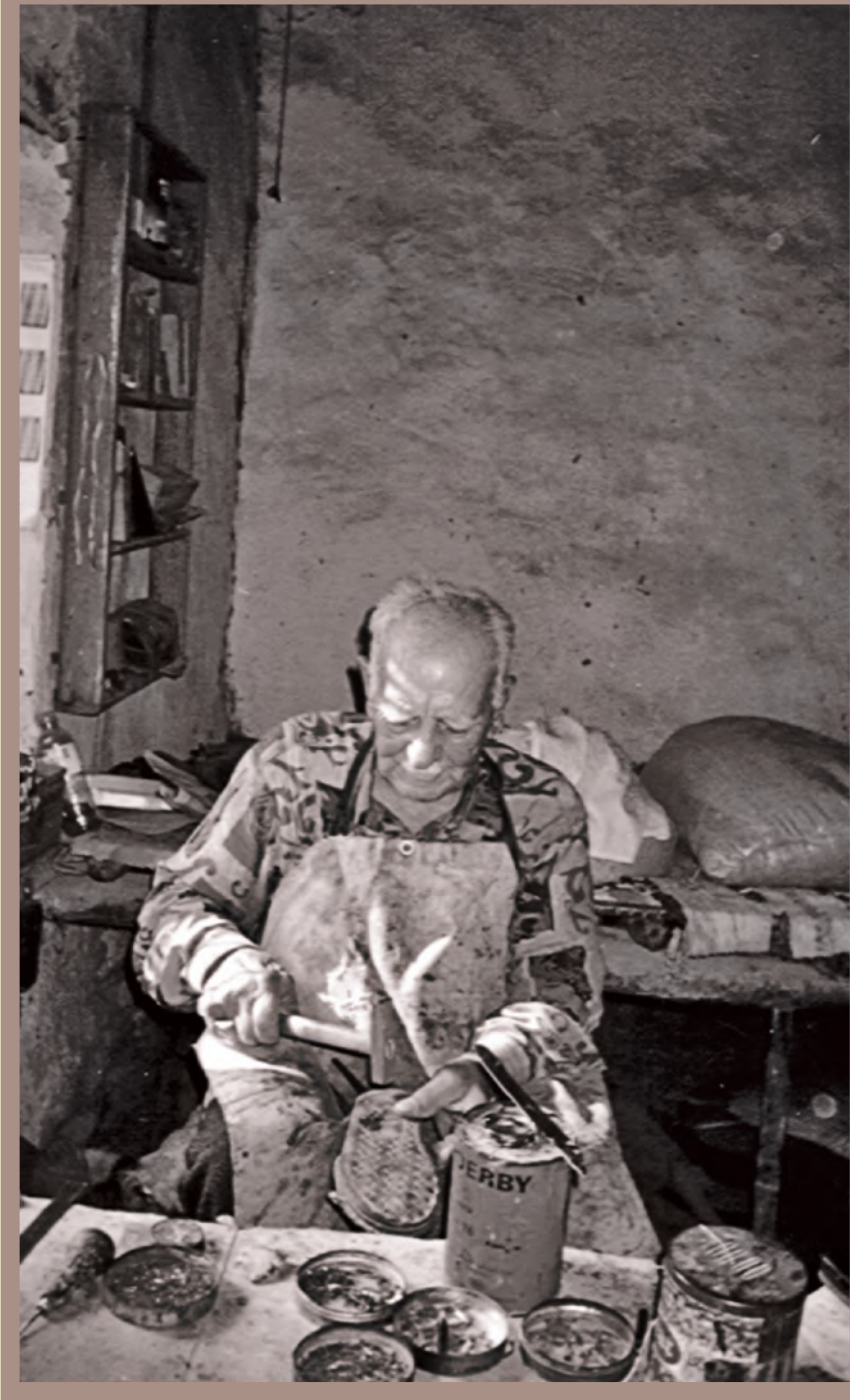
26

Res 22. Yüzyıldan fazla yaşayan Münevver Sülek.

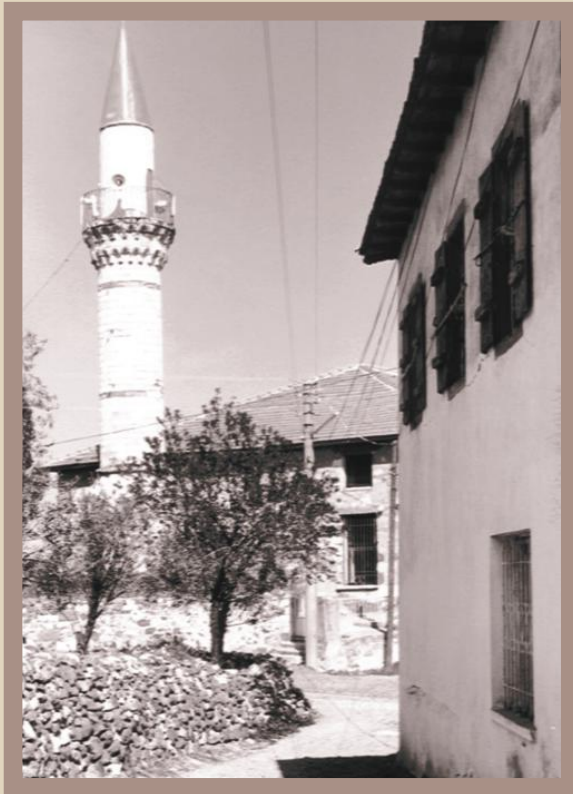
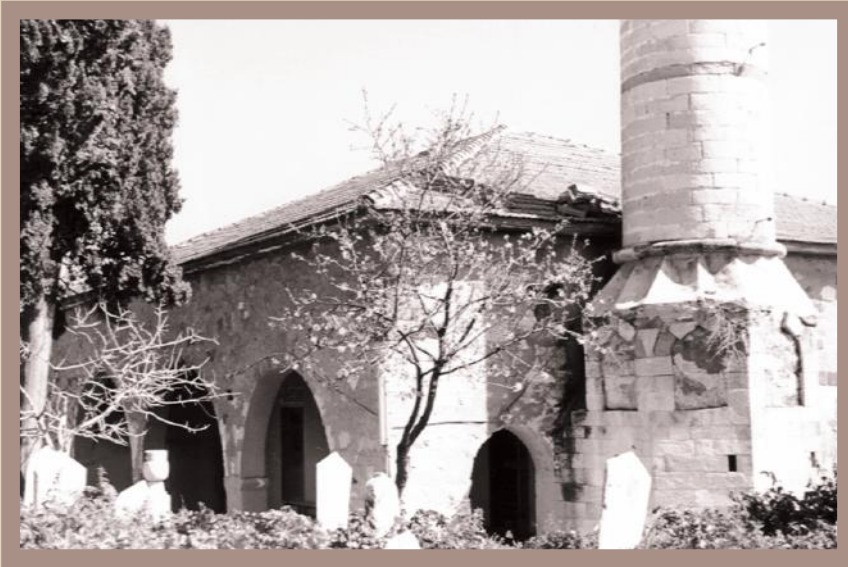

Res 27. Tisna'dan Güzelhisar Barajı'nın görünüşü.

Res 28. Tisna'da mezar odasının girişi.

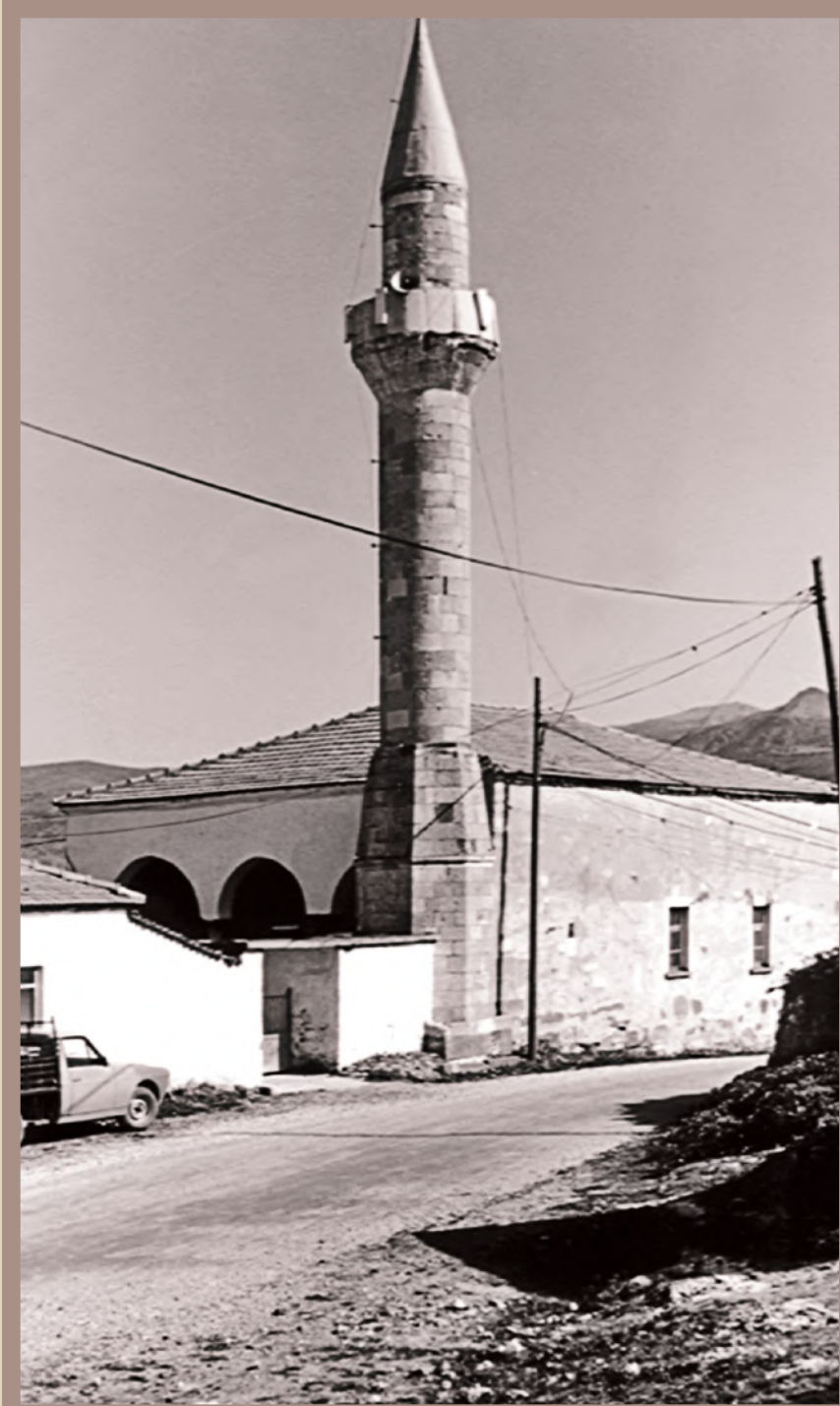

Res 29. Seksen yaşının üzerinde hala çalışan Ali Balaban.

Res 30. Balaban Paşa Camisi'nin giriş bölümü.

Res 31. Balaban Paşa Camisi.

Res 32. Ali Ağa Camisi.

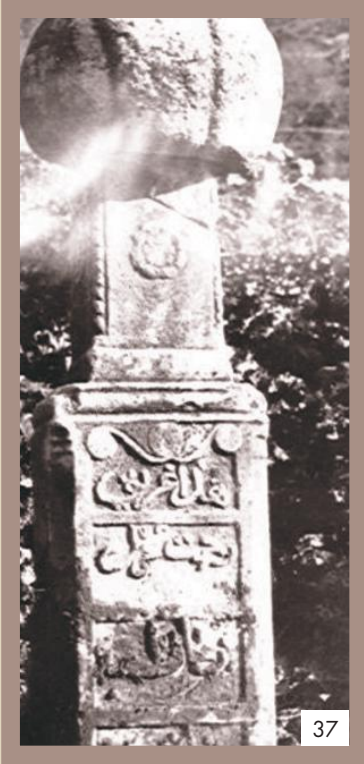

Res 33. Abdurrahman oğlu Mehmet'in evinin kapı kitabesi.

Res 34. Balaban Paşa'nın haznedarına ait mezar taşı.

Res 35. Roma Dönemi'ne ait bir lahit.

Res 36. Müderis Evliyaullah Ali Efendi'nin mezar taşı. **Res 37.** Dört yüzyıl öncesine ait mezar taşı. **Res 38.** Güzelhisar mezarlıklarında bulunan iki kadına ait mezar taşı (1.)

Res 39. Güzelhisar mezarlıklarında bulunan iki kadına ait mezar taşı (2.)

Res 40, Res 41. Güzelhisar'daki geçmişin izlerini taşıyan mezar taşları.

Res 42. Adını Balaban Paşa'dan alan tarihi caminin avlusunda bulunan abidevi mezar taşları.

Res 43. Güzelhisar'da bir çeşme.

Res 44, Res 45. Farklı yönlerden Güzelhisar genel görünüm.

Res 46. Yüzlerce yıllık tarihi ve kültürel mirasın izlerini taşıyan Güzelhisar.

X. 15 ve 16. Yüzyıllarda Bölgeimiz Tarihine Bakış

1390 ilkbaharında Güzelhisar çevresi ve tüm Saruhan bölgesi Osmanlıların eline geçmişti. Saruhan Beyliği'nin son hükümdarı Hızırşah da Sinop Beyi Candaroğlu İsfendiyar'ın yanına koşmuştu. 1402 Ankara Savaşı Timur'un zaferine ve Yıldırım Bayezid'in esaretine sebep oldu. Moğolların gururlu hükümdarı Timurlenk sekiz ay Anadolu'da kaldıktan sonra memleketine döndü. Savaşın arkasından önce Kütahya'ya geldi. Burada bir müddet kaldı. Anadolu'daki işlerinin takibini yapmasıyla birlikte Aydın Güzelhisar'ına geçti. Efes yoluyla şimdiki ilimiz İzmir'e geldi. Şehri Hıristiyanlardan aldı. Surlarını da yerle bir etti. O tarihlerde Cenevizlilerin elinde bulunan Foça'ya da torununu gönderdi. Bu kasabayı vergiye bağladı. Moğol ordusu geçtiği yerlerde halkın elinde bulunan kıymetli madenleri topladığı gibi, ne kadar yiyecek bulduysa bunları da silip süpürdü. İzmir'i Rodos şövalyelerinden alıp Aydınoğullarına verdi. Eski Saruhan beyi olan ve Yıldırım'ın kız kardeşiyle evli Hızır Şah, Timur'un yardımıyla Manisa'ya döndü. 1402 yılında da tekrar tahtına kavuştu.

Moğolların elinde oyuncak olan Osmanlı padişahı Bayezid, 9 Mart 1403 tarihinde Akşehir'de zehir içerek öldü. Naası oğlu Musa Çelebi ile Bursa'ya gönderildi. Ölümüyle oğullarından Süleyman, İsa, Musa ve Mehmet Çelebi'ler arasında saltanat kavgası başladı. On yıl kadar bu şehzadeler birbirleriyle çarpıştı. Her biri ayrı bir şehirde hükümdarlığını ilan etti. Diğer oğlu Mustafa Çelebi Timur tarafından Semerkant'a götürüldü. İzmir taraflarını ise Cüneyd Bey çeşitli entrikalarla ele geçirmişti. Cüneyd, Germiyan ve Karaman beylerini ikna ederek Osmanlılara karşı ittifaka çağırırdı. Üç beyin ordusu Anadolu'da Efes'te (*Ayasuluğ*) karargah kurdular. Edirne'de beyliğini ilan eden eski Manisa valisi Süleyman Çelebi önce Bursa'ya geldi. Bu şehir halkı kendisini iyi karşıladı. Yaz gelince hareket etmek üzere asker topladı. Yirmi beş bin askerle Bursa'dan hareket ederek Ulubat'a geldi. Oradan kalkarak Bergama'ya, Menomenos (Menemen) Ovası'na, oradan da İzmir'e geldi. Bu geçişin Güzelhisar'ın içinden veya İzmir yolu dediğimiz Çay Köprüsü, Hatip Çayırı ve Hacıali Çeşmesi yoluyla Güzelhisar altından

olması muhtemeldir. Süleyman, Karaman ve Germiyan beylerinin düşmanla ittifak ettiklerini duyunca hayret etti ve hiddetlendi. İzmir'den kalkarak Efes yolunu tuttu."¹⁹⁶ Daha sonra bu ittifak dağıtıldı ve Efes zapt edildi.

Fetret devri dediğimiz Osmanlı şehzadelerinin saltanat kavgası döneminde devlette yeterli düzen yoktu. Bu dönemde Güzelhisar kazasında ilmiye sınıfından bir yönetici olması gerekir. Merkezde kasabanın emniyetini sağlayan subaşı ve asesleri vardır. Köylerde, sipahiler kolluk görevini yürütmektedir. Halkın büyük çoğunluğu tahıl ekimi yapmaktadır. Kasabada pazar kurulduğu ile ilgili bir belgeye rastlanmamış olsa da haftanın belli bir gününde elinde satabilecek malı bulunan halk ve göçerlerin kasaba çarşısına gelip satış ya da değiş tokuş yapmaları gerekir. Ayrıca Bergama-İzmir-Efes yolu üzerinde bulunan bu kasabadan gelip-geçen deve kervanlarının ticaret emtiasını dinlenme anlarında teşhir etmeleri ve tüketicinin de gereksinim duyduğu şeyi nakit veya takas yoluyla bu tüccarlardan alması da muhtemeldir.

Anadolu'da yaşam tarzı çok uzun yıllar aynı kalmıştır. Örneğin Hitit kabartmalarında görülen kağrı, Frigya'da da mevcuttur. Benim çocukluğumda da Güzelhisar çiftçilerinden toprağı az olanlarda kağrı görülmekteydi. Marshall yardımıyla alınan traktörler ise bir-iki adetti. Yine 1950-1955 yılları arasında Manisa çevresinden, Menemen'den kalkan deveçiler o yörelerde buldukları satılabilecek malları getirip, köyün uygun bir alanında pazarlıyordu. İşte anlattığım tarihlerde bir tacirin develerine "kökeyip" de denilen toprak güveçleri sarıp, Eğrek dediğimiz meydanın bir kenarına yıkışını ve Güzelhisarlı kadınlara bunları buğday karşılığında satışını, kadınların bu güveçlerden hangisini alacaklarsa içini buğday doldurup tacire verişlerini, tacirin de buğdayı kendi çuvalına boşaltıp, toprak kabı ise kadınlarımızın eline tutuşturmasını ve ayağı patikli, nalınlı, şalvarlı ve başında feracesi bulunan, güveci koltuğuna alan bizim köylü kadınların da iyi bir alış-veriş yaptıklarına inanarak salına salına evlerine doğru gidişlerini halen hatırlıyorum. Çocukluğumda gördüğüm bu alış-veriş biçiminin bir benzerinin de Osmanlı dönemi Güzelhisar'ında yaşandığını söylemek kehanet olmasa gerek.

İçte bölgesel ticaret böyle sürerken, Ege adalarını ellerinde bulunduran Ceneviz, Venedik gibi kent devletleriyle normal veya yasal olmayan yollardan alış-veriş vardı. Osmanlı gücü karadan gelen engellemeleri ezdiyse de, denizden gelen tehdeide son veremedi. "15. yüzyılın ilk yıllarında, Doğu Akdeniz'deki egemen deniz gücü Venedik'ti."¹⁹⁷ Musa Çelebi ve Mehmed

¹⁹⁶ Dukas, Ç. Mirmiroğlu, Bizans Tarihi, İstanbul 1956, s.51.

¹⁹⁷ Daniel Goffman, İzmir ve Levanten Dünya, s.3.

Çelebi de Venedik'e bahsi geçen asırda ticaret ahitnameleri vermişti.¹⁹⁸ Yine bu yıllarda Çandarlı Körfezi'nde, ilçemiz Aliağa civarında Venedikli tacirlerle yerli Güzelhisarlı tacirler hububat ve deri ticareti yapıyorlardı. Çok daha sonraları 1723 yılında bile Şakran'dan bazı kişilerin yasak olmasına karşın yabancılara zahire sattıkları kadılık sicillerine geçmiştir.

Kendi otoritesini kardeşlerine kabul ettiren Şehzade Mehmet, babaları Yıldırım'ın aldığı topraklara tekrar sahip olmak istiyordu. Mehmet Çelebi Rumeli'de asayiş sağladıktan sonra, Bursa'ya geldi. Karaman Bey tarafından yıkılan binaları tamir ettirip yeniledi. Daha önce bu topraklardan geçen Süleyman Çelebi gibi İzmir'i tekrar elde eden Cüneyd'in üzerine doğru hareket etti. Bergama şehrine geldi ve Cüneyd'e şu haberi gönderdi: "*Malik olduğun yerleri terk ve teslim et.*" Cüneyd ise hiçbir cevap vermeyerek kaleleri tahkim etmiş, gelişmeleri bekleyerek yerinde oturuyordu. Mehmed Çelebi "*Kimi*" ye gelerek kalenin teslimini istedi. Teslim olmayınca harp ile zaptetti (*bu kale Cüneyd'in hükmü altında idi ve kaledeki silahendazları kılıçtan geçirdi, yerli ahaliyi serbest bıraktı*). Oradan kalkarak Menomenos Ovası'na geldi. Orada Arhangelu adında sağlam ve kuvvetli bir kale vardı. Türkler bu kaleye Kayacık adını verdiler. Mehmed Çelebi burayı da büyük kuvvetler kullanarak harp ile zaptedip Nif'e (*Kemalpaşa*) geldi. Burayı da harben zaptettikten sonra İzmir'e geldi. İzmir'i sıkı şekilde muhasara etti.¹⁹⁹

Cüneyd, anası, kardeşi ve çocuklarını İzmir'de kale içinde bırakıp kaçtı. Çelebi İzmir'i on gün kuşattı ve harp ile teslim aldı. Şehrin surlarını zemine kadar yıktırdı. Çelebi Mehmed İzmir'de iken Menteşe beyi, Foça'nın Cenezizli valisi, Germiyan beyi, Midilli ve Sakız valileri de kendisini ziyaret edip bağlılıklarını bildirdiler. Foça valisi şap madeninin işletilmesiyle ilgili vergi borçlarının bir kısmını sundu.

Çelebi Mehmed, kendisiyle mücadele eden kardeşi İsa Çelebi'ye yardım eden Saruhanoğulları'ndan Hızır Şah'ın yaptıklarını da unutmadı. Çelebi Mehmed kardeşleri ile olan çarpışmalarında başarı gösterince Cüneyd Bey üzerine yürüyüp ona da dersini verdikten sonra o günkü sancağımız Manisa'ya tarruz etti. Son Saruhan Bey'i Hızır Şah'ı hamamda yakalatıp öldürttü. Hızır Şah babası İshak Bey'in mezarının yanına gömülmüştür. Çelebi Mehmed Hızır Bey'in vasiyetlerine uyararak bıraktığı vakıfları da güvence altına aldırmıştır (1410).²⁰⁰

I. Beyazid'in oğlu Mehmed Çelebi Orta Asya'ya götürülen kardeşi Mustafa'nın haricinde diğerlerini saf dışı etti. Onun devrinin en önemli

¹⁹⁸ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, İ, C:2, s.229.

¹⁹⁹ Bizans Tarihi, Dukas, S:63. adı geçen eserde "Kimi" Çandarlı diye gösterilmiştir. Ersin Doğer'in Menemen adlı eserinde Aliağa yakınındaki Kyme olduğu belirtilmiştir.

²⁰⁰ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C.I, s.78.

olayı Simavnalı Bedreddin'in müridlerinin bölgemizdeki çıkış hareketidir. Simavna (*Edirne ile Ortaköy arası bir yerleşim birimi*) kadısı oğlu Şeyh Bedreddin Mahmut, Türk din bilgini ve toplumsal bir ayaklanmanın öncüsüdür. 1358'de Serez'de doğmuştur. Öğrenimine babasının kadısı olduğu Simavna'da başlayıp Konya ve Kahire'de tamamlamıştır. Fıkıh, tasavvuf ve felsefe üzerine eserleri vardır. Fıkıh alanında çağının önemli bilginlerinden biridir. Musa Çelebi tarafından kazasker olarak atanmıştır. Mehmed Çelebi tahta sahip olunca Şeyhi görevden alıp İznik'e sürgün etmiştir. Bedreddin eserlerinde dinler ve mezhepler arasında fark gözetmemek gerektiğini, toprağın da yoksul reayaya hakça dağıtılması gerektiğini ileri sürmüştür, İznik'ten kalkıp Karadeniz üzerinden Silistre ve Deliorman'ın bulunduğu Rumeli topraklarına gidip çalışmalarını orada sürdürmüştür.

Müridlerinden Börklüce Mustafa İzmir-Karaburun taraflarında, diğer bir müridi Torlak Kemal de Manisa yöresinde faaliyetini sürdürüyordu. Etraflarına topladıkları gruplarla harekete geçtiler. Börklüce'nin üzerine gönderilen İzmir Sancak beyi mağlup oldu ve öldü. Saruhan Sancak beyi Timurtaş Paşa oğlu Ali Bey de bozguna uğrayıp Manisa'ya kaçtı. İşin ciddiliğini anlayan Çelebi Mehmet bunların üzerine Başvezir Bayezid Paşa ile oğlu Şehzade Murad'ı gönderdi. Bayezid Paşa Börklüce'yi ve Torlak Kemal'i yenip, çok sert davranarak hayatlarına son verdi.

Şeyh Bedreddin'in üzerine de yine aynı paşa gönderilmişti. Yakalanan Şeyh Serez'e getirildi. Alim ve düşünür olduğundan hemen öldürülmedi. 1420'de Heratlı Mevlana Haydar'ın fetvasıyla Serez çarşısında asıldı. Malları varislerine verildi. Sonradan bu olayları anlatan şiirler, romanlar, oyunlar yazıldı. (*Nazım Hikmet'in Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin Destanı isimli eseri (1936), Orhan Asena'nın aynı isimdeki oyunu (1969), Erol Toy'un Azap Ortakları romanları bu konuları öğrenmek isteyenler için ilginç olabilir.*)

Çelebi Mehmed 1421 yılında Edirne'de vefat edince yerine oğlu Murad II. geçti. Limni Adası'nda hapis olan amcası Mustafa Çelebi serbest kalınca Edirne'ye gelip hükümdarlığını ilan etti. Çanakkale Boğazı'ndan geçip Mustafa Çelebi'yi takip etmek için Foça valisi Cenevizli Ioannis Adurnos II. Murad'a yardım teklif etti. Kendisini Lapseki'den gemilerle Gelibolu'ya geçirdi. İki bin kadar da yaya asker vererek yardımda bulundu. Bu iyiliğine karşılık Foça podestası Adurnos şap madeni dolayısıyla Osmanlı hazinesine olan borcunu bağışlatmış oldu. 27 bin Bizans altını tutan adı geçen borcun affına dair bir vesika da verildi. II. Murad bunun dışında Batı Trakya'da bir yerleşimin geliriyle birlikte Eski ve Yenifoça'ların gümrük gelirini ölünceye dek Adurnos'a bıraktı.

II. Murad, Mustafa'yı Edirne'de astırıp Trakya'da düzeni sağladı. Daha sonra Anadolu'ya geçti. Ege sahil Beyliği'nin topraklarını bir baştan bir başa dolaşarak Mentеше Beyliği'nin başkentine geldi. Burada Mentеше Bey'i, İlyasoğulları Leys ve Ahmed'i yakalatıp Tokat Kalesi'ne hapsetti. Mentеше Sancak Beyliği'ne Çakır Balaban Paşa atandı (*Bu Paşanın, Çelebi Mehmed ile birlikte Saruhan ve Güzelhisar dolaylarına geldiği düşünülmektedir*). Mentеше Beyliği'nin tamamı 1426 yılında Osmanlı ülkesine katıldı. Aydınoğulları Beyliği'ni tekrar elde eden Cüneyd Bey üzerine de Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın oğlu Oruç Bey gönderildi. Oruç Bey Cüneyd'i mağlup etti, o yine kaçtı. Yeni Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey Salihli yakınlarındaki savaşta Cüneyd'in oğlunu yakaladı ise de Cüneyd tekrar kaçtı. Nihayet Ege Denizi'nde Sisam Adası karşısında İpsili'de sıkıştırıldı. Ceneviz'den kiralanan gemilerin desteğiyle teslim alındı. Hamza Bey tarafından cellada teslim edildi (1426). İzmir toprakları, Aydın Beyliği Osmanlı ülkesine tekrar bağlandı.

II. Murad oğlu Mehmed'i Manisa'ya Sancak beyi olarak atadı. II. Mehmed babasının sağlığında iki defa çocuk yaşta padişah oldu. II. Murad oğlu Mehmed'i Edirne'ye ikinci defa hükümdarlığa gönderince kendisi de 1445 yılında Manisa'ya dinlenmeye geldi.²⁰¹ II. Mehmed'in bu hükümdarlık devri üç buçuk ay kadardır. Tekrar değiştirilmemek üzere sürekli hükümdarlığı ise babasının 3 Şubat 1451'de Edirne'de vefatından sonradır. Saruhan'dan 16 gün sonra gelip Edirne'de tahta geçmiştir. 29 Mayıs 1453'te İstanbul'u zapteden II. Mehmet Fatih adını almıştır. 18 Şubat 1452'de Edirne'ye geldiğinde henüz on dokuz, yirmi yaşlarındadır.

Saruhanogulları'nı çok geniş şekilde araştırmış tarihçimiz Çağatay Uluçay'a göre Güzelhisarlı Ahmed Dede'nin Manisa şer'iyе sicillerinde kayıtlı 8.1.1451 tarihli bir vakfiyesi vardır. Ahmed Dede Çıtak Deresi'nde bir cami yaptırmış birçok şeyleri bu camiye vakfetmiştir. 99 no.lu vesika-nın okunmasından anladığımıza göre 1522-1523 yıllarında vakif belgesi yenilenir. Demircioğulları'na Ahmed Dede tarafından vakfedilen belgenin aslı ise yukarıda belirttiğim tarihtir. Adı geçen sicilde ise ilk vakfın Saruhanoğulları'ndan İshak Çelebi zamanında yapıldığı yazılmıştır. Ahmed Dede'nin torunlarından Şehzade Mustafa Çelebi'ye 17. yüzyılın başlarında Celali perişanlığında yitirilen vakif belgesi için yeni hüccet verilmiştir.²⁰²

Belgelerin yorumundan Ahmed Dede'nin Fatih devrinde Güzelhisar civarında yaşadığını anlıyoruz.²⁰³ Türbesi Eski Çıtak köyünün güneydoğusun-

²⁰¹ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi,, C.I, s 439.

²⁰² İbrahim Gökçen, XVI ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları, s.81,82.

²⁰³ Çağatay Uluçay, Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar, II. Cilt, s.112.

da yer alır. Konu ile ilgili adı geçen eserde Ahmed Dede'nin iki oğlundan Güvendik ve Mahmud'a kalburla su taşıma hikayesi vardır. Bunlardan Mahmud, işi başardığı için "Babaoğlu" adı takılmıştır. Bugünkü Çıtak köyü ve Uzunhasanlar arasında Babaoğlu isimli bir mevki ve eski mezarlık vardır.

1520-1521 yıllarında Güvendik'in vakfını sürekli evlatlarına ve kendine yaptığına dair belgede adı geçen Gebe Kilise mevkisinin bugünkü yeri bilinmemektedir. Bu tarihlerde yaşayan Derviş Güvendik'in dedesinin de aynı adı taşıdığı anlatılıp, Saruhanoğlu İlyas oğlu İshak Çelebi zamanında (*hükümdarlığı 1364-1389*) aldığı ber'attan Güzelhisar civarında yaşamını sürdürüp vefat ettiği anlaşılmaktadır. Evkafla ilgili sicil kayıtlarına dayanarak Kaza-i Güzelhisar isimli yerleşim biriminin Saruhanoğulları döneminde var olduğu ispatlanmaktadır.²⁰⁴

Fatih devrinde bölgemizde en önemli olaylar ise 1455'de Foça'nın, 1462'de ise Midilli'nin zaptıdır. Foça ilk zamanlar Saruhan Sancağı'na bağlanmıştı. Fatih Orta Anadolu'ya ve Doğu Anadolu'ya da seferler yaptı. Bu seferlerin en önemli sebebi doğu-batı ticaret yollarının denetimi idi. Foça'nın alınmasından sonra bölgede uzun zaman barış dönemi yaşandı. Fatih döneminde tarım hayatını canlandırmak üzere yeni kanunnameler düzenlendi.

Bölgede barışı Venedikliler bozdu. Agriboz Adası'nın 1468'de Osmanlılar'a geçmesine tahammül edemediler. Osmanlılar aleyhine bir Haçlı Seferi hazırlanmak üzereydi. 1472 yılında ise Venedik Kumandanı Moçenigo donanmayla Akdeniz'e hareket etti. Ege sahillerine gelip Aiolya'yı İzmir'den Edremit'e kadar vurup yağmaladı. Aynı şekilde Muğla vilayetinin Ege sahillerini de vurarak yağmaladı.²⁰⁵ Bu saldırıda Güzelhisar Kaza Merkezi sahilden uzak da olsa köyleri yoluyla mutlaka nasibini almış olmalıdır.

Fatih Sultan Mehmed'in İç Anadolu ve Doğu Anadolu seferleri Antalya-Konya ve Tebriz ile Bursa arasındaki ticaret yollarının güvenliğini sağladı. Antalya'dan başlayıp Konya üzerinden İstanbul'a ulaşan kervan yolu Akdeniz ve Ege Denizi İstanbul yolundan uzun fakat tehlikesi daha az olan bir ticari yolu idi. Çünkü o sırada Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki adalar Venedik ve Cenevizlilerin elindeydi.

Yavuz Sultan Selim 1514 yılında doğu seferini yaptı, 1516-1517 senelerinde de Suriye-Mısır ülkelerine savaşla girdi. Halifeliği Kahire'den İstanbul'a getirdi. Mısır'la birlikte kutsal topraklar Mekke ve Medine de

²⁰⁴ Age, s.111.

²⁰⁵ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C:2, s.117.

Osmanlıların egemenliğini tanımış oldu. Arap topraklarının ele geçirilmesi Doğu Akdeniz'in zengin limanlarını Osmanlı ticaretine açtı.²⁰⁶ Kızıldeniz'in iki sahiline de muharebeler yoluyla sahip olan Osmanlılar Hind ve Akdeniz arasındaki Kızıldeniz ticaret yoluna hakim oldular.²⁰⁷

Yavuz Sultan Selim'in tek oğlu Sultan Süleyman 1520 yılında babasının ölümü ile hükümdar oldu. Onun başta bulunduğu kırk altı yıl toprak kazanımı bakımından Osmanlı Devleti'nin en parlak zamanı idi. Çağında üç kıtanın en büyük hükümdarına Avrupalılar "Muhteşem" adını vermişlerdi. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı Devleti Avrupa'da Viyana'ya dayanmış, doğuda İran yaylaları, güneyde tüm Arabistan ve Yemen, Mısır ve Kuzey Afrika'daki topraklar Osmanlı sınırları içine girmişti. İstanbul bu büyük imparatorluğun başkenti idi. Gerek başkent, gerekse ordunun beslenmesi için Anadolu'da üretilen tahıl, kervanlarla veya gemilerle Konstantiniyye'ye doğru yola çıkıyordu. Osmanlılar Batı Anadolu tarımını yeniden canlandırmak için çalıştılar ve ürün akışını İzmir ve diğer limanlar üzerinden imparatorluk içindeki istenen hedeflere yönlendirdiler.²⁰⁸

Kaza-i Güzelhisar vakıf belgelerinden daha önce adı geçen 99 no.lu belgeye göre Dereköy yakınındaki su değirmeni ve Bahadır köyü, Demirci Çiftliği ve Çukurköy'deki değirmen Ahmed Dede zaviyesince Saruhanoğulları zamanından beri kullanılmaktadır. Bu belge bize, o tarihlerde Güzelhisar civarında su değirmenleri ve çiftliklerin vakıf yolu ile oğullara veya kızlara taşınmaz mal olarak geçtiğini ve bunun için de padişah beratı gerekli olduğunu göstermektedir. 1523-1524 yıllarına ait belgelerden anladığımız göre Güzelhisar ve çevresinde en önemli uğraşlardan biri tahıl üretimidir. Büyük sanayii yok, ancak tahıllı un haline getirecek değirmenler vardır. Bugün Çıtak köyü yakınında hala eski usül işleyen su değirmenleri mevcuttur. Üzerinde açıklama yapılan belgelerin birinci bölümünde Ahmed Dede'nin tasarruf ettiği bu tarlayı Demircioğulları'na vakfettiği yazılmaktadır. Vakıf mallarını idare etme görevi ise uygun durumda bulunan oğullarına, daha sonra kızı Fatma'ya, bunlardan sonra onun evladına idari görevli olmaları şartı ile verilmiş, adı geçen kişinin soyundan Fatma oğlu Ramazan kalmış. İdari görev de padişah nişanı ile ona verilip 1522 yılında deftere kaydolunmuştur. Son bölümde ise Sultan Murad zamanında eski Saruhan Sancağı Beyi Kasım Bey'in (*Kasım Bey adı 16. Asır Manisa kazası, F. Emece'nin S:283'de de geçmektedir*), Şeyh zaviyesine bir "kesik" yer vakfettiği belirtilmektedir. Bu arazi ile ilgili, Güzelhisar'dan Ahmed isimli kimse "kendi

²⁰⁶ Daniel Goffman, İzmir ve Levanten Dünya, s.55.

²⁰⁷ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C:2, s.293.

²⁰⁸ Daniel Goffman, İzmir ve Levanten Dünya, s.5.

yerimdir'' diye mahkeme ilamı istediye de Menemen Kadısı Hüsameddin Efendi yeri bizzat keşfederek bahsi geçen yerin vakfiyeye ait olduğuna dair karar vermiştir.

''Güzelhisar adı nereden geliyor'' bölümünde ismi geçen 166 no.lu Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri 1530 yıllarına aittir. Yukarıda belirtilen deftere göre Kanuni Sultan Süleyman'ın 1526 Mohaç Savaşı'nı kazanmasından dört yıl sonra, 1530 yıllarındaki sayıma göre Güzelhisar içinde iki mahalle görülmektedir. Bu mahallelerin adı Bölücek Mahallesi ve Cami Mahallesi'dir. Güzelhisar'a bağlı 51 köy, 5 cemaat, 5 mezra, 1 koru, 3 çiftlik, 1 nehir görülmektedir. Has ve tımara kayıtlı hane sayısı 254, bekar olarak vergi ödeyen 82, vergiden muaf hane 102'dir. Bu verilere göre o günkü kazanın nüfusu 1500-1860 arasında olması gereklidir. Tahakkuk eden vergi toplamı 206.417 akçedir.²⁰⁹

27 Mayıs 1531 tarihinde düzenlenen Mufassal Saruhan Livası Defteri'nde de kazalar-nahiye esasına göre düzenlenmiş olup, bunların içinde Güzelhisar adı da geçmektedir (Bkz. B.O.A. 166 no.lu defter).²¹⁰

Tımar defterlerinde 1531 yıllarında bir köy bir sipahiye verilmemiş, birkaç sipahi birlikte yazılıp gelirler tımar belgelerinde gösterilen değere göre paylaşılmıştır. Bu tarihlerde bir icmal defterinde tımar sahipleri ile birlikte birkaç köy ve Güzelhisar'ın adını da görüyoruz. Feridun Emecen'in kitabında sayfa 283'te böyle bir örnek vardır.

166 no.lu defterden okuduğumuza göre, Güzelhisar kazasında 11 çift-hane, 3 bekar olmak üzere toplam 14 hanede Müslüman olmayan kişi oturmaktadır. Yine bu deftere göre Güzelhisar'da 2 imam, 3 vergi görevlisi (*muhassıl*), 31 tımarlı sipahi, 28 sakat ve emekli sipahi, 9 azledilmiş kişi, 2 vergi alınmayan, 1 camiye bakmakla görevli kişi, 6 sakat, ve 1 önemli kişinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Güzelhisar civarında yörük cemaatleri de vardır. Bunlardan 64 hanesinin aile, 2 tanesinin de bekar yörük vergi mükellefi olduğu görülmektedir.

On beş ve on altıncı yüzyıllarda Konstantiniyye (*Başkent*) Anadolu reayasını tahıl üretiminin çoğaltılması için teşvik etmiştir. Elde edilen ürün bir taraftan mahallinde tüketilirken, kurulan iaşe ağı ve kervanlarla bölgenin tarımsal ürünleri başta hububat olmak üzere başkente yollanmıştır. Bu yüzyıllarda Batı Anadolu kökenli pamuk, kurutulmuş meyve, tahıl ve derinin önemli bir bölümü de Avrupa tüccarlarına ulaştırılmıştır. Avrupalı tacirler

²⁰⁹ 166 No.lu Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defteri, B.O.A. s.40.

²¹⁰ Çağatay Uluçay, Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar, C:1, s.11. Feridun Emecen'in 16. asırdaki Manisa kazası, s.11'de ise kaza olarak aynı tarihte adı geçmektedir.

Batı Anadolu kıyılarında kaçakçılıkta maharetlerini göstererek pazarı ve ürün akışını canlı tutmuşlardır.

*"1559-1560'da Akdeniz kıyılarındaki kadılar kefereye tahıl satışını durdurmaya çalışıyorlardı. 1565-1566'da Frenk gemileri mal almak için Foça Limanı'na giriyor, 1567-1568'de ve ertesi yıl İzmir ile Foça sakinleri Venedik gemilerine yasadışı tahıl ve kuru meyve satıyorlardı."*²¹¹ Bu tarihlerde Güzelhisar'da küçük çapta da olsa dokumacılık vardı. Çünkü köy olduğu yıllarda dahi iç çamaşırı için gerekli bezi kendileri dokuduklarını bu işi yapan kadınlarımız anlatmıştır. Ancak Osmanlıların büyük padişahı Kanuni'nin ölüm yıllarına yakın dönemde ne tür bez dokuduklarını tam olarak bilemiyoruz. Belgelere göre "1565-1566'da İstanbul, pamuklu yelken bezi alımı için Saruhan Sancağı'na 2.000 florin göndermiştir. (*florin Floransa'nın eski para birimi*). Birkaç hafta sonra Galata tarafındaki tersane-i amire, bir sefer için ivedi olarak 5.000 yelken bezi ve 4.000 arşın pamuklu bez istemiştir."²¹²

²¹¹ Daniel Goffman, İzmir Levanten Dünya, s.31.

²¹² Daniel Goffman, İzmir Levanten Dünya, s.41.

XI. 16. Yüzyıl Sonlarında Mühimme Defterlerine Göre Güzelhisar'da Tımar

“Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki, Belge Sıra No: 666, Sahife 55, Tarih: 28 Cumadelahire, 1579, Cilt 45, Özü: “Güzelhisar Kadısı mektup gönderip kaza-i mezburda Evranye nam karyeden 1000 akçe tımar mukaddema ihtiyar ile feragat eden Hasan tahvilinden”²¹³

Sokullu Mehmed Paşa'nın son devrine ait bu belge bir kadı mektubudur. Güzelhisar Kadısı (kaymakam, yargının başı) İstanbul'a mektup gönderir. Bu belgeden anladığımıza göre; Evranye²¹⁴ isimli köyde bin akçelik tımar sahibi olan Hasan bu tımarı işletmeyi kendi isteği ile bırakmakta ve ilgiye verilmesini onaylamaktadır.

“Sıra No 694., Sahife 58 ve 29 Cumadelahire 1579 tarihine kayıtlı ikinci bir belge olup, özü şöyledir: “Nahiye-i Güzelcehisar Saruhan, Tımar-ı Hasan, Karye-i Evranova ve gayrihi 3000, Mezkür Şark seferine varmayup tımarı Hüseyin'e tevcih olunduğu badehu tımarını Mahmud'a feragat ettiğini Güzelcehisar Kadısı bildirmekle Hüseyin sefere iştirak ettiğinden ana verilmesi hakkında”.

Bu belge de birinciden bir gün sonraya aittir. Yukarıdaki belgenin devamı ve açıklayıcısı biçimindedir. Yalnız burada bin akçelik tımar öncekinin dışında 3.000 akçe olarak belirtilmiştir. Anlıyoruz ki Hasan 1577'de başlayan ve ilk safhası 1589'a kadar on iki yıl süren İran Seferi'ne katılmamıştır. Tımarı elinden alınmış fakat gönüllü olarak tımandan vazgeçtiği belirtilmiştir. Evranova köyündeki tımarı Hüseyin'e verilmiştir. Hasan ise Mahmud isimli kişiye verilmesini istemiştir. Güzelcehisar kadısının araştırmasına göre Mahmud da doğu seferine gitmemiştir. Hüseyin bu savaşa katıldığından tımarın ona verilmesi gerekmektedir.

Belgenin açıklamasından sonra değerlendiriyoruz ki, İran Seferi sırasında muharebeye katılmayanların elinden tımarları alınmıştır. *“Hükümetin müsaadesi olmadan sefere gitmeyen sipahilerin dirliği elinden alınıp mazul*

²¹³ B.O.A. C. 45, 6/45.

²¹⁴ Muradiye'nin bugün Evrenoz isimli bir köyü vardır.

olurdu"²¹⁵ fikrini de ünlü tarihçimiz büyük eserinde yazmaktadır. 1530 yılındaki Güzelhisar'a ait istatistiklerde kazada oturan mazul (*görevden alınmış*) sayısı ise dokuzdur. Bu durum başka sebeplerle de azledilmiş sipahilerin var olduğunu ortaya koymaktadır.²¹⁶

Defterdeki Güzelhisar'la ilgili üçüncü belge 3.347'nci sırada olup 278. sahifededir. Aynı yıl ve yukarıdaki tarihlerden üç ay sonraya aittir. 1579 tarihini taşımaktadır. Özü: "*Topçu Bostan gelüp Saruhan Sancağında Güzelhisar nahiyesinde altı bin akçe tımarın beratı mucibince zaptı için emri şerif rica etmeğin için tımarı mezbur filfiil üzerine ise zaptı için emri şerif buyuruldu.*"

Güzelhisar nahiyesinde bulunan altı bin akçelik tımarın elinde belgesi olan Topçu Bostan tarafından kanun gereğince alınması için padişahın yazılı emri istenmektedir. Adı geçen tımarı elde etmek için kendisine de padişah emri yazılı olarak verilmiştir. Demek ki, Güzelhisar'da 1579 tarihinde Sokullu'nun öldüğü yıl ve duraklamanın başladığı tarihte, tezkireli bir tımarın padişah emri ile zapt edilmesi için Topçu Bostan'a belge verilmiştir. Tımarlar 6.000 ile 19.999 akçe arasında olduğunda mutlaka İstanbul'dan yazılı emre gerek duyulmaktadır.

Güzelhisar ve civarında öşürü verilen diğer bir ürün de susamdır. Bu bitkinin tanelerinden yağ elde edilir. Ürünün yabancılara satılması yasaklanmıştır. Buna rağmen daha karlı bir fiyata iskelelerdeki gemilere satış yapılmıştır. Susam yağı imalathanelerindeki Yağhane emin ve Mültezimleri daha fazla kar sağlamak amacıyla susamı geçer fiyatın altında almak istemişlerdir. Buna karşı çıkan Güzelhisarlılar durumu şikayet etmişlerdir. 4 Aralık 1579'da Güzelhisar'da Yağhane emirlerinin bu tür hareketlerinin önlenmesi için Güzelhisar Kadısı'na hüküm yazılmıştır. (*BOA. Mühimme Defteri. XLI. 197/447*).²¹⁷

²¹⁵ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C:2, s.569.

²¹⁶ B.O.A. 166 No.lu Defter, s.348.

²¹⁷ Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa kazası, s.257.

XII. Sokullu Mehmet Paşa'nın Ölümünden Sonra Güzelhisar ve Çevresi

Saruhan kadılık sicillerinde 1585 tarihli bir vesikada “*Aliğa Çiftliği*” ile ilgili bir açıklama vardır.

Padişah III. Murad dönemine ait bu vesikanın üst bölümünde Aliğa Çiftliği'nde elde edilen ürünler ve bu ürünlerin öşürü, vergi verenlerin sayısı, şer-i vergilerin dışında örf olarak alınan vergiler, bunların miktarı ve toplamı gösterilmektedir. Osmanlıca divanı-siyakat karışımı bir yazıyla düzenlenen belge Ankara'da oturan Aliğalı Ahmet Coşkun tarafından okunmuştur. Vesikanın orta bölümü Aliğa Çiftliği'nin özelliklerini anlatır.²¹⁸ Alt taraftaki bölümde ise Çınar zaviyesine Nısf ve Siga isimli köylerin (*küçük köyler*) vakfedildiği, zaviyenin bakımı yapıldıktan sonra bu köylerin geliri ile birlikte Aliğa Çiftliği'nden elde edilen gelirlerin tımar olarak padişah emri ile deftere kaydolunduğu görülmektedir.

Güzelhisar'da camisi olan Ali Ağa ile çiftliğe isim veren Ali Ağa aynı kişi değildir. Manisa'da mahallesi ve mescidleri bulunan Ali Ağa da farklı bir kişidir.²¹⁹ Güzelhisar'da camisi olan ve 18. yüzyıl içinde bu kazaya hükmetmiş olan Ali Ağa'ya Himmetoğullarından veya Karaosmanoğulları'ndan Mustafa Ağa'nın damadı olabilir. Çağatay Uluçay da “*Saruhanoğulları ve eserlerine dair vesikalar*” adlı kitabında bu kanaatte olduğunu belirtmektedir. Şimdiki ilçemize isim veren Ali Ağa ise daha önce yaşamış olmalıdır.

Süleyman Menemeni isimli kişi 1550-1640 yılları arasında yaşamış olup, “*Menemen Tarihi*” isimli bir eser yazmıştır. Bu kitap şiir, koşma, beyit, methiye ve hiciv biçiminde kaleme alınmıştır. Şair, Menemen'i anlattıktan sonra Hasan Paşa'nın, Abdi Paşa'nın ve Güzelhisarlı Ali Ağa'nın methiyelerini yapmış ve Ali Ağa'nın ölümünü de anlatmıştır. Bu bölümden sonra Foça'ya gemiyle gelen düşmanla yapılan çarpışmadan bahsedilmiştir.²²⁰ Ali Ağa Çiftliği'ndeki tımarı anlatan belge ile Süleyman Menemeni'nin di-

²¹⁸ Çağatay Uluçay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, 25 Nolu Vesika.

²¹⁹ Çağatay Uluçay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*, s. Önsöz XIII.

²²⁰ Ersin Doğer, *Menemen Tarihi*, s.75-76.

vanında anlatılan Güzelhisarlı Ali Ağa'nın tarihleri birbirine çok yakındır. Aliğa'ya isim veren niçin bu Güzelhisarlı Ali Ağa olmasın? Eğer bu Ali Ağa Çiftliği'nden dolayı isim veren Ali Ağa değilse, gerçek Ali Ağa, Çelebi Mehmed veya II. Murad döneminde yaşamıştır diyebiliriz. Çünkü bölge bu dönemde geniş şekilde tarıma açılmış ve toprağın işlenmesi hükümet tarafından desteklenmiştir. Şu halde şimdiye dek söylenen "Aliğa tarihi IV. Murad dönemine dayanıyor" iddiası belgesiz olduğu için yanlıştır. Bahsettiğim belge ise III. Murad devrine aittir. Aliğa'nın çiftlik olarak tarihi ise en az 1585'e dayanmaktadır.

Tütün Osmanlı İmparatorluğu'na 1590'larda girdi. Yetiştirilmesi ve kullanılmasının acımasızca yasaklanmasına rağmen, çok kısa sürede bütün imparatorlukta karşı konulmaz bir yaygınlık kazandı. 1844 yılına ait bir vergi defterinde Aliğa Çiftliği'nde ekildiği belgelenen tütün, Cumhuriyet döneminde 1980'li yıllara kadar Güzelhisar Ovası'nda çok ekilen bir tarımsal bitki oldu. Başlangıçta ekilmesi Osmanlı Devleti tarafından sürekli olarak yasaklandığı halde zamanla serbest bırakıldı. 1613'de Manisa'nın da bağlı bulunduğu Saruhan vilayetindeki kadırlara şöyle emir veriliyordu:

"Kılar-ı amirem mühimmatı için lazım gelen balmumu miri tarafından ekseri zikrolunan sancaklardan bin dörder yüz akçaya cem oluna gelmiş iken..... vilayet-i mezbure ahalisi duhan içmek mutat etmekle, balmumunun kantarı ikişer bin dörder yüz akçaya furuht olunmağla miriye külli gadr olduğundan gayri killet üzere olmağa bais olup vilayet-i mezburde vaki olan kasabat (biri Güzelhisar olmalı) ve kurada duhan (tütün) içenler men olunması emrim olmuştur. Buyurdum ki emrime muhalif duhan içmeyeler ve içdirmeyesiz ve bağçelerde dahi ekdirmeyüb men ve def eylesesiz".²²¹

Bu yasaklara rağmen Güzelhisar'a 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında tütün girmiştir.

16. yüzyıl sonlarında Güzelhisar civarında yoğun bir biçimde kaçakçılık faaliyetlerine rastlanır.

Osmanlılarda tahıl ihracı padişahın iznine bağlı idi. Ancak Hıristiyan tüccarlar padişahın yasağına aldırıyorlardı. Fransız teknelerine kapitülasyonlarla izin verilenin çok üstünde tahıl dolduruluyordu. Fransız tacirler ayrıcalıklarını kötüye kullanarak Osmanlılarla aralarındaki ilişkiyi bir ara bozdular. Bölgemizden deniz yoluyla teknelerle ve karayoluyla kervanlarla İstanbul'a giden tahıl iaşe ağı parçalandı.

"Küçük memurlardan sadrazamlara kadar hemen bütün Osmanlı idarecileri bu kanunsuz tahıl alımı işine bulaşmıştı. 1592'de Osmanlı dümencileri, Batı Anadolu kıyısındaki Ayazmend (Altınova), Çandarlı, Eski ve Ye-

²²¹ Daniel Goffman, İzmir ve Levanten Dünya, s.66-67.

nifoça, İzmir, Kuşadası, Sisam, Kökova, Acısı limanlarında sandallar ve karamürsellere (Osmanlıların kullandığı küçük tekne) yükledikleri tahılı Ege havzasındaki sayısız adaya götürüyor ve Avrupalı gemi kaptanlarına satıyorlardı. Suğla (İzmir) beyinin bu tekneleri araması, yüklerine el koyması, kaçakçıları ve özellikle askeri sınıf mensuplarını tutuklaması gibi çabaları sonuç vermedi.”²²²

Ege’de kıyı şeridinin dantel gibi girintili ve çıkıntılı olması, Hollanda ve İngiliz gemilerinin açık denizlerde Osmanlı kadırgalarına göre dayanıklı olması, ihtiyaç ve fiyat farkı nedeniyle 16. yüzyıl sonlarında görülen bu ticaret 17. ve 18. yüzyıl içerisinde bölgemizde sürmüştür. Devletin denetimi dışındaki satışlar devam etmiştir. 1713’den 1722’ye kadar İzmir’den Marsilya’ya 419 gemi kalkar. Bunların 169 tanesi yükünü İzmir limanından alır. 250 gemi de kuzeyde Edremit, güneyde Kuşadası’na kadar bu yörede yer alan bir dizi limandan, pazardan ve koylardan yükünü doldurur. Batıya doğru giden bu gemiler en çok buğday ve zeytinyağı götürür. Bölgemizden de böyle on kadar yerden mal yüklenmesi söz konusudur. Birinci derecede önem taşıyanlar Çandarlı (52 gemi), Ayvalık (50 gemi), Aghiassos (Dikili- Bademler karşısında Kalem Adası ve Garip Adası isimleriyle tanınan adalar) (40 gemi), Urla (25 gemi), Sığacık (22 gemi), Edremit (21 gemi). Bunları 8 gemi ile Güzelhisar, 6 gemi ile Dikili ve nihayet her biri 2 gemi ile Foça ve Kuşadası izler. Kalan 22 gemi diğerlerini oluşturur.²²³

Osmanlı döneminde kaçakçılık yalnız tahıl üzerine değildi. Kuru meyve, bakliyat, susam, şap, deri, pamuk ve balmumunu da kapsamaktaydı. Bu mallar bir taraftan yasal ticareti, bir taraftan kaçakçılığı devamlı süren mallar arasındaydı. Geleneksel olarak köylüler hayvan derilerini kasaba ve şehirlere getirir, debbağlar da bunların en iyilerini seçerek sabit fiyatlarla ödeme yapar, sonra da başka tüccarlar kalanları alabilirdi. “1599’da ise debbağ loncasından olduğunu söyleyerek Manisa çevresindeki köylerden kaliteli at, eşek ve katır derisi toplayıp bunları, daha sonra Manisalı Lonca mensupları görmeden vilayet dışından alıcılara satan Ali adlı bir kişinin yakalanması için yardım istenmek üzere yerel debbağların bir temsilcisi İstanbul’a gitmişti.”²²⁴ Her ne kadar Güzelhisar’daki dericilik ile ilgili bir belge yoksa da günümüzde Tabakhane isimli bir mahalle mevcuttur. Güzelhisar’ın o günkü köylerinde hayvancılık bugünkünden daha önemliydi. 18. yüzyılın ilk dönemlerinde Güzelhisar’ın buğday ihraç ettiği de belgelerde belirtilmiştir.

²²² Age, s.33.

²²³ Geçmişten Günümüze Foça, M. Foça’nın Bölge Tarihindeki Yeri, Doç. Dr. Serap Yılmaz, s.30.

²²⁴ Daniel Goffman, İzmir ve Levanten Dünya, s.63-64.

Kaçakçılık bölgemizde yakın zamanlara kadar görülmüştür. 1970 kışında gemi ile gelen mallar Aliğa-Çaltılıdere köyü yakınında Buğday Çukuru denilen koyda saklanmış, küçük teknelerle kıyıya çıkarılan eşyalar ve ticari mallar gizlice kamyonlara yüklenmiş ve yurt içine faturasız satılmak üzere gönderilmişti. Batıdan, ara sıra da Asya limanlarından teknelere yüklenen kaçak mallar birçok tenha kıyıda karaya çıkarılıp, ülkemiz içinde dağıtılıyordu.

XIII. Celali Ayaklanmaları'nın Başladığı Dönemde Kaza-i Güzelhisar

Kanuni Sultan Süleyman'ın son zamanlarından itibaren Batı Anadolu'da yoğun bir halde köylere kadar sözlerini geçiren softa hareketleri oldu.

Devlet idaresinin eyaletlerde ehliyetsiz ellere geçmesi, paranın ayarının bozularak ekonomik durumun gittikçe kötüye doğru yönelmesi, savaşların uzun sürmesi, vergi için iltizamcıların köylülere baskı yapması gibi nedenlerle çiftini bozan reyanın oturduğu yeri terketmesinden dolayı topraklar da işlenemez hale geldi. Şehir ve kasabalardaki yeniçeriler başıbozuk hareketlerde bulundular. Köylü çiftini bozup arazisini terkedince tımarlı sipahi de yeterli ilgiyi görmedi. Gelirlerin toplanamamasıyla disiplin bozuldu. Kaza kadıları da çeşitli sebeplerle halktan para sızdırmak için kanun dışı yollara başvurdular. İşte bu çiftini bozan kişiler, elinden tımarı alınanlar, softalar, Batı Anadolu'da durumundan memnun olmayanlar 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında ayaklandılar. Toprağı terketmekle "büyük kaçgun" yaşandı. Bu arada tüccar mallarına kanunun gösterdiğinden fazla vergiler konmuştu. 1596 Haçova Meydan Muharebesi'nden sonra bu seferden kaçanların elinden de dirlikleri alındı.

Savaş kaçkını tımarlılar, köylüler, softalar asilerin yanına giderek isyancıların kuvvetini arttırdı. Bu isyanlar bölgemizde 17. yüzyıl boyunca zaman zaman sürdü. 18. yüzyıl içinde de geniş şekilde devam etti. Asiler 18. yüzyıl içerisinde Güzelhisar kadısını öldürecek kadar ileri gittiler. Ayanlar topladıkları vergileri İstanbul'a göndermediler. Bu yüzden takibe uğradılar. Hatta halka, kadılar tarafından bu asileri yakalayacaklarına veya haber vereceklerine dair yemin bile ettirildi. Belgelerde böyle tutanaklar mevcuttur. Bu vesikaların birçoğu tarihçimiz Uluçay'ın eserinde yer almıştır. "XVIII. ve XIX. yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri" isimli yapıttaki IC nolu vesika Güzelhisar halkının da böyle bir dayatmayla karşı karşıya kaldığına örnek oluşturmaktadır.

Eşkiyalar ırza, mal ve mülke, cana tecavüz ediyor, hayvanlarını beslemek için soygun yapıyor, ekili araziye tahrip ediyor ve yol kesiyorlardı. Saruhan Sancağı'nın eşkiyası en yoğun yeri Yuntdağ'dı. Güzelhisar kaza-

sının birçok köyü de bu dağ içinde yer almaktaydı. Kilise köyü (*Zeytindağ*), Dereköy (*bugün dağılmış*), Tavukçukuru, Özlüce, Seklik, Yuntdağı gibi köyler, Güzelhisar kazası sınırları içinde ve yakınındaki şakilerin kol gezdiği mıntıklardı. 19 Mart 1685 yılında suçluları yakalayıp Saruhan Sancağı merkezine doğru götürmek isteyen Musa Ağa'nın önüne geçen Kilise (*Zeytindağ*) köylü "*Küçük Hatip*", "*Müneveroğlu*" ve "*Bayrakdar İmam*" isimli şakiler, yakalanmış adamları serbest bıraktırdılar, görevlileri yaraladılar, eşyalarını ve silahlarını alıp kaçtılar.²²⁵

Devlete asi olanlar saklanabilmek için bazı köy ağaları ve ayanlarla işbirliği yapıyorlar, köylerden ve mandıralardan yiyecek alıyorlardı. Atlarına ve kendilerine yiyecek bulmak için görevlilerle ve halkla çarpışmalara girdikleri oluyordu. Bu çarpışmalar esnasında yakında bulunan köyler kısmen veya tamamen yakılıp yıkılıyordu.

Aşiretlerin de durmadan yer değiştirmeleri bir takım karışıklıklara sebep oluyordu.

Osmanlı idaresi nakit para sıkıntısı nedeniyle onaltıncı yüzyılın sonlarında iltizam sistemini genişletti. Bir yerin gelirini alan mültezim devlete ödediği parayı çıkarmak için çiftçilere baskı uyguluyordu. "*17. yüzyılın ilk yıllarında gümrük gelirleri de artık düzenli olarak üç yıllık dönemler için iltizama veriliyordu.*"²²⁶ Mültezimlerin amacı en kısa zamanda en çok geliri elde etmektir.

Yusuf Paşa 1606 yıllarında Aydın ve Saruhan Muhassılı ve beylerbeyi rütbelidir. Onun bir mektubundan öğrendiğimize göre, Saruhan Tuzlası, Sart Yağhanesi, Kurşunlu Kaplıcaları, Saruhan Tahinhaneleri, Yürüklerin düğünleri vergileri kazaların öşürleri iltizama verilmek suretiyle toplanıyordu. Mektubun tesbitine göre Güzelcehisar (*Menemen*), Tarhaniyat, Kayacık mukataaları 1601 yılında Oğlan Mehmed ve Kadızade Mehmed Çavuş'a iltizama verilmişti. Mektupta diğer birçok yerle birlikte Güzelhisar'ın vergi gelirlerinin adı geçen kişilerin zimmetinde olduğu ifade edilmektedir.²²⁷ Güzelcehisar ve civarı mukataası, Saruhan Memlehası (*şimdiki Aliağa plajları içindeki Güzelhisar tuzlasıdır.*) Mukataası, Akkeçili Yürükleri Mukataaları 1609-1610 yıllarından itibaren üç yıl olmak üzere Manisalı Kurd Bey ile Tire'nin Kızılcaavlu (*şimdi Bayındır'ın köyü*) köyünden Mehmed Bey'e iltizama verilmiştir. Konu olan hüccet 1611 yılında kaleme alınmıştır.²²⁸

²²⁵ Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, Vesika 212.

²²⁶ D. Goffman, İzmir ve Levanten Dünya, s.103.

²²⁷ İbrahim Gökçen, Saruhan'da Yörük ve Türkmenler, s.72-73.

²²⁸ İbrahim Gökçen, Saruhan'da Yörük ve Türkmenler, s.72-73.

Mayıs 1609'da İstanbul, Saray kileri için Ramazan isimli güvenilir bir kişiyi bölgeye gönderilmiş, İzmir, Manisa, Sakız, Menemen, Nif, Foça, Güzelhisar, Ayasuluğ, Marmara, Ilıca, Birgi, Nazlı ve Karaburun kadınlarından 2.000 kantar çekirdeksiz üzüm, 1.500 kantar siyah kuru üzüm, 150 kantar badem, 150 kantar balmumu, 200 kantar zeytinyağı, 500 kile böğürlice, 200 kantar Urla sabunu, 40.000 adet tatlı nar, 200 adet kutu inciri, 200 kutu petekli bal, 500 kantar incir, 150 kantar üzüm pestili (*nişasta ile elde edilen üzüm ezmesi*), 200 kantar zerdali, 300 kantar bal, 100 kantar armut kurusu istenmiştir.²²⁹ Padişah yukarıda bahsi geçen sancak ve kaza kadılarının listesi belirtilen ürünü acele tedarik edip Ramazan'la İstanbul'a göndermelerini istemektedir. Bu yazıda yabancılara balmumu satılmaması da tenbih edilmektedir. Eğer askeriyeden bir kimse iskelelere yanaşan kafir teknelerine balmumu satmaya kalkışursa, isminin bildirilmesi, eğer bu kişi sivil ise mahkeme yoluyla cezalandırılıp gereğinin yapılması istenmektedir.

17. yüzyıl içinde eşkiya korkusu ile göçeden halkın arazisini zaptedip bu yerlere ev ve ahır yapıp yerleşen kadılara da rastlanmıştır. Bazı kadılar halka çok zalimce davranmıştır. Rüşvet aldıkları gibi evlenme vergilerini de arttırıp halkı soymuşlardır.

Rebiyyülevvel 610 tarihli bir hüküme göre Güzelhisar kadısının halktan zorla koyun aldığı ve halka zulüm yaptığı tesbit edilmiş, bizzat yargı önüne çıkarılıp ifadesinin alınmasına karar verilmiştir.²³⁰ Bu olaydan bir yıl sonra 1611 yılında Güzelhisar kazası Çıtak Deresi'ndeki Ahmed Dede hanikahu kendilerine ait olduğunu, daha önce verilen belgenin Celali perişanlığında yitirildiğini belirten Şehzade Mustafa Çelebi Manisa kadısından belge (*hüccet*) talep etmiştir. Şahitlerin ikrarıyla istenen belge kendisine verilmiştir.²³¹

Evliya Çelebi'nin Güzelhisar'a gelmesinden 58 yıl önce 1613 tarihli bir kayıta Sultaniye Müderrisi Kasım, babasının Güzelhisar'da bir cami yaptırmakta olduğunu, caminin tamamlanması için kendisine 6 ay izin verilmesini istemiştir.²³² Balaban Paşa Camisi kiliseden bozma olduğuna göre şimdi Ali Ağa Camisi dediğimiz yerde yapılan ilk cami olmalıdır. Bu belge bize kadınların doğrudan bağımsız olarak İstanbul'la yazışma yapabildiklerini de göstermesi açısından ilginçtir.

1620 yılı Manisa Mahkeme-i Şer'iyeye sicillerine göre İstanbul Sarayı kileri için Menemen Güzelhisar kazası kadısı dahil 1609 yılında istenen

²²⁹ Çağatay Uluçay, XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşk., Ç. Vesika 12, S:128.

²³⁰ Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.138-139.

²³¹ İbrahim Gökçen, XVI. ve XVII. Saruhan Zaviye ve Yatırları, s.81,82.

²³² Feridun Emecan, XVI. Asırda Manisa kazası, s.96.

üzüm, incir, armut kurusu, badem gibi ürünler tekrar istenmektedir.²³³ Bölge kadılarında talep edilen bal ikiyüz kutudur. İsmi söylenen "kutu" bir Osmanlı ölçüsü olup, bugünkü ölçüyle bir kutu yaklaşık 12-12,5 kg.'dır. $200 \times 12,5 = 2,5$ ton istenen balın toplam miktarıdır. Anlıyoruz ki Topkapı Sarayı bir yılda 2.500 kg.den az olmamak üzere bal tüketmektedir.

1633 yılında Manisa'da bir mahkeme görülür. Belgeden öğrendiğimize göre 1632 yılında isyan eden İlyas Paşa'nın adamları birçok köye gidip soygun yapmıştır. Aslen Bergamalı olup sonradan Güzelhisar'a bağlı Koyuneli köyünde oturan bir şahsın özel eşyaları çalınmıştır. Eşyaları, elbiseleri alınan ile alan mahkemede yüzyüze biraraya gelir. Dava alenen yapılır. Nasihatçılar da araları açık bu iki kişinin arasını bulur. Çalınan eşyalarla birlikte masrafları için zorla alan veya çalan kişiden bin akçe alınıp zarar görene verilir. Bu iki kişi barıştırılır. Olay da kadılık siciline tanıklarla birlikte geçer. Bahsedilen Koyuneli köyü bugün de mevcuttur. Yuntdağ köylerinde ipek ve ibrişim gibi kıymetli kumaş ve ip kullanılması dikkat çekicidir. Bu tarihlerde dürüst devlet görevlileri zorbaları yakalamaktadır. Kadıların içinde vazifesini suistimal edenler olduğu gibi, yasalar çerçevesinde yargı işlerini hakça sonuçlandıranlar henüz azalmamıştır.²³⁴

1641 yılında İstanbul'dan divandan İzmir ve Manisa Kadılarına gelen yazıda bölgemize gelen İstanbul tüccarının yeterli erzakı bulamamasından şikayet edilmektedir. Buna sebep de bazı kişilerin keferle sermayesi ile köy köy dolaşarak zahire almalarıdır. Satın alınan erzak fiçılara doldurulup develerle nakledilmektedir. Kefereler daha fazla nakit ödediklerinden zahirenin pahalalanmasına sebep olmaktadır. Sabuncular dahi hileli sabun üretmek zorunda kalmıştır.²³⁵

13 Nisan 1645 tarihinde Güzelcehisar kazasına bağlı Temaşalık (*Şakran yakınları*) isimli mevkiye bazı yörükler çadır kurup, deve, büyükbaş ve küçükbaş hayvan otlatmakta ve padişah fermanı ile yalnız yazlık ve kışlak otlakiye parası ödemektedirler. Yasa üzere ödeme hayvanla yapılmaktadır. Burada bulunan bir grup yörükten Ömer Ağa bedel-i nüzul adı altında hemşehrilik vergisi toplamıştır. Bahsi geçen yörükler buraya II. Murad döneminde gelmişlerdir. Durumları onun zamanında defter-i hakaniye kaydedilip berat verilmiştir. Avarız gibi vergi şimdiye kadar ödememişlerdir. Ömer Ağa bunların beratlarına bakmadan 120 kuruş almıştır. Mahkeme önünde Ömer Ağa bahsi geçen parayı kendilerine geri vermiştir. İki taraf anlaşınca mahkeme de delillere ve tanıklara dayanarak hüccet yazmıştır. Anlaşıyor

²³³ Çağatay Uluçay, XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşk., s.48.

²³⁴ Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s. 273-274 (*İlyas Paşa 1632'de Manisa'yı İşgal Edip Yağmalattı*).

²³⁵ Daniel Goffman, İzmir ve Levanten Dünya, s.64-65.

ki yörükler baharda birkaç aylığına buraya gelmiştir. Sıcak mevsimde hayvanları ile daha yukarılara göç edeceklerdir. Sürekli olarak bir yerde oturmamaktadırlar. Önlerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvanları, yanlarında develeri ve üzerlerinde çadırları ile daima otlak için göçmektedirler.²³⁶

17, 18. ve 19. yüzyıllarda deve Saruhan Sancağı'nın en önemli ulaşım araçlarından biri olmuştur. İran İmparatoru Kiros, MÖ 546'da Anadolu'ya saldırıp Lidya hükümdarı ünlü Karun'un memleketi üzerine yürür. Bu orduda deve olduğu bilinmektedir. Deve kanaatkar bir hayvandır. Anadolu iklimine dayanıklıdır. Ticaret eşyaları taşıdığı gibi, orduya ait zahire ve bazı harp vasıtalarını taşımak için kullanılmıştır. Güzelhisar Tuzlası'nın ürünleri İç Batı Anadolu'da Afyon'a kadar olan sahalara develerle taşınmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı zaptettikten sonra oradan bazı devecileri tuz taşımak üzere Batı Anadolu'ya getirdiği bilinmektedir. Güzelhisar'ın kazalıktan köye dönüştüğü dönemlerden seferberlik yıllarına kadar bazı Arap ailelerin Güzelhisar'da Lalelik denilen mevkide oturdukları ve bu arapların devecilikle uğraştığı bilinmektedir. Belki de bu Arap deveciler de Yavuz'un getirdiklerindedir.

1670 yılında ordunun zahire ve diğer yüklerini taşımak üzere Saruhan livasından deve temin edilmesi istendi. Kazalara yapılan deve taksimi şöyle idi. Manisa Merkez kazası 181 baş deve, Gördük 22 baş deve, Kaza-i Güzelhisar 16 baş deve, Kaza-i Atala 20 baş, Kaza-i Marmara 15 baş, Kaza-i Gördes 60 baş, Kaza-i Akhisar 40 baş, Kaza-i Foça 16 baş, Kaza-i Timurcu 40 baş, Kaza-i Tarhanyat 69 baş, Kaza-i Borlu 10 baş, Kaza-i Nif 40 baş.²³⁷ Bu develer sarbanlar vasıtasıyla istenilen yere götürülecekti.

Çocukluğumda da Güzelhisar köyünde yukarıda verilen sayıya yakın deve besleniyordu.

²³⁶ Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, Vesika 114.

²³⁷ Ç. Uluçay, Manisa Mahkeme Sicilleri, 17. yy. Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşk., s.54.

XIV. Evliya Çelebi Güzelhisar'da

Ünlü seyyahımız Evliya Çelebi 1611 yılında İstanbul'da doğmuş, 1682'den sonra Mısır'da ölmüştür. Medrese'de okuduktan sonra hafız olmuş, IV. Murad devrinde saraya girmiştir. Topkapı Sarayı'nda iyi bir eğitim almıştır. Burada aldığı dersler arasında güzel yazı ve musiki de vardır.

Çelebi 1630'da gezilere başlamış, on yıl İstanbul'un tüm köşelerini, eğlence yerlerini, kültür yuvalarını ve dini yapıları, çarşı pazarları gezererek eserinde anlatmıştır. 1640 yılında İstanbul dışında seyahate başlamış, elli yıldan fazla gezmiştir. Anadolu'da Bursa, İzmit, Trabzon, Sivas, Van, Diyarbakır, Bitlis gibi önemli kentleri görmüş, gördüklerini ve duyduklarını yazmıştır. Bugün, ülkemiz dışında olan Filistin, Irak, Hicaz, Mısır, Sudan, Rumeli ve Balkanlar ile İran, Kafkasya, Kırım, Macaristan, Avusturya, Almanya, Hollanda, Polonya, İsveç, Rusya, Yunanistan, Arnavutluk ve Ege adaları gibi birçok yöreyi dolaşmıştır.

1671 yılında Çelebi, İstanbul'dan Bergama'ya uğramış, burada ablasının mezarını ziyaret etmiştir. Aynı yıl temmuz ayı ikinci yarısında Kazai Güzelhisar'a gelmiş ve burada bir gün öğleden sonra ve bir gece konaklamıştır. Buradan önce güneye doğru Arapderesi ve Öküzköy yoluyla Gediz'e doğru ilerlemiştir. Önce Foça'ya gelmiştir. Kalenin tamirinde İzmirli Ahmed Ağa'ya yardım etmiştir. Daha sonra Melemen üzerinden İzmir Sancağı'na uğramıştır. Eserinde Güzelhisar konusu kısaca şu şekilde geçmektedir:

"Melemen Güzelhisarı; Gazi Hüdavendigar ...de Sarhan Bey elinden almıştır. 150 akçe kazadır. Kalesi bir bayır üzerinde viranca dörtgen şekindedir. Aşağıda varoşu 800 toprak ve kiremit örtülü evlerdir. 8 mahalle, 13 mihraptır. Cami, han, hamam ve mektepleri vardır. Havası o kadar latif değildir.

Pamuğu, simsimi (susam), kavunu, karpuzu çoktur. Buradan da kıbleye korkunç tehlikeli yollar geçerek gittik".²³⁸

²³⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Türkçeleştiren: Zuhuri Danişman, C.13, s.78; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Çeviren: Mümin Çevik, C.8, s.528; Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, C.13, s.170.

Çelebimiz Güzelhisar'ı Gazi Hüdavendigâr'ın (*I. Murad*) Saruhanoğlu'ndan aldığını belirtse de, gerçekte onun oğlu Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlılara geçmiştir. Kalesi bayır üzerinde denilen yer, şimdi bizim Kocatepe (*ya da sadece tepe*) dediğimiz yerdir. O gün de viranca olan kalenin temel kalıntıları günümüzde de dikkatli gözler tarafından tespit edilmektedir. Varoş, sur dışı mahalleleri kasteder. Tüm kasabanın etrafında sur yoktur. Burada anlatılmak istenen Mustafa Dede türbesiyle Balaban Deresi arasındaki yerleşimdir. Gerçekten onyedinci yüzyıl ikinci yarısında 800 ev varsa, nüfus 3000'in üzerinde olmalıdır. 1530'da iki mahalle varken, 1671'de 8 mahalle oluşu şaşırtıcıdır. Tabakhane, Bölücek, Cami mahalleleri dışında diğerlerinin adı belirsizdir. Ancak bugün Lalelik dediğimiz mevkide eski yerleşim yeri olduğu söylenmektedir. Yılmaz Öztuna 13 mihrap yerine 2 cami, 11 mescid diye belirginleştirmiştir. İki cami eski şekliyle olmasa da halen ayakta. Mescidlerin üç tanesinin yeri belirlenebilmiştir. Bunlar Lalelik'te su deposunun altında, ilk büyük mezarlığın köşesinde ve Mustafa Karadayı'nın evinin güney yönünde yer alan büyük melengiç ağacı dibindedir. Çıtak'ta Ahmet Dede yatırı yanındaki mescidler gibi olanlar da bu sayıya dahil olmalıdır.

Güzelhisar'daki hanın yeri belirlenememiştir. Çarşıya yakın yerde olduğunu tahmin ediyorum. Kaç adet sıbyan mektebi (*ilkokul*) olduğu bilinmese de en azından camilerin yanında birer okul olduğu yaşlılarca söylenmektedir. Yaz mevsiminde poyrazın çok kuvvetli estiği dönemde Güzelhisar'dan geçen Evliya Çelebi havasını pek hoş bulmamıştır.

Başlıca önemli ürünleri pamuk, susam, kavun ve karpuzdur. Bu ürünlerin diğer ürünlere göre daha çok ekimi yapılmaktadır. Kavun ve karpuzun develere, kağnılara yüklenip şimdiki Aliğa ilçesi iskelesinden adalara taşındığı yaşlılarca söylenmiştir. 1955 yılı öncesi Güzelhisar Çayı Kozlar mevkiinde o ünlü kavun ve karpuz hala çok miktarda ekilmekteydi. Saruhanoğulları bölgesinin son ünlü tarihçisi Çağatay Uluçay Evliya'dan alıntı yaparak "*Memduhatından penbesi ve semsemi ve kavun ve karpuzu çoktur*" deyip seyahatnamenin 9 C. ve 82. sayfasını kaynak göstermektedir.²³⁹ Pamuk, susam, kavun ve karpuzun övülecek derecede bol olduğu belirtilmiştir.

"*Türk Kültüründe Menemen*" adlı eserde yer alan Prof. Mehmet Şeker'e ait makalede "*Melemen Güzel Hisarı*" adıyla Menemen'de küçük bir kale bulunduğu ifade edilmektedir. (*Seyahatnamenin. M.E.B. çevirisi C.9, sayfa 82'den alınmıştır.*) Oysa bize göre anılan kale eski Güzelhisar kazasına aittir.

²³⁹ Çağatay Uluçay, XVII. yüzyılda Manisa'da Ziraat Ticaret ve Esnaf Teşkilatı, s.39.

XV. Köprölüler Devri'nden Sonra Bölgemizdeki Olayların Günümüze Yankıları

Aydın ve Saruhan sancakları köy ve kasabalarında eşkiyalar on yedinci yüzyıl süresince de görüldü. Sancak muhassılları eşkiya takibi için asker topladılar. Kimisi kasabaların etrafını surla çevirmek için halkla birlikte padişaha dilekçe sundular. Eşkiya takibine çıkan bazı muhassıllar eşkiya ile birlikte hareket ettiler. Köprölüler idareyi aldığı dönemde Anadolu'da isyanlar sürüyordu. Levend, sekban ve sarıcalar şehir, kasaba ve köyleri yağmalyordu. Muhassıllık, kadılık, mültezimlik gibi görevler rüşvetle alınır, satılır hale gelmişti. Bir kısım köy halkı da çiftlerini bozup şehir ve kasabalara göç etmişlerdi.²⁴⁰

Köprölüler devrinde alınan tedbirlerle asayiş düzeldi. Dışta da birtakım başarılar kazanıldı. Çanakkale Boğazı'nı kapatan Venediklilerin eline geçen Bozcaada ve Limni geri alındı. Boğaz açıldı. Büyük oğlu Fazıl Ahmet Paşa zamanında Girit alındı. Avusturya ve Lehistan üzerine başarılı savaşlar yapıldı. Bu sadrazamlar zamanında Osmanlı Devleti en geniş sınırlarına ulaştı.

Köprölüler devlete sadakatla hizmet ettiler. Maliyeyi düzelttiler. Anadolu'da eşkiya takibinde başarılar kazandılar. 1658 yılında Ilıca-i Bergama'da (*Turanlı bucağı*) Donanmacıoğlu Mehmet, Abdurrahmanoğlu Sivribölükbaşı, Arapbölükbaşı, Baba Kerim, Karga gibi eski yeniceri bölük ağaları eşkiyalığa soyundular. Başlarına topladıkları işsiz, güçsüz adamlarla şakilikle yol kesmeye ve kasabaları soymaya başladılar. Köprülü Mehmet Paşa Vezir İsmail Paşa'yı Manisa ve İzmir'e eşkiya takibine gönderdi. Donanmacıoğlu ve Sivribölükbaşı isimli şakiler yakalanmadığı için Vezir-i azam Köprülü, Aydın'daki tüm görevlilere şiddetli bir kınama yazısı göndermişti.²⁴¹ Daha sonra İsmail Paşa müfettiş sıfatıyla Anadolu'da askeri sınıftan birçok eşkiyayı ve sahte seyyidleri temizledi.

²⁴⁰ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C.III, s.386.

²⁴¹ Ç. Uluçay, XVI. Yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.81.

Güzelhisar kazasının eşkiyalık konusunda en tehlikeli bölgesi Yunt Dağı tarafları idi. Burada arazinin dağlık olması, dağ içinde Yörük ve Türkmenlerin hayvanlarıyla gezmesi, yeterli yol olmaması nedeniyle eşkiyalar rahatlıkla saklanabiliyordu.

1681 yılında Yuntdağ halkı ve burada ticaret yapan kimseler asayişin bozukluğundan şikayet etmişlerdi. Saruhan Mütesellimi (*sancakbeyi ve vergileri toplayan*) Ahmed Ağa vekil olarak yerine Mustafa Bey'i göndermişti. Mahkeme de Manisalı kadılarından Sanizade Abdullah Efendi'yi bu işe memur etmişti. Abdullah Efendi de beraberindeki heyet ile Güzelhisar'ın Tavukçukuru, Seklik ve Özlüce bölgelerini tarayıp teftiş etmişti. Tavukçukuru'nda aynı köyden Abdullah Beşe ve Peymanoğlu Kara Veli ve Kavakçı isimli kimseler, Balabanlı isimli köyde ise köy imamı Mustafa Halife'nin isyan edip yolcuların önüne geçip eşkiyalık yaptıkları, yol kestikleri, yolcuların eşyalarını yağmaladıkları ve onları yaraladıkları tesbit olunmuştu.²⁴²

1685 yılında eşkiya müfettişinin gönderdiği Mübaşir Musa Ağa; Güzelhisar kazasının Kilise köyünden Küçük Hatip ve Münevveroğlu ve Bayrakdar İmam namındaki şakilerin de aralarında bulunduğu, on eşkiyayı zincire vurup götürürken; Yunt Dağı'nın Dere köyünden Hacı Süleyman, elli kadar eşkiya ile Musa Ağa'nın önüne geçip, zincirli eşkiyaları kurtarmış, Ağa ve yardımcılarını soyup Musa Ağa'nın iki arkadaşını yaralamış ve birini de alıp götürmüşlerdi.²⁴³

Yine 1685 yılında Seyyid İbrahim, toplanan vergileri İstanbul'a götürürken, Kilise ile Güzelhisar yakınında Zeytinlibel'de eşkiya tarafından soyuldu. Eşkiyanın yakalanmasına mübaşir (*müfettiş*) gönderildi ve bu bölgede bulunan Mütesellim, Kethüdayeri ve Yeniceri Serdarının da mübaşire yardım etmeleri emredildi.²⁴⁴

Bu eşkiyaların yakalanıp hazinenin bulunduğu ya da geri getirildiği şeklinde bir bilgiye belgelerde rastlanmamıştır.

1683 yılında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa II. Viyana Kuşatması'nda başarısız olmuş, savaş alanını terk etmişti. Belgrad'da idam edildikten sonra Avusturyalılar Osmanlı Devleti sınırları içinde savaşlarını sürdürdüler. Avusturya, Venedik, Lehistan ve Ruslarla 16 yıl dört cephede savaşıldı. Bu savaş sırasında, sefer masraflarını karşılamak üzere her eyalet ve sancağa Hane-i Avarız isimli ihtiyaç vergisi salındı. Önceleri sıkıntılı durumlarda alınan bu vergi, zamanla barış döneminde de halktan toplanmaya başlandı.

²⁴² Ç. Uluçay, XVI. Yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.74.

²⁴³ Ç. Uluçay, XVI. Yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.75 (*Bkz. Vesika 212*).

²⁴⁴ Ç. Uluçay, XVI. Yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.75.

1686 yılı Saruhan Sancağı'nın Hazine-i Amire'de kayıtlı bulunan avarız hanelerinin kazalara dağılımında Güzelhisar'a düşen avarız miktarı şöyledir:

Kaza-i Güzelhisar'da Hane 146, Piyade 3, Yekün 149, Bedel-i mütekaidin 8 nefer, fi 35, an yekün avarız 5.215 akçedir. Kazalar içinde en çok avarız ödeyen 21.735 akçe ile Menemen'dir. İkinci sırada ise 13.989 akçe ile Demirci gelmektedir. Foçaların avarızı 1.680 akçedir. Gördük kazasının (*Akhisar-Selçikli köyü*) avarızı ise yekün 533 akçe olarak kayıtlarla en son sırada yer almaktadır. Merkez kaza dışında defterde ismi bulunan onüç kaza içinde avarız vergisi ödeme bakımından Güzelhisar beşinci sıradadır.²⁴⁵

1699 yılında Karlofça Anlaşması yapılmış ve bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti ilk defa toprak kaybedip, gerileme dönemine girmiştir.

²⁴⁵ Ç. Uluçay, XVI. yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.99-100.

XVI. Bölgesel Voyvodaların Güçlendiği 18. Yüzyılda Güzelhisar

*“İnsanoğlu bu;
Sadece meyvalardan ve hazlardan ibaret değil
Bir dilimi zehir zıkkım;
Bir dilimi candan tatlı
İnsanın tarifi bu oğul, sevdanın değil.”
(Bedri Rahmi Eyüboğlu)*

Bu çağın en büyük olayı 1727’de Osmanlı Devleti’nde matbaanın kurulması idi. İmparatorlukta bu olay Avrupalılaştırmanın başlangıcı kabul edildi, Yüzyılın ilk dönemlerinde Sırp ve Karadağlıların Rusların teşvikiyle isyan girişimleri oldu. Bazı savaşları kazanıp, bazılarını kaybederek yüzyıl boyunca aralıklı da olsa Ruslarla ve Avusturyalılarla savaşıldı. Kazandığımız bazı başarılar varsa da çoğu yitirildi. Ekonomik kaybımız da çok büyük oldu. Yüzyıl sonunda güçlü Osmanlı maliyesi tamamen boşaldı. Prut Savaşı kazanılsa da, değerlendirilemedi. 1736 yılından sonraki muharebelerde Azak Kalesi elimizden gitti. 1737-1746 arasında doğu komşumuz İran’la çarpışmalarımız oldu. 1738-1739 hem Rus, hem de Avusturyalılarla harbiz devam etti. Bu arada Fransa Osmanlı Devleti’nden yeni yeni imtiyazlar kopardı. 1768-1774 Ruslarla çarpışan Osmanlı Devleti, büyük kayıplar verdi. 1771 yılında Rus donanması Ege Denizi’nde ticareti engelledi. 1788-1791 yıllarında Osmanlı Devleti Avusturyalılar ve Ruslarla ayrı ayrı cephelerde çarpışıyordu. Ruslarla yapılan savaşlar ülkeyi maddi ve manevi felakete sürükledi. Hazine ardarda harplerle eridi. Devlet sikke ayarını düşürmek zorunda kaldı. Artan enflasyon toplumu bunalıttı.

Devlet bir taraftan da isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı. Patrona Halil İsyanı başkentte Lale Devri’ni ve barış içindeki yaşamı sona erdirdi. Vergilerin ağırlığı, asayişin bozukluğu, köylüye yaptırılan angaryalar, reyanın yerlerini terketmesine neden oldu. Leventler “kapusuz” kalınca halkı soymaya başladı. Yüzyılın ikinci yarısında ayanlar güçlendi. Bölgesel olarak güçlenen ayanlar; vali, sancakbeyi, kaymakam olarak da görev almaya

başladılar. Bu yüzyıl içinde Aydın eyaletindeki Sarıbeyoğlu'nun isyanı İstanbul'u oldukça zor durumlara düşürdü. Daha sonra olaylar içinde bölge ayanlarından bahsedileceği gibi, ayanlık kurumu ayrıca ele alınıp konu tekrar aydınlatılacaktır.

Böyle olaylar devam ederken bir yandan iyi şeyler de yapıldı. İstanbul'da çini ve kumaş fabrikaları kuruldu. Orduyu ıslah etmek üzere girişimler yapıldı.

Belgelerde kazamız civarında ve tüm Ege'de eşkiyaların gezdiği ve takibatlarının yapıldığı Şakranlıların ecnebilere izinsiz buğday sattığı, bu yüzden halkın yemine bağlandığı yazılmıştır. Bölge asayişinde çok önemli iki olay dikkat çekicidir. Bunlar Güzelhisar kervanının soyulması ve Güzelhisar Kadısı'nın eşkiyalarca katledilmesidir. ve halen söylenegelmektedir. Ali Ağa Camisi de bu yüzyıl içinde inşa edilmiştir. Güzelhisar Voyvodası Zeynelabidin'in Menemen Voyvodası'yla kavgası, işten el çektiği halde Foça civarının vergilerini toplaması, ayanlık kurumunun merkezi otorite karşısındaki gücünü göstermektedir. Bergama Voyvodası Arapoğlu Hacı Mehmet Ağa ile Karaosmanoğlu'nun adamları Çıtak yakınlarında birbirleriyle savaşırlar. Köylerden çok ölen ve yaralanan olduğu kadılık sicillerine dahi işlenmiştir. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde Esseyid Ali Ağa, Arapoğlu ile siyasi ve ekonomik mücadeleye girer. Olaylar Kilise köyü (*Zeytindağ*) yakınlarındadır. Ali Ağa tuzla işletip, Güzelhisar ayanı olan ve cami yaptıran kişidir. Ali Ağa'nın kardeşleri ve yeğenleri de bölgesel olaylarda söz sahibidir.

1709 yılı Şubat ortalarında padişah tarafından Saruhan Sancağı'ndaki Gördük (*Akhisar'ın kuzeyindeki Selçikler köyü*), Gördes, Kayacık (*Gördes'e bağlı merkez köy*), Akhisar, Yunt Dağı (*İsmailli köyü*), Güzelhisar-ı Menemen (*Aliağa'nın köyü*), Foça, Nif (*Kemalpaşa*) ve Manisa merkez kadısına, kethüdayer'lerine (*sipahi zabitleri*), yeniçeri serdarlarına, evkafı hümayun zabitlerine (devlet hazinesini koruyan mali polis), vilayet ayanlarına, vilayet ve sancaklardaki üst bürokratlara bir ferman gönderilir.

Padişah tuğrası ile mühürlenmiş bu yazıdan öğrendiğimize göre tüm eski Ailois ve İonia bölgesinde Kaz Dağları'ndan Aydın dağlarına kadar olan alanda geniş bir mahalde önemli ekşiyalık ve soygunlar görülmektedir. Sığla (*İzmir Sancağı*) mütesellimini Söke'nin Yeniköy Çiftliği'nde gafil avlayarak hizmetçisiyle birlikte öldürmüşlerdir. Diğer adamlarını yaralayıp mallarını ve erzakını yağma etmişlerdir. Yardımcısının da yeni yetme oğlunu kaçırmışlardır. Bu eşkiyalar Karakayalı Mehmed, Sakar Mustafa, Yanık Mehmed, Sardlı Mehmed ve Delioğlan isimlerini taşımakta olup bunlara bağlı seksen kadar eşkiya da yanlarında gezmektedir.

Aynı eşkiyalar Tire'nin Subaşı köyünü (*bugün Torbalı'nın köyü*) basıp yedi adet beygir çalar. Subaşı ve yakın köylerin de yardımıyla eşkiya Sard-

lı Mehmed oracıkta öldürülür. Torbalı'da Derviş Ağa Çiftliği'ndeki çiftlik yöneticisi de eşkiyalara yataklık etmektedir. Diğer yataklık edenlerden biri de Güzelhisar-Yunt Dağı bölgesinde Fazlı Bölükbaşı denilen şakidir. Aydın Sancağı Mütesellimi İbrahim Zade, Sardlı Mehmet ile Yaylaoğlu İsa'nın başını İstanbul'a yollar. İsmi geçen eşkiyalar en çok Yunt Dağı'nda faaliyet göstermelerine karşılık zaman zaman İzmir ve Kuşadası'na geçerek, buralarda bazı köyleri basmaktadırlar. Yolcuları da soyup, direnenleri yaralamaktadırlar. Daha önce Bergama-Güzelhisar Kervanını da bunlar soymuşlardır. Yükleriyle on iki katırlık mal ve erzakları çalıp, bu malları ve katırları, Sığla Sancağı-Alaman Dağı (*Madra*)-Yunt Dağı'nda bulunan bulunan arkadaşları ile yataklık edenlerin yanlarına saklamışlardır.

Adı geçen eşkiyaların Balıkesir, Sındırgı, İvrindi, Edremit ve Kemer, Başgelenbe (*Kırkağaç ilçesine bağlı bir bucak*), Bilecik ve Bigadiç kazaları, Saruhan Sancağı'nda Manisa, Gördük, Gördes, Kayacık, Akhisar, Menemen, Yurtdağı, Güzelhisar, Foçalar ve Nif kazaları ile Hüdavendigar Sancağı'nda bulunan Kepsut ve Tarhala (*Soma'nın bir köyü*), Karesi Sancağı'nın Bergama kazalarını geçit yaptıkları bilinmektedir. İzmir içinde saklandıkları gibi, Kazdağı, Madra Dağı ve Yunt Dağı'nda da yatakları vardır. Bu eşkiyaların yakalanıp ele geçirilmesi için bir de müfettiş görevlendirilmiştir. Padişah *"Müfettişe yardım ettiğiniz gibi kaza kadılarına da yardım ederek bu eşkiyaları Allah'ın yardımıyla yakalamalısınız. Kaza halkı birlikte hareket ederseniz, şakilerin ele geçirilmesi kolaylaşacaktır. Tembellik, miskinlik yapmayınız. Şayet görevinizi ihmal ederseniz en şiddetli şekilde cezalandırılırsınız. Özür göstermeyip fermanıma uyunuz. Benim tuğramı görüp itimad ediniz."* demektedir.

Fermandan öğrendiğimize göre Güzelhisar kervanı yüzyıl başlarında soyulmuştur. Eşkiyalık Ege ve Marmara'ya yayılmıştır. Eşkiyanın yağmasından zarar gören bazı çiftçiler yerlerini terkedip daha emin sancak merkezlerine göçmüştür. Bu bölgede bu devirde nasıl bir ortam vardır ki eşkiyalar kol gezebilmektedir. Bunu iyi düşünmek gerekir. Bazı devlet görevlileri öldürülüp, çocuklar da dağa kaldırılmıştır. Dağda yardımcı bulabildikleri gibi, kaza içlerinde de kendilerine yataklık edebilecekleri rahatlıkla bulabilmişlerdir. Anlaşıyor ki nasıl müsait ortamda mikrop rahat üreyorsa eşkiyalık da uygun koşullar oluştuğunda kolayca artabilmektedir. Halkın yaşam düzeyi ve sosyal koşullar bozuldukça yardım ve yataklık olayları da başını alıp gitmektedir. Bazı yerleşim birimlerindeki halk da bu durumda yerlerini terkedip daha büyük yerlere göç etmektedir. O halde tarihi tekerrür ettirmemek elimizdedir. Çünkü insanoğlu, kendini eğitip en iyiye ulaşabildiği gibi, en kötü ortamlarda da kılıcını esenlik için de kötülük için de sallayabilir.

Miladi yıl 1717'yi gösterdiğinde Baltacı Mehmet Paşa'nın Prut Savaşı'nı taçlandırmasından bu yana beş sene geçmiştir. Avusturya'ya yeni bir sefer açılmış, İmparatorluk Kütahya valisi Ali Paşa Hazretleri için İmdad-ı Seferiye adlı bir vergi toplamaktadır. Saruhan Sancağı kazalarının ekonomik durumuna göre bu vergi bölüştürülmüştür. Buna göre Güzelhisar-ı Menemen kazasının hissesine 464 kuruş düşmüştür. Sıralamada bu vergi miktarıyla Kayacık kazasının da 464 kuruşuyla eşit olup dokuz ve onuncu sırada yer almışlardır. Gördes kazasına isabet eden miktar ise 1600 kuruştur. Bu vergi yıllara göre değişmektedir. İki yıl sonra ise kazamıza birinci taksit vergi tutarı olarak 100 kuruşluk vergi isabet ettiğini görüyoruz. 1719'daki kayıtlarda da 13 kaza içinde sıralamada yine dokuzuncu sırada görülmektedir.²⁴⁶

Başkentte Lale Devri yaşanırken Saruhan'ın kırsal kesiminde eşkiyalık sürmekteydi. Manisa merkezde görevli kişilerden Hacı Fazlı Ağa 27 Nisan 1718 tarihinde eşkiyayı yakalamakta tembellik ediyordu. 20 Mayıs'ta azledildi. Çok geçmeden de idam edildi. Bir yıl sonra Güzehisar kadı nainbine yazılan hükümde adı geçen kişinin mal ve eşyasına şeriat mahkemesi kararıyla el konduğu bildirildi. Osmanlı Devleti ceza hukukunda bu tür zor alım olaylarına sık sık rastlanmaktadır. Bazı ünlü vezirlerin de bu şekilde mallarına el konulduğu yabancı kaynaklarda yazılmaktadır.

1720'lere gelindiğinde vergilerin çeşitliliği ve çokluğu nedeniyle sancak mütesellimlerinin halka zulüm yaptıkları, halkı bundan korumak için avarız vergi gelirinin malikaneye bağlanıp (*ihale usulü*) alındığını görüyoruz. Bu nedenle Saruhan Sancağı'nın İmdadiye-i Hazeriye vergisinin 2 Kasım 1720'de toplanmadığı anlaşılmaktadır. Verginin malikhane usulüyle sabit bir miktarda tesbit edildiği, buna avarız vergilerinden imdadiye-i hazeriyenin de eklendiği belirtilmiştir. Buna bağlı olarak Saruhan Sancağı için 11.712 kuruş sabit vergi gösterilerek, bu miktarın avarız hanelerine taksim edildiği ve her hanenin 513 akçe vermesi gerektiği belirtilmektedir. Malikane usulü ile vergi toplayanların kendi masrafları için Manisa'nın bilinen beş mukataası da İstanbul Divanı hümayunu tarafından bu işe ayrılmıştır. Vergi defteri kayıtlarına göre; Kaza-i Güzelhisar-ı Menemen'in payına düşen avarız vergisinin 114,5 kuruş olduğu diğer vergilerin ise 487 ve 48,5 kuruş olarak belirlendiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirtilen miktarlara göre 13 kaza merkezi içinde Güzelhisar yedinci sıradadır. Kendisinden önce 6, sonra 6 kaza yer almaktadır. 1719 yılındaki sıralamayla karşılaştıracak olursak iki basamak yukarıya çıkmıştır.

²⁴⁶ Ç. Uluçay, 18. ve 19. yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık, s.115 ve 121-122.
Not: Kazalar içinde Menemen'in olduğu, Foçanın olmadığı görülür.

Demek ki bir yıl sonra ödediği vergi dilimi artmıştır. O yıllarda hangi olağanüstü durum oldu da bu ek vergiler arttı bilinmez. Yalnız Avusturya ile yapılan savaş yeni bitmiştir. Osmanlı Devleti bir takım yeniliklere gebe dir. Konstantiniyye’de çini fabrikası kurulacaktır ve ilk büyük veba salgını da henüz görülmemiştir.²⁴⁷

1722 yılına gelindiğinde bölgemizde eşkiyalığın devam ettiğini görüyoruz. İstanbul bu tarihte kadılara, serdengeçti ağalarına, mütesellimlere, yeniçeri serdarlarına “*buyrultu*” göndermektedir. Cin Halil isimli şaki İzmir kadısının yoluna çıkıp, şehit etmiş, erzakını da yağma etmiştir. Firar edip saklanan eşkiyayı bulmak üzere görevliler Güzelhisar’a kadar çıkıp gelmişlerdir. Bu civarda firariyi bulamayınca Manisa’nın merkez bucaklarından Emlak taraflarına doğru hareket etmişlerdir. Çünkü bu nahiyede eşkiyanın yatakları vardır. Emlak nahiyesi mütevellî vekili Osman Ağa da bu yerde bir cezaevi kaçını olduğunu eşkiya takibi yapanlara bildirmiştir. Bu sebeplerden dolayı görevliler atlı takibe devam edecektir.²⁴⁸ Manisa etrafındaki kur’a (*köyler*) ahalisi eşkiya korkusundan sancak merkezine kaçmışlardır.

Aynı yıl kazamız Güzelhisar’a bağlı Şakran’da da önemli olaylar görülmektedir. Bu olayları Abdullah Paşa’ya İstanbul’dan gönderilen hükmü Manisa sicillerinde buluyoruz. Sicillerden anlaşıldığına göre “Güzelhisar-ı Menemen’in Şakran köyünden Mustafa, Elhac Süleyman ve Elhac İsmail halktan ucuz zahire alıp fazla para ile deniz limanında ecnebilere sattıklarından bir daha yapmamaları için hazineye on beş kese akçe vermeleri için tazminata bağlandılar. Ancak satışa devam ettiklerinden sürülmeleri istendi ve bu tazminatın ceza olarak halktan toplanması için mübaşir gönderildi. Bu mübaşir Bergama Voyvodası’nı ve komutanını da yanına alarak şakilerin üzerine vardığında eşkiyalar Şakran, Kırk Kilise, Teke, Bozköy, Eğriköy, Kolanlar, Çalibahçe, Miratlar ve Koyuneri gibi on dört köyün eşkiyasını başlarına toplamışlardı. Bu eşkiyanın 1.500 kadarı iyi atıcı olup, köylerin ortasında Demirci Konağı denilen yerde toplanıp “*voyvodayı içimize istemeyiz*” demektelerdi. Mübaşir, padişahın hükmünü yüzlerine karşı okuduğunda ise “*Mustafa, Süleyman ve İsmail’e tazminat verdirmeyiz, sürgüne de göndermeyiz*” diye bağırıp çağırdılar. Manisa taraflarından çarpışmalardan kurtulan firarilerden de yetmiş seksen kişi toplanıp, bu civara geldiler. Saruhan Sancağı’nın Kızılca köyü (*Kemalpaşa*) Voyvodası ve yardımcısını da öldürdüler. Turgutlu yakınında Parsa köyünde Ahmet Çelebi isimli varlıklı, “*oda sahibi*” bir kişiyi de öldürdüler. İzmir şehrinden mütevellî Elhac Osmanzade, Emir Ali isimli eşkiyanın bir miktar eşkiya ile

²⁴⁷ Ç. Uluçay, XVIII ve XIX. yüzyılda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.127.

²⁴⁸ Ç. Uluçay, XVIII ve XIX. yüzyılda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.58.

gezip önce yolcuları öldürdükleri, sonra da eşyalarını yağmaladıklarını ilan etmiştir. Bu eşkiya Sabuncubeli'ndeki bir kahvehanedeki beş-altı kişiyi de katletmişlerdir. Şakran köyünde saklanan Mustafa, Elhac İsmail ve Süleyman da yukarıdaki eşkiyayı saklamışlardır. Yakın tarihte İzmir kervanını soyan Sarıca isimli şaki Ezine-i Kazdağ'ı kazasından çıkmıştır. Bu eşkiyaların yakalanması ve belirlenen tazminatın (*nezir parası*) toplanması konusu Manisa Sicilleri:181 S:46-48'de ayrıntılı olarak geçmektedir.²⁴⁹

Eşkiyayı görüp de haber vermeyen halktan da ceza olarak nezir parası alınmış ve bu iş için halka yemin ettirilmiştir.

Yine 1722 yılında belgelere göre Anadolu valisi Ali Paşa eşkiya teftişi için Manisa'ya gelmiştir. Eşkiya Emir Ali'yi öldürmüştür. Eşkiyayı adliyeye teslim etmedikleri, korudukları ve silah taşıdıkları için sancak, kaza ve köyler ahalisini nezire bağlamıştır. Turgutlu kasabası halkı bu nezire uymamıştır. 500 kuruş tazminat hesaplanmış olup, Abdullah Paşa'ya bu nezirin gönderilmesi bildirilmiştir. Yunt Dağı, Palamud, Emlak ve Belen nahiyeleri, Gördük, Menemen, Kula, Kayacık ve Güzelhisar-ı Manisa ve Akhisar kazaları ahalileri ise eşkiyaya yardım etmemişlerdir. Bu yerleşim birimlerinde oturan insanların silah taşımadıkları, kanunlara uydukları da anlaşılmıştır.²⁵⁰

1726 tarihinde Güzelhisar-ı Menemen, Foçalar, Yunt Dağı naiplerine, voyvoda ve yeniçeri serdarlarına gönderilen buyrultuda "*Güzelhisar ve Yunt Dağı civarında fahişe avretler görüldüğü*" bildirilmektedir. Bu olayda eşkiya tarafından Kapukaya'dan, Ömer Paşa Çiftliği'nden ve Menemen'den dört adet kadının dağa kaldırıldığı anlatılmaktadır. Bu kadınların eşleri Bergama Voyvodası Veli Ağa'ya gidip "*bizim kadınlarımızı kurtar*" dediklerinde ise eşkiyaların kendilerine yakın Yurtdağı naibinden şeriata aykırı nikah kağıdı aldıkları ve bu kadınları kendi yakınları "*haramzadeye*" nikahladıklarını ispata çalıştıkları anlaşılmıştır. Buyrultuda eşkiyanın mahkemeye gelip hukuka uygun biçimde davranmalarının sağlanması bildirilir. Şayet şeriata uymazlarsa gerekli cezanın uygulanması istenmektedir.²⁵¹

On sekizinci yüzyılın bölgemizdeki en önemli olayı kazamız Naibi Esseyid Hüseyin'in öldürülmesidir. Bu olay cumhuriyetin ilk yıllarına kadar çevrede konuşulmuştur. 1731 Haziran'ında yani Lale Devri'nin bitiminden bir yıl ve matbaanın kurulmasından tam dört yıl sonra padişahın açtığı sefer için (*1731 İran Seferi*) eski padişah askerlerinden Güzelhisarlı Numan mübaşir olarak deve toplamak üzere görevlendirilir. Güzelhisar Naibi Esseyid Hüseyin, Mübaşir Numan ve bir hizmetkârı, Bergama-Güzelhisar

²⁴⁹ Ç. Uluçay, XVIII ve XIX. yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.65.

²⁵⁰ Ç. Uluçay, XVIII ve XIX. yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.128-130.

²⁵¹ Manisa Sicilleri,183, s.30.

arasında birkaç deve uğruna yok yere şeriata aykırı biçimde eşkiyaca katledilir. Eşyası yanında bulunan malı şakilerce soyulup, yağma edilir. Bu olay Manisa sicilindeki bir fermanla şöyle geçmektedir:

*“Manisa Sancağı Mütesellimi ve diğer yüksek bürokratlar, Livada’ki sipahi subayları, yeniçeri komutanları, vuruşmayı becerebilecek güçteki bürokratlar, Güzelhisar-ı Menemen kazasına bağlı Çalibahçe isimli köyde, Bergama kazası ve civarında, ayaklanan birtakım eşkiya bulunmaktadır. Mühürlü fermanımı aldığınızda idareci ve halktan namuslu kişilerin mal ve eşyalarına saldırmaya cesaret eden eşkiyanın toplumdan ayrılması, takibi, hadlerinin bildirilmesi kısacası kamu düzeni için gerekeni yapınız. Hamid Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Paşa’nın bu eşkiya için başkomutan olarak atandığını bilirsiniz. Bu komutan ileri görüşlü bir kişidir. Yeteri kadar askeri yanınıza alıp, paşanın komutası altına giriniz. Eşkiya sıkışmış, yolun sonuna gelmiştir. Mutasarrıf komutan ne zaman arzu eder, sizleri çağırırsa buyruğuna koşunuz. Kendisine yardımcı olunuz. İyi niyetle çalışınız. Eşkiyanın kulağının bükülmesi için ihtiyatlı hareket gereklidir. Memleket için çalışıp vazifeyi yerine getiriniz. Miskinlik ve tembellikten kaçınınız. Fermanım elinize ulaştığında emre uygun hareket ediniz. Tuğrayı görünce ona inanınız”.*²⁵²

1733 yılında Manisa’dan dört adam Güzelhisar Kal’asına kal’e bend (kale sınırları dışına çıkmama ve sürgün cezası) olarak gönderilir. Belirttiğimiz tarihte Manisa kadısı ve müteselsimi Elhac Mehmet Ağa’ya sefer vergilerini vermemek için, Emir Bekir, kardeşi Abdullah, Yürük Molla Mehmed ve Demirci Emir İvaz halkı da yanlarına alarak mahkemeyi taşlatırlar. Ayrıca mahalle imamlarına da propaganda yaptırırlar. Kadı kaçır. Daha sonra yakalanan bu kişilerin kendi tavır ve hallerini düzeltinceye kadar Güzelhisar’da “kal’e bend” olarak cezalandırılmaları için görevli kişilere İstanbul’dan ferman gelmiştir.²⁵³ Bu mahkumların gelip gelmedikleri veya akibetlerinin ne olduğu sonraki kayıtlarda geçmemektedir.

1735 yılında Saruhan Sancağı’nda bedel-i nüzul, avarız ve imdadiye-i hazeriye vergileri sabit olarak tespit edilip buna mütesellimlik payı da eklenerek sancağın kazalarından mütesellim Ahmet Ağa tarafından toplam olarak 42.680 kuruş toplanmıştı ve Aydın muhassılı Hüseyin Paşa’ya verilmişti. Paşa mütesellime buna karşılık bir senet verdi. Bu senede göre; belirtilen vergi malikane olarak kabul edilen Manisa merkez, Alaşehir, Kayacık, Gördük, Gördes, Adala, Mendehorya, Marmara, Menemen, Foça,

²⁵² MS 186, s.253-254. Çağatay Uluçay, XVIII ve XIX. yüzyılda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.144-145.

²⁵³ Age. Vesika 43, S:94 ve 147.

Güzelhisar-ı Menemen ve Borlu kazaları halkının avarız-ı divaniyesi sayılarak toplanmıştır. Daha önceki yıllarda vergi listelerinde görülmeyen Foça kazası bu defa yer almaktadır.²⁵⁴

Bu yüzyılda debbağlar derileri işleyip, bezzaz kumaşını dokurken halk buğday, kavun-karpuz ve pamuk ziraati ile uğraşmaktadır. Eşkiyanın zulmünden, vergilerin ağırlığından yılgın düşmüş birtakım reaya ise Güzelhisar civarındaki ekeneğini terkederek asayiş daha onatlı yerlere gitmişlerdir.

²⁵⁴ Ç. Uluçay, XVIII ve XIX. yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hrkt. Vesika 51, s.157.

XVII. Ayanlık Kurumu ve Güzelhisar Ayanları

“17. yüzyıla kadar Osmanlı rejimi, örgüt, eğitim ve disiplin açısından çağdaş düzeyin iki yüz yıl kadar üstünde denebilecek bir siyasal ve militer güç yaratmıştı”²⁵⁵

Kuruluş ve Yükseliş döneminde imparatorlukta işler iyi gitti. Yurt içinde tımar düzeniyle ekim işlerinden yeterli verim alınmakta idi. Avrupa seferlerinden fetih ganimetleri de gelmekte idi. Doğu-batı ticaret yolu da Osmanlı İmparatorluğu içinden geçmekte ve nimetlerinden de yararlanılmaktaydı. Batıda ise uyanma başlamıştı. Matbaa daha 1440-1450 yılları arasında bulunmasına karşın birçok kitap basılmıştı. Rönesans ve reform yeniliklerinden sonra sosyal ve ekonomik alanda da hamleler yapılmıştı. Denizaşırı ülkeler keşfedilmiş buradan elde edilen kıymetli madenler de Avrupa'nın ekonomik hayatında büyük canlılık getirmişti. Batı sanayileşirken Osmanlı İmparatorluğu bu olayın dışında kalmıştı. Çok geniş harcamalar yapan Osmanlıların maliyesi on altıncı yüzyıldan itibaren açık vermeye başlamıştı. Miri topraklar Kanuni zamanında iltizama verilmeye başlandı.

17. yüzyılda mali düzen daha da bozulmuştu. Transit ticaret elden gitmişti. Avrupa parası Osmanlı Devleti'ni gizlice istila etmekte, enflasyonun artmasına neden olmaktaydı. Devlet adamları hastalığı teşhis etmişti. Ancak çaresini bilemiyorlardı. Tedavi ve reçeteler bozukluğa çözüm getirmiyordu. Paranın ayarı düşürülerek maliye düzeltilmeye çalışılmıştı. Avrupa sanayi malları kapitülasyonların da desteğiyle Osmanlı ülkesine iyice yayılmıştı. Osmanlılar serbest ticaretin ekonomik sonuçlarını ve kötü gidişin gerçek sebeplerini bulup kavrayamadılar. Padişah, kullar ve ulema arasında devamlı çatışmalar görüldü. Yerli küçük sanayi, Avrupa Sanayi devrimi karşısında çöce kaldı. Medrese de bu dünyaya değil öteki dünyaya önem verdi. İbn-i Haldun'un kitabını okuyan düşünürler bunalıma çare arasa da burada Avrupa ekonomik devrimini anlatan ibareler bulamıyordu. İdari yapıyı ellerinde bulunduranlar akıl almaz bir biçimde rüşvet ve fesat içine dalmışlardı.

²⁵⁵ Niyazi Berkes, Türkiye'nin Çağdaşlaşması, s.65.

Devlet görevlileri arasında birbirinin ayağını kaydırma girişimleri olağan sayılıyordu. Bütün bunlar göz önüne alındığında, bozuk olan yaşam düzeni içinde kulların Anadolu'da ve bölgemizdeki isyanlarına ve eşkiyalık olaylarının yüzlerce yıl boyunca sürmesine şaşmamak gerekir.

18. yüzyıl içinde geleneksel eski düzeni ve önceki asırlardaki yaşantıyı geri getirme olanağı kalmamıştı. Bunu anlayan Osmanlılar Avrupa sanayi karşısında ezilmemek için bu olguya tepki gösterdiler. Kılıç düzeni, çağın getirdiği ekonomik ve kapitalist düzen karşısında acizdi. Geçmişteki güzel imparatorluk günleri artık gelmeyecekti. Osmanlılar 18. yüzyıl sonlarına doğru batının usüllerini almaya yöneldi. Savaşlardan kaçan levendler Osmanlı Devleti'nin ve halkın başına bela kesilmişti.²⁵⁶ 1736-1742 İran Savaşları sırasında İran Şahı'nı yenmek üzereyken levendlerin harb sahasını terketmeleri İran kuvvetlerini bile şaşırtmıştı. 1768 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra da orduda düzeltme yapma gereği iyice belli olmuştu. Avrupa'ya benzemek için işe ilk olarak ordudan başlandı. Modern bir ordu kurmak için Osmanlı padişahları girişimlerde bulundular. Bazı hükümdarlar bu uğurda canlarından oldular.

17. yüzyıl ve 18. yüzyılın ilk yarısındaki belgelerin çoğu, Ege bölgesinde ve Güzelhisar civarında müthiş halk hareketleri-eşkiyalık olaylarını bildirmekteydi. Tımar rejiminin bozulmasını anlatırken genel sistemin bozulma nedenlerini de açıklamıştık (*Bkz. Tımar Rejiminin Bozulma Nedenleri*). 1699'da Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti ilk defa toprak kaybetti. Bu barış öncesi dört cephede 17 yıl savaşmıştı. Savaş giderlerini karşılamak üzere bu barıştan dört yıl önce 1694-1695 yıllarında çıkarılan bir fermanla miri topraklar mukataaları ömür boyu işletilmek üzere şahıslara verildi. Amaç, nakit sıkıntısı çeken hazineye yeni kaynak bulmaktı. Daha önce en çok üç yıllığına iltizama verilen mukataaların ölünceye dek şahısların tasarrafuna bırakılmasına "*malikane usulü*" denmişti. Bu usul 18. yüzyıl boyunca Osmanlı maliye düzenini etkiledi. 1714 yılında reayanın malikane sahibi olması yasaklandı. Malikanelerden elde edilen gelir bütçenin yüzde 1.5'ünü geçmiyordu.²⁵⁷

Mukataalar bu uygulamayla büyük oranda ayanların eline geçti. Bu aileler ekonomik büyük güç ve nüfuz sahibi olmaya başladılar. Servet babadan oğula geçince büyük hanedanlar oluştu.

Kimdi bu ayanlar? On sekizinci yüzyıl öncesi de Osmanlı Devleti'nde var mıydı? Evet on beş ve on altıncı asırlarda da ayanlık vardı. Memleketin ileri gelenlerinden birisi halk tarafından seçilerek ayan olarak atanırdı.

²⁵⁶ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C:5, s.317.

²⁵⁷ Büyük Larousse, C:15, s.7727.

Şehrin zengin tüccarları, yaşlı esnafları, tanınmış din adamları, ünlü tarikat şeyhleri ve emekli devlet görevlileri eşraf ve ayan adı altında Osmanlı halkının temsilcisi durumundaydı. Hükümet vilayetlere ferman gönderdiğinde bunlara “*ayan-i vilayet*”, “*ayan ve eşraf*” ve “*ayan-ı belde*” gibi terimlerle hitap ederdi. Bunlar vakıf yönetmek, üretilen malların fiyatı konusunda görüş bildirmek, para basılmasında hazır bulunmak, şehrin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, şehir ve kasaba yöneticilerinin kanunlara uygun görev yapmalarını denetlemek, şehri korumak, adli işlerde mahkemede bulunarak tanıklık ve müşavirlik yapmak, halkın isteklerini devlete iletmesi gibi işlerle uğraşırlar kasaba ve şehir yönetimine katılırlardı.²⁵⁸ Bu hizmetlerinden dolayı kasaba ve şehirlerde şehir meclisi gibi çalışırlar, ayanlar da fiili yönetici gibi kabul edilirdi. Klasik Dönem’deki şehir kethüdaları da şehrin ileri gelenlerinden olurdu.

Eyalet ve sancaklarda toprak düzeni bozulunca ve mukataalar malikane usulüyle işletilmeye başlayınca, buralara büyük paralar döken mültezimler devlete ödediklerini fazlasıyla köylüden çıkarmaya baktılar. Mültezimlerin ve devlet görevlilerinin haksız vergi toplamaları gibi nedenlerle halk topraklarını terk edip başka yerlere kaçtı. Terk edilen topraklara bölge ayanları el koyarak büyük çiftlikler kurdular. Kendi topraklarını terk eden köylüler ayanların kurdukları bu çiftliklere sığınarak onlara “*kapı halkı*” yazılmaya başladılar. Ayanlar etraflarına topladıkları saruca, sekban ve leventlerle büyük güç oluşturdular.²⁵⁹

Uzun süren sefer yılları arkasından gelen dönemlerde Anadolu’da köy ve kasabalarda devlet otoritesi iyice azaldı. Mahalli ayanlar voyvodalık (*bir yerin vergilerini toplamakla görevlendirilen kimse*), mütesellimlik (*vali ve mutasarrıfların gönderdikleri vergi memurları-vali ve mutasarrıflar sefere çıkınca sancak ve kazaları yönetmek için yerlerine bıraktıkları memur*) gibi görevlere sahip oldular. Belgelerde Güzelhisar-ı Menemen Voyvodası Himmetoğlu Zeynelabidin diye geçmesi bu açıklamaya bir örnektir. 1726 yılında da devlet vilayetlere merkezden vali atamasını bırakarak, Liva’daki ayanlardan birini vali veya sancakbeyi olarak atamaya başladı.²⁶⁰ Bu durum o memleketin ayan denilen zorbalının (*müteğallibe*) eline geçmesine sebep oldu.

Ayanların bölgenin mukataa adı verilen gelir kaynaklarını ve sancakbeyliği, voyvodalık, mütesellimlik gibi devlet yöneticiliği görevlerini elde etmeleri zenginleşmelerini sağladı. Bölgesel olarak her yerde sözleri geçme-

²⁵⁸ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C:5, s.436 - Yrd. Doç. Dr. İnci Kuyulu, Karaosmanoğulları Ailesine ait Mimari Eserler, s.5.

²⁵⁹ Yrd. Doç. Dr. İnci Kuyulu, Karaosmanoğulları Ailesine ait Mimari Eserler, s.6.

²⁶⁰ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C:5, s.318-319.

ye başladı. Uluçay'ın eserindeki VIII C numaralı belgede Güzelhisar ayanı olarak Esseyid Ali Ağa'nın ismi geçmektedir. Kaza yöneticiliğinden başka Akdeniz Sahili Koruma Memurluğu da onun görevleri arasındadır. Dolaşısıyla Aliağa Tuzlası işletme sorumluluğunu da yüklenmiştir. Ali Ağa'nın çocukları ve yakınları da bazı köylerin mukataalarını toplamakla görevliydi. Ayanlar vergi toplama işinden başka, posta işlerinin yürütülmesi, savaşlarda asker toplama gibi görevleri de yürüterek "resmi" bir vazifeye sahip oluyorlardı. Devletin kendisine verdiği hizmetleri yapan ve yönetim yetkisi olan bu ayanlara "resmi ayan" denmektedir. Bu yüzyılın ayanları klasik dönem Osmanlı eşraflarından olan ayanlardan tamamen farklıdır. Eyalet, sancak ve kaza yönetiminde faaliyet gösteren ayanlar zaman zaman birbirleriyle de mücadele etmişlerdir. Kendilerini güçlü hissettikleri devirlerde ise devlet kuvvetlerine kafa tutmuşlardır. Bölgemizde Karaosmanoğulları ile Bergama Ayanı Arapoğulları 18. yüzyıl içerisinde birbirleriyle Yuntdağ bölgesinde çarpışmışlardır. Bu asrın ilk çeyreği geçtikten sonra Avusturya-Rusya ve İran Savaşları sürdüğü dönemde Aydın ili ve İzmir tarafı mütegalibelerinden Sarıbeyoğlu padişah fermanlarını dinlemez olmuştur. Bu şımarık ayan 1738-1739 yıllarında Ödemiş, Aydın ve Denizli civarında devlet kuvvetlerini epeyce uğraştırmıştır.²⁶¹

On sekizinci yüzyılın ilk yarısından itibaren kasaba veya şehrin ileri gelenleri halkın istediği bir kişiyi ayan seçmişlerdir. Bu kişiler devletin verdiği görevleri yapabilecek güçte olduklarını kadıdan aldıkları bir hüccetle (*belge*) kanıtlamak zorundaydılar. Bu aşamadan sonra da padişah veya sadrazamın onaylamasıyla resmi ayan olarak atanmaları gerçekleşiyordu. 1750 yıllarından sonra ise, ayan adayı olan kişiler, valiye "ayaniye" adı verilen bir ücret ödeyerek, validen ayanlık buyruktusu almak suretiyle atanmaya başladılar.²⁶² Gerçekte halka ve kasabaya yararlı kişilerin ayan seçilmesi gerekirken, kim daha çok rüşvet verirse onun ayan olarak atanması, ayanlar arası mücadeleleri giderek kızıştırmıştır.

Halkın gerek kendi ayanlarından gerekse komşu ayanların usulsüz işlemlerinden devletin üst makamlarına şikayette bulunmaları bu devirlere rastlar. Devlet de bu şikayetler üzerine, bölgedeki eyalet valilerini görevlendirerek yapılan yolsuzlukları soruşturmuş, suçlu bulduklarını görevden uzaklaştırmış, hatta bu konuda halka yemin verdirmiş ve tazminata bağlamıştır. Manisa kadılık sicillerinde ayanların davranışları ile ilgili birçok padişah fermanı ve sadrazam buyruktusu mevcuttur.²⁶³ Ayanlık sisteminin isabetli

²⁶¹ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C:5, s.318-319.

²⁶² Yrd. Doç. Dr. İnci Kuyulu, Karaosmanoğlu Ailesine ait Mimari Eserler, s.7.

²⁶³ Ç. Uluçay, 18 ve 19. yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.203, 204, 205.

olmaması nedeniyle, devlet bu kurumu kaldırarak eskiden olduğu gibi şehir kethüdalığını tekrar getirmek istediye de bundan daha sonra vazgeçilmiştir. Devlet ayanlık kurumunun güçlenmesine engel olamadığından 18. yüzyılın sonlarında eyalet yönetiminde tek söz sahibi artık ayanlardır. Eşkiyalık azalmış, ancak yerine ayan baskısı geçmiştir. Yine de Tanzimat öncesi halkın en çok sığındığı yerler ayanların kapılarıdır. Bu tarihlerde belli başlı ayanlar Manisa-İzmir ve Aydın'da Karaosmanoğulları, Bozok havalisinde Çapanoğlu, Muğla Sancağı'nda İlyasoğlu, Isparta ve Eğirdir dolaylarında Yılanlıoğulları, Rumeli'de Serezli İsmail Bey idi.²⁶⁴

Karaosmanoğulları bölgemizde yüzyıl kadar gücünü göstermiş en kuvvetli ailedir. Bu aileden Hacı Mehmed Ağa ile kardeşi Ömer Ağa 1787 Osmanlı-Rus Savaşı'na sırayla katılmışlar ve Rus cephesinde de düşmanla çarpışmışlardır.

İmparatorluk düzeyinde ayanlar olduğu gibi Saruhan Sancağı kaza ve nahiyelerinde, komşu kazalarda da bir takım küçük ayanlar türemiştir. Kazalarda bazı ayanlar daha önce serdengeçti ağalığı yapmışlardır. XVIII. asırda Turgutlu'da Seyfioğulları, Adala'da Köseoğulları, Akhisar'da Hacışabanıoğulları, Güzelhisar-ı Menemen'de Hacı Himmetoğulları, Borlu'da Şeyhoğulları uzun müddet kazalarını idare ettiler. Ayrıca Menemen Voyvodası Ali Ağa, Alaşehir Voyvodası Hacı Ömer Ağa, Hüseyin Ağa ve Hacı Mehmed Ağa, Soma ve Kırkağaç'ta Yeğenoğulları; Demirci'de Musabeşezade Hacı İsmail; Dedebeoğlu Mustafa, Gördes'te Sunullah Ağalar da bu kasabaların voyvoda ve ayanlığını yaptılar.²⁶⁵ Bergama Voyvodalığı Arapoğulları, Uşak Voyvodalığı da Acemoğullarının elinde idi. Bunlardan Arapoğlu 1765 yılında Karaosmanoğulları'ndan Ataullah Ağa'nın adamları ile Mamaklı ve Çıtak köyleri civarında çarpışmışlardır. Bu köylerin yanmalarına neden olmuşlardır. Bu durum belgelerin dili ile de anlatılmıştır. Acemoğulları da sefere katılmayıp cezalandırılmak ve ayanlıkları ellerinden alınmak istenince direnmişlerdir. Hükümet kuvvetleri kendileriyle uzun müddet uğraşmak zorunda kalmıştır.

III. Selim'in tahttan indirilmesinden ve 1807 yılında İstanbul'daki Kabakçı Mustafa ayaklanmasından sonra ayanların başkente gelip olaylara müdahalesi onların gücünü göstermektedir. Örneğin eski Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'in öldürülmesi üzerine II. Mahmud'u tahta çıkarmıştır. Kendisi de Sadrazam olmuştur. 1808'de Büyük ayanları İstanbul'a çağırarak, onlarla padişah arasında bir sözleşme imzalanmasına (*sened-i ittifak*) öncülük etmiştir. Belge aynı yıl kendi otoritesini kısıtladığı gerekçesiyle padişah tarafından iptal edilmiştir.

²⁶⁴ İ. H. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C:5, s.208, 209, 210, 211, 212, 436.

²⁶⁵ Çağatay Uluçay, 18 ve 19. yüzyılda Surahan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.20.

1829'da İstanbul'da, 1833 yılından başlayarak da Anadolu'da ayanlık kurumu yerine muhtarlık örgütü kurulmaya başlanmıştır.²⁶⁶

1. Güzelhisar Ayanları

"Güzelhisar-ı Menemen voyvodalığını uzun müddet ellerinde bulunduran Kalabalı Himmetoğulları olup bölgede önemli rol oynayan ayanlardandır. Himmet Ağa Kalabak köyünden olduğundan çocukları köylerinin ve babalarının adlarını taşıdılar. Himmet Ağa, Kalabak köyünden Güzelhisar'a gelip yerleşmiş, Güzelhisar Tuzlası'nı (Aliğa ilçesi plajları) işleterek zengin olmuştu. Ayrıca kazanın vergi toplama işini de üzerine aldı. Himmet Ağa'nın ölümünden sonra oğlu Zeynelabidin Güzelhisar Voyvodası oldu. Fakat iltizam parasını ödemediğinden ve yoğun şikayetlerden dolayı 1749 yılında azledildi. Zeynelabidin ile Menemen Voyvodası Boğazlı Hasan Ağa ve Helvacı köyü Ayanı, iltizam ve rekabet yüzünden iyi geçinmiyor, daima birbirlerini şikayet ediyorlardı. Son şikayet üzerine Zeynelabidin, şikayetçilerin haksız olduklarını, hepsinin haklarını verdiğini, kimseye borcu olmadığını ileri sürdü ve sinirlenerek Helvacı köyünü bastı ve yaktı. Birkaç kişiyi de öldürdü. Düşmanları bunu fırsat bilip şikayetlerini bir kat daha arttırdılar. Bu şikayetler üzerine İstanbul bu vakanın soruşturulması için Aydın valisi Vezir Ragıp Paşa'yı görevlendirdi. Yapılan tahkikat sonunda Zeynelabidin ve kardeşleri suçlu görüldü; bir daha idare ve iltizam işlerine karışmamak şartıyla Güzelhisar'dan sürüldüler.

*Fakat bunların bir müddet sonra Güzelhisar'a geldiği, idari işlere karıştığı, hatta Manisa Mütessellimi Numan tarafından Foçalar avarızını toplama memur edildikleri görüldü. Haklarında tekrar şikayet yapıldı. Takibat ve tahkikat başlayınca tekrar gözden kayboldular. Bunlar her memlekete gelişlerinde şikayet ve takip olunduklarından ne şehre uğradılar, ne de resmi ve gayri resmi vazife alabildiler."*²⁶⁷

Yukarıda belirtilen olaylar resmi belgelere şu şekilde yansımıştır; Uluçay'ın eserinin 202 ve 203. sayfalarında 86 ve 87 nolu belgelerde İstanbul tarafından Aydın Muhassılı Vezir Ragıp Paşa'ya, Saruhan Mütessellimi Karaosmanoğlu ve Manisa Kadısı'na hitaben bir yazı gönderildiği anlaşılmaktadır. Belge Güzelhisar Voyvodası Zeynelabidin'in isteği üzerine düzenlenip yollanmıştır. Belgeye göre Zeynelabidin'in mahalli makamlardan Menemen Voyvodası Boğazlı Hasan Ağa ve arkadaşları ile yeniden mahkeme olup, haklı ve haksızın ayrılmasını istediği anlaşılmaktadır. Hem aynı sayfa ve arkasından gelen kısımlarda 87 nolu belge ise Aydın

²⁶⁶ Yrd. Doç. Dr. İnci Kuyulu, Karaosmanoğlu Ailesine ait Mimari Eserler, s.8.

²⁶⁷ Ç. Uluçay, XVIII. Ve XIX. Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk. Hrktr. S.21,22.

valisi Vezir Ragıp Paşa ve Menemen Naibi'ne hitaben İstanbul tarafından gönderilmiştir. Belgeyi okuduğumuzda ise Menemen Voyvodası Boğazlı Hasan Ağa ve arkadaşlarının şikayetiyle ilgili olarak düzenlenip yazıldığını öğreniyoruz. Yazılara göre Zeynelabidin Güzelhisar'ın dışında Menemen hassına dahil Bozköy, Kozbeyli, Ulupınar, Gökkebir ve Şeyhkebir köylerinin 1749 yılına ait vergilerini de kendisi toplamıştır. Helvacı köyünü gündüz vakti basıp bazı kişileri öldürmüş, bazılarını yaralamış, mal ve erzaklarını talan etmiş, büyükbaş ve küçükbaş bir takım hayvanları da zorla alıp götürmüş, daha bir takım zararlar verip eşkiyalık yapmıştır. Yapılan soruşturma sonunda Zeynelabidin ve kardeşleri suçlu görülmüş. Mahkeme ilamına dayanılarak hazırlanacak evrakın sonuçlarının takibi için de padişahın Baş Defterdarı Mehmet (aynı zamanda itibarının da artması için) görevlendirilmiştir. 86 nolu vesikanın tarihi Ocak 1750, 87 nolu vesikanın tarihi Haziran 1750'dir. Güzelhisar'daki Ali Ağa Camisi'nin şimdi yerinde olmayan eskiden ezan okumak amacıyla da kullanılan dış taş merdivenleri önünde, kuzeydoğu bölümünde ilginç kavuğuyla bir mezar taşı üzerinde şöyle bir yazı yer almaktadır:

*“El mezar-ül mevat
Merhum ve mağfur
Serdengeçti
Zeynelabidin Halis Ağa
Ruhuna fatiha
Sene 1198 (1782)”*

Güzelhisar Voyvodası Zeynelabidin'e ait olduğunu tahmin ettiğimiz bu mezar taşına göre, ayanımız görevden el çektilmesinden otuz iki yıl sonra 1782 yılında vefat etmiştir.

Güzelhisar-ı Menemen'in belgelerde ismi geçen diğer önemli bir ayanı da Esseyid Ali Ağa'dır. Güzelhisar'da bir camisi de bulunan Ali Ağa ilçemiz Aliağa'ya isim veren Ali Ağa değildir. Bize göre bu Esseyid Ali Ağa Baltacı ile çağdaş olan Ali Ağa olmalıdır. Ayanlığa Zeynelabidin'den hemen sonra 1750-1751 yıllarında mı yoksa daha sonra mı başladığını tam olarak bilemiyoruz. Güzelhisar'daki kendi adını taşıyan cami 1763 yılında tamamlanmıştır.²⁶⁸ Ali Ağa eğitimli bir kişidir. Bunu “seyyid” ünvanından anlıyoruz. Akdeniz Sahili Koruma Memurluğu da onun görevleri arasındadır. Güzelhisar tuzlasını da işletmiştir. Oğlu Seyyid Hasan Kilise

²⁶⁸ Yrd. Doç. Dr. İnci Kuyulu, Karaosmanoğlu Ailesine ait Mimari Eserler. Cami Kitabesi, açık şekilde, Güzelhisar'daki eserler bölümünde verilecektir.

köyünün (Zeytindağ), kardeşinin oğlu Seyyid Ömer de Şakran köyünün vergi toplayan mültezimidir. Caminin yapılışından iki yıl sonra Ağustos 1765 yılına ait bir belgeye göre Ali Ağa'nın o yıllarda ayan olduğunu anlıyoruz. 1770-1771 yıllarındaki diğer bir belgeye göre de ayanlığı sürmektedir. Görevini hangi yıllara kadar devam ettirdiği, Güzelhisar'da vefat edip etmediği bilinmemektedir. Mezar taşı bulunamamıştır. Tarihçi Çağatay Uluçay, Güzelhisar-ı Menemen ayanı Ali Ağa'nın Kara Osmanoğulları'nın Manisa'ya hakim olduğu yüzyılda Güzelhisar'da yöneticilik yaptığını söylemektedir. Karaosmanoğulları'ndan Mustafa Ağa'nın damadı olabileceğine kuvvetle emin olduğunu da ifade etmektedir.

Uluçay, adı geçen eserinde; Ali Ağa'nın oğullarından olup Balaban Paşa mezarlığında (*Ali Ağa Camisi mezarlığı olacaktır*) sin'leri bulunan ve 1758 tarihinde öldüğü anlaşılan oğlu "*Esseyid Mustafa Ağa*" ve 1784 tarihinde ölen "*Seyyid Mustafa*"nın mezar taşlarıyla 1793 tarihinde ölen "*Ali Ağazade Seyyid Hasan Ağa'nın mezar taşını*" okuduğunu ve gördüğünü yazmıştır.²⁶⁹ 1793'te ölen Seyyid Hasan ağa Zeytindağ'da mültezim olan kişidir. Bergama ayanı Arapoğlu'nun adamları ile çatışmaya girmiştir.

Yaşlı Güzelhisarlıların dedelerinden duyup, bize naklettiğine göre Ali Ağa büyük veba salgınları görüldüğü sırada ölmüştür. Hangi yılda ortaya çıkan veba salgınında vefat ettiğini tam olarak bilen yoktur. Bölgede birçok defa veba (*taun*) olayı görülmüştür. Bergama-İzmir arasındaki kasaba ve köylerde 1732'de, 1784 ve 1835 yıllarında olmak üzere fazla can alan üç büyük veba afeti yaşandığı bilinmektedir. Gerçekte her on yılda bir defa Osmanlı Devleti sınırları içerisinde veba salgınları olduğuna kaynaklar tanıklık etmektedir. Ali Ağa'nın ölüm yılı 1732 olamaz, çünkü çok önceye aittir. 1835 senesi ise oğullarının ölümü de dikkate alınırsa pek geç bir zaman olmalıdır. 1785'de ölen oğlu Seyyid Mustafa Ağa'dan sonra öldüğünü tahmin ediyorum. Ali Ağa'nın Kalabaklıoğulları'ndan olduğuna dair de belgelerde açık bir ifade yoktur. Başka bir sülaleden de olabilir. Karaosmanoğulları'nın damadı olduğu ifadelerine dayanarak Saruhan'ın Manisa kazasından Güzelhisar'a görev gereği yerleşmiş olabileceği de akla gelmektedir. Güzelhisar'ın eski muhtarlarından Fahri Ziya Özkaya ise, Ali Ağa'nın Abdülkerim Bey'in oğlu olduğunu iddia ederek, soyunun bahsi geçen kişinin kardeşi Hasan Ağa'dan geldiğini iddia etmektedir. Fakat köklerinin Kalabak köyünden olduğu fikrini benimsememektedir. Ali Ağa'nın kardeşlerinin ise Hasan Ağa, Hüseyin Ağa, Zeynelabidin Ağa olduğunu da söyleyip, Hasan Ağa'nın vebadan Kozbeyli'ye, Zeynelabidin Ağa'nın Kalabak köyüne, Hüseyin Ağa'nın çocuklarının Bergama'nın Börölce (*Bölü-*

²⁶⁹ M. Ç. Uluçay, Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I., s. XIII ve XIV.

cek) köyüne gittiğini anlatmıştır. 1997 yazında görüştüğüm bu kişi Kozbeyli köyüne vebadan kaçıp giden Hasan Ağa'nın kendisinin büyük büyük dedesi olduğunu söylemektedir. Fahri Özkaya ile 1998 yazında tekrar görüşülüp, bu sülale ile ilgili elde belge olup olmadığı sorulmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla elde herhangi bir tapu, ferman, senet vb. özel bir belge yoktur. Ancak Devlet Demiryolları tarafından Biçerova (*Bozköy altı*) adı verilen araziden demiryolu geçirilmek istenmesi nedeniyle istimlaka başlandığında, bu aile tarafından Menemen Hakimliği'ne itiraz davası açılmıştır. Bu davanın belge olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. 1844 yılında Aliğa Çiftliği köyü sınırları içerisinde adı geçen Hasan Ağa Çiftliği, sözü edilen bu topraklar olsa gerektir. Eğer Özkaya beyin sözlü ifadeleri doğru ise Ali Ağa da Abdülkerimoğlu sülalesinden olmalıdır. (*Belgelerde hem Himmetoğlu hem de Abdülkerimoğlu şeklinde geçtiği gibi Kalabaklıoğulları biçiminde de geçmektedir.*)

1780 yılındaki bir belge, Kalabaklı Abdülkerimoğlu Hasan, kardeşi Beşe Hüseyin ve amcasının oğlu Ömer ile Kalabaklıoğlu Abdülkerimoğlu Mehmet eşkiya sayıldıklarından Güzelhisar-ı Menemen'e tekrar gelirlerse yakalayacaklarına ve haber vereceklerine dair Güzelhisar halkının yeminlerini bildiren Manisa Kadısı'nın divan-ı hümayuna arzı olarak düzenlenmiştir. Bu kişiler Zeynelabidin'in çok yakın akrabalarıdır.²⁷⁰ (*Ancak Ali Ağa ile akraba olup olmadıkları tam olarak tespit edilememiştir.*)

2. Güzelhisar Ayanları ile İlgili Diğer Belgeler

a. 1765 Ağustos'unda Güzelhisar kazasının başında Ali Ağa bulunduğu sırada Osmanlı Sultanı III. Mustafa'dır. (*Padişahlığı 1757-1774*) Osmanlı Hükümdarı Güzelhisar Naibine (*kadısına*) ve Aydın Muhassılı (*vali*) Vekiline emr-i şerif göndermiştir. Bölgemiz olaylarını, İstanbul'un bu fermanındaki satırlardan öğreniyoruz. "*Güzelhisar-ı Menemen Voyvodası Ali Ağa, Bergama Voyvodası Arapoğulları soyundan gelen Hacı İsmail Ağa oğlu Mehmet Ağa'dan Yuntdağ'da Elliciyan yörüklerinin mukataasını ondalıkla toplamak üzere almıştır. Ancak 1764 yılına ait bu küçük vergi sahalarının öşr-resmi ve avarızları, Manisalı Karaosmanoğlu'nun adamı ve Mamaklı köyü halkından olan Hüseyin ve Süleyman adlı iki şaki eliyle toplanmıştır. Kendilerinden bu vergileri geri istemek ve yaptıkları işin doğru olmadığını söylemek üzere gidildiğinde ismi geçen şakiler Güzelhisar-ı Menemen Ayanı'nın özel görevlisi ile yanındaki korumaları daha ağızlarını açmadan kurşun yağmuruna tutmuşlardır. Karaosmanoğlu'nun adamları olduğunu iddia eden şakiler Ali Ağa'nın 21 adamını öldürüp, diğerlerini de yaralamış.*

²⁷⁰ M. Ç. Uluçay, Vesika: 99, Saruhan'da 18 ve 19. yüzyılda Eşkiyalık, s.224,225.

Derledikleri hububatı da saklamışlardır. Bu olayların akabinde Ali Ağa; Menemen, Güzelhisar-ı Menemen, Altınova, Poyracık (Kınık) ve Bergama kadılarına da durumu ilam ettirse de her biri değişik şekilde ilam eylemişler ve haksızlığa uğrayan Voyvodamız Ali Ağa, bu eşkiyalar ile mahkemede yüzleşmek için Padişaha dilekçe sunmuş ve bunların hapsedilmesini talep etmiştir.” Padişah da Ali Ağa’nın isteğini olumlu bulmuş, gerekli mahkemenin Güzelhisar’da yapılması için ferman göndermiştir.²⁷¹

b. 4 Eylül 1765’de Bergama Voyvodası Arapoğulları’ndan Mehmet Ağa Yunt Dağı nahiyesine bağlı Mamaklı ve Çıtak köylerini gündüz vakti basmış, bazı kimseleri öldürüp, bazılarını da yaralamıştır. Adı geçen köylere binden fazla kendisinin beslediği özel askeriyle gelip, çok kan dökmüş köyleri de yakmıştır. Mal ve hayvanlarını da alıp götürmüştür. Köylerin halkı bir dilekçe ile Arapoğlu’nu Manisa mahkemesine şikayet etmişlerdir. Kadı köylüleri dinleyip arzlarını kayıt etmiştir. Daha sonra mahkeme katibi Hatib-zade Abdullah Efendi’yi olay mahalline keşfe göndermiştir. Mamaklı ve Çıtak köyleri yapılan keşfe göre tamamen yanmış, yedi kızın ırzına geçilmiş, 37 kişi öldürülmüş, meskene tecavüz edilmiş, malları da soyulup talan edilmiştir. Tüm zararın, seksen bir bin dokuz yüz on üç kuruş olarak tespiti yapılmıştır. Köyler ahalişi Manisa kadısı naibi Mevlana İmamzade Mustafa Zide’ye durumu arz ettiklerinde o da, geçen olayları raporuna yazıp İstanbul orununa göndermiştir. Sadrazam bu olayla ilgili, gereği için Aydın Muhassıl Vekiline, bilgi için Güzelhisar kadısına da buyrultu göndermiştir. Buna göre Bergama Voyvodası’nın cezalandırılması emredilip, eğer Arapoğlu mahkemeye gelmezse tımar, zeamet ve mukataaların kendisine verilmeyeceği bildirilmektedir. Ayrıca Arapoğlu Mehmet Ağa gereken dikkati göstermezse siyaset meydanında başının kılıçla kesileceği bildirilerek korkutulmak istenmiştir.²⁷²

c. 1770-1772 yılları sırasında yine, Güzelhisar-ı Menemen ayanı ve Akdeniz Sahili Koruma Görevlisi Esseyid Ali Ağa’dır. Bergama ayanı ise Arapoğullarından Mehmet Ağa’nın kardeşi İbrahim Ağa’dır. 1767’de kardeşi ölünce Bergama’nın yönetimini eline almıştır. *“Güzelhisar’a bağlı Kılıse köyünde (Zeytindağ) Ali Ağa’nın oğlu Seyyid Hasan iltizam sahibidir. Şakran köyünde ise Ali Ağa’nın kardeşinin oğlu Ömer vergileri iltizam suretiyle toplama yetkisini üzerine almıştır. Diğer taraftan Arapoğlu’nun adamlarından Sağancılı Veli ve Tabanlı Ali isimli kişiler ismi geçen köylere gelip halka zulüm yapmışlar, adam öldürmüşler, vergileri de kendi adamlarına toplatmışlar. Köylerin etrafını adamlarıyla çevirip hiç kimsenin girip çıkma-*

²⁷¹ Age, s. 210-211.

²⁷² M. Ç. Uluçay, 18 ve 19. yüzyılda Eşkiyalık s.211-212.

sına izin vermemişlerdir. Bu köylerin asıl görevli kişileri Ali Ağa'nın oğlu ve yeğeninin paralarını, eşyalarını gasbetmişler, hayvanlarını çalmışlar, onbin kuruştan fazla mal ve erzaklarını götürüp talan etmişler. Kıymetleri ikibin kuruş olan evlerini de tamamen yakmışlardır. Oğlu Seyyid Hasan ve yeğeni Ömer canlarını zor kurtarıp Güzelhisar'a gelmişlerdir. Kilise ve Şakran köylerindeki olaylara Voyvoda Ali Ağa çok üzülmüş kendilerine ve köyler halkına çok zarar veren Sağancılı Veli ²⁷³ ve Tabanlı Ali'den şikayetçi olmuştur. İlk duruşma Arapoğullarının bölgesi Ayazmend'de yapılmış haklı-haksız ayrılmamıştır. Bunun üzerine Ali Ağa, oğlu, yeğeni ve köyler ahalişi beraber olup davanın tarafsız başka bir kasaba mahkemesinde yeniden görülmesi için padişaha dilekçe sunup maruzatlarını bildirmişlerdir." ²⁷⁴ Anlatılan olaylar Manisa kadılık sicillerinden tespit edilmiştir.

d. 1772 tarihinde Bergama kazası Voyvodası Arapoğlu, Güzelhisar-ı Menemen kazasının Kilise köyü iltizamının toplanması vazifesi, İstanbul'dan kendisine verilmediği halde zor kullanarak adamları vasıtasıyla iltizam işlerini birkaç yıldır yürütmektedir. Eziyet gören ve de haksız yere fazla ödeme yapan çiftçiler, diğer gelir sahipleri kanunsuz şekilde yapılan işlemin durdurulması adaletin yerine getirilmesi için Saruhan kazası kadılığına dilekçe vermişlerdir. Saruhan Sancağı'ndaki yüce orunlara sundukları bu dilekçede; Bizler, Güzelhisar-ı Menemen kazasının ilim sahibi insanları, fakir ve fukara kişileri biliyoruz ki, kazamıza, vergi oranları ilk fetihten itibaren Saruhan'ın adliye kalemi aracılığıyla ulaşmaktadır. Vergiler padişah buyruğu ile saptanıp, her kazaya ayrılan dilim Manisa Merkez kazası dahil öteki kazalara düşen hisseler bildirilip, "Mütesellimin" görevlendirdiği memurlar eliyle toplatılmaktadır. Her yıl kazamız ve kariyelerine (köy), Saruhan Sancağı adliyesinden alınıp mütesellimin adamları tarafından ilgililerce mühürlenmiş defter gelmekteydi. Ancak iki seneden beri, Bergama voyvodası Kilise köyünün (Zeytindağ) vergilerini toplamakta mevcut iltizama sekizer, onar akçe zam yapmak suretiyle reayadan almaktadır. Arapoğlu, reayadan iltizamı İmam Hasan denilen kişi ile toplatmakta, bu kişi de mübaşiyye harcı olarak fazladan iki bin kuruşu alınacak verginin üstüne zorla ekleyerek kesesini doldurmaktadır. İmam yerli ve mütegalibeden olduğu için çiftçiler kendisine söz geçirememektedir. Bütün halk haksızca yapılan bu uygulama karşısında Allah'a sığınmaktadır. Ayrıca vergiyi almak için

²⁷³ Sağancılı Veli 1775 tarihinde İbrahim Ağa'yı öldürerek Bergama'da Arapoğlu sülalesine son vermiştir. İbrahim Ağa'nın öldürülmesine sebep kızını Sağancılı'ya vermemesidir (Bergama'da Yakın Tarih Olayları, Osman Bayatlı, S.33). Bu kız yüzünden adı geçen şaki aynı yıl İzmir'e gelin gönderilen kızı almak için İzmir'i kuşatmış ve kızı alıp Bergama'ya getirmiş, Onunla bir hafta düğün yaparak evlenmiştir. Padişah I. Abdülhamit Vezir Abdi Paşa'yı görevlendirerek Veli Ağa'yı yakalatmış ve başını kestirmiştir.

²⁷⁴ Ç. Uluçay, 18 ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hrkli. s.212, 213,214.

ahaliye türlü zulümler yapıldığı için vatanlarını terk etmekte, perişan bir halde başka yerlere göçmektedirler. Bizler de şehirlerde oturan halk gibi güvenilir, korunur bir şekilde yaşamak istiyoruz demektedirler. Sonuç olarak, “geçmişte olduğu gibi Manisa mütesellimleri kendi mübaşirlerini tayin edip kasabamıza göndersinler” dileğinde bulunmuşlardır. Kadı bu isteği İstanbul’a yazdığı gibi, bir ilamla kamuya açıklamıştır.²⁷⁵

e. Ayanlar devrinde komşu kasaba ayanları çoğu zaman birbirleriyle geçinememişler, üstünlük sağlamak, bölgenin iltizamını elde etmek için birbirleriyle çarpışmışlardır. 1765 Ağustos ayında Bergama Voyvodası Arapoğlu Mehmed Ağa’nın bin askeriyle, karşı tarafta Karaosmanoğulları’nın Yunt Dağı nahiyesi-Mamaklı köyündeki bölük başları Hüseyin ve Süleyman isimli kişilerin başında bulunduğu beş yüz asker birbirleriyle muharebe etmiştir. Bu olayda Mamaklı ve Çıtak köyleri çok zarar görüp yakılmıştır. Bu köyler ahali keşif isteyip hal vaziyeti sancak merkezi Manisa’ya bildirmeleri üzerine Arapoğlu mahkemeye gelmediği gibi Yunt Dağı nahiyesini tekrar iki bin süvari ile basmıştır. Bucak halkına çok fazla eziyet etmiştir. Kendisini İstanbul’a şikayet etmesinler diye Gelembe taraflarına halkın geçmesini önlemek üzere yirmi, otuz levendi nöbetçi koymuştur.²⁷⁶ Uluçay’ın eserinde sicillerden alınan belge yer almaktadır.

f. 14 Mayıs 1775 tarihinde Bergama voyvodaları yine Güzelhisar ve Foçalar mukataalarına (*vergi alanı*) tecavüz etmiştir. Padişah, Anadolu valisine yazdığı hükümde, konu ile ilgilenip durumu düzeltilmesini istemiştir.²⁷⁷

g. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Güzelhisar halkı için en önemli olay daha önce var olan caminin yerine yeni bir cami inşa edilmesidir. Önceki caminin depremden yıkılmış veya kullanılamaz hale gelmiş olduğu tahmin edilmektedir. 1763 yılında Güzelhisar’ın en önemli ve varlıklı kişisi Voyvoda Esseyid Ali Ağa Mustafa Dede türbesine yakın güzel bir cami yaptırmıştır. Bugün halk tarafından Yukarı Cami diye isimlendirilen caminin gerçek adı “Ali Ağa Camisi” dir. 1943 yılında bakımsızlıktan viran hale düşünce köy halkınca duvarları ve çatısı yeniden yapılmıştır. Cami ön bahçesinde batı yönde geçmiş dönemde bir medrese de olduğuna eminim. Medrese, şimdiki imam lojmanı yerinde olmalıdır. Günümüze gelinceye kadar tamirlerle ilk şekli çok değiştirilen caminin minaresi ise, çok daha eski devirlere aittir. Son yıllarda cami yalnız kutsal ayda ibadete açılmaktadır. On dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başlarında Koca Hurşit Ağa

²⁷⁵ Ç. Uluçay, Saruhan’da 18 ve 19. yüzyılda Eşkiyalık, s.214-215.

²⁷⁶ Ç. Uluçay, 18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.201, 208, 209.

²⁷⁷ Ç. Uluçay, Age, s.209-210.

ailesi caminin bakımı ile ilgilenmiş, masraflarını karşılamak üzere zeytinlikler vakfetmişlerdir.

(Camiye ait zeytinliklerin birinin Yenifoça'da, diğerinin de Şakran köyünde olduğu daha sonra kullananlarca satıldığı, ismi geçen kişinin torunu Hurşit Toker tarafından açıklanmıştır. Yıl 1998.)

XVIII. 19. Yüzyılda Güzelhisar ve Çevresinde Yeni Gelişmeler

"Tarih gelişim dinamikleriyle her anını durmadan dönüştürerek, baştan yapan yani aşma'nın dinamizmine yaslanan bambaşka bir süreçtir"

(17.8.1979, Milliyet)

Ali Gevgili

İnsanoğlu yeryüzünde var olduğu günlerden itibaren arayış içinde oldu. Önce yiyecek aradı. Yabani bitkiler, meyveler topladı. Taşları, avcılıkta kullandı. Derken bazı sert taşları yontarak, birbirine sürterek bazı el araçları yaptı. Uzun yıllar sonra metallerin peşine düştü. Karasabanın bulunuşuyla toprakta üretim daha kolaylaşmıştı. Zaman içinde yavaş yavaş ilerleme kaydetti. Yine de ateşin keşfi, daha sonra tekerleğin nice zorluklardan sonra bulunuşu, insanlığın uygarlık yolunda attığı adımları sıklaştırdı. Ancak bu buluşlar çok kolay olmadı. Birkaç yüz binlik bir yaşam dönemi içinde ateş bulunduğunda madenler rahatça işlenir hale geldi. Beşeriyet, medeniyet yolunda emin, fakat başlangıçta ağır, Rönesans'tan sonra ise biraz daha çabuk yürüdü.

On sekizinci yüzyılda Avrupa'da başlayan icatlar ve keşifler insanlık için çok yararlı oldu. Yeni dünya kıtasının bulunuşundan sonra bilimde ve teknikte birçok gelişme görüldü. On dokuzuncu yüzyılda da buluşlar artarak devam etti. Bütün bunlar, bilimle uğraşanları cesaretlendirdi. On dokuzuncu yüzyıl başlarında Volta, kendi adını taşıyan pili yaptı. 1827'de Ohm, bir devrenin iki noktası arasındaki gerilimi ve bu devreden geçen akımı birbirine bağlayan bağlantıyı buldu. 1843'de Morse ilk telgraf aygıtını yaptı. Bu tarihten çok kısa bir süre sonra telgraf makinesi Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya başlandı. 1876 yılında Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet ilan edildiği yılda Amerika'da Alexander Graham Bell ilk telefon aygıtıyla konuşmayı başardı. Dünya yeni buluşlarla uğraşırken 1879'da Güzelhisar, nahiyelikten indirilip köye dönüştü. Aynı yıl Amerika Birleşik Devletleri'nde "Edison" insanları aydınlatmak üzere elektrik ampulünü yaptı. Yüzyılın sonlarında ise "uçak" adı verilen araç gökyüzünde uçmaya başladı.

Osmanlı Devleti'nde bu yüzyılda en önemli olay Tanzimat Fermanı'nın halka okunması oldu. Arazi Kanunu da bu yüzyılın eseridir. Kırım Savaşı, eskilerin 93 Harbi dedikleri Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan devletlerinin istiklal çabaları, meşrutiyet ilanı gibi olaylar imparatorluğu büyük çapta etkilemişti. Ekonomi zamanla daha zayıfladı. İmparatorlukta, kimi insanların girişimiyle iyi işler de yapıldı. 1727'de matbaanın İstanbul'a getirilmesiyle Osmanlılar yönünü doğudan batıya çevirmişti. On dokuzuncu yüzyılda ise Avrupa'nın üstünlüğü iyice ortaya çıktı. Artık Avrupa kurumlarını ülkemizde tesis etmek için hem padişahlar, hem bazı ayanlar ve vezirler gayret gösteriyorlardı. Daha önceki yüzyılda bazı askeri okullar açılarak bunların başına Avrupalı subaylar getirilmişti. Orduda büyük çapta yenilik yapmak isteyen padişahlardan biri de III. Selim oldu. Onun 1789'da hükümdar olduğu yılda Fransa'da büyük bir ihtilal oldu. Fransız halkının Bastil zindanlarını basmasının ardından, "*eşitlik, hürriyet ve ulusçuluk*" fikirleri tüm Avrupa ülkelerine yayıldı.

Fransızlar, ihtilalin sonlarına doğru, Kral 16. Lui'yi ölüme mahkum etti. Avrupa ülkelerinde krallıklar devrilmeye başladı. Cumhuriyet rejimini benimseyen yeni devletler doğdu. İhtilalin fikirlerinden hoşlanmayan Avrupa krallıkları Fransa'ya harp ilan etti. Burjuvanın insan haklarına ait fikirleri her tarafa yayıldı. Osmanlı İmparatorluğu içinde çeşitli uluslar yer alıyordu. Ulusçuluk fikrini benimseyen milletler yavaş yavaş harekete geçiyor, devletin askeri güçlerine kafa tutuyordu. On dokuzuncu yüzyıl milliyetçilik düşüncelerinin en çok yayılıp dal-budak saldıdığı dönemlerdi. Balkanlardaki milletler de bağımsızlık için imparatorluk içinde ayrılık bayraklarını açmıştı. Rusya, buradaki bağımsızlık hareketlerini cesaretlendirdi. Osmanlı'dan da bazı tavizler almayı başardı. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Yunanistan imparatorluktan ayrıldı. Sırbistan ve Bulgaristan, Romanya gibi devletler de bağımsızlık yolunda kendilerince güç kazandı. Balkan Savaşı'yla yirminci yüzyıl başlarında son Balkan ülkeleri de Osmanlı'dan birer birer ayrıldı. Makedonya'da, Kosova'da ve diğer Balkan ülkelerinde bıraktığımız soydaşlarımızın faşist gruplarca ezilmemesi için Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin ikibin yılına kadar halen girişimleri ve gayretlerinin sürmesi o dönemin anısına bir saygıdır.

18. yüzyıl sonundaki Rus savaşlarına Güzelhisar serdengeçtileri de katıldı. 1808-1809 yıllarında İstanbul'da padişah ile ayanlar arasında "*Sened-i İttifak*" imzalandığında, Manisa'dan başkente giden Karaosmanoğulları'ndan Hacı Ömer Ağa'nın Güzelhisar kazasından da güvenilir adamlarından bazılarını beraberinde götürmesi muhtemeldir.

İmparatorluk bir taraftan iç ve dış meselelerle uğraşırken Avrupa'da gördüğümüz bazı yaşam biçimleri, imparatorluk sınırları içine normal bir hayat usulü gibi girdi. Orduda, maliyede, vatandaşlık haklarında, adliyede ve milli eğitimde yenilikler görüldü. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı yapıldı. İlk gazete yayınlandı. Yeniçeri Ocağı kaldırıldı. Nizam-ı Cedid adı verilen yeni ordu teşkilatı kuruldu. Batıdakine benzer yeni posta örgütü kurulup işletildi. İdari sistemde de yenilikler yapıldı. Günümüz Güzelhisar köyü kabristanında bulunan bazı mezar taşlarında gördüğümüz fes de Osmanlı insanına II. Mahmut döneminde (1832'de Osmanlı askerine) giydirilmişti. İlk Osmanlı "kuruşu" 1687'de bastırıldı. Bu kuruşlar 16.24 g. ağırlığında 40 para veya 160 akçe karşılığındaydı. III. Selim döneminde 1789'da yüz para 32.00 g. ağırlığındaydı. Aynı para 1821'de yaklaşık 12.00 g.'a düşürüldü. Abdülmecid döneminde kuruşlar "mecidiye" adıyla altından da bastırıldı. Bu para birimleri iyice benimsendi. (1950'li yıllarda mahallemizdeki Yusuf'un Ayşe nine için olduğu gibi çoğu kişi için yirmi kuruşlar halen "mecidiye" idi.)

Güzelhisarlılar için Hükümdara Dilekçe Veriliyor

1814 yılına rastlayan bir belgeye göre II. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında artık alışveriş mal ile değil nakit ile yapılıyordu. Güzelhisar hamamını çalıştıran hamamcı İbrahim ve arkadaşları Şamlı tüccarlardan borç ile kumaş almıştı. Aradan üç sene geçtiği halde ödememişlerdi. Tüccarlar acaba bu parayı alabilmek için nereye nasıl başvurmuştu? O yıla ait hükümdara sunulan bir arzuhalden durumu okuyalım.

(Osmanlıca okunuşu)

"Sultanım,

Devletlü, inayetlü, merhametlü efendim,

Hazretleri sağ olsun,

Arzuhal kullarıdır ki, Güzelhisar'da sakin hamamcı Hacı İbrahim ve Hacı Mehmed ve Mehmed Ali nam kimesneler zimmetlerinde binikiyüz yirmiyedi senesinden beru ba temessük, dört bin yüz guruş alacak hakkım olup meblağı mezburu bi-d-def'aat ba mektup mutalebe edilmekte izad-vahibe iradiyle vermekte taallül ve muhalefet ve ibtal hak ve inad-ı külli sev-dasında olmalarıyla merahım aliyelerinden mercud ki, mahallinde şühud görülüp ber-mucip temessük hakkım alı verilmek babında bir kıt'a emr-ali rica ve niyaz olunur, emr-ü ferman devletlü, inayetlü, merhametlü efendim, sultanım hazretlerinindir." ²⁷⁸

²⁷⁸ Cevdet Tasnifi Adliye 3-a/1 Sıra 2253 27.8.1230, B.O.A.

(Günümüz Türkçesiyle okunuşu)

"Hükümdarım,

Mutluluk içinde, iyilik sahibi ve merhametli efendim,

Yüce kişiliğiniz sağ olsun,

Dilekçe sahipleri sizin kullarınızdır. Güzelhisar'da oturan Hamamcı Hacı İbrahim ve Hacı Mehmed ve Mehmed Ali adlarındaki kimselerin zimmetlerinde 1811 senesinden itibaren senedimde yazılı 4100 kuruş alacak hakkım olup, adı geçen parayı defalarca mektup ile istedim. Allahın yardımına rağmen kendi dilekleriyle bu parayı vermekten bahanelerle kaçınıp mektuplarımı geçersiz etmek için tamamıyla inatlaşmak sevdasına düştüler. Yüce merhametlerinden rica ederim ki, mahallinde şahit dinlenip gereğince senetteki hakkımı alıvermek konusunda bir bölüm yüce padişah emri çıkarılması için emir-ferman devletli, fazilet sever, iyilik sahibi efendim, padişahım hazretlerindir".

İmza: Şam Tüccarlarından Ahmet ve Ömer"

Anlıyoruz ki yüz seksen altı yıl önce Güzelhisar'daki hamamlardan en azından biri çalışmakta idi. Bu yapılar günümüze niçin ulaşamadı bilinmez. Dilekçe İstanbul'da hükümdara sunulmuştu. Üç kişi 4.100 kuruşu niçin ödemedi veya ödeyemedi diye düşünürken, bir an 1965 yıllarında da köy ihtiyar heyeti binası önünde tütün parasının ödenmesi sırasında bu paranın ancak banka borcunun kapanmasına yetmesi dolayısıyla, diğer alacaklılara ait icraya gelen araçların konvoy halinde sıralanması gözümün önüne geldi. Aralarından onlarca yıl akıp gitmesine karşın bu iki olaydaki benzerlik veya farklılıkların ekonomistlere mi yoksa köyde şimdi yaşayanlara mı sorulması gerektiğini okuyucunun takdirine bırakıyorum.

Güzelhisar'ın 1821 Yılı Vergisi

1821 yılı dördüncü ve sekizinci aylarda, Güzelhisar-ı Menemen'in yine Saruhan Sancağı'na bağlı onaltı kazadan biri olduğunu anlıyoruz. Saruhan Sancağı'nın merkezinde yeni sarayın tamiri, vezir ve öteki yüksek görevlilerin oturdukları konakların kirası, arpa vergisi gibi hesaplar toplanıp, deftere yazılmıştır. Tarihi belirtilen defterlere göre, kazamız Güzelhisar-ı Menemen'in payına 11.612 kuruş isabet ettiği anlaşılmaktadır"²⁷⁹ Vergi ve masraf alınmasında Güzelhisar yine önceki yüzyılda olduğu gibi dokuzuncu sıradadır. 1847 krş. ile kaza-ı İlica (*Ahmetler*) ise son sıradadır. Karşılaştırılınca önceki yüzyıla göre rakamların büyüdüğü ve enflasyon sonucu kuruşun değer olarak düştüğü anlaşılmaktadır.

²⁷⁹ Ç. Uluçay, 18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.251-254.

19. Yüzyılda Ayanlık

1810 tarihinde, "ayanlık kurumu" Sultan II. Mahmut tarafından kaldırıl-sa da ayanlar Cumhuriyet dönemine kadar her işe, el altından karıştılar. Daha sonra kabul edilen Arazi Kanunu'ndan (1858) yararlanarak, uzun dönem içinde kullandıkları toprakları kendi üzerlerine yazdırdılar. Sancak-larda da kendilerini şehir meclislerine seçtirme yollarını buldular.

1828 yılı ilkbaharında İngiliz gezgin Charles MacFarlane İzmir'den Bergama'ya geçmişti. Bu gezi İzmir Voyvodası Hacı Hüseyin Ağa'nın izni ve yardımı ile yapılabilmisti. Adı geçen gezgin Evliya Çelebi gibi Güzelhi-sardan da geçmişti.

İngiliz Charles MacFarlane Güzelhisar'da....

Gezgin İzmir'den deniz yoluyla Karşıyaka'ya geçmiş, Osmanzade İskelesi'nden haftada bir Bergama'ya giden kervanın kiralık hayvanlarıyla yola çıkmıştı. İki saat sonra Menemen'e geldi. Gezgin, izlenimlerini sonra şöyle anlatır: "Menemen dağınık evleriyle bir köye benziyordu. Tepenin üstünde bulunan yel değirmenlerinden bir çoğunun harap olduğu görülüyordu." Oysa, daha önce buradan geçmiş olan gezginler Menemen'in ba-yındır ve oldukça şirin bir kasaba olduğunu yazmışlardı. Bunun bu sırada patlak veren Yunan ayaklanmasından ileri geldiği söylenebilir.

"Menemen'den bir saat sonra Gediz Çayı üç köşeli bir kayıkla geçildi. İnsan ve hayvanların bir arada geçişi, korkulu olduğu kadar eğlenceliydi. Yolun bozuk ve birçok yerlerinin patikadan ibaret oluşu, hayvanların yol almasını güçleştiriyordu. Menemen'den sekiz saat sonra Güzelhisar köyüne varılabilmisti. Burada bulunan harap ve pis bir kahveye inildi. Burası kerva-nın durak yeri idi. Kahvede bulunan korkunç kılıklı zeybeklerin, hiç de kaba davranmadıkları görülüyordu."

Sabah erkenden buradan ayrılan kervan, iki saat süren tatlı bir vadiyi geçerek deniz kıyısına inip, beş saat sonra da Bakırçay ahşap köprüsünden geçmişti. Yollarda, zamanın yere serdiği birçok antik esere rastlanıyordu. Bunlar, bu yerlerde yaşayan Türklerin nüfus sayısının çokluğunu anlatmak-tadır.

"Yollarda, köylerde birçok leylekler görülüyordu. Bunlar hem Türkler ta-rafından öldürülmediği, hem de civarda çok bataklık bulunduğu için kolayca barınabiliyorlardı."

Yolumuz üzerinde sık sık kahve damları vardı."²⁸⁰

Gezgin ve arkadaşları daha sonra Bergama'ya varmışlardı. Berga-ma kazasının beyaz minarelerine kadar gördüklerini anlatmıştır. İfade-

²⁸⁰ Eyüp Eriş, Bergama Uygurlık Tarihi, s.197.

ye göre Güzelhisar, Bergama'ya yedi, Menemen'e sekiz saat hayvan yürüyüşü mesafededir. İzmir-Bergama yolcuları bir geceyi Güzelhisar'da dinlenerek geçirmektedirler. Gezgin Güzelhisar'ın çarşısından ve binalarından pek fazla bahsetmemiştir. Kahvede bulunan zeybekler korkunç kılıklıdır, fakat kaba davranışlı değildirler. Öyleyse o tarihte Güzelhisar erkeklerinin giyim-kuşamını zeybek kıyafetlerine bakarak söyleyebiliriz. 1828'lerde son veba henüz görülmemiştir ve üstelik Güzelhisar halen Saruhan Sancağı'nın kazasıdır. Bu tarihten altı yıl sonrasına ait bir nüfus kaydına göre Güzelhisar-ı Menemen kazasında 1834 senesinde 1.260 erkek yaşamaktadır.²⁸¹ Bu sayıya aynı sayıda kadın ilave edersek 2.520 civarında bir nüfus bulunmakta olduğunu tahmin edilebilir. Bu tarihlerde Aliğa Çiftliği'nin nüfusu 300 kadar olduğuna göre, Güzelhisar'ın insan sayısını göz önüne alındığında bu yerleşimin bir kasaba olduğu rahatlıkla görülmektedir.

Farlane'den dört yıl sonra 1832 yılında Fransız tarihçi ve arkeolog Charles Texier de Bergama'ya gelmişti. Geçerken Güzelhisar'a da uğramıştır. Eserinde şöyle diyor: *"Etrafında hayli eski eser görülen ve taşlık bir dağ üzerinde bulunan Güzelhisar köyü Temnos hakkındaki mevcut tariflere bakarak meydana çıkan fikirle beraberlik arz etmektedir."* Şu halde Ch. Texier *"Temnos Güzelhisar'dadır"* demektedir.²⁸² Daha sonraları bu savın yanlışlığı ortaya konmuştur.

Gezginlerden Sonrası

a. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı ordusunu yenerek Kütahya'ya geldiği 1833'de Güzelhisar naibi (*kadı vekili*) Mehmet Lütfullah Efendi halktan fazla defter harcı almıştı. Bu yüzden bazı kimselerin zarara girdiği tespit edildi. Yaptığı haksızlık nedeniyle Ankara kazasına sürgün olarak gönderildi. Kadı efendinin ceza ataması ile ilgili yazıyı Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım imzalamıştı Yapılan işlemle alakalı kayıt arşivlerde saklanmıştır.²⁸³ Yaklaşık iki yüz yıl önce başka bir Güzelhisar kadısı da halktan zorla koyun almıştı. Şu halde 17. yüzyılda başlayan bozulma 19. yüzyılda da daha geniş çapta sürmekte, bir taraftan ise düzeltme ve ıslahat yapılmaktadır. O günkü Ankara şimdiki ile kıyaslanmayacak derecede bayındırlık bakımından fakirdi. Kadılar yaptıkları hizmete, verdikleri ilama karşılık halktan defter harcı alırlardı. Bunun miktarı ilmiye sınıfınca tespit edilirdi.

²⁸¹ Manisa Dergisi, Mayıs 1997, Sayı 13. - Ersin Doğer, Menemen Tarihi, s.364.

²⁸² F. Slors, İzmir Hakkında Tahkikat, Bonavantür F. Slors, s.328.

²⁸³ Cevdet Tasnifi-Adliye, 3-a/1 2824 Sıra 8 Rebiülahar 1249 Tarihli Meşihat Tezkeresi (*Şeyhülislamlık Dairesi'nden Çıkan Yazı*).

b. II. Mahmut hükümdarlığının ilk yıllarında derebeylerinin gücü, yeniçerilerin isyanları ve gericilerin baskısı karşısında pek harekete geçemedi. 1826 yılında Yeniçerileri ortadan kaldırdı. Mehmet Ali Paşa ile yapılan Kütahya Antlaşması'ndan sonra orduda ıslah çalışmalarını sürdürdü. Kurduğu "*Asakiri Mansure-i Muhammediye*" isimli orduya subay yetiştirmek üzere 1834'de "*Mekteb-i Ulumi Harbiye*"yi kurdu. Bu tarihten iki yıl sonra idari sistemde ve adliye alanında da düzenlemeler yaptı.

1835 yılı Güzelhisar için acı bir tarihtir. Çünkü bu yıl içinde Bursa, Aydın, Manisa, Muğla sancaklarında ve bu bölgenin kazalarında büyük bir veba salgını ortaya çıkmıştır. Halkı kırıp geçiren bu salgın bazı köylerin tamamen ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Yaşlıların defalarca dile getirdiği veba olayı acaba nedir?

XIX. Güzelhisar'da Veba

Kesin tarihini bilmemelerine rağmen, Büyük Veba'da Güzelhisar halkının çoğunun bu hastalıktan öldüğünü, bir kısmının da çevre köy ve kasabalara kaçtığını yaşlılar her zaman söylerlerdi. Çocukluğumdan duyduğum "Güzelhisar vebadan battı" değerlendirmeleri acaba doğru muydu?

Güzelhisar'da üç defa veba olduğu rivayet olunmaktadır. Son veba yani 1835 yılındaki vebanın Kaza-i Güzelhisar nüfusunu tamamen yok ettiği söylentisi yaygındır. İmamların ölü yıkamayı yetiştiremediği, bu sebeple kollarındaki gömlek ve kaftan kıvrımlarının hiç aşağıya inmediği lafları yakın zamana kadar dillerde dolaşmıştır. Bazı zamanlar bir evden iki-üç kişinin birden öldüğü, diğerlerinin de hasta olmasıyla kimsenin ilgililere haber veremediği, mezar kazacak kimse dahi kalmadığı yıllarca anlatıla gelmiştir.

Çocukluktan yetişkinliğe geçtiğim sıralarda köyün ihtiyarlarından birinin ise dedesinden duyduğu şu sözleri dinleyenlere naklettiğini hatırlıyorum: "Bu hastalığa yakalananlar akşamları ateşlenirmiş. Kasıkta, boyunda şişlik ve çibanlar çıkarmış. Sonra ishale yakalanıp, hasta bir-iki gün içinde göçüp gidermiş." Bazı hastaların kafalarını duvarlara çarptığı da, başka biri tarafından söylenmişti. Bu hastalık Güzelhisarlıları o kadar çok etkilemiştir ki köyde veba ile ilgili gerçeküstü bazı hikayeler bile uydurulmuştur. Bir anlatıma göre, kaçanların dışında kalanlar geceleri nöbetleşe uyuyarak korunmaya çalışmışlar. O yılların inancına göre; geceleri bir hayalet, anahtar deliğinden eve girip insanların alınlarını işaretliyormuş. Alnına damga vurulan sabaha sağ çıkmıyormuş. Uyumayıp nöbet tutan kötü cini veya hayaleti kovuyormuş, ya da onu eve yaklaştırmıyormuş.

Kasabada hastalığa yakalanmamak için bazı kişiler Kalabak, Kozbeyli, Bölcek (*Bergama'ya bağlıdır*) köyelerine, Yunt Dağı içindeki köylerle, İzmir ve Foça merkezlerine kaçtıkları da rivayet edilir. (*Bu yörelerde son salgının etkisinin daha az mı görüldüğü bilinmemektedir.*) Kasabada "hastalıktan sağ kurtulan ve köyden ayrılmayan iki aileden kurtulanlar şu

ailedir” diye bir anlatım vardı. 1844 yılı Güzelhisar-ı Menemen temettüt defteri incelendiğinde bunun doğru olmadığı görüldü. Salgın hastalık öncesi nüfus ile vergi için emlak sayımı yapıldığı on yıl içinde nüfus sayısında büyük düşüş yaşandığı tespit edildi. “*iki aile kaldı*” anlatımı kesin olarak doğru olmadığı saptandı. Temettüt defterinde yetmiş hane görülmektedir. İlk basımda adı yazılan ailelerden biri de bu yetmiş ailenin içinde olduğu kabul edilebilir. Büyük vebadan yedi-sekiz yıl kadar sonra şimdiki köyün ilk yerli halkı sayılan insanlar, Yuntdağ köylerinden, diğer eski çevre köylerden ve Anadolu’nun çeşitli yerlerinden buraya gelip yerleştikleri torunlarından alınan bilgilerle doğrulandı. Cumhuriyet devrinde, soyadı olarak “*Özcan*”ı alan Ali Bey’lerin dedeleri Abdurrahman Ağa’nın Bitlis’ten jandarma onbaşı olarak kasabaya görevli olarak gelip köye yerleştiği bilinmektedir. Bu ikamet yılının 1837-1840 yılları arasında olduğunu tahmin edilebilir. Adı geçen aile, Arazi Kanunu’nun kabulünden ve Koca Hurşit’lerle (*kızlarını alarak*) dünür olmalarından sonra Güzelhisar kazasında topraklarını çoğalttığı öyküsü de dile getirilir. Karadayı’lar sülalesinin atalarının da Yuntdağ köylerinden geldiği aile bireylerinden birkaç kişi tarafından söylenmektedir. Yine Aslan soyadını taşıyan ailenin dedelerinin ise Niğde’den geldiği, torunlarınca ifade edilmektedir. Temettüt araştırmasında bu ailenin adı ve emlak durumu açıkça anlatıldı.

Veba hastalığı *yersin basili* denilen bir bakteri ile bulaşır. Domuz, sığır ve kuşlarla yayılan çeşitleri vardı. Geçmiş tarihlerde dünya çapında salgınlar görülmüş, birçok ölüme neden olmuştu. Alexandre Yersin’in keşfettiği veba basilinin, insana farelerle (*sıçan bitiyle*) geçtiğini kaynaklar yazmaktadır.

Veba, sadece Güzelhisar merkezinde değil çevre köylerde de ölümlere neden olmuştur. Bergama Bozköy’e yakın eski Güzelhisar köylerinden Tekkedere vebadan insansız kalmış. 1530 yıllarındaki vergi defterlerinde adı geçen köylerden Doğan köyü (*Kurfalı yakınlarında*) ismi söylenen hastalık nedeniyle tamamen ortadan kalkmıştır. Güzelhisar’da mezarlıklarda çok ayrıntılı bir inceleme yapılmadığı için vebadan ölenlerle ilgili dikkat çekici bir sin taşı var mı bilinmiyor. Veba denen bu salgının Ege Bölgesi’nde geniş bir sahaya yayıldığı ve birçok insanın ölümüne yol açtığı, günümüze yakın tarihlerde iyice tespit edilmiştir.

Hastalığın Ege’yi kasıp kavurduğu sıralarda İstanbul’dan “*İrade*” adı verilen padişah emri çıkarılmıştır. İşte Osmanlı hükümetinin hastalıktan korunmak için kaza idarelerine gönderdiği ve halktan yapılmasını istediği iş ve tavsiyeler şöyledir.

Padişah Emri....

"Hüdavendigâr Vilayeti Müşiri Vezir Kaptan Fevzi Ahmet Paşa Aydın, Saruhan, Menteşe Mutasarrıfı Vezir Yakup Paşa, Saruhan Sancağı Mütesellimi Hacı Eyyüp, Bursa Mütesellimi Halil Kamil, Menteşe Sancağı Mütesellimi Tavas'lı Osman, Karesi Sancağı Mütesellimi Şerif, Muğla Sancağı Mütesellimi İlyas zade Mehmet Bey ve bu sancaklarda bulunan kadılar ve naipler, ulema ve müftüler ve Eskişehir Sancağı Mütesellimi Mahmut Bey ve bilcümle iş erlerine!

İş bu emri alır almaz herbir mümin-i mücahhide farzı ayın olan salâtı mefruzeyi amden terkedenler hakkında tahdidi şeri iktiza eylediği, misullu, herhangi yerde olursa olsun böyle kimseler neuzübillah mintarafillah türlü mesaibi ilahiyel maneviyeye duçar olduklarından ve hatta bazı mahallerde ara sıra veba hastalığı gibi mesaib ve afet mücerret ahali-i İslamdan kendini bilmezlerin salâtı mefruzeyi vaktinde eda etmemeleri ve günâ gün nameşru fenalıkları irtikaplarından neşet eder bir mücazâtı ilahiye olduğu erbabı basiret indinde müstağni beyandır.

Halbuki muhafazai din ve devlet himayei mülkü millet ve icrayı ahkamı şeriat, kaffeten hana mevdü olduğundan, bundan böyle hiçbir veçhile namazı terk etmemeleri ve sair emri ilahide tekasül göstermemeleri ve bunun hilafında hareket edenlerin cezalandırılmalarını zabitan ve icra memurlarına emir ederim.

Biladi sükanada sakin ahalli İslamın salâtı mefruzeyi cemaatla eda ve emri maruf ve nehi a-nil-münker ahkamını icra eylemeleri cümleye ihtar ve tembih ve bendeganımdan olup, ehli bulunmayanlar dairelerine birer imam olarak namazı cemaatla eda ve imam tutmağa kudreti olmayanlar oldukları mahallerde, esnaf takımı dükkanlarında ve ezan okunduğu gibi işini bırakıp cami veya mescide gitmeleri, gitmeyenlerin niçin gitmedikleri sual ve bila özür gitmeyenlerin cezalandırılması, yani tazir-i şer-i ne ise icra kılınması, velhasıl, essalat-ü imadüddin-mazmunu şerifi üzere beş vakit namazın vaktinde cemaatla edası irade-i mülukanem iktizasındadır. Ve bu iradei seniyemin icra ve takibine sadrazam mektupçusu hülefasında mir-i Mehmet Vasıf memurdur." 284

1252 Şevvalinahiri (1836)

Tamamı yukarıda bulunan emirden anladığımızı göre; Padişah hükümlerimiz veba afetinden korunmak için cemaatla beş vakit namaza devam edilmesini istemekteydi. Abdest alıp camide, dairede ve dükkanda farz

²⁸⁴ Osman Bayatlı, Bergama'da Yakın Tarih Olayları / XVIII. - XIX. yüzyıllar, s.74-75.

namazları toplumla kılmayanlara insan vücudunun dayanacağı kadar meydan dayağı atılmasını emretmekte, halkı bu dayak ile korkutmaktaydı. Öngörülen kuralların günümüz hijyenine uygunluğu tartışılrsa da belirtilen tarihlerde abdest ve cemaatla namaz en geçerli çare olarak görülmüştü.

Bölgemizde birçok defa veba salgını görülmüştür. İzmir, Aydın, Manisa vilayetlerinin kaza ve köylerinde 1677, 1712, 1764, 1787, 1835 tarihlerinde görülen veba salgınları birçok insanın ölümüne yol açmıştır. Ege Bölgesi'nin kıyı şehir ve köylerinde her beş-on yılda bir anlatmaya çalıştığımız afetin görüldüğü, bazı kaynaklarca yazılmaktadır

XX. Tanzimat ve Sonrası

A. Yenilikler

1839 yılı Kasımında Mustafa Reşit Paşa İstanbul'da Gülhane Parkı'nda padişahın Osmanlı halkına vermeyi vadettiği hak ve yeni düzenlemeleri okudu. Paşanın halka ilan ettiği bu ünlü fermana, Osmanlı ülkesinde "*Tanzimat*" adı verildi.

Tanzimat Devri, 1839-1856 yıllarını kapsamaktaydı. Daha sonra İslahatlar dönemi adı verilen tarihi yıllar başlayacaktı. Tanzimat'ın yüce kabul edilen maddeleri incelendiğinde Osmanlı Devleti şu yenilikleri yerine getirmeyi hedeflemişti:

1. Osmanlı tebaasının can, mal ve mülk güvenliği çeşitli zümreler arasında ayırım göstermeden sağlanacaktı.
2. Genel olarak devlet maliyesinde, vergilerin salınıp toplanmasında yeni düzenlemelere gidilecekti.
3. Askeri konularda, özellikle asker toplama usullerinde yenilikler yapılacaktı.

Fermanın ilanından sonra;

(a) Ülke içinde genel güvenliği ve düzeni sağlamak üzere her eyalette "*Umur-u Zaptiye teşkilatı*" kuruldu. Teşkilat, 1846 yılında Seraskerlik'e bağlı Zaptiye Müşirliği bünyesine alındı. Bu teşkilatın adı 1879'lu yıllarda zaptiyeden Jandarma Dairesi Reisliği'ne çevrildi.

(b) 1841 yılında eyaletlerde yeni idari düzenlemeler yapıldı. Kazalarda kadıların idari görevlerine son verildi. Kazaların idaresi için "*müdür*" adı verilen görevliler atandı. Bu görevlilere "*muhassıl*" adı da verildiği de olmuştu. Tanzimat öncesi vergi toplama işini üzerine alan devlet görevlilerine bu isim verilirken adı geçen dönemde mutasarrıftan daha küçük vazifelilere muhasıl denmişti. Güzelhisar-ı Menemen'e ve komşu kimi kazalara 1841 (1257) yılında müdürler tayin edilmişti.²⁸⁵ 1841-1867 yılları arasındaki Güzelhisar kazası müdürleri ve 1868 yılından sonra *-ataması yapılmışsa-* kaymakam

²⁸⁵ Osman Bayatlı, 18 ve 19. yüzyıl. Bergama'da Yakın Tarih Olayları 18 ve 19. s.27.

isimleri ve Foça kazasına bağlı olduğu 1870'li yıllardaki nahiye müdürlerinin isim ve görev dönemleri tespit edilemedi.

(c) Tanzimat Fermanı'yla "iltizam" usulünün kaldırıldığı ilan olunmuştu. Bu nedenle vergi toplama işleri 1839 yılından itibaren devletin vergi memuru olan muhassıllara verildi. İdareci olan muhassıl ile vergi memuru olanı karıştırmamak gereklidir.²⁸⁶ Yeni sistemde "mukataa" veya "malikane-i mukataa" gibi terimler de kullanılmamaya başlandı.²⁸⁷ 1844-1845 yıllarında Kaza-i Güzelhisar'da Maliye Nezareti tarafından gelir ve kazanç (vergiye esas olmak üzere) defterleri hazırlanmıştı. Kazamıza bağlı olan köylerde de hazırlanan bu defterlerin birer sureti merkeze gönderilmişti. Bugün arşivlerde Güzelhisar kazasına ait dokuz köyün Temettü'at Defteri saklanmaktadır. Bu köyler Şakran (Şıkran), Eğrigöl, Kilise, Karışlı, Bozköy, Koyuneli, Aliğa Çiftliği, Koruklu ve Cevaplı köyleridir. Bu defterlerden iki tanesi tarafımdan okunmuş ve karşılaştırması yapıp günümüz yazısıyla açıklaması yapılmıştır.²⁸⁸ Şakran'a ait defterdeki vergi mükelleflerinin lakap ve isimleri araştırılmış, arşiv defterinde yazılı olan birçok kişinin torunlarının şimdiki "Aşağı Şakran" köyünde yaşadığı tespit edilmiştir.

(ç) Tanzimat anlayışı ile şekillenen yeni ordu, muvazzaf ve ihtiyat diye iki kısımda düzenlendi. "Asakiri Mansure-i Muhammediye" adı verilen ordu muvazzaf olarak beş ayrı orduya ayrıldı. 1843 yılında terhis edilmiş askerlerden oturdukları il ve ilçelerde Redif (yedek) teşkilatı kuruldu. Bu teşkilat elli yıldan fazla Osmanlı Devleti'nde hizmet gördükten sonra 1912'de kaldırıldı. 1844 yılında Aliğa'da çiftliği bulunan ve ataları Güzelhisarlı olup kendileri İzmir'de oturan Hacı Mehmed Ağa oğlu Hacı Mustafa Ağa'nın İzmir'deki 3. Redif Alayı'nda Kolağası rütbesiyle görevli olduğu ilgili arşiv belgesinde geçmektedir.

(d) 1842 yılından itibaren kadı ve naipler yalnız yargı ve miras işleriyle ilgilendiler. Kaza idaresinin başında artık "Müdür" adı verilen görevli bulunmaktaydı.

(e) Güzelhisar-ı Menemen kazasının Kazanç-Gelir Defterini meraklı olan herkesin ve ilgililerin inceleyeceğini umut ediyorum

(f) Tanzimat öncesi vergilere imdad-ı seferiye, hazeriye mal-ı maktu bedeli gibi isimler verilirken tanzimat sonrası vergilere "resm" veya "resmi" adı verildi. 1845 yılında Saruhan, İzmir, Denizli, Kütahya, Aydın gibi sancakların ahalisinden 4 (dört) para Ağnam resmi toplanmıştı.²⁸⁹ Güzelhisar'da

²⁸⁶ Y. Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, s.282.

²⁸⁷ Age, s.283.

²⁸⁸ B.O.A Maliye Nezareti Temettüat Defterleri, 18-b/1 18-b/2 No'lu Defterler.

²⁸⁹ Cevdet Tasnifi Maliye 3-i/1, 1322 Sıra No.

koyun ve keçisi olanlardan hayvan başına 4 para alınmıştı. 40 para, bir kuruştur. Osmanlı vergi defterlerine bakıldığında, on koyundan bir kuruş "ağnam resmi" alındığı anlaşılmaktadır.

(g) 1853 tarihinde, Padişah Abdülmecid'in fermanıyla toprağın kullanım usullerinden zeamet, tımar gibi uygulamalar tamamen kaldırıldı.²⁹⁰

İmparatorluğun merkezinde 1835-1856 yılları arasında Divanı Hümayun yerine Bakanlar Kurulu vazifesi gören "Meclis-i Vükala" teşkil edildi. Tanzimat ile merkez ve taşra yönetiminde, vergi usullerinde askerlik işlerinde, toprak kullanımında, iç işlerinde, birçok yeni düzenlemeler getirilmeye çalışıldı.

B. 1844-1845 Yılı Saruhan Sancağı Güzelhisar Kazası Temettü'atı

İnsanlık tarihi, XIX. yüzyılın ilk çeyreğine ulaştığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal temellerinin iyice çürüdüğü ortaya çıktı. Bir kısım aydınlar Avrupa tarzı bir rejim ortaya koymak için çareler arıyordu. 3 Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane'de yeni prensipler içeren bir padişah fermanı okundu (*Tanzimat Fermanı*). Osmanlı Padişahı bu yazılar manzumesinde bütün tebaasına din farkı gözetmeksizin eşit, adil davranılacağını bildiriyordu.

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası sayılan bu bildiri devletin yeni ilkelerle yeniden kurulması hareketiydi. Yabancı elçiler devlet işlerine fazla karışmalarına rağmen; siyasi, idari, iktisadi ve sosyal alanda büyük değişimler yapıldı. Tanzimat yönetimi adı verilen yeni sistemde; a) Mal, can ve namus emniyeti, b) Vergi Adaleti, c) Askere alma ve hizmet süreleri ile yeni kanunlar çıkarılacağı duyuruldu.

Vergide din ve hizmet farkı gözetmeksizin adalet getirileceği yazıldı. Belki ekonomik eşitlik getirilemedi. Zira toprakların çoğu eski mültezimlerin oğullarının ve akrabalarının elindeydi. Osmanlı İmparatorluğu, halkın elindeki emlak ve arazi miktarını, beslediği hayvanların cinsini ve sayısını, ekip biçtiği ürünleri, bir önceki yıl ödediği aşar ve kazanç vergisini, bir sonraki yıl ortaya koyacak tahmini gelirini bilmek istiyordu. Kazaların, kariyelerin vergi mükelleflerinin adı soyadı ve mesleklerini de belirten yazım işi başlatıldı. Osmanlı Arşivleri'nde yapılan incelemede 17 bin 747 temettü'at²⁹¹ defteri tutulduğu görüldü. Burada inceleyeceğimiz defter ise; Nefs-i Güzelhisar-ı Menemen kazasına aittir.

²⁹⁰ Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C:2, s.102.

²⁹¹ Necati Çavdar, XIX. Yüzyıl Ortalarında Tokat'ta Katolik Ermeniler.

Defterin tam adı şu şekilde yazılmış: “*Saruhan Sancağı Dahilinde Güzelhisar-ı Menemen kazası Nefs-i Güzelhisar’da Sakin Ahalinin Emlak Dairesi Temettü’at Defteri*”²⁹² Güzelhisar-ı Menemen kazasının bulunduğu yerdeki yerleşim biriminin tarihi Bergama Krallığı dönemine dayandığı bilinmektedir. Türklerin eline geçmesi Saruhan Beyliği döneminde oldu. 1313-1320 yılları arasında Türk egemenliğine bağlandığı kaynaklarda yazılıdır. 1390 yılına kadar Saruhan Beyliği’nin en batıdaki kaza merkeziydi. 1390 yılında Yıldırım Beyazıt döneminde Osmanlı Devleti sınırlarına girdi. Saruhan Beyliği dönemine ait iki vakıf belgesinin dışında bugüne dek yeni bir belge bulunamadı. Saruhan dönemine ait sütun şeklindeki mezar taşları ilk mezarlıkta iken günümüzde yerinde olmadığı görülür. Osmanlı Arşivleri’nde Güzelhisar kazasının geçmişi ile ilgili en eski belge Kanuni Sultan Süleyman dönemine aittir.

Sözünü ettiğimiz yazılı evrak, 1530 yılında düzenlenen defterdir.²⁹³ Bu belgeye göre kazada 254 hane reisi tımara kayıtlı olarak vergi ödemekte, 82 kişi bekar olarak vergi vermektedir. 102 hane vergi dışı kabul edilmişti. Bu durumda 1.860 kişi civarında bir nüfusun kaza merkezi sınırları içinde yaşadığı tahmin edilir.

Osmanlı döneminde ilk gerçek nüfus sayımı, XIX. yüzyılda yapıldı. Daha önce kaç kişinin bu topraklarda yaşam sürdüğü hakkındaki bilgiler net olmasa da bazı verileri gözden geçirelim; Evliya Çelebi 1671 yılında Güzelhisar’da bir gece konaklamıştı. Seyahatnamesinde Güzelhisar’da sekiz mahalle olduğunu ve her mahallede bir mektep olduğunu yazdı. Sekiz mahallenin insanı da sanırım 3.000’e yakın bir nüfus topluluğunu bize verir. Çelebi’nin eseri birçok kişi tarafından belge olarak kabul gördüğünden bu rakamları doğru olarak saymak gerekir.²⁹⁴

Diğer belgelere dayanarak XVII. XVIII. ve XIX. yüzyılda Güzelhisar-ı Menemen kazasında yaşayan insan topluluğunun kaç kişi olabileceğini araştıralım. Osmanlı Devleti savaş nedeniyle halktan vergi topluyordu. Önce geçici olarak halka yansıtılacağı belirtilen Avârız Vergisi zamanla daimi hale getirildi. 1686 yılında Saruhan Sancağı’nın Hazine-i Amire’de kayıtlı bulunan avarız hanelerine göre, Güzelhisar kazasına isabet eden vergi 146 Hane, 3 Piyade yekûn 149 olup, Bedel-i mütekaidin 8 nefer olarak gösterilmiş. Fi 35, an yekûn avarız 5.215 akçedir. 13 kaza içinde Güzelhisar’ın ödediği vergi ile beşinci sıradadır. Bu belgede gösterilen nüfus 750 kişi civarındadır.²⁹⁵

²⁹² BOA. Temettü’at Defteri, Dosya No:1998, Fon Kodu:ML. VRD. TMT, d.

²⁹³ BOA. 166 No ile kayıtlı Muhasebe-i Vilayeti Anadolu Defteri.

²⁹⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman, C.13, s.78.

²⁹⁵ Çağatay Uluçay, XVI. yüzyılda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Harktlı. s.99-100.

1733 Yılında Güzelhisar-ı Menemen kazasına dört adam kalebent olarak gönderilir. Daha sonraki yıllarda da bu usul devam ettirilir. Temettü'at defteri içerisinde bunlara örnek olacak bazı isimleri görmek olasıdır.²⁹⁶

1821 Yılında Saruhan Sancağı'nda 16 kaza vardır. Güzelhisar-ı Menemen kazası 11 bin 612 kuruş, ödediği vergi ile dokuzuncu sıraya oturduğu anlaşılır.²⁹⁷ Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılan nüfus sayımlarının amacı, kent, kasaba ve köylerde yaşayan halkın üzerine kayıtlı olan, tarla, bağ, bahçe ile değirmen, tabakhane gibi iş görülen yerlerin gelir durumunu ortaya çıkarmak birinci sıradaki gaye idi. Yine ailenin beslediği hayvanlar ile gelir getiren hayvanların ve diğerlerinin sayılarını bilmek, bunlardan alınacak vergi için önemliydi. Arazide yapılan üretim çeşitleri, her çeşit tarımı yapılan ürünlerin miktarı, piyasa değeri aşar vergisinin oranı ve ödenecek değerlerin bilinmesi devletin maliyesi için gerekiyordu.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştı. II. Mahmut, "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adıyla yeni bir askeri örgüt oluşturdu. Bu askerin kaynağı Türk gençleri idi. Bu sebeple askere alınacak kişilerin kimliği ve sakin olduğu yer devleti yönetenlerce bilinmeliydi. Adı geçen askeri teşkilat kurulduğu sırada önemli bir ordu daha kuruldu. Ağustos 1834 tarihinde Meclis-i Şurada Padişah II. Mahmut'un riyasetinde bütün sancaklarda ve bağlı kazalarda subaylarla birlikte 1.400'er kişilik taburlarla Redif alayları meydana getirilecekti. Amaç askerlik çağına gelmiş gençleri kendi bölgesinde eğitmektir.²⁹⁸ Aydın, Saruhan, Sığla, Menteşe Sancaklarından meydana gelecek bir birlik Aydın eyaletinde kurulacaktı. Aydın Muhassıslı Yakup Paşa'ya Müşirlik rütbesi verilerek bu birliğin başına getirilecekti. 1844 yılı Temettü'at sayımında Güzelhisar-ı Menemen kazasında 39 sıra numarada Redif olarak ikinci taburda Binbaşı olarak kayıtlı, Kurban oğlu Şerif Mustafa'nın adı yazılıdır.²⁹⁹ Şerif Mustafa Efendi yeni kurulan taburda görevli olmalıdır.

Günümüzde yapılan nüfus sayımlarında ise amaç; eğitim, sağlık ve çevre sorunlarını çözmek için o mahalde yaşayanların sayısı ve özelliklerinin tespiti önemlidir. Mahalli idareler de o beldede oturan kişilere sağlanacak, su, kanalizasyon, arıtma, çöp, ulaşım ve konut, mekan gibi hizmetlere düzen getirmek amacıyla işleri yürütür.³⁰⁰

²⁹⁶ Çağatay Uluçay, XVIII. ve XIX. yüzyılda Saruhan'da Eşkivalık vır H. Harktl. s.99,100.

²⁹⁷ Çağatay Uluçay, XVIII. ve XIX. yüzyılda Saruhan'da Eşkivalık vır H. Harktl. s.251, 254.

²⁹⁸ Musa Çadircı, Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatı, s.66.

²⁹⁹ BOA 1998 Sayılı Güzelhisar-ı Menemen Temettü'at Defteri, s.9.

³⁰⁰ Mümtaz Peker, İzmir'in Nüfus Tahmini, s. VII.

a) Güzelhisar-ı Menemen Kazasının Kayıtlara Göre 1834 Yılı Erkek Nüfusu*

Yerleşim yerleri	Gayr-ı Müslim (Rumi Ermeni Yahudi)						Müslim				Genel Toplam
	Alî	Evsat	Ednâ	Sıbyan	Nameli Beratlı Tüc. Av.	Yekûn	Tüvâna Yetişkin	Sıbyan Çocuk	Müslim Yaşlı	Yekûn	
Kaza-i Güzelhisar-ı Menemen	1	68	20	23	-	112	150	484	514	1148	1260

b) Güzelhisar-ı Menemen Kazasının Kayıtlara Göre 1835 Yılı Erkek Nüfusu*

Yerleşim yerleri	Gayr-ı Müslim (Rumi Ermeni Yahudi)						Müslim				Genel Toplam
	Alî	Evsat	Ednâ	Sıbyan	Nameli Beratlı Tüc. Av.	Yekûn	Tüvâna Yetişkin	Sıbyan Çocuk	Müslim Yaşlı	Yekûn	
Kaza-i Güzelhisar-ı Menemen	2	100	10	13	-	125	560	383	149	1092	1217

* Tam nüfusu belirlemek için genel toplamın iki katını almak gereklidir. Bu bilgiler Nejdet Bilgi'nin Manisa Araştırmaları Dergisi sayı; 1, yıl 1'in 87-122 sayfaları arasındaki makaleden alınmıştır.

c) Güzelhisar-ı Menemen Kazası 1842 Yılı Erkek Nüfusu ve Hane Sayısı

Yerleşim Yerleri	Gayr-ı Müslim					Müslim		Toplam		Düşünceler
	Alî	Evsât	Ednâ	Numero	Hane	Numero	Hane	Hane	Numero	
Nefs-i Güzelhisar	-	-	-	-	-	139	80	80	139	Aliağa ilçesi köyü
Karye-i Kilise (Zeytindağ)	1	1	1	5	2	180	90	92	185	Bergama Belediyesi
Karye-i Kurfalı	-	-	-	-	-	84	42	42	84	Bergama köyü
Karye-i Boz	-	-	-	-	-	68	28	28	68	Bergama köyü
Karye-i Gök	-	-	-	-	-	24	10	10	24	
Karye-i Cevaplı	-	-	-	-	-	31	15	15	31	Bergama köyü
Karye-i Koyuneli	-	-	-	-	-	117	51	51	117	Bergama köyü
Karye-i Şıkran	-	-	-	-	-	110	58	58	116	Aliağa köyü

Karye-i Kışla	-	-	-	-	-	10	7	7	10	Manisa-Yunusemre ilçesi M.
Karye-i Düzlen	-	-	-	-	-	2	1	1	2	" "
Çiftlik-i Aliağa		41	12	89	41	-	-	41	89	Aliağa ilçesi
Toplam	1	42	13	94	43	771	382	425	865	Merkez kazada yalnız 80 hane var

Önceki sayfada Güzelhisar-ı Menemen kazasına ait üç adet nüfus çizelgesi görülmektedir. 1834 yılında tüm kazada 1.260 erkek, 1835 yılında 1.217 erkek olduğu gösterilmiştir. O kadar da kadın olmalıdır. Aradan yedi yıl geçtiğinde; 1842 yılına ait üçüncü çizelgede nüfusun yüzde yetmiş bir azalmış olduğu anlaşılır. 1844 Temettü'at defterinde nüfusun son on yıl içinde dörtte üçünün yok olduğu anlaşılmaktadır. Sebebi nedir?

Güzelhisar-ı Menemen kazasında nüfusun bu denli düşmesinin nedeni 1836 yılında görülen "*veba*" hastalığıdır. İhtiyarlar bundan altmış yıl önce nüfusun bir haneye kadar düştüğünü söylese de tamamen boşalma yok. Fakat büyük kayıp vardır. Sadece Güzelhisar'ın içi değil bağlı köylerde de hastalığın büyük kırımı vardır. Eskiden Güzelhisar köyleri olan, Bergama istikametinde bulunan Tekkedere köyünün nüfusu yarıya düşmüş, Kurfallı-Zeytindağ arasındaki "*Doğan köyü*" bütünüyle ortadan kalkmıştır.

Tanzimat Dönemi başladıktan sonra idarede ne gibi değişiklikler oldu? Daha önce idarenin başı "*kadı*" idi. 1844 yılından itibaren kazalarda yönetici olarak "*müdür*"³⁰¹ görevlendirildi. İlk görev verilenler kaza halkından kişiler oldu. Daha sonra atama şekli getirildi. Kaza müdürü deyimi yerine yeni görev verilenlere "*kaymakam*" adı verildi. Bu uygulamaya 1864 yılında geçildi. İdarecilerin seçiminde bir takım ölçütler kabul edildi. Gösterilen yıldan sonra Güzelhisar kazası nüfus azlığı ve coğrafi sebeplerle nahiyeye indirildi. 15 yıl nahiyeye olarak sistem içinde yer aldı. 1879 yılından itibaren köye dönüştü.

Her aile reisi kazanç vergisi ödeyecekti. Gayr-ı Müslimler ödeyeceği "*cizye*" vergisinde üç kısma ayrıldı. Alâ (*yüksek*), evsât (*orta*), ednâ (*zayıf*) gibi gruplar yapıldı. İlk gruba genelde yüksek gelirli alınıyordu. Bu grupta bir ve iki kişi bulunmaktaydı. Reayanın çoğunluğu vergi bakımından evsât grubundan sayıldı. Yani orta grup olarak belirlendi. Geliri oldukça düşük olanlar ise ednâ olarak adlandırıldı. Bu gruba girenler halkın en düşük gelirli insanları idi ki, fakir de denirdi.

³⁰¹ İlber Ortaylı, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Yerel Yönetimler, s.239.

Nüfus çizelgelerinde çocuklar “sıbyan” olarak adlandırılmıştı. Tüvana ise yetişkin kişi demek olup, çizelgede onlara bir sütun ayrılmıştı. On altıncı yüzyılda Güzelhisar’da kırktan fazla köy bulunduğu kaynaklarda var iken, 1842 yılında köy sayısının on adet olduğu çizelgede görülmektedir. Günümüzde hala yaşayan köylerin bazıları Manisa vilayeti Yunussemre ilçesine bağlıdır. Diğerleri ise Bergama ilçesi sınırları içinde kalmıştır.

Aliağa Çiftliği o yılda bir köy iken, 1982 yılından itibaren ilçe statüsüne erişmiştir. Karye-i Şakran adı verilen köy ise eski “Yukarışakran” köyüdür.

Aliağa Çiftliği’nde en ünlü aile “Baltazziler” idi. İtalyan olan bu ailenin içinde daha o yıllarda banker, armatör, arkeolog, bankacı gibi mesleklere sahip olan kişiler vardı. Eski kaza Güzelhisar’da ise yine eğitimli insanların adı görülür. Geçerli olan din eğitimini aldıklarından belgelerde “molla” oldukları yazılmıştır.

Saruhan Sancağı, Güzelhisar-ı Menemen Kazasında Düzenlenen Temettü’at Defteri’nin İncelenmesi;

Defterde 43 sayfa mevcuttur. Defterin sayfalarında 272 sıra ile vergi mükelleflerin adı, ödedikleri vergiler yazılmıştır. Sürekli oturan 70 hane vardır. İki yıl içinde 10 hane eksilmiştir. Bunun nedeni kentten –kente veya köylere göç değildir. Taun (*veba*) nüfus azalmasının çok önemli bir etmeni olduğunu tekrar belirtelim. Yaren Dağı adı verilen tepeciğin köye yakın kısımlarında taşsız çok sayıda mezar vardır. Şu anda da Güzelhisar’da cenaze defnedilen dört mezarlık bulunmaktadır. İki tanesi Cami haziresidir. 1844 yılında yetmiş hanede tahmini 350 kişinin yaşadığı söylenebilir. Bazı vergi mükellefleri sürekli oturmak üzere kasabaya gelip yerleşmiş, bazıları da arazilerde ekim dikim yapmak için tarım mevsiminde bulunmuşlardır. XX. yüzyıl başlarında köye dönüşen kasabada 300 insanın yaşadığı görülmektedir.

İlk yetmiş hane ve 101 sıra no’ya kadar yazılan mükelleflerin hayvan besledikleri tespit edilmiştir. Daha sonra gelen vergi mükellefleri yalnız çiftçi, ırgat veya hizmetkârdır. Güzelhisar’a gelen kişilerin çoğunluğu Saruhan Sancağı merkez ve köylerinden gelmiştir. Nefs-i Güzelhisar’ın kuzey ve kuzeydoğu yönündeki köylerden de göç almıştır. Manisa merkez ve köylerinden gelenlerin içinde kalebent cezası nedeniyle gelip Güzelhisar’da icarla tarla kiralayarak üretim yapanlar görülür. Menemen kazasından çiftçilik yapmak üzere gelenlerin isimleri de sayfalar arasında okunmaktadır.

Güzelhisar’a gelen en ilginç kişi Abdurrahman Ağa ve oğludur. Torunları; dedelerinin Bitlis’ten Güzelhisar’a jandarma onbaşı veya çavuşu

olarak görevle geldiğini söylerler. Kasabanın en zenginidir. 1.500 dönümden fazla toprağı vardır. Bu toprakları Milli Piyango ile aldı desek, o tarihlerde böyle bir talih oyunu yoktu. Aşağıdaki çizelgede ailenin toprak ürünleri, beslediğı hayvanlar, yetiştirdiğı ürünler, temetü'atı ve ödediğı aşar vergisi açık olarak yazılmıştır. Kasabanın en varlıklı kişisidir. Çevreden gelen Rum çobanlar ortak olarak hayvanlarını otlatmaktadır. Hanesinde çok sayıda hizmetkar vardır. Diğer bilgiler çizelgeden takip edilebilir.

Sıra No: 91 Abdurrahman Ağa bin Mehmet											
Geçen Yılın Vergisi: 700											
Aşar Olarak Ödediğı: 1100											
Ürünler											
Hinta	Şiir	Koza	Üzüm	Darı	Koton	Burçak	Zeytin Ağacı	Duhan	Nohut	Bakla	Aşar
110	40		150	-	80	12	120	21	-	8	925
550	100		40		80	30	720	105		20	1100
Beslediğı Hayvanlar											
Sığırlar	Sağ.. Camus	Erk. Ve Yoz Camus	Sağ. İnek	Yoz İnek	Düve	Erk. Dana	Öküz	Tosun	Erk. Buzağı	Manda	
	3	2+3=5	3	2	2		4	3	4	6	
	300										
Tek Toynaklılar	Kısrak	Bargir	Sagır Tay	Katır	Merkep	Sagır Katır					
	-	3	8	16	-	6					
Küçük Baş Hay.	Sağ. Koyun	Yoz Ve Er. Koyun	Ası Kuzu	Ağıl Merası	Odun Korusu	Diğer Hayvanlar	Deve	Sagır Deve			
	180	170	-	700 Dönüm	400 Dönüm		-	-			
	2160	680									
Arazi	Mezru Tarla	Gayrı Mez. Tarla	Bağ Yeri	Duhan Yeri	Tahmina (Gelecek Gelir)						
	1200 Dönüm	350 Dönüm	7 Dönüm	15 Dönüm	10690-450= 10240						

Sıra No: 215 Kadir Oğlu Şerif Ali										
Geçen Yılın Vergisi: Vergi VermemiŐtir.										
AŞar Olarak Ödediği: 18 Kuruş										
Ürünler										
Hinta	Şiir	Koza	Üzüm	Darı	Koton	Burçak	Susam	Duhan	Nohut	Zeytin
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
Beslediği Hayvanlar										
Sığırar	Sağ.. Camus	Erk. ve Yoz Camus	Sağ. İnek	Yoz İnek	Düve	Erk. Dana	Öküz	Tosun	Boğa	
	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Tek Toynaklılar	Kısarak	Bargir	Sağir Tay	Katır	Merkep	Sıpa				
	-	-	-	-	-	-				
Küçük Baş Hay.	Sağ. Koyun	Yoz Ve Er. Koyun	Ası Kuzu	Arı Kovanı	Diğer Hayvanlar		Deve	Sağir Deve		
	-	-	-	-			-	-		
Arazi	Mezru Tarla	Gayrı Mez. Tarla		İcar Arazi	Bağ. - Duhan					
	-	5 Dönüm		-	1 Dönüm					

Yukarıdaki çizelgede görülen Kadir oğlu Şerif Ali'nin 5 dönüm sürülmeyen arazisi, bir dönüm de üzüm bağı vardır. En az toprağa sahip kişidir. Hiç toprağı olmayıp, icarla veya ortaklılıkla toprak işleyen kişiler de vardır. AŞar olarak bakacak olursak; en az aşar ödeyen, hane 13 ve sıra 15'te kayıtlı Çizmecı Kadir oğlu Hüseyin bin Ahmet'tir. Kendisi ırgat olup, bir önceki yıl ırgatlık geliri olarak 100 kuruş vergi vermiş, bu yıl yani 1844 yılında Kukuriz üzerinden 6 kuruş aşar ödemiştir. Yine 39 sıra no ile kayıtlı Őaban oğlu Şerif Mustafa sadece 2 kuruş aşar ödemiştir. Yine ırgat olan 48 sıra no ile kayıtlı Kahvecı Hasan oğlu Mehmet geçen yıl ırgatlıktan 50 kuruş vergi ödeyerek, 1843 yılı vergi verme sıralamasında en son sırada görülmektedir.

Yüksek vergi ödemede birinci sırada Abdurrahman Ağa oğlu Mehmet görölür. 1843 yılına ait 700 kuruş vergi ödemiş, 1844 yılı ödeyeceği aşar vergisi 1100 kuruştur. 1845 yılı tahmini senelik geliri ise; 10240 kuruştur.

Nefs-i Güzelhisar-ı Menemen kazasında 50. sırada kayıtlı Niğdeli oğlu Hasan bin Ahmet'in 1843 yılında ödediği vergi; 500 kuruş, 1844 yılı aşar

vergi 589 kuruş olup, 1845 yılı tahmini geliri; 5105 kuruş olup, vergi ve gelir sıralamasında Abdurrahman Ağa oğlu Mehmet'ten sonra kasabanın ikinci varlıklı kişisi olarak görülür.

Güzelhisar-ı Menemen'de Vergi Verenlerin Geldikleri Yerler

Sıra No	Nereden Geldiği	Kaç Kişi	Düşünceler
1	Nefs-i Güzelhisar'da sakin	101 hane	Sürekli oturuyor
2	Aliağa Çiftliği	6 kişi	Rum çiftçi ve çoban
3	Güzelhisar Kayalan Kariyesi	2	Çiftçi
4	Çakmaklı Kariyesi- Foça	4	Çoban
5	Güzelhisar Koyuneli Kariyesi	44	Çiftçi
6	Karahmetli Kariyesi	13	Çitçi
7	Manisa Kazası Erkenci Kariyesi	6	Çiftçi
8	" " Haselli Kariyesi	34	Çiftçi
9	" " Köşeler Kariyesi	6	Çiftçi
10	" " Kasaba Nahiyesi	3	Çiftçi
11	" " Kara Musalar Kariyesi	1	Çiftçi
12	" " Manisa merkez	1	Çiftçi
13	" " Uzunhasanlar Kariyesi	14	Çiftçi
14	" " Yenicami Mahallesi	2	Çiftçi
15	Menemen Kazası Köylerinden	6	Çiftçi
16	" " Konaklar Kariyesi,	1	Çiftçi
17	" " Yunuslar Kariyesi	1	Çiftçi
18	Tuzculu Kariyesi	1	Çiftçi
19	Derici Aşiretinden	23	Çiftçi
20	Güzelhisar Kazası Şakran Kariyesi	2	Çiftçi
21	Foça Kazası Yenifoça Kariyesi	1	Din adamı
	TOPLAM	272	

Güzelhisar-ı Menemen merkezinde vergi verenlerin çizelgesinde kaç hane dıŒarıdan gelip tarım yaptığını gösterilmektedir. Bunlardan 101 (*yüz bir*) sıra ile gösterilenler Nefs-i Güzelhisar'da ikamet etmektedir. Gerçekte yetmiş hane vardır. Diğeri 31 hane baba evinde oturan, kardeş, evlat, damat yetim veya hizmetkardır. 271 Hane Güzelhisar'da ziraatla uğraşsa da hayvan beslemezler. Çünkü kış mevsimi sakini oldukları listede gösterilen yerlere göç ederlerdi.

Güzelhisar'da en önemli gelir kaynağı ziraat işidir. Ortak yaşamın getirdiği esnaflar vardır. Devlet görevlileri de kaza içersinde yer almakta-

dır. Güzelhisar'da toprak durumu, üretimi yapılan ürünler, beslenen hayvanlar, ödenen vergiler, bütün olarak ele alınacaktır. 1844 yılında vergi veren kişiler hangi mesleklere sahip oldukları bir tablo içerisinde gösterilecektir.

Güzelhisar'da Toprak Çizelgesi

1	Mezr-u Tarla (İşlenen Toprak)	Gayr-i Mezr-u tarla (sürülmeyen)	Bağ ve Duhan Yeri	Hizmetkara bırakılan	Toplam
2	9299 dönüm	2375 dönüm	217,5 dönüm	150 dönüm	12.041,5

* Bir dönüm toprak miktarı 1600 metrekaredir. (1844 yılına göre)

1844 Yılı Güzelhisar Kazası Ürün ve Aşar Değerleri

Ürünler	Elde Edilen Miktar (Ayar ve Kесе)	Aşar Olarak Ederi	Kg. Olarak Miktarı	Yetmiş Hanenin Ürün Miktarı	Düşünceler
Hınta	6363,5 Ayar	8176	89 089	633 Ayar	Hınta'da bir ayar 14 Kg.
Şiir	536	1336,5	6 432	176 "	Şiir'de bir ayar 12 kg.
Burçak	130	310,5	1 690	80 "	Diğer Ür. 13 Kg. uygul.
Nohut	16,5	82,5	214	14,5"	
Darı	103	242,5	377	69 "	
Kukuriz	20	89	240	8 "	
Bakla	8	20	96	-	
Çavdar	2	5	24	2 "	
Susam	90	138,5	288	73,5"	
Koza	283,5 Kесе	279,5	904	201 Kесе	Bir kесе 3,2 Kg. oldu.
Üzüm	6107,5	1574,5	19 545	1 455 "	
Koton	419,5	854	1 242	51 "	
Duhan	231	560	739	121 "	
Soğan	112	42,5	358	38 "	
Soğan Tohumu	29,5 Ayar	79	354	-	
Zeytin	563 Adet	-	-	20 Adet	Zeytinde y. ağaç var.
Toplam		13834			

Saruhan Sancağı'nda tahıllar için ayar adında bir hacim ölçüsü kullanılır. Bir ayar, buğdayda 14 kg. arpada 12 kg.dır. Hınta, şiiir, darı, burçak, susam, nohut, soğan tohumu, Kukuriz, çavdar, kumdarı ve bakla aşarında ayar ölçüğü kullanılmıştır. Yine bölgede kесе adlı bir ölçek daha vardır ki, bir kесе, ortalama 2,5 okka (3,2 Kg.) dir. Koza, üzüm, koton, Duhan, soğan için kесе ölçek olarak dikkate alınmıştır.

Nefs-i Güzelhisar'da 1844 - 1845 Yılında Beslenen Hayvanlar										
Sığırlar	Sağ Camus	Erk. Ve Yoz Camus	Sağ. İnek	Yoz İnek	Düve	Erk. Dana	Öküz	Tosun	Boğa	Sığır Toplam
	19	10	49	12	10	31	104	3	2	240
Tek Toynaklılar	Kısarak		Bargir	Sagır Tay Ve Erkek Tay	Katır	Sagır Katır	Merkep	Sıpa	Tek Toynaklı Toplam	
	33		46	24	5	2	37	13	160	
Küçükbaş Hay.	Sağ. Koyun		Yoz Ve Er. Koyun	Ası Kuzu	Arı Kovanı	Diğer Hayvanlar		Deve	Sagır Deve	
	765		657	420	48			9	5	

Hayvanlardan elde edilen gelir vergisi: 19 camustan= 1900 kuruş, 49 sağılan inekten=2450 kuruş, 765 sağılan koyundan= 9180 kuruş, 657 yoz ve erkek koyundan=2616 kuruş, 48 arı kovanından= 384 kuruş hayvan ve kovan vergisi alınmıştır ki; toplam büyükbaş ve küçükbaş hayvan vergisi ile kovan vergisi: 16.530 kuruştur.

Nefs-i Güzelhisar'da 1844 yılı ekonomisini tablolardan inceleyelim; Ekim-dikim işlerinde ağırlık tahıllar üzerinedir. Tahılların başında hınta (*buğday*) birinci sıradadır. 6363,5 ayar buğday üretilmektedir.³⁰² Günümüz ölçülerine göre 89.089 kg.dır. Üzüm, koton (*pamuk*), duhan (*tütün*) ölçüsü kese olup, 2,5 okka (*3,2 kg.*)dir. 1844 yılında en çok üretilen madde buğday ve üzümdür. En az üretilen ürünler 8 ayar bakla ve 2 ayar çavdardır. Güzelhisar'da bir çiftçinin 1 dönüm civarında meyve bahçesi varsa da vergiye tabi olmadığı için gıda maddeleri içinde gösterilmemiştir. Aşar vergisinde fiyatlar her mahsule göre değişiklikler gösterir. Soğan ve üzümün değeri oldukça düşüktür. Susam, duhan (*tütün*), koza (*ipek böceği*) nın değeri yüksek olarak belirlenmiştir.

Nefs-i Güzelhisar'da Büyük ve küçük baş hayvan beslediği gibi yük ve binek hayvanları beslenmektedir. Sağılan bir inekten yıllık 50 kuruş, sağılan camustan (*manda*) 100 kuruş vergi alınmaktadır. Koyunların sağılanların her birinden 12 kuruş, sağılmayanlardan yıllık 4 kuruş vergi hesaplanmıştır.

³⁰² Ayar 12-14 kg arasında tahıl ölçülen silindir biçimli metal bir kaptır. Genelde galvanizli saçtan imal edilirdi. Bunun küçükleri şinik ve urup olup, kasnak yapılan ağaçtan yapılırdı.

Güzelhisar kazası 1844 yılında çevrenin en güvenli kasabalarından biridir. Ekonomik olarak çok gelişmiş sayılmaz. Ekonomisi toprağa dayanmaktadır. Ticaret yok gibidir. Ticareti yerli gayri Müslimlere mi bıraktılar, belirli değildir. Defterde adı, toprağı ve mesleğı belirtilen 270 kişinin arazi sahipliğı hakkında ne söyleyebiliriz. Acaba hiç toprağı olmayan sakinler var mıydı?

1. 10 Dönümden az toprağı olan: 9 kişi,
2. 10-39 Dönüm arası toprağı olanlar: 122 kişi,
3. 40-49 dönüm toprağı olanlar: 23 kişi,
4. 50-99 Dönüm arası toprağı olanlar: 32 kişi,
5. 100 Dönüm toprağı olanlar: 8 kişi,
6. 100 Dönümden fazla toprağı olanlar: 9 kişi,
7. Hiç toprağı olmayan 67 kişinin isimleri defterde kayıtlıdır.

Güzelhisar Kazasında Toprak Yüzdeleri		
Toprak Alanı	Kişi Sayısı	Toprak Yüzdesi (%)
10 Dönümden az toprağı olanlar	9	3,3
10-39 Dönüm arası toprak sahipleri	122	45,1
40-49 Dönüm Toprağı Olanlar	23	8,5
50-99 Dönüm toprağı olanlar	32	11,8
100 Dönüm Toprağı olanlar	8	2,9
100 Dönümden fazla toprağı olanlar	9	3,3
Toprak Sahipleri (Genel Toplam)	203	74,9
Toprağı olmayanlar	67	24,8
Toplam	270	

Az topraklı kişilerin oranı yüzde 50'ye yakındır. Orta derecede toprak sahiplerinin oranı ise yüzde 14,7'dir. 100 Dönümden fazla toprağı olan dokuz kişidir. Maddi durumlarının iyi olduğu üretimlerinden ve ödedikleri vergiden bellidir. Dokuz kişiden bir kişinin toprağı 1.000 dönümden fazladır. Ağa olarak ismi belirlenen bir kişidir. Topraksızların oranı tüm kaza nüfusunun dörtte biri civarındadır.

Topraksızların bir kısmı ortakçıdır, bazıları icarladığı toprakları işlemektedir. Kimisi işçi, kimisi ağa kapısında hizmetkar, kimisi de yetim olduğu için doğrudan toprakla uğraşmaz. Esnaflardan hem ziraatla meşgul olup, hem kendi mesleğini yürütenler vardır. Bazıları da yalnız esnaflık yapar. Devlet görevlilerinden çiftçilik yapanlar olduğu gibi hiç ziraata yakın bir işle uğraşmayanlar da görülür.

Kazada ne kadar mera var, ne kadar hali arazi, ne oranda dağlık ve ormanlık arazi mevcuttur, gibi bilgiler yoktur.

Nüfus olarak önceden incelemiştik. Bazı sıra no ile kayıtlı görünen kişiler, yakın akrabalarıyla aynı çatı altında oturmaktadır. Örneğin: 77 sıradaki hane 62 ile birlikte yaşamakta, yine 83 ve 85 sıradakiler de 67 numaralı hanede birlikte oturuyor. 92, 93, 94, 95,96, 97, 98, 99, 100 ve 101 sıraya kayıtlı kişiler, 70 Hanede oturan kişinin yardımcısı, çobanı, hizmetkarı vb. kişiler olarak kayıtlarda görülür.

Nefs-i Güzelhisar Kazasında Oturan - Ziraat Yapanların Mesleği											
A- Ziraatla Uğraşanlar											
Ziraatçı	Müstecir	Ortakçı	Bağban	Tütüncü	Hizmetkar	Irgat	Toplam				
167	23	10	2	1	5	18	226				
B- Hayvan Besleyenler											
Kayâ	Çoban		Sığırtmaç		Deveci (<i>Sarban</i>)		Toplam				
2	6		1		2		11				
C- Esnaflar											
Bakkal	Berber	Çizmeci	Değirmenci	Hancı	Kahveci	Kalaycı	Kasap	Saraç	Sebil Sakası	Hzmç	Toplam
1	2	1	1	1	2	1	1	1	1	1	13
D- Devlet Görevlisi											
Binbaşı	İmam	Müezzin		Kassam			Yazıcı		Toplam		
1	3	1		1			1		7		
E- Diğer											
Emlakiye		Dul Kadın			Yetim			Toplam			
2		5			8			15			

1844 yılında Güzelhisar-ı Menemen kazasında idareci olarak “Kaza Müdürü” olduğuna dair temettü’at kayıtlarında bir bilgi yoktur. Çizelgedeki mesleklere baktığımızda kayıtlı mükelleflerin; yüzde 87,1’inin doğrudan ziraatla uğraştığı görülmektedir. Yüzde 4,8 esnaf, yüzde 2,5 devlet görevlisi, yüzde 5,5 de emlaki ile geçindiği anlaşılmaktadır. Esnafın çoğunluğu, devlet görevlilerininin de 5 kişisi ziraat yaptığı dikkate alınırsa, halkın yüzde 98’inin ziraatla işigal ettiği söylenebilir.

En yakın kazalardan Foça ile Güzelhisar-ı karşılaştıralım; Güzelhisar’da mahalle adı belirtilmemiş. Foça’da üç mahallenin adı kayıtlıdır. XIX. yüzyıl öncesi bazı mahalle adları belgelere yazılmış, fakat temettüat defterlerinde hiç konu edilmemiştir. Güzelhisar nüfusu, 350 kişiye kadar inmiştir. Foça nüfusu, 1.345 kişidir. Tarımla uğraşanlar ve esnaflar Foça’da daha fazladır. Foça’nın esnaf sayısı Güzelhisar’ın on katıdır. Foça tam bir deniz kıyısı kasabasıdır. Kaptan, kayıkçı reisi, gemici, sefine tayfası, kalafatçı gibi meslekler Güzelhisar’da görülmez. Geleneksel mesleklerden; semerci, nalbant, yemenici gibi meslekler Güzelhisar’da yoktur. Güzelhisar’da tarım yapan-

lar çevre köy ve kasabalardan gelmiştir. Foça'da tarımcı diye kaydedilen kişilerin bazılarının Arap Çiftliği'nde, Zeytindağ'da Menemen Ovası'nda arazileri vardır ki kaza dışında toprağı olan bir hayli çiftçi vardır.

Foça'da kasaba içinde 26 dükkan, 12 mahzen, 5 yağhane, 8 yel değirmeni gibi işyerleri Güzelhisar'da görülmez. Zeytin ağacı sayısı da Güzelhisar'daki zeytinliklerin 9 katına yakındır. Güzelhisar'da bağcılık var gibi görünse de bağların alanı Foça bağlarının onda biri kadardır. Foça'da sürülen arazi miktarı; 11 bin 317,5 dönüm, Güzelhisar'da 9 bin 299 dönümdür. Foça'da sebze bahçesi var. Güzelhisar'da sebze bahçesi önemsiz derecede azdır. Güzelhisar'ın Foça'dan üstün tarafı tahıl çeşitlerinin zenginliği, aynı zamanda fazlalığı dikkat çekmektedir. Güzelhisar'da bulunan ipek böcekçiliğı, darı ekimi, soğan yetiştirilmesi, duhan tarımı Foça'da yoktur. Buğday aşar vergisinin ödemesinde Foça kasabasından 2 bin 702,75 kuruş fazla vergi vermiştir.

Foça'da 400 dönüm üzerinde araziye sahip 22 kişi bulunmaktadır. Güzelhisar'da bu miktarda toprağı olan sadece bir kişidir. Foça'da daha çok ortakçı olduğu da belirlenmiştir. Güzelhisar toplam aşar vergisi ödemesinde Foça kazasına; 4 bin 34.75 kuruşluk fark atmıştır. Güzelhisar'da yerli halkın hayvan beslediğı çok açık olarak görülmektedir. Araştırmacı Foça'da hayvan beslendiğine dair bir kayıt tutmamıştır. Oysa ki; hayvanlar ziraatçının çok önemli tarım araç gereci kullanmada ve verimlilikte önemli değerler içinde dikkate alınmalıdır.

XIX. Yüzyıl Ortasında Güzelhisar Kazasında Vergi Sonuçları;

Geçen Yılın Vergisi (1843 Yılı): 17800 Kuruş Temettüat
Aşar Olarak Ödenen (1844 Yılı): 13834 Kuruş
Gelecek Yılın Tahmini Geliri (1845 Yılı): 158.754,5 Kuruş

Vergi Araştırmasının Değerlendirilmesi

Güzelhisar kazası, 14. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl ortalarına kadar batıda Saruhan Sancağı'nın en güvenli bölgesi ve kazasıdır. 16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonlarına kadar Aliağa Çiftliği'nden Bergama Eğrigöl köyünün yer aldığı hattın doğusunda Güzelhisar'ın 40'tan fazla köyü varken, 1842 yılına gelindiğinde köy sayısı 10'a düştü. Sebebi, coğrafi, ekonomik, sosyal ve siyasi olduğu araştırıldığında öğrenilebilir. Zira 19. yüzyıl ortalarından itibaren ticaret deniz kıyılarına geçti. Baltazzi ailesinin Aliağa Çiftliği'ne yerleşmesi, ticareti ve yol güvenliğini deniz kenarına kaydırıldı. Uzun süren savaflara asker yollanması, veba hastalığının hemen önlenememesi, nüfu-

sun azalmasına neden oldu. Güzelhisar 1844 yılında hala kaza idi. 1864 yılına kadar Kaza Müdürlüğü ile yönetildi. 1864 yılından 1879 yılına dek Foça ilçesine nahiye olarak bağlandı. 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde nahiyelik de bitip, 1879 yılında Menemen kazasının köyü oldu. 1982 yılında Aliağa ilçe olunca, Menemen'den alınıp, Aliağa ilçesinin orta irilikte köyü olarak kayıtlara geçti. Günümüzde adı mahalle olarak anılmaktadır. Böyle birden bire statü değişikliğinin diğer bir nedeni de 19. yüzyıl içindeki idarecilerin liyakatsiz oluşlarını belirtmek gereklidir.

Güzelhisar kazasına 1845-1846 yıllarının penceresinden baktığımızda, birçok yerleşim biriminden daha fazla aşar ve temettüat ödediğini görmek olasıdır. Tahıl üretiminde devletin önemli üretim merkezlerinden biridir. 18. yüzyıl sonunda devlete iştirâ vergisini buğdaydan un yaptıktan sonra; bunu peksimet haline getirmişti. Fırınlardan alınan peksimetleri keseye doldurup donanmaya teslim ettiler. Deniz askerlerinin beslenmesine katkıda bulunmuştu.

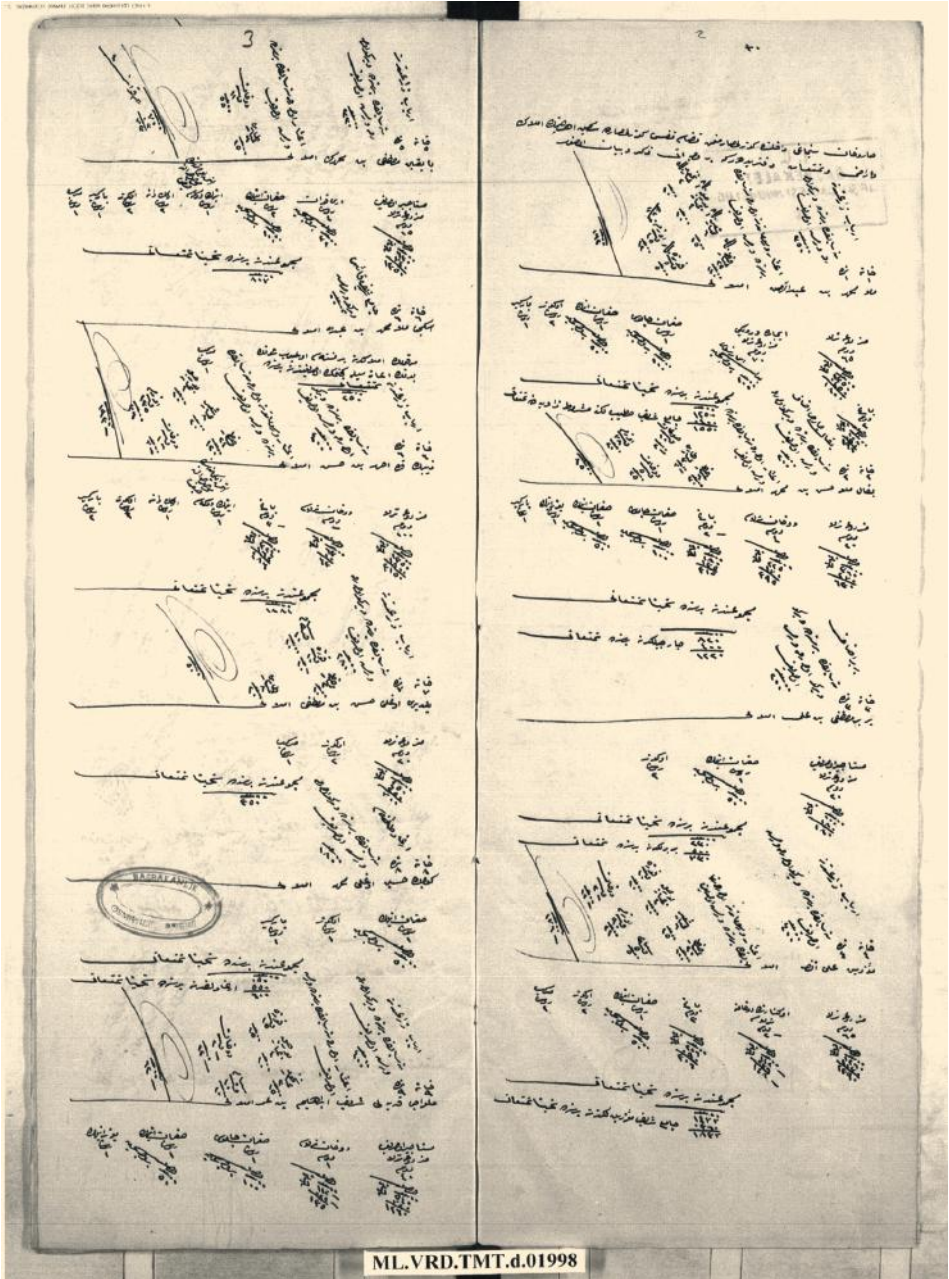
Üretim vasıtası olarak beslediği hayvanlar olduğu gibi kendi yiyeceğini vererek hayvan beslemeyi ihmal etmemiştir.

Güzelhisar kazası defterini incelemekle, o devrede bu topraklarda yaşayan insanların üretimlerini, ödedikleri vergiyi, kazançlarını, toplum içindeki statüsünü öğrenebiliyoruz. Her mükellefin mesleği ve eğitim durumu da yazılmıştır. Adı molla olarak geçen 10 kişiden fazla insan görülmektedir. İyi eğitimin Güzelhisar'ın kaza oluşundan geldiğini sanıyorum. Okullarında XIX. yüzyılda dahi iyi hocalar olmalıdır. 1950 yıllarına ulaşıldığında Güzelhisar merkez köyünde eğitim öğretim diğer köylere göre yine daha ileri durumdaydı.

Cumhuriyet döneminde 1950 yılından sonra çok ekilen tütün ziraatı, 17. yüzyıl başlarında Güzelhisar'a girdiği sanılmaktadır. Tütünün o dönemdeki adı duhan olup, bir miktar ziraatı yapıldığı görülmektedir. 30 aile ancak 231 kese karşılığı, 739 kg. olan duhan (*tütün*) üretmiştir. Bu miktar tütün 1960 yılında orta derecede üretim yapan bir ailenin üretimine eşittir. Buğday ve üzüm üretimi birinci sıradadır. Bundan altmış beş yıl önce çok miktarda ekim dikimi yapılan kavun karpuz ile yine elli yıl önce, iki günde üç kamyon dolusu yetiştirilen salatalık üretimi 1844 yılında görülmez.

O yılların vergisini öğrenirken, gıda maddelerinin fiyatını, o yıllarda kullanılan ölçükleri, üretim vasıtalarının önemini de öğrenmek mümkündür. Mustafa Kemal Atatürk'ün batı tarzı ölçüleri niçin getirdiğini ibret alacaklar için ipuçları da bu çalışmada bulunabilir. Güzelhisar gibi kazaların nüfuslarının hangi ekonomik nedenlerle azaldığını, günümüzde sanayi ve ticari kasabaların nasıl geliştiği hakkında gerekli araştırma yapmak, doğru düşünerek sonuç çıkarmak meraklı ve çağdaş insanın harcında var olduğunu unutmayalım.

1998 Sayılı Güzelhisarı Menemen kazası defteri: 1845 yılından başlayıp, 1846 yılı arası altı ayda yazılmıştır. Bu defteri; Foça-i Cedit'ten Fatih Sultan Mehmet Camisi İmam Hatibi Ahmet Ziyaettin Efendi tutmuştur. Her ay kendisine 200 kuruş olmak üzere toplam 1.200 kuruş maaş ödenmiş, 300 kuruş da kırtasiye masrafı olmuş, Toplam genel harcama 1.500 kuruştur.³⁰³

ML.VRD.TMT.d.01998

³⁰³ Yrd. Doç. Dr. Ertan Gökmen, Saruhan Sancağı'ndan Temettuat Tahriri, s.75-76.

C. Islahatlar

1856 yılında zamanın padişahı Abdülmecid'in izniyle Islahat Fermanı yayınlanmıştı. Bu yeni fermanla Tanzimat ilkeleri bir kez daha pekiştirilmişti. Ayrıca Müslüman olmayan Osmanlı tebaasına da devlet hizmetine girme olanağı getirilmişti.

Bu ferman ile birlikte;

(a) 1856 yılında "*Maarif Nezareti*" kurulup, Bakanlar Kurulu'nun içine katıldı.

(b) 1853-1856 Kırım Savaşı sonuçlanınca kısa bir dönem olsa da Rusya'nın Karadeniz'de ilerlemesi durduruldu.

(c) 1858 yılında İmparatorlukta eyalet, sancak, kaza düzenlenmesi ve taksimi yapılmış, buralara vali, kaymakam ve müdür atamaları yapılmıştı. 1864 yılından sonra ise kaza müdürlüğü unvanı kaldırılıp, yerine "*Kaymakamlık*" getirildi.

(d) 1858 yılında "*Arazi Kanunnamesi*" çıkarıldı. Artık bu kanun ile tımar rejimine hukukça da son veriliyordu. Yasanın yürürlüğe girmesiyle mir'i topraklar (*devlet arazileri*) hızla özel mülkiyete geçti. Ayan ve eşraf elinde bulundurduğu toprakları "*resmi tapu senediyle*" sahiplendi. 1858 yılında eyalet valilerine geniş yetkiler verilerek, büyük vilayetlerin her türlü işi yetkililere bırakıldı. Yeni devlet anlayışını vatandaşa göstermek, bunu emrindeki görevlilerle sağlamak valinin sorumluluğundaydı.

(e) 1857-1858 yıllarında yapılan idari taksimat ve düzenlemeye göre Güzelhisar-ı Menemen kazası Aydın Eyaleti ve Liva-ı Saruhan'a bağlıydı. Livanın merkez kaza dahil 18 kazası vardı. Güzelhisar da bunlardan biriydi.³⁰⁴ 1860 yılında Devlet Salnamesine göre Saruhan'ın 21 kazası vardı. Kazamız belgelerde ondokuzuncu sırada yer almaktaydı. Yine 1861 yılında Devlet Salnamesi'ne göre Saruhan Livası'nın on sekizinci sıradaki kazası Güzelhisar-ı Menemen idi.

(f) 1862 yılında İstanbul'da Divan-ı Âlî-i Muhasebat (*Sayıştay*) kurularak, kamu harcamaları denetlenmeye çalışıldı. Devlet merkezinde bütçe ve sayıştay işleri düzenlenirken aynı yıllarda göçebelerin (*Yörüklerin iskanı*) yerleşik düzene geçirilmesi için Ege ve Güney Marmara'da bir faaliyet vardı. Daha 1691-1697 yılları arasında Osmanlı Devleti Rakka civarında aşiretleri iskan için zorlamıştı. "*Yörükler, 1712'den itibaren de Kıbrıs Adası'na nakledilmeye çalışıldı.*"³⁰⁵ Kıbrıs'a gemiyle ulaşanlar olduğu gibi, bindikleri gemide isyan çıkarıp, kaptanı öldürerek kaçanlar da çok olmuştu. Kıbrıs yolundan dönüp ayrılanların bir kısmı Anadolu'ya, bir kısmı

³⁰⁴ Cevat Bakkal, Türk Kültüründe Menemen Mak., s.18.

³⁰⁵ Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı.

ise Suriye ve Mısır'a geçmişlerdi. Anadolu topraklarına ayak basanlar bu defa Aydın, Manisa ve Kütahya civarına yerleştiler.³⁰⁶ Bölgemizde yörüklerin iskanı geçmiş yıllarda yaşlılarca zaman zaman anlatılmakta idi. Şimdiki Güzelhisar köyünün çevresinde birçok yörük köyü olduğu yaşlılarca bizlere de söylenmişti. Aşiretlerin devlet tarafından yerleşikliğe mecbur edildiği sıralarda, Güzelhisar kazası henüz Saruhan Sancağı'na bağlı 21 kaza merkezinden biri idi ve kendisine bağlı topraklardaki bu iskanı kazada bulunan devlet görevlileri yönetiyordu.

Ç. Yörüklerin Çevrede İskanı

Oğuz Türklerinden olup göçebe hayatı yaşayan topluluklara Türkmen denirdi. XII. yüzyıldan itibaren Türkmenler Anadolu, Irak ve Azerbeycan'a yayılmışlardı. Batı Anadolu'da Osmanlı öncesi devlet kuran sahil beyleri de bu Türkmen aşiretlerindendi. Zamanla bunların bir kısmı yerleşik hayata geçmişlerdi. Göçebeliği sürdürenler "yörük" adını aldı. Yörükler, Osmanlılarla beraber ilk dönemde Rumeli'ye geçti. Buradaki zengin tımarlara sahip olmak isteyen birçok sipahi, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe gibi sahil beyliklerinden Trakya'ya ve Makedonya'ya kişisel arzularıyla gelmişlerdi.³⁰⁷ Manisa ve Karesi civarındaki yörük oymakları 1373 yılından sonra Trakya'da Serez'e yerleştirilerek sınır kuvvetlerini oluşturmuşlardı. Yıldırım Bayezid zamanında da tuz yasağına uymayan Menemen Ovası'ndaki yörük aşiretleri Filibe civarına sürüldü.³⁰⁸

Anadolu'da Ege, Marmara Bölgesi'nin güney kısmında yaşayan göçebe Türk toplulukları (*Yörükleri*) kışın kışlak denilen kuytu ve sakin yerlere konardı. Yaz mevsiminde ise yaylalara göç ederlerdi. Güzelhisar civarında da on beş ve on altıncı yüzyıllarda birçok yörük grubu yaşıyordu. Fermanlı yaylağı olmayan yörükler hayvanları için kirayla otlak bulurdu. Yörükler develerinin üzerine yükledikleri çadırlarını yayladan yaylaya göçürürlerdi. Bu yaylaklar ve kışlaklar yörüklerin ortak malı idi. Tüm oymak halkı hayvanını (*mal*) serbestçe otlatırdı. Hayvanların karışmasını önlemek için çeşitli işaretler (*damga*) kullanılırdı. Yörüklerin geçimi hayvan ürünlerine dayanırdı. En çok beslenen hayvanlar koyun, keçi, deve ve atı. Başlıca yiyecekleri süt ve süttten yapılan mamüller ile etti. Kışlak ve yaylaklarda az miktarda tahıl ve sebze ekenler de görülürdü. Giyimlerini, ev eşyalarını da besledikleri hayvanlardan elde ettikleri yün, kıl ve deri gibi malzemedan kendileri yaparlardı. İhtiyaçlarını yakın çevredeki pazarlarda kendi ürünlerini satarak

³⁰⁶ Hayat Ans., 6. Cilt, S:3367.

³⁰⁷ Ord. Prof. M. Fuat Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Ord. Prof., s.178.

³⁰⁸ Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu, Osmanlılar, s.189.

karşılarıydı. Hepsi de arı duru bir Türkçe konuşurlardı. Yörükler kıldan dokunmuş çadırlarına “*kırk pençeli konak*” derlerdi. Yörükler Ege ve Marmara bölgesinden başka Ankara, Sivas, Bolu, Kastamosu, Antalya, Adana, Hatay, Gaziantep, Kahramanmaraş gibi geniş bir alanda yayılmışlardı. Osmanlı Devleti yörüklerden 30 kişilik gruplar teşkil edip, bunlardan 3 kişisine “*ocak*” adını vermişti. Kendileri kanun karşısında asker sayılıp savaş zamanı geri hizmet işlerinde kullanılmışlardı. Başlıca görevleri top çekmek, top döküm işlerinde işçilik, kale duvarı inşası ve kale muhafızlığı, donanmada kürek çekmek ve vakıf binalarında çalışmaktı. Osmanlı Devleti’nin kargaşa içinde bulunduğu XVII. yüzyıl sonlarında Yörükler arasında da karışıklıklar çıktı. Devlet merkezi otoriteyi korumak üzere Anadolu Yörüklerini zorunlu iskana tabi tuttu, karşı gelenleri sürdürdü. Dadaloğlu “*Ferman padişahın dağlar bizimdir*” dese de yerleşimi kabul etmeyenler üzerine asker gönderildi. Kimi zaman iskan işlerine ara verildi. Ancak devletin siyaseti devamlı göçebeleri yerleştirmek üzerineydi. Tanzimat’tan sonra yörüklerin yerleştirilmesi daha düzenli ve sıkı bir şekilde takip edildi. Ancak bürokrasi uzun sürdü. 1842 yılından itibaren Bursa, Sivas, Ankara, Konya ve Aydın eyaletlerindeki aşiretlere buldukları yaylak ve kışlaklarda mecburi iskan uygulaması getirildi. Bununla ilgili “*Divan-ı Hümayun*” kararı yayınlandı. 1863-1873 yılları arasında Ege bölgesi ve İç Batı Anadolu ile Bursa dolaylarında merkezden her sancak ve kaza yöneticisine aşiretlerin iskanı ile ilgili kesin emir gelmişti.

1862 yılında Karesi Livası tarafından Bergama kazası müdürü İzzet Efendi’ye gönderilen bir emirde “*Haydut ve eşkiyanın, Anadolu Ortakol Teftiş Nazırı (Mülkiye Umum Müfettişi) Ahmet Vefik Paşa tarafından şiddetle takip olunacağı*” belirtilmekte ve önlemlerin alınması istenmekteydi.³⁰⁹ 1969 yılında konuştuğum Çaltılıdere köyünden Veli Işık (*Pehlivan Dayı*) isimli kişi, babasının çocukluğunda dedesi ile birlikte ata binerek Güzelhisar’a gittiğini, o sırada Güzelhisar’ın müdürlük olduğunu, Güzelhisar müdürlüğünden şimdiki köylerinin bulunduğu dere içine, yerleşmek için izin istediklerini söylemişti. Bu sözlü ifadeden anlıyoruz ki, muhtemelen bir emir o tarihteki Güzelhisar kazası müdürüne de gelmiş olmalıydı. 20 Temmuz 1865’te İzmir ile Menemen arasında demiryolu bağlantısı kuruldu. Bu tarihten iki yıl sonra 1867 yılında Ahmet Vefik Paşa Bursa’dan Balıkesir’e at ile gelmişti. Burada bölgenin beylerini, ayanını ve ileri gelenleri toplamıştı. Davete çağrılan herkes katılmış olup paşayı dinlemişti. Müfettiş paşa, kendisini dinleyenlere devletin amacını açıklayıp iskan emirlerini tekrarladı.³¹⁰

³⁰⁹ Osman Bayatlı, Bergama’da Yakın Tarih Olayları, s.90.

³¹⁰ Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskanı, s.118.

Bizim bölgemizi anlatan belgelere göre. "1864 yılından itibaren Saruhan Sancağı'nda bulunan oymakların, ya yerleşmiş veya yerleşmek üzere oldukları tespit edildi. Bu bölgede aşiretler daha ziyade Yunt Dağı ve Nif'de (Kemalpaşa) yerleşmiş veya yerleştirilmişlerdi. 1864-1873 yılları arasında yerleşmiş veya yerleşmek üzere olan oymakların sayısı 39 idi".³¹¹ Güzelhisar kazasında da 1530, 1602, 1611 tarihli belgelerde yörüklerin adı geçmektedir.

1863-1873 yıllarına ait sicil defterlerine göre "Çaparlı" yörükleri Güzelhisar'ın Kilise köyünde (Zeytinadağ), "Sırtlanalanı" yörükleri Kilim Alanı mevkinde Çalibahçe köyü civarında (bugün Bergama'nın köyü), "Derici" aşireti Güzelhisar, Uzunhasanlı ve Mamaklı civarında, "Karayağcı" aşireti ise Belen, Arabacıbozköy, Durasılı'dan başka Kalabak civarına yerleşmişlerdi.³¹² Bugün Aliağa ilçesinin köyü olan Karakuzu'nun yaşlı köylülerinin kimlik belgelerinde doğum yeri Dericitepe diye yazmaktadır. Bu köylülerin yaşlılarına sorulduğunda kendilerinin "Derici" yörüklerinden olduğunu söylerler. Karakuzu köyünün doğusunda yer alan "Otmanlar" köyünden eski imam, İbrahim Kılıç kendi köylülerinin de Karayağcı yörüşü olduğunu ifade etmişti. Yine aynı kişiye göre Manisa'nın Osmançalı bucağı civarında bulunan Düzlen, Hacılar, Bostanlı, Molla Süleyman ve Sarma köyleri de Karayağcı yörüklerindendi. Osmançalı-Yuntadağ yolu üzerinde yer alan Siyekli köyü halkının Konya yörüklerinden olduğunu söyledi. Adını keçinin erkeği teke anlamına "siyek" ten almıştır. Yuntadağ bölgesinde kışları oturan yörükler yazları Balıkesir'in kazalarındaki yaylalara doğru giderlerdi. Hatta Yuntadağ bölgesinde şöyle bir laf vardır: "Yörüşün önu Sındırgı'ya döndü. Ben artık buralarda duramam."³¹³

Çevremizde Karakuzu'dan başka Çıtak, Samurlu, Çaltılıdere, Çoraklar, Karaköy, Yüksekköy, Köseler gibi köyler yörük yerleşimidir. İsimleri geçen köyler halkından bazı yörük obaları şimdi oturdukları köyler civarına 18. yüzyılın ortalarından itibaren kışlamak üzere gelmekteydi. Çıtak köyünden dedeleri yörük beyi olan Himmet Şirin³¹⁴ atalarının yerleşimi ile ilgili şunları söylemektedir. "Babamın adı Salih Efendi, dedemin adı Osman Efendi olup onlardan önceki büyüklerimiz Mustafa Bey ve Mehmet Bey'dir. Dedelerim önceleri Beynamaz ve Çıtak Deresi kenarında kışı geçirirlermiş. Bundan 200-250 yıl önce ise şimdiki Çıtak köyü civarında kış mevsiminde

³¹¹ İbrahim Gökçen, Saruhan'da Yörük ve Türkmenler, s.94-95.

³¹² İbrahim Gökçen, Saruhan'da Yörük ve Türkmenler.

³¹³ Ahmet Kılınc'tan alındı. (Otmanlar köyü İmamı)

³¹⁴ Himmet Şirin şu anda Aliağa'da oturmakta olup Rafineri'de işçi olarak çalıştıktan sonra emekli olmuştur.

otururlarmış. 19. yüzyıl ortalarından itibaren yakınları ile birlikte buraya gelip, oturmak üzere ev yapmışlar. Bizim atalardan Mustafa Bey aşiretin en önemli kişisidir. Aşireti o yönetirmiş, vergileri toplatır, anlaşmazlıkları çözümler, gelen misafirleri o kabul edip, çadırında konuklatırmış. Padişah'tan aldığı fermanla kışlak ve yaylakta sözü geçermiş. Yunan Savaşı'na katıldığını ninemden duymuştum. Askerlik yaptığı yer ise Selanik yakınlarında Yenice kasabasıymış. Bey dedemin iyi cins bir kır atı varmış, dedem savaşta yaralandığında Çıtak'daki, ahırda bağlı bulunan at yem yemez, sürekli kişnermiş." Himmet Şirin'in son sözü; "Çıtak köy ahalisi de Derici yürüğüdür".³¹⁵

1765 yılında Karaosmanoğulları'nın adamları ile Bergama Ayanı Araoğullarının askerleri eski Çıtak köyü ile Mamaklı civarında vergi toplamak yüzünden savaştı. Daha sonra bu köyler dağıldı. Yörede aşiretlerin ilk geçici yerleşimi 18. yüzyıl sonu olabilir. Güzelhisar köyü civarındaki yürük köylerinin düzenli ve gerçek iskanı ise 1865 ile 1875 yılları arasında olmalıdır. Çünkü; muhacirlerin yaşlıları "Bizim gelişimizden on yıl kadar önce yürükler buraları yurt edinmişler" derdi.

D. Ülkede ve Bölgede Yeni İdari Düzenlemeler ve Ulaşım

1. 1867 yılında çevremizde yürüklerin yerleşmesi sürerken Osmanlı Sultanı Abdülaziz, Avrupa devletlerine ilk seyahata çıkan padişah olmuştu. Onun devrinde Tanzimat ilkeleri askıya alınıp baskıcı bir dönem başlamıştı. Yine de bir takım nizamnameler (*tüzükler*) yayınlanıyordu. 1864 yılında "Ticaret-i Bahriye Kanunu" ve Fransız sistemi temel alınarak "Vilayet Nizamnamesi" çıkarılmıştı. Bu nizamnameye göre kazalara yönetici olarak kaymakam, nahiyelere de nahiyeye müdürü atanması getirildi. Adı geçen tüzükle yine (1867) kaza müdürlüklerinin görevine son verilip, yerlerine kaymakam atandı.

2. Menemen'den demiryolunun geçmesinden üç yıl sonra 1868'de Güzelhisar-ı Menemen'in kazalığına son verildi.³¹⁶ 1869'da İstanbul'da Maarifi Umumiye Nizamnamesi yayınlandı. Askeri idadi ve rüştiyeler açıl-

³¹⁵ Çıtak yürükleri arasında anlatılan bir hikaye vardır: "Çobanın biri keçilerini Dumanlı yaylasında otlatırmış. Yaşı oldukça ilerlemiş, azrail kendisini görünce dikkatlice bakarmış. Yıllarca derelerde, tepelerde koşan çoban çok yorulmuş. Pınara gelip elini yüzünü yıkamış oracıkta biraz oturmuş. Azrail hemen karşısına dikilmiş; - Seni götürmeye geldim demiş. Çoban ona yalvarmış -sana kaval çalayım demiş. Azrail hayır demiş. peki sana kirman yapayım demiş. Öneri yine kabul edilmemiş. Sana en güzel tekemi vereyim demiş. Ölüm meleği yine dinlememiş. Çoban çaresiz kalmış. Onu öbür tarafa götürmek istediğini anlayınca biraz düşünmüş ve arkasından şunları eklemiş; - İyi fakat seninle kimse arkadaş olmak istemez demiş. Ben de seninle arkadaşlığı bozuyorum diye söylenmiş"

³¹⁶ Tuncer Baykara Devlet Salnamesi, s.132.

dı. Artık bu sene Güzelhisar-ı Menemen, Nif ve Foça 1868 yılında İzmir'e bağlandılar.³¹⁷

3. Başka bir esere göre de "1868 senesinde Güzelhisar-ı Menemen nahiye olarak Foça'ya bağlı olup, Foçateyn kazası da İzmir Sancağı'na bağlı idi".³¹⁸

İmparatorluğun idare merkezinde daha önce çıkarılan 1864 tarihli "İdare-i Vilayet Nizamnamesi" 1870 yılında "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" adı ile yeniden düzenlenip yayınlandı. Bu nizamname ile yerinden yönetim sistemi daha belirgin hale getirildi. Yeni hazırlanan nizamnameye baktığımızda nahiyeler; köyler ve çiftliklerin bileşimi olarak düşünülmüştü. Nahiye, yönetim aşamasında kaza ile köy arasında idi. "Nahiye Müdürleri" vali tarafından yöre halkından seçilirdi. Kaymakam ve vilayetin üst yönetim organlarına karşı sorumluydu. Bu nizamname II. Meşrutiyete kadar yürürlükte kalmıştır.³¹⁹ Güzelhisar'ın 1870-1871 yılı sakinlerine ait iki adet tapu günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan 137 varak numarasına sahip Defter-i Hakani'de (*Günümüzde Tapu Sicil Müdürlüğü*) kayıtlı bulunan tapu belgesi Güzelhisar halkından Hurşid Ağa kızı Hadiye adına kayıtlı olup 1870 yılında düzenlenmiştir. Belgeye göre, "Liva İzmir" diye geçmektedir. Kaza ibaresinin karşısında el yazısıyla Nahiye-i Güzelhisar adı vardır. Kariye (*köy*) yerinde has yazısı vardır. 160 varak numaralı diğer bir tapu belgesi ise 1871 tarihini taşımaktadır. Liva karşısında yine İzmir görülmektedir. Kaza'nın hizasında Foçateyn yazısı okunmaktadır. Kasaba ve kariye karşısında Güzelhisar ismi el yazısıyla yazılmıştır. Bu tapu belgesi de Güzelhisar halkından Mehmed Bey'e aittir. Mehmet Bey Güzelhisar'da sözü geçen bir kişidir. Bitlisli Abdurrahman Ağa'nın oğludur. Ali Bey'in babası Ahmet Özcan, Fehmi Özcan-Mustafa Özcan isimli kişilerin dedeleridir. Güzelhisar'da bu dönemde saygın kişilerden biri olan Mehmet Bey'in Çıtak köyü ve Uzunhasanlar köyü civarları ile Aliağa Çiftliği yakınlarında çok miktarda koyun beslediği anlatılmaktadır. Bu dönemde Güzelhisar'da kaç kişi yaşadığı tesbit edilememiştir.

4. 1865 yılında İzmir-Manisa demiryolu işletmeye açıldı. Aynı yıl İzmir-Çanakkale telgraf hattı, İzmir-Manisa-Bergama ve Edremit üzerinden Ezine-Çanakkale'ye kadar uzatıldı. 1866'da İzmir-Manisa demiryolu hattı Turgutlu'ya (*Kasaba*) kadar geldi. Bu hat 1875 yılında Alaşehir'e 1897'de Afyon-Karahisar'a ulaşmıştır. 1868 yılında İstanbul'da Galatasaray Sulta-

³¹⁷ Çağatay Uluçay, 18. ve 19. yüzyılda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.2.

³¹⁸ Osmanlı Devlet Salnamesi, 1285 (1868), Def'a 23, S:179-180, Dr. Erkan Serçe, Foça Üzerine Yazılar, s.16.

³¹⁹ M. Sencer, Türkiye'nin Yönetim Yapısı, s.80-82.

nisi açıldı. Bergama-İzmir karayolu bazen Güzelhisar'ın içinden bazen ise Aliğa Çiftliği'ne uğrayıp Helvacıköy altından Gediz Nehri'ne doğru uzanmaktaydı.

5. On dokuzuncu yüzyıl sonu ile Yirminci yüzyıl başlarında katırcılar veya deveçiler Bergama'dan çıkıp İzmir'e giderken ekseriyetle eski İzmir yolundan geçerlerdi.

Katırcıbaşı Dibekalanı denilen meydandan hareket edince yönünü güneye doğru çevirip, bütün hayvanlar öndekini takip ederek yürürdü. İzmir Köprüsü'nden geçildikten sonra, Karahıdırlı ve Eğrigöl köylerinin içinden Kilise köyünün ve Şakran köylerinin altından gidilirdi. İncirbükü Deresi'nin altından, sonradan "nato" denilen mevkiden geçilirdi. Kunduz Köprüsü'ne varılır, buradan Güzelhisar Çayı üzerindeki İzmir Köprüsü'nden Kahveyığı denilen mevkiye ulaşıldı (*burada önceleri yolcular için bir kahvehane vardı*). Hatip Çayırı'ndan hafif bir meyille tırmanılır, Hacıali Çeşmesi yanından Aliğa-Güzelhisar yolu dik olarak kesilirdi. Kervancı yürüyüşü ile Samurlu altına varılırdı. Buradan Kapaktepe'ye doğru Yeni Şehit Kemal köyünün batı kenarından yola devam edilirdi. Gediz'i görmeden Türkelli kahvesinde kısa bir mola verilirdi. Hatip Çayırı'ndan Güzelhisar'a doğru gelinmek istenirse Gümetepe'den Koca Çeşme'ye varılırdı. Hayvanlara su verildikten sonra köyün içinden Kavaklı denilen kısma gelinip kısa bir müddet kervanın develeri dinlendirilirdi. Dik bir yokuştan Kurt Gediği'ne doğru tırmanarak çıkılırdı. Arapdere'den Helvacıköy mezarlığı altından Türkelli kahvesine ulaşıldı. Gediz üç köşeli büyük bir kayıkla geçilirdi. Sonra Uluçak kasabası altından Karşıyaka İskelesi'ne varılırdı. Bu yolculuk kışın yapılırsa bir gece ya Güzelhisar'da ya da Aliğa'da kalınırdı. Öndeki katırın boynunda takibi kolay olsun diye zil veya çan bulunurdu.

1900'lü yıllardan itibaren katır kervanı yerine yaylı arabalar kullanılmaya başlandı. Bergama'dan erken kalkan arabalar ancak geceye yakın Karşıyaka'ya varabiliyordu. Yirminci yüzyıl başlarında artık yol da deniz kenarına doğru kaymaya başlamıştı.

1901 yılında Güzelhisar ve Kunduz çayları üzerindeki köprülerin menfezleri tamir edilmiş, ahşap kesimlerin de demir malzeme ile değiştirilmesi işi müteahhit Nişan Harnus Efendi'ye ihale edilmişti.³²⁰

E. Meşrutiyet ve Sonrası

1. Meşrutiyet ve İstanbul: 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi (*Anayasa*) padişah II. Abdülhamit tarafından onaylanarak yürürlüğe girmişti. Hükümdar, saltanatının başlangıcında "Meşrutiyet" hakkında olumlu fikirle-

³²⁰ Ersin Doğer, Menemen Tarihi.

re sahipti. İlan edilen anayasada padişahın, tebaanın (*halk*) hakları, Devlet Vükalasının (*yürütme*) teşkili ve görevleri, memurların sorumluluğu belirtilmişti. 20 Mart 1877'de "Umumi Meclis" törenle İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda açıldı. Sultan, meclis tarafından denetlenmek istemiyordu. Osmanlı Ordusu Balkanlarda başarısızlığa uğrayınca Ruslarla olan savaş aleyhimize gelişmekteydi. Yapılan toplantı da mebuslarca eleştirilmişti. Konuşmaları bahane gösterip meclisi kapatmaya karar verdi. 13 Şubat 1878'de Sultan II. Abdülhamit'in iradesiyle meclis kapatıldı. Bu görevi meclis başkanı Ahmet Vefik Paşa yerine getirdi. Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla I. Meşrutiyet devri sona erdi. Artık II. Abdülhamit'in baskılı idaresi başlamış oldu. Avrupa'da hürriyet fikirleri hızla yerleşirken ülkemizde Kızıl Sultan'ın otuz yıldan fazla süren baskısı yaşandı. Bu durum 23 Temmuz 1908'de sona erdi. Çünkü, Abdülhamit tahtan indirilip, Meclis-i Mebusan tekrar açılmıştı. Şimdi II. Meşrutiyet dönemi yaşanacaktı.

2. Balkanlarda Sıkıntı: Bulgarlar, Osmanlı idaresine girmelerinden sonra yaklaşık ikiyüzelli yıl kadar refah dönemi geçirmişlerdi. İmparatorlukta dirlik ve düzen bozulduğunda Rumeli'de de asayişsizlik, adaletsizlik baş gösterdi. Topraklar belirli ailelerin elinde toplanmaya başlamıştı. Yüzyılın ortalarından itibaren zenginleşen bazı burjuvalar okullar açmıştı. Bu okullardan yetişen gençler Fransız İhtilalinin ortaya koyduğu ulusçuluk fikirlerini memleketlerinde yaymaya başladılar. İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi Bulgar Kilisesine sürekli baskı yapıyordu. 1821 yılı Yunan isyanını gören bazı Bulgar papazları Bulgar tarihini yazmıştı. Kitapları okuyan insanlar mültezimlerin vergi konusunda yaptığı baskıyı görünce dayanamayıp dağa çıkmışlardı. Ruslar ise durmadan Balkanlarda Slav dilini konuşan Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'ı Osmanlılar aleyhine kışkırtıyorlardı. 1876'da Bulgar ayaklanmasının arkasından 19 Nisan 1877'de Ruslar Türklerin Balkanlarda güvenliği sağlayamadığı bahanesi ile Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Ruslar kısa zamanda Tuna'yı geçip Balkanlarda ilerlemişlerdi. Tarihte 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı denen, halkın "*Doksanüç Harbi*" olarak bildiği savaş başlamış oldu. Rusların amacı Balkanlarda etkili olup burada kendilerine bağımlı devletçikler kurmaktı. Böylelikle boğazlara daha kolaylıkla sahip olabilecekti. Ruslar 20 Temmuzda Plevne önlerine geldiler. Gazi Osman Paşa bu savaş dömeninde Plevne'de eşsiz bir savunma gösterdi. Bu direnişten sonra sessiz ozanlar "*Osman Paşa'nın kolunda beş bin top birden patladı*" diye marşlar yazdılar. Bu savaş sonunda Ruslar İstanbul kapılarına dayandılar. 3 Mart 1878'de Ayastefanos (*Yeşilköy*) antlaşması ile Bulgarlara özerklik verildi.

3. Güzelhisarlı Gönüllüler: 1876 yılında Türk-Rus Savaşı için memleketin her tarafından gönüllüler toplanmıştı. Güzelhisar o günlerde nahiye olup, Foça'ya bağlı idi. Nahiyemizde de cepheye gidecek gönüllüler için bayrak açılmıştı. Kaç yiğit delikanlının Güzelhisar'ın içinden ve civarından bayrak altında toplanıp savaşa gittiği bilinmemektedir. Silahları Osmanlı ordusunda kullanılan mavzer adı verilen tüfek ve toplu tabanca idi. Gönüllü askerler eğer Menemen üzerinden İzmir'e gitmişlerse onları; kadın, kız, erkek, ihtiyar, çocuk ve imam başta olmak üzere Kavaklı'dan uğurlamışlardır. Askerlerimiz şayet Foça'ya doğru gitmişlerse Mustafa Dede türbesi önünden, Eğrek'ten Gavurdere mevkisine doğru yolculuk yapılmıştır. Elbet bu gidenler zeybek giysili ve iri yapılı olmalıydılar. Komşu kazanın delikanlılarına İstanbullular nasıl dağ adamı dedilerse bizimkiler de mutlaka uzun boylu, iri yapılı ve çaprazlama fişekli, kuşakları kamalı görünümdeydi. Moskofla çarpışmak için Urum eline doğru ağır ağır yürüyüp, bayrağın ardı sıra coşku içinde gitmişlerdi.

4. Yüzyılın Sonunda Dokumacılık: Onaltıncı yüzyılda Batı, Osmanlı vilayetlerinden sürekli kumaş alımı yapmaktaydı. İmparatorluk teknik gelişmelere ayak uyduramamıştı. 19. yüzyıl son çeyreğinde batılı tüccarlar Osmanlı başkentine Avrupa'dan çok miktarda kumaş getirmişti. Meşrutiyet öncesi 1873 yılından itibaren Avrupa dokumaları yavaş yavaş bölgemize girmeye başlamıştı Frenk malı denen bu dokumalar yerli kumaşlardan "ark" ama ucuzdu. 1883'den itibaren gittikçe artan Avrupa dokumaları yerli dokuma üretimini iyice geriletmişti. Güzelhisar taraflarında keçi kılından çul, çuval gibi şeylerin dışında başka bir dokuma pek yoktu.

5. Güzelhisar-ı Menemen Köy Oluyor: İstanbul'da 1877 yılında Vilayet Belediye Kanunu çıkarılmıştı. Bu yasaya göre her kent ve kasabada *Belediye Örgütü* kurulması öngörülmüştü. Bu yıllardan itibaren şehir ve kasabalarda önce vilayetlerden başlamak üzere, taşrada da belediye örgütü kurulmaya başlanmıştı.³²¹ Güzelhisar'da ise belediye örgütü kurulamadan yeni bir düzenlemeye geçilmişti.

Daha önce 1870 senesinde "*İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi*" çıkarılmıştı. Bu nizamname ancak, 1878 yılında II. Abdülhamit döneminde uygulanmaya konuldu. Aynı yıl imparatorlukta şu şekilde bir yönetsel düzenlemeye gidildi: Rumeli'de 10 vilayet, 44 sancak ya da mutasarrıflık, Asya'da 15 vilayet, 74 sancak, Afrika'da 1 vilayet ve 5 sancak olacaktı. Asya'daki on beş vilayetin birisi de Aydın'dı. İzmir ise mutasarrıflık duru-

³²¹ M. Sencer, Türkiye'nin Yönetim Yapısı, s.97.

mundaydı. 1869'dan 1878 yılına kadar on yıl Foça kazasının Güzelhisar-ı Menemen isimli bir nahiyesi olan Güzelhisar kasabası, coğrafi yönden bu kazadan ayrılmış ve Aydın Vilayeti İzmir Mutasarrıflığı ve Menemen kazasına bağlanmıştı. Artık, Güzelhisar isimli yerleşim, 1879 yılından itibaren köy statüsüne geçmişti.

Dr. Erkan Serçe "*Aydın Vilayeti Salname ve İstatistikler*" isimli makalesinin 16. sayfa 19 nolu dipnotunda şöyle yazmaktadır: "*Güzelhisar-ı Menemen'in Foçateyn kazasından ayrılması muhtemelen 1879 senesinde gerçekleşmiştir. 1879 salnamesinde Foçateyn kazası dahilinde gösterilen Güzelhisar-ı Menemen, bir sonraki salnamede yer almamaktadır.*"³²²

6. Aliğa ve Baltacı Ailesi: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucu Osmanlı ülkesinde eyalet sınırları ve yönetimde önemli değişiklikler olmuştu. Bu ağır yenilgi sonucu Avrupa malları Osmanlı ülkesine daha kolay girebilir hale gelmişti. Bergama-İzmir yolu hala kimi vakit Güzehisar'dan, kimi vakit Aliğa'dan geçmekte, bazı Bergamalılar Soma üzerinden demiryolu ile İzmir'e nakliye yapmaktaydı. Bergama-Soma demiryolunun açılması girişimlerine Bergamalı deveciler karşı çıkmıştı. Ticari malların taşındığı karayolu içerlerden deniz kıyılarına doğru kaymıştı. Güzelhisarlı ve yakın civarda oturan deveciler ise yakın mıntikalara tuz, kömür, odun, tahıl taşımaktaydı. Yaz mevsiminin kavun-karpuz ve üzümü, Menemen'e çoğunlukla ise, Aliğa Çiftliği iskelesine doğru ya kağnılarla ya da deve katarlarıyla götürülmekteydi. Bu dönemde çevrede; Aliğa'da çiftliği bulunan Baltacı ailesinin sözü çok geçmekteydi. Bu ailenin Menemen'de ve ülkenin değişik yerlerinde geniş toprakları vardı. Aliğa Çiftliği'nde bu ailenin bilgisi dışında kuş uçmazdı. Dedelerimizden öğrendiğimize göre Baltacılar Ege adaları ile de ticari bağlantı halindeydi. Güzelhisar'ın kavunu ve karpuzu adalara doğru Baltacı'nın adamları tarafından küçük teknelerle gönderilmekteydi. Buralarda her türlü ticari faaliyet onların denetimindeydi.

Bu ailenin; İzmir'de, başkentte hatta Avrupa'da bile dostları vardı. 1881'de İngiliz arkeolog Ramsay, İzmir'den Aliğa'ya geldiğinde Baltacı ailesinin misafiri olmuştu. Zamanın İzmir valisi de Baltacı'ya verilmek üzere Ramsay'a bir mektup vermişti. Aile İngiliz arkeoloğa istediği atları vererek, rehber temin edip Aigai'ye (*Köseler köyü*) gitmesini sağlamıştı.

Bergama "*Zeus Tapınağı*" Dikili'den teknelerle Berlin'e doğru yola çıkarılmıştı. Myrina'nın toprak heykelcikleri de aynı yıllarda (1881-1882) bu ailenin özel bilgisi ve denetiminde hem sandık hem de sepetlerle Ege Deni-

³²² Foça Üzerine Yazılar, Foça Belediyesi Yayınları, s.16.

zi yoluyla Yunanistan üzerinden Avrupa'ya doğru gönderilmişti ve günün birinde Louvr'e ulaşmıştı. *(Nasıl olsa memleketin taşı bitmezdi ya!)*

F. "Doksanüç Harbi" Göçü

Doksanüç Harbi muhacirleri Güzelhisar'a gelmeden bu nahiyede aydınlanma; zeytinağı kandili, mum, çıra gibi nesnelere oluyordu. Çoğunlukla balmumundan yapılan mumlar tercih edilirdi. Doksanüç Harbi'nden bir-iki yıl önce Foça üzerinden Güzelhisar'a gazyağı gelmiş, aydınlanma araçlarında onu alabilenler tarafından kullanılmıştı. 1876'da Moskof'un ereği, Boğazları kontrol edip, Akdeniz'e inmekti. Bu suretle Mısır ve Akdeniz ticaretini ele geçirebilecekti. Ruslar, Akdeniz çevresi ve Balkanlarda slav kökenli, slav dili konuşan ulusları Osmanlılar aleyhine biteviye kışkırtmaktaydı. Rusya, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan'ı desteklemek üzere Osmanlıya karşı büyük bir savaşa girmişti. Ruslar büyük bir azgınlıkla hem Romanya üzerinden hem de Kars-Ardahan üzerinden saldırmıştı. Rus komutanları bu savaşlara, "imha harbi" demişlerdi. Rus belgeleri, Bulgaristan'da görevlendirdikleri Genel Vali Prens Çerkosy'nin "bu harbin bir ırklar ve imha harbi", olduğunu Rusya Harbiye Nazırı Milyutin'e 20 Temmuz 1877 tarihli bir resmi yazıyla açıkladığını göstermektedir.

Bu savaş sırasında Ruslar ve Bulgar çeteleri bazı Türk köylerini toptan yok etmişlerdi. "7 Temmuz 1877'de Tuna Vilayeti Tırnova Sancağı Balvan köyü 250 hane ve 1900 nüfuslu idi. Ruslar bu köye girdiklerinin ertesi günün bütün köy halkını öldürdüler." ³²³

Savaştan sonra Sırbistan, Makedonya ve Bulgaristan üzerinden 750 bin kadar Türk ve Müslüman Anadolu'ya doğru göç etmişti. Bunlardan 500 bini yolda düşman tarafından ve soğuktan kırılmıştı. Ancak 250 bin kadarı Anadolu'ya geçebilmişti. Ancak Osmanlı İmparatorluğu topraklarında oturan yirmi beş milyon Türkü imha etmek kolay değildi.

"Tuna vilayetinin batısında yaşayan Türkler 1877 Aralık'ta, doğudan ilerleyen Rus ordusu, batıdan ilerleyen asi Sırp ordusu ve her taraftan saldıran silah edinmiş Bulgarlar arasında üç ateş içinde kalmışlardı. Çetin kış içinde bu büyük göçmen kfilesi üçe bölünmüştü. Bir kol, Köstendil'den Üsküb veya Selanik'e, diğer kol da Filibe yoluyla Edirne'ye inmişti. Üçüncü kol ise Şıpka taraflarında iken, henüz selamet yoluna ulaşmadan Rus ordusuna rastlamış ve tamamen imha edilmişti." ³²⁴

Göçmenlerin ölümlerine; bir taraftan soğuk, bir taraftan tifüs hastalığı, diğer taraftan da düşman palası neden olmuştu.

³²³ Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, C:12, s.418.

³²⁴ Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, C:12, s.420.

Çorlu'ya gelebilen 250 göçmen soğuktan ölürken aynı günlerde 19 Ocak 1878'de 50 bin kişilik bir göçmen kafilesinin yarısından çoğu Edirne'ye yaklaşmadan Harmanlı'da Rus generali Skobelef'in kolordusu tarafından öldürülmüştü.³²⁵

Göçmenler bulabildikleri her araçla, trenle, katırla, dört tekerlekli öküz arabası ile ya da yaya olarak yollara dökülmüşlerdi. Hedef İstanbul'du. Selanik'ten gemi ile de gelenler oldu. Güzelhisar'da "Arifina yenge" dediğimiz Arife Yılmaz da ailesi ile Selanik'e kadar yaya ve araba ile gelip, Selanik'ten İzmir'e gemi ile gelenlerdendi. Harb anında ve daha sonraları 14-24 Ocak 1878 tarihleri arasında 10 günde İstanbul'a 80 bin göçmen geldi. 22 Ocak 1878 tarihli bir yazıya göre, "her akşam Edirne'den gelen tren İstanbul'a birkaç bin göçmen getirmekteydi". İstanbul'da camiler, kışlalar, kervansaraylar ve evlerden sonra kiliseler de göçmenle dolmuştu. Padişah, Dolmabahçe dışındaki sarayları da göçmenlere açmıştı. Yine de yardımlar yetersizdi.

Güzelhisarlı Adnan ve Behçet Keskin'in anneleri Emine Keskin o acı günleri büyüklerinden dinlemişti. Bize şöyle aktardı: "Ben burada Türkiye'de Güzelhisar'da doğdum. Annem Nuriye Alper, babam Salih Alper'dir (Salih Usta derler). Annem Karahafız Mustafa'nın kız kardeşidir. Babalarının adı da Mustafa'dır. Mustafa büyük hocadır. İstanbul medreselerinde okumuştur. Güzelhisar yerlileri kendisini 'Hoca Dede' veya Hoca Efendi diye çağırırlarmış. Ninem Ümmügül de hoca dedem gibi Filibeli'dir. Bize 'Pomak' derlermiş. Hoca dedem bizim aslımızın Gagavuz Türkleri'nden olduğunu söylemiş. Annemden duymuştum, işte o kara günlerde; Memlekette, düşman komşu evlere gelip dayanmıştı. Ev o kadar güzel döşenmiş ki, ninemiz Ümmügül bir türlü evini bırakıp yola çıkamamış. Dedem onu evinden ve eşyasından zorla ayırmış. Evleri ağaç çatıklı ve arası bağdadi duvarla örülüymüş. Çatıları kiremitmiş. Hem Rus askeri hem Bulgar çetesi çok zulüm yapıyormuş. Onlar eziyet görmemiş. Lakin hiçbir şey alamadan yola çıkmışlar. Kafilenin yalnız bir veya iki katırı varmış. Çoğumuz yolları yaya geçtik derlerdi. Ümmügül Nine'nin dört kızı, iki oğlu varmış. Bu oğlanlardan biri Karahafız Mustafa, diğeri de Besim Yılmazların annesinin babası Abdullah amcamdı. Hatipoğlu'nun annesi Emine Teyze Karahafız'ın kardeşi olup, küçük yaşta olduğu için un çuvalında getirilmişti. Yoldaki yiyecekleri genelde un çorbası ve peksimetmiş. Kimi vakit bunları dahi bulamadıkları olmuş. Filibe-Edirne yoluyla bu tarafa geçmişler. Edirne'den Keşan'a gelmişler, kış öncesi yola çıktıklarından soğuk günleri Keşan'da geçirmişler. Annem Nuriye Keşan'da doğmuş.

³²⁵ Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, s.420.

Burada üç ay kadar kaldıklarını söylemişti. Doğrudan Güzelhisar'a mı, başka bir yere mi geldiklerini hiç duymamışım."

Bazılarına göre doğrudan Güzelhisar'a gelmişlerdi. Bazılarına göre de önce Foça-Söğütçük ve Gerenköy'e yerleşmişlerdi. Burada sivrisinekten zarar görünce, oradan Güzelhisar'a geçmişlerdi. Fahri Ziya Özkaya'nın babasından duyduğuna göre de, *"Muhacirler Foça-Söğütçük'te bir yıl kaldıktan sonra Güzelhisar'a gelmişlerdi. Yiyecek bulamadıkları için Hoca Dede kızlarıyla birlikte tarlalarda başak toplamıştı. Soyadı Köse olanlar da Söğütçük'ten (Foça) geldikleri için de kimliklerinde doğum yeri olarak Foça-Söğütçük ismi geçmekte idi."*

Yine Emine Keskin'in anlatımına göre: *"Rumeli'den gelen delikanlılar ile yerli delikanlılar efe başı seçimi için ilk dönemlerde anlaşamadılar. Geldiklerinde evlerin üstü çoğunlukla toprak idi. Çoğu yerliler kireç ve badanayı bilmiyorlardı. Yalnız ocak etrafını sıvayıp, beyaz toprakla şekillendiriyorlardı. Bu köye beyaz badanayı muhacirler getirmişti. Yine, buraya ilk geldiğinde dokuma işi de yoktu. Çaput kilim dokumayı yerliler muhacirlerden öğrenmişlerdi. Bilmeyenler ise dokumayı hep muhacirlere yaptırırlardı. Dokunan malzemeler ince yatak, yorgan çarşafı ve iç çamaşırı için bez idi. İpi dışardan geldiği için 'hindipli' adını verirdiler. Babam Salih Usta Şayak kumaş dokuturdu. Bunları Çitak'taki değirmen oluğunda dinkleme denilen sistemle incelttirirdi. Kahverengiye boyanan bu kumaşlardan palto, ceket, pantolon yapılırdı. Güzelhisar'dan İzmir'e bal götüren babamdan İzmir valisi böyle ince yün iplikle dokunmuş 'şayak' kumaş istemişti. Rumeli'de su taşımada kova kullanan muhacirler Menemen testisini burada öğrendiler. Güzelhisar'a muhacirler geldiğinde yine duyduğuma göre Güzelhisar Menemen'e bağlı köymüş". (Şu halde muhacirler buraya 1879 ilkbaharı sonlarında gelmişlerdi. En çok besledikleri hayvan da keçi idi. Keçi sütünden yapılmış yoğurttan "kuba" adını verdikleri yayıkta tereyağı yağı çıkarırlardı. Yoğurt üzerine ağaç tokmakla vurulur, bu da güm güm diye ses çıkarırdı. Yenifoçalı Yağcı Halil atla zeytinyağı satmaya geldiğinde "Muhacir Mahallesi'nde kuba sesinden, tabakhanede de dümbelek sesinden geçilmezdi" dermiş.) Pomak adı verilen doksanüç muhacirlerinden bir kısmı Adana yöresine ve Orta Anadolu vilayetlerinin bazılarına da gitmişlerse de, çoğunluğu İzmir, Manisa, Balıkesir, Bursa gibi Ege ve Marmara illerine yerleşmişlerdir.*

93 Harbi Göçmenleri meselesi 19 Ocak 1878'de Osmanlı Meclisi-i Meb'usan'ında gündemdeki tek madde olarak görüşülmüştür. *"1878 Şubat'ında Filibe'deki Fransız Viskonsülü Boysset raporunda Filibe'ye giren Rus ve Bulgarların şehri yağma ettiğini ve birçok Türkü öldürdüğünü de*

yazmaktadır. Bir Türk evinde 37 ölü birden bulundu.³²⁶ 10 bin Türk şehri terk ederek kaçtı” diye ifade etmektedir. Bu kaçanların içinde Güzelhisar’a gelen muhacirler de vardı. Edirne’de ve İstanbul’da tiftüsten ölen göçmen sayısı 25 binin üzerindediydi. Savaş bitip barış imzalandıktan sonra bile Rus birlikleri 1878 Ağustosunda Rodop Dağları’na sığınmış ve en zavalı şartlar altında yaşayan Türk göçmenlerini takip edip bulduklarını bile öldürdüler. Bu onların Panславist düşünce ile ne denli insanlık dışı hareket ettiklerinin en açık göstergesidir.

G. Yüzyılın Sonlarına Doğru Acı ve Tatlı Olaylar

1. Bölgemizde İki Acı Olay: 29 Temmuz 1880’de sabah 04.53’de Batı Anadolu’da büyük bir deprem olmuştu. Muhacirler göç acısını hafızalarından silmeden büyük bir deprem ile karşılaşmışlardı. Menemen’de 1.140 evden 455’i tamamen yıkılmış, 220’si de oturulamayacak hale gelmişti. Bazı köylerde oturulacak tek ev kalmamıştı.³²⁷ Güzelhisar’da bazı evler yıkılıp harap olmuştu. Güzelhisar’daki zararın kesin olarak ne kadar olduğu öğrenilemedi.

1908 Meşrutiyeti’nden yedi ay önce 19 Ocak gecesi Menemen ve köylerinde çok şiddetli bir deprem daha oldu. En çok hasar görülen köyler Helvacı, Öküzköy (*Cumhuriyet dönemi Şehit Kemal*), Bozköy, Arap Çiftliği, Aliğa Çiftliği ve Güzelhisar köyleriydi. 86 yaşlarındaki Ali Balaban o günleri hatırlamasa da babasından duyup aktardığına göre, “Güzelhisar’da birçok ev harap olmuştu. Halk bir aydan fazla çadırlarda yatıp kalkmıştı. Bugün sağ olmayıp evi Orta Mahalle’de bulunan Ali Öztopan (*Osman Çavuş’un Ali*) deprem çadırında doğmuştu.” Güzelhisar’da uzun zaman çiftçilik yapan Ali Öztopan’ın eşi Fatma Öztopan ise günümüzde hala sağdır. Tefvik Balaban (*Koca Tefvik*) Ağa köylüyü Koca Çeşme üzerine indirmek için zorlamışsa da razı edememişti. Bu depremde bazı hayvanların da göçük altında kaldığı yaşlılarca söylenmişti.

2. Muhacirler Kendilerine Ev Yapıyor: Mustafa Kemal’in Selanikte doğduğu yıl Güzelhisarlı muhacirler Koca Hurşit Ağa’nın gösterdiği mahallede kendi olanaklarıyla ev kurmuşlardı. Dedemden duymuştum; “Önce Karadayılar ile Sülekler’in evinin karşısında bir yıl mescitte kaldık. Hiçbir şeyimiz yoktu. Biraz kendimize çeki düzen verince şimdi oturduğumuz mahalleye geldik. Bu kayalara ev kurduk” derdi. Evler hemen yandaki dere-den sırtta getirilen beyaz taşlarla yapılmıştı. Bu mahallede siyah taş yoktu.

³²⁶ Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, C. 12, s.424.

³²⁷ Ord. Prof. Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.V, s.495.

Varolan siyah taşlar da epeyce uzaklardan getirilmişti. Mahalledeki ilk evler Güzelhisar'ın diğer evleri gibi toprakla örtülüydü. Muhacirler yerden kazansınlar ve ekonomik olsun diye evlerini birbirine bitişik düzende inşa etmişlerdi. Çoğu evde saçak perdeleri olarak Aliğa civarından getirilmiş kaydırak taşları kullanılmıştı. Bu taşı bulamayanlar perde denilen ev saçaklarını, gevenden yapmışlardı. Günümüzde hala o eski evlerden birkaç tane bulunmaktadır.

3. Yüzyıl Sonunda Bölgede Tarım ve Hayvancılık: Muhacirler buraya geldikten on yıl sonra kuraklık nedeniyle zor günler geçirmişti. 1890 yılında Güzelhisar dolaylarında ilkbahar sonları çok kurak gittiğinden ekinler başak çıkaramamış, çoğu kurumuştur. Bu sebeple bakla, arpa ve darıdan ekmekler yapıp yenmişti. Hem bu yıllarda hem de Birinci Dünya Savaşı döneminde Güzelhisar ve çevresinde iki defa çekirge istilasını görmüştü. Çiftçiler ürününü kurtaramamıştı. Bazı kişiler çekirgenin zarar vermemesi için tarla kenarındaki ağaçlara hocalardan muska alıp bağlamışlardı.

1904 yılında büyükbaş hayvanlarda “yanıkara hastalığı” görülmüştü. Menemen kazası baytarı Sait bey Güzelhisar'a gelerek hayvanlara gerekli tedaviyi uygulamıştı. Bu arada onbir baş hayvan telef olmuştu. Yine 1914'te köyümüzde küçükbaş hayvanlarda da hastalık görülmüştü.³²⁸

Güzelhisarlı muhacirler geçirdikleri acıları unutmaya çalışmışlar, bu topraklara geldikten yedi sekiz yıl sonra kendilerine yeterli arazi almak için gayret göstermişlerdir.

4. O Yıllarda Aliğa Çiftliği: Güzelhisar'ın köy olmasından sonra Aliğa Çiftliği'nde bakkal, demirci, küçük tüccar gibi esnaf görülmekteydi. Yerli Rum halkından olan demirci ustaları Türklerin saban demirlerini de yapmaktaydı. Rum ustaların yetiştirdiği çıraklar ustalaşınca Cumhuriyet devrinde de Güzelhisarlıların demir araçlarını yapmayı sürdürmüşlerdi. 1896 Yunan Savaşı çıktığı yıl Aliğa'daki yerli Rum halkı şimdiki Çarşı Camisi'nin yerine kilise inşa ettirmişti. Kaynaklar, aynı yıl Rum halkının kendi çocukları için bir okul yaptırdığını da yazmaktadır.

5. II. Meşrutiyet'te Güzelhisar ve Çevresi: 1908 yılının 23 Temmuz günü İstanbul'da II. Meşrutiyet ilan edilmiş, Meclis-i Mebusanı da açmak için girişimlerde bulunulmuştur. İhtiyarlar o günlerde Güzelhisar

³²⁸ Ersin Doğer, Menemen Tarihi, s.157.

çarşısının Türk bayrakları ile süslendiğini anlatırlar, ninem de “Çok yaşa hürriyet, çok yaşa uhuvvet şeklinde bağırıldık” derdi.

Meclis-i Mebusanı oluşturmak isteyen ilgililer iki dereceli seçim sistemi getirmişlerdi. Birinci aşamada tüm seçmenler her kazadan ikinci seçmenleri, onlar da vilayet mebusalarını seçeceklerdi. Menemen 13 seçim bölgesine ayrılmıştı. Aliağa Çiftliği’nde (9. Şube) İlya isimli Osmanlı Rum vatandaşı, Güzelhisar’da ise, Muallim Mustafa (10. Şube) II. seçmen olarak halk tarafından belirlenmişti. (1908 yılı)³²⁹

H. Balkan Savaşı’ndan Kurtuluş Savaşı’nın Başladığı Döneme Kadar Güzelhisar ve Çevresi

Balkan Savaşı: Yeni yetişme çağıımızda Aliağa ilçesi köy ile kasaba statüsü arasında bir iskan yeri idi. Güzelhisar’dan Aliağa Çiftliği’ne indigimizde bazı yaşlı kadınların kapı önlerini, badana yaparak temizlediğini görürdük. Bu nineler akşam üzerleri kapı önlerinde oturur, torunlarını sever, ya da pamuk eğirirlerdi. Kimileri de uyuklar, ya da denize doğru bakar, derin derin iç çekerlerdi. Yanlarına yaklaşp selam verdikten sonra “Nine, memleket neresi?” dersiniz hemen size doğru dönerek “Oğul biz Balkan göçmeniyiz. Balkan bozgunundan sonra buralara geldik. Bizim Urumeli’nde çok malımız mülkümüz vardı. Hepsini orada bıraktık” derlerdi. İlçemiz Aliağa’dan hem Edremit’e hem de güneye doğru gidilirse gerek Ege kıyılarında gerekse içerilere doğru birçok Balkan kökenli insana rastlarsınız. Öyleyse “Balkan Bozgunu” nedir? Neden bu insanlara Balkan Göçmeni denilmiştir? Aliağa’ya gelen ilk göçmenler Balkan Savaşı’ndan sonra mı gelmişlerdir?

Avrupa kıtasının güneydoğusunda Tuna Nehri’nin güneyinde yer alan yarımadaya Balkan yarımadası denir. Bu yarımada üzerinde Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Yugoslavya, Kosova, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye’nin Trakya bölümü görülür. 1912-1913 Balkan Savaşları’ndan önce buradaki bazı devletler Osmanlı Devleti’nden ayrılıp bağımsızlık kazanmışlarsa da yarı bağımsız durumda olanlar da vardı. Geçmişte ise her biri Osmanlı Devleti’nin eyaleti durumundaydı. Belirtilen tarihte Balkan ülkeleri kendi aralarında anlaşarak Osmanlı Devleti’ne savaş açtı. Ekim 1912’de Yunanistan yetkilileri bugünlerde olduğu gibi Türklere zeytin dalı uzatmayıp, en sert davranış biçimini sergiliyorlardı. Osmanlı topraklarına saldırıya geçmişlerdi. Amaçları İstanbul’u ele geçirmek ve Bizans topraklarına sahip olmaktı. Bulgarlar krallarına “Çar” adını vermişlerdi. Büyük Bulgaristan ideali az gelmekteydi. Onlar da “Çargrad (İstan-

³²⁹ Ersin Doğer, Menemen Tarihi, s.108.

bul) bizimdir” marşını söylemekteydiler. Sırlara gelince ta Ege’ye uzanıp denize açılmak istemişlerdi. Rusya’nın büyük çabasıyla Balkan Devletleri birbirleriyle askeri antlaşmalar yapmışlardı. Trablusgarp Savaşı nedeniyle İtalya Türklerin bölgedeki direncini kırmak için 24 Nisan 1912’de oniki adayı işgal etti. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti Rumeli’nde bulunan 70 binlik askeri kuvveti terhis etmişti. Karadağ da Osmanlı’dan pay almak için Ağustos 1912’de Balkan Devletleri antlaşmasına katıldı. Osmanlı Devleti 16 Ekim 1912’de Bulgaristan’a, 18 Ekim 1912’de Yunanistan’a harp ilan etmişti. 7 Ekim 1912’den beri Karadağ ile harp halindeydi. Osmanlı ordu-sunda savaşmak üzere Güzelhisarlı gençler de savaşa çağırılmıştı. İmanın askere gidecek gençlerin isimlerini minareden bağırmasıyla birlikte birer ikişer cami odasında toplanmışlardı. Harmanlar henüz kalkmış, samanlar da ahıra konmuştu. Köyde zeytin dipleri toplanmaktaydı. Bazı gençler tar-lalarını sürüp ikilemişti. Bazıları da kışlık yakacak için yakın tepelerden odun tedarikine gitmişti. Kimisi de koyunlarını Karahayıt, Sivrilere civarında otlatmaktaydı. İçlerinde bekar olanlar olduğu gibi yeni evliler de vardı. Sabanlar tarlada kaldı, koyunlar ise ağillara kapatılmıştı. Çağrıyı duyan delikanlılar camiye koşmuştu. Biraz sonra oradan ayrılıp hazırlanmak üze-re evlerine dağıldılar. Asker evlerinde hem sevinç hem keder bir aradaydı. 1897 Yunan Savaşı’na katılan meçhul dedeler askerlik ve savaş anılarını anlatmışlardı o gece. Ve yine o gece gençlerin urbalarının sökükleri dikilip, yamandı. Ev dokuması bezden dikilmiş çamaşırlar torbalara yerleştirildi. Ekmek, peynir, zeytin gibi yiyecekler çıkınlar içine bağlandı. Sabaha kar-şı gençler yunup yıkandı. Kavaklı bölgesine toplandı. Asker uğurlaması-na gençlerin yakınları, anne ve babaları, imam ve muhtar gibi görevliler gelmişti. İmanın duasına yaşlı, genç, çocuk “amin” dediler. Askere giden gençler imamın, muhtarın ve diğer büyüklerin ellerini öptüler. Küçüklerle de vedalaşıp, düğüne gider gibi Karnapa Çeşmesi’nin yanından Kurtgediği’ne doğru tırmandılar. Biraz sonra tepeyi aşılıp Öküzköy yolundan Helvacıköy üzerinden Menemen’e doğru yönelmişlerdi. Geride kalanlardan önce imam ve muhtar orayı terketti. Koca söğüdün yanında anneler açıkça, gelinler de gizlice gözyaşlarını akıtmıştı. İçleri hem bu gidişi garip şekilde onaylamış, hem de kederle dolmuştu. Analar dualar mırıldanarak yorgun, gelinler ise süzgün fakat dik adımlarla evlerinin yolunu tuttular. Toprak damlı evlerinde o günden itibaren oğullarından haber beklediler.

Osmanlı Devleti genel seferberlik ilanını ülkenin her tarafına duyurmuştu. Memleketin çok yöresinden olduğu gibi Ege’nin yiğit delikanlıları da trenle, vapurla ve yaya cepheye yollandı. Güzelhisar köyünden de nice yiğit Balkanlar’daki ateşe atıldı. Kimisi şehit oldu, kimisi gazi olarak döndü. Güzelhisar’da harpten sağ olarak köye dönebilenlerden bazıları şunlardır:

1. Emin Çavuş (*Bayındır*)
2. Çam dede (*Salih Çam*)
3. Hamdi Aga (*Akay*)
4. Hoca'nın Ahmet (*Karaduman*)
5. Kökçü Mehmet (*Yıldırım*)
6. Koca Hüsnü (*Uzun*)
7. Uzun'ların Mustafa (*Koca Hüsnü'nün kardeşi*)
8. Ahmet Uzun (*Halil İbrahim Uzun'un babası*)
9. Hüseyin Çavuş (*Tan*)
10. Fethi Çavuş (*Sülek*)
11. Çoban İbrahim (*Akman*)
12. Zeybekoğlu Mustafa (*Öztürk- Sivas'lı Ali'nin babası*)
13. Dedeoğlu Hasan
14. Kara Hasan (*Başaran- Semerci Mehmet'in babası*)
15. Deli Mehmet Dede (*Aslan*)
16. Hasan Ağa (*Kerim Özkaya'nın amcası*)
17. Zülüfçe (*Osman Çavuş'un Ali'nin ana dedesi*)
18. Osman Çavuş (*Öztopanların dedesi*)
19. Hacı Osman (*Yılmaz*)
20. Deli Ahmet Çavuş (*Yaren*)
21. Deli Mustafa (*Koyuncu*)
22. Hüsnü Uyar
23. Hasan Topan
24. Fettah Kaplan
25. Arif Usta (*Köprücü*)
26. Demirci İsmail
27. Karnapa Ahmet

Osmanlı Ordusu'nun donanımı bozuk, cephe gerisi ulaşımı yetersiz, şartlar ise baştan aleyhineydi. Cephede komutanlar arasında anlaşma yoktu. Başkentte İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Partisi didişme halindeydi. İttihat ve Terakki baskılı bir rejim kurmuştu. Osmanlı Ordusu Balkanlarda Doğu ve Batı Rumeli'de ikiye ayrılarak çarpışmıştı. Osmanlı askerleri iyi dövüşse de birçok bozukluk nedeniyle yenilip geri çekilmişti. Güzelhisar'dan Salih Çam isimli asker Batı Rumeli'nde Sırp'larla çarpışmış, diğer askerlerle birlikte Kumanova'dan Manastır'a çekildiğini anlatmıştı. Arnavutlar Avusturya ve İtalya'nın desteğiyle 28 Kasım 1912'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Bulgarlar karşısında bozguna uğrayan Osmanlı ordusu Çatalca hattına kadar geri çekilmişti. Edirne, Kavala, Dedeağaç Bulgarlar'ın eline geçti. Balkan Devletleri Osmanlı topraklarını paylaşamadı. Kendi aralarının

da yeniden savaştılar. Bu fırsattan yararlanan Osmanlılar Edirne'yi geri aldılar. Bulgarlarla aramızda 29 Eylül 1913'te Meriç Nehri sınır olarak kabul edilmişti.

Bu savaşlardan sonra Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin tüm egemenliği ortadan kalktı. Savaş öncesinde varlık içinde yaşayan Türk ve Müslümanlar yeni devlet güçleri tarafından taciz edildiler. Balkan yenilgisiyle göç başladı. Orduların bozulduğunu gören Türkler İstanbul'a doğru göç etti. Oradan da Anadolu içlerine ve Ege kıyılarına doğru perişan vaziyette yollara düştüler. Göçmenlerden Güzelhisar'a da bir grup gelmişti. Üsküp, Priştine, Saray Bosna, Manastır gibi şehirlerden Koçana gibi kasabalardan göç edenler kıyı Ege kasabalarına ulaşmıştı. Balkan bozgunuyla Güzelhisar'a yerleştirilenler bu köyde bir süre ikamet ettiler. Balkan göçmenleri daha sonra Güzelhisar'dan alınıp Aliğa Çiftliği denilen Osmanlı-Rum köyüne yerleştirildiler. Raife Küçük ve Hüseyin Ay'ın dedeleri Terzi Hüseyin ilk önce Güzelhisar'a gelip daha sonra Aliğa'ya inen Balkanlı insanlardandı. Sait Kaya'nın babası Esat Kaya da ilçeye ilk gelen göçmenlerdendi. İlçemiz Aliğa'ya ilk göçmenler 1913 yılından sonraki yıllarda yerleşmişlerdi.

1922 Eylül'ü ortalarından sonra gazeteciler Ege'de inceleme gezisine çıkmışlardı. Salihli civarında yaşlı bir Türk kadını onlara şöyle seslenmişti: *"Hey oğul ben beş defa muhacir oldum, beş defa evim yandı. Üsküp'ten beri, beş defa düşman bandırasından bizim bayrağa kaçtım. Bundan da evvelsi gün ümidi kesince bir tek oğlumu aldım, bizim bayrağa kaçtım."*³³⁰

Yukarıda konuşan Türk kadını gibi ondokuzuncu yüzyıl başlarından yirminci yüzyıl ortalarına kadar Balkanlar'dan Türkler Anadolu'ya doğru devamlı göç etmişlerdi. Her savaş sonunda birçok göçmen aç-susuz ve perişan yollara dökülmüştü. Anadolu'nun hemen her tarafına göçmen gitse de Balkanlılar en çok batı kıyılarında yani Ege'de kalıp, buraları yeniden yurt edinmişlerdi.

Balkan Savaşı'na Ege penceresi dışından bakıldığında savaş sırasında Selanik'te, Kavala'da, Manastır'da, Gümölcine'de, Kızanlık'ta ve daha içerlerde yaşayan birçok Türk olduğu görülür. Halen de azınlık olarak Balkan devletlerinde bulunan Türklerin sayısı bir hayli yüksektir. Daha sonraları Anadolu'ya gelen buradaki Türklerden birisi annesinden duyduklarını şöyle anlatmıştı:

"Harp başlamıştı. Erkeklerimiz hep askerdeydi. Bulgar askerleri bizim köyler civarında karargah kurmuştu. Halk buraya 'çadırılı karargah' derdi. Köylerden zorla yiyecek topladılar, koyun ve sığırlarımızı alıp götürdüler. Yumurta, tavuk, süt ve yoğurt ne buldularsa aldılar. Köyümüz toprakları ge-

³³⁰ Halide Edip Adıvar, İzmir'den Bursa'ya, s.31.

nişti. Tarlada çiftlerin sürülmesi geri kaldı. Köyümüz kadınları erkek giysileri içinde tarım işlerini yürüttüler. Ninem de erkek urbasıyla harman dövdüm derdi”.

Meşrutiyet devrinde yazılan marşlar Balkanlar’da yaşayan Türkler tarafından öğrenilmiş, çocuklar tarafından sokakta ve kırdı söylenmişti. Balkan kökenli yaşlı bir hemşehrimiz ‘Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar şu marşı söylediğimizi hatırlıyorum’ demişti:

“Biz ne idik ne olduk,
Şimdi hürriyeti gördük.
Yaşasın adalet, yaşasın hürriyet müsavat
Yaşasın uhuvvet (kardeşlik) yaşasın millet.”

I. Dünya Savaşı: Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması’ndan sonra toprak kaybetmeye devam etti ve ondokuzuncu yüzyıl içerisinde gelişen milliyetçilik akımları karşısında kendini yeniden düzenleyemedi. İngiltere ve Rusya daha Balkan Savaşı’ndan dört yıl önce Osmanlı Devleti’ni yaşatmamak, bitirmek ve yok etmek için çaba göstermek üzere antlaşmışlardı. (VII. Edvard ve Çar II. Nikola’nın Reval görüşmesi) Balkan Savaşı’nda Osmanlı ordusu başarısız olmuştu. Ordusunu yenilemek ve yeniden düzenlemek istemekteydi. Osmanlı ordusu ileri gelenleri istenen gelişmeyi ve organizasyonu sağlamak üzere Almanya’dan generaller getirtti. Bunlardan en tanınmış Liman von Sanders’ti. 28 Haziran 1914’deki Saray Bosna olayından sonra 28 Temmuz’da Avusturya-Macaristan’ın Sırbistan’a savaş açmasıyla I. Dünya Harbi başlamıştı. 1913’de Menemen Kaymakamlığı Güzelhisar’a okul yapılması kararı aldıysa da savaşlar nedeniyle okul inşa edilemedi. Eski medreselerde öğretim sürdü. Almanya ağustos başında Rusya ve Fransa’ya savaş açmıştı. Arkasından İngiltere de Almanya’ya harp ilan etti. 10 Ağustos 1914’te Çanakkale Boğazı’ndan Goeben ve Breslau isimli iki Alman gemisi Akdeniz’i geçerek Marmara Denizi’ne girdi. Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa bu gemilere “Yavuz ve Midilli” isimlerini vererek Türk Bayrağı çektiydi. 3 Ağustos 1914’te Osmanlı Devleti seferberlik ilan etti. 29 Ekim 1914 sabahı bu gemilerle birlikte on bir parçalık bir Türk donanması Karadeniz’de Odesa, Sivastopol gibi limanları bombaladı. Türkiye de artık savaşa girmiş oldu.

Seferberlik ilanıyla Balkan Savaşı’na katılan gaziler yeniden çağrıldı. Balkan gazilerinden sonra 1304, 1305, 1306 ve 1310 doğumlular da seferberlik gereği I. Dünya Savaşı’na katılmak için çağrı kağıdı almıştı. İmam minareden yine salah okuyup, padişahın seferberlik ilan ettiğini köy halkına duyurmuştu. Ertesi sabah erkenden Kavaklı mevkinde koca söğü-

dün dibinde imam, muhtar, yaşlılar ve kadınlar bir önceki savaşta olduğu gibi toplanmıştı. Bayrak açıldı mı bilemiyoruz. Herhalde bayrak yoktu. Yol torbasını ve ekmek çıkını kapayan cami önünde toplandı. Bu sefer gidenler daha kalabalıktı. Daha önce sağ dönen gaziler olduğu gibi yeni katılanlar da oradaydı. Bazı evlerde iki kardeş birden hareket etti. Dinamo eserinde bu savaşta “Çeşme’de 14 ve 60 yaş arasında erkek kalmadı” der. Balkan Savaşı ve seferberlikte çok şehit verdiğimizizi belirtir.

Serin bir ağustos sabahı Güzelhisarlı yiğitler, nineler, dedeler ve çocuklar, babalar, anneler hep birlikte Tabakhane’deydi. Koca söğüt yanında semaya el açtılar. İmam içinden ayetler okudu. Dudaklar “amin” diye seslendi. Askere gidecekler kalanlarla helallaştı. Büyüklerin eli öpüldü. Dedeler yiğitleri alınlarından öpmüşlerdi. Torbasını omuzlayan tırmandı tepeye doğru. Öğleden sonra Menemen Askerlik Şubesi’ne vardılar. Diğer köylerden gelenlerle birlikte Güzelhisarlı gençler şubede toplandılar. O gece yorgundular, kimisi diğer askerlerle birlikte depoda ve koğuştta, kimisi de açıkta geceledi. Sabahleyin gençler grup grup ayrıldılar. Çanakkale, Irak, Suriye-Filistin ve Doğu Anadolu ve Kafkasların yolunu tutanlar oldu. Bu yiğitlerden bazıları daha sonraları Galiçya, Romanya ve Balkanlarda (*Makedonya*) da savaştilar. Derlerdi ki: Tam yedi yerde savaştilık. Yedi düvelle vuruştuk.

1. Dünya Savaşı’na katılan Güzelhisarlılardan bazıları şu şekilde tespit edildi;

1. Arif Çavuş
2. Kara Salih
3. Gurbet Mehmet (*Berber*)
4. Mehmet oğlu Kasım (*Yıldırım*)
5. Hacı Mustafa (*Balaban*)
6. Abdullah Efendi (*Afganlı*)
7. Hakkı Çetin’in Babası Mehmet Çetin (*Balkan-Seferberlik*)
8. Feyzullah Tekeli
9. Hasan Çavuş
10. Hoca’nın Abdullah (*Kara Hafız’ın Kardeşi*)
11. Nazmi Kocabıyık
12. Karadayı Mustafa
13. Hüsnü Uyar
14. İsmail Demirci
15. Küçük Hacı İsmail (*Cambaz Dede’nin Babası*)
16. Hulusi Şener
17. Kara Ali (*Çelebi*)
18. Kara Hüseyin (*İnci Hala’nın Kocası*)

19. Dağlı Hasan
20. Şerif Ahmetoğlu Ali
21. Nalbant Mustafa

Balkan gazileri ile birlikte bu sefere yetmişin üzerinde Güzelhisarlı geç katılmış olup, hepsinin isimleri tespit edilememiştir. Kk Mehmet ise Balkan Savaşı sonunda izinli gelip seferberlikte kardeşi Kasım'dan sonra tekrar silah altına çađırılmıŐtır. O günleri gören kimse günümüze kadar yaŐamadıđı için isimlerde küçük hatalar olabilir. Bu bilgiler hala Güzelhisar'da oturan en yaşlı kişilere danıŐılılarak yazılmıştır.

Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda Şehit olan bazı Güzelhisarlılar;

1. akırlar'ın Faik (*Candarma Dede*) Arif'in evinde oturuyordu
 2. Safure Nine'nin oğlu Mustafa
 3. Hasan Kahya'nın Mustafa
 4. Ali Osman Dede (*Hayrullah Şahinler'in dedesi*)
 5. Seher Hüseyin (*Refik zbey'in anne dedesi*)
 6. Recepoğlu Hüseyin (*Fethi avuŐ'un Hüsniye Sülek'in ağabeyi*)
 7. Deli Ahmetoğlu Hamit (*soyadı oban olabilir.*)
 8. Abdullah Amca (*Çanakkale'de Şehit olmuştur.*)
 9. Kk Mehmet (*Yıldırım*) (*Kafkasya'da Şehit olmuştur.*)
 10. Kasım Yıldırım (*Galiçya'da cephe de kayıp olmuştur. Esir mi, Şehit mi olduğu tespit edilememiştir.*)
 11. Nalbant Mustafa'nın da adı Şehit olarak geçmektedir.
- Bunların dışında isimleri bilinemeyen birçok Güzelhisarlı Şehit vardır.

Çocukluğumuzda gazilerden "*Seferberlik bu köyü yedi bitirdi*" şeklindeki lafları sıkça duyardık. Bir yandan da "*Çanakkale içinde aynalı arŐı. Ana ben gidiyorum düşmana karşı*" diye mırıldanırlardı.

Köyümüz Çanakkale'de 33 evladını Şehit verdi. anakkale Savaşı yle etin oldu ki, havada kurŐunlar bile arpıŐmıŐtı. Anzaklar da yiğitçe dđŐtler. Anafartalar'da Mustafa Kemal İngilizler'i durdurdu. O, ilk defa adını bu harpte duyurdu. "*Őarapneden saati parçalanmıŐ, fakat Mustafa Kemal ölümden kurtulmuŐ*" gibi sözleri sekiz-on yaŐlarında iken çok işitmiştim.

Hüseyin avuŐ kanal boyunda nasıl esir düştüğünü, tel örgüler içinde günlerce a yattığını uzun uzadıya anlatırdı. Hacioğlu Ahmet Amca büyüklerden duyup bir kanlı dere muharebesini, derenin ve denizin al kanlara boyandığını, Çanakkale'nin geçilemediğini yavaş ve sakin sesiyle biz çocuklara hikaye ederdi. Hüsnü Dayı da "*Çanakkale'de öyle arpıŐmıŐtık ki, İngiliz ateşi karşısında safın biri yıkılıyordu, diğer saflar onun yerini alıyor-*

du. Sağ kalanlar bir çukurda toplanıp yeniden, yeniden tüm cephe boyunca düşmana saldırmıştık” diye tatlı tatlı konuşurdu. Siperlerin bir gecede iki kere el değiştirdiğine değinirdi. İsmi anımsayamadığım bir dededen de: “Allah Allah sesleriyle hücumla kalkmıştık. Önce İngiliz nöbetçileri vurduk. Çok şehit verdik ama tepeyi de düşmandan geri almıştık” gibi cümleleri dinlemiştim.

Artık o günleri yaşayanlardan bugünlere ulaşan pek kalmadı. Ne mutlu ki, Türkiyemiz barış içinde yaşıyor. Seferberlik dört yıl sürmüştü. Allahüekber dağlarında, Seddülbahir’de, Bağdat yollarında ve Karpatlar’da milletçe çok şehit vermiştik. Yazılı kaynaklara göre, I. Dünya Savaşı’nda tüm Türk şehitleri 500-600 bin civarındadır. İngiliz kaynakları ise Türklerin sadece Çanakkale’de 211.000 askerini kaybettiğini belirtmiştir.

Savaş anında köyde samanlar ahıra taşınmadı. Ekinler tarlaya ekilip derlenemedi. Ekilebilenleri de 1915 yılında çekirge yemişti. Kadınlar ve çocuklar çift sürüp, davarın peşinde koşmuştu. Gelinler, çocuklar üzüm kesmiş, pekmez kaynatmışlardı. Onlar, her işe koşup, yetiştirmeye çalışmıştı. Analar, hava değişimine gelen askerleri görmüşlerse, oğullarından haber sormuşlardı. Okuması-yazması olan ve olmayanlar ciğerparelerinden mektup gözlemişti. 1918’de Mondros silah bırakışmasıyla savaş sona ermişti. Sağ kalanlar köyüne ve yakınlarına kavuşmuştu. Ancak bazı çocuklar yetim, gelinler de kocasız kalmıştı. Balkan Savaşı’nın aksine Türk askeri birçok cephede sayısız kahramanlıklar gösterip, düşmana geçit vermemişti. Çanakkale Savaşı’nda gösterilen üstün fedakarlıklar, kahramanlıklar zamanla destanlaşmış, Türkülere de konu olmuştu. Bugün dahi tarihi gün ve milli bayramlarda Çanakkale Türküsü’nü dinlediğimizde tüylerimiz diken diken olur.

Bu topraklarda, destanlar yaratan tüm Türkiyeli ve Güzelhisarlı şehitlerin anıları önünde saygıyla eğilmek gereklidir. İsimlerini bilmesek de şehitlerimizi yalnız Conkbayırı’na değil yüreğimizin en sıcak köşesine gömdük.

XXI. Kurtuluş Savaşı'nda Güzelhisar

*"Ateşi ve ihaneti gördük,
ve yanan gözlerimizle durduk
bu dünyanın üzerinde.
İstanbul 918 Teşrinlerinde
İzmir 1919 Mayıs'ında
ve Manisa, Menemen, Aydın, Akhisar
Mayıs ortalarından
Haziran ortalarına kadar.
yani tütün kırma mevsimi,
yani arpalar biçilip
buğdaya başlanırken yuvarlandılar."*

*"Kuva-yı Milliye Destanı-Birinci bab"
Nazım Hikmet*

Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu: Yirminci yüzyıl başlarında bugünkü Türkiye sınırları içinde 16-17 milyon insan yaşadığı tahmin edilmektedir. ³³¹

30 Ekim 1918'de Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa ve İtalya) ile Osmanlı Devleti arasında ateşkes antlaşması imzalandı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti askeri Galiciya'da, Yemen'de, Anafartalar'da başarılı bir şekilde savaşmışsa da Avusturya-Macaristan, Almanya, Bulgaristan barış isteyince Osmanlı Devleti de İtilaf Devletleri ile mütarekeyi kabul etti. Fakat galipler çok ağır şartlar ileri sürmüştü. Onaylanan maddeler çok adaletsizdi. Yedinci madde ise Osmanlı Devleti'ni büsbütün ortadan kaldırmayı amaçlamaktaydı. Bu maddeye göre itilaf devletleri güvenliklerini tehlikede hissettikleri takdirde Osmanlı Devleti'nin herhangi bir yerini işgal edebileceklerdi. Nitekim, daha sonra bu maddeye dayanarak İngilizler ve onlarla birlik olanlar Anadolu'da istedikleri yerleri işgal ettiler.

³³¹ Doç. Dr. Tuncer Baykara, Milli Mücadele, s.7.

Mustafa Kemal Paşa Çanakkale Savaşları'nda 19. tümen komutanıydı. 20 Ocak 1915 tarihinden itibaren Arıburnu'nda üç ay çetin saldırılara inatçı ve sarsılmaz bir dirençle karşı koymuştu. 8/9 Ağustos 1915 tarihinde albay rütbesiyle Anafartalar Cephesi komutanlığına getirilmişti. Burada yaptığı karşı taarruzla düşmanın yeni hareketini etkisiz hale getirmiş, onları durdurmuştu.³³² Mustafa Kemal'in bu başarısı onun Türk Milleti tarafından adının duyulmasını sağlamıştı. Seferberlik sonunda Alman generali Liman Von Sanders Türkiye'den ayrılınca 31 Ekim 1918'de onun yerine Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları komutanlığına getirilmişti. Kısa süre sonra bu ordu lağvedilince Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Harbiye Nezareti emrine verilmişti. Paşa, düşman gemilerinin İstanbul limanında demirlediği bir sırada 13 Kasım 1918 günü Suriye'den İstanbul'a gelmiştir. Uzun süren savaşlar milleti bitkin ve perişan etmişti, halk yıldıydı. Ne yapacağını bilmiyordu. Ateşkes anlaşmasına göre de Osmanlı ordusu terhis edilmiş, ellerinden silahları alınmıştı. Rum ve Ermenilerin yoğun olduğu bölgelerde Rumların taşkınlıkları artmıştı. Hatta Amiral Dickson 5 Kasım 1918'de İzmir Rumlarına taşkınlıklardan kaçınmalarını ihtar etti. Aydınlar, azınlıkların Türk topraklarını koparma girişimleri karşısında çareler aramaya başladı. Mustafa Kemal Paşa bu sırada Türk Milletinin kurtuluşu için çareler düşünmekteydi.

Türk Milleti'nin içinden çıkan kimi insanlar Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletlerince "hasta adam" olarak ilan edildiğini bilmekteydi. Artık ulusumuz gerçeği görmeliydi. Yer yer direniş için hazırlıklar yapılmaktaydı. İşte bu sebeple 2 Aralık 1918'de İzmir'de "Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti" kurulmuştu. Yine bu sıralarda Edirne'de kurulan Trakya-Paşaeli Heyet-i Osmaniyesi de tüzüğü hazırlanıp kurulan diğer bir dernekti. Vatanın toprakları tehlikedeydi. Samsun ve Kuzey Anadolu civarında ise bir takım eşkiya yerli halkı taciz etmeye başlamıştı. Mustafa Kemal Doğu ve Orta Karadeniz civarında emniyet ve asayişi de sağlamak üzere "Umum Şark Orduları Müfettişliği"ne atandı (*İkdam gazetesi*, 1 Mayıs 1919).

İzmir'in İşgali ve Direniş Kararı: 14 Mayıs 1919 günü İngilizler İzmir'deki ilgililere bir gün sonra Yunanistan'ın karaya asker çıkaracağını bildirmişlerdi. İlimiz İzmir'de Türkler, aydınlar, bürokratlar, eşraftan bir kısım halk 14/15 Mayıs gecesi Ege Ordu Komutanlığı civarında şimdiki Bahri Baba Parkı (*eski maşatlık*) toplanıp Redd-i İlhak Cemiyeti'ni kurdular. Burada toplananlar, Yunanlılara ve yerli Rumlara İzmir'in verilmemesi için sonuna kadar mücadele etme kararı aldılar. 15 Mayıs sabahı saat sekizde

³³² Doç. Dr. Tuncer Baykara, Milli Mücadele, s.25.

Yunan ordusu gemilerden karaya asker çıkardı. İzmir Metropoliti (*Hıristiyan din adamı*) karaya ayak basan askerleri takdis etmişti. Konak önünde şimdiki İlk Kurşun Anıtı'nın yerinde Osman Recep Nevres (*Hasan Tahsin*) yabancı askere ilk kurşunu sıkıp, Türk halkının duygularını kısa yoldan gösterdi. İlk önceleri bir şaşkınlık ve kaçışma yaşayan Yunan askeri İtilaf Devletleri'nin desteğiyle tekrar toparlandı. Sarıkışla'da birçok subayımızı tutukladı. Albay Süleyman Fethi Bey ve bazı subaylarımız canice şehit edildi. Sarıkışla ve Konak önünde büyük bir kargaşalık çıkartılmıştı. Bütün bu olanlar sırasında birçok sivil Türk de hayatını kaybetti. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Anadolu'daki Türkler arasında büyük bir üzüntü yarattı. Aynı tarihlerde İtalyanlar Antalya'dan başka Kuşadası'na da asker çıkardı. Yunanlıların katliamı her yerde protesto edildi. Türkler Aydın, Denizli ve Burdur'da mitingler düzenleyip işgali kınadılar. Her tarafa telgraf çekilerek yapılan askeri işgalin reddedildiği bildirildi. Bir kısım halk padişahın çare bulmasını, duruma el koymasını istiyordu. Onun tek yapabildiği ise İngilizlerin her isteğini yerine getirmektir. Türk topraklarının birer ikişer elden çıktığının görülmesi ile birçok aydının kafasında direnme fikri belirlemeye başladı. Ali Fuat Paşa ile Kazım Karabekir Paşa da askeri güce dayanarak bir şeyler yapma fikrini taşıyorlardı. Daha İstanbul'da iken Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya geçmesi halinde emrinde olduklarını söylemişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa 16 Mayıs 1919 akşamı Bandırma Vapurunu ile hareket ederek 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a vardı. Yüce Atatürk büyük nutkunda Samsun'a çıktığı gün yurdun genel durumunu çok güzel tahlil ettiğini göstermişti. Mustafa Kemal'e göre, *"Harbin uzaması nedeniyle millet fakir ve yorgundu. Memleketi harbe sürükleyenler vatani terk edip kaçmışlardı. Padişah Vahdettin ise yalnız tahtını ve şahsını düşünmekte idi. İstanbul hükümeti aciz ve haysiyetsizdi. İtilaf Devletleri donanmaları İstanbul'a girmişler Adana Fransızlar, Urfa, Maraş İngilizler, Antalya ve Konya da İtalyan askeri tarafından işgal edilmişti. Merzifon ve Samsun'da da İngiliz askeri vardı. Rum ve Ermeniler yurdumuzdan topraklar koparmak için hazırlık içinde olup, dernekler kurmuşlardı. Türklerden de kurtuluş çareleri arayan kişiler İstanbul'da, Erzurum'da, Edirne'de, Trabzon'da ve İzmir'de Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri kurdular. Ayrıca İstanbul'da milli varlığımızı yok etmek isteyen bazı kuruluşlar da ortaya çıktı. İngiliz mandası için koşanlar olduğu gibi Amerikan boyunduruğunu isteyenler de vardı."*

Ordumuzun çoğu dağıtılmış olmasına rağmen Anadolu iki ordu müfettişliğine ayrıldı. II. ve III. ordu müfettişliği mıntıkasında ordumuz fırkalar halinde değişik yerlerde konuşlandırılmıştı. Kumandan ve subaylar vatanın parçalanmasını önlemek için çareler aramakta idiler. Aydınların bir kısmı

İngiliz himayesi, diğer bir kısmı da Amerikan himayesini istemekteydi. Bazıları da mahalli kurtuluş çareleri arıyorlardı. Mustafa Kemal ise gerekli olanın *"Hakimiyeti milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil ve yeni bir Türk Devleti tesis etmek"* olduğunu biliyor, Türkün esir yaşamasını hazmedemiyor ve böyle yaşamaktansa mahvolması daha iyidir diye düşünüp, *"Ya İstiklâl, Ya Ölüm!"* diyordu.³³³

Menemen ve Çevresinin İşgali: İzmir işgalinin ertesi günü Urla, 21 Mayıs 1919 günü de Menemen Yunan birliklerince işgal edildi. Daha 19 Mayıs 1919 günü Yunan Aksayı Şark Orduları Kumandanı General Nidder Menemen'in işgal edilmesi için bir kılıf hazırlıyor ve bir tebliğ yayınlıyor. Bu kağıda göre güya general haber alıyor ki; *"makinelî tüfeklerle donatılmış birçok Türk çeteleri Menemen ve köylerine gelerek Rum ahalinin hayatını tehdit etmişlerdi. Buralarda emniyet tedbirlerinin alınması için kati zaruret görülmüştür."* Generalin konuşmasına göre Güzelhisar köyü de Rum ahalinin hayatını tehdit etmiş olmalıydı.

Yunan kumandanı Çakalos (*albay*) liderliğinde 5. alaydan bir tabur piyade, bir ağır makinelî bölüğü ve bir bataryadan ibaret müfrezeler 21 Mayıs'ta İzmir'den hareketle iki kol üzerinden Menemen'e yürüdü. Birinci kol Ulucak-Menemen, ikinci kol da Emiralem-Tahtacı istikametinde ilerlemeye başladı. Gerek İzmir'de gerek yollarda birçok Rum çeteleri Yunan kuvvetlerine iltihak etmişti. Menemen'de ne muntazam kuvvetimiz, ne de teşkilatımız vardı. Fakat 17. Kolordu'nun beş-altı silah deposundan birisi burada idi. Bu sebeple Menemen deposunda fazla miktarda makinelî tüfek, cephane ve silah vardı. Yunanlılar hiçbir mukavemete uğramadan şehre girmişlerdi. Yerli Rumlar asırlarca ekmeğini yedikleri ve nimetini gördükleri bu aziz millete hıyanetlerini burada da izhara vesile bulmuştu. Elllerinde büyük Yunan bayraklarıyla yollara döküldüler. Ege'nin bu acı devresinde Menemen'in gördüğü zulmün ölçüsü yoktur. Beynelminel Tahkik Heyeti en uzun izahlardan birisini Menemen'e ayırmıştır. Artık her taraf dehşet içindeydi. Menemen'de olup bitenler Manisa'dan duyulmuştu. 18 Mayıs 1919'da, Manisa Mevki Kumandanı Ahmet Zeki Bey Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta İzmir'in Yunanlılarca işgal edildiğini, Manisa'da yeterli kuvvetin bulunmadığını, ne yapması gerektiğini sormuştu.³³⁴

Arif Oruç isimli gazeteci 1919 yılının Ekim ayında bölgeyi dolaşmıştı. Gördüklerini ve işittiklerini *"Tasvir-i Efkar gazetesinde"* nde yayınlamıştı.

³³³ Kemal Atatürk, Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enst., s.12-13.

³³⁴ Cemal Kutay, Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, C:19, s.10837.

Onun haberine göre “Uluslararası Araştırma Komisyonu” Ege’yi gezmişti. İşgalde halkın gördüğü zulümle ilgili bir de rapor hazırlamıştı. Bu komisyon Menemen’e gelerek halktan eziyet görenleri dinlemişti. Gazeteci Arif Oruç eşraftan Kayalı Mustafa Ağa’nın anlattıklarını şu şekilde haber olarak gazetesine geçmiştir: “Menemenli Kayalı Mustafa Ağa işgali müteakip ihanet-i vatan cürümü iftirasıyla İzmir Divan-ı Harb-i Örfisi Hapishanesinde tamam 53 gün habs ve tevkif edilmiştir. Sonra kendisine isnad olunan cürüm tahakkuk ettirilemediği için vaki olan teşebbüsat-ı mükerrer neticesinde serbest bırakılmışlardır”. Yalnız mü ma-ileyh (adı geçen) istimna olunduğu (işittiğine göre) beş-on dakikalık kısa bir müddet zarfındaki hissiyatını ne suretle anlatmaktaydı:

“Size birer birer anlatayım da yazınız. Generaller Belediye Reisi Süleyman Bey ile beni, Bekir Münir Efendi’yi ve Eczacı Hüseyin Bey’i davet idüp dinlediler. Tahriri şikayetleriniz varsa vermeliğimizi söylediler. Tazminat ve diğer hususata dair olan istida ve şikayet-namemizi verdik. Evvela (boş-i sansür)”... Haberin devamında ise işgalden birkaç gün sonra İtalyan Heyeti Menemen kasabasına gelmiş, birçok fotoğraf çekmiş ve mağdur olanlara 1000 lira dağıtmıştır, şeklinde açıklama vardır.³³⁵

Yunanlılar Manisa ve Menemen’de, diğer yerlerde üç yüzden fazla Rum kızına da tecavüz etmişlerdi.³³⁶ İşgalin etkisiyle halkın ve şehirlerin durumu perişandı. Halk aç ve hastaydı. Yurdun genelinde eğitim ve sağlık kuruluşları da yetersizdi. Menemen’de zulüm gören halkın ekseriyeti Gediz’i aşır Dumanlı Dağ içindeki köyler ve derelerde saklanmış, birkaç yıl evine dönmemişti. Kasabada yerli Rumlar öteki gayri müslimler, işbirlikçilerden başka gizlenen direniş yanlıları kalmıştı. Hükümet görevlileri de tamamen Menemen’i terk etmemişti.

Güzelhisar’a Yunan Askerinin Gelişi: O günlerde ilçemiz olan Menemen’deki işgali ve zorbalığı duyan Güzelhisar halkı da birkaç günlüğüne Karakuzu üzerinden Yunt Dağı’na, bir kısmı da Çıtak köyü üzerinden Dumanlı Dağı’na davar ağıllarına, değirmenlere saklanmış, gelen-giden olmayınca köye geri gelmişlerdi. Güzelhisar Yunan kuvvetlerince işgale uğramamıştı. Bölgeye iyice yerleşince Aliağa’ya bir karakol kurmuşlardı. Aliağa ve Güzelhisar dolaylarına Yunan askerinin ilk gelişi Menemen’in işgalinden yirmi gün sonraya rastlamaktadır. 10 Haziran 1919’dan sonraki günlerde Aliağa’dan hareket eden Yunan jandarması komutanın bazı emirlerini teb-

³³⁵ Yücel Özkaya, Milli Mücadele’de Ege Çevresi, Kültür Bak. Yay., s.35.

³³⁶ Yücel Özkaya, Milli Mücadele’de Ege Çevresi, Kültür Bak. Yay., s.5.

liğ etmek için zaman zaman köy muhtarın yanına uğramışlardı. Köydeki yaşlılardan öğrendiğime göre bu sırada Güzelhisar köyü muhtarı Mustafa Çimen'di. Bu geliş ve gidişler sırasında jandarma; tavuk, yumurta, keçi ve sığırları almış, bazen hayvanları sürüp Aliğa istikametine götürmüşlerdi. Erkekler Yunan askerine görünmemek için ya Yaren Dağı eteklerine veya Balaban deresinin karşısındaki makiliklerde saklanma yolunu seçmişlerdi. Düşmanın buraları yurt edinmesini hiçbir kimse ve Güzelhisarlı istememişti. İlk zamanlarda aleni bir çatışma yaşanmadı ise Aliğa'da oturan yerli bir Rum Güzelhisar'daki bir düğünde insanlara sataşıp kabadayılık yapınca gençler tarafından biraz ıslatıldığı günümüz yaşlılarından Süleyman Çetin, Rasim Arslan ve Nurettin Çelik tarafından ifade edilmişti. Kalabalık askerle karşılaşma ise Menemen Kaymakamı Kemal Bey'in şehit edilmesinden bir gün önce olmalıdır.

Menemen'in düşmesinden az sonra 25 Mayıs 1919'da Manisa Yunan işgaline uğradı. Aynı gün Ödemiş'te "Kuvayı Milliye" kuruldu. 27 Mayıs 1919'da Aydın'a Yunan askeri girmişti. 28 Mayıs'ta Ödemiş ve Ayvalık yakınında düşmanla çarpışmalar yaşanmıştı. Ege'de bulunan subaylar, efeler ilk direnişlerde Yunanlıları kıyıya yakın kasaba ve köylerde durdurmayı başarmışlardı.

Kuvayı Milliye Nedir?

15 Mayıs 1919'dan yani İzmir'in işgal gününden TBMM Hükümeti'nin Ankara'da kurulduğu 23 Nisan 1920'ye kadar geçen bir yıla yakın devrede gönüllü kişiler, halktan insanlar, cesur ve atak kişiler ve vatanseverlerce kurulan sivil kuvvetlere "Kuvayı Milliye" denir. Bu kuvvetler muntazam ordu kuruluncaya kadar dedelerden hatıra kalmış silahlar, nacaklar, bıçaklar, sopalarla düşmandan ele geçirilen tüfeklerle muntazam bir orduyu yer yer durdurmuşlar, ona baskınlar yaparak zarar vermişlerdi. İşte bu devre "Kuvayı Milliye Devri" denir. Daha sonra merkezde teşkilatlanmış, gerçek düzenli ordusunu kurmuş olan genç devlet bu düşünceden doğmuş şan ve şerefle vatanını düşmanlardan kurtarmıştı. Ege'de çok tanınan ilk Kuvayı Milliyeciler Mahmut Celal Bey (*Bayar*), Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Gökçen Efe, Çerkez Ethem gibi kişilerdir. Denizli'de Mutasarrıf Faik (*Öztrak*), Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi Kuvayı Milliye'nin kuruluşuna öncülük etmişlerdi. Ayvalık'ta Yarbey Ali Bey (*Çetinkaya*), Salihli'de Jandarma Yüzbaşı Tahir Bey, Balıkesirli Yüzbaşı Kemal Bey, Balıkesir Mutasarrıfı Hacim Muhittin Bey, İzmirli Vasıf Bey (*Çınar*), Demirci Kaymakamı İbrahim Etem Bey (*Demirci Akıncıları*) Kuvayı Milliye'nin öncüleri ve bölge liderleridir. Çerkez Ethem'den ayrıldıktan sonra (*Ocak 1921*) Parti Pehlivan da Kuvayı Milliyecilerle birlikte bu bölgede hareket etmişti. Ber-

gama-Menemen, Aliğa-Manisa arasındaki dağlarda Aydınli Sarı Efe³³⁷ – İzmir’de suikasta karışan Sarı Edip Efe ile ilgisi yoktur- kızanları Hüseyin Efe ve Zeytindağlı Mustafa Efe ile birlikte bölgede düşmana pusu kurup zarar vermişlerdi. Bergama-Menemen yolunda ilerleyen düşman birliklerine tepe üzerlerinden kurşun atmışlardı. Baskınlarda tepeledikleri düşmandan silah ve malzeme de alıp dağlara saklanmışlardı. Yakın muhitimizde Aliğa’dan Sait Kaya’nın babası Esat Kaya, Güzelhisar’dan Fettah Kaplan, Dedeoğlu Hasan (*Hüseyin Aslan*) gibi kişiler Aliğa-Zeytindağ arasında Yunan birliklerine kurşun atan Kuvayı Milliye’nin önemli kişilerine haber uçuran şahıslar olarak adları söylenmektedir. Diğer taraftan, 30 Mayıs 1919’da Ödemiş’in Hacı İlyas (*İlk Kurşun*) köyünde elini kolunu sallaya sallaya gelen Yunan askeri birliğine Kuvayı Milliyeciler tarafından ilk kurşun atıldı. Bugün bu köyün adı “İlk Kurşun”dur.

İşgalciler İzmir’in Kuzeyinde Yürüyüşe Geçiyor: Yunanlılar 5 Haziran’da Akhisar’ı işgal etti. Bergama’da Yüzbaşı Kemal Bey’in (*Balıkesir*) 150 kişilik kadar bir kuvveti vardı. Teoman Ergül’e göre Kemal Bey’in bir piyade taburu ve 80 süvarisi olup, Yunan birliğini karşılamak üzere Akhisar-Soma yoluyla Bergama’ya gelmişti.³³⁸ İstanbul Hükümeti Bergama Kaymakamlığı’na bir yazı göndererek Yunanlılara mukavemet edilmemesini, sadece protesto ile yetinilmesini tavsiye eden bir yazı göndermişti. Bu yazı kaymakamlık kanalıyla nahiyelere ve köylere gittiğinden, halkta tereddüt uyanmıştı. Halk kime inanacağına şaşırılmıştı. 9 Haziran 1919’da Reşadiye telgraf memuru Bergama’ya gelmek üzere Menemen’den bir tabur Yunan piyadesi, seksen süvari, mitralyöz ve cebel topları ile hareket ettiğini, Bergama ve Ayvalık’taki ilgililere yazmıştı. Din kardeşlerinin uyanık bulunmasını Menemen’den haber verdiklerini telgrafla belirtmişti. Yunan askeri birliği 9 Haziran 1919’da Menemen’den hareket ederek, 10 Haziran 1919 gecesini Aliğa Çiftliği’nde geçirmişti. Ertesi gün yürüyüşüne devamla 11 Haziran 1919’da Reşadiye’ye (Zeytindağ) geldi. Buradaki telgraf memuru bu bilgiyi Bergama’ya telgrafla iletti.³³⁹

Bu tarihte Bergama’da bulunan silah komisyonundan Mülazım-ı evvel Nuri Efendi de, Ayvalık mıntıka kumandanına vaziyeti şu suretle bildirmişti:

“Düşmanın sekiz yüz kadar piyade ve bir miktar süvari, mitralyöz ve topçu ile Menemen tarafından Aliğa Çiftliği-Reşadiye (Zeytindağ) istika-

³³⁷ Güzelhisar’a savaştan önce yerleşmiş olup, Güzelhisar köyünde ölmüştür. Hakkı Çetin’in halası makineci Şerif’e nine ile evlenmiştir.

³³⁸ Gen. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bak. Yay.*, s.80.

³³⁹ Süvari Yüzbaşı Ahmed, *Türk İstiklal Harbi Başında, Milli Mücadele*, s.37, 38.

metinde Bergama'ya doğru ilerlediği haber alınmış ise de hakikat anlaşılammamıştır." ³⁴⁰

Bu bilgiyi alan Ali Çetinkaya Bey Ayvalık kumandanı idi. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Bey'i durumdan haberdar etmişti. İzmir, Manisa, Menemen, Akhisar, Aliğa Çiftliği, Zeytindağ gibi memleketin en güzel ve bereketli topraklarının işgali karşısında yöre halkı az çok silaha sarılmış, düşmanın yolunu gözlemişti. Bergama'da da bir silah deposu vardı. Bu depodaki işe yarar silahların bir kısmı memleketlerini savunmak isteyenlere dağıtılarak, bunlardan silahlı bir örgüt kurulmak istenmişti. Ancak eşraftan Çaçan Hamit Çavuş ve Ömer isimdeki kişiler ise Yunanlıları Bergama'ya davet etmişti.

Yunan Askeri Aliğa'da: Aliğa Çiftliği'ni ilk defa 10 Haziran 1919 günü düşman işgal etti. Burada halkın büyük ekseriyeti Osmanlı-Rum vatandaşıydı. Balkan Savaşı'ndan sonra köye yerleştirilen az miktardaki Müslüman halk yerli Rumların ihbarından çekinip Yunt Dağı üzerindeki köylere doğru kaçmışlardı. Yunan ileri hareketinde görevli subay Aliğa Çiftliği'nde jandarma görevini yürütecek küçük bir birlik bıraktıktan sonra 11 Haziran 1919 günü yanındaki kuvvetlerle Zeytindağ istikametinde yürüyüşe geçmişti.

Zeytindağ'dan Bergama'ya Geliş ve Bergama'nın Düşmesi: Yunan askerinin Zeytindağ'a gelip geceledikleri Bergama'da bulunanlar tarafından duyulmuştu. Askerlik şubesinde görevli Asteğmen Nuri Efendi silah deposunu Yunanlıların eline geçmemesi için hemen yakmıştı. Örgüt kurmak ve Bergama'yı savunmak üzere 11/12 Haziran 1919'da kasabaya gelen Erkan-ı Harb Yüzbaşı Kemal Bey (*Balıkesir*) etkili konuşmalarla halkın silaha sarılmasını temine çalışmıştı. Yetmiş kadar sivil kuvvetle düşmanı karşılamak üzere Bergama'dan Reşadiye (*Zeytindağ*) yönüne ilerlemişti. Arazide yalnız bulunduğu sırada Çaçan Hamit Çavuş, Bektaş Ağa ve Hacı Rıza gibi hainler Kemal Bey'in yerini Yunanlılara göstermiş, onun esir düşmesine sebep olmuştu. Bergamalılardan sekiz-on kişilik bir heyet Yunanlıları şehir dışında karşılamıştı. 12 Haziran 1919'da saat 10 civarında Yunanlılar Bergama'ya girmişlerdi. Yalnız Yzb. Mustafa Aşir ile Üsteğmen Halet emirlerindeki üç-beş asker ile Yunanlılara ateş etmiş, fakat Bergama teslim olmuştu.³⁴¹ Şehrin düşman eline geçmesinden bir gün önce Kolordu Komu-

³⁴⁰ Süvari Yüzbaşı Ahmed, Türk İstiklal Harbi Başında, Milli Mücadele, s.36.

³⁴¹ Teoman Ergül, Kurtuluş Savaşı'nda Manisa, s.59 – Süvari Yüzbaşı Ahmed, Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele, s.38.

tanı Yusuf İzzet Paşa Kınık Jandarma Komutanlığı'na şu telgrafı çekerek, Bergama Kaymakamı ve Yüzbaşı Mustafa Efendi'yi uyarılmıştı. O, günü bir de telgraftan okuyup anlayalım;

"Beşinci Ordu Kumandanlığı

Sevk Tarihi : (Okunmuyor) Şube :
Tebliğ Tarihi : Şube Varak No. :
Mübeyyaz : Suud (Saadır-Çıkış) :

Kınık Jandarma Kumandanlığına;

Bergama Kaymakamlığı ile Müfreze Kumandanına ait iki telgraf nameyi dakika fevt etmeksizin bir süvari ile şehri Bergama'ya gönder ve hangi saatte teslim ettiğini bildir. 11.6.35 (11.06.1919) İmza

14. Kolordu Kumandanı Mirliva Yusuf İzzet;

Aliağa Çiftliği'ndeki Yunan Kuvvetinin Reşadiye'yi işgal ederek Bergama istikametinde ilerledikleri istihbar edilmesi üzere kazayı müdafaa etmeleri için Bergama Kaymakamı, Müfreze Kumandanı Yüzbaşı Mustafa Efendi'ye keşide edilecek. 11.6.1335. tarih ve 176 sıra numarası ile Mustafa Efendiye, 177 sıra numarası ile Kaymakamlığa;

"Süratle telgrafın Bergama Telgraf İdaresinde mezkur saatinde 05.30'da makineyi terk ile vazifesinden ayrılmasından dolayı bilahare baladaki telgrafı Kınık vasıtasıyla Bergama'ya gönderilmişti."

İmza (Yusuf İzzet)

Kaymakam Yanyalı Rasim Bey, Yunan işgalini protesto etse de bir kıymet ifade etmemişti. Yunanlılar kendilerine direnmek isteyen Kemal Bey'i Dikili'den İzmir'e göndermişlerdi. Kolordu komutanı Bergama'nın işgali üzerine Soma Mıntıka Komutanlığı'na düşmanın Balıkesir yönünde ilerlemesini önleyecek tedbirleri almasını istemişti. Ancak 13 Haziran 1919'da Dikili de işgal edildi.

Bölgemizde Düşmana İlk Tokat: Düşmanın Bergama'ya geldiği sırada, Ayvalık Mıntıka Kumandanlığı'nın başında Ali Bey (*Çetinkaya*) bulunmaktaydı. 172. Alay'a bağlı I. Tabur Bergama'ya doğru yürüyüşe geçmişti. Altınova-Burhaniye-Gömeç-Kozak ve civar köylerden katılan millî kuvvetlerle birlikte I. Tabur oldukça güçlenmiş, birliğin başına Binbaşı Cemal Bey geçmişti. Binbaşı Cemal Bey kumandasındaki birlik Bergama yönüne gönderildi. Madra'daki Türk kuvvetlerine Kozak, Yağcıbedir aşiretlerinden katılan insanlar ise, Ayazmendli (*Altınova*) Nazmi Bey'in emrine

verilmişti. Bu kumandan kendi birliği ile birlikte Yağcıbedir aşiretlerinden yüz er alarak Dikili ve Menemen yönünden düşmana yardım için gelecek kuvvetlerin önünü kesmek üzere görevlendirilmişti. Bu birlik kısa zamanda Bergama'nın batı ve güney yönlerinde gerekli tertibatı almıştı. 9/10 Haziran 1919'da Akhisar'ın tahliyesi üzerine burada bulunan 61. Fırka 188 Alayımız Kınık Poyracık köyüne sevk edildi. 14/15 Haziran'da Bergama baskını planlanmışsa da İncecik köyüne yakın Kapukaya'ya gelen üç Yunanlı nefer görölmüş ve milli kuvvetlerimiz bunlar üzerine ateş açmıştı. İki ölen Yunan askerinin biri Bergama istikametinde kaçmayı başarmıştı. Kaçan Yunan askerinin Bergama'da kendi kıtası ve kumandanına haber verebileceği düşüncesiyle 14 Haziran günü milli kuvvetlerimiz Bergama baskınına daha erken gerçekleştirmişlerdir. Bergama şehir içine giren Türk kuvvetleri şehir içinde dükkanlar ve kahvehanelere dağılmış olan Yunan askeri kıtasını avlamışlardı. Dikili ve Reşadiye istikametleri milli kuvvetler tarafından tutulduğu için düşman mecburi bir şekilde çarpışmayı kabul etmişti. Dikili'den gelen erzak kafilesi de müfrezelerimiz eline düşmüştü. Şiddetli Türk ateş karşısında Yunan birliğinin çoğu eridi. Bir kısım Yunanlı nefer Mentilli şosesi ve dağlardan Menemen yönüne kaçmışlardı. Reşadiye'de önceden bırakılan otuzdan fazla Yunanlı asker de dağ yolundan hareketle Menemen istikametinde firar etmişlerdi.

Kolordu kumandanlığı Bergama baskınına İstanbul hükümetine bildirirken bazı noktaları gizleyerek rapor etmişti. Bergama-Dikili-Menemen telgraf hatları Nazmi Bey çetesince kesilmişti. Bergama Türklerce kurtarıldıktan sonra Yüzbaşı Kemal Bey'in yakalanmasına sebep olan Hamit Çavuş ve arkadaşları aranmış, Hamit Çavuş'un İzmir'e Yunanlıların yanına kaçtığı tespit edilmiş, diğer ikisi yakalanarak gerekli cezalar verilmişti. Yunanlıları Bergama'dan kovan askerlerin altmış düzenli asker olmak üzere milislerle birlikte tamamı beş yüz civarındaydı. Yunan kuvvetleri ise bin kişinin üzerindeydi. Bunların 800'ü piyade olup, bir süvari bölüğu, iki top ve bir ağır makineli bölüğu halinde Bergama'da bulunmaktaydı.

Güzelhisarlılar Yunan Askerini Korkutmuştu: Yunanlılar geceli gündüzlü dağlardan bazen köy içlerine girerek, bazen de civarından geçerek Menemen'e doğru gidiyordu. 15 Haziran 1919 günü akşama yakın; karanlık henüz bastırırken kırk kadar Yunan askeri aniden Güzelhisar köyünün içine girmişlerdi. Maksatları biraz dinlenmek, biraz da karınlarını doyuracak yiyecek istemektir. Onlar köye girmeden Güzelhisar'da eli silah tutan erkekler mavzerini, kazma ve küreğini kaparak Balaban Dere'nin karşı kısmına ve şimdiki su deposunun üst kısımlarına gizlenmişlerdi. Yunan neferleri, yumurta ve yoğurt bulacaklarını ummuşlardı. İçlerinde hafif yaralılar

da vardı. Köy kadınları çıraları yakmadan evlerinin içine saklanmışlardı. İnekler henüz sağılmış, bazı evlerden süt kokusu dışarıya taşmaktaydı. Böyle kalabalık düşmanı, Güzelhisar ilk defa görüyordu. Verilen işaret üzerine karşı taraflardan ve tepe eteklerinden köye girmekte olan düşmana ateş edildi. Bunlardan biri de Sivaslı Ali'dir (Öztürk). Kendisi o sırada yeni yetişme çağındadır. Havaya ve köye doğru tüfekler arka arkaya patlatılmaya başladı. Silah sesleri çoğalınca, Yunan neferleri dinlenmeden ve yiyecek bulamadan köyü terk edip, dağ yollarından Öküzköy, Dereköy yönünde kaçtılar. Göğüs göğüse bir çarpışma olmadıysa da; Yunanlılar tütün kırma mevsimi bir akşam üzeri geldikleri Güzelhisar'a girmeden, Karahasana Dağı'na doğru telaşla kaçmışlardı.

61. Tümen Komutanı Albay Kazım Bey (Özalp), Bergama'nın Türk kuvvetlerince temizlenmesinden sonra Soma'dan Bergama'ya gelmişti. 14. Kolordu Komutanlığı o sırada Akhisar'da bulunmaktaydı. 18 Haziran 1919'da kolorduya sunulmak üzere aşağıdaki raporu hazırlamıştı:

"Dikili'ye çıkan Yunan kuvveti bugün Bergama istikametinde ilerlemeye teşebbüs edip, bidayette Dikili'ye 14 km mesafede Sağ'ı (Sanlı) Kariyesine kadar ilerleyebilmişlerse de hala galeyanda bulunan ahaliye islamiye ve kuvayı milliyenin mukabeleleriyle gurubu şemse kadar devam eden müsademe neticesinde Yunanlılar Dikili'nin 5 km şarkında Harbe-Tepe Çiftliği civarına kadar çekilmişlerdir. Bu Yunan kuvveti 1.000 kadar tahmin olunmuştur. Esnayı ricatlerinde Kayıklar-İslam kariyesini ihrak eyledikleri haber alınmıştır.

Reşadiye ve Güzelhisar civarlarında bulunan Kuvayı Milliye'nin oralarında Yunan kuvvetine tesadüf etmediklerinin istihbar kılındığı maruzlarıdır". Fırka 61 Kumandanı Kazım.³⁴²

Kumandanın raporuna göre de Yunanlıların Güzelhisar taraflarından uzaklaştığı bildirilmektedir.

Menemen'de Kaymakam Kemal Bey'in Şehit Edilmesi: Yunanlılar Bergama'da yedikleri tokadın acısını çıkarmak için önce Menemen'de zulüm ve kıyım yaptılar. Diğer taraftan Dikili'ye asker çıkarıp Bergama üzerine yürümek istediler. Bölgede zeybekler ve köylerden onlara katılan bazı yiğitler dolaşp, çevreyi arıyorlardı. Güzelhisar ve Zeytinadağ arasında dolaşan bu mahalli Kuvayı Milliyeciler bu civarda düşmana rastlamadıklarını Albay Kazım Bey'in adamlarına bildirdiler. Kazım Özalp Bey de 1919 Haziranının 18 ve 19'undaki olayları Kolordu'ya raporla bildirdi. (Kazım Özalp Bey'in Mondros Ateşkes Antlaşması'nın arkasından İzmir'in kuzeyin-

³⁴² Bkz. Belge 32, Kazım Özalp, Milli Mücadele.

deki bölgede - Balıkesir-İzmir arası - Kuvayı Milliye'nin örgütlenmesinde çok hizmeti geçmiştir. Daha sonraları general olmuş, Milli Savunma Bakanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı yapmıştır. 1927'de askerlikten emekli olan paşa 1954'e kadar siyasetin içinde kalmıştır.) Bergama baskını milletin emri vaki halinde devam eden işgallere silahıyla cevap verebileceğini ve bunun da bir önderin rehberliğinde olursa sonucun kesin olacağını göstermesi açısından önemlidir. Bergama'dan düşman atıldıktan sonra 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa Bergama şehrine bizzat gelerek ilgili fırka komutanlarına gerekli emirleri vermiştir.

Bergama baskınından ve Zeytinadağ'dan firar eden Yunan neferleri üç yüz-dört yüz civarında bir sayıyla Menemen kasabasına vardılar.

Menemen'e giren bu çapulcu grubu, işiyle gücüyle meşgul olan silahsız insanlara, erkek, kadın, çocuk demeden saldırmıştı. Hınçlarını birçok çocuk ve kadını süngüleyerek aldılar. Menemen'in yerli Rumları ile birleşen bu gaddar ve barbar topluluk Türk dükkan ve evlerine de hücum etti. İki yüzden fazla kişiyi şehit edip, birçok kişiyi de yaraladı ve evlerini soydu. Bu nedenle Menemen işgali sırasında ve sonrasında bir kısım Müslüman halk kendi hayatlarını emniyete almak için İzmir içine ve Yuntdağ köylerine saklandılar.

Menemen katliamında Yunan askeri Kaymakam Kemal Bey'i ve bazı memurları da şehit etmişlerdi. Burada yaptıkları vahşilikler, zulümler ve soygunlar daha sonraları buralara gelen Uluslararası İnceleme Komisyonu'nun raporlarına da geçmiştir.³⁴³

17 Haziran 1919'da Menemen Askerlik Şube Reisi Hakkı Bey kendi hayatını zor kurtardığını belirttiikten sonra Harbiye Nezareti'ne, kaza kaymakamının şehit edildiğini, ikiyüz şehit iki yüzden fazla yaralı olduğunu, kaybolanların sayısının bilinmediğini yazmıştır. Menemen olayını çeşitli yerlerden insanlar, vatansever dernekler, itilaf devletleri temsilcilerine telgrafla duyurmuşlardı. Vahşeti şiddetle protesto etmişlerdi. Bu kınamayı yapanlardan bir dernek ise Akhisar Redd-i İşgal Heyeti'dir.

Yunan Askeri Tekrar Bergama'da: Yunanlılar Bergama'yı ikinci defa işgal için hem Dikili'ye asker çıkarmıştı, hem de Menemen-İzmir Çiftliği-Zeytinadağ yoluyla askeri kuvvet yollamışlardı. Dikili'ye gönderilen Yunan altıncı alayı İzmir'e yeni gelen Akdeniz fırkasına bağlı olup gemilerle Dikili'ye getirildi. Binbaşı Cemal Bey müfrezesi yürüyüşe geçen Yunanlılarla Sancı köyü doğusunda karşılaşmıştı. Milisler dağıldığı için elinde yeterli asker ve silah yoktu. Ağır silahlarla saldıran Yunan alayını birgün akşama

³⁴³ Süvari Yüzbaşı Ahmed, Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele, s.44-45.

kadar oyaladıktan sonra kuvvetlerini daha gerilere çekmişti. Menemen'den de iki süvari bölüğü akşama doğru Bergama civarına gelerek düşmanın Dikili kolunu takviye etmişti. Cemal Bey Ayvalık'ta kendi kütasına katılmak üzere Yukarıbey köyüne kadar çekilmişti. Türk kuvvetleri Bergama'yı boşalttı. 19 Haziran 1919 tarihinde Türklerin çekilmesinden sonra Bergama ikinci defa düşman işgaline uğradı. Menemen'den gelen Yunan taburları ancak 20 Haziran 1919'da tekrar Bergama'ya girebilmişlerdi.

61. fırkanın bazı kuvvetleri Bergama-Kınık arasında Yunanlılarla şiddetli çarpışmalar yaparak Kınık'a çekildi. Haziranın 22'sinde Kınık'ta da şiddetli çarpışmalar yaşandıktan sonra burayı savunan süvari teğmeni Selim Efendi yedi neferiyle Soma'ya doğru çekilmişti. Bu sıralarda, Güzelhisar'ın kazalığı sırasında bağlı bulunduğu Aydın vilayeti dolaylarında da Kuvayı Milliye tarafından Yunanlılara baskınlar düzenlenmekteydi.

Türk Halkı Oturdukları Yerlerden İçerilere Doğru Göçüyor:

Bergama'yı tekrar işgal eden Yunan askeri birkaç gün sonra halka türlü zulümler yapmaya başladı. Kendini emniyet içinde hissetmeyen Türkler yollara düştü. Bergama'dan Soma, Akhisar, Balıkesir ve Adapazarı'na doğru aç, perişan ve hasta olarak yürüdüler. Albay Kazım Bey (*Özalp*) Akhisar'da İngiliz temsilcisi Hadkinson'a Bergama'dan gelen bitkin şekilde, barınacak yer arayan işgal göçmenlerini göstererek dikkatini çekmişti.³⁴⁴ Gazeteci Arif Oruç da Tasvir-i Efkar gazetesinin 11 Ekim 1919 tarihli nüshasında Bergama'dan 10 bini Rumeli muhaciri olmak üzere 30 bin kadar İslam ahalinin Soma ve Karesi taraflarına göç ettiğini yazmıştı.³⁴⁵

Kayınvalidem Şaziye Hanım'ın annesi Mürüvvet Hanım ve babası fıçı ustası Salih Ağa da Bergama'dan Soma yoluyla göç edenlerdendi. 1920 ortalarında durakları şimdiki deprem bölgesi Adapazarı olmuştu. Yalnız Bergamalılar değil Aliağa Çiftliği'ndeki Müslümanlar ve diğer sahil kasabaları da kendilerini emniyette hissedecek yer bulmak için buldukları yerlerden göç etmişlerdi. Aliağa Çiftliği'nden Koçanalı Terzi Hüseyin Ay, Numan Çavuş, Hasan Onbaşı ile Esat Kaya gibi kişiler Yuntdağ bölgesine doğru kaçmışlar Kuvayı Milliye'ye destek vermişlerdi. Aileler de düşman korkusundan Aliağa Çiftliği'ni terkedip 5-6 ay sonra Kütahya ili sınırlarına kadar yürümüşlerdi. Terzi Hüseyin Ay kendisi bölge dağlarında kalınca, daha sonraları eşini ve çocuklarını Kütahya Tavşanlı'da bulmuştu. Bu kaçış sıra-

³⁴⁴ Bergama'nın ikinci kez işgalinden sonra şehri terkeden Türklerle ilgili bilgiler hem Milli Mücadele'nin 29-30. sayfaları ile hem de Eyüp Eriş Bey'in Bergama Uygurluk Tarihi kitabının 240-241 sayfalarında daha geniş açıklanmıştır.

³⁴⁵ Yücel Özkaya, Milli Mücadele'de Ege Çevresi, s.25.

sında beşikte telaşla ve korkuyla unutulmuş bebekler bile olmuştu. Güzelhisar köyü halkından da yakın köylere göç vardı. Ancak uzak yerlere göç ederek köyü terketme olayı yoktu. Tehlike anında Dumanlı ve Yunt Dağları'na doğru birkaç günlük gidiş dönüş olabiliyordu.

Yunanlıların Bergama'dan ileriye doğru yürüdükleri sırada direnişler ve vurkaç olayları da artmıştı. Ege'de halkı teşkilatlandırmak için Celal Bey (*Bayar*), Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Gökçen Efe, Binbaşı Hacı Şükürü Bey, Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey gibi kişilerin hizmetleri ve gayretleri halk arasında duyulmaya başlanmıştı. Yunt Dağ'da Parti Pehlivan ve Tuzcu Efe'nin dışında sonradan Güzelhisar'a yerleşen Sarı Efe, Mustafa Efe gibi yöresel efeler, onların kızanları ve onlara destek olan halktan bazı kişiler vardı. Bölgemize yerleşen efelerin maceraları daha sonraları halk arasındaki sohbetlerde yaşlılarca bize de anlatıldı.³⁴⁶

Vatanın Tamamında Durum Nasıldı?: TBMM Hükümeti merkezi idareyi sağlayınca kadar Soma cephesinde, Akhisar ve İvrindi cephelelerinde, Salihli'de, Aydın'da, Nazilli'de çetin çarpışmalar hiç eksilmedi. 1920 yılında bahar aylarında (*Mayıs*) Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa Akhisar'a geldi. Zeybekler Yunt Dağ yöresinde at sürdüler, düşman peşine düştüler. Ege'de halk sessizliğe bürünmüştü. Sarı Saçlı Paşa'dan haber beklemekteydiler. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardıkdan

³⁴⁶ Sarı Efe: Aydınlıdır. Arkadaşları ile birlikte Yunt Dağ bölgesine gelmiştir. Koca Mustafa Efe de Sarı Efe'nin hemşerisi ve kızanıdır. Yirminci yüzyıl başlarında Saruhan damlarında mahpus olarak yatmaktadır. Efe; Kara Hüseyin Efe'yi ve diğer yedi kızanını yanına alır, birlikte Manisa'ya gelir. Dokuz kişi ile mahpushaneyi basar, Koca Mustafa Efe'yi çekip alırlar. Bu işlemden sonra Yunt Dağları Sarı Efe ve kızanlarının mekanı ve meskeni olur. Seferberlik öncesi civarda eşkıyalık geleneklerine göre hareket ederler. Dere, tepe ve yaylaları bir baştan öteki başa doladır dururlar. İşte bu gezmeler konmalar sırasında Sarı Efe sevdalanır. Dağlarda yaylalarda hayvancılık yapan bir Yörük ağasının kızına tutulur. Mavzerin ucuna bir beşbirlik asar. Gönül koyduğu kızın babasına seslenir: "*Silahnın içindekini mi, dışındakini mi istersin?*" Adamcağız Efe'ye karşı gelebilir mi? Hemen nişan edilir. Efe kaç zaptiye sorgusunu boşa çıkarır. Kimi vakit Bergama Dağları'na, Kozak tarafına yolları düşer.

Gün gelir Yunan askeri İzmir'e çıkar. Az sürede Ege kaza ve nahiyeleri Yunan askerinin çizmeleri ile kirlenir. Efe ve kızanları da Türk askeri hazırlanıp düşmanı kovuncaya dek geçen süre zarfında işgalcilerin malzeme ve cephaneye zarar verirler. Efe Akhisar, Bergama ve Güzelhisar arasında dolanır durur. Savaş sırasında Güzelhisar kasabasına yolu düşer. Burada gizlenir, dinlenir. Yunan askerlerine pusular kurarlar. Efe Yörük kızını unutmuştur. Savaş bitince de Güzelhisar merkezinde oturmaya karar verir. Burada tekrar aşık olur. Güzelhisar'ın yerli ailelerinden esmer bir kızı beğenir. Adı Şerife'dir. Bu hanım uzun müddet kasabada yaşar. Dikiş bildiği ve çevredeki kadınlara elbise diktığı için "*Makineci Nine*" diye anılır. Makineci Nine İkinci Dünya Savaşı sırasında Güzelhisar'da muhtarlık yapan Hakkı Çetin'in halasıdır. Şu anda İsmail Yıldız'ın oğullarından birinin sahiplendiği iki oluklu çeşmeye bakan evde oturmuştur. Sarı Efe İstiklal savaşında Kuvayı Milliye'cilerle hareket eder. Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşı bir hayli ilerlemiştir. Yine çok çeviktir. Kendisine saldıran bir köpeği kaşla göz arasında kamasiyla zararsız hale getirmiştir. Bu yıllarda Kozlar mevkisinde Karahafız ile birlikte bostan bekçiliği yapar. Efe 1930 yılları başlarında vefat etmiştir. Eşi Şerife Hanım ise efenin ölümünden sonra daha on iki, on üç yıl daha yaşar. Efenin ilk nişanlısı Yörük kızını ne olduğunu bana sormayınız, köyün yaşlılarına sorunuz ki size belki benim anlatıklarımın dışında hoş öyküler anlatabilirler.

Koca Mustafa Efe, Koca Hurşit'in kızını alıp. Zeytindağı kasabasına yerleşir. Burada "*kr serdarlığı*" ile hayatini sürdürür. Kara Hüseyin Efe, kasabada "*Ince Hala*" adı verilen bir kadınla evlenir. Çocuğu olmaz. Sakin bir yaşamı olmuştur. Rençberlikle geçimini karşılamıştır.

ve gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra Havza yoluyla Amasya'ya geldi. 22 Haziran 1919'da burada yani Amasya'da yayımladığı bir tamimle İstanbul hükümetinden bir şey beklenemeyeceğini, gerektiğinde **"Milletin İstiklalini Yine Milletın Kendisinin Kurtaracağını"** belirtti. Bu tamimi ilgili yerlere de duyurdu.

*"Ve inekleri, koyunları, keçileri sürüp, götürüp,
gelinlerin ırzına geçip,
çocukları öldürüp,
ve İstiklali yakıp yıktıkça düşman,
dağa çıktı, mavzerini, nacağını, çiftesini kapan
ve çığ gibi çoğaldı çeteler....."*

Yedi-Sekiz Temmuz Dokuzyüz Ondokuz Gecesi Mustafa Kemal Çok Sevdiği Askerlik Mesleğinden Ayrıldı.

*"919 Temmuzunun 23'üncü günü,
pek mütevazı bir mektep salonunda
in'i kat etti, Erzurum Kongresi.
Erzurum'un kışı zorludur balam,
tandırında tezek yakar Erzurum,
buz tutar yığıtlerin bıyığı
ve geceleyin karlı ovada
kaskatı katılmış, donmuş görürsün karanlığı."*

*"4 Eylül 919'da toplandı Sivas Kongresi,
ve 8 Eylülde
Kongrede bu sefer
Yine ortaya çıktı Amerikan mandası
Ak koyunla kara koyunun
geçitte belli olduğu günlerdi o günler."*

Kemal Paşa kongrelerde yurdun kurtarılması için çareler aramıştı. Kendisi ile birlikte seçilen Heyet-i Temsiliye'yi de yanına alarak 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya geldi. Burada her türlü yetkiye sahip bir meclisin toplanması için çalışmalar başlatmıştı. 16 Şubat 1920'de Anzavur Biga yöresinde isyan etmişti. 16 Mart 1920'de İstanbul itilaf devletlerince işgal edildi. Aynı yılın Şubat ayından Mayıs sonlarına kadar Bolu, Düzce, Geyve ve Adapazarı'nda isyanlar çıktı. 1920 yılı ortalarından Ekime kadar Yozgat ve Konya'da çıkan öteki isyanlar da milli kuvvetler tarafından ön-
lendi.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştı. Komutanlar, aydınlar Mustafa Kemal'in etrafında toplanmıştı. Türk halkı ona inanmaktaydı. Yunan askeri ise Afyon'u geçmiş, Ankara üzerine yürümek istemekteydi. Meclisimiz Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kenetlenmişti. Yurdun düşmandan temizlenmesi için sürekli çalışmalar yapılmaktaydı.

Şairimiz o tarihi günleri ve halkı bize şöyle tasvir etmiştir;

*"Topraktan öğrenip
kitapsız bilendir,
Hoca Nasreddin gibi ağlayan,
Bayburtlu Zihni gibi gülendir.
Ferhad'dır,
Kerem'dir ve Keloğlan'dır.
Yol görünür onun garip serine,
Analar, babalar umudu keser,
Kahbe felek ona eder oyunu.
Çarşambayı sel alır,
Bir yar sever el alır,
Kanadı kırılır.
Çöllerde kalır,
Ölmeden mezara koyarlar onu."*

Büyük Taarruz öncesine kadar Güzelhisar-İliyağa ve yakın çevresinde kayda değer önemli bir olay yoktu. Ancak işgalin ağır baskısı karabasan gibi çökmüştü. Çok zaman köyün davar ve sığırları sürülüp götürülürdü. Kalan hayvanlar Dumanlı Dağ'a saklanırdı. Yunan jandarmasından Güzelhisarlı çocuklar daima kaçmaktaydı. Yerli Rumlardan bazıları çayda balık avlayan Güzelhisarlı gençleri taciz ediyorlardı. Dalyan yapan gençler tam balığı tutup köye döneceği sırada yerli Rumlar köpek taklidi ile yanlarına gelip balıklarını alıp götürüyorlardı. Avsız kalan gençler bunu köyde anlatmışlar ve bunun üzerine köyün yaşlılarından Koca Vezir Dede bir gece gençlerden ayrı tek başına balık avına gitmişti. Dalıya gelen iki Rumun kama ile karınlarını deşip, cesetlerini de Güzelhisar Çayı'na atmış, ertesi gün de gençlere koca köpek onları yedi diye bir hikaye anlatmıştı. Yunan jandarması yakaladığı köylüye kağıt ve arabasıyla saman, ot, arpa gibi hayvan yiyeceklerini, kavun ve karpuzları zorla Güzelhisar Ovası'ndan İliyağa'ya taşıtmaktaydı. Bazen öküzünü, bazen atını alır geri vermezdi. Yanlış yakaladığı köylüleri çoğu zaman

tüfek dipçığı ile döverdi. Yöremizde buna benzer birkaç olayın dışında önemli bir olay olmamıştı.

TBMM Hükümeti'nin de Büyük Taarruz öncesi bazı zamanlar gizlice köyden atı olanlardan at ve kısarak alıp, cephe gerisine götürdüğünü ve bunları Türk süvarisinin hizmetine verdiğini bazı yaşlılar anlatmaktadır.

Ege'nin geneline bakacak olursak 1920 yılı içerisinde takviye alan Yunanlılar Anadolu içlerine sokularak işgal ettikleri yerlerin sınırını daha geniş alana yaymışlardı. Akhisar 22 Haziran 1920, Alaşehir 25 Haziran 1920'de Yunanlıların eline geçmişti. 30 Haziran'da Balıkesir, 9 Temmuz'da Bursa düştü. 30 Temmuz'da Nazilli, 29 Ağustos'ta da Uşak düşman tarafından işgal edildi. Bursa'nın kaybı Türkler arasında büyük üzüntü yaratmıştı. Bu olay kurtuluşa kadar TBMM kürsüsüne siyah bir örtü serilerek protesto edilmişti.³⁴⁷

Kurtuluş Günleri: 9-10 Ocak 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa İnönü'de düşman kuvvetlerini durdurdu. Yunanlılar cepheyi Türk birliklerine bırakıp Bursa'ya çekildi.

23 Ağustos 1921'den, 13 Eylül 1921'e kadar Sakarya'da Yunanlılarla 22 gün ve gece süren büyük bir savaş oldu. Başkomutan Mustafa Kemal'di. Savaş çok kanlı cereyan etti. Sakarya Nehri'nin suları al renge büründü. Pek çok subay şehit oldu. O sebeple bu savaşa "*Subay Savaşı*" da denir. Kemal Paşa attan düşüp yaralandı. Düşmanın saldırı gücü de kırıldı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya "*Gazilik*" sanı ve "*Mareşallik*" rütbesi verildi.

*"Sene 1922
ve 15 vilayet ve sancak
ve 9 büyük şehir
düşmanın elindedir.
İnanılmaz şeyler düşmandadır ki..."*

26 Ağustos 1922 sabahı düşmanı bu topraklardan atmak için Büyük Taarruz başladı. Önde Başkomutan Mustafa Kemal vardı. Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve diğerleri hep yanındaydı. Düşmanı inançla, gayretle bu topraklardan atmak gerekti. Yeterli hazırlık yapılmıştı. Türk ordusu geceleri gizlice Akşehir'den Afyon'a doğru kaydırıldı. Bursa cephesine de Türk birlikleri gönderilmişti. Süvarimiz ise geceleri gizlice düşmanın gerisine kadar dolaşmıştı.

³⁴⁷ Doç. Dr. Tuncer Baykara, Milli Mücadele, s.88.

*“Paşalar onun arkasındaydılar,
O, saati sordu
Paşalar “üç” dediler,
Sarışın bir kurda benziyordu.
Ve mavi gözleri çakmak çakmaklı.
Yürüdü uçurumun başına kadar,
Eğildi, durdu.
Bıraksalar
İnce uzun bacakları üstünde yaylanarak
ve karanlıkta akan bir yıldız gibi kayarak,
Kocatepe’den Afyon ovasına atlayacaktı”
“Alaca karanlıkta, bir çınar dibinde,
beygirinin yanında duran
sarkık siyah bıyıklı süvari
kısa çizmeleriyle atladı atına.
Nurettin Eşfak
baktı saatına:
- Beş otuz
Ve başladı topçu ateşiyle
ve fecirle birlikte büyük taarruz...”
Sonra
Sonra, 9 Eylül’de İzmir’e girdik.
ve Kayserili bir nefer
yanan şehrin kızılıtsı içinden gelip
öfkeden, sevinçten, ümitten ağlıya ağlıya,
Güneyden Kuzeye
Doğudan Batıya
Türk halkıyla beraber
Seyretti İzmir rıhtımından Akdeniz’i.”³⁴⁸*

30 Ağustos 1922 günü düşmanın büyük bir kısmı Dumlupınar’da Atatürk’ün yönettiği savaşta imha edilmişti. Kurtulanlar İzmir’e doğru panik ve korku içinde kaçmaya başlamıştı. Yunan Başkomutanı Trikopis ile General Dighenis 2 Eylül 1922 günü Uşak’a yakın Çalköy civarında esir edilmişti. Bozulan cepheden Yunanistan’a doğru kaçmak için Ege kasaba ve köylerini, şehirlerini türlü zulümlerle ve yakarak barbarlık içinde geçmişlerdi. 4 Eylül’de Alaşehir, 5 Eylül’de Turgutlu, 6 Eylül’de Manisa Yunanlılarca yıkıldı. Süvarimiz çok kısa zamanda düşmanı takibe aldı. Birçok kasabayı ve

³⁴⁸ Nazım Hikmet, Kuvayı Milliye Destanı.

şehri kurtardı. 9 Eylül 1922 günü Mürsel Paşa'nın süvarilerinden Yüzbaşı Şerafettin ve birliği İzmir'e girerek Hükümet Konağı'na Türk bayrağını çekmişti. Düşman Manisa-Menemen, Turgutlu-Kemalpaşa, Tire-Torbalı-Çeşme, Balıkesir-Soma-Bergama ve Dikili yolları ile Ege Denizi'ne ulaşmaya çalıştı. İzmir'den önce birçok şehrimiz düşmandan temizlendi. Diğer kıyı kasabalarımıza da 18 Eylül'e kadar Türk bayrağı çekildi.

Aliağa ve Güzelhisar Civarına Türk Askerinin Gelişi: Foça 11 Eylül'de, Urla 12 Eylül'de kurtuldu. Ayvalık'a ise ordumuz 15 Eylül'de erişmişti. Ya Aliağa Çiftliği'ne Türk ordusu ne zaman gelmişti?

Şimdi kaynaklardan bu kısmı aktaralım:

"Cephe emrini alan I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa, 2. Kolordu emrinde bulunan 2. Süvari Tümeni'ni Menemen, Foça, Bergama, Ayvalık, Edremit taranmasında görevlendirmişti. Ayrıca Akçay iskelesi ile Yenifoça'nın Arslan Burnu arasındaki kıyı devamlı gözetlenecekti. Arslan Burnu ile Fethiye'ye kadar uzanan kıyıları gözetleme işi I. Kolordu'ya bırakılmıştı. 4. Kolordu'nun ise 19 Eylül gününe kadar Kırkağaç-Soma hattında bulunacak şekilde hazırlanması istenmişti.

*2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa ordu emri üzerine Karşıyaka'daki 2. Süvari Tümeni'ni Menemen'e çağırılmıştı. 13 Eylül sabahı saat 05.00'de yola çıkan 2. Süvari Tümeni önce Menemen'e gelmiş, buradan da Dikili yönüne hareket etmişti. Geceyi Reşadiye'de geçirecekti. Menemen'in doğusundaki Yahşili hattında konaklayan 14. Piyade Tümeni 7. Piyade Tümeni'nden emrine verilen 23. Piyade Alayı'nı öncü yaparak 2. Süvari Tümeni'nin peşine takılmıştı. Bu tümenimiz de o gece Reşadiye'ye (Zeytindağ) varacak, ertesi gün de Edremit-Ayvalık'a hareket edecekti. Bergama 4. Piyade Tümeni'nin kontrolüne bırakılmıştı."*³⁴⁹

Aliağa Çiftliği'nden yerli Rumlar buldukları teknelerle Ege adalarına doğru kaçıyorlardı. Gitmeden önce köylerde kanlı bir harekate girişmek isteyen serseri takımından bazı yerli Rumlar Yunan ordusunun bozulması üzerine çabucak akıllarını başlarına toplamış ve emellerine ulaşmadan Ege adalarına doğru korkuyla yelken açmışlardı.

Aliağa Çiftliği'nin kurtuluş günü ne zamandır? Kuvayı Milliye dediğimiz mahalli efeler 10 Eylül günü Aliağa Çiftliği, Şakran, Kalabak ve Güzelhisar köylerini dolaşmışlarsa da kurtuluş gününü ordumuzun gelişine göre belirlemek daha doğru olur.

I. Ordu, 2. Kolordu'ya bağlı 2. Süvari Tümeni 13 Eylül günü ikinci vakti, Aliağa Çiftliği'nden geçmiş, geceyi Zeytindağ'da geçirmiştir. Çevre

³⁴⁹ Türkmen Parlak, İsgalden Kurtuluşa, Duyal Matb., 1983 - İzmir, s.436-347.

köylerden gelen gençler ve o gün Aliağa'da bulunan Türkler kahraman süvarilerimizin geçişini alkışlarla ve gururla seyretmiştir. O halde Aliağa'nın kurtuluş günü 13 Eylül'dür.

Kurtuluş Savaşı'na Güzelhisar'ın yerli halkından nefer ve subay olarak doğrudan katılan yoktur. Ankara Keskin'den Mustafa Çavuş, Ahmet Çavuş, Cemal Çavuş adlı kişiler savaşarak, Türk ordusu ile İzmir'e girmişlerdir. Bu üç delikanlı memleketlerine dönmeyerek yöremizde kalmıştır. Cemal Çavuş Şakran köyüne Mustafa ve Ahmet Çavuşlar Güzelhisar'a gelip yerleşmiş ve burada evlenmişlerdir. Mustafa Çavuş soyadı kanunu çıktığında "Çelik" soyadını almıştır. Şimdi Güzelhisar köyünde bir oğlu ve torunları vardır. 30 Mayıs 1926 tarih ve 869 numaralı İstiklal Madalyası Kanunu'na göre 1895 doğumlu Süleyman oğlu Mustafa 10 Şubat 1930'da İstiklal Madalyası belgesi almıştır. Milli bayramlarda madalyasını göğsünde şerefle taşıdığını köy halkı bilmektedir.

Başkomutanlık Meydan Savaşı'nı kaybeden Yunan rütbeli askerleri ve erleri kaçış yolunda akla gelmedik vahşetler sergilemişlerdi. Yol boyunca insanlarımıza çok acı vermişlerdi. Evleri, kasabaları, köyleri, köylerde ahırların içindeki hayvanları, tarlada mahsulü yakmışlardı. Çocuklar süngülenmişti. Teselya'dan, Mora'dan, Katerini'den gelip, Anadolu yaylasında ne işleri vardı? Emperyalistlere maşalık yaparak olmayacak hayaller peşinde koşmuşlardı. Savaştan bir ay sonra, İzmir'den Bursa'ya görevli bir heyet gitmişti. Bu komisyonun içinde gazeteciler de vardı. Ege'de halkımıza yapılan işkenceleri tespit etmişlerdi. Diğer taraftan Yunanlıları denize döken ve yurttan kovan ordumuz kısa zamanda boğazlara kadar dayanmış, emperyalistlerin ordularına, yurt sevgisinde ve bağımsızlık ilkesinde ne kadar ciddi olduğumuzu göstermişlerdi. Mudanya silah bırakma antlaşması arkasından genç Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Lozan'da bugünkü sınırlarımızı çizdi. Bizleri şu andaki erinçliğe ulaştıran kişilere binlerce kere teşekkür etsek de asla yeterli olmayacaktır. Anıları önünde saygıyla eğilirim...

XXII. Osmanlı Döneminde Güzelhisar Kazasına Bağlı Köyler (1530)

Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defterine göre, 1530 yılında Güzelhisar'a bağlı köyler, Dumanlı Dağı'ndan, eski Bakırçay köprüsüne kadar uzanmaktaydı. Güzelhisar kazasının batı kısmında Ege Denizi yer alırdı. Doğuda ise, Yunt Dağları'nın büyükçe bir alanı da bu sınırlar içinde kalmaktaydı.

166 No.lu muhasebe defterinin 347,348,349 ve 350. sayfasında ismi geçen köyler;

1- Karye-i Çatak Deresi, 2- Karye-i Ahmed Dede, 3- Karye-i Bayadlar, 4- Karye-i Kızıl Kilise a) Cemaat-ı Zaviyederan-ı Davud Dede, b) Cemaat-ı Araban Buraklu tabii Güzelhisar, 5- Karye-i Eğriler, 6- Karye-i Eğri Gölçük, 7- Karye-i Boz, 8- Karye-i Yurd Beği, 9- Karye-i Harbende, 10- Karye-i Kazlık, 11- Karye-i Gökçe, 12- Karye-i Bazarlu, 13- Karye-i Doğanoglu, nam-ı diğer Kilise, 14- Karye-inli ve Mezra-ı Kayrucak, 15- Karye-i İğdecik, 16- Karye-i Yayağaç, 17- İncir Bükü, 18- Mezra-ı Danişmendli, 19- Karye-i Oruç Gazi, 20- Karye-i Akbaş, 21- Karye-i Güneri, 22- Karye-i Karacaavunduk, 23- Karye-i Kurfalı, 24- Karye-i Kartal Hacı, 25- Karye-i Frenk Kalabak-ı, 26- Habiblü, 27- Karye-i Belen, 28- Karye-i Hıdırlu, 29- Karye-i İnegazi, 30- Temaşalık korusu, 31- Karye-i Öreli, 32- Karye-i İnkayacık, 33- Karye-i Elif Pınarı, 34- Karye-i Kayaalanı, 35- Karye-i Deniz Değirmeni, 36- Karye-i Sataşar, 37- Karye-i Divlid, 38- Karye-i Orayda, 39- Karye-i Demürcü, 40- Karye-i Samrı'dır.

A) Alfabetik Sırayla Köyler

1- Ahmed Dede Köyü (Dede köy): Bugün dağılmış bir köydür. Şimdiki Çıtak köyünün 3 km kadar güneydoğusunda ve Dumanlı Dağı eteklerindedir. Tekke ve türbelerin kapatılmasından sonra halkı başka yerlere göç etmiştir. Günümüzde, eski dönemlerde inşa edilen caminin ve zaviyenin yıkıntıları mevcut olup bakımsız bir haldedir. Cami harabesinin önünde ayakta duran siyah bazalt taşından iki kırık sütun vardır. Etrafta yerde yatan mermer sütunlar göze çarpmaktadır. Harebeler alanında görülen tarihi türbenin (*Ahmet Dede Türbesi*) kubbesi yıkılsa da duvarları hala sağlamdır.

Kapı ve pencereleri bozulmuştur. Geçmiş dönemde içerisinde bulunan sanduka ve üzeri ayet yazılı yeşil örtüler, ahşap kapı ve pencere yok olmuştur. Kuzey yöndeki pencere "Bursa üslubu" kemerlidir. Yapı tarzı ve kemer şekline bakarsak 1350-1450 yılları arasında inşa edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tamir görmüştür. Bugün bakımsızlıktan virane hale gelmiştir. Önündeki mezarlık bozulmuş, taşlar sağa sola dağılmıştır. Dede'ye ait beyaz renkli mezartaşının parçalarının uçları toprak altından görünmektedir. Türbenin etrafında 10-15 kadar bina yıkıntısı olduğu halen belli olup ziyaretçilerine üzgün vaziyette bakmaktadır. Evlerin hemen yakınında "Kesik" diye söylenen, çevresi taş duvarlı küçük tarımsal araziler görülmektedir.

Manisa kadılık sicillerinde Ahmed Dede ve evladına ait vakfiyeler mevcuttur. Çağatay Uluçay Vesikalar adlı kitabında 97, 98 ve 99 no.lu belgelerde bu vakıfnameleri yayınlamıştır.

Bu toprakların ele geçirilmesi Saruhanlılar dönemine dek gitmektedir. Söylentiye göre buraya yerleşen, sonradan bu zaviyeyi ziyaret eden halk Alevi-Bektaşî inancına mensuptu.

1530 tarihli sayımda Ahmed Dede köyünde vergi veren hane sayısı 3'tür. Tek başına vergi veren 2, Ehli Berad (*Berat sahibi-muaf*) 1, Hadim-i Camisi 1 kişidir. Bu köyün diğer bir adı da Pabuççular'dır.

2- Akbaş Köyü: Yeri tam olarak saptanamamıştır. Güzelhisar Barajı'na 1 km mesafede bulunan halk arasında Akçukur denilen dağılmış bir köy vardır. Bu köyün diğer bir isminin Akbaş olduğu iki ayrı kişi tarafından ifade edilmiştir.

1530 tarihinde Güzelhisar'a bağlı olduğu, 3 hanenin vergi verdiği, toplam gelirin 1.383 akçe olduğu kayıtlarda geçmektedir.

3- Bayadlar Köyü: Bugün Zeytindağ kasabasının Bayad Ovası denilen yerdedir. Toplanan vergisi belirtilmemiş ancak reayası (*rençberi*) olan bir köydür. Bazı uzmanlar köyün ismini Piyadeler biçiminde okumuştur. Doğrusu Bayadlar olmalıdır. Oğuzların 24 boyundan biri de Bayatlar'dır. Afyon ve Çorum illerine bağlı Bayat isimli birer ilçe vardır. Osmanlı kaynaklarına göre Orta ve Batı Anadolu'da XV. ve XVII. yüzyıllarda Bayat adlı 42 yer olduğu saptanmıştır.

4- Bazarlı Köyü: Köseler köyü ile Karaahmetli arasında bugün ovacık denilen mevkinin adı Pazarlı'dır. Köyün yeri burası olup sonradan dağılmıştır. Kanuni döneminde 3 tane sipahi zadesi vardı. Yani 3 tane sipahi oğlu Bazarlı köyünde otururdu.

5- Belen Köyü: On altıncı yüzyıl ortalarında Güzelhisar kazasına bağlı Belen isimli bir köy vardı. Bugün Menemen kazasının Hasanlar ile Haykıran köyleri arasında Belen isimli bir köy yaşamaktadır. Manisa Osmanlı bucağının kuzeydoğusunda da Küçük Belen isimli bir köy bulunmaktadır. Her ikisi de Güzelhisar'ın köyü olamaz. Küçük Belen'in daha önce Güzelhisar kazası sınırları içindeyken iç kısımlara göçmüş olabileceği akla gelmektedir. 1530 yılında Güzelhisar kazasının Belen köyünden toplanan vergi 2.040 akçedir.

6- Bozköy: Bugün Bergama'nın köyüdür. Yeniköy, Eğrigöl, Sarıdere arasındadır. İlçeye mesafesi, 20-25 km kadardır. Köyde, mütekaid sipahi ve sipahizade (*Emekli Sipahi ve Sipahi oğlu*) 5 kişi oturmaktadır. 1530 yılında elde edilen gelir toplamı 1.867 akçedir.

7- Çatak Deresi Köyü: Eski Çıtak köyü, şimdiki Çıtak köyünün 1 km kadar kuzeydoğu yönündedir. On altıncı yüzyılda Güzelhisar kazasının bu köyünde ailece vergi veren 15 çift-hane, tek başına vergi veren 5 kişi, muhassıl (*vergi toplayıcısı*) olarak bir kişi kayıtlıdır. 4 Eylül 1765 tarihinde Bergama Voyvodası Arapoğullarından Mehmed Ağa ile Manisa-Karaosmanoğulları'ndan Ataulah Ağa'nın adamları Mamaklı (*Ahmatlı*) mevkisi ile Çıtak köyleri arasında savaş yapmıştı. Bu esnada Mamaklı ve Çıtak köylerinin birçok evi ve samanlığı yakılmıştı. Eski Çıtak köyünün büyük bir kısmı bu yangının arkasından dağılmıştı. Köyden ayrılanlar Manisa, İzmir ve diğer şehirlere gitmişlerdi. Köyde kalan birkaç hane de 1835-36 veba salgınında ya ölmüş ya da göç etmişti.

Daha önce Dumanlı'da Serezler, Beynamaz ve Mantar köy gibi yerlerde geçici olarak konaklayan Derici aşiretinden birkaç Yörük ailesi (*yedi hane*) 1850 yıllarından sonra şimdiki Çıtak köyünün bulunduğu kısımlarda daha kalıcı olarak yerleşmeye başlamıştı. 1858-1868 yılları arasında Güzelhisar'ın kazalığının sona erdiği dönemde Mantar köyünden, Serez'den, Halkalı'dan, Beynamaz'dan bazı aşiret aileleri Salih Şirin'in dedesi ve babası Osman Ağa ile onlara yakın birkaç oba sürekli olarak şimdiki Çıtak köyüne yerleşmişti. Önceleri malcılık (*hayvancılık*) ile yaşamını sürdüren köy halkı, 1930-1960 arasında arazi alarak ya da yarıcılıkla çiftçilik yapmaktaydı. 1980 yılından sonra gençlerin büyük bir kısmı Aliağa ilçesinde sanayi kuruluşlarında çalışmaya başladı. Şimdiki yeni Çıtak köyü suyu bol, meyvelik bir yerleşim sahasıdır. Aliağa ilçesinin 9 km doğusundadır. Çıtak köyünde de Güzelhisar gibi çiftçilik yapanların sayısı gittikçe azalmaktadır.

8- Danişmendlü Mezrası: Zeytindağ'ın Kızıltepe köyü yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir. 1530'da mezra olup İncirbükü'yle birlikte 2.700 akça vergi ödemekteydi. (1336-1352) yılları arasında Bergama'da kurulan Yahşieli Beyliği'nin kurulmasında "Danişmentli eli" denilen Oğuz boyu büyük rol oynamıştı.

Bunun dışında, Amasya, Tokat, Sivas, Malatya civarında 1104 yılında kurulan önemli bir Türk Beyliği'nin adı da Danişmentliler'dir.

9- Demircü Köyü: Yeri Yüksekköy'ün 3 km kadar doğusundadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında eşkıyalık yüzünden dağılmıştır. 1530 yıllarında Güzelhisar kazasına 1.929 Akçe vergi ödemekteydi.

10- Deniz Değirmeni Köyü: Bugün Zeytindağ bucağının iskelesi olan yerde beş yüz yıl önce Deniz Değirmeni isimli bir Osmanlı köyü vardı. Tarihte Ailois'in meşhur limanlarından Eleia'nın yerinde kurulmuştu. İskeleinin karşısında tepecikte yer aldığı ifade edilmektedir. 16. yy.'da. 1934 akçe vergi verdiği bilinmektedir.

11- Divlid Köyü: Çaltılıdere köyünün güneyindeki ormansız büyükçe tepeye Divlid tepesi adı verilir. Bu tepenin doğu ucundaki yıkıntılarda eski bir Osmanlı köyünün izleri vardır. 1530 tarihli muhasebe defterine göre kayıtlarda, 3.538 akçe vergi yatırdığı görülmüştür. Kalabak köyünün 1-2 km doğusunda da Kara Divlid adı verilen bir mevki vardır.

12- Doğanoglu Köyü: Zeytindağ'ın Kurfalı istikametinde bir yerleşim birimi idi. Zeytindağ'ın eski ismi ise Kilise köyü olup, 1530 tarihinde Güzelhisar'ın köyüdür. Doğanoglu da hemen yakınındaydı. Zeytindağ bugün Bergama'nın bir kasabasıdır. Doğanoglu köyünde vergi veren hane sayısı 6, tek başına vergi veren 2, Sipahizade 2 olup toplam vergi miktarı 7521 akçedir. Doğanoglu köyü 1835 yılı veba salgınında tamamen ortadan kalkmıştır.³⁵⁰

13- Eğrililer Köyü: "Nam-ı diğer A. Şıkuran" (Eyyübler biçiminde de okuyan olmuştur. Diğer bir okuma şekli ise, Eğrililer veya Eşekkıran'dır.) bugünkü Aşağı Şakran köyüdür. Hicri 937 tarih, 166 nolu Başbakanlık Osmanlı Arşiv defterinde A. Şıkurhan biçiminde okudum.

³⁵⁰ Osman Bayatlı, Bergama'da Yakın Tarih Olayları., s: 73.

1844 tarihli Temettü'at defterinde Şıkran ya da Şakıran olarak okunmaktadır. Bu tarihte yine Saruhan Sancağı Güzelhisar kazasına bağlıydı.³⁵¹

1530 yılında imam 1, vergi veren hane 1, tek başına vergi veren 3, Sipahizade 3 olmak üzere toplam gelir 2378 akçe olarak belirtilmiştir.

Aliağa ilçesinin bugün bir köyü olan Aşağışakran köyünün Kanuni döneminden itibaren var olduğu anlaşılmaktadır. Yenişakran kasabasının 5 km kuzeyinde olup ana yol üzerinde değildir. Devamlı vasıtası yoktur. Zeytinliklerin arasında hafif ve tatlı bir meyille tırmanılan 5 km'lik bir yol ile ana yola bağlanır. Bu köyü yerinde gezerek Hellenistik Dönem'den itibaren incelemek faydalı olacaktır. Şu an için çalışmalarımız buna elvermemektedir.

1844-45 dönemi sayımında 52 hane olup, nüfusu 240-260 kişi arasında olmalıdır. Bu dönemin en önemli ürünleri üzüm ve zeytindir. Bunları palamut ve ipek böceği kozası takip eder. Hububat ekimi üzüm bağlarına göre azdır.

En çok beslenen hayvanlar sığır, manda, beygir ve merkeptir. Koyun sayısı azdır. Köyde arıcılık yapıldığı, kovan başına vergi ödendiği belgelerde görülmektedir. Köyde 200 dönüm Palamut korusu olduğu kayıtlarda geçmektedir.³⁵²

17.07.1998 günü yapılan ziyarette Osmanlı Temettü'at Defteri adı geçen a) Hacı Köseoğulları'ndan Hüseyin Sever, b) Çavdaroğulları'ndan Kara Süleyman, c) Telkiler'den Mehmet Emin Çakar, d) Çoban Aliler'den Zafer Savaş gibi torunlar olduğu tespit edildi. 154-155 yıl öncesinde var olan bu ailelerin günümüzde de yaşadığı anlaşıldı.

Bu köyden Ahmet Çalışal ve Ahmet Turan tarafından anlatılan korsan hikayeleri ayanlık dönemi olan 18. yüzyıl ortalarını çağrıştırmaktadır. Ancak yörenin fethi Saruhan dönemine kadar uzanmaktadır.

14- Eğri Gölcük Köyü: Bugün Bergama ilçesine bağlıdır. Bakırçay'ın Çandarlı Körfezi'ne yönelmeden büküldüğü yerde ve eski Bergama-İzmir yolunun kenarında kurulmuştur. Günümüzde anayoldan içeride kalmıştır. Tarihte Güzelhisar kazasının en kuzeydeki köyüdür.

1530 yılındaki istatistiklere göre vergi veren hane sayısı 7, bağımsız tek başına vergi veren 2, muhakkik (*soruşturmacı*) olarak 1 kişi kayıtlı olup toplam hasılı 4.321 akçedir.

15- Elif Pınarı Köyü: Bugün yeri tam olarak bulunamamıştır. Yunt Dağları'nda bulunan Yeniceköy yakınındaki Pınarköy ile ilgisi var mı bilin-

³⁵¹ Bkz. Osmanlı Arşivleri Temettü'at Def. No:1994

³⁵² Osm. Arş. Temettü'at Def. No:1994.

memektedir. Kesin olmamakla birlikte Zeytindağ-Koyuneli civarında olduğunu söyleyenler vardır. 1530 yılında vergi miktarı 3.262 akçedir.

16- Frenk Kalabak'ı (Kalabak köyü): Aliağa ilçesinin 18 köyünden biridir. Tarihte Güzelhisar kazasının en eski köylerindedir. Osmanlı Arşivleri'ne göre 1530 yılında 2.080 akçe vergi verdiği bilinmektedir. Güzelhisar kazasında ayanlık yapan Abdüllerimoğulları'nın dedeleri Kalabak'tan Güzelhisar'a gelip yerleşmiş ve zamanla ayanlık kurumunu ele geçirmişlerdir. Aliağa ilçesinin 18 km kuzeydoğusundadır.

17- Gökçe Köy: Köy bugün dağılmıştır. Gökçe, gök rengi, mavi anlamındadır. Zeytindağlı Hasan Ali Çetin ve İsmaili bucağından İbrahim Yeşil'e göre Zeytindağ kasabasının 2 km güneybatısında Gökçe Tepe denilen bir mevki vardır. Gökçeköy'ün kalıntıları, buradaki bina temel izlerinde aranmalıdır. Ayrıca Manisa'nın Saruhanlı ilçesine bağlı Gökçe isimli bir köy de vardır.

Köyde 1530 yılında tek başına vergi veren 2 kişi ve 1 hane de sipahizade olduğu görünmektedir. Toplam vergi miktarı 2.261 akçedir.

18- Güneri Köy: Seklik köyünden Mehmet Balcı'ya (Kara Mehmet) göre, Köseler köyünün 600-700 m güneyinde Güneri veya Günerli diye bir mevki vardır. Eski Güneri köy burada olmalıdır. Türkçe'yi resmi dil olarak kabul eden Karamanoğlu Mehmet Bey 1277'de ölünce Karamanoğlu Beyliği'nin başına Güneri Bey isimli bey geçmişti. Orta Anadolu'da kurulmuş olan Karaman Beyliği ile bölgemizin doğrudan bağlantısı yoktur. Türk olarak soy ilgisi olabileceği düşünülmelidir.

1530 tarihli Osmanlı arşiv belgelerine göre çift resmi ödeyen 1 hane, tek başına vergi veren 3 kişi gösterilmiştir. Hasılatı ise, 1.634 akçedir.

19- Habiblü Köyü: Habib; dost, sevgili demektir. Bu köyün de yeri bulunamamıştır. 16. yüzyılda 4.876 akçe vergi miktarı görülen köy ova köyü olmalıdır.

20- Harbende Köyü: Osmanlı sarayında has ahırlardaki katırların bakımından sorumlu olan katırcıya harbende denir. Bugün yeri bulunamadı. Ancak Bergama-İzmir yolunda Kalabak-Eğrigöl arasında bir yerde olduğunu tahmin ediyorum. Bu köyün ismini bir uzman Karnide diye okumuştur. 16. yüzyılda 1.867 akçe geliri vardır.

21- Hıdırlu Köyü: İslam dininde peygamber ya da veli sayılan kutsal bir kişi vardır ki, insanlar her yönden onu kurtarıcı kabul etmiştir; adı "Hızır" dır. Hızır ile hıdır söylenim olarak birbirini çağrıştırmaktadır.

Günümüzde Bergama ilçesine bağlı Kara Hıdırlı köyü eski Güzelhisar kazasına ait Hıdırlu adlı köydür. 16. yüzyıl hasılatı ise 1.014 akçedir.

22- İğdecik Köyü: Köyün yeri bulunamamıştır. Manisa Karaoğlanlı kasabasının da İğdecik isimli bir köyü vardır. Çaltılıdere köyü mezarlığının batı kısmında kuyuya ve denize yakın İğdecik isimli bir mevki olduğu söylenmektedir. 16. yüzyılda İğdecik'ten elde edilen gelir 1.372 akçedir.

23- İncir Bükü Köyü: Yerini bulduğumuz eski Güzelhisar köylerinden biridir. Çaltılıdere'yi geçip Çoraklar köyüne giderken Kalabak yönünden gelip, Çoraklar köyünün batısından geçen bir dere görülmektedir. Bu derenin Kalabak köyüne yakın kısmında harabeler ve mezarlık mevcuttur. İşte burası İncir Bükü köyüdür. Günümüzde yalnız adı kalmıştır. 16. yüzyıl başlarında Danişmendlü Mezrası ile birlikte toplam vergi geliri 2.700 akçedir.

24- İnegazi Köyü: Bu Osmanlı devri köyünün yeri tam olarak bulunamadı. Zeytindağ'ın Kazıkbağlar mevkisinin 3-3.5 km güneybatısında İnalıtı denilen bir yer vardır. İnalıtı mevkisinin İnegazi köyü olmasının muhtemel olduğu da söylenmektedir. 16. yüzyılda İnegazi'nin toplam geliri 3.210 akçedir.

25- İnkayacık: Güzelhisar'dan Aliğa ilçesine giderken Zerdalılık mevkisinde "İnkaya" denilen bir tepe vardır. Bu tepe içerisinde Roma Dönemi'nden beyaz kayaya oyulmuş bir mağara bulunur. Tepe çevresinde bir çok tuğla ve seramik parçası göze çarpar. Bu tepe ve çevresi 16. yüzyıl Osmanlı devri Güzelhisar kazası köyü İnkayacık'tır. O dönemdeki toplam gelir 528 akçedir.

26- İnlı Köyü: Bugün Yüksekköy'den ilerleyip, Örlemiş'e doğru kuzeye dönersek burada bulunan tepelerin kuzey yamaçlarında bazı inler (*kaya mezarları*) olduğu görülür. Bazılarına göre İnlı köyünün yeri burasıdır. Bu köyün buralarda olamayacağını tahmin etmekteyim. Güzelhisar çayının denize döküldüğü yerin hemen yanında Kalabakhisar dediğimiz bir ören yeri vardır. Buradaki Beriki Tepe'nin 750-800 m. kuzeydoğusunda sarı renkli kayalarla kaplı yüksekçe bir tepe yer almaktadır. Tepenin

zirvesine yakın, çevre halkın "İntaş" dedikleri kaya içerisinde oyulmuş bir mezar odası bulunmaktadır. İnli köyü ve Kayrucak mezarının burada kurulmuş olduğunu tahmin ediyorum. İnli köyü ve mezarının 16. yüzyılda geliri 568 akçedir.

27- Karaca Avunduk Köyü: Bugün Bergama'nın Avunduk isimli bir köyü vardır. Avunduk-Bergama arası 21 km'dir. Avunduk eski Güzelhisar kazasına bağlı bir köy olup, günümüzde İsmaili bucağına 9 kilometrelik bozuk bir asfalt yolla bağlanmaktadır. 16. yüzyılda toplam geliri 1.294 akçedir.

28- Kartal Hacı Köyü: Yuntdağı bucağının 3-3.5 km kuzeydoğusundaki Hacılar köyü, Kartal Hacı köyü olmalıdır. 16. yüzyıl arşivlerinde toplam geliri 6.326 akçe olup, bu miktar diğer köylere göre yüksek sayılır.

29- Kaya Alan Köyü (Kayalan): Aliağa ve Çaltılıdereliler kağıt fabrikası ve Güzelhisar çayını geçtikten sonra doğu kısımda kalan arazilere Kayalan derler. 16. yüzyılda burada Kayaalan isimli bir köy bulunmaktaydı. 3.817 akçelik geliri, tarihi defterlerde kayıtlıdır.

30- Kazlık Köyü: Zeytindağ yol kavşağına gelmeden önce sağda birkaç bağ evi bir benzinlik göze çarpar. Burası İzmir-Bergama yolunda önceki dönemlerde mola yeri idi. Osmanlı zamanında burasının adı Kazlık'tı. Şimdi ise Kazıkbağlar diye bilinmektedir. 16. yüzyılda Güzelhisar kazasına bağlı olup, hasılı 2.098 akçedir.

31- Kızıl Kilise Köyü: Çoraklar köyünün güneybatısında Güzelhisar köyüne doğru *Kızıl ağıl* ya da *Kızıl yatak* denilen koyun ağılları yerinde olmalıdır. Tarihi "*Kızıl Kilise*" köyünü, bundan yirmi, yirmibeş yıl kadar önce bazı kişiler Güzelhisar köyüne kadar gelip aramışlarsa da bulamamışlardır.

Kayıtlarda, bu köye bağlı iki Yörük aşireti de vardır. Bunlardan biri Cemaat-ı Zaviyederan-ı Davud Dede olup, 9 hanenin vergi ödediği görülmektedir. Diğeri ise, Cemaat-ı Araban Buraklu olup, Güzelhisar'ın mücavir alanı içinde olduğu yazılıdır. Aşirette 37 hanenin toplam 1.699 akçe vergi geliri olduğu anlaşılmaktadır. Vergi ödeyenleri dikkate alırsak, kalabalık bir aşiret olduğu tahmin edilebilir.

Bu köyde 6'sı aile 3'ü tek başına 9 vergi mükellefi vardır. Ayrıca köyde oturan 8 kişi de sipahi ve sipahizade olarak defterlerde kayıtlıdır.

32- Kurfallı Köyü: Şimdi Bergama'ya bağlıdır. Aliağa-Bergama yolu üzerindedir. 16. yüzyıl kaynaklarına göre, 3.150 akçe gelir toplamı vardır.

33- Oruç Gazi Köyü: Yeri bulunamadı. 16. yüzyıl ortalarında 3 hane vergi ödeyen olmak üzere toplam vergi geliri 1.658 akçedir.

34- Oyarda Köyü: Bugün Aliağa ilçesinde Organize Sanayi Bölgesi yapılacak (yapıldı) yerin adı Oyarda'dır. Tarihte burada bir köy bulunduğu arşivlerde geçmekteydi. 1530 yılındaki kayıtlarda 34.234 akçelik vergi geliri ile dikkat çekmektedir. Tarımsal arazi olarak zengin olduğu gelir durumundan anlaşılmaktadır.

35- Örlemiş Köyü: Günümüzde Bergama ilçesine bağlıdır. Zeytindağ'ın 5 km güneydoğusundadır. Yakınında perlit madeni bulunmuştur. 1530 tarihli B.O.A defterinde vergi geliri toplamı 784 akçedir.

36- Samrı köy: Tam yeri tespit edilemedi. Şimdiki Samurlu köyü yerinde olabilir. 16. yüzyıl kayıtlarında çift resmi ödeyen 26 hane, bekar olarak (*yarı miktar*) vergi ödeyen 5 hane, sipahizade 2 hane ve toplanan vergi miktarı 2.481 akçe olarak yazılmıştır.

37- Sataşar köyü: Yeri çok araştırıldıysa da bulunamadı. 16. yüzyılda ödediği vergi miktarı 997 akçedir.

38- Temaşalık Korusu: Bugün Maviköşe köyü ile onun önünde denize uzanan yarımada tarihte bir köy olduğu kayıtlarda ve olaylarda belirlidir. 1530 yılında burada vergi hanesi gösterilmemiştir. Ancak 4 hane sipahizade kayıtlıdır.

39- Yayağaç Köyü: Hacıömerli köyünün güneydoğusunda kaybolmuş ve dağılmış köyler vardır. Buraları incelenmeye değer. Yayağaç köyünün, bu köyün civarında olduğu söylenmektedir. Ancak inandırıcı bir tespit yapılamamıştır.

40- Yurd Beği Köyü: Diğer bir adı da Helvacı'dır. İsmaili bucağının tarihteki adı Yurt Beği'dir. Yakın tarihlere kadar, resmi belgelerde ismi Yunt Dağı olarak da geçmekteydi. 17 ve 18. yüzyılda burada asayiş yönünden bir çok olay yaşanmıştı. Tarihi Güzelhisar kazasının bir köyüdür. 16. yüzyılda toplam vergi geliri, 1.465 akçedir.

B) Belgelerde Görülen Diğer Köyler

Bu kırk köyün dışında 17 ve 18. yüzyılda halk hareketleri ticaret sosyal olaylar gibi nedenlerle Güzelhisar kazası ile ilgili olarak Balabanlı, Çalbahçe, Dereköy, Kapukaya, Kilise ve Kırk kilise, Kolanlar, Miratlar, Öküz Kariyesi, Özlüce, Seklik, Tavukçukuru, Tekeköy gibi köylerin adı geçmektedir. Bunların idari bakımdan kaza sınırları içinde olup olmadıkları çok açık değildir.

C) 19. Yüzyıl Güzelhisar Kazası Köyleri

B.O.A Maliye Nezareti 1844-1845 tarihli Osmanlı Temettü'at Defterleri'nde Saruhan Sancağı, Güzelhisar kazasına bağlı köylerden defteri bulunan köyler Aliağa Çiftliği, Bozköy, Cevaplı, Eğrigöl, Karışlı, Kilise köyü, Koruklu, Koyuneli ve Şakran'dır (*Şıkran*).

Bozköy, arşivlerin 2021 sıra no'da kayıtlıdır. Cevaplı, Bergama köyü olup Bozköy ve Çalbahçe'nin doğusundadır. B.O.A temettü'at 2040 sıra no'da defteri vardır. Eğrigöl hem 1530 hem de 1844 tarihli sayımlarda geçmektedir. Karışlı ise Yüksekköy'ün kuzeyi ile Atçılar köyünün 1 km kadar batısındadır. Atçılar, yörük yerleşimidir. Karışlı köyü yok olan köylerden olup, bugün Atçılar'a yakın sadece harabeleri görülen 18. yüzyıl Osmanlı köyüdür. Kilise köyü ise bugün Bergama'ya bağlı olan Zeytindağ kasabasıdır. B.O.A temettü'at defterlerinde yetiştirdiği ürünleri ve alınacak resimler hane sırasına göre yazılmıştır. Karışlı civarında Roma-Bizans dönemine ait yerleşim izleri bulunmaktadır. Koruklu köyünün gerçek yeri bulunamamıştır. Bu 19. yüzyıl Güzelhisar köyü Koruköy'ün yerinde olmalıdır. Koruköy İsmaili bucağının 10 km güneyinde, Köseler'in 7 km kadar doğusunda yer alır. Koyuneli ise bugün Bergama'ya bağlı Yunt Dağı içinde sulak bir köydür. Zeytindağ'ın doğusundadır. Koyuneli ve Tavukçukuru köyelerine yakın perlit madeni rezervlerine rastlanmıştır. Şakran-Eğriler köyü adı altında önceki bölümde anlatılmıştı.

Belgelerde rastlanan Aliağa Çiftliği ise bugün İzmir'in sanayi merkezi olan ilçesi Aliağa'dır. Gediz Irmağı Menemen yakınlarından geçip, Bakırçay ise Bergama civarından akıp, yöre topraklarını canlandırmaktadır. Kocaçay diğer adıyla Güzelhisar Çayı ise eski Myrina kentine ve günümüz Aliağa'sının sanayi kuruluşlarına su verir ve ilçemizin hayat damarıdır.

XXIII. Geçmişten Yakın Günlere Doğru Aliağa'ya Bakış

Aliağa, İsa'dan 1.000 yıl kadar önce kurulan Kyme ve Myrina gibi Aiolya'nın eski kentleri arasında kendine yer bulmuş Cumhuriyet dönemi ilçesidir. Şu anda bu topraklarda gelişen ilçe, çok yeni dönemde kurulmuşsa da kültürdeki ilk hızını bu antik kentlerden almış olmalıdır. İlçe çevresinde yıldız gibi serpiştirilen sanayi kuruluşlarına bakıp, yine ilçe içindeki sosyal faaliyetleri izlediğimizde, coşkun düzeyli ve kararlı olarak ileriye doğru gitmekte olduğunu görebiliriz. Bu nedenle şu andaki Aliağa'nın başlangıç kıvılcımını, Troia'da yüksek atlayan Myrina ile yine bir Amazon ecesi olan Kyme'den aldığını kabul etmek gerekir. Aliağa ve civarının önceki yaşamına doğru gidebildiğinizi hayal ederseniz, Hititler çağında Arzava'lı³⁵³ sivri külahlı, kısa gömleklili, mızraklı süvarilerin, deri kalkanlı piyadelerin ayak seslerini duyar, İsa'dan önce VI. yüzyılda Lidyalı saçsız tüccarların katırlarına yükledikleri parfüm şişelerini Kymeli kadınların kullanımına sunmak için ağır ağır yanibaşınızdaki geçtiklerini görür gibi olursunuz. Sardes'i ve Fokai'yi tahrip eden Perslerin, Greynion'da kurdukları garnizondan Pythicos'dan Larissa'ya kadar şimdiki Aliağa çevresini nasıl denetlediklerine tanık olursunuz. Roma İmparatorluğu'nun, Asya eyaleti valisi Manius Aquillus'un Bergama'dan Ephesos'a kadar uzattığı yolda Kymeli gençlerle elele Efes'e doğru yürüebilirsiniz. Bizans çağında, İsa'dan sonraki 9 ve 10. yüzyıllarda bölgedeki çiftliklerin en nefis ürünlerini tadabilir onları bu topraklarda yaşayan insanlarla birlikte ambarlara taşıyabilirsiniz. Onbirinci yüzyılda Çaka Bey'in askerleri sahillerimizden geçerken onlara selam bile verebilirsiniz.

Türkler Ege Denizi Kıyılarında

14. yüzyılın ilk çeyreğinde Manisa Türkler tarafından alındıktan sonra, Saruhan Bey topraklarını batıya doğru genişletmek istemişti. Muradiye üze-

³⁵³ S. Lloyd, Türkiye'nin Tarihi, (Batı Anadolu'da Bakırçay-Çanakkale taraflarını da kapsayan, İlk Çağ bölge devleti).

rinden Yunt Dağı topraklarına geçmişti. Şu anda küçük bir köy olan Güzelhisar o tarihte Bizans Devleti'nin biraz kalabalıkça bir köyü idi. Doğudan gelen Saruhan Beyliği'nin Türk kumandanı Karadere'yi geçip Güzelhisar topraklarına girmişti. Ortaçağ'ı, beylikler ve Osmanlı'yı en iyi şekilde anlatan ünlü tarihçimiz; *"Lidya'nın batısına, Ege Denizinin sahillerine doğru ilerleyen Saruhan Bey 1313'de Spil Manisası denilen şimdiki Manisa'yı zaptetmiş ve sahile kadar hudutlarını dayamıştı. Bu kuruluş devri sırasında denizciliği ele alarak donanma yapıp korsanlığa başlamıştı"* der.³⁵⁴

Aliağa'nın bulunduğu topraklar da 1313 yılından itibaren Saruhan Beyliği'nin eline geçmişti. Aliağa bu beyliğe bağlı bir askeri görevli tarafından Güzelhisar topraklarının içerisinde yönetilmişti.

Diğer bir kaynak da Türklerin önce Demirci yöresini aldıklarını Alaşehir, Sard ve Manisa'yı sıkıştırdıklarını, 1302'de Mihail Paleolog'u yenerek Manisa'ya kaçmaya mecbur ettiklerini yazar. Eser Amerikalı tarihçi Herbert Adams Gibbons'un *"Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu"* adlı eserine dayanarak *"Türklerin kısa zamanda Manisa'dan adalara kadar olan yerleri zaptettiklerini"* belirtmektedir.³⁵⁵

Manisa'nın geçmişi ile bizlere geniş bilgi veren diğer bir eserde de *"kısa zaman içinde Saruhan Beyliği'nin topraklarını Alaşehir'in batısından Ege Denzine kadar uzattığını"* yazmaktadır.³⁵⁶

1530 yılında düzenlenen yazım cetvellerinde Güzelhisar kazasına bağlı üç çiftlik görülmektedir. Muhasebe defterinde kaydı geçen bu çiftliklerden biri büyük olasılıkla Ali Ağa Çiftliği'dir.³⁵⁷ O tarihlerde diğer çiftliklerin isimleri tam olarak bilinmese de onlar da Paşa Çiftliği ve Arap Çiftliği olmalıdır. Ali Ağa Çiftliği topraklarının II. Murad döneminde askeri bir yetkiye *"kılıç yeri"* olarak verilmiş olması muhtemeldir. Burada daha öncelere uzanan bir yerleşim birimi olması mümkün görünmemektedir. Çünkü daha önceki dönem bölgede Osmanlı'nın en çalkantılı devridir. 1530 tarihli kayıtlarda bahsedilen üç çiftlikten biri bu tarihlerden yaklaşık yüzyıl önce yani 1430-1435 tarihlerinde bölgedeki askeri bir komutanın şahsına *(bu sipahi olabilir)* bu topraklardan yararlanması için çiftlik olarak verilmiş olmalıdır. Bunlardan biri niçin *"Ali Ağa Çiftliği"* olmasın? Bu kişinin, bu çiftlik topraklarını *"miri"* toprak statüsü dışında, ortakçıları eliyle işletmesi de o dönem geleneklerine ters düşmemektedir.³⁵⁸

³⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, C.I: s:74.

³⁵⁵ Çağatay Uluçay, İ. Gökçen, Osmanlı İmp. Kuruluşu. Ragıp Hulusi tercümesi. Manisa Tarihi.

³⁵⁶ Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa kazası, s.1.

³⁵⁷ B.O.A 166 M. Def. s.348-349 - s.40.

³⁵⁸ İslam Ansiklopedisi, C.III, s.394, Hassa Çiftlikleri ve Askeri vazifelere bağlı çiftlik.

Bu nedenle Muhasebe-i Liva-i Saruhan, Kaza-i Güzelhisar bölümünde geçen çiftliklerden birinin çevreyi tanıyan ve konuyu bilen kişilerce de Ali Ağa Çiftliği olabileceğinin altının çizilmesi çok doğaldır.

A. 19. Yüzyıl ve Sonrası Aliağa

1844 yılında, Aliağa Çiftliği Karyesi'nin, Aydın Vilayeti Saruhan Sancağı ve Güzelhisar kazasına bağlı bir köy olduğu yazılı belgelerde görülmektedir.³⁵⁹ Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak ismi geçen bu köyü mercek altına yatıralım:

1839 yılı Kasım ayında Mustafa Reşid Paşa hazırladığı ünlü fermanı Gülhane Parkı'nda okumuştur. Tüm ülkede "Tanzimat" ilan edilmişti. Bu dönem 1856 yılında hazırlanan Islahat Fermanı'nın ilanına kadar sürmüştü. Tanzimat'ın dört önemli amacını içeriğinden öğrenebilmekteyiz. Bunlar; güvenlik, maliye ve vergi usullerinin düzeni, askerlikte yenilik diğeri de batı tarzı eğitim metotlarının getirilmesi.³⁶⁰

Bu fermanın Kazançlar ve Vergiler kısmı daha açık şöyle ifade edilmişti. Genel olarak devlet maliyesinde bu arada özellikle vergilerin salınıp toplanma yollarında yeni düzenlemelere gitmek istenmişti. En kısa zamanda iltizam usulü de kaldırılmıştı. Vergi toplama işleri muhassıl denilen görevlilere verilmişti. Ancak muhassıl basit birer vergi tahsildarı değildi. Bunları Tanzimat'ı mali açıdan uygulamakla görevli, çok önemli vazifeler üstlenmiş maliyeciler saymak gerekir. Muhassıllar atandıkları bölgede vergi olanaklarını araştırıp mevcut vergi miktarlarını yeniden belirleyebileceklerdi. Aynen tahsil olunan yükümlülükleri bir değer üzerinden nakite çevirmek de bunların göreviydi.³⁶¹

Muhassıllar göreve başlayınca tımar ve dirlik sistemi, mukataa, ikta, iltizam usulü gibi mali kurum ve terimler de tamamıyla tarihe karışmıştı.

Mustafa Reşit Paşa ve onun kadrosunda çalışan yenilikçi bürokratların asıl hedefi vergileri basitleştirmek, yer, sınıf ve kişi farkı gözetmeksizin herkesten eşit şekilde alınmasını sağlamaktı. Devlet gelirini artırmak için ülke çapında kadastro çalışmaları nüfus ve gelir sayımı, bununla ilgili yazımlar başlamıştı.³⁶²

Osmanlı'da kuruluştan 19. yüzyıl ortalarına dek uygulanan vergileri açıklamıştık. Şimdi Aliağa Çiftliği ile ilgili kazanç defterinde adı geçen vergilere kısaca bakalım.

³⁵⁹ Temettü'at: 2028 (18-6/2).

³⁶⁰ Alan Parmer, Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl-Bir çöküşün yeni tarihi, s.171.

³⁶¹ Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim dönemi. Alan yay. Mayıs 1986, s.282.

³⁶² Prof. Dr. Fikret Adanır, Geçmişten Günümüze Foça, 19. yy. Ortalarında Foça Kasabasında Kazanç ve Vergi, s.5.

Cizye: Gayrı Müslimlerden alınan bir vergiydi. İnsan başına hesap edilirdi. Osmanlılar bu sebeple “Baş vergisi” ya da “kelle vergisi” adını vermişti. Çocuklar, kadınlar, fakirler, sakatlar, rahipler hakan fermanı ile bir hizmet karşılığı muaf tutulmuştu. Bunların dışında her gayrı Müslim kazancına göre yıllık kişisel bir vergi ödemekle yükümlüydü. Bu bir nevi asayiş vergisi gibi düşünülmüştü. Tanzimat’la kaldırılmıştır.³⁶³

Uşr (Öşür-Aşar) Vergisi: (Zirai ürün ve hariç vergisi)

Türk hukuk tarihinde iki çeşit öşür vergisi vardır. Birincisi şer’i vergiler arasında gösterilen “öşür”dür. Bu zekatın bir çeşididir. Zirai ürünlerden alınan zekata denir. Fıkıh kitaplarında “öşür” veya “zekat-ül hariç” başlıkları ile gösterilmişti. Öşür ile ilgili hükümler öşür arazilerinde tatbik edilmişti. İkincisi ise içeriğine göre haraci arazi olan mir’i araziden alınan vergidir. Zekat olarak alınan birinciden farklı olarak bunun oranı ismine ters bir şekilde 1/9, 1/8 hatta ½ olarak da uygulanmıştı. Zekatın bir çeşidi olan öşürle bu verginin arasında yalnız isim benzerliği vardı.

Resm-i Ağnam: İslam devletlerinde görülen şer’i hükümler Osmanlı Devleti’nde de geçerlidir. Özellikle devlet arazisinde beslenen koyun ve keçilerden alınan resm-i ağnam adet-i ağnam veya yalnız “ağnam resmi” de denen verginin esasını şer’i vergilerden olan sevaim zekatı teşkil etmekteydi. Yani koyun ve keçiler sayılır, kırkta birinin parası şeyhülislam fetvalarına göre padişahın vergi toplayan memuruna verilirdi.³⁶⁴

Tanzimat’la birlikte öşür alınması sürdürülmüştü. Hayvanlardan alınan adet-i ağnamıyeye bir düzen getirilmişti. Kendi arazisi olmayan, çiftçilikle uğraşmayan fakat ticaret, çobanlık ya da ırgatlıkla geçinenlerden temettü esasına göre vergi konmuştu. 1844 yılında yazımı yapılan bu verginin adı ihtisap resmidir. Bu 1868 yılında yeni düzenlemeyle kazancın yüzde 30’u oranında düzenlenmişti. Daha sonraki yıllarda miktarı artırılan bu verginin esası “kazanç” edinmeye dayanmaktaydı. Defterde temettü’at biçiminde yazılmıştır.

Osmanlı Devleti Tanzimat’ın ilkelerinde gösterilen vergide eşitlik ve adalet kaidelerini benimsediğinden ülke çapında “emlak ve arazi, hayvan ve kazanç sayımı” yapmaya başlamıştı. Bu sayımları muhassıllar ve onların yardımcıları yürütmüştü. Ancak mahalli olarak kendilerine imam, muhtar ve diğer ileri gelenlerden bir takım kişiler komisyon biçiminde yardım etmişti. Güzelhisar kazası merkez ve köylerinde muhassıllar tarafından sayım yapıp defterlere işlendi.

³⁶³ Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, C. 9 s.89.

³⁶⁴ Doç. Dr. Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Taklilleri, (İst. 1980)

1844-45 yılında yapılan bu sayımlardan biri de, 2028 sayılı Aliağa Çiftliği'ne ait Temettü'at Defteri'dir. O yıllarda Aliağa'da oturan halkın tarlası, bağı, bahçesi, sağmal ineğinden merkebine kadar hayvanlarını, her türlü servet ve gelir kaynağını, onların gerçek ödeme gücünü en sağlıklı bir şekilde tespit etmişlerdi.

Kazançlar komisyonca tahmini olarak gösterilmişti. Deftere göre meslek çeşitleri tarımı yapılan ürünler ve bunlardan alınan öşür ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alınmıştı. Bu sayede 19. yüzyılın ilk yarısında Aliağa Çiftliği halkının sosyo ekonomik yapısı gerçeğe çok yakın olarak ortaya konulmuştur. Bu inceleme ilçemizin toplumsal tarihi açısından ilginç sonuçlar vermektedir.

İlerideki sahafelerde bölüm bölüm açıklayacağımız bu araştırma 1844 tarihli *"Saruhan Sancağı Dahilinde Kain Güzelhisar-ı Menemen kazası Tevabiatından Aliağa Çiftliği Karyesi'nde Sakin Ahali Reaya'nın Emlak Defteridir"* başlığını taşıyan arşiv belgesine dayanmaktadır.

Bu deftere göre: Aliağa Çiftliği'nde 62 hane olup, vergi mükellefi sayısı 152 kişiydi. Bunların bir kısmı ortakçıydı. Diğer hane reislerinin evinde oturup hizmetkar olanlar da bulunmaktaydı. Toprak sahiplerinden en varlıklı üç kişi Aliağa Çiftliği dışında oturmaktaydı. Bunlardan Hacı Mehmet Ağa, İzmir İkiçeşmelik'te, ortağı Güzelhisarlı Hasan Ağa Bergama kazası Bölcek köyünde ikamet etmekteydi. Baltacı Manolaki de İzmir'de Hıristiyanların oturduğu bir mahallede yaşamaktaydı. Çiftlik işçileri ise, çoğunlukla çevre köy, kasaba ve kazalardan gelmişlerdi. Çiftlik binalarında topluca yatıp kalkma düzeninde bir yaşam biçimi seçmişlerdi. Bazı mükelleflerin vergilerini yakın kazalarda ödediği görülmüştü. Bu nedenlerle Aliağa Çiftliği'nde sürekli oturan nüfus 240-300 kişi arasında olmalıydı. Vergi mükelleflerinin on üçü Müslüman, 139 kişisi de Hıristiyan Osmanlı vatandaşıydı. Aliağa'da o tarihte kaç kadın, kaç erkek olduğu gösterilmemişse de yarı yarıya olduğunu tahmin edilebilir. Bu sebeple Aliağa Çiftliği'nde yaşayan kadın sayısı 120 ile 150 kişi arasında olmalıdır. Tanzimat'ın getirdiği düzenlemeler ve ticaretin 16. yüzyıldan itibaren deniz kıyılarında gelişmesi nedeniyle Ege Adalarından bu kıyıya doğru bir nüfus akını olduğu sanılmaktadır.

Komşu köy olan Şakran'da da 52 hane ve 65 vergi mükellefi vardı. Ancak hiç Hıristiyan yoktu. Tüm nüfus Müslümandı. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve asrın sonlarına doğru, Ege Adalarından Batı Anadolu sahil kasaba ve köylerine önceki yüzyıllardan biraz daha kesif ve önemli bir iç göç yaşanmıştı. Tuncer Baykara, Urla civarı üzerine yaptığı araştırma ve çalışmalarda bu durumun gerçek olduğunu doğrulamıştı.

O zamanki Aliağa'da 31 kişi kendi hesabına çiftçilik yaparken 15 kişi de ortakçılık ile geçinmekte idi. Ayrıca 8 kişi yalnız topraklarının emlakıyla

geçinmektedir. Mesleklere tekrar döneceğiz. Şimdi köyün gelir durumunu ele alalım.

Aliağa Çiftliği kazanç-Vergi durumu (1844 yılı) Cetvel. 1

Konu		Geçen yılın Vergisi (Krş)	Aşar Rüşum	Adedi Ağnamiye	Temettüat (Krş)
1. Hane Sayısı	62	24.67	214.04	17.87	2725
2. Vergi ödeyen yükümlü	137	106.20	96.86	8.08	1233
3. Defterde adı geçen yükml.	152	95.72	87.30	7.28	1111
4. Yıllık Toplam		14550	13271	1108	168966

Cetvel.1’de hane başına kazanç ve haneye düşen vergi gösterilmiştir. 1844 senesinde Aliağa Çiftliği’nde 62 hane yaşamaktaydı. Diğer vergi mükelleflerinin kimisi Aliağa’da oturmamakta, komşu yerleşim birimlerinden çalışmak üzere buraya gelmişlerdi. Çiftlik sahiplerinin İzmir ve Bergama gibi şehirlerde yaşamakta olduğu adı geçen defterde gösterilmişti. Çevre kasaba ve köyler nüfusuna kayıtlı olup, iş zamanı gelip çiftlik işleri ile uğraşan çiftçi ve diğer çalışanların bir ikisi dışında gelir vergi miktarları bahsi geçen deftere işlenmişti. Çobanlar ise ya koyun ağıllarında veya sürü sahibinin hanesinde sakin olarak kayıt edilmişti. Çobanların çoğu bugünkü Türkiye toprakları dışından buralara gelmişti. Diğer bir grup vergi yükümlüsü de çevre kasabalarda mukim olup, arazisini Aliağa Çiftliği’nde oturan bir ortakçıya vermek koşuluyla işletmekte olanlardı. Yukarıda gösterilen cetvelde hane başına gelir 2725 krş’tur. Bu rakam, komşu köy Şakran halkının hane başına düşen gelirinden fazladır. (Bkz. BOA Temettü’at Defteri No: 1994) Yine Prof. Dr. Fikret Adanır’ın Foça kasabası ile ilgili yaptığı araştırmayla karşılaştıracak olursak, Foça kasabasında yaşayan halkın, hane başına düşen gelirinden fazla olduğu görülmektedir. Şayet cetveli vergi ödeyenlerin sayısına göre düşünüp bir değerlendirmede bulunursak; Foça kasabası Bad-ı Asiyab Mahallesi’nde hane başına 1.188 krş temettü’at olduğuna göre, Aliağa’da ikinci sırada vergi ödeyenlerin bareminin Foça kasabasının bahsi geçen mahalle sakinlerinin ödeyeceği rakama yakın durumda olduğu sonucuna varılabilir.³⁶⁵ Aliağa’da Şakran köyüne göre gelirin fazla oluşu; büyük çiftlik ve çiftlik sahiplerinin bulunmasına, Güzelhisar Çayı’nın getirdiği çok verimli alüvyonlu topraklarda ziraat yapılmasına ve civarda çok miktarda koyun beslenmesine bağlı olmalıdır. Aliağa’da Şak-

³⁶⁵ Bkz. Geçmişten Günümüze Foça, s:7.

ran köyündekinin üç katından fazla koyun beslenmekte olduğu unutulmalıdır. Yine 1844 deki arşiv belgesine göre, Aliğa'da 35 kişi aşar resmi, 15 kişi de "adet-i ağnam" resmi ödemişti.

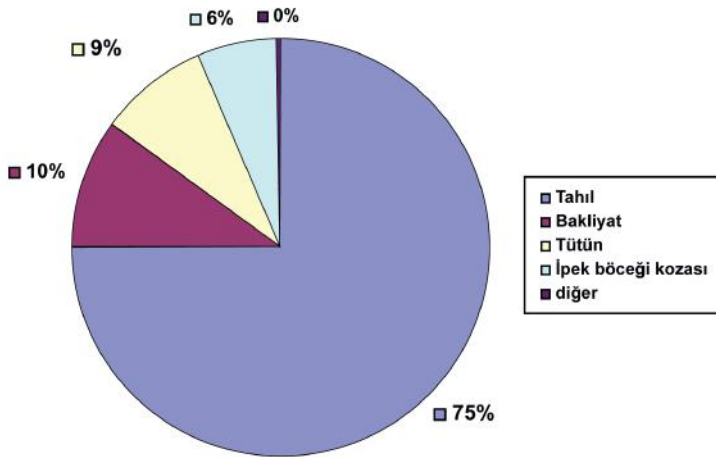
Gerçek vergi ödeyenlere göre bir düzenleme yapacak olursak şöyle bir değerlendirmeye karşılaşılar:

Cetvel. 2

Ödeyen hane miktarı	Aşar Resmi (Krş)	Adet-i Ağnam Resmi (Krş)	Hane başına isabet eden vergi (Krş)
35	13271	-	379.17
15	-	1108	73.86

Arşiv belgesinde 35 mükellefin aşar resmi ödediğini, 15 kişinin adet-i ağnam resmi verdiği tespit edilmektedir. Cetvel 2'de vergi ödeyen kişi başına ortalama ne kadar aşar rüsumatı ve ağnamiye vermesi gerektiği görülebilmektedir.³⁶⁶ Cetvel 1, tekrar incelenecek olursa, belgede ismi geçen 152 kişiden 15'inin hiç temettü'atı olmadığı anlaşılmaktadır. Bunlar ortakçı olup bir kısmının temettü'atı ortağının hanesinde gösterilmiştir. Bir kısmı da oturduğu kasabada vergi ödediğinden kazanç da kazanın merkezi veya köy "emlak defterinde" belirtilmişti. Örnek olarak, belgede 91 sıra no da vergi yükümlüsü olarak gösterilen bekar Atanaş isimli Hıristiyan Osmanlı vatandaşının temettü'atı Foça'da kaydedilmişti.

Grafik 1: Aliğa'da Aşar Vergisini Gösterir Bileşim

³⁶⁶ B.O.A TMT. 2028.

Aiolya'nın başkenti Kyme'nin kalıntılarına yakın bir mahalde bulunan Aliağa Çiftliği karyesinde ekonomik hayatı idame ettiren sürecin ne olduğu sorusunun yanıtı tarım hayatıdır. O günün şartlarında her Osmanlı köyünde olduğu gibi başlıca uğraş alanı, ziraat veya hayvancılıktı. Belgemize dikkatle bakılırsa bu yıllarda tarımın hangi dallarında üretim yapıldığı aşar (*öşür*) vergisini oluşturan ürünlerin dağılım ve bileşiminden çıkarılabilir. Toprak ürünlerinde tahıllar birinci sırayı işgal etmekte olup, tüm üretimin yüzde 75'ini teşkil ediyordu. Bakliyat üretimi yüzde 10'a yakındı ve sıralamada ikinci dilimde yer almıştı. Şakran köyünde hiç görülmeyen tütün üretimi Aliağa'da yapılmaktaydı. Bakliyalardan sonra yüzde 8.78 üretimle tütün tarımı üçüncü sıraya yerleşmiştir. Ayrıca Aliağa'da ipekböceği kozası üretimi mevcut olup, işlendiğine dair bir bilgiye rastlanamamıştır. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Güzelhisar kazasında çok ekildiği belirtilen semsem (*susam*) yalnız bir aile tarafından üretilmekteydi.³⁶⁷ Tabi ki bu yeterli değildi. Yine kavun-karpuz gibi ürünlerin aşarı mı yok, veya hiç ekilmiyor mu belli değildir. Bu nedenle literatürde gördüğümüz Güzelhisar kazası kavunları, Aliağa Çiftliği emlak defterinde görülmemektedir. Üzüm Foça kasabasında aynı yıllarda birinci sıradadır. Şakran'da üzüm-zeytin üretiminin ilk sırada olduğu söylenebilir. Fakat Aliağa'da bu yıllarda zeytinden aşar alınmamıştır. Çünkü zeytin üretimi yeterli derecede değildir.

1620 yılında İstanbul Sarayı Ege bölgesindeki birçok kadı ve sancak beyine resmi yazı yazarak siyah ve kırmızı kuru üzüm istemişti. Bu yazının bir nüshası da Güzelhisar kazası kadısına gelmişti. Bu yöreden başkent sarayının kileri için üzüm gönderilmesi talimatı verilmişti.³⁶⁸ Halbuki temettü'at defterimizde Aliağa'da üzüm yetiştiğine dair bilgi görülmemektedir. Yalnız, bir hane reisinin bölümünde 3 çuval üzüm ürettiği kaydedilmişti. Ya gerçekten üzüm yok denecek kadar azdı veya ahalinin ekseriyeti Ortodoks kilisesine mensup vatandaşlar olduğu için gösterilmemişti. Halbuki üzümden şarap yapıldığında vergi alınmamaktaydı.³⁶⁹ Grafik 1'den anlaşıldığı gibi Aliağa'da tarımda tahıl üretimi birinci sıradaydı. Şimdi tarımsal üretimin miktarlarını ayrı ayrı inceleyelim.

³⁶⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.9, s.82.

³⁶⁸ Ç. Uluçay, Onyedinci yy.'da Manisa'da Ziraat Ticaret ve Esnaf Teşkilatı.

³⁶⁹ Ç. Uluçay, Age.

Cetvel. 3

Tahıllar	Buğday 1897 ayar (21764 kg)	Arpa 985 ayar	Darı 2 ayar	
Bakliyat	Bakla 188 ayar	Burçak 127.5 ayar	Nohut 42 ayar	
Sınai Ürünler	Duhan 81 kese	Koza 57.5 kese	Susam 10 ayar	Üzüm 3 kese

Açıklamaların ışığında Aliğa'daki vergi mükellefleri, mesleklerine göre gruplandırılacak olursa çiftçilerin çoğunlukta olduğu görülür. İki tane önemli çiftlik olduğu için burada çalışan maraba, bekçi ve özel görevliler bir hayli fazlaydı. Bahçevanları da bu sınıfa dahil edersek tarımla uğraşanlar yüzde 63 dilimini aşmaktaydı. İkinci grup hizmetkar, ırgat taifesi gibi emeği ile geçinenlerdir ki sayıları oldukça yüksekti. Sırasıyla çoban, esnaf, tacir ve diğerleri gelmekteydi. Doktor, fırıncı, öğretmen, imam, kasap, manav gibi meslekler o günkü Aliğa'da yoktu. O yılların Aliğa'sında çobanlık önemli bir meslekti.

Cetvel. 4 Aliğa'da Hane Reislerinin Mesleği

Çiftçi	31	Ortakçı Çiftçi	15	Maraba	32
Çiftlik Shibi	3	Redif Subay	1	Emlakiye	8
Bahçivan	2	Çiftlik Kahyası	3	Çiftlik Bekçisi	1
Irgat	10	Hizmetkar	12	Garson	1
Çoban	13	Değirmenci	4	Bakkal	3
Müskiratçı	3	Terzi	1	Helvacı	1
Duhancı	4	Tacir	2	Papaz	1
Alil-vücut	1	-	-	-	-

Geleneksel tarımın temeli olan emek birimi köylü ailesiydi. Köyde aile dediğimizde koca, kadın, çocuklar ve çoğunlukla evlenmiş oğullar ve torunlar akla gelirdi. Koca, aile ekonomisi işletmesinin son söz sahibiydi ve örgütleyicisiydi. Ekonomik örgüte hakimdi. Devlet vergi mükellefi olarak onu tanımaktaydı.³⁷⁰

Bu sebeple meslekler bölümünde 1844'lerin Aliğa'sında sadece hane reisleri baz olarak alınmıştır. Buradan toplumumuzda bugün bile hiç olmazsa kır sektöründe ataerkil aile tipinin neden hakim aile tipi olduğunu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, kocası ölen kadının erkek evladı yoksa elinden tarla arazisini alır ve başka köylüye aktarırdı. Eğer dul kadın oğulları çalış-

³⁷⁰ Halil İnalıcık, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, s.2-3.

ma çağına gelinceye kadar ırgatla idare edebilirse, onu bive (dul) adıyla işletmenin sahibi olarak tanıyabilirdi. Bütün Osmanlı tahrirlerinde, yani vergi kaynaklarını belirleyen defterlerde, vergi-nüfus sayımı, hane, yani aileyi temsil eden kocanın adıyla tespit edilirdi. İnsanoğlu tarih öncesi çağlarda hayvanları evcilleştirmiş, emek ve ekonomik güçlerinden yararlanmış, atı, kısırağı, deveyi taşımada kullanmış, öküzden tarla işletmekte yararlanmıştı. İnek, koyun, keçi gibi hayvanların sütünden, derisinden, yün ve kılından yararlanarak hem kendi beslenmesine hem de yurt ekonomisine katkıda bulunmuştu. Ananevi tarım ekonomisinin esas üretim vasıtası, bir çift öküz ile çekilen sabandı. Bir çift öküzü olan aile, bir işletme ünitesi oluştururdu.

Cetvel. 5 Aliğa'da 1844'de Beslenen Hayvanlar Çizelgesi

Davarlar	Kendi Mülkiyetinde		İcara Verilen			İcara verilen sağmallığı belirtilmeyen koyun	Toplam
	Sağılan Koyun	Erkek ve Yoz Koyun	Sağılan Koyun	Erkek ve Yoz Koyun			
	603	504	580	520		800	3007
Sığır	Öküz	Sağılan İnek	İnek Danası	Erkek Tosun	Erkek Dana	Yoz İnek	Toplam
	110	15	7	12	11	4	159
Su Sığırtı	Manda	Sağılan Camus	Camus Danası	Erkek Mlak	—	—	Toplam
	23	3	2	3			31
Tek Tırn. Çift Hayv.	Kısarak		Sagır Kısarak	Erkek Tay	Beygir		Toplam
	80		18	27	21		146
Tek Tırn. Yük Hayv.	Merkep	Sıpa	Katır Sıpası	Katır		Toplam	
	42	14	1	—		57	

Osmanlı Devleti'nde çiftlik denildiğinde bir çift öküzün işleyebileceği alan akla gelir ki, Aliğa'da hayvanların cinslerini ve sayılarını belirlemek için arşiv belgesi sonuçlarına bakalım.

Yukarıdaki cetveldeki rakamlara bakacak olursak koyun sayısı, tüm hayvanların yüzde 88.5'ini meydana getirmekteydi. Tek tırnaklı hayvanlar yüzde 6 olarak ikinci sırada yer almıştı. Sığırlar ise yüzde 5.5 oranındaydı. Şakran köyünde Aliğa'dan sığır sayısı biraz fazla, tek tırnaklı hayvan

sayısı daha azdı. Koyunlara gelince Aliğa Çiftliği'ndeki hayvanlar komşu köyün koyunlarının 14 kat fazlası civarındaydı. Şu halde Aliğa'daki koyun sayısı ihtiyaçtan fazla idi. Hasan Reşit Tankut'a göre Osmanlı döneminde Anadolu'da böyle ihtiyaçtan fazla koyun yetiştirilmekteydi. Kazanın ve sancağın ihtiyacı için deri ve yün buradan da gitmekteydi. Yünlerden halı, kilim, çuval dokunmaktaydı. Yörenin uygun meralarında daha çok Osmanlı-Rum vatandaşları tarafından koyun üretildiği tespit edilmiştir.

Bergama-İzmir yolunda bu tarihlerde bir posta soygun olayı yaşanmıştı. Anlatılanlara göre posta veya kervanı eşkıyalar basar, emniyet güçlerinin korkusuyla kaçmaya çalışırlar. Zaptiye soyguncuları sıkıştırınca çalınan altınlar bir çalı dibine gömülür Bu olayı tepelerden seyreden bir çoban altınları oradan alıp, başka bir yere saklar. Aradan birkaç gün geçince eşkıyalar geri döner. Parayı bulamayınca çobanı sorguya çekip, feci şekilde döverler. Çoban kendi sakladığı altınların yerini onca dayağa, köteğe rağmen söylemez. Daha sonra bu altınları yavaş yavaş çıkarıp harcar ve varlıklı bir kişi haline gelir. Bu hikaye Aliğa-Güzelhisar halkı tarafından halen anlatılmaktadır.

Yurdumuzdaki büyükbaş hayvanlardan biri de devedir. Defterin yazımının yapıldığı yıllarda deve önemli bir nakil vasıtasıydı. İçerlerden sahildeki limanlara devamlı yük taşırdı, savaş zamanında ordu için en gerekli hayvanlardan biriydi. Aliğa Tuzlası'nın tuzlarını Anadolu içlerine sancak ve kazalara taşıyan, bu anlamlı bakışlı hayvanlardı. Ordunun ağırlık ve gereçleri, başkent halkının tahıl ve meyve ihtiyacı bu develerle nakledilmekteydi. 1670 yılına ait bir belgede Saruhan Sancağı kazalarından ordu ihtiyacı için deve isteniyordu.³⁷¹ Aliğa Çiftliği'nin bağlı olduğu Güzelhisar kazasına 16 baş deve gönderilmesi için talimat yazılmıştı. Bu araştırmada Aliğa'daki vergi yükümlülerinin deve beslediklerine dair bir kayıt bulunmamıştır.

Aliğa Çiftliği'nde oturan hane reisi durumunda olan kişiler Rum-Ortodoks kilisesine bağlı Osmanlı vatandaşlarıydı. Müslümanlar, hane reisi durumunda değildi. Genellikle çevre kaza ve köylerde ikamet etmekteydiler. Bunlardan ikisi çiftlik sahibiydi. Hacı Mehmet Ağa İzmir'de, Güzelhisarlı Hasan Ağa Bergama Bölcek'te oturmaktaydı. Diğer Müslüman vatandaşlar Baltacı Manolaki'nin çiftliğinde ortakçı, bekçi veya çiftlik işçisi (*maraba*) durumundaydı. Temettü defterinde dört kişinin Güzelhisar kazasından diye adı geçmektedir. Bunlardan birincisi toprak ve çiftlik sahibi Güzelhisarlı Hasan Ağa olup Himmetoğulları'ndandı (*Kalabaklıoğulları*). İkinci bir Hasan daha varsa da bu Hasan'ın yukarıda bahsedilen Hasan

³⁷¹ Çağatay Uluçay, 17. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı-1942.

Ağa ile bir ilişkisi yoktu. Baltacı'nın çiftliğinde toprakta ziraat yapardı. Defterde 133 sıra no'da kayıtlı olan ve Baltacı'nın ortakçısı durumunda gösterilen Güzelhisarlı Vezir oğlu Hasan diye ismi geçmekteydi. Şu andaki köy Güzelhisar'dan bir akrabası olup olmadığı tespit edilememiştir. 132 nolu Güzelhisarlı ise Bekçi Mustafa'dır. Baltacı'nın ortakçısı olarak defterde ismi görülse de günümüzde anlatılanlara göre "Yasakçı Mustafa" adı ile anılmakta olup, Baltacı'nın çiftliğinde özel koruma görevlisi olarak çalışmıştı. Bugün Güzelhisar'da sakin Mustafa Uyar'ın anne tarafından büyük dedesiydi. Bu kişiden diğer bölümlerde tekrar bahsedilecektir. Dördüncü Güzelhisarlı ise 20. sıra no da kayıtlı Güzelhisar ahalisinden Helvacıköylü Şerif diye anılmakta olup, Dimitri'ye arazisini icarla verdiği için kazancı ilgili bölümde 1.395 krş olarak belirtilmiştir.

Aliağa'da oturan hane sahipleri ziraatçı, ırgat, hizmetkar, çoban, bak- kal, terzi, değirmenci, duhancı, ortakçı ve müskiratçı (*içki satıcısı*) gibi mes- leklere sahipti. Tüccarlar ise Aliağa'da mukim değildi. 130 sıra no'da ka- yıtlı olan kişi çiftlik sahibi Hacı Mehmet Ağa'nın oğlu Mir-ahur (*imrahor; sa- rayın ahır müdürü*) oğlu Hacı Mustafa'dır. İlgili bölümün yan tarafında rütbe ve sanı, Asker-i Nizamiye-i, Şahane Redif Sani denilen ihtiyat kısmında, kolağası olduğu yazılmıştı. Tarlasından ortakçılar eliyle üretilen mahsulün temettü'atı da defterde gösterilmişti. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldığın- da bölgesel askeri ihtiyat sistemi olarak Redif teşkilatı kurulmak istenmişti. 1834 yılından itibaren bu tür çalışmalara başlanmasının sebebi ise bir ta- raftan askerlik hizmetine zaman sınırı koymak, bir taraftan da devletin mali yükünü azaltmaktı. Amaç ekonomik ve zirai hayatın çökmesini önleyerek aynı kişilerden bölgede subay ve ziraatçı olarak yararlanmaktı. Tanzimat döneminin ileri gelenleri bu sebeple mali sistemin düzenlenmesi yanında askerlik sistemine de bir düzen getirmek istemişlerdi. Tanzimatçılar, gayri Müslimlerin de askerlik hizmeti içinde yer almasını düşünmekte olup, bu yönde de düzenlemeler yapmışlardı. Redif teşkilatındaki subaylar genellikle bölgenin ileri gelen ailelerinin erkeklerinden seçilirdi. Müslüman gençler buralarda birkaç hafta eğitilir, sonra kendi bölgelerinde serbest bırakılır, gerektiğinde birliklerine tekrar çağrılırdı. Bu temettü'at defterinde görülür ki, ordu mensupları imparatorluğun ilk yıllarından itibaren vergiden muafken, bu yıllarda durum farklı bir şekle dönüşmüştü. Artık onlar da vergiye bağ- lanmıştı.³⁷²

Araştırmamızda üç tane çiftlik sahibinin ismi geçmekteydi. Çiftlik denil- diğinde, içinde çalışanların kalabileceği, konutları da olan, tarım ve hay- vancılık yapılan geniş arazi akla gelirdi. Kuruluşta, Osmanlı Devleti'nde

³⁷² Prof. Dr. Fikret Adanır, Geçmişten Günümüze Foça, s.9-10.

küçük tarımsal arazi birimlerine çiftlik adı verilirdi. Bu alan bir çift öküzün sürebileceği miktar olarak belirlenmişti. Tımar sisteminin kurulmasıyla bu alanların yüzölçümü 60 ile 150 dönüm arasında değişmekteydi. Tımar sisteminde bu toprakların çıplak mülkiyeti devlete aitti. Miri topraklar adı verilen ve çiftliklere ayrılan bu alanlar “*tapu resmi*” ödeyen köylünün üzerine yazılır, böylelikle tasarruf hakkı köylünün olurdu. Raiyet çiftlikleri adını alan bu toprakları köylü bizzat işler, devletin izni olmadan başkasına devredermezdi. Ancak bazı kayıtlarla köylü öldüğünde kullanma hakkı mirasçılara intikal ederdi. Devlet de istediği zaman bu çiftliği köylüden geri alamazdı. Üç yıl üst üste işlenmeyen, boş bırakılan araziye ise devletin çiftçiden alıp, diğerine verme hakkı doğardı. Eğer köylü arazisini üç yıldan daha az boş bırakırsa devletin zararına karşılık (*öşür alamamasından doğan*) çift bozan resmi adı altında bir vergi ödemek zorundaydı. Boşalan raiyet çiftlikleri önce topraksızlara ve az topraklılara dağıtılırdı. Başka köy halkına ve şehirlilere bu toprakları devlet dağıtamazdı.

Diğer çiftlikler ise Hassa Çiftlikleri’dir ki, tımarlıların yani ordu mensuplarının çiftlikleriydi. Bütün çiftlikler Tanzimat Devri’ne kadar raiyet vergisine tabi değildi. Savaşta yararlık gösteren kişilere “*kılıç hakkı*” olarak dağıtılırdı, tımarlılar bunları ekip biçtirir, kendi öz ihtiyaçları için kazancı kullandıktan sonra, artan kısmıyla belli sayıda asker beslerdi. Bu tür çiftlikler 16. yüzyılda büyük oranda tımarlılara verildi. Tımarların bir kısmı bir veya birkaç köyü kapsayacak şekilde büyüktü. Yeni açılan topraklarda “*mukataa*” adı verilen bir ücret karşılığında askeri sınıf tarafından çiftlik olarak tutulmuştu. Mukataa’lı çiftliklerden vergi olarak yalnızca öşür alınmıştı. 1595-1609 yılları arasındaki eşkıyalık ve diğer karışıklıklar nedeni ile bir çok köylü raiyet çiftliklerini terk ederek gruplar halinde Anadolu’ya dağılmışlardı. İşte bu sıralarda raiyet toprakları kapıkulu ve bazı gözde kişilerin eline geçmişti. Reaya topraklarını Yeniçeriler ve bazı varlıklılar kendi üzerine toplayıp işletmişlerdi. Artık 18. yüzyıldan itibaren “*mukataa çiftlikleri*” ağaların, ayanların elinde toplanmıştı. İltizam usulü ise çiftliklerin belli kişilerin tapulu arazisi olmasına sebep olmuştu. Bu yüzyıldan itibaren, Osmanlı’da “*çiftlik*” sözü kişisel malikane anlamında kullanılmıştı. Tanzimat döneminde devlet, konusu geçen çiftlikleri parçalamak için bir takım girişimler yaptıysa da sonuç alamamıştı.³⁷³

Temettü’atta 131 sıra numarasında kayıtlı bulunan “*Baltacı Manolaki*” bazılarının dediği gibi Rum soyundan mı, Mustafa Ağır’ın “*Aliağa*” kitabında geçtiği gibi Avusturyalı Baltacı Edwards mı veya İtalyan kökenli mi belli

³⁷³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Teşkilatına Medhal-İst. 1941.

değildir. Aliğa'da eskiden beri anlatılanlara göre Aliğa'dan çiftliği almış bir Rum'du. (*Şükrü Tül'ün Aigai isimli kitapçığının 15. sayfasında ise, ismine rastlanan Bergama kazılarının 1882 yılında denetçisi olarak bulunan, Demosthenis Baltazzi, bu Baltacı'nın oğlu veya torunu olsa gerektir.*)

1844-1845 yıllarında çiftlik ve gelir durumu kaydedilen, Baltacı Manolaki'nin oğlu olan diğer bir zat da son dönemde yapılan araştırmalarla ismi tespit edilen Baltacızade Edward Bey'dir. Bu kişinin, 1877-1887'lerde Biçerova'daki çiftlikler nedeniyle bölge gazetelerinde ismi görülmüştü. Sözlü anlatıma göre Baltacı Manolaki bu toprakları Ali Ağa'dan almıştı. Rivayet şudur ki; Ali Ağa şimdiki Aliğa topraklarında çiftlik sahibiydi. O tarihlerde bir suç işlemişti. Baltacı kendisine çiftliği satması karşılığında Ali Ağa'yı kurtarmayı önermişti. Ali Ağa, çiftliğini Baltacı'ya bağışlamıştı. Onun, yalnız bir şartı vardı; Çiftliğin ismi değişmeyecekti. Anlaşmayı iki taraf da uygun buldu. Böylece Çiftlik Baltacı'ya devredilmişti. Ali Ağa'nın da Baltacı tarafından adalara kaçırılıp saklanması sağlanmıştı. O tarihten sonra çiftliğin adı Ali Ağa Çiftliği diye anılmıştı.

Bu söylentiye, çocukluğumuzda çok inanmıştık. Şimdiki yıllarda bunun gerçek olmadığını bilmekteyiz. 18. yüzyılın ikinci yarısında Güzelhisar'ı yönetmiş, Aliğa Çiftliği tuzlasını işletmiş ve Güzelhisar'da camisi de bulunan Osmanlı Voyvodası da, ikinci iddianın da aksine ilçemiz Aliğa'nın isim babası değildi. Çünkü, önceki sayfalarda görüldüğü gibi, daha 1585 tarihli belgede de Aliğa Çiftliği adı geçmekteydi. Aliğa isminin kaynağı nedir?

Aliğa İsmi Nereden Geliyor?

Peki kimdir bu Ali Ağa? Uluçay'ın dediği gibi Karaosmanoğulları'nın damadı mı? Baltacı ile çağdaş olan mı? İkisi de olamazdı. "*Sicill-i Osmani*" adlı eserde 126 tane Ali Ağa ismi geçmektedir.³⁷⁴ Bunların meslekleri; Yeniçeri ağası, ekmekçi başı, bostancı başı, kapıcı başı, arpa emini, zağarcı başı, sipahiler ağası, cebeci başı, turnacı başı, mehter başı, padişah okçusu vb. gibi mesleklerdi. Sayısı yüzü aşan bu kişilerin, Saruhan'a, Güzelhisar'a ya da Aliğa topraklarına geldiğine dair yazı ve hüküm yoktur. "*Büyük Osmanlı Tarihi*" adlı eserde de bahsi ve ismi geçen on iki Ali Ağa'nın bölümümüzle bir ilgisi yoktur. Saruhan livası muhasebe defteri Güzelhisar kazası bölümünde ise Sipahi ve sipahizadelere tımar ve toprak verildiğine dair kayıtlar görülmekteydi. 1530 yıllarında da Güzelhisar köylerinin çoğunda Sipahiler oturduğu 166 no'lu defterde yazılmıştı. İlçemizin ismi olan Aliğa Çiftliği bir Ali Ağa'nın isminden geliyorsa bu kişi 15. yüzyıl ilk yarısında yaşamış ve sipahi kökenli olması mantık bakımından da çok uygundur.

³⁷⁴ Sicill-i Osmani Cilt:1 s.233-241.

Bazı Luwi kökenli Helen sözcüklerinde "Alia" sözcüğü tuz kökünden gelen "tuzluk" anlamındadır. "Ali" ise (tuz) kökünden türetildiği yazılmıştı. "Alai" ise Helen dilinde "tuzlalar" anlamındadır. Alia Anadolu'nun Galatia bölgesinde bir "Alios'lar Arazisinin" sözü geçmektedir. Alios, Helen dilinde Alia'lı demektir.³⁷⁵

Antik çağda ilçemizin şu anda üzerinde kurulu topraklar "Aiolis bölgesi" diye anılmaktaydı. Eskiden beri de burada bir tuzla bulunduğundan eski çağda tuz anlamına gelen "Ali" ve tuz kabı diye söylenebilen "Alia" sözcükleri günümüzde kullandığımız Aliağa ismini çok iyi çağrıştırmaktadır. Luwi ya da Helence "Alia" sözcüğü niçin "Aliağa"ya dönüşmesin?

Güzelhisarlıların Baltacı ile İlişkisi

Baltacı, genellikle Aliağa'da oturmamıştı. Çiftliğini İzmir'den adamları vasıtasıyla işletmekteydi. Deftere göre kazancı 14.795,2 kuruştı. Çiftlikte çalışanlar ve ortakçılarının toplam temettü'atı ise 11.252,2 kuruştı. Cetvel 6'da gösterilen 11 şerik'in hepsi de ortakçı olmayıp, bir kısmı çiftlikte değişik işlerde görevliydi. Örneğin birinci sıradaki Bekçi Mustafa bunlardan birisiydi. Elimizdeki anekdotlara göre Koca Karnapa Mustafa'nın (Bekçi Mustafa) oğlu Karnapa Ahmet de aynı çiftlikte çalışmıştır. Yaptığı işler babasının görevinin devamı niteliğindedir. Çiftliğin güvenliğinden sorumluydu. Çevrede "yasakçı" diye anılmaktaydı.

Yıl 1922. Kurtuluş Savaşı nihayete ermek üzereydi. Yunan askeri kuvveti 30 Ağustos günü büyük bir darbe yemiş, çaresiz şekilde Ege kıyılarına doğru dağılık bir şekilde kaçmaktaydı. Türk çeteleri de şaşkın düşman kuvvetlerini taciz etmekte ordumuz ise ilk hedefi bulmak için, kahramanca gayret etmekte, yaman dövüşmekteydi.

İşte 1922 Eylül'ünün ilk günlerinde çiftliğin kahyası Baltacı'nın acil bir isteğini iletmişti. Çiftlikteki bazı eşyalar İzmir'e taşınacaktı. Kumiş Kahya'dan sonra gelen kahya çok hızlı şekilde eşyaları bina içinden avluya çıkartmıştı. Bekçi Ahmet Ağa ile birlikte eşyaları katırlara yüklemişlerdi. Mermer seki üstünde duran heybe, boz katırın semerinin üzerine konmuştu. Bu heybedeki yük o kadar ağırdı ki katırın arka ayakları toprağa doğru çökmüştü. Yasakçı, son katırın hamulesinin "altın torbası" olduğunu sezmişti. Kaymakam gediği mevkisine yakın zihninden şeytani düşünceler geçmekteydi. İki birlikte Menemen'e doğru yol almaktaydı. Bekçinin mavzeri sağ omuzunda parlamakta, kahyayı vurmaya düşlemekteydi. Tüm altınlar onun olacaktı. Bilinmeyen bir ilde kendine yeni hayat kurabilecekti. İdeler, kervancı katırı gibi beyninin bir o yanına, bir bu yanına doğru hızla gidip gelmekteydi.

³⁷⁵ Bilge Umar, Türkiye'de Yer Adları, s.50-51.

Belli bir süre bocaladıktan sonra içindeki insani fikirler ağır basmıştı. Çok derinlerden iyi duygular su yüzüne çıkmıştı. Kendi kendine sessizce dedi ki: "Ben bu gavurun ekmeğini çok yedim. İnsan ekme yediği kapıya pisleme-meli". Güzelhisarlı küçük Karnapa'nın eli bir türlü tetiğe gitmemişti. İstene çiftlik eşyaları ve boz katırın yükü Karşıyaka iskelesine zamanında ulaşmış-tı. Yöremiz defineçileri ise emanetin Ege'nin öbür kıyısına kadar gidip git-mediyini hala merak etmektedir. (Anlatan Karnapa'nın torunu Güzelhisarlı Mustafa Uyar)

Cetvel. 6 Aliğa'da Çiftlik Sahibi 131 no'da Kayıtlı Baltacı Manolaki'nin Emlak'ı (İzmir'de ikinci mahallede oturur.)

Mezru tarla (2600 dönüm)		Kuruş
1260-61 yılları hasılat	28460+21540=	50000
Öşür tenzili		-5000
Kalan		45000
Şerik hisseleri tenzil		-22500
Kalan		22500
Bağ (7 dönüm) 1260-61 hasılatı	432+216=	748
Sağılan inek (8 baş) hasılatı		400
İcara verilen koyun (500 baş) hasılatı		2500
Sağılan manda (3 baş) hasılatı		300
Mecmu'undan tahminen bir senede temettü'atı		26048
Ber vech-i bala şerik hisseleri tenzil		-11252,2
Kalan yekun		14795
Şerikleri: (Ortakçıları) Kazanç		Hisse
1. Güzelhisarlı Bekçi Mustafa		800
2. Güzelhisarlı Yıldırım oğlu Hasan		275
3. Deli Mustafa oğlu Mehmet		275
4. Vezir oğlu Hasan		275
5. Vezir oğlu Hasan'ın oğlu Mehmed		275
6. Hasan oğlu Mehmed oğlu Hasan		275
7. Sülen oğlu Ahmed		300
8. Ulupınarlı Ali		477,2
9. Deli Hüseyin (Menemen Tuzçulu köyünden)		3300
10. Çukadar Vasıl		3500
11. Kumiş Kahya		1500
ORTAKÇI HİSSESİ YEKÜN		11252,2
Baltacı Manolaki'nin Toplam Temettü'atı		14795

Baltacı'nın topraklarının alanı (Dönüm)

1- Mezru tarla	2600
2- Açıl merası	1200
3- Kır mezru tarla	1000
Toplam Arazi Dönüm	4800

Cetvel. 7 Baltacı Manolaki'nin Çiftliğinde Üretilen Bitkiler ve Aşarları

	Ürün adı	Miktarı (ayar)	Ederi
Tahıl ve Bakliyat	Hınta (<i>Buğday</i>)	350	1750
	Şair (<i>Arpa</i>)	300	750
	Bakla	50	125
	Burçak	30,5	76
	Nohut	20	100
Sınai ürünleri	Koza (<i>kese olarak</i>)	25	25
	Toplam aşar		2826
			20
		Yekun	2846

* 1 ayar, 12 kilogramdır.

Yukarıdaki cetvelde, kazanç ve toprakların alanı gösterilmiştir. Acaba çiftlikte Baltacı'ya ait hangi hayvanlar vardı?

Yoz inek: 4, İnek danası (*dişi*): 2, Erkek dana: 9, Tosun: 11, Camus danası: 2, Erkek malak: 3, Kısarak: 12, Sagir kısarak (*dişi tay*): 3, Erkek tay: 2, Manda: 12 baştır. Diğer sağılan hayvanlar ise cetvel içinde işaretlenmiştir.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde geçen Güzelhisar pamuğu Baltacı'nın çiftliğinde görülmediği gibi diğer Aliğa çiftliklerindeki arazilerde de görülmemektedir. Cetvel 8'de Aliğa'da çiftliği bulunan Hacı Mehmed Ağa ile ortağı Güzelhisarlı Hasan Ağa'nın temettü'atı gösterilmiştir. Şu anda Güzelhisar'da oturan Kerim oğlu Fahri Ziya Özkaya herhangi bir belge göstermemesine rağmen kendi soyunun Abdülkerim oğullarından Hasan Ağa'ya dayandığını iddia etmektedir. Babalarından kalan Osmanlı tapusunun da Menemen tapulama hakimliğinde bulunduğunu söylemektedir.

Cetvel. 8 Aliğa'da Çiftlik sahibi Hacı Mehmed Ağa ve Ortağı Güzelhisarlı Hasan Ağanın Emlak'ı

		Kuruş
Hasılat 1844 yılı (<i>1260</i>)		49000
Hasılat 1845 (<i>1261</i>)		37500
	Toplam	86500
Öşür tenzil		Mezru tarla (<i>3200 dönüm</i>)
	Kalan	77850
Şerikler hisseleri tenzil		38925

	Net kalan	38925
Dükkan icarı (7 kasd) Ber vech-i tahmini		650
Sebze bahçesi (10 dönüm) Ber vech-i tahmini		350
Mağaza ve kahvehane (mülk kasduk 4)		400
İcara verdiği ağnam (Koyun 200) Ber vech-i tahmini		1000
Sağılan inek (2) Ber vech-i tahmini		100
Mecmu'asından tahminen bir yıllık temettü'atı		42525
Ber vech-i bala şerik hisseleri tenzil		19462,2
	Yekun	22062,2
Hacı Mehmed Ağa'nın bir yıllık tahmini temettü'atı		11581,1
Hasan Ağa'nın bir yıllık tahmini temettü'atı		10481,1
Şerikleri: (Ortakları)	Kazanç	Hisse
1. Aliğalı Andon Kahya		467
2. Aliğa Çiftliği'nde mukim Hazimetoğlu İstemad		1845
3. Kafadar oğlu Atanaş		650
4. Hirisofe		580
5. Ballagu Panayot		670
6. Fermekumid		866
7. İstebir oğlu Menyal		850
8. İsbir oğlu Nikola		850
9. Beyaz oğlu Nikola		1142
10. Melise Yorgi		350
11. Kezmel oğlu İstemad		662
12. Bakkal Dimitri		720
13. Hacı oğlu İstelyani		355
14. Kara Kostandi		637,2
15. Sakkiyad oğlu Apostol		517,2
16. Tahtacı oğlu Elkendisi		337,2
17. Endirisi		337,2
18. İsbirlenke		1206
19. Panayotoğlu Kostandi		680
20. Koca Yorgi		966
21. Kakuyani		1144
22. Kestil Menyal		944

23. İstradi oğlu Yani		655
24. İstradi oğlu Atanaş		990
25. Panayot oğlu Yorgi		455
26. Panayot oğlu Nikola		457,2
27. Zahirye Hirstofe		1025
28. Hizmetkar Yani		700
Şerik Hisseleri Temettü'atı	Yekun	21059,2
Hacı Mehmed ve Hasan Ağaların Araziler Yekunu		
Mezru Tarla (Dönüm)		3200
Kır Mezru Tarla (Dönüm)		900
Arazi Yekun (Dönüm)		4100

Bu çiftlikte kazanç olarak gösterilmeyen 4 baş kısırak, 4 baş da öküz vardı. Hacı Mehmed Ağa'nın kendisine ait icara verdiği koyun adedi 200 adettir. Hasan Ağayla her ikisi çiftlikte bedenen iş yapmamaktaydı. Kazançları diğer vergi mükelleflerine göre iyi idi. Dükkan mağaza ve kahvehane gibi emlakları vardı. Bu binalardan kira geliri elde etmişlerdi. Baltacı Çiftliği'nde çalışanların çoğunluğu Müslüman Osmanlı vatandaşıydı. Mehmed Ağa ve Hasan Ağa'nın çiftliğinde ise Hıristiyan vatandaşlar iş görmekteydi. Bu çiftlikte en fazla buğday, arpa, bakla, nohut, koza ve burçak üretilmekteydi. Miktarları cetvel 9'da gösterilmiştir.

Cetvel. 9 Hacı Mehmed ve Hasan Ağa Çiftliği'nde Üretilen Bitkiler

Ürün Adı	Miktarı (Ayar)	Ederi
Buğday	690 (8280 kg)	3450 Krş.
Arpa	450 (5400 kg)	1125 Krş.
Bakla	70 (840 kg)	175 Krş.
Nohut	15 (180 kg)	75 Krş.
Burçak	16 (192 kg)	40 Krş.
Koza	35 kese	35 Krş.

Aliağa'da oturan hane reislerinden Ballagu Panayot'un 55 dönüm top-rağı 2 adet sağılan ineği vardı. Temettü'atı 3.800 kuruştı. Yerleşik hane reislerinin en varlıklıydı. Yine de çiftlik sahibinin temettü'atı, Aliağalı Bal-lagu Panayot'un temettü'atından 10.995 kuruş daha fazlaydı. O yıllarda Aliağa'da vergi veren iki İzmirli tacir de vardı. Birinin kazancı 1.500 ku-ruş, diğerinin 2.000 kuruştı. Yine 148 sıra no'da kayıtlı çoban kahyasının yıllık kazancı 6.680 kuruş olarak yazılmıştı. 1844 yıllarında Aliağa'da en

fazla gelir sahibi olanlar bu hasılatı ya geniş topraklardan ya da koyun beslemekten elde etmekteydi. Tacirler çok büyük irat sahibi değildi. Burada gördüğümüz çiftlikler Halil İnalıcık'ın "Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi" kitabında açıkladığı raiyet çiftliği ile hiç ilgisi yoktu. Açıkça ekabir çiftliğiydi. Her ne kadar merkezi devlet köylü ve reayayı korumaya çalışsa da toprak sahipleri artı üründen oldukça yararlanmaktaydı.

Cetvel. 10 Hazimet oğlu İstemad veledi Dimitri Emlaki

Mezru Tarla	10 dönüm (<i>kiralanmış</i>)
Hasılat-Gelir	108 kuruş (<i>1844 yılı</i>)

İstemadoğlu Dimitri'nin yalnız iki kısrağı, bir dişi yavru kısrağı, bir baş erkek tayı, dört adet öküzü, bir baş beygiri, bir baş merkebi, bir adet de sıpası vardı. Geçen yıl 2 ayar bakla, 3 ayar burçak üzerinden aşar ödemişti. Kazancı sadece 108 kuruştı. Aliağa Çiftliği kariyesinin geliri en az olan kişiydi.

Yukarıda cetvel 10'da ve elimizdeki 1844 tarihli defter verilerine göre yıllık kazancı en az olan kişinin temettü'atı açıkça gösterilmiştir. Ortalama gelir 1233 krş olduğuna göre, bu gelirin vasat çizgiye ne kadar uzak olduğunu cetveller incelenerek daha iyi değerlendirilebilir. Diğer fakirler 3. sıradaki Andon kahyanın hizmetkârı İstemad ile defterde hane 5'te oturduğu yazılan Kotra oğlu Bendili'dir. İstemad'ın yıllık iradı 120, Bendili'nin 150 kuruştı. Bendili, arazide ortakçılık ile uğraşarak ailesini geçindirmekteydi. Çiftlik marabasının ise yıllık kazancı daha iyi olup, en az kazancı olanın 275 kuruştı. Marabaların gelir seviyesi, ortakçılardan biraz daha iyi idi. Kahyalarını ayrı tutarsak, çobanların kazançları ise 120 kuruş ile 1240 kuruş arasında değişmekteydi. Bir ırgatın (*amele*) yıllık kazancı 400 kuruş, bir bakkalın 1.200-1.500 kuruş, bir terzinin yıllık kazancı 1.000 kuruş, meyhanecinin 900-1.432 kuruş, bahçıvanın 1.000 kuruş, değirmencinin temettü'atı ise 650-1.000 kuruş arasında değişmekteydi. Toplumda en az kazanan ortakçılıkla geçinenlerdi. Diğer bir fakir grup ise ırgatları. Adı geçen deftere göre, Aliağa Çiftliği'nde hiç gelir (*kazanç*) vergisi veremeyen veya bir takım nedenle vermeyen hane sayısı ise 15'di.

Aliağa ilçesinin toplumsal tarihinin bir bölümüne şöyle böyle değinildi. 31 Aralık 1997 sonu itibariyle ilçemiz Aliağa'nın vergi durumunu da kısaca belirtelim:

1998 yılı başında Aliağa ilçesi:

- Vergi mükellefi sayısı: 2.650 kişi,
- Gerçek usulde vergi ödeyen: 2.170 kişi,

- c) Kurumlar vergisi ödeyen: 480 adet kurum vardı.
- d) Tahakkuk Eden Vergi Miktarı: 31 Trilyon 365 Milyar TL.
- e) Tahsil Olunan Vergi Miktarı: 28 Trilyon 470 Milyar Türk lirasıydı.
(*Bu rakamlar ilgili daireden yuvarlak olarak gösterilerek alınmıştır. Kendilerine teşekkür ederim. Yine de niçin daha şeffaf olamadığı-mıza şaşıyorum.*)

1844 yılı Aliağa Çiftliği'nin köyünün toplam vergi geliri de 168.966 kuruştur. Şu anda nerelere geldiğini, geçmişle karşılaştırma işini de Aliağa ile ilgili plan yapacakların bilgilerine ve cesaretine bırakılmıştır.

Günümüzde kazanç türü vergiler maliye tarafından; arsa, arazi, bina gibi emlak vergileri ise belediyeler tarafından tahsil olunmaktadır. Vergi tüm toplumlarda anayasal ve siyasal bir sorun olup objektiflik ve adalet gerektirir. Son Anayasa'da da "*Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır*" hükmü yer almaktadır.

Vergi kanunlarının anayasal eşitliğe ne kadar yer verdiğini araştırmak iktisat hukukçularının işidir. Ancak şeffaflık ve eşitlik şarttır. Geçmişte bazı vergi yasalarının temel hukuk kuralları gözetilmeden, siyasal nedenlerle çıkarıldığı görüldü. "*Varlık vergisi*" böyle bir uygulamanın tipik örneğiydi.³⁷⁶

Vergide toplumca arzulanan ve hedeflenen adaleti sağlamak için mükelleflere vergi ödemenin gereği inandırılmalıdır. Kanunları yapanlar mahalli sosyal grupların temsilcilerinin görüşünü de almalıdır. Vergi Daireleri bilgisayarla donatılmalı, görevliler de hem eğitilmeli hem de yeterli kazanca kavuşturmalıdır.

Belediyeler de kent ve kentlilik sorunlarına umar ararken sivil kuruluşların fikirlerinden yararlanmalı, mahallelerdeki problem ve gelişmeler rakamlara dökülmelidir. Günden güne gelişen ilçemiz Aliağa'da bir çok meseleye çözüm bulunmuşsa da toplumda birey, toplum, kent ve kentlilik fikrini geliştirmek için anketler düzenlenmeli, fikirlerini ileri sürmek bilgiçlik olarak düşünülmemelidir.

B. 19. Yüzyıl Ortasından Sonra Aliağa

1) Aşiretlerin Güzelhisar kazasının çevresine yerleştiği dönemde, yeni bir pazar yeri ihtiyacı doğmuştu. Aliağa Çiftliği'nden bazı kişilerin talebi üzerine 17 Mart 1867 tarihinde Saruhan Sancağı, Güzelhisar-ı Menemen kazasının Aliağa Çiftliği köyü yanında pazar günleri "*Hafta Pazarı*" kurulmasına izin verilmişti.

³⁷⁶ Mustafa Özyürek, Milliyet gazetesi, 11.06.1998 Ekonomi sayfası.

2) 20 Şubat 1896'da Aliağa'da Rum kilisesinin yeniden yapımına başlanmıştı. Bununla ilgili müsaade İstanbul'dan mahalli orunlara bildirilmişti.³⁷⁷ Yine aynı yılda Eski Foça'da "Düyun-u Umumiye" şubesi açılmıştı. Amaç, Avrupa'dan alınan borçları Osmanlı kaynaklarından geri almaktı. Bu kurumun bağımsızlık ilkeleri ile bağdaşması tartışılabilir da konumuzun ilgilendirmemektedir. Foça Düyun-u Umumiye şubesi kendini merkez kabul edip çevrede acenteler açmıştı. Çamaltı, Aliağa, Ada tuzlaları ve Yenifoça'daki ikinci derecedeki şubelerin tamamı Foça kazasına bağlanmıştı. Eski Güzelhisar kazası artık bu yıllarda Foça'ya bağlı nahiye değildi. Şimdi o, Aliağa ile birlikte Menemen kazası köyü idi. Liva ise İzmir'di. Zira Güzelhisar, 1869 yılından itibaren Foça ile birlikte İzmir Mutasarrıflığı'na geçmişti. Aliağa Çiftliği köyü de benzer yolları izlemişti.

3) 1899 yılında Aliağa Çiftliği'nde mevcut iskele Baltacızadeler tarafından yeniden inşa edilmiş olup, deniz araçlarının kullanımına açılmıştı. Güzelhisar Ovası'ndan ve çevredeki çiftliklerden elde edilen ürünler buradan sefinelerle adalara doğru taşınmaktaydı. Saruhanlı döneminde korsanlık biçiminde yapılan değiş tokuş işlemleri, bu yıllarda resmi biçimde ve serbestçe yapılabilmekteydi. Baltacılar Aliağa ve çevresinin ekonomisine her bakımdan hakimdi. Demiryolunun buralardan geçmemesinin bu aile ile bir ilgisi var mı? diye bazı araştırmacılar tarafından düşünülmüştür. Bu konu daha sağlıklı araştırmaya muhtaçtır.

20. Yüzyıl Başlarındaki Aliağa Çiftliği'nden Aliağa İlçesine Doğru

1) Abdülhamit döneminde 1900 yılı içerisinde, Aliağa'da Rüşumat (gümrük resmi) Dairesi, aşar ambarı ve karakol gibi devlet daireleri açılmıştı. Bu köy nahiye merkezi kabul edilip, yönetimine bir müdür atanması düşünülmüştü.

2) Aliağa Tuzlası, 1893- 1908 yılları arasında faaliyetini Foça düyun-u umumiyesine bağlı olarak sürdürmekteydi. Elde edilen gelirin önemli kısmına bu daire el koymaktaydı. Yıllık tuz üretimi ise bu dönemde 3,5 milyon kg.dı.³⁷⁸

3) Balkan Savaşı sonunda gelen göçmenlerden bazıları önce Güzelhisar'a yerleştirilmişti. Daha sonra Güzelhisar'dakiler Aliağa'da boşalan evlere ve yeni alanlara iskan edilmişti.

4) Baltacı altınlarını kaçırdıktan 8-10 gün sonra Türk Ordusu 13 Eylül 1922 günü Aliağa Çiftliği'ne gelmişti. Kurtuluş yılından 1.5 yıl sonra,

³⁷⁷ Ersin Doğer, Menemen Tarihi, s.183 – Pars Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri, s.244.

³⁷⁸ Aydın vilayeti Saln. ve İstat. Foçateyn kazası.

1924 de, Yunanistan'dan Mübadele diye söylenen anlaşmayla, mübadil Türk göçmenler Aliağa Çiftliği'nde Kazım Dirik Mahallesi'ne yerleştirilmişti.

5) Eski Atatürk İlkokulu'nun Baltacıların üç katlı malikanesi olduğu eskiden beri söylenmekteydi. 1922 yılında İngiliz gemileri kıyıyı top ateşine tutmuştu. Bir top güllesi üçüncü katı alıp götürmüştü. Baltacıların binasının var olan iki katı 1933 yılında İzmir valisi Kazım Dirik tarafından ilkokul haline getirilmişti. Adı geçen bina, 1972 yılına kadar Aliağa'nın çocuklarına okul olarak hizmet verdikten sonra yıktırıldı. Bu okulun bahçesine o tarihlerde yeni bir bina inşa edilmişti. Eski binanın yerinde bu bina da "*Atatürk İlköğretim Okulu*" olarak Türk Milli Eğitimi'ne hizmet vermektedir. Ancak eski bina acaba muhafaza edilemez miydi?

6) 1936 yılı sonu ve 1937 yılında gelen Bulgaristan göçmenleri de Kurtuluş Mahallesi'ne iskan edilmişti. İçlerinde hemşehrileri tarafından her bakımdan güvenilen, çevrede sözü geçen bir de meşhur "*Pehlivan Ağa*" vardı. Bu kişinin Aliağa'daki yaşadığı yıllar zaman geçirilmeden sosyal olarak araştırılmalıdır. Göçmenler bu topraklara yerleştikten sonra, 1937'de Aliağa Çiftliği artık Cumhuriyet çağının bucak merkezlerinden biri olmuştu.

7) 1951-1952 yıllarında Aliağa'ya Bulgaristan ve Yugoslavya'dan yeni göçmenler gelmişti. Yeni gelenler ise, Aliağa'nın merkezinde değişik mahallelerde kendilerine yer bulmuşlardı. Bu tarihte nüfus artınca 1952 yılında Aliağa'da Belediye teşkilatı kuruldu. Belirtilen tarihlerde, Aliağa beldesinde isim yine Aliağa Çiftliği'ydi. Cuma günleri haftada bir Nahiye Müdürlüğü binası ile Mehmet Saka'nın bakkal dükkanı arasında "*Hükümet Bahçesi*" denilen alanın etrafında pazar kurulmaktaydı. 1952-1960 dönemlerinde Aliağa Çiftliği bucak olmuş, fakat halen tipik bir kıyı köyü görünümündeydi. Balığı lezizdi, yararlanan insan sayısı ise çok azdı. Halkın büyük çoğunluğu rençberlik yapmaktaydı. Çevre yollarda akşama yakın vakitte tarlalardan dönen dört tekerlekli at arabaları sıralanmaktaydı.

8) 1970'li yıllar T.P.A.O ve İzmir Rafinerisi'nin kuruluş yıllarıydı. Hızlı bir gelişme vardı. İşleri yürütmek üzere müteahhitlerle birlikte, teknik eleman ve iş arayanlar Aliağa'ya akın etti. Nüfus sürekli artmaktaydı.

9) 14 Ocak 1982 tarihine gelindiğinde Aliağa beldesi ilçe olmuştu. Kasaba ilçe statüsüne erince, idareci ve memurlar atandı. Yurdun her tarafından ilçeye gelen kişiler burada oturan insan sayısını daha da çoğalttı. Nüfus kırk binlere ulaştı. 1998 yılında Devlet Demir Yolları Aliağa istasyonu da işletmeye açılan kurumlardan biri olmuştur. Trenle seyahat ilçe halkı tarafından gündün güne benimsenmektedir.

XXIV. Güzelhisar'da Ekonomik Yaşam

16. yüzyıl ve 19. yüzyıl tahrir defterleri karıştırılacak olursa, Güzelhisar kazasında hangi ürünlerin yetiştiği ve hangi hayvanların beslendiği çok açık olarak görülebilmektedir.

Tarım Hayatı

16. yüzyıl içinde buğday, arpa, bakla, nohut, burçak, hayvan yemi, yulaf, susam çok ekilen ürünlerdi. Ayrıca bostan, bağ (*üzüm*), bahçe ürünleri, bal ve ipekböceği kozası diğerleri kadar olmasa da üretilmekteydi. Çeltük tarımı, Güzelhisar Ovası'nda ekimi yapılan mahsullerden biriydi.

17. yüzyılın ikinci yarısında Güzelhisar'dan geçen Evliya Çelebi, "Güzelhisar'ın Menemen'in pamuğu, susamı, kavun ve karpuzu çoktur" diye eserinde yazmıştı. Başka bir çeviride de "Güzelhisar kazasının pembe üzümü, kavun ve karpuzu meşhurdu" ibaresi yer almıştı. 19. yüzyıl temettü'at defterlerinde tütünün bu bölgede ekilip, belli bir gelir elde edildiği ifade dilmekteydi. Miktar olarak çok olmasa da mısır (*darı*) Güzelhisar Çayı havzasında öküz çiftiyle ekilen ürünlerden biriydi. İnsanlar tarafından az tüketilen bu ürün daha çok hayvan yemi olarak kullanılmıştı. Nar, badem, incir, çitlembik, zeytin gibi ağaçlar çok olmasa da kaza ve yakın çevresinde ziraatı yapılan ağaçlardı. Şakran, Kazlık, Kilise gibi köylerde ise zeytin ağacı sayıca bir hayli fazlaydı. Zeytin, hem kahvaltılık hem de yağ olarak yararlanılan bir meyvedir. Ancak bölgede susam yağı ve çitlembik yağı da tüketilmekteydi.

Çocukluk devrimin tatlı tatlı anlatan ihtiyarları, yaz mevsimlerinde öküz arabaları ile Aliğa Çiftliği iskelesine taşınan kavun ve karpuzlardan bahsetmişlerdi. Bu geleneğin önceki yüzyıllardan itibaren sürdüğünü söylemek için kahin olmaya gerek yoktur. Ovada yetişen bostanlar, bal gibi tatlı kavunlar Kurtuluş Savaşı öncesi Baltacızadelerin iskelesinden teknelerle Ege adalarına gönderilirdi.

1930-1980 yılları arasında Güzelhisar köyünde ise tahılların dışında en çok tarımı yapılan ürün tütündü. Güzelhisar, Menemen köyleri içinde ka-

lite bakımından en değerli tütün üretimi yapılan yerlerden biriydi. Çocukluğum ve ilk gençlik yıllarım dediğim 1950-1965 yılları arasında Güzelhisar köyünün Kozlar, Adacık, Kanlıgöl mevkileri ile Aliağa Çiftliği, Karayerler ve Kayalan ovalarında o eski meşhur kavun karpuz üretilir, arabalara doldurulup çevre pazarlara satılırdı. Güzelhisar köyünde Şam kavunu denilen diğer bir çeşit kavun da susuz arazide ekilir, Ağustos sabahlarında diplerinden bal damlardı. Çakıyla ortasını yararsan çok hoş, pembe, turuncu arası kavuniçi rengi göreni cezbederdi. Çay yöresinde yetiştirilen Topatan Kavunu daima Menemen-Karşıyaka pazarlarında aranırdı.

1960-1970 arası kibrit alevi gibi çabuk parlayan ve sönen Güzelhisar çiftçilerinin bahçe ziraatı ile uğraşı vermeleri çok ilginçti. Sebzeler, daha çok artezyen suyu ile üretilir; iki günde bir, iki-üç kamyon sebze İzmir Hali'ne gönderilirdi. Ekseriyetle yaz sebzesi tarımı yapılırdı. Birinci derecede ekilen ürün ise salatalık olup, en az yetiştiren gün aşırı 60-70 kasa hasat ederdi. Biraz daha orta derecede dikim yapanlar yüz kasanın üzerinde ürün alırdı. Ancak bu ürünler, yetersiz fiyat yüzünden köy ekonomisine fazla katkıda bulunmamıştı.

Osmanlı döneminde koyun, keçi ve sığır çok beslenen hayvanlardı. Tüm Güzelhisar kazasında ne kadar hayvan üretildiği tam tespit edilememiştir. 1844 yılında Aliağa Çiftliği'nde ise 3.000 civarında koyun, 159 sığır (*öküz, inek ve yavruları dahil*) 31 de manda yetiştirildiği kayıtlardan anlaşılmaktaydı. Aynı yıllarda Aliağa Çiftliği isimli köyde at, eşek, katır sayısı 200 başın üzerindeydi. Belirtilen hayvanlardan manda hariç, Güzelhisar Ovası'nda sayıca bir hayli koyun ve sığır beslenirdi. Güzelhisar köyü Ovası'na Cumhuriyet devrinde ilk defa mandayı 1937 yılında Bulgaristan göçmenleri getirmişti. Aynı yıllarda bu köyde her hanede bir veya iki eşek, çok evde de at ve beygir beslenen hayvanlardı. 1960 yıllarına kadar keçi de çok üretilirdi. Keçinin, zamanla miktarı azalıp, günümüzde yok denecek bir sayıya düşmüştür.

Son dönemlerde yine Elbirdi, Karahayıt meraları ile köy altında koyun besiciliği yapanlar vardır. Güzelhisar Kalkınma Kooperatifi'nin mandırası 1983-1990 arası iyi süt işlemişse de arzulanan gelişme ve düzenlilik sağlanamayınca bir ara kapatılmıştı. Günümüzde kooperatif yönetimi mandıranın geçmişten gelen tüm borçlarını ödeyip, işletmeyi düze çıkarmıştır. İşletme, 1998 ve 1999 yıllarından itibaren kiraya verilerek işletilmektedir. Adı geçen işletmeyi şu an çalıştıranlar, süt ve günü geçmiş yoğurtlarını dışarıdan getirmekte, köy mandırasında yeniden mamul hale getiririp; lor, peynir gibi elde ettiği ürünleri köy dışında satmak suretiyle değerlendirmektedir.

2000 yıllarına gelindiğinde Güzelhisar'da at, eşek gibi tek tırnaklı hayvanların sayısı yok denecek kadar azaldı. Çocuklar bu hayvanları gelecek-

te belki hayvanat bahçesinde görebilecekler. Birkaç aile halen, kendi evlerine yakın ahırlarda çok süt veren ineklerden bir veya ikişer tane beslemektedir. On altı, on yedi, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda Güzelhisar kazasında beslenen yük taşımakta kullanılan hayvanlardan biri de deveydi. 1960-1970 yıllarına gelinceye kadar köyde 10-12 baş deve mevcuttu. Tahıl, odun, geren toprak, saman, gübre gibi şeyler çuvalara doldurulup develere yüklenirdi. Deve yüzünden bir Güzelhisar Kadısı'nın 1731 yılında eşkiya tarafından canına kastedilmişti. Motorlu taşıtlar çoğalınca develer de önemini yitirmiştir.

Güzelhisar köyüne ilk traktör 1950'den sonra girmişti. O yıla kadar tarım işi öküz ve atla yapılmaktaydı. Önce iki traktör geldi. Daha sonra traktör sayısı artsa da 1975 yılına kadar tarım işlerinde hayvana iş gördürme devam etti. Güzelhisar'da büyük sanayi olarak kabul görebilecek, önemli bir faaliyet yoktur. Kavaklık mevkinde Osmanlı döneminde tabakhaneler olduğu söylenmekteydi. Bugün bu imalathanelerden bir eser yoktur. Yalnız çarşıdan güneyde kalan mahalleye hala Tabakhane Mahallesi denmektedir. Karnapa çeşmesine yakın olan dereye derilerin ıslatıldığı havuzların var olduğu, zamanla bu yerlerin dağdan suyun getirdiği alüvyonlarla olduğu söylenirdi.

Çocukluğumda bir çok eski evin tavan ağaçları arasında dokuma tezgahı parçaları, mekikler görülebilirdi. 1950-1965 arası hala eski bez parçalarından kesilmiş şeritlerle "*çaput kilimi*" denilen dokuma yapıldı. Cumhuriyet öncesi ve 1950 yılına kadar evlerde patiskalar dokunduğunu ninelerimiz anlatmaktaydı. Güzelhisar köyünde 1950 öncesi kaç sanatkar ve küçük imalathane vardı tam olarak tespit edilememiştir. Ancak 1950-1985 dönemi her zaman 2 tane marangoz köyde iş bulup çalışabiliyordu. Günümüzde elektrik tesisatından anlayan birkaç kişi köyde varsa da meslek olarak bu işi yapan yoktur. Son yıllarda köyümüzde iki tane demirci dükkanı vardır. Ustalar, demirden kapı, pencere ve değişik araç gereç, merdiven vb. yapmaktadır. Yalnız Güzelhisar'da değil, çevre köylerde, yakın kasaba ve şehirlerde de iş yapabilen iyi sanatkarlardır. 1950-1960 arası köyde bir fırın açılrsa da birkaç yıl hizmetten sonra kapandı. Yine köyde 1960 yılları öncesi bir zeytin yağı imalathanesi çevre zeytinlerinden insan gücüyle yağ elde etmekteydi. O da günün birinde teknolojiye yenildi, şimdi yanından geçen zeytin çuvalı ile dolu kamyonları her kış mevsiminin ilk günlerinde hüznle seyretmektedir.

1530 yılında Güzelhisar kazasının toplam vergi geliri 206.417 akçedir.³⁷⁹ Günümüzde ne kadar gelir ve ne kadar vergi elde edildiği tespit edil-

³⁷⁹ B.O.A. 166 nolu Muhasebe-i Vilayet Anadolu Def. s.40.

miş değildir. 2000 yılına yaklaşıldığında tarımla uğraş yok denecek kadar azalmıştır. 1960 öncesi Güzelhisarında 200'ün üzerinde aile tütün ziraatı yapmaktayken bu sayı 2000 yılında yalnız iki haneye düşmüştür. Gençlerin büyük çoğunluğu Aliağa'da sanayi kuruluşlarına koşmuştur. Güzelhisar'da tarım gelecekte zeytincilik ve olanak bulunan yerde ceviz vb. meyveciliğe yönelmesi insanların yararına olacaktır.

XXV. Güzelhisar'da Muhtarlık

"Devenin dışına, arabin yaşına, devletin işine akıl ermez" demişler atalarımız:

Her ne kadar devletin işine akıl ermez deseler de, 18 Mart 1924 tarih ve 442 sayılı yasa ile köyün tanımı ve köyün idaresi açıkça belirlenmişti. Nüfusu 150 ile 2.000 arasında olan yerleşim bölgelerine, köy denmekteydi. Bu yasaya göre, köy tüzel kişiliğinin üç organı vardı. Köy derneği, Köy ihtiyar meclisi ve köy muhtarıydı. Köy idaresinin zorunlu ve isteğe bağlı işleri vardı. Köylünün sağlığını ve emniyetini korumak zorunlu işlerdendi. Okul, cami, yol, ağaçlandırma gibi bayındırlık işleri mecburi işlerden sayılmaktaydı. Köylülerin toplumsal ve iktisadi gelişmelerini sağlamak için yapılan işler ise isteğe bağlı görevlerdi. Muhtar yerel yönetimin başı olduğu gibi, köyde devletin temsilcisiydi. Bahsi geçen kanunda muhtar ve diğer organların sorumlulukları ve görevleri ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tanzimat'tan önce köylerde yönetimin başına *"Köy Kethüdası"* denmişti. 1840 yıllarından sonra vilayet, sancak, kaza ve köy yönetiminde önemli değişiklikler yapılmıştı.

Sancak yönetimi 1840-1842 arası *"Muhassıllara"* bırakıldı. 1842'de sancaklarda vergi işi mültezimlere verilerek bu gibi yerlere merkezden *"kaymakam"* atandı. Kazaların idaresinde ve Güzelhisar'da da bu yıla kadar yönetimin başında *"kadı"* vardı. 1842'de kadılar salt yargı ve veraset işlerinden sorumlu tutuldu. 1750-1841 yılları arasında Güzelhisar'ı Ayanlar (*voyvodalar*) yönetmişti. *"Kaza müdürleri"* kasabanın ileri gelenleri arasından seçilip, hükümetin onayı ile görevine başlardı. Köylerde ise 1841-1842 yıllarından itibaren *"Muhtarlık yönetimi"* vardı. Ancak 1960 yıllarına kadar bazı ihtiyar kadınlar köy muhtarlarına belki yılların verdiği alışkanlıkla *"ayan"* demekteydi.

Güzelhisar kazasına, halktan 19. yüzyıl ortasından itibaren müdür olarak atanan kimseler tespit edilememiştir. Yazılı belge de bulunamadı.

1864 yılında “*Vilayet Nizamnamesi*” çıkarıldı. Osmanlı İmparatorluğu’nda yeni düzenlemeye gidildi. Güzelhisar o yılda da Saruhan Sancağı’nın kazasıydı. 1864’te Kazalara “*Kaymakam*”, sancaklara ise “*Mutasarrıf*” isimli görevliler merkezden atanmaya başlamıştı. Güzelhisar’a İstanbul hükümetince görevlendirilen kişi ve yetkili belirlenememişti. 1864 Nizamnamesine göre köy ihtiyar heyetleri en az 3, en çok 10 kişiden meydana gelmekteydi. İmam, bu heyetin doğal üyesiydi.³⁸⁰

1869’da Güzelhisar, Eski Foça’ya bağlı nahiye olup, yörenin halkı arasından vali tarafından bir müdür atanmaktaydı. Bu nahiye müdürünün adı bilinmese de o devrin Güzelhisar’ında en etkin kişiler Koca Hurşit Ağa ve Ali Bey’in (*Özcan*) babası Mehmet Bey ve onun babası Abdurrahman Ağa gibi aileler ve bireylerdi. 1878 sonu ve 1879’da Güzelhisar’da nahiyelik bitmiş köy statüsü başlamıştı. 93 Muhacirleri (*Filiba muhacirleri*) Güzelhisar’a yeni köy olduğu sıralarda gelmiş Hurşit Ağa ve Koca Hacıoğullarından Hasan Ağa gibi kişilerce köyün batı tarafına Akbaba Kuyusu ile Ali Ağa Camisi arasına yerleştirilmişlerdi. Bu dönemde Güzelhisar Menemen’e bağlı köydü. Muhtarın ismini günümüzde kimse anımsamamaktadır.

15 Mart 1913’te “*İdare-i Umumiye-i Vilayet*” kanunu ile idari yapı yeniden düzenlenmişti. Bu kanuna göre 30 yaşını doldurmuş ve senede devlete 100 kuruş vergi ödeyebilen kişi muhtar adayı olabilmekteydi. Muhtar bir yıllık dönem için seçilmekteydi.

Cumhuriyet öncesi Güzelhisar’da savaş zamanı imamlar muhtarlık yapmıştı. Kurtuluş Savaşı öncesi muhtar olarak Koca Karnapa Mustafa’nın ismi söylenmekteydi. (*Uyar’ların büyük dedesi*). Kurtuluş Savaşı içinde Mustafa Çimen (*Dangaz*) köy muhtarıydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Hasan Kahya (*Cengiz*), Ahmet Uzun (*Halil İbrahim’in babası*), Deli Mehmet Dede (*Arslan*) gibi kişilerin muhtarlık görevlerini yürüttükleri günümüz yaşlılarınca söylenmektedir.

1930-1999 Arasında Güzelhisar’da Muhtarlık Yapanlar ve Dönemleri

Adı Soyadı	Dönemleri
1. Mustafa Çimen	28.3.1930-1.3.1933
2. Tefik Balaban	1933-1935
3. Mehmet Arslan (<i>Deli Mehmet</i>)	1935-1936
4. Süleyman Yılmaz	1936-1938
5. Hasan Alper	1938-1939
6. Tefik Balaban	1939-1940

³⁸⁰ Tanzimat’tan Cumhuriyet Türkiye Ans. C:1 s.214.

7. İsmail Alper	1.1.1941-31.7.1941
8. Hakkı Çetin	31.7.1941-30.11.1944 (2 dönem)
9. Mehmet Emin Gündüz	28.2.1942-28.3.1943 (1 dönem)
10. Tefik Balaban	1944-1946 (2 dönem)
11. Mehmet Özcan	1946-1948
12. Ahmet Karadayı	1948-1950
13. Ali Öz (Rızzan Ali)	14.5.1950-1.11.1954
14. Hıfzı Arslan	1.11.1954-1.11.1959 ve 28.5.1960
15. Ali Cebeci (Öğretmen)	8.1960-1963
16. İsmail Yıldız	Ekim 1963-31.7.1964
17. Fahri Bayır	a) 31.1.1964-31.7.1964 vekaleten b) 31.7.1964-1.6.1968
18. Kenan Keskin	1.6.1968-16.10.1973
19. Fahri Bayır	16.10.1973-16.10.1977
20. Fahri Ziya Özkaya	1977-1984
21. Hasan Cengiz	1984-1989
22. Salih Karadayı	1989-1994
23. Fahri Bayır	31.3.1994-18.4.1999
24. Eşref Özkaya	18.4.1999

İsmi yazılan muhtarlardan Mustafa Çimen Güzelhisar İlkokulu'nu yaptırmak için büyük gayret sarf edip köylüleri imece ile çalıştırmıştı. Karahayıt merasının köy tüzel kişiliğine kazandıran muhtarın Süleyman Yılmaz olduğu, yine Köy Konağının inşaatına daha önce başlanıp onun muhtarlığı döneminde tamamlandığı yaşlılarca bilinmektedir.

Kenan Keskin zamanında Koca Tepe ağaçlandırılmış, elektrik getirilmesi girişimleri yapılmıştır. Mezarlık ve cami hazire duvarlarının taş duvarla çevrenmesi onun dönemine rastlamıştır. Bahsi geçen muhtarın bu dönemdeki özgün gayretleri günümüzde de takdirle anılmaktadır.

Diğer muhtarlar döneminde de yol, su vb. çalışmalar yapılmış olup, gerçek değerlendirmeler zamanın ve yaşayanların insafına bırakılmalıdır.

XXVI. Güzelhisar'da Eğitim ve Öğretim

*“İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendin bilmezsen
Ya nice okumaktır.”*

-Yunus-

Kuran'a göre cahillerden uzak durmak lazımdır. Saruhan Bey'in alimleri koruduğu bilinmektedir. Beyliğin doğuşundan itibaren en batıdaki kaza merkezi Güzelhisar'da camilerin yanında medreselerin bulunduğu tahmin olunur.

Balaban Paşa Camisi'nin yanındaki medrese (*okul*), caminin kuruluşundan itibaren var olduğu söylenmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Cami Mahallesi'ndeki camide görevli imam aynı zamanda ders vermektedir. En eski cami haziresinde Osmanlı devri müderrislerinin mezar taşları görülür. 1671 yılında Güzelhisar kazasına da gelen Evliya Çelebi kasabada sekiz mahalle ve her mahallede birer okul bulunduğunu yazmaktadır.

II. Meşrutiyet'te Güzelhisar'da öğretmen okulu çıkışlı Muallim Mustafa Bey isimli bir öğretmenin vazife yaptığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Cumhuriyet devri öncesi Hoca İbrahim Efendi, Güzelhisar camileri kenarında kurulan medreselerde öğrencilere ders verdiği bilinmektedir.

Bugünkü Güzelhisar köyünde Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında her iki cami yanında birer okul vardı. Ali Ağa Camisi dediğimiz ilk cami odasında Kara Hafız Mustafa kız öğrencilere ders verdi. Balaban Paşa Camisi yanındaki medresede Kuran ve dört işlemi içeren hesap dersleri verilirdi. Burada erkek öğrencilere Süleyman Efendi ve Laz Mehmet Efendi ders vermişti. Mehmet Efendi köyde bir iki yıl çalıştıktan sonra Aliğa Çiftliği'ne gitmiştir. Abdullah Efendi (*Afganlı*), İstanbul'dan gelip Meşrutiyet sonrası Güzelhisar'a yerleşmişti. Bir müddet sonra burada evlenmiş ve halkı aydınlatmak için çaba sarf etmişti. 1928 yılında; köy kahvenesi ve köy odalarında yetişkin halka okuma yazma kursları düzenlemişti. Meşrutiyetten

sonra Menemen kaza yönetimi bazı köylere okul yaptırmak için kararlar almıştı, bu köylerin içinde Güzelhisar da vardı. Nedense belirtilen tarihte Güzelhisar köyüne yeni bir okul inşa edilememişti.

1928 yılından itibaren Güzelhisar'da latin alfabesiyle öğretime başlanmış, okullaşma geleneği sürdürülmüştü. Bu tarihte Güzelhisar köyünde Balaban Paşa Camisi bahçesinde bulunan okulda karma olarak erkek ve kız çocuklara eğitim verilmişti. Köyde, Mustafa Kemal'in halkımıza örnek olduğu yeni Türk harfleri ile öğretime başlayan ilk öğretmen Emiralemlî İsmail Hakkı Bey'dir. Bu öğretmen Abdullah Efendi'den bir yıl sonra gece Halk Eğitim kurslarında da bir çok yetişkine okuma yazma öğretmiş ve belge vermişti.

Önceleri eski okullarda okuma yazma sürdürülürken, 1933-1934 yıllarında tamamen muhtar ve köylünün çabasıyla şimdiki okulun bahçesinde taş olarak yeni bir okul inşa edilmiştir. Bu okul, 1956 yılında yıldırım düşmesi ile harap olmuş, devlet tarafından tamir edilmiş tekrar eğitim ve öğretime açılmıştı. Şu andaki okul binasında, 1966 yılında öğretime geçilmişti. Bu okul inşa edilmeden önce, 1934 yılında köylünün yaptığı taş binada eğitim öğretim çalışmaları sürdürülmüştü. Tamamen antik yapı taşları ile inşa edilmiş ilk Cumhuriyet okulu ne sebeple temelinden tepeye yıktırıldığı tam olarak anlaşılmamıştır. Bu okul binasından sökülen bazı tarihi taşlar etrafa dağılmış olup, bunların kimileri geçmişte Bizans yapıları ile eski Osmanlı mescitleri yıkıntılarında okul için taşınmıştı.

1966 yılında açılan okulda 1996 yılında eğitim öğretime ara verilmişti. Köydeki öğrenciler taşımali olarak Aliağa ilçesi Fatih ve Mehmet Saka İlköğretim Okullarına gönderildi. 1997-98 öğretim yılından itibaren köydeki okulda yeniden eğitim ve öğretime başlandı.

Güzelhisar'da bazı öğretmenler halkın hafızasında iyi yönde derin izler bırakmıştır. İlk öğretmene köylüler "*Kara Muallim*" lakabını vermişlerdi. İsmail Hakkı Bey Kara Muallim olarak ak fikirli öğrenciler yetiştirip, Cumhuriyetin ilk öğretmeni olarak hiç unutulmamıştır. Mehmet Gürer isimli öğretmen köylülerce çok takdir edilen bir eğiticiydi. Balıkesirli olup Balıkesir Öğretmen Okulu mezunudur. Halkla bütünleşmiştir. Köy ahalisini her yönüyle aydınlatma gayreti içinde olmuştur. Köy Enstitüsü'ne giden öğrencilerin temeli onun zamanında atılmıştı. Köyde ilk müsamere sunan, köy okulunda ilk arkeolojik eserlerle müze açan öğretmen de Mehmet Gürer Bey'di. Yetiştirdiği öğrencilerin çok bilgili oldukları günümüzde de ifade edilmektedir. Eşi Emine Hanım da köydeki genç kızlara nakış dikiş dersi vermişti. Fehmi Bey isimli öğretmen köy öğrencilerini Cumhuriyetin onuncu yılında (1933 yılı) Aliağa Çiftliği'ne götürüp, burada şiirler okutmuş ve gösteri yaptırmıştı. Sabri Öz ise köyün yerli öğretmenlerinden biridir. Öğrencilerini kendi ara-

larında rekabete teşvik etmiştir. İleri öğrenime giden öğrencilere ilk kıvılcımı vermiş, kendinden önceki meslektaşından aldığı müsamere geleneğini de sürdürmüştür. Eğitimci Mehmet Emin Yıldırım da Güzelhisar köyü doğumlu olup, 1939 yılı son ayında Karaköy’de eğitimciliğe başlamış, 1939-1944 yıllarında Karaköy’de ilk eğitimci yıllarını tamamladıktan sonra Güzelhisar İlkokulu’nda eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunmuştu. Köyde öğrencilere erken okuma yazma öğretmesi, her öğrenciyi mutlaka okutması, dürüst çizgisiyle tanınmıştı. Okul bahçesine diktirdiği ağaçlar hala günümüz öğrencilerine serinlik vermektedir. Hasan Kocaman adlı öğretmen planlı çalışması, Türkçe ve matematik derslerinde başarılı öğrenciler yetiştirmesi yönüyle tanınmıştı. Ali Cebeci isimli öğretmen de spordaki etkinliği ile köy halkında iz bırakan 1970 yılı öncesinin öğretmenlerinden biriydi. Öğretmen Mahmut Büster ise, Köy Kalkınma Kooperatifi’nin kurulmasında öncülük etmiştir. Kendilerinden bahsedilen öğretmenlerin dışında elbette Güzelhisar’da görev yapan başarılı öğretmenler vardı. Bunlar hakkındaki tarafsız değerlendirmeyi ilerideki yıllarda, gelecek kuşaklar vereceklerdir. Güzelhisar köyünde çalışan, isimleri ve çalıştığı yıl tespit edilebilen tüm öğretmenlerin sıra ile listesi aşağıda verilmiştir. Güzelhisar köyü doğumlu, 50 civarında üniversite mezunu, 70 kadar meslek lisesi, 70 civarında normal lise mezunu varsa, bu insanların yetiştirilmesinde emeği geçen öğretmenlerin her birinin eli öpülmeye layıktır. Tümü’nün özel gayretlerini tek tek belirtmemize olanak yoksa da verdikleri hizmet ve çalışmadan dolayı hepsine, köyüm adına teşekkürlerimi belirtiyorum.

Cumhuriyet Devri Güzelhisar Eğitimcileri

Sıra No: Adı ve Soyadı	Memleketi (ve Lakabı)	Çalıştığı yıllar
1. Mustafa Karataş	Kara Hafız	1922-1926
2. Süleyman Efendi	Molla	1922-1926
3. Mehmet Efendi	Laz	1926-1928
4. Abdullah Efendi	Afganlı	1927-1928
Yeni Türk Harfleri ile Öğretim		
1. İsmail Hakkı Bey	Emiralemlî Kara Muallim	1928-1930
2. Muhiddin Bey	Avcı	1930-1931
3. Ali Suphi Bey	Aliağalı, Balıkçı	1931-1933
4. Fehmi Bey	Kürt Muallim	1933-1934
5. Mehmet Güner	Balıkesirli Başöğretmen	1934-1944
6. Zehra hanım	Bursalı	1935-1937
7. Sabri Öz	Güzelhisarlı, Demirci	1944-1945/1947-1956
8. Safer Efganlı	Güzelhisarlı	1945-1946
9. Kemal bey	Menemenli vekil	1946-1947

10. Emir Öndül hanım	Bursalı	1946-1948
11. Mehmet Emin Yıldırım	Eğitmen	1944-1946 1948-1966
12. Hasan Kocaman	İlâpınarlı	1956-1960
13. Ali Cebeci	Kemahlı	1960-1970
14. Şaziye Dumral		1966-1970
15. Veysel Erol	Aydın (<i>Selçuk</i>)	22.09.1969-11.10.1971
16. Mahmut Büster	Saruhanlı	30.01.1970-10.10.1972
17. Nabi Özoğuz		18.07.1972-08.08.1974
18. Ali Rıza Ünal		07.10.1970-10.11.1978
19. N. Mesut Genç	Bergamalı	26.10.1971-01.11.1977
20. Osman Bulut		14.09.1972-10.09.1978
21. Yunus Bahtiyar		18.11.1977-04.12.1978
22. Ziya Yıldız	Güzelhisar doğumlu	02.10.1978-28.02.1982
23. Ziya Çıltaş		25.10.1978-28.02.1982
24. Nilgün Çetin Gökçe		19.12.1978-30.04.1979
25. Naciye Er		08.10.1979-09.05.1980
26. Hüseyin Tabaklı		22.10.1979-28.02.1982
27. Nesrin Bağcılar		18.10.1979-21.01.1981
28. Asuman Cırık		19.11.1979-28.02.1982
29. Gönül Sönmezler		19.11.1979-28.12.1980
30. Ramis Ballı		26.09.1980-20.01.1982
31. M. Ersin Aksoy		01.09.1980-28.02.1982
32. Birsen Aksoy (<i>Yıldırım</i>)		01.10.1981-28.02.1982
33. Sami Çalışkan		01.10.1980-28.02.1982
34. Gönül Çalışkan		07.10.1980-28.02.1982
35. Jale Sonışık		05.11.1980-28.02.1982
36. F. Tayfun Eraykutlar		15.07.1981-13.07.1989
37. Bülent Nakiboğlu		27.11.1984-04.03.1986
38. Atike Kaymak		07.12.1984-01.09.1986
39. Recep Özgür		09.11.1990-30.09.1996
40. Niyazi Özdoğan		22.09.1993-09.09.1994
41. Nasuh Gökdemir		02.09.1996-21.10.1997
42. Nilüfer Akkaş		30.09.1988-03.09.1990
43. Nurten Çetin		03.01.1989-07.09.1990
44. İsmet Muhsinoğlu		19.05.1997
45. Şehriban Muhsinoğlu		21.10.1997
46. Gönül Aktaş		15.09.1997

XXVII. Fiziki Çevrede Değişim

“Savaş insanlık kadar eskidir; kale yapımı ise hemen hemen savaş kadar eski...” Henri Pirenne³⁸¹

Güzelhisar'ın hisarı ne zaman yapıldı? Ne zaman yıkıldı? Kazı yapılmadığından tam bilinmemektedir. Ancak Koca Tepe'de olduğu anlaşılan hisardan temel izleri görülmekte ise de son yıllarda bu taşlar da yok olmuştur. Zira Evliya Çelebi, Güzelhisar'a geldiğinde hisar artık virane hale gelmişti. İlkokula devam ettiğimiz yıllarda tepenin doğu-güney ucunda yer alan yarısı yıkık, ayakta kalabilen taş duvara “kule” veya konak duvarı derlerdi. Bahsedilen duvar günümüze kadar gelememiştir. Güzelhisar köyünde eski evlerin çoğu taşandı. Varlıklı olanlar iki katlı (*hanay*) ve daha çok odalı bina yaptırıyorlardı. Fakir evleri taş temelli ve kerpiç duvarlıydı. Kışın sıcak, yazın serin olurdu. Kiremit çatılı binalar azdı. Bulunanlar da eski kiremitti. 17. yüzyılda da Kaza-i Güzelhisar evlerinin ancak yarısı kiremit çatılı olduğunu kaynaklar belirtmişti. Yarıya yakın sayıda bina toprakla örtülüydü. Bina saçaklarında Aliağa taraflarından getirilen kaydırak denilen yassı taşlar kullanılmıştı. Daha dar gelirli kişilerin yaptırdığı binalarda saçak olarak geven adlı bitki yer almıştı. Günümüzde bu toprak damlı evler ben gibi azalmıştır. İki binli yıllara gelindiğinde köyde; kiremit çatılı, betonarme ya da tuğla yığma binalar bir baştan diğer başa sıralanmıştır. Cumhuriyet döneminde fiziki olarak en büyük değişim Güzelhisar'da binalarda yapılan yeni yapı sistemidir. Bundan 35-40 yıl öncesine kadar “*Namrut*” yönünden develer köyüne “*geren*” adı verilen çorak toprak taşırıldardı. Sonbahar aylarında yağmur mevsimi başlamadan gerenler kovalarla dam üzerine çıkarılır, küme küme dökülürdü. İklim, hafif serinliğe dönüşünce deve kervanlarının çamlık yönünden Çavuş Mehmet nezaretinde köye girişi artık nostalji olmuştur. Bu devcilerin keten çuvalara doldurdukları gerenler, bina üzerlerine kimi vakit kova ile kimi vakit ise merdivenle de yukarılara

³⁸¹ Henri Pirenne, Ortaçağ Kentleri, s.50.

çıkarılırdı. 1958 yılına kadar Balaban Paşa Camisi'nin üzeri de toprakla örtülüydü. Cumhuriyet öncesi bu caminin üzerine geren çıkarmaya çalışan yerli bir Rumun minare yanına düşüp oraya gömüldüğü söylentisi köy içinde yaygındır.

Önceleri Menemen'e at arabası ile gidilirdi. Bu arabacıardan biri de Mehmet Aydın'dır (*Aşık Mehmet*). Köy ile Menemen ilçesi arasında yolcu ve yük taşımıştır. 1936-1937 yılları döneminde Salih usta oğlu Hasan Alper, "*kaptı kaçtı*" adı verilen, yolcu ve eşya taşıyabilen ilk motorlu taşıtı Güzelhisar'a getirmişti. Köye ilk traktörün girişi 1951 yılıdır. Sivaslı Ali'nin avlusuna getirilen traktörü çevre köylüler de merakla görmeye gelmişlerdi. Daha sonraları Kerim Özkaya da bu traktörlerden bir tane almıştı. İlk taşıt yolu Dombaycık üzerinden köye doğru çıkmaktaydı. Yol, Kırtarla denilen mevkiden geçtikten sonra bağ ve bahçelerin arasından ilkokul önüne ulaşır-
dı. İlk motorlu taşıt bu yolu takip ederek, köy içinde Hamam Önü mevkisine gelmekteydi. Daha sonra köye getirilen Süleyman Yılmaz'ın aldığı taksi de bu yolu izlemişti. Toprak olan bu yollar kış aylarında çamur deryasına döner, geçit vermezdi. 1950 yılı öncesi bir çok köylü Hacı Ali Çeşmesi ile Koca Çeşme ve Eğrek arasında kazma kürekle yol yapımında çalışmıştır. Bu çalışmaya katılmayanlar ise yol parası öderlerdi. Yol parasını ödemek istemeyen birkaç aile o yıllarda, Güzelhisar'dan İzmir ve varoşlarına göç etmişti. 1951-1952 yıllarında Aliğa'dan Mehmet Saka'ya (*Koca Laz*) ait, küçük bir otobüs yolcu taşımak üzere Güzelhisar'a gelmiştir. Hemen arkasından İsmail Hakkı Köprücü-Ali Kazanç "*Şavrole*", Ahmet Özcan ve Yakup Uyar "*Ford*" marka otobüsleri köye getirip Menemen-Güzelhisar arasından yolcu ve yük taşımışlardı. Bu otobüsler Orhan Alper'in evinin altında dahi sık sık çamura saplanmaktaydı. Bergama-İzmir asfaltı ise 1952-1953 yıllarında yapıldığına göre Güzelhisar'a stabilize yol ancak, 1960 yılı sonrası girebilmişti. Köy yolunun asfaltlanması ise 1980 yılından sonraya rastlamaktadır. 1998 yılında yolların yeniden bakımı yapılmış, köy içindeki ana yollar ise asfaltla kaplanmıştır.

1933-1934 yılında köy ilkokulu binasının inşaatı bitirilip, İzmir valisi Kazım Dirik zamanında eğitim ve öğretime açılmıştır. 1956 yılında da bu binaya yıldırım düşünce İzmir valisi Kemal Hadımlı yanında bir sağlık heyeti ile birlikte Güzelhisar'a gelmişti. 1958 yılında köy derneği Balaban Paşa Camisi'nin toprakla örtülü çatısını açtırıp, yeniden kiremitle örtmüş, içte ve dışta tamir yaptırıp, mabedi modern hale getirmiştir. Ancak eski tarihi özellikleri de tamamen bozulmuştur. Ali Ağa Camisi ise 1943-1944 yıllarında tamir ve bakım görmüştü. Daha küçük çapta olmak üzere; diğer muhtarlar zamanında bu camilerin çatı kısımları yeniden onarım görmüştür. Şimdiki

ilkokul ise 1966 yılında inşa edilmiş olup, toprak zemin sağlam değildir. Bazı yıllarda duvarlarda çatlaklar görülmektedir.

Köy İhtiyar Meclisi, önceleri hizmetlerini cami yanındaki odada görürdü. 1936-1937 yıllarında Süleyman Yılmaz'ın muhtarlığı döneminde "Köy Konağı" yaptırılıp köyün hizmetine sunulmuştur. Köy halkının çabasıyla ve kimi gençlerin girişimiyle Köy Kalkınma Kooperatifi kurulmuş, bu kooperatif üyelerince Koca Çeşme üzerinde 1982-1983 yılında Süt Mandırası binası yaptırılmıştır. Yine, 1976-1977 yıllarında köyde çarşı içinde, Köy Kalkınma Kooperatifi tarafından yem deposu binası yaptırılmıştı. Bu depo 1998 yılında bir takım değişikliklerle "Güzelhisar Yardımlaşma Dayanışma ve Kültür Derneği" nin kütüphanesi haline getirilmiştir. Dernek kendi üyeleri ile dayanışarak mevcut imkanlarla binada yapılabilecek değişimi sağlamıştır.

Aliağa-Güzelhisar yolunda dağlardan inen dereler üzerinde önceleri ağaç köprü varken 1960'lı yıllardan sonra betonarme köprü yapılmıştı. 1925-1995 döneminde köy civarında bulunan tarihi çeşmeler köy muhtarlığı ve halkın girişimiyle bir çok defa tamir görmüştür. Köyde hayvan sayısının azalmasıyla köy çevresindeki bazı çeşmeler günümüzde bakımsız olup, canlılara su vermez durumdadır. 1965 yılından sonra bazı çeşmeler ise definecilerce düşüncesiz bir şekilde tahrip edilmesi köyde hoş karşılanmamıştır. Artık zamanın da tahribinden bu sivil yapıların tarihi özelliği de bozulmuştur.

Güzelhisar'da hamam kuyusu (*tulumba*) hariç tüm su kaynakları yerleşim yerinin biraz altındadır. "Karayap, İki Oluklu ve Sinan çeşmeleri" bu duruma örnek teşkil etmektedir. 1965 yılında Çıtak köyünden getirilen su mahalle çeşmelerine dağıtılmış ve "Yol Su ve Elektrik Müdürlüğü" nün destek verdiği su şebekesi ve su deposu yapılmıştı.

Çıtak köylülerinin daha sonra bu suyu vermemesiyle bir çok defa aksama olmuş, çeşmelerden devamlı su akıtılamamıştı. 1985'li yıllardan sonra Karahayıt mevkinde artezyenle su çıkartılarak elektrikli pompalarla köyün üst kısmındaki yeni depoya su akıtılmış köyün susuzluğuna çare bulunmuştur. Güzelhisar'a şu an gelebilenler köyde dikilen ağaç sayısının ve yeşilliğin arttığını göreceklendir, çünkü her evde şırl şırl su akmaktadır.

Köy konağının yapıldığı dönemlerde "Karahayıt Merası" köy tüzel kişiliğince satın alınıp, köy hayvanlarının daha iyi beslenebilmesi için ileri bir adım atılmıştı. 1968 yılında Kenan Keskin'in muhtarlığı döneminde Kocatepe'ye fıstık çamı dikildi. Bugün 32 yıllık çam ağaçları bulunan bu tepenin kuzey ve batı kısımlarına köydeki yardımlaşma derneğince yeniden 270 civarında fıstık çamı fidanı dikilmiştir. 1968 yılından sonra köydeki iki büyük mezarlık ile cami yanındaki mezarlıkların çevre duvarları yeniden inşa edilmiştir. Aynı yıllarda elektrik getirilmesi için faaliyete geçmişti.

Elektrik direklerine elektrik bağlantısı ise ancak 1973-1974 döneminde yapılabilmiş, köy fiziki olarak da aydınlatılmıştır. 1985 yılından sonra köyde haberleşme işleri Çıtak köyünde bulunan telefon santrali aracılığıyla yapılmaktaydı. 1998’de Güzelhisar’da kurulan 300 abonelik telefon santrali ile köyün doğrudan Türkiye şehirleri ve dünya ülkeleriyle haberleşmesi sağlanmıştır. 1980 yılında inşa edilen Güzelhisar Barajı suyu sanayide kullanılınca, köyde sulu tarım yapma olanağı bulunamamıştı. Bunun üzerine Güzelhisar köyünden yetmişin üzerinde genç aile çalışmak ve daha iyi koşullarda yaşamak için, Aliağa ilçesine göçmüştür.

İki binli yıllarda bazı emekli arkadaşlarımız, köye dönerek, eski evlerini tamir etmiş, köyde oturmaya başlamıştır.

1960 yıllarından sonra köy gençleri futbol, voleybol sahalarında ter dökmüş, komşu köy gençleri ile sportif karşılaşmalar yapmışlardı. 1982 yılında Aliağa’nın ilçe olmasından sonra yapılan “*Kaymakamlık Kupası*” futbol müsabakalarında Güzelhisar Gençlik Spor Kulübü, birkaç defa birinci olup, başarı kupasını kendi gençlik merkezine taşımıştır.

Köyde oturanlar, ilerlemeyi kafi görmese de 1923-2000 yılları arasında köyde bir takım uzun adımlar atıldığı da kesindir.

XXIX. Güzelhisar'da Düşünsel Gelişim

"Kalemin gücü mü kılıcın ucu mu?"

Güzelhisar'da fikir hayatı adamlarını yazmak gerekirse, ilk çağda yaşamış *"Tarih ve Keşifler"* adlı yapıtın yazarı Ephoros (*Eforos*) ile yine diğer bir Kymeli olan ozan Hesiodos'tan (*Hesidos*) başlamak gereklidir.³⁸² Elea'lı (Kazıkbağlar) felsefeci Parmenid'den (*MÖ 500*) söz edilmezse eski Osmanlı köyü olan Denizdeğirmeni halkı bize darılırdı. Çünkü Elea'nın yerinde Türk döneminde Güzelhisar'a tabi bu köy yer almıştı.³⁸³ Daha sonra Balaban Paşa'yı anlatmalıydı. Sicill-i Osmani'de ismi geçen Güzelhisarlılara tek tek bakıp, yaşamları yazılmalıydı. Güzelhisar mezarlığı çok iyi taranıp müderrisler bulunmalı, mezar taşları okunup değerlendirilmeliydi. Bu oldukça uğraşı ve araştırmayı isteyen bir işti. Ayrıca bu kitabın hacmine de sığmayacaktı.

1913 yılında kaynaklarda ismi geçen Muallim Mustafa Bey'in Güzelhisar'ın düşünce yaşamına katkısını bilinememektedir. II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'dan ayrılan değişik yerlerde bir müddet dolaştıktan sonra, Abdullah Efendi (*Afganlı-Arap İzzet*) isimli kişi Güzelhisar'a gelmişti. Bilinen yazılı bir eseri yoktu. II. Abdülhamit'in sır katibi olduğu söylenmekteydi. Güzelhisar'da Cumhuriyet öncesi imamlık yapmış, Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni Türk alfabesini halktan kimi insanlara öğretmişti. Her yenilik ve atılım olayında köylülere yol göstermişti. Skolastik düşünce yerine, çağdaş fikirleri köy halkı arasında yaymak istemişti. 1933 yılında Aliağa köylerinden altı öğrenci iki öğretmenle birlikte Adullah Efendi de İzmir'e gitmişti. Karşıyaka'da bir konuşma yapmıştı. Güzelhisar, 1950 yıllarından sonra ileri öğrenime bir çok öğrenci göndermişse, bunun anne-baba normunda ilk temellerini atanlardan ve aileleri uyaranlardan biri de, öğretmen Safter Afganlı'nın babası Abdullah Efendi'dir.

³⁸² Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, s.128.

³⁸³ Osman Boyatlı, Bergama'da Fikir Adamları, s.11-12.

1879 yılından sonra Güzelhisar'a yerleşen doksanüç muhacirleri de evlerin badanalanması, kilim ve kumaş dokuma konularında Avrupa'dan birtakım değişiklikleri buraya taşımışlardı. Getirdikleri yaşam biçimleriyle yerlileri az da olsa etkilemişlerdi.

Güzelhisar'da Saruhan Beyliği devrinden gelen kasaba ve kültür hayatı, köy dönemi yaşamına da yansıdığı muhakkaktır. Güzelhisar gençliğindeki 1940-1980 dönemlerinde görülen birlik beraberlik yaşamı eski kasaba "yiğitbaşı kurumu"³⁸⁴ efebaşı, bayraktar olayına dönüşmüştü. 1933 yılında öğretmen Fehmi Bey, Aliağa'da Güzelhisar gençlerine at yarışı yaptırmış ve öğrencilere Cumhuriyetin onuncu yılında şiirler okutmuştu. Öğretmen Mehmet Gürer Bey eski okul binasında zemin katın birinci odasında köyün ilk arkeolojik müzesini açmıştı. Daha sonra bu müze bazı öğretmenlerce zenginleştirilmişti. Yeni okul yapılıncaya toplanan eserler, mezar taşlarının bir kısmı dersaneye yerleştirilmişti. Bir kısmı okul bahçesinde belirli bir yerde bulunmaktaydı. 1935 yılından 1995 yılına kadar Güzelhisar İlkokulu'nda korunan bu arkeolojik eserler, o yıl Aliağa karakolunda görevli jandarma yüzbaşısı tarafından, Aliağa karakoluna taşındığı, köy muhtarlığınca ifade edilmiştir. Karakola 1998 yılında yaptığım ziyaretlerde köyden götürülen taşların bir kısmını karakol bahçesinde göremedim. Mezar taşlarının ve yapıtların tamamının nerede olduğunu sorduğumda tatmin edici cevabı da alamadım.

Öğretmen Mehmet Gürer, Güzelhisar halkını çok etkilemiş, köy gençlerine tiyatro zevkini aşılamıştı. Bilinçli anne ve babaların yetişmesi için halkla çok iyi kaynaşmıştı. Daha sonra köyde uzun müddet kalan yerli öğretmen Sabri Öz, müsamere tiyatro geleneğine devam etmişti. İlk defa onun yetiştirdiği öğrenciler onun zamanında ileri öğrenime devam etmeye başlamıştı. Bahsi geçen öğrencilerden ileri öğrenime devam edenler başarılı olmuş, hepsi de meslek sahibi olmuştu. 1960 yılından 1975 yılına kadar köyde müsamere geleneği de sürmüş, bu devrede öğretmenler değil, gençlik kendi kendini örgütlemişti. Devlet tiyatrolarında ve bazı özel tiyatrolarda oynanan oyunlar, köy gençleri tarafından köy halkına oynanmıştı. O devrede üniversite, lise ve diğer okullarda ileri öğrenimi sürdüren gençler, köyde çiftçilik yapan gençlerle beraberce hazırlanıp, oyunları birlikte sunmuşlardı. Gençlerin kaynaşmasında ve oyunların hazırlanıp sahnelenmesinde bir çok gencin emeği varsa da onlara o günlerde rehberlik eden kişilerin başında şimdi Aliağa'da avukatlık yapan, o tarihte hukuk öğrencisi olan Süreyya Erdem gelmektedir.

³⁸⁴ Yiğitbaşı: Osmanlı Devleti'nde esnaf teşkilatında olduğundan başka şehir ve kasabalarda eşkıyalığa karşı güvenliği sağlamak üzere gençler arasında kurulan örgütün başı.

Güzelhisar'da hem 1960'lı yıllardan sonra hem de 1970'li yıllarda iki defa kitaplık ve Güzelhisar Gençliği Kültür Derneği kurulmuştur. Bunlardan ilki köy kahvesinde diğerleri köy muhtarlığında ve Ali Balaban'ın eskici dükkanında açılmıştı. Bu kitaplıklarda çalışanlardan biri de Turan Alper'di. Hizmetlerini daima rahmetle anmaktayım.

1976 yıllarından sonra köydeki kooperatif hareketleriyle Ege üniversitesinde görevli Profesör Mehmet Ali Özcel Bey yakından ilgilenmişti. Kalınma Kooperatifi yöneticilerine çok yararlı kılavuzluk yapmıştı. Köy sağlığı konusunda da yardımlarını esirgememişti. Üniversiteden beraberinde getirdiği hekim arkadaşlarıyla fakir hastalara şifa dağıtmıştı. Bu yardımları, şimdi köy halkı tarafından minnetle anılmaktadır.

1955-60 yıllarından günümüze kadar ilköğretimden sonra bir çok öğrenci, ileri öğrenimini sürdürmüştür. 1955'ten önce, Güzelhisar İlkokulu mezunu üç kişi Köy Enstitüsü'nü bitirmiş, öğretmen olmuştur. Ayrıca 1939 yılı Kızılçullu eğitimci kursu mezunu eğitimci Mehmet Emin Yıldırım değişik ağaçların aşılınması, ağaç dikimi, tütün tarımı gibi konularda gayreti ile köy halkına örneklik etmişti. 1960 yılından 2000 yılına kadar Güzelhisar İlkokulu'ndan mezun 15 kadar öğretmen yurdun değişik yerlerinde hizmet etmiş, bir kısmı emekli olmuştur. Hala çalışan öğretmen sayısı emeklilerden çoktur. 1955-2000 yılları döneminde Güzelhisar doğumlu, 50 civarında üniversite mezunu 70-72 arasında meslek lisesi ve o sayı kadar normal lise mezunu vardır. Babası, annesi Güzelhisarlı olup da kendileri başka okullarda okuyup, değişik meslek sahipleri bu sayıya dahil değildir. Ancak köy okulundan mezun olup da meslek sahibi olanların büyük çoğunluğu köyde oturmadığı gibi, birçok kişinin sanayide çalışmak için ayrıldığı düşünülürse köyde kültürel erozyon vardır anlamı çıkmaktadır.

1998 yılında sekiz kurucu üyenin girişimi, Aliağa'da oturan bazı Güzelhisarlı insanların desteğiyle ve köyde oturanların katkısıyla "Güzelhisar Yardımlaşma, Dayanışma ve Kültür Derneği" kurulmuştur. Bu derneğin yaptığı en önemli işlerden biri de köyde kütüphane kurmaktır. Bugün beş yüzün üzerinde kitap öğrencilerin yararına açıktır. Daha çok ilköğretim, az miktarda da orta öğretim öğrencisi bu kitaplıktan yararlanmaktadır. Bazı büyükler de buradan kitap alıp okumaktadır. Derneğin 110 asil üyesi vardır.

1989 yazında Ayşe Boz ve Kadriye Köse (Boz) kardeşlerin yayınladığı şiir kitabıyla, sendikacı Mustafa Karadayı'nın şiir kitapları, son yıllarda köy yaşamında dikkat çekmişti. Kitapların Aliağa'da satılması eser sahiplerinden ziyade köy halkını gururlandırmıştı.

XXIX. Güzelhisar Folkloru

*"Dandini dandini dan ister,
Annesinden don ister.
Basma da don beğenmez
İpekli de don ister." - Anonim-*

Bu dizeler Güzelhisar'ın bebekleri için söylenen ninniden alınmış bir dörütlüktür. Nasıl, Ataç Usta insanı nitelerken der ki: *"Canım insanoğlu! Gözü daima yükseklerdedir..."* Güzelhisarlıların da gözü daima yükseklerdedir. Bulunduğu yerden bir basamak yukarı çıkmak ister. Yeni girdiği ortamda önce çekingendir. Daha sonra bir de bakarsınız inisiyatifi ele almıştır. Güzelhisar'ın az okumuşu dahi görgüsüyle liderliği elde edebilir. O, yerine göre serbest ve olumlu konuşur. Rahatına çok düşkündür. Başarmak için ise uygun şartlarda gayretini gösterir. Kimi zaman çabuk kandırılır, zira içinde iyilik duygusu her zaman vardır. Güzelhisar'ın önceki yıllardaki askere giden gençleri genellikle çavuş olarak dönüp, köyde çavuş olarak anılmıştı. Kızları ise evlenecek çağa gelip nişanlanınca, oğlan tarafından hanay ev istemekteydi. Çünkü o, bebeklikte beşikte sallanırken, basma donun istenmeyeceğini, ipeklinin daha iyi olacağını annesinden ninni olarak çok dinlemiş ve bu sözlerin melodisiyle hem sallanıp hem uyutulmuştu.

Folklor, *"halk bilgisidir"*. Biz burada folklor dediğimizde ta geçmişlerden süzülüp gelen ortak inançları, gelenek ve yaşantıları, düğünleri, bayramları, atasözlerini, bilmeceleri, ninnileri, eğlenceleri, toplantıları, tekerlemeleri ve yaşamla ilgili tüm birikimleri anlarız. Bu halkın yaşantısında; Orta Asya'dan gelen *"Şamanist öğeler"* olduğu gibi, İslam dininin emir ve yasaklarından, Anadolu'da beraber yaşadığımız Osmanlı Hıristiyanlarından alınmış yaşam ve inanış biçimleri de görülmekteydi. Bu topraklarda yaşayan Hitit, Frigya, Lidya, Roma, Bizans gibi kültürlerin özünden alınmış bazı alışkanlık ve kırıntılar, tüm Anadolu halkının ve Güzelhisar insanının da duygularına yansımıştı. Güzelhisarlılar Nasreddin Hoca ile birlikte yaşamamış, Köroğlu'nu hiç görmemişti. Fakat, onların öykülerini çok dinle-

mişlerdi. Güzelhisarlı, İncili Çavuş gibi hazır cevap, Hoca Nasreddin gibi esprili, Dadaloğlu gibi özgür, Yaren Dede gibi arkadaşı, Mustafa Dede gibi yurtsever ve dindardır.

O, ay tutulduğunda silah atmıştır. Tehlikeyi hissedince kaçmıştır. Dost meclislerinde söze ve sazın tellerine dokunmuştur. “Çanakkale geçilmez” diyen yiğitlerin içinde arkadaşlarıyla düşmana kurşun sıkmıştır. Anafartalar ve Conkbayır’ı tepelerinde al kanlara bürünüp yatan şehitlerin içinde bu köyden oralara koşan nice delikanlı vardır. Güzelhisarlı, köye gelen misafiri ortada bırakmamıştır. Konuklarını, cami odasında evinden getirdiği sıcak “gezekle” doyurmuştur. O, Yaren Dağı gibi yarendir. Hacıoğlu gibi yoldan geçenleri durdurup bir salkım üzüm vermiştir. Bereketli olsun diyenleri sofrasına buyur etmiştir. Onların kültürü Saruhanlıdan, Osmanlı’dan, Balkanlardan gelenlerden, Anadolu’nun değişik yerlerinden buralara göçüp yerleşenlerden, medreselerinde ve Cumhuriyet okullarında okuyanlarından, ikliminden, doğasından, boz toprağından gelmektedir. Delikanlısı; efebaşılı, bayraktarlı gençlik şölenlerinde bulunmuştur. “Oyunevi” denilen eğlence yaşantılarında pencere karşısında türkü söylemiş, keklik gibi sekererek oynayan sevdiğini seyretmiştir. Sabahın seherinde Gavurdere’de, Gümetepe’de, Karahayıt’ta, “Haydi Bismillah!” diyerek toprağına buğday serpmiştir. Zerdelikte, Boyalıkta yarışma içinde gün batmadan önce tütün kırmıştır. Koca Çeşme üstünde, tüm komşularla birlikte, yağmur yağması için ellerini semaya doğru açmıştır. Buralardan gelip geçen yolcularla ahbablık kurup, birlikte Yaren Dağı’nın oksijenini solumuştur. Dibek başında düğün keşkeğı buğdayına tokmak da sallamıştır. Kocaçay başında ve Beylik Çayır yolunda da at koşturmuştur. O, bu toprakların insanıdır. Bazen suskun, bazen konuşkandır. Başına bir hal geldiğinde pireyi deve yapar, azıcık iyi şartları yakaladığında övünmeyi pek sever, eleştirilmeye ise hiç gelemmez. Kendisi etrafa inceleyici gözlerle bakar, beğenmediği yönleri biraz abartılı olarak dile getirir. Bu sebeple Güzelhisarlılar için bir “inek satışı” hikayesi anlatılır çevrede. O yine de yardımseverdir. Zira o imece kültürünün içinden gelmiştir.

Damlaca’da, Recep’te, Ümmiye Deresi’nde çamaşırlara tokaç vurmuştur. En güzel giysileriyle bayram salıncaklarında, dallar arasında uçmuştur. Muhacir Mahallesi’nde kuba (yayık) tokmağı tutmuş, Tabakhane Mahallesi’nde darbukaya parmak vurmuştur. Çeşme başında ekin de yağmuştur. O, çocuğı okusun diye eşiyile kente koşmuş, gerektiğinde Mustafa Dede’ye mum da adamıştır. Çünkü o Güzelhisarlıdır. Yüzünü ekşiğıyle, yanlışı ile, sevecenliğı ve ince sezisiyle hep iyiye, güzele doğru çevirmiştir. İşte bundan 40-50 yıl önce Güzelhisar’da gördüğümüz yaşam şekli, gelenekler, inanışlar, oyunlar bu köyün kültürüdür. Günümüzde artık çoğı kay-

bolan bu inanışlar, adet ve gelenekler geçmiş yüzyıllardan damla damla birikerek gelmiştir. Onlar tamamen kaybolmadan bildiklerimizi, derlediklerimizi, dinlediklerimizi yazalım dedik.

A. İnançlar

Köydeki halkın yaşamı, tarihiyle, yaptığı işlerle, doğa olayları ile çok yakından ilgilidir. İnançların kökü, eski Anadolu uluslarına dek gider. Yaşatılan inançlar, bu toprakların inançlarıdır. Anadolu'da devlet kurmuş veya kuramamış toplumların hayat biçimleri günümüz insanının yaşam şekline kadar girmiştir. Tarımla, hayvancılıkla uğraş verirken benliklerine kazınan inançlar değerlendirilecek olursa ya bir Hititli ya da bir Frigyalı ile karşılaşabilirsiniz. Köy insanının beynindeki esinler, antik çağa doğru uzanır. Bu çizgi üzerinde çok tanrılı dinlerin işaretleri de görülebilir. Bunlar nasıl doğmuştur? Ne zaman ortak bir alışkanlığa dönüşmüştür? İnsanlarımızın yaşamına nasıl girmişlerdir? Bir nesne ne zaman uğur sayılır? Ne zaman uğrusuzdur? Uzun deneylerin sonucu mu ortak inanca dönüşmüştür? Bu soruların cevabını bulmayı sosyologlara bırakmak uygun olur. Biz yine de gördüğümüz inanç biçimlerini anlatmaya çalışalım.

a) Afsun ve Büyü

Afsunun sözlük anlamı büyüdür. Doğada var olduğuna inanılan gizli güçleri harekete geçirmek için söylenen sözler ve yapılan hareketler afsun (*büyü*)dur. Alazlama, kurşun dökme, dua ve bir takım nesnelere okuyarak ya da kullanarak iyi veya kötü durum ortaya çıkarmak bu gruptan sayılmaktadır.

1) Çam Dede isimli Güzelhisarlı yaşlı kişi, akrep veya benzeri böcek ısırmasında, ısırılan yere dokunur, sonra gerekli duayı okuyup, o kısma tükürüğünü sürerdi. İyi düşünce ile yapılan bu işlemde böceğin veya akrebin ısırıldığı yerde ağrı azalır, 15-20 saat sonra tamamen biterdi. Akrep ısırılan yere kendi idrarını sürenler de vardı. Tahmin ediyorum ki amonyak vazifesi görürdü.

2) Elde olan siğiller arpa ve çaltı dikeniyile okunur, afsunlanırdı. Güzelhisar'da bu afsunu yapabilen birkaç kişi vardı. Siğil üzerine kopya kalemi ile daireler çizerek de afsunlama yapılmaktaydı.

Yeni ay görüldüğünde aya bakarak yerden alınan temiz toprak siğile sürülürse geçtiğine inanılırdı. Bunlardan iyi sonuç elde edenler çok olmuştu. Diğer bir tedavi şekli ise incir sütünün hasta olan kısma sürülmesi ile yapılırdı.

3) Nazar olan kişinin başına kurşun dökme olayı da bir nevi afsunlamadır. Rahatsız olan kişi bir büyüğü ile kurşun dökücü kadına gider,

yardım isterdi. Kurşun döküm uzmanı kadın gerekli araç ve gereci hazırlar, hastanın başı kara bir örtü ile örtülürdü. Önceden tedarik edilen kurşun, bir kapta eritilirdi. Bu kap genelde saplı bir tavaydı. Yardımcı bir kişi, hastanın örtülü başı üzerinde, yarıya kadar su doldurulmuş bir tas tutardı. Uzman kadın, erimiş kurşunları suyun içine dökerek bir taraftan rahatsızlığa sebep olan kötü varlıkları uzaklaştırır, diğer taraftan kurşunun suyun içinde aldığı garip şekillere bakarak, bunlardan bir takım anlamlar çıkarırdı. Arkasından hastalığın nedenini açıklar ve yapmaması gereken şeyleri söylerdi. Örneğin, "gece olunca çöp dökme, pis yerlerde tuvalet ihtiyacını gidermek için oturma." gibi nasihatlar da bulunurdu.

4) Kurt ağızı bağlamak: Kuzu, dana veya eşeği kaybolan kişi bu büyü-bilen kadının evine giderdi. Durumu hikaye eder, üzüntülü bir vaziyette hayvanının kayıp olduğunu anlatırdı. Kurt ağızı bağlama tılsımını bilen yaşlı kadın yıldızlara bakarak, kimsenin bilmediği bir takım tuhaf sözler söyler veya dualar okurdu. İplere düğümler atar, kurdun ağızını manevi olarak bağlardı. Yıldızların hareketinden yitik hayvanın sağ olup olmadığı da tahmin edebilirdi.

5) İnsanlarla İlgili Büyüler: Doğrudan doğruya insana yapılan büyülerden de söz edilmektedir. İnsan yaşamında iyi ya da kötü durumları savmak üzere, bir takım tabiat üstü varlıkları etkileyerek, olayların normal akışı değiştirilmek istenirmiş. İşte bunu gerçekleştirmek için bir takım işlemler sıra ile yapılmış ki, bu işe büyü denir. İyilik ve kötülük büyüleri olmak üzere iki çeşitmiş. Gözü dışarıda olan erkeği evine bağlamak, sevdiğinden karşılık vermeyen kişiyi yakınlaştırmak, yitirilmiş bir nesne ya da canlıyı bulmak için yapılanlar iyilik grubuna girermiş. Dil bağlamak, uyku bağlamak, erkekliliğini bağlamak gibi büyüler, kötü büyüler cinsindenmiş. İyilik için yapılan büyüde bir kağıt üzerine tılsımlı dua yazılır, sonra bu kağıt su içinde bir müddet bekletilirmiş. Sıcaklık yapılacak kişiye içinde dualı kağıt bulunan su içirilirmiş. Kişinin bir eşyası veya bir takım uygun olmayan nesnelere bir araya getirilerek, tılsımlı sözler söylenip, bu nesnelere kötülüğü istenen kişinin evinin herhangi bir yerine saklanırmış. Bu tür büyü yapılan kişi birtakım manevi sıkıntılara girermiş. Bahsi geçen büyü herhangi bir kişiye uygulandığında bazen uyuyamaz, bazen de ne iş yapacağını şaşırırmış. Uykusu bağlanan kişi eğer arzu edilen şey gerçekleşmezse, günlerce uyku uyuyamadığı da söylenmekteydi.

6) Kaybolan bir nesneyi (örnek: Bilezik) bulmak için içi su dolu bardağa bakarak geleceği söyleyen bakıcılık (falcı) adı verilen diğer bir büyücülük biçiminin de olduğu söylenmektedir.

7) Yıllar önce koyun ağılları çitlerine, inek ahırlarına ölü hayvan iskeleti asılarak kötü ruhlardan korunmak istenirdi. Bazı evlere içi boş küçük kap-

lumbağa iskeleti asıldığı da gördüğüm büyüclük olaylarından. Bunda amaç, kötü varlıklardan ev halkını ve hayvanları korumaktı.

b) Ay ile ilgili inançlar

1) Ay, ayın on dördüncü günü, genç bir kız yüzü gibi parlaktır. İki sevgili, ay aydınlığında buluşmuş. Kötü ruhlu cadı onları birlikte görmüş, hemen araya girmiş. O cadının ruhu semaya uçmuş. O sebeple ayda lekeler oluşmuş. Bu lekeler cadının gölgesinin yansımasıymış.

2) Ay doğmadan, neler doğar.

3) Yeni ay girmeden işe başlanmaz. Tarlada ekin biçilmez. İlk olarak zeytin toplamaya gidilmez. Yeni ay girmeden tavuk kuluçkaya yatırılmazdı.

4) Ay ve Güneş isimli iki kardeş varmış. Bunlar sık sık kendi aralarında tartışmış, ben daha güzelim diye, birbirlerine sataşmışlar. Bu tartışmalar bir gün çok büyümüş. Anneleri dayanamamış. İstemeyerek beddua etmiş. "Sonsuza kadar birbirinizden uzak durun." O sebeple ikisi bir araya gelmez. Biri gündüz, diğeri bizi gece aydınlatmış.

5) Ay yeni görüldüğü zaman onu gören kişi dikkatle aya bakar, sonra da başka bir varlığa bakmadan çok sevdiği kişiye, örneğin çocuğuna bakarsa, erkekse geleceği ay gibi parlak olur; kız ise yüzü ay gibi güzel olurmuş.

6) Ay karanlıkları aydınlatır; o kutsaldır. Ürünleri korur. Onun o kutsal gücünden yararlanmak için, ilk görüldüğünde daima şu sözler söylenirmiş:

Ayı gördüm Allah,

Amentübillah!

Doğmuş mübarek,

Elhamdülillah

- Zehra Karadayı'dan -

7) Ay tutulduğu zaman ayı cinlerin tuttuğuna inanılırdı. Cinler, periler ayı bıraksın diye silah atıldığına çocukluğumuzda birçok defa şahit olmuş-tuk.

8) Ay eskiyip, yenisi görüldüğünde aya doğru gözler çevrilir, eller yukarıya açılır, sonra şöyle seslenilirmiş:

" Ayım ayım eski ayım

Eski gittin yeni geldin.

Bana ne armağan getirdin."

" Kırk kızın güzelliği,

Kırk mahzunun sevgisi

Ağzım divit, dilim kalem.

Beni sevsin cümle alem."

- Emine ve Hatice Keskin'den -

9) Bu dilekler aydan istenirdi. O, hurilerin de tanrıçasıydı. “Ay Müslümanların, güneş Hıristiyanların simgesiydi.” inancı köyde kimi insanlar arasında kabul görmüştü.

10) “Eğer ay dolunayken, görüntüsünü aynaya yansıtıp bakarsan ve sevgilini de düşünürsen sevdiğin delikanlının hayalini görebilirsin.” inancı da köyde anlam bulan inançlardandı.

c) Arı Isırmasına Karşı Tedavi ve Tılsım

Arı tarafından ısırılan kişi, hiç kimse ile konuşmadan uğrasa yapacak kişiye gidermiş. Karşılaşan iki kişi de konuşmamalıymış. Uğrasacı, yerden üçerden dokuz kez temiz bir taş alır, sonra ısırılan yere “*bismillah*” diyerek koyarsa, ağrı sızı bitermiş. İşlem bittikten sonra tılsımcı ısırılan kişiye “*geçmiş olsun*” dileğinde bulunmuş. Arı ısırıldığına kimi kişiler ise ısırılan yere sirke koyup iyileştirdiğini söylemişti.

ç) Bereket ile İlgili İnanışlar

1) Mustafa Dede yatırı çevresi, ata bindirilen gelin tarafından üç defa dolaşılırsa, gelinin yeni evine bereket gelirmiş.

2) Buğday ekileceği gün evden herhangi bir eşya komşuya ödünç verilmmez, bereketi kaçarmış. Tohumluk buğday, tarlaya çuvala götürülürdü. Çiftçi, tohumu saçmadan önce “*Bismillah çekermiş*”. Bir avuç kurda kuşa, bir avuç yele, bir avuç sele denir, birer avuç tohum tarlaya serpilirmiş. “*Geri kalan bize*” deyip, “*bereket Allah’tan*” sözleri mırıldanır bir biçimde söylenirmiş. Bu şekilde uygulama yapılıp, tohum toprağa serpilirse Güzelhisar’da bereket, bolluk olacağına inanılırdı.

3) Tarlaya tahıl eken, tohumu serpmeden bir gün önce bol bol nar yemelidir. “*Ekin, nar gibi çok olsun.*” inancı bazı insanlar arasında yaygındı.

4) Harman sonu buğday tınaz edilip, yığın yapılırdı. Gözer denilen büyük kalburun içine bir taş alınıp konurmuş. Kalbur üzerine teneke ile buğday dökülürmüş. Buğday yığınının önüne diz çöküp, buğday çalkalama işi sürdürülürmüş. Çöpler ve saman arıtıldıktan sonra, çuvalar hazırlanır, teneke buğdayla doldurulmuş. “*Allah bir, bereket iki*” sözleri söylenerek ölçüm işi yapılırmış. Buğdaylar, açıklanan yolla çuvalara doldurulmuş. Yapılan işlemler sonucunda bolluk ve bereketin çoğalacağına inanılırmış.

5) Tarladan yeni çıkan buğday değirmene götürülüp, un haline getirilirdi. Köy evi fırınında ilk undan ekmek ve pide yapılırdı. Ekmekler bereket olsun diye komşulara ve yoldan geçen yolculara dağıtılırdı. Ya da bir tane ortası delik ekmek yapılır, çeşme taşına bırakılır, bir köpeğin alması istenirdi. Anlatılan uygulama köyde yaşatılan ve bereket olacağına inanılan en insani olaylardan biriydi.

6) Gelin yeni evine gelmek için yola çıktığında gelinin gireceği evin kapı eşiğine bereket olsun diye yağ-bal sürülürdü.

d) Bitkiler ile İlgili İnanışlar

1) **Ayva:** Köyde az bulunan bir meyvadır. Sonbaharda olgunlaşınca çocuklar tarafından sevilerek yenirdi. Ayva ağacında çok meyva olursa kış mevsiminin sert geçeceğini inanılırdı.

2) **Ceviz:** Ulu bir ağaçtır. Gölgesi koyu olur. Altında oturup dinlenilir. Gölgesinde uyunursa insana ağırlık verirmiş. Yaşlı bir kişi şöyle anlatmıştı: *"Bir gün bir Bektaşî, ceviz ağacının altına yatmış. Aşağıdan yukarıya doğru bakmış. A! Ceviz denen meyve ne kadar küçük demiş. Kabak kadar meyvesi olsa bu ağaca yakışırdı, diye içinden geçirmiş. Biraz sonra uykuya dalmış. Uyku esnasında altına bir ceviz düşmüş. Acı ile uyanmış. Eyvah ben yandım, yanıldım. Ey! Allah'ım sen işini bilirsin demiş."* Aynı kişiden ceviz ağacı altında, Arap ve Mehmet dayı hikayesini de dinlemiştim. Yaşanan olayda ceviz ağacının Tanrı katında tanıklık yaptığı açıklanmaktaydı.

3) **İncir:** İncir ağacı altında uyumak da iyi değildir. Öbür kişiler insanı buradan alıp gidebilir. Odunu da yaramaz hafif olur, verdiği ısı yetersizdir. İncir ağacından sap yapılmaz. İbrahim peygamberi ateşe atınca, etrafına odunlar yığılmış, odunları kesen baltanın sapı, incir ağacından kesilip takılmış. Bu sebeple incir ağacından hiçbir nesneye sap yapılmazmış. İncir kesmek pek hoş sayılmaz, odununun yakılması da hoş karşılanmazmış. Meyvesi ise cennet taamıdır.

4) **Soğan ve sarımsak:** Kan yapıcı bir bitkidir. Her bahçeye dikilmelidir. Geceleri soğan kabuğu sokağa dökülmemelidir. Dökülürse bu kabukları cinler para olarak kullanırmış. Soğan kabuğu ile yumurta ve ip boyanırdı. Doğal bir boya maddesidir. Güzelhisar'da söylenen ninnilerde soğan adı geçmekteydi.

Sarımsak: Köydeki inanişe göre: *"Lokman dedenin ilacıdır. Tohumu ölme çaredir."* Zehirlenenlere yoğurtlu sarımsak yedirilirse iyi gelir. Sarımsak, çocuk beşiklerine nazarlık olarak da bağlanırdı. Mart ayı içerisinde bir bakır kap içine saman doldurulurdu. Saman altına kül, üzerine katran soğan ve sarımsak konulup, ismi sayılan nesnelere yakılırdı. Çıkan dumanlar, evin dış duvarları çevresinde ve ev içinde gezdirilerek, duman kokusunun yayılmasına çalışılırdı. Böylece tütsü yapılmış olurdu. Sarımsak ve soğanla tütsü yapılan eve, yılan ve benzeri hayvanlarla, kötü sayılan, tabiat üstü varlıkların giremeyeceğine inanılırdı.

5) Kekik, nane, papatya, ebegümeci, kuş dili gibi bazı bitkiler ilaç olarak kullanılırdı. Mısır püskülü idrar söktürücü, ıhlamur göğsü yumuşatıcı, fesleğen ise baharat olarak kullanılan bitkilerdendi.

6) Yaş ekin çiğnenmez, günahtır. Yaş kesmek iyi değildir. Yaşlı ağaçlar kutsal veya dede sayılır, onlara dokunmak da günah kabul edilirdi. Bazı çevre aşiretlerde yaşlı ağaçlara çaput bağlanır, dilek tutulurdu.

7) **Karanfil:** Aşk çiçeğidir. Sevgiliye gönderilirdi. Nişanlı kız gelecekteki eşine sevgisini karanfille ifade ederdi. Karanfilin sapına renkli ipler sarılıp diğer armağanlarla birlikte nişanlı delikanlıya ulaştırılırdı. Bekar gençler çiçeğin taç yapraklarını, aşağı doğru takardı. Nişanlılar yana, evliler ise taç yaprakları yukarı gelecek şekilde yakasına iğne veya iple tuttururdu. Kızlar başına toka ile karanfil takıp, aşkını anlatmak isterdi.

8) Gül kutsal bir bitkiydi. Kokusunu peygamberimizin terinden almıştı. Genç kızlar hıdrellezden bir gün önce gül dibine martıfâl çömleği gömerek isteklerine ulaşacaklarına inanırlardı. Balaban Paşa Camisi mezarlığındaki kavuklarda, gül kabartmalı desenler görülür. Gül saraylara yakışan bir çiçektir. Avlularda bulundurmamak itibarı arttırmış.

9) Namus çiçeğindeki siyah tohumlar azaldığı için insanlardan namus kavramı azalmıştır.

10) **Nar:** Bereketin sembolüdür. Gebe kadın, hamileliğinde ekşi nar yerse kız, tatlı nar yerse erkek olmuştur.

11) **Turp:** Baharatlı bir bitkidir. Hazmı kolaylaştırır, kalp hastalıklarına iyi gelirmiş. Bu nedenle yılda ya en az bir kere yemeli, ya da tarlasından geçmek gerekliymiş.

12) **Zeytin:** Nuh tufanı kadar eski kutsal bir ağaçtır. Peygamberimiz, hurma ve zeytini cennet bitkisi saymıştır. Zeytinle oruç açmak Müslümanlıkta sevap sayılmıştır. Zeytin ağacı dikmek ve bakımını yapmak toplumca beğenilen işlerdendir. Pomaklar, Güzelhisar'da ilk defa zeytini görünce şaşkınlıkla "Breh breh" demişler.

Güzelhisar'da bitkiler üzerine inanışlar bu şekilde derlenmiştir.

e) Cansız Maddelerle İlgili İnanışlar

1) **Su:** Su, kırk taştan atlayınca temiz oldu diye kabul edilirdi. (*Bugün geçerli mi?*)

2) Suyun bulunmadığı yerde, toprak arınma aracı olarak (*teyemmüm*) kullanılmaktaydı. İnsan vücudu, topraktan yaratılmıştır. Toprak, bu sebeple kutsaldır.

3) **Tuz:** yiyeceklerin saklanması için, önemli bir maddedir. Üç beyazdan biri olduğu için, fazla da tüketilmemelidir.

4) Ekmek: Üzerine yemin edilen bir maddedir. Nimettir. Yere düşünce oradan kaldırılır. Üç defa alına götürülür, yüksekçe bir yere konurdu. Ayakta ekmek yemek iyi değildir. Yiyeceğe şeytan ortak olurmuş.

5) Kağıt: Üzeri yazılı kağıt yerde görülürse hemen kaldırılmalıdır. Yazı Tanrı buyruğudur. Bu sebeple yazılı bir kağıt görüldüğünde çiğnenmemelidir. Yüksekçe bir duvar deliğine saklanmalıdır. Yazı yazan, yazı okuyan daima saygı görmüştü.

6) İdrar, tükürük vb. nesnelere pis olan şeylerdir. Çevre, bu tür pis nesnelere kirletilmemelidir.

f) Çocuk ile İlgili İnanışlar

- 1) Çocuk emekleyince eve misafir geleceğine inanılırdı.**
- 2) Yeni gelin erkek çocuğu olmasını istiyorsa, gerdekten önce karyolasında erkek bebek yuvarlanırmış.**
- 3) Gebe kadın düşünde ay görürse oğlan, güneş görürse kız çocuğu olacağına inanılırmış.**
- 4) Çocuğun doğmasıyla göbek bağıni kesen kadın çocuğun göbek adını koyması gerekirmiş. Bebeğin göbek bağı mektep duvarının dibine gömülürse, o çocuğun okuyacağına inanılırmış.**
- 5) Çocuk ilk diş çıkardığında, buğday kaynatılıp, yemesi için çocuğun önüne konurmuş. Bir miktar çörek yapılır, akraba ve komşulara dağıtılırmış. Bunun amacı çocuğun ağrısız bir şekilde dişlerinin çıkmasını sağlamamış.**
- 6) Çocuk vaktinde yürümesi için dört yol ağızına götürülürmüş. Kollarından tutup sallandığında rahat yürüyeceğine inanılırmış.**

g) Doğum ve Düşle İlgili İnanışlar

- 1) Düş görmek:** Düş görüp de karşıdaki kişi "hayır olsun" demezse o düş ona anlatılmazmış, şayet anlatılırsa gerçekleşebilecek iyi olaylar yanlış yollara sapabilirmiş.
- 2) Doğum yapmış kadınlar yalnız bırakılmazmış. Eğer ilk yedi gün içinde yalnız bırakılırsa hasta olacağına inanılırmış. Bebek doğduktan hemen sonra, o odaya "Kuran-ı Kerim" bir torba içinde asılırdı.**
- 3) Demir kutsaldır. Demirden yapılmış bıçak, makas elden ele verilmez. Yere konur, karşıdaki kişi tarafından ele alınırmış. Şayet ele alınırca uğursuzluk gelebileceğine inanılırmış.**

h) Ev ile İlgili İnanışlar

- 1) Akşamdan sonra evden maya, tava, elek verilmez. Verilirse, evin bereketi kaçarmış.**
- 2) Evin yakınına çöp dökülmez. Saçak altına işenmez, uğursuzluk sayılırdı.**

3) Gece vakti ev dışına bulaşık suyu dökülmezdi. Aksi yapılırsa cinler kızabilirmiş.

4) Ekmek yoğrulup ev içinde üstü örtülürdü. Maya, ekmeği çabuk olgunlaştırın diye ekmeği bezi üstüne bir kutu kibrit konurmuş

5) Evlenme çağına gelen delikanlılar, bunu ebeveynine bildirmek için onların pabucunu ters çevirmiş.

6) "Ev yapana, evlenene, Allah da yardım eder" denirdi.

7) Evlenen gence, zeytinlik, koç, düve bağışlanırdı. Delikanlı babası, geline herhangi bir şey bağışlamazsa gelin attan inmezmiş.

ı) Fal ve Kahve

Kahve falına bakarak gelecekte haber almak, telvenin şeklinden yorumlar yapmak, inanılan yaşam biçimlerindendi.

i) Günler ve Aylarla İlgili İnanışlar

Pazartesi ve Perşembe: Uygun günlerdir. İşe başlanır. Kız istenir. Perşembe günü gelin alınır. Ekmek yapılır. Ev işleri yapılır. Çamaşır yıkanır. Yine pazartesi günü geline duvak takılırdı.

Salı: İşe başlanmaz, yolculuğa çıkılmaz. Kuluçkaya yumurta konmaz, Yanlış yapıldığında yumurta cılk çıkarmış.

Çarşamba: Bugün işe başlanırsa, yapılan işler tersine gidermiş.

Cuma: Müslüman günüdür. Tatil sayılır. Bugün soğan yenmez. Bugün, ana rahmine düşen çocuk, ilim sahibi olurmuş.

Cumartesi: Yahudi günüdür. Tırnak kesilmez, çorap örmeğe başlanmaz.

Pazar: Çalışma günüdür. İşler bitirmek için gayret edilmelidir.

Aylar: Mayıs, gül ve oğlak ayıdır. Ekim'e, eskiden koç katım ayı denirdi. Şubat güdük aydır. Mart, nevrüz ayıdır. Nisan yağmuru çok olursa bereket olur. Çiftçinin sabanı altın gibi değer kazanırmış.

Her ilkbahar geldiğinde tabiatın yeniden doğduğu inancı da bazı kişiler arasında söylenmekteydi.

j) Hayvanlar ile İlgili İnanışlar

1) Arı: Faydalı bir hayvandır. Balı makbuldür.

2) At: Tehlikeyi sezer. Köroğlu'nun kır atı ölümsüzdür.

3) Baykuş: Evin bacasında baykuşun ötmesi hoş karşılanmaz. Evin viraneliğe döneceğine inanılırdı.

4) Çakal: Pis bir hayvandır. Kuzu, oğlak ve bazen hasta koyunlara zarar verir. Avlanması kötü görülmezdi.

5) Güvercin ve kumru: Avlanmaz. Avlayanın işlerinin ters gideceğine inanılırdı.

6) Kedi: Peygamberimiz kediyi sevmiştir. Üzerinde parmak izleri vardır. Nereden atılırsa atılsın sırt üstü düşmez, dört ayak üzerine düşmektedir.

7) Koyunlar: Kutsal hayvanlardır. Koç dövüşmesi iyidir. Fazla sürerse ayırmak gerekir. Koyun beslenen eve bereket gelir.

8) Köpek: Uluması iyi değildir, ölüm habercisi sayılırdı.

9) Yengeç: Eti yenirse, egzama hastalığına iyi gelirmiş. Kirpi eti ise kansızlığa çare olarak yenirse yararlı olmuştur.

10) Yılan: Ev yılanları uğurlu sayılır, onlara dokunulmazmış. Engerek ve boz yılan ise tehlikeli olup, uğursuz sayılır, sakınmak gerekli olduğu söylenmekteydi. *"Kötü söz insanı dininden, tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır"* şeklinde bir de atasözü vardı. Kötülük yapan kişiler köy halkı arasında yılanla benzetilirdi. *"Yılanın başı küçükken ezilir."* biçiminde söylenen bir atasözü de vardır.

k) İnsan Vücudundan Bazı Parçalar

1) Kulak çınlaması: Kulak çınlarsa uzaktan bir yakının veya arkadaşın andığı söylenirdi.

2) Eller: Her işe sağ elle başlanırdı. Sağ el temizdir, hayırlıdır. Bir adamın sağ eli kaşınırsa, ona para geleceğine inanılırdı. Nikah kıyılırken elleri bağlamak iyi değildir. Hoş görülmezdi. *"Eli büyük olan bahtlı olur."* diye bir inanış vardı.

3) Diş çıkaran çocuğun dişi dama atılır. Böylece yerine gelen diş sağlam olurmuş.

4) Baştan kesilen saçları sokağa atmamalı, saç atılanın başı ağrırmış.

5) Kısa boyulular: Kıskaç ve fitne olur. *"Kısa ile kösedden sakın."* ise kullanılan bir atasözüydü.

6) "Yeşil gözden sakınmak gerekir, nazar erdirirler" diğer bir inanıştır.

l) Kız-Erkek, Gelin, Kayalar ve Kedi

1) Kız babası, gelin ata binmeden kuşak bağlarsa, onun şimdi temiz olduğuna, gelecekte de iffetli, dirençli olacağına işarettir.

Kız ata binmiş, ya nasip demişler.

2) Gelin oğlan evine gelince, başına şeker, buğday ve para atılırdı. Bu işlem bereket sembolü sayılırdı.

3) Yola gidenin önüne kara kedi çıkarsa geri dönülürdü. Zira uğursuz sayılırdı.

4) Kedi öldüren bir kişi, günahattan arınması için bir dere üstüne köprü yaptırması gerekliydi.

5) Gökkuşağı adı verilen tayfın altından geçilirse, geçenin cinsiyetinin değişeceğine inanılırdı.

6) Büyük kayalar kutsaldır. Onlar rahatsız edilmeden, yanından sessizce geçilmelidir.

m) M Harfi ile Başlayan Nesnelere

1) Mayalama: Yoğurt mayalanırken, özel uğrasa yapılmazsa yoğurt sulu olurdu. Güzelhisar'da, 93 muhacirleri arasında yoğurt mayalamaya "ısmarso" denirdi. Mayalayacak kişi üç defa kutsal sözcüğü söylemek zordu. Süt dolu kabın başına gelip, yeteri kadar yoğurt alınarak, sütün içine karıştırılırdı. Bu esnada üç defa ıslık çalar gibi atalardan gelen kutsal söz söylenirdi. Daha sonra süt kabı üzerine bir kapak konup, üstü bezle örtülürdü. Süt ılıksa, damızlık katılan yoğurt çok güzel olurdu.

2) Mektup: Uzaktaki yakınardan haber getiren bir nesnedir. Askerin ilk mektubu çiviye asılarak saklanırdı.

3) Mezarlıklar: Ölülerini hatırlamak bir saygı işaretiydi. Mezarlık yanından geçilirken, davul-zurna çalınmazdı. Mezarlıklar arife günü ziyaret edilirdi. Ölen meftanın mezarı üstündeki otlar, yakınlarınca temizlenirdi. Mezar başında Kur'an okunur. Kutsal kitabı okuyamayanlar, ihlas ve fatiha surelerini okurdu.

4) Muska: Düşmandan gelebilecek kötülükleri önlemek, baş ağrılarının iyileşmesini sağlamak, görünmez kazaları önlemek için yazdırılırdı. Muska, yedi muşamba içine sarılır, elbise içine iğnelenip taşınırdı.

n) Nazar ve Nazarlık

Kem gözlerden yeşil gözün bakışından daima korkulurdu. Kötü düşünen kimselerin bakışından, kıskanç insanların fena duygularından ve bazı hastalıklardan korunmak üzere, Güzelhisar'da nazarlık takılırdı. Bu mavi göz boncuğu olabileceği gibi, bazen bir yılan kemiği, bazen bir baş sarımsak, üzerlik, Hindistan cevizi gibi bitkiler olabilirdi. Nazarlık çocuklara, yeni yapılan evlere (*nal veya kemik*) yeni alınan araba veya canlı hayvana (*mavi boncuk*) takılmaktaydı. Yine kaplumbağanın kabuğundan imal edilen "Maşallah" da asıldığı olurdu. Nazarlık olarak kullanılan başka bitkiler de vardı. Hıdrellezde toplanan kırk bir çeşit bitki demet yapılır, ev kapısına asılırsa bereket olduğu gibi kötü gözlerden, o haneyi koruduğuna inanılırdı.

o) Sağlık

1) Yüksek bir yerden düşen insan, yara ve berelerden korunması için, hemen kesilip yüzülen hayvan derisine sarılırsa iyi olurmuş.

2) Sıtma hastalığı, günümüzde tamamen ortadan kalkmıştır. Bizim çocukluğumuzda sıtma mikrobu olanlara kinin içirilirdi. Daha önceleri ise sıtma hastalığına karşı yedi deliksiz inci dövülerek toz haline getirilirdi. Bunun

içine kanını koymak için tamamen kara tüylü bir tavuk kesilirdi. Tavuğun kanından, inci tozunun üzerine üç damla akıtılırdı. Bu karışım hap haline getirilirdi. Elde yapılan haplar sıtmaya yakalananlara içirilirdi. Böyle bir tedavi şeklini çocukluğumda mahallemizde oturan bir nineden duymuştum.

3) Hayvan hastalandığında kulaktan kan akıtılıp, iyileşeceğine inanılırdı.

4) Süt içen ve yoğurt yiyenin uzun ömürlü olacağı söylenmekteydi.

5) Süpürge: İyi temizlenmeyen fırın süpürgesine cadılar biner, gök yüzüne çıkıp dolaşırlarmış inancı da vardı. Aynı evde iki kişi süpürge yaparsa birinin beli ağrırmış.

6) Sünnet: Erkek çocuklar okulu bitirmeden sünnet edilmelidir. Geç kalınması hoş değildir. Her Müslüman erkek çocuğunu vaktinde sünnet ettirmelidir.

7) *"Şerbetli insanları yılan, akrep ısırılmaz"* inancı çok eskiden beri vardı.

ö) Tabiat Üstü Varlıklar

Cinler, periler, öbür kişiler görünmeyen varlıklardı. Bunlar bütün işlerini, gece ve karanlıkta yaparlardı. Horoz sesi veya ezan sesi duyunca kaybolup görünmezlerdi. Eski binalar, ören yerleri, büyük göller, karanlık sular, çöplükler, saçak altları, onların evleri ve yurtlarıydı. Bazen eski hamamlarda da yaşadıklarına inanılırdı. Köyde dedelerden şöyle bir öykü işitmiştim: *"İhtiyarın biri bir perşembe günü hamama gitmiş. Öbür kişiler etrafını sarmış,- Çarşambadır, çarşamba deyip şarkı söylemişler. Yıkılmaya giden yaşlı kişi de onlara katılıp oyun oynamış, aynı sözleri söylemiş. Hemen bu ihtiyarın kamburu sırtından alınmış. Ertesi hafta diğer bir kambur ve yaşlı adam hamama gitmiş. Yine öbür kişiler yıkanan ihtiyarın etrafına sıralanıp, dans ederek dönmeye başlamışlar. - Çarşambadır, çarşamba sözlerini okumuşlar. Yeni gelen kambur ihtiyar biraz inat karakterliymiş. O da oyuna katılmış. Ancak - Perşembedir, perşembe şarkısını söylemiş. Öbür kişilerin reisi fena kızmış. Önceki ihtiyarın kamburunu da bunun üstüne yükleyin diye emir vermiş. Yaşlı adamın üzerine ikinci bir kambur yüklenince taşıyamaz olmuş."* İşte kambur kambur üstüne" lafı buradan çıkmış.

Eğer kapı önüne bulaşık suyu dökülürse, döken kişi cinler tarafından çarpılmış. Tuvalete girerken destur denmezse yine çarpılma ihtimali varmış. Onlar, kızdırılmazsa kötülük etmezlermiş. Şayet kızdırılırsa insanlara her türlü kötülüğü edebilirlermiş. Cin ve benzeri varlıkları kızdırmamak için, onların gezdikleri yerlere gitmemeliymiş. Cinler, insanlara kara kedi, oğlak, teke, kara köpek, tavuk, eşek, yılan ya da insan gibi görünebilirlermiş. Işıktan ve mezarlıktan çok korkarlarmış.

p) Yıldızlar

Yıldızlarla halk arasında bir alın yazısı çizgisi vardır. Gökten bir yıldız kaydığında *"Kim bilir kim öldü"* denir. Kimin yıldızı parlarsa onun mesleğinde yükseleceğine inanılırdı. Eskiden kervanlar yıldızların doğuş ve batışına göre yolculuğa çıkardı. Tarım işlerine de yıldızların hareketine göre başlanırdı. Parlak yıldızlı günlerden sonra, ziraat işlerine ağırlık verilirdi. Parlak yıldızlı günler havanın açacağına işaret ederdi. Bu durumda hemen kuru ayaz çıkardı. Karı-koca anlaşamazlarsa yıldızları barışmadı denirdi. Yıldızların hareketinden çobanlar da anlam çıkarırlarmış. Yaptıkları hava tahminine göre, hayvanlarını ya otlağa çıkarır, ya da ağıla geri dönerlermiş.

Güzelhisarlılar yıldızlara ayrı ayrı isim vermişler, ya da bu isimleri atalarından öğrenmişlerdi. Yedi kardeşler, akşam yıldızı, kervan kıran yıldızı gibi isimler sayılmaktaydı. Anlatıldığına göre; *"Katır ve deve ile yolculuk yapıldığı dönemlerde, kervan bir düzlükte konaklamış. Herkes gece uykuya yatmış. Kervancı başı bir aralık uyanmış. Gökyüzünde parlak bir yıldız görmüş. Onu sabah yıldızı sanıp, kervanı yola çıkarmış. Ancak o yıldız sabah yıldızı değilmiş. Vaktinden önce yola çıkıldığından, kervan yürüyüş sırasında baskın yemiş. Birçoğu eşkiya tarafından öldürülmüş, kalanların bazısı soğuktan kırılmış."* Bu sebeple o yıldızın adı, kervan kıran kalmış. Kuyruklu yıldız görüldüğünde büyük bir felaket olacağına inanılmış. Seferberlik öncesi kuyruklu yıldızın görüldüğü söylentisi birkaç yaşlı kişi tarafından ifade edilmişti.

Samanyolu: Saman hırsız bir kadın ve erkek kaçarken, samanları dökmüşler. Bu da sonradan gökyüzüne yansımış, yol olmuş.

Ayrıca terazi yıldızı doğru ve adaletli insanların yıldızıymış.

Yıldızların dışında yağmurla ilgili şu şekilde bir inanç yaşatılmaktaydı. *"Yaz yağmuru uğurludur uzun sürmez."*

B. Gelenek ve Yaşantılar

a) Askere Gitme

Askerlik şubesinden çağrı gelip, gençlerin askere gideceği belli olduktan sonra, ailesi gence ağır ziraat işi yaptırmazdı. Bazı aileler asker adayını tamamen serbest bırakırdı. O, arkadaşları ile yakın çevrede gezintiler yapar eğlenebilirdi. Arkadaşları ile birlikte sohbetlerle vakit geçirir, içindeki askerlik heyecanını bastırmaya çalışırdı. Güzelhisar'da on-on beş gün önce, askere gidecek genci akraba ve yakın arkadaşları yemek yemek üzere davet ederdi. Askerin akrabası kendi evinde değişik üç beş türlü yemek hazırlardı. Bu yemekler çorba, etli yemekler, baklagiller, sebze ve tatlı olurdu. Şayet ziyafet akraba evindeyse, asker adayının ailesi de çağırılırdı.

Çok defa birlikte yemek yenirdi. Bazen de asker olacak genci arkadaşının ailesi ziyafete çağırırdı. Bu çağrı bir kişi için değil, o devrede askere gidecek kaç genç varsa hepsini kapsardı. O eve yemek sonrası gençlerin arkadaşları da gelirdi. Yemekten sonra sazlı-sözlü, türkölü, radyolu-teypli eğlence olurdu. Düzenlenen eğlenceler geç vakte kadar sürerdi.

Kıtasına gitmeden bir gün önce asker adayı, yaşlı akrabaların evine giderdi. Nine ve dedelerin elini öperdi. Sembolik olarak bu kişiler, asker gencin cebine, uğur getirsin diye bozuk para koyabilirdi. *"Güle güle sağlıkla git"* derlerdi. *"Benim için vatanı bekle"* diye de söyleyenler bulunurdu. Çok eskiden yaşlı kadınlar asker adayına çorap, mendil hediye ederlermiş.

Son gün adaylar, askere gidiş kağıdını eline alıp yola çıkmaya hazırlanırdı. Tümünün ailesi, yakınları, arkadaşları, imam, köyün meydanında toplanırlardı. Çocukluğumda gördüğüm böyle bir uğurlama gününde anneler, nineler gözyaşını gizlice akıtmıştı, bir taraftan imam da dua etmekteydi. İmamın ahenkli dua sesine al renkli Türk bayrağı karşılık verir gibi, efebaşı gencin elinde dalgalanmaktaydı. Duadan sonra asker adayları büyüklerin ellerini öpmüştü. Gençlerle kucaklaşıp, birbirlerine sarılmışlardı. Akrabaları bir gün önceden çanta, torba, sepet ve çıkın içinde yol azıklarını hazırlayıp, o anda çocuklarına vermişti. Helalleşme bittikten sonra hazır olan asker adayları yola koyulmaktaydı. Daha ilerdeki yıllarda ise askerler otobüse binip, köyden ayrılırlardı.

Asker aileleri evlerine hüznle dönerlerdi. Ancak komşular ve köy ahalisi onları yalnız bırakmazlardı. *"Allah kavuştursun, sağlıkla evine dönsün"* dileğinde bulunurlardı. Bu komşu ziyaretleri üç günden biraz fazla sürerdi. Asker gencin evine misafirlğe giden hanımlar genelde askerlik üzerine sohbet ederdi. Asker ailesi de onları ağırlamak için elinden geleni yapardı.

b) Hasta Ziyareti

Bir evde hasta varsa, tüm köylü mutlaka o eve *geçmiş olsun* dileğinde bulunmak için giderdi. Hasta evine yapılan ziyaretler kısa sürmektedir. *"Hasta yanında uzun müddet kalınmaz"* diye bir inanış vardı. Hasta ziyaretine süt, çorba, bisküvi gibi şeyler şifa bulsun dileğiyle götürülürdü. Son dönemlerde ziyaretçilerin meşrubat, kolonya ve çiçek gibi şeyleri hasta yakınlarına verdiklerine tanık oldum. Hasta evinde bulunan yakınları gelenleri hoşlukla karşılardı. İyilik dileklerine karşılık, *"sağ olun"* ya da *"Allah razı olsun"* cevabını verirdi. Ziyaretçilere çay ve kolonya, bazen de şerbet ikram edilirdi. Köyden kimler ziyarete gelmedi diye, ev sahibi-hasta yakını merak ederdi. Hasta evine ne kadar çok ziyaretçi gelirse, o evdekilerin o kadar sayıldığına işaret etti. Bu sebeple bazı hasta yakınları, bu konuda kendine övünme payı çıkarır, *"köyün bir başından diğer ucuna herkes bizim"*

eve geldi." diye komşularına söylerdi. Hasta evine gitmek adettendi. Tabi ki yüreğinin sıcaklığı ile gidenler de rakam olarak çoktu.

c) Günlük İşler

Köyde yataktan sabah, tan vakti kalkılırdı. Evin kadını el yüz temizliğinden sonra inek ve keçi gibi canlı hayvanları sağmak için ahıra inerdi. Sağım işinin hemen arkasından sütü pişirirdi. Sabah kahvaltısı, sütlü çorba veya tarhana çorbası pişirilerek hazırlanırdı. Evin erkeği ise ahırını temizlerdi. Temizlikten sonra sabah kahvesine erkeklerle sohbet ederdi. Kahvaltıdan sonra erkek tarlaya veya dağa oduna gidebilirdi. Ya da evde günlük işler varsa onları yapardı. Örneğin saban tamiri, tırpan bileme, çit onarma gibi işler erkeğe ait günlük işlerdi. Evin kadını ise süpürge yapar, günlük dikiş gibi işlere dalar. Dikiş üzerine, komşudan biri ziyarete gelirse, tez canlı hamarat biri gelmesi istenirdi. O zaman günlük işler çabuk biteceğine inanılırdı. Geceleri yer yatağında yatılıp, sabah olunca yataklar iki yönden katlanıp, yüklük dolabına konurdu. Gök gürlediğinde zahire ambarına bir tekme vurup bereket olacağına inananlar vardı. Köyde yaşayan bayanların, sabah işlerinden biri de yayık yaymaktı (*mahalli olarak kuba dövme denirdi.*) Kuba dövülme işine başlandığında konuşmadan iş yapılmalı, konuşulursa yağ el tokmağı etrafında toplanmazdı.

Evde yumurta pişirilirse yumurta kabuğu iyice kırılmalıydı. İyi kırılmazsa, kabuğun içine şeytan tükürmüştü. Bayanlar, öğleden sonra ise akşam yemekleri hazırlamak için uğraşırdı. Akşam yemekleri bereketin artması için, tüm aile bireyleri bir arada yenirdi. Burada hem de günlük işler konuşulur, hem de aile bağı kuvvetlenirdi. Geceleri çocuklar kitap okur, genç kızlar kanaviçe işler veya oya yaparlardı. Yaşlı kadınlar ya yün eğirir ya da çorap örerdiler. Komşular gelirse sohbet de çok koyu olurdu. Nineler, çocuklara masal anlatırdı. Komşu ziyaretlerinde, evde bulunan kuru üzüm, patlamış mısır, çitlembik, incir gibi kuru meyveler ikram edilirdi. Evden bir kişi gurbete giderse, arkasından yola su dökülürdü. Bundan maksat su gibi çabuk gitsin, su gibi çabuk dönsün dileğiydi.

ç) İlk Üründen Dağıtma

1970 yıllarından önce, Güzelhisar'da çok önemli toplumsal bir yaşantı vardı. Tarladan ilk çıkan buğdaydan, bir değirmenlik (50-100 kilo) un yaptırılırdı. Bu undan bir köy fırını ekmek ve pide hazırlanıp fırında pişirilirdi. Taze pideler duruma göre üç, yedi, dokuz veya 11 komşuya dağıtılırdı. Bu sayı tek olmalıydı. Bu undan halkalı pide yapıp, çeşme taşına konursa, bunu da kara köpek alır yerse, pide dağıtılan eve bereket geleceğine inanılırdı (*Anlatan: Süheyla Karaduman*). İlk sağılan sütten bir kazan yo-

ğurt yapılır, komşulara ve yoksullara dağıtılırdı. Buna yangın yoğurdu adı verilirdi. İlk elde edilen zeytin yağından da birer tas, yarım ya da bir şişe dağıtmak da adetten sayılırdı. Amaç, *“Olmayan da yesin, kimse namerde muhtaç olmasın.”* inancıydı. Ürün dağıtma üzümde, sebze de olmuştu. Bahsi geçen uygulamalar çok beğenilen toplumsal yaşantı biçimiydi. Ne yazık ki, bu güzel gelenekler zamanla ortadan kalkmıştır.

d) Köyde Çamaşır Günü

Güzelhisar’da yeterli su bulunmadığından, çok çamaşır olduğu taktirde, köylü bunları çevredeki dere, kuyu, havuz, çay ve pınarlarda yıkardı. Çamaşır yıkama günü pazar ve perşembeydi. Kırk yıldan bugüne tamamen kaybolan bu çamaşır yıkama usullerinin yerleri de, gençler tarafından artık bilinmemektedir. Çamaşırlar, köy yakınında Recep kuyusu, Damlaca havuzu, Ümmiye Deresi adı verilen kireçsiz sulara yıkanırđı. Eğer ovada iseniz Sirice Deresi, Kocaçay, İnce Deresi ya da ovadaki kuyulara gidilebilirdi. Köyde en çok çamaşır yıkanan yerler ise ilk saydığım yerlerdi. Ayrıca *“Kazanlar”* adı verilen mevkiler de bu yerlere eklenmelidir. Mescit ve Savran Çeşmesi’nde de çamaşır yıkanırđı. Çocukluğumda Damlaca denilen yere ailece giderdik. Kayalardan damla damla süzülen su aşağıda köylü tarafından yapılmış havuzda birikirdi.

Daha ileriki yaşlarda buraya kış mevsimi de gitmişim. Kayaların aralarından, sular fıskırdığını, her taraftan fıskiye gibi suların havuza ve dereye düştüğünü görmüşüm. Dere içinde çam ve incir ağaçları, söğütler birbirine karışmış, eşsiz bir görünümdeydi. Yüksek kaya üzerinde Harran evlerini andıran yuvalarının ağzında kaya bülbüllerinin konserini dinlemek çok hoştu. Bu şakımaya ta kayaların sivri noktalarından, kınalı keklğin *“gak gak gubarak”* sesleri de karışınca kanon tamamlanmaktaydı. Eğer burada bu mevsimde on dakikadan fazla kalınca, çamların uğultusu kuş şakımaları çevrenin görkemi ile birleşince, kişi kendini cennetteymiş gibi düşünebilirdi.

Sonbaharın ilk günlerinde ailece çamaşır yıkama yerine gitmiştik. Damlaca’ya varınca küçük havuzun yakınında, babamla eşeğin semerinden küfeleri indirmiştik. Küfe içleri tepeleme çamaşırda doluydu. Daha önceden kullanılmış ocağın küllerini babam bir ağaç parçasıyla kenara çekmişti. Orada bulunan çalı çırpı ile ateş yaktı. Anam da beraberimizde getirdiğimiz kazanı yarısına kadar kova ile su doldurup, ateşin üzerine oturtmuştu. Daha sonra büyük havuz kenarında taşlar üzerinde çamaşırları ıslatmaya başladı. Biz babamla kozalak ve kuru odun toplamaya gitmiştik. Döndüğümüzde, anam kazandan aldığı sıcak suyu, çamaşırlara döküp, bir taraftan çitilemekte ve sabun sürmekteydi. Bu arada bazı komşu kadınların sabun yerine, kil ve soda kullandığını görmüşüm. Bizim Nuriye teyze ise,

kuvvetli kuvvetli çamaşırlara tokaç sallamaktaydı. Anam ise beyazları bitirmiş, bir kelterin (*küçük küfe*) üzerine eski bir çarşaf sermişti. Çarşaf üstüne temiz odun külü doldurmuş, sıcak suyu da külün üstüne dökünce, küllü su yavaş yavaş çamaşırların üstüne süzölmeye başlamıştı. Tahmin etmeliyim ki; bu bir nevi tabii ağartıcıydı. Komşu kadın: “*Sen bitir, ben de senin küçük küfe ile boğata yapayım.*” dedi. Demek ki bu işleme böyle denmekteydi.

Havuzda biriken suyun kireçsiz oluşu, insanları köyden 1.000-1.600m mesafede olan yolu bozuk bu yerlere çekmekteydi. Doğa güzelliği bahar aylarında harikaydı. Çamaşır yıkanan bu yerde, mevsime göre kuru bakla favası ve sıcak köy ekmeği yemek adettendi. Öğle yemeğinde fava ile soğan olmazsa istediğin tadı tam alamazdınız. Biz çocuklar, odun tedarikinde yardım ettikten sonra, oynardık. Ancak mevsim yazsa çok dikkat etmek gerekliydi. Etraftaki çam ağaçlarında yuva yapan serçe yavrularını yemek için dağ alacası denilen yılan kıvrılarak ağaca tırmanmıştır. Bazen çocukların yakınındaki ağaçtan yere inerek tehlike yaratabilirdi.

e) Gençlik

Kırk elli yıl önce Güzelhisar gençleri, köy kahvesine büyüklerin yanına giremezdi. Bir şey söylemek gerekirse ilgiliye (*büyüğüne*) söyler çıkardı. Onların ayrı odası ya da kahvehanesi vardı.

Evdeki hayvanları yemlemek, ahırlarını temizlemek, Akbaba kuyusundan içme suyu taşımak, gençlerin görevidi. Meraklı olan at ve öküzleri de tımar ederdi. Ev dışında odun getirmek, tarla sürmek, öküz arabasıyla mevsime göre buğday, saman, tütün taşımak gençlerin görevi sayılırdı. Delikanlı sabahları ailece tütün tarlasında tütün derlemeye de katılırdı. Ziraat işleri az olan gençlerden bazıları, evde tütün dizmeye de yardım ederdi. Tütün yığınının kenarına oturup, tütünleri demir iğnelere geçirirken, baba da tütün işi için evde ise, gençler izinsiz ayağını uzatarak oturması doğru olmazdı. Evlenmek isteyen gençlerin çoğu niyetini babasına açıkça söyleyemezdi. Anneler veya bazı yakın akrabalar gençlerin fikrini alırdı. 1950 yıllarından sonra köyde bulunan gençlerin çoğu, kendi sevdiği ile evlendiğini tahmin etmekteyim. Genç kız ve delikanlılar arasında kaç göç yoktu. Komşu köylerden bizim yaşımızda bir hanım, gençliğinde nişanlısından kaçarken, dereye düştüğünü sonraki yıllarda itiraf etmişti. Güzelhisar’da gençler birbirini düğünde, oyun evinde, şenliklerde, yolda, çeşmede, hatta kendi evinde görebilirdi. 1960 yıllarından sonra bu serbestlik daha çok artmış, evlenmeyi düşünen gençler, karşı cinsten de olsa akraba evlerinde birlikte olup görüşme yapmışlardı. 1975’li yıllardan sonra ise genç kız ve erkek flört hayatı yaşamıştı. 21. yüzyıl başlarında ise köye sonradan yerleşen bazı aileler haricinde görüşmeler daha çağdaş bir seviyede yapılmaktadır.

Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında gençliğe yeterli serbestlik verilmez, daha çok ebeveynlerin dediği olurdu. İşte Güzelhisar'da evi camiye yakın olan bir genç kız, köyde sevdiği oğlana verilmemiş, kendi fikri alınmadan, Şakran köyüne gelin gitmişti. Bu yörede düğünden bir hafta sonra, kız ailesi, yeni damadı, kendi kızlarını ve damadın ailesini ziyafete davet ederdi. Daha sonra bu işlem erkek ailesince tekrar edilirdi. Başka köye gelin giden bu kız, baba evine geldiğinde sorup sorduğumuş, köydeki sevdiği genci görememişti. Belki bu genç o sırada ovada yatmaktaydı. Duygularını o an kendine yakın bulduğu bir arkadaşına şöyle iletmişti:

*" Bastığım çürük tahta,
Yazıklar olsun böyle bahta
Yarimin burada olmadığını bilseydim
Köyüme gelmezdim bu hafta."*

Bahsettiğimiz genç kız, gelin olmadan önce köyde yaşamaktaydı. Çingen Çeşmesi'ne su almaya gittiğinde, yakın yoldan geçmekte olan sevdiği gence gizlice nazar atmaktaydı. Sevdiği genç o esnada ovadan yukarıya buğday taşımaktaydı. Aynı arabayı yokuş aşağı indirip ikici sefere gitmekteydi. Çiftçi genç uzaklardan kızın penceresine bakmış, fakat yakında bir türlü başını kaldıramamıştı. Hafiften bir türkü tutturmuş, öküzlerinin ipine doğru bakmakta arabayı sürmekteydi. Karşıdan kesiştiği kız pencereye çıkmıştı. Sabahtan hazırladığı kırmızı çöreği oğlana doğru atmıştı. Delikanlı kızı da çöreği de görmemişti. Pencereden atılan kızarmış çörek, önce araba tahtasına çarpmış, yere düşmüştü. Araba gölgesinde yürüyen köpek yere düşen halka çöreği bulup yemişti. Aynı genç kızımız, bu olayı görmeyen delikanlının arkasından şöyle seslenmişti:

*"Arabayı yokuştan indirdin
Azman öküzü dindirdin
Nasip ayağına geldi ama,
Alaca köpeğe yedirdin." ³⁸⁵*

Acaba çörek delikanlının kucığına düşse genç kız başka yere gelin gitmez miydi?

Cumhuriyetin yetiştirdiği 1960 yılı gençliği bu durumlardan uzak bir şekilde yaşamıştı. Her ne kadar yaşlı kuşağın otoriter tutumu sürse de, onlar kabuğunu kırmışlardı. Eskiden gelen tiyatro geleneğine sahip çıkmışlar ve değişik oyunları sergilemişlerdi. Bu oyunlardan bazıları; *"Buzlar çözülme-*

³⁸⁵ Naklen anlatan: Güzelhisarlı Ahmet Bayın'dır.

den, *İstiklal, Pusuda, Karaların Mehmetleri*" gibi oyunlardı. 1950-60 arasında gençlere düğün sahipleri, odun getirip düğüne yardım ettikleri için, kuzu verirlerdi. Gençler, bu paraya kendi aralarında topladıkları bir miktar parayı da ekleyerek, bir evde ziyafet yaparlar, geç vakitlere kadar sohbet edip, eğlenirlerdi.

1965 yılından sonra, köy dışına gelin giden birçok kızımız da olmuştu. Şehirli damadın ailesinden alınan toprak bastı bahşisi de bu dönemde gençlik bütçesine katılmaktaydı. Gençliği; Efebaşı, Bayraktar, Sürücü adı verilen üç kişilik bir yönetim kurulu idare ederdi. Efebaşı, gençlik başkanıydı. Onun sözüne göre hareket edilirdi. Bayraktar, gençliğe ait Türk bayrağını taşır ve gençlik bütçesinin veznedarı gibiydi. Sürücü ise, gençlerin hareketlerini izler, toplum dışı hareket yapanları, kurallara uymaya çağırırdı. Köydeki bu gençlik örgütüne, daha sonraları köydekilerin "*mektepli*" dediği gençler de katılmıştı. İşte gençlik örgütünde üniversite ve lisede okuyan gençler de olunca, örgüt daha faal olmuştu. Bu dönemde iki defa kitaplık kurulmuştu. Bir de gençlerin kurduğu Kültür Derneği vardı. Güzelhisar gençlik yaşamında dernek çatısı altında birleşen gençlerin çok önemli toplumsal faaliyetleri olmuştu. Onların oluşturduğu kitaplık, ülkemizde köyde kurulan ilk kitaplıklardan biriydi. Bahsi geçen kitaplıklardan ilki 1960 yıllarından sonra köy kahvehanesinde açılmıştı. Dernekle oluşturulan ikinci kitaplık 1968 yıllarından sonra köy muhtarlığının bir odasında kurulmuştu. Dernek ve kitaplık 1971 yılından sonra kapatılmıştır. Günümüzde, Güzelhisar Yardımlaşma Dayanışma ve Kültür Derneği'nin bir kitaplığı varsa, bunun yine büyük payı, 1968 kuşağının kimi insanlarına aittir. Onların kitap desteği olmasaydı, başarı azalardı.

Güzelhisar gençliğinin sporculuk yönü daha önce ele alındığından burada tekrar edilmeyecektir. O günlerin kazanılan kupaları şimdi Güzelhisar dernek kitaplığında saklanmaktadır.

Güzelhisar gençliği giyim-kuşam konusunda yenilikleri ve günün modasını imkanlar elverdiğince takip etmişti. Köye gelen yabancılar, İzmir ve İstanbul modasını köyde gördüğünde, hep hayretle ve beğeni ile karşılanmışlardır.

f) Misafirlik

Televizyonun olmadığı dönemde aileler hemen her gün komşularına, akrabalarına ve tanıdıklarına misafiriğe giderlerdi. Böylece kış gecelerinde yakıttan da tasarruf etmiş olurlardı. Dul kadınla kalabalık evlere, gençler yaşlılara konuk olurlardı. Misafiriğe geleni "*hoş geldin*" diyerek karşılamak, giderken de "*haydi güle güle git, yine buyur*" demek adettendi. Gelenler

de "hoş bulduk" diye ev sahibine cevap verirdi. Ayrılırken hoşçakalın yerine, "Allah'a ismarladık" ya da "Allah rahatlık versin" derlerdi. Komşularına birbirine haber vermeden ziyarete gider, uzak mahalledeki misafirlikte, önceden çocuklarla haber gönderilirdi. Misafirlikte ev sahibi; çocuklara şeker, kuru meyve, daha çok da patlamış mısır ikram ederdi. Yaşlılara ise kahve sunulurdu. Daha sonraki yıllarda kahvenin yerini çay almıştı. Kahve, oda içine alınan mangal külünde, ya da yer ocağı tabir edilen kısımda pişirilirse, dedelerin keyfi yerine gelirdi. Misafirlikte nineler masal anlatır, çocuklar ve büyükler iyi anlatıcılığı can kulağı ile dinlerdi. Çocukların kendi aralarında bilmece ve tekerleme söylediği olurdu. Ev içinde yüksük saklama ya da şehir bulma oyunlarını oynanırdı. Bu toplantılarda savaşa katılmış ihtiyarlar harp anılarını da anlatırdı. En çok anılar Çanakkale'ye aitti.

Hanımlar kendi aralarında toplanmışsa, ortam da müsaitse, bazen erkek ve kadın elbisesi giyerek değişik karakterleri canlandırarak oyun oynarlardı. Misafirlikte şaka yapmak da usuldendi. Bazen tuvalete diye dışarı çıkan birkaç kişi yan odada kılık değiştirir, yüzünü tencere karasıyla örter ve evin içine dönerdi. Bu durumdan habersiz bazı insanlar korkardı, ya da korkmuş gibi rol yapardı.

Köyde misafirlik gelenekleri çok sıcak olmasına rağmen, kimi vakit olumsuz durumlar da ortaya çıkabilirdi. İşte bir ilkbahar mevsimi, bir kadın ve erkek habersiz tanıdıklarına misafirliğe gitmişti. Ev sahipleri de akşam güneşine kadar tarlada çalışmış, çok yorulmuşlardı. Yine de misafirlerini ret etmemişlerdi. Ancak çabuk gideceklerini ummuşlardı. Akşam çayı ikram edilmişti. Fakat ev sahibinin gözünden uyku akmaktaydı. Misafir ise yapılan ikramı yeterli görmemiş, her zaman önüne konulan kuru üzümü beklemişti. Ev sahibinden ses çıkmayınca onu şöyle uyarmak istemişti:

Misafir

"Sizin eller,
Bizim eller
Yatsı sonra
Üzüm yerler

Ev sahibi

Üzüm ile koz,
Tamamlandı söz
Gidin siz,
Yatacağız biz.

Misafir

Seni eşekten olma katır,
Ne gönül bilirsin ne hatır,
Misafirin gönlü değilsin ya
İsterse altı ay yatır.

Ev sahibi

Saçak altı kurudur,
Yolcunun yoludur.
Gidin siz,
Yatacağız biz."

- Süheyla Karaduman ve Süleyman Karadayı'dan alındı-

C. Eğlence ve Oyunlar

a) Hidrellez (*kış sonu, baharın ve yazın başlangıcı*)

6 Mayıs günüdür. Bu gün sevinmek, coşmak, yeni bir hayata başlamak isteği duyulurdu. Artık uzun kış devri geçmiş, tabiat uyanmış, bademler çağlaya dönmüştür. Oğlaklar kırdı zıplamakta, kekikler Yaren Tepesi eteklerinde burcu burcu kokmaktadır.

Güzelhisar gençleri de böyle bir günde, "Hidrellez" gününün gelişini kutlayacaklardı. Genç kızlar en az bir hafta önceden beyaz çorap, beyaz ayakkabılarını almışlar veya aldirmışlardı. Bahara uygun beyaz rengin ağırlıkta olduğu basma elbiseler de dikilmişti.

5 Mayıs günü akşamı, ateş yakmak için gündüz çapayla geven kazılır, etraftaki tepelerden evlere taşınırdı. 5 Mayıs akşam üzeri, bazen 6 Mayıs sabahı bazı genç kızlar, kadınlar, çocuklar, yakın yörede bir bahçe içinde taşlardan ev, dükkan, araba, deve vb. isteklerini dile getiren sembolik şekiller yaparlardı. Bu ev, bahçe gibi taştan şekiller yapılmadan bir gün önce mahalledeki kızlar, kendine ait yüzük, küpe, düğme, toka, boncuk gibi bir işaretini bir evden getirilen çömleğe atarlardı. Bazıları nişanlısı ya da sevdiği delikanlı için de işaret olacak bir taş, düğme gibi nesneyi de çömleğe atabilirdi. Çömleğin ağzı bezle bağlanır, dıştan asma bir kilitle kilitlenirdi. İçi nesnelere dolu çömlek bir gül bitkisinin dibine saklanırdı. 5 Mayıs'ı, 6 Mayıs'a bağlayan gece mahallede çocuklar, genç kızlar, kadınlar gündüz getirilen gevenlerle uygun bir meydana ateş yakarlardı. Çocuklar, gençler alevle yanan ateş üzerinden atlardı. Amaç, bir yıllık tüm günahlardan kurtulmaktı. Atlayanlar ateşle birlikte günahlarının yok olması dileğinde bulunurlardı. Ateşin alevi azalınca orada bulunan daha yaşlı kadınlar da ateş üzerinden atlarken "Tüm günahlarım gavurların boynuna" derlerdi.

6 Mayıs sabahı erken kalkılırdı. Bazı gençler adı Yaren Dede olan Yaren Tepesi'nde taşlardan türbesi bulunan yatırını ziyaret için oraya tırmanırdı. Heyecanla çıkılan tepede yatıra dua edilirdi. Ege'nin mavi suları, Yaren Tepesi'nden seyredilir, Yaren'in yeşilliği, denizin atlas mavisi gözlere, bülbüllerin sesleri kulaklara dolarken, genç kızlar oraya çıkmışsa, oradan başlayarak, çıkmayanlar yakın bölgedeki tepe ve dereciklerden, kırk bir çeşit bitki (*çiçek, ot vb.*) toplarlardı. Bu otlar getirilip evin kapısına yakın bir yerde tavana asılırdı. Kuruyan buket şeklindeki otlar daha sonra banyo suyuna konurdu. Bu gelenek, Tanrıça Kibele'nin ya da Artemis'in uyguladığı bir yaşantıdan mı, ya da Kleopatra'nın Bergama'da Güzellik ılıcasında başından geçen bir serüvenden mi geldiği bilinemezse de,

bu otlar çiçekler kızların banyo suyuna daima konmuştu. Genç kızlara güzellik verdiğine inanılırdı. Bazı kadınlar bu bitkileri bir yıl saklardı. "Kurdeşen" görüldüğünde, otlar kaynatılıp suyundan bir miktar alınır, soğutulurdu. Soğuk soğuk vücuda sürülürse kabarcıkların iyi olduğu söylenmekteydi.

6 Mayıs günü genç kızlar, karanfil çiçeği toplardı. Saplarına yeşil, kırmızı, sarı ve mavi ipler sarıp, bunu nişanlıya veya sevgiliye gönderirlerdi. Bekarlar, karanfili aşıya, nişanlılar yana doğru takarlardı. O gün genç erkekler için sevdiğinden karanfil almak bir mutluluk olayıydı. O delikanlılar, kendilerini o gün "Apollon" gibi hissederdiler. Karanfilin etrafına güzel kokulu mercanköşk bitkisi de iple birlikte sarıldığını çocukluğumda görmüştüm. Evli insanlar ise, karanfilin taç yaprağını semayı görecektir şekilde ceket yakasına iğnelerdi. O gün, yedi çeşit aynı harfle başlayan yiyecek yemek de adetlerimizdendi. (Sade yağı, salata, sarma, sarımsak, söğüş et, su teresi, susam, soğan, süt, sütlaç gibi. Bunlardan yalnız yedi tanesi) Hıdrellez günü, kuşluk vaktine kadar herkes işlerini bitirir, öğleye doğru yiyecekler sepete konurdu. Kilim ve minderler alınır, genç kızlar her birisi peri kızı gibi, kınalı kekkik misali sekerek tepenin yolunu tutardı. Anneler ve orta yaşlılar da onları takip ederdi. Tepe üstünde genç kızlar daire biçimde otururdu. Anneler, komşu kadınlar etrafa sıralanırdı. Bekar erkekler de tepenin uç kısmından olayı izlerdi. Tepeye yemek ve su sepetler içinde gelmekteydi. Akşamdan içine nesnelere atılan çömlek kızlar tarafından getirilmekteydi. Tepede herkes yerini aldığı anda bir kişi gruptan biraz uzaklaşırdı. Oturmakta olan gruba yaklaşır, selam verirdi. Topluluğa ne yaptıklarını sorardı. Orada bulunanlar "Bahtiyar açıyoruz" cevabını verirdi. "Buyurun bahtiyara" diye geleni davet ederlerdi. Oturan hanımlardan birisi şöyle bir mani söylerdi:

*"Bahtiyarın bahtı var
Her çiçeğin bir ahtı var
Bir oğlanla bir kızın
Sarılmaya cahtı var"³⁸⁶*

Çömlek, evlenmesi biraz gecikmiş bir kızın başı üstünde açılırdı. Başını bir örtüyle örtülmüş küçük bir kız, çömlekten bir nesne çıkarır, ilk söylenen mani o işaretin sahibinin olurdu. Daha sonra ikinci bir mani de irticalen gelirdi.

³⁸⁶ Caht: (Ceht) Çaba, çabalama - Okuyan: Mesrur Keskin.

"Şu dağın mazıları,
Çift gezer kuzuları
Mevla'm bize mi yazdın?
Bu çirkin yazıları."³⁸⁷

Bir mani söylenir, çömlekten bir eşya çekilirdi. Piyango gibi devam edilir, bazı maniler genç kızın veya delikanlının yaşantısına denk düşerdi. Maniyi dinleyenler gülüşürler ve "üstüne uygun çıktı" deyip teselli ederlerdi. Mani söyleme ve nesne çekme bitinceye kadar sürerdi.

Cumhuriyet öncesi padişah için, Cumhuriyet döneminde de Cumhurbaşkanları için de bir işaret atılıp mani söylendiğini, yaşlı ninelerimizden duyduğumuz. İşte hükümdar veya devlet büyüğü için söylenmiş "Bahtiyar" manisi:

1) Altındır hokkan
Gümüştür token
Allah'tır arkan
Kimseden korkman.

2) Şu dağda kar erimez
Kıştır kervan yürümez.
İçerim de derdim çok,
Örtülüdür görünmez.

3) Köprü altında yıldız
Hoş geldin küçük baldız
Sen git ablan gelsin
Duramıyom yalnız

4) Köprü altı diken,
Yaktın beni gül iken
Allah da seni yaksın
Üç günlük gelin iken

5) Altın yüzük parmağında kırıldı.
Suya attım akan sular duruldu.
Duydum yarım gurbet elde evlenmiş
Yedi yerden ince belim kırıldı.

6) Sin yarım, Sin yarım
Avcılar ava çıkmış
Gel sineme sin yarım
Beni bu derde koyan
Sebepe sensin yarım.

7) Sin kuzum sin kuzum
Melül mahzunsun kuzum
Çok sabrettin az daha sabret
Sen yine benimsin kuzum.

8) Manici başı mısın?
Cevahir taşı mısın
Sana resmimi göndersem
Koynunda taşı mısın?

9) Şu dağlar maviş durur,
Geleni savuşturur,
Merak etme sevgilim,
Hak bizi kavuşturur.

10) Elifi yaz, mimi yaz
Mim üstünde cimi yaz
Bu mektup yare gidecek,
Aman hocam doğruyaz.³⁸⁸

³⁸⁷ Hatice Gündüz'den derlendi.

³⁸⁸ 1 no'lu mani Emine Keskin, 2,3,4 no'lu maniler Hatice Gündüz, 5,6,7 no'lu maniler Şengül Uzun, 8 no'lu Şadiye Yıldırım, 9 no'lu Meltem Karataş, 10 no'lu mani Zehra Karadayı'dan alındı.

11) Kibritini çakayım,
Sigaranı yakayım
Gönder yarım boy resmini
Özledikçe bakayım

13) Güzeller içinde teksin
Bu gönül sevda mı çeksin
Muhabbet bizden gitmez
Beni güldürecek sensin

15) Selerde selerde
Aşığa Bağdat uzak gelmez
Fizan'a sürseler de
Ben yarım den vazgeçmem
Vurup öldürseler de.

12) İşte seni seven benim
Senin aşkınla öleyim
Günah ise gönül çekmek
Kıy canıma vur beni!

14) Zeytin yaprağını dökmez
Biliyorum en sonunda
Bu gözler seni gördü
Başkasına kar etmez

16) Yel beni yel beni
Gece gündüz yer beni
İflah etmez bu dert
Gece gündüz yer beni ³⁸⁹

Mani söyleme işi bittikten sonra, bahsedilen yedi aynı harften oluşan yiyeceklerden oluşan yiyecekler, gülüşülerek, neşeyle yenirdi. Yemek bittikten sonra, orta yaşlı bayanlar sohbeta başlar, genç kızlar ip atlardı, ya da bir oyun oynardı. Bazı yıllar hava müsaitse ikindi sonrası salıncaklar kurulurdu. Kızlar birbirini sallardı. İp atlama anında genç erkekler kızları seyrederdi. Bazı yeni delikanlılar beğendiği kıza ayna tutar, işaret verirdi. Kızlar neşeyle oyun oynarken, delikanlılar sevdiğini uzaktan gözler. Bu arada dudaklar değil de gözler konuşurdu. Eğlenceler bazen akşam saatine yakın sürerdi. 1950 yılı öncesi, köyün delikanlıları 5 Mayıs günü Güzelhisar çayı taraflarına giderlerdi. Burada atlarını otlatırlar, geceyi o yörede geçirirlerdi. Sabah kalkıp atlarının gemlerini, çayır çiçekleri ile süslerdi. Ayrıca ateş yakar, zakkumdan, söğütten sopa keser, bu sopaların çakıyla belli yerlerinin kabuklarını soyarlardı. Daha sonra ateşin alevine tutulan bu sopaların soyulmuş kısımları, ateşin etkisiyle siyahlaşırdı. Daha önce soyulmayan kısımlar çakıyla kaldırılınca, bu kısımlar beyaz olup, siyah-beyaz sopalar ortaya çıkardı. Delikanlılar, aralarında belirledikleri saatte ovada kendi aralarında yarış ve antrenman yaparlardı. Güneş bir miktar yükselince köye gelinir, hafif bir dinlenmeden sonra köy içinde at yarışı yapılırdı. Çarşı ile tepe yarışı pisti kabul edilir, gençler, işaret verildiğinde atlarını sürerdi. Başları süslü atlar ağızları köpük içinde kuleden (*tepe üstünde*) çarşıya doğru koşardı. Birinci gelen delikanlıya köy ağalarından biri, kuzu, koç vb. hayvan verirdi.

³⁸⁹ 11,12,13,14 Şengül Uzun; 15,16 Mesrure Keskin'den derlenmiştir.

At yarışı birincisi olan genç; kadın, erkek, çocuk, kız herkesçe alkışlanırdı. 1940'lı yılların sonunda bir delikanlı attan düşüp diğer atlar tarafından çiğnenmişti. Attan düşen bu gencimiz daha sonra uzun yaşamamıştı. 20. yüzyılın ikinci yarısı başlarında, bu yarışlar bir iki defa yapılmış daha sonra ölenin anısına dayanarak tamamen terk edilmiştir. Hıdrellezde, çocukların en büyük eğlenceleri yumurta vuruşturmaktı. Ninem soğan kabuğu, ceviz yaprağı, nane gibi bitkilerle yumurtaları boyar, renk renk olurdu. Ninemin boyadığı yumurtalardan biriyle yumurta dövüşü yapmıştım. İlk iki yumurtayı benim yumurtam kırmıştı. Üçüncü bir arkadaşın yumurtası da benim elimdeki kırıncı, sanki dünyam yıkılmıştı. Kabuğunun altı beyaz, iç kısmı limon sarısı renkli, leziz o eski köy yumurtalarını bugün bulmak mümkün mü?

b) Oyun Evleri

Güzelhisar'ın köy hayatında, "oyun evleri" denen bir yaşantı yer almaktaydı. Genç kızlar ve genç erkekler oyun evlerinde birbirlerini tanır, birbirlerini beğenirlerdi.

Peki "oyun evi" ne demektir?

Başlangıcı hangi yıllara dayandığı kimse tarafından bilinmemektedir. Tabakhane Mahallesi'nin kızlarının iyi darbuka çaldığı, muhacir Mahallesi'nin ninelerinin veya gelinlik kızların iyi kuba dövdüğü (*yayık yaydığı*) söylenmekteydi. Delikanlılığımın çoğu kent ve kasabalarda geçmişti. Güzelhisar dışında böyle bir eğlence var mı? Bilemiyorum.

Güzelhisar'da ilkokulu bitirip, yaşı on üç, on dördüne gelen genç kız zaman zaman kendi yaşındaki kızları veya biraz daha büyük yaşı 15-20 arasındaki ablalarını ziyarete giderdi. Nasıl anlaşılır bilinmezdi. Üç-beş, bazen on-on iki kız bir araya gelir, sohbet ederlerdi. Sohbet fazla uzun sürmezdi. Arkasından biri dümbeleği eline alır, "kordon, (düz hava) karşılama, çiftetelli, ördek suya dal da gel" gibi oyun havalarını çalmaya başlardı. Köy kızları içinde dümbelek çalmakta usta olanlar vardı. Orada bulunan kızlar, ya tek tek veya grup halinde oynarlardı. Tek ve ikili oynama çoğunlukta idi. Genç erkekler (*delikanlılar*) bu olayı nasıl haber alır, o da tam çözülmüş değildi. Delikanlılar, dümbelek ve tepsi sesi gelen evin penceresi dibinde toplanırdı. Pencere açık ve kapı aralıksa, yapılan eğlenciyi seyredereklerdi. Pencere açık değilse tık tık vurarak açtırırlardı. Zira sevdiği genç bakmazsa, genç kızımız çok ihtişamlı oynayamazdı. Kızlar ve erkekler genelde birbirini burada beğenirlerdi. Oyun evi denilen ve o gün toplanılan eve girerken veya çıkarken gençler birbirine mektup uzatabilirlerdi. Genelde gece olan bu eğlencelere komşu kadın ve anneler de katılabilirdi. Erkeklerden içeriye çiçek atanlar olabiliirdi. Bazen oyun evi devam ederken genç delikanlı oyun evindeki sevdiği ile yan odada veya sofada

buluşup sohbet edebilirdi. Yeni yetme delikanlılar, kendini burada kızlara beğendirmek isterlerdi. Bu toplantıları evin babası haber alırsa biraz kızar, yakın çevredeki delikanlıları uzaklaştırmak isterdi. Bazı orta yaşlı erkekler bilerek eve geç gelip eğlencenin ahengini bozmak istemezlerdi.

Oyun evlerinde genç erkek ve kızların birbirlerini tanımaları olağandı. Bu tür gelenekler uhrevi bir davranış gibi, kuşaktan kuşağa geçmişti. Köye başka bir köy ya da kentten gelen erkek, bu eğlenceye katılamazdı. Buna rağmen 1955-1975 yılları arasında, bir çok genç kız köy dışında, daha çok yakın kasabalara gelin gitmişti. Bu eğlencelerin haberli olanlarında kızlarımız en yeni ve güzel elbisesini giyerlerdi. Delikanlılar ise saçlarını arkaya doğru tararlardı. Kasaba ve kentten gelen konuklar kızların böyle güzel giysilerini gördüklerinde; *"Türkiye'de moda İstanbul'da başlar, Ege'de ise Güzelhisar'da diye"* söylenti yaymışlardı. İletişim araçları geliştikçe bu gelenekler ortadan kalkmış, flört işi daha çağdaş hale gelmiştir.

c) Deve Güreşleri

1940-1960 yıllarında tüm çevre köylerde ve Güzelhisar'da her türlü nakliye işi deve ile yapılırdı. Kış aylarında, deve sahiplerinden iddialı olanlar, develerini güreştirerek bir eğlenceye sebep olurlardı. Deveciler bir alana develerini getirirdi. Halk da seyretmek üzere alan etrafında sıralanırdı. Görevli kişiler develeri orta yere salıp bırakırdı. Ortada bulunan güreşçi develer boyunları ile birbirlerini bastırmak ister, ön ayakları ile çelme takarak rakiplerini yere düşürmeye çalışırdı. Develerin bu uğraşısı çok uzun sürebilirdi. Kimi develer rakibinden korkup, çatışmayı bırakır kaçardı. İşte güreş alanını terk eden deve yenik sayılırdı. Köy içinde sahiplerinin isteği ile develer güreştirilmişse seyirciden ücret alınmazdı. Büyük bir organize ile güreş düzenlenmişse, davet edilen yere bir çok deve katılırdı. Deve güreşlerinde de pehlivan güreşlerinde olduğu gibi tertip heyeti olurdu. Bu tür gösterilerde ise seyircilerden de ücret alınırdı. Kazanan deve sahibine, halı vb. gibi hediyeler verilirdi. Bu develerin Lök, Tülü, Kıvırcık, Arap gibi isimleri olurdu. Kimi develerin ağzına, rakibini ısırmasında için file şeklinde gem takılırdı. Çocukluğumda yöremizde böyle birkaç deve güreşi izledim. Deve yarışları da benzer seyirlik oyunlardandı. Ancak hiç izlemedim.

d) Seyirlik Oyunlar

Genelde kadınlar arasında görülürdü. Erkek elbisesi veya değişik giysiler giyen kadınlar, toplanılan evde orta oyunu biçiminde oyun oynardı. *"Arap ve kız kaçırma oyunu"* küçüklüğümde gördüğüm oyunlardan biriydi. Köy kahvesine gösteri yapmak üzere, ilçe ve ilden adına *"Karagözcü"* de-

nen kişiler gelirdi. Kış günlerinde kahve köşesine bir perde asar, arkasına birkaç mum yakıp koyardı. Perde arkasında deriden yaptığı hayali varlıkları oynatır, erkekleri ve çocukları eğlendirirdi. Karagöz-Hacivat oyunu adı verilen bu tür hayal oyunları da Güzelhisar yaşamında görülen eğlenceler arasındaydı. Bazı düğünler ilginç gösterilere sahne olurdu. Hamit Bayır (*Hamid Ağa*) adlı kişinin küfe ile yaptığı güreşi orada bulunanlar neşe ile seyrederdilerdi.

e) Diğer Oyunlar ve Çocuk Oyunları

Geceleri toplanılan evlerde ekseriyetle büyükler fincan oyunu oynardı. Fincanların altına yüzük konur, rakip oyuncuların bulması istenirdi. Bu eğlenceler anında evin erkeği gündüz gittiği avda tavşan vurmuşsa, dostlar birlikte toplanır, çullama adı verilen bir yemek hazırlardı. Bahsi geçen evde o gece birlikte çullama yenirdi. Çullama şu şekilde yapılırdı: Vurulmuş tavşan yüzülüp, eti yıkanırdu. Bir gece bekletilip kanının akması sağlanırdı. Et söğüş olarak haşlanırdı. Daha sonra kaynatılmış etten bir parça alınır, lokma şeklinde hamurun içinde saklanırdı. Baharatlı tavşan etleri lokma biçimine getirilmiş hamur içine yerleştirilir, sonra kızgın yağda pişirilerek güzel bir yemek elde edilirdi. Tavşan etli bu hamur yemeğine yöremizde “çullama” adı verilmişti. Çullama ile birlikte ayran, çay gibi içecekler içilirdi. Bazen pekmez gibi sıvı yiyecekler de bulundurulurdu. Yakın arkadaş meclislerinde dostlar birbirine iyi sözler söyleyerek moral verirdi. Bu anda bazı yaşlı kişiler odada oturan gençlere, katıldığı savaşların anılarını anlatırdı.

Çocuklar, böyle toplantılarda “*elim elim epenek*”, “*yağ satarım, bal satarım*” oyununu oynar ya da birbirlerine bilmece sorardı. O günlerden belleğimde kalan birkaç bilmece şu şekilde sıralanabilir:

*“Çarşıdan alınmaz
Mendile koyulmaz
Ondan tatlı
Hiçbir şey olmaz.”*

(Cevap: Uyku)

*“Dam üstünde çöldür çöp,
İki serçenin gözü dört.
Fındık kabuğuna sığar
Han kapısına sığmaz.”*

(Cevabı içinde)

*“Dam üstüne darı saçtım
Sayamadım eve kaçtım”*

(Cevap: Yıldızlar)

*“Sıra sıra develer
Birbirini geveler”*

(Cevap: Çatıdaki kavaklar)

*“Ak toprak üstünde
Sıra sıra karıncalar*

(Cevap: kağıt ve yazı)

Çocuk oyunları içinde kiremit, saklambaç, birdirbir, hamam kızdı, aç kapıyı bezirgan başı gibi oyunlar genellikle gündüz oynanırdı. Bu çocuk oyunları içinde “aç kapıyı bezirgan başı” oyunu bana Ortaçağ’dan kalma bir oyun gibi gelirdi. İki çocuk ellerini havaya kaldırır, parmaklarını birbirine kenetlerdi. Bu çocuklar kale kapısı ve muhafızları olarak düşünülürdü. Dışarıda kalanlardan biri bezirgan başı olurdu. Kapıya gelir “Aç kapıyı, aç kapıyı” diye seslenirdi. Muhafız başı, “Kim o?” diye sorardı. Bezirgan başı kendini tanıtırırdı. Kale kapısından geçmek istediğini söylerdi. Muhafız yine şöyle sorardı. “Kapı hakkı ne verirsin?” Bezirgan başı verebileceklerini tek tek sayardı. Sonra kapıya gelirdi, o anda iki çocuğun elleri yana doğru açılırdı. Bezirgan başı kapı içine alınırdı (*Çocukların elleri arasına*). Burada kendisine daha önceden kararlaştırılan bazı sorular sorulurdu. Verdiği cevaba göre muhafızlardan birinin arkasına geçip beklerdi. Tüm oyuncular bitince iki muhafız ve arkasındaki bezirganlar elleri ile çekişerek birbirlerini çizgiden karşı tarafa sürüklemek isterdi. Çizginin karşı tarafına çekilen grup yenilmiş sayılırdı.

Çocukların okul öncesi ve okul çağında oyuncakları, ağaçtan yapılmış tay tay aracı, tel araba, ağaç araba, bez top ve çelik çomak gibi oyun araçlarıydı. Kızların en büyük çocukluk oyuncuğu ise bez bebek’ti. Köyde bazı zaman bu bebeklerin çok özgün olanları da yapılmıştı. Geçen yıl eğrek alanında oynayan çocukları gördüğümde birdenbire çocukluğumdaki kargıdan atımı hatırladım.

Ç. Bayramlar

Güzelhisar’da yıllarca hem milli, hem de dini bayramlar kutlanmaktaydı. Milli bayramlardan Cumhuriyet Bayramı ile Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı’na daha fazla önem verilirdi. Milli bayramların coşku ile çok eskiden beri kutlanması okul ve öğretmenlerin gayretiyle köy halkının kültürüne dayandığını düşünmek gereklidir. Milli bayramları kutlamak için kırk yıl önce köy konağı önünde toplanılırdı. Köyün öğretmeni bayramın önemini açıklar, öğrenciler şiir okurdu. Böyle bayramlarda öğrenci temsilleri ve öğrencilerin çeşitli oyun ve yarışmaları olurdu. Ayrıca milli bayramlarda köye davul-zurna getirildiği, yaşlı kişilerin de müzik eşliğinde zeybek oynadığı bir çok defa görülmüştü. Seferberlik ve Kurtuluş Savaşı gazileri de anılarını anlatırdı. Ankaralı Mustafa Çavuş’un böyle hatıralarını nakletmesi ve gur sesi bugün de köy ahalisinin belleklerindedir. Köyün yaşlıları çok eskiden milli bayramlarda, at yarışı yapıldığını anlatmıştı. Ancak ben görmedim. Gençlik ve Spor Bayramı ile Zafer Bayramı, iş dönemine geldiği için, sadece saygı duruşu yapılırdı. Bu bayramlar iş bitiminde radyo ve televizyondan izlenirdi.

Dini bayramlardan Şeker Bayramı ve Kurban Bayramı da coşkuyla kutlanan bayramlardandı.

a) Şeker Bayramı

Ramazan ayı bitmeden hazırlıklar başlardı. Bayramdan üç gün ya da bir hafta önce herkes harekete geçirdi. Mevsim uygunsay; bu dönemde badana ile evlere sağlık, temizlik getirilirdi. Ev içindeki halı, kilim, diğer eşyalar dışarı çıkarılır, kilimler diğer yaygılar avluda silkelenirdi. Ev içten dışa güzelce silinip süpürülürdü. Köy kadınlarının ekseriyeti bayram için baklava yapardı. İç olarak en çok badem, biraz da ceviz kullanılırdı. Baklava yufkası komşularla birlikte açılır; bir yufka, bir sıra malzeme olmak üzere tepsiye döşenirdi. Birkaç gün önceden köy fırınında ekmek yapılır, tatlılar da, çalı yakılan ekmek fırınlarında pişirilirdi. Arife günü ise çörek ve lokma yapılır, komşulara dağıtılırdı. Nar gibi Güzelhisar çörekleri zeytinyağda pişirilir, komşulara, tanıdıklara ve yoksullara verilirdi. Bu dağıtma işine köy hanımları, "hayır çöreği" adını vermişlerdi. Bayram öncesi çocuklara ayak-kabı ve yeni giysi alınırdu. Yeni alamayanlar, var olanları yama ile tamir eder, yıkayıp hazırlar, ütölüyor çocuklarına giydirirdi.

Bayram sabahı, tüm erkekler camiye giderdi. Erkekler bayram namazını kılarken, kadınlar evde eksik kalan temizlik işlerini yürütür, evi son bir şekilde düzelterip yerleştirirdi. Sabah ve öğle yemekleri ailece beraber yemek için önceden hazırlanırdı. Camiden çıkan erkekler kahvehanede birbirleriyle bayramlaşırdı. Eve dönünce kahvaltı ailece yapılır, neşe ile bayram karşılanırdı. Çocuklar evin içindeki büyüklerin ellerini öperek "Bayramınız mübarek olsun" derlerdi. Büyükler çocukların yanaklarını öpüp karşılık verirlerdi. Evin büyükleri çocuklarına para ve değişik hediyeler verirdi. Diğer akraba ve komşu çocuklarına da para, mendil, çorap vb. hediyeler verme adeti vardı. Daha sonra evin büyükleri birbirinin bayramını kutlar, gelecek misafirleri beklerdi.

Bayram günü herkes en yeni en güzel elbiselerini giyerdi. Çocuklar ev içindeki büyüklerin bayramını kutladıktan sonra komşuların ve akrabaların bayramını kutlamak üzere, onların evine giderdi. Büyükler genellikle evde oturarak, ziyarete gelecekleri kabul ederdi. İlk gün öğleden sonra genç erkek ve kadınlar aile büyüklerinin (Amca, dayı, teyze, hala gibi) bayramlarını kutlamak üzere evden ayrılıp, ziyaret için yola çıkardı. Gidilen evde misafire, tatlı ikramı ile kolonya ikramı mutlaka yapılırdı. Şayet ev sahibinin ikram ettiği şeker alınmazsa, ev sahibi alınabilirdi. Gidilen evde büyüklerin eli öpülür, gençler birbirlerinin elini sıkarak bayram kutlaması yapardı. Mahalledeki yaşlıların eli öpüldükten sonra, kırk yaşın üstündekiler mübarek, diğerleri de kutlu olsun dileğinde bulunurdu. Bayramın ilk günü ikindi vakti-

ne yakın gençler, kalın urgan ve halatlarla salıncak kurardı. 1950-1965 yılları arasında salıncaklar İki Oluklu Çeşmesi'nin yakınına kurulurdu. İplerin bir ucu dut ağacına, diğeri telefon direği gibi bir ağaca bağlanırdı.

Bayramın ikinci gününden itibaren genç kızlar, en güzel elbiseleri ile salıncak alanına gelirdi. Arkadaşları tarafından sıra ile salıncakta sallanırlardı. Delikanlılar da karşı yüksek setten ve hamam üstünden kızları seyredirdi. Salıncak olayını genellikle anneler de izlerdi. Bu günler gençlerin birbirini beğenme günleriydi. Genellikle bakışma, işaretleşme aleni veya gizlice ışık hızıyla gidip gelirdi. Bazı eski delikanlıların başı hoşsa, gitar serenadı yerine manilerle, sözle aşkını karşı tarafa gönderirdi. Delikanlı cesareti ve nişanlıysa kızlar grubuna yaklaşarak, nişanlısını salıncakta sallayabilirdi. Gençler bu görüşme ve yakınlaşmalarda birbirlerini iyice tanımaya çalışırdı.

Bayramlaşma, akrabalar arasında gece ve gündüz üç gün sürerdi. Diğer köylerden kız alanlar, o köye mutlaka bayram ziyaretine giderdi. Güzelhisar'dan kente gelin giden kızlar ise eşiyile köye gelerek, bayram süresini köyde geçirirdi. Bayramlarda genç kızlar saçlarına karanfil, şeb-boy, mercanköşk, gül vb. çiçekler takardı. Delikanlılar, nişanlısından hediye olarak gelen ipe sarılmış çiçeği ceket yakasına taç kısmı yana gelecek biçimde takardı. Ya taç yaprak aşağıya doğru iştirilmişse, o vakit bu erkek henüz bekar olup, kız aramaktaydı. Böyle delikanlının saçları limon ve zeytin yağla parlatılmış olurdu. Salıncakta normalde sallanma olayı üç gün sürerdi. Eğer tarım işleri yoğun değilse zaman bir haftaya çıkabilirdi. Bayram sezonu hafif tarım işlerinin gününe gelmişse, arazideki işler erken bırakılıp, ikinci vakti salıncağa koşulurdu. Çapa, dikim, kırma işleri çok kesif değilse, salıncak sefasına katılmamak ayıp görülürdü. Yeterli süre salıncak yaşantısı geçirildikten sonra, ipler efebaşı ile sürücü tarafından çözülür ve toplanırdı. Halat, kurban bayramında tekrar kurulmak üzere saklanırdı. O ipler bulunup, mikrofon ağzına tutulmalı, konuşturulmalıdır. Şimdiye dek kimleri salladıklarını sormak gereklidir. Ne söylerlerdi? Bu yazıyı köyden birilerine anlattığımda; *"Güzelhisar kızları, arifeden bir gün önce ellerine kına yakar, arife sabahı erkenden mahalle çeşmesine gider, ellerini orada yıkardı. Sonra da testilerini doldurup evlerine su taşırdı"* dedi. Şöyle devam etti. *"Evde de al renkli çörekler pişince, kızlar kınalı elle al al çörekleri dağıtırdı. Bunları da yazmalısın."* diye söz etmişti. Siz olsaydınız, kınalı elden kınalı çörekleri alıp, ağzınıza götürmez miydiniz?

b) Kurban Bayramı

Şeker Bayramı'ndan yaklaşık yetmiş gün sonra kutlanırdı. Genelde gelenekler Şeker Bayramı'na çok benzemektedir. Bütçesi kurban kesmeye el-

veriſli aileler ya satın alır, ya da kendisi beslerdi. Kurbanlık olarak yüzde 95 koyun, kuzu yüzde 1 keçi, yüzde 4 sığır kesilirdi. Kurban Bayramı'nın birinci günü ziyaret yapılmazdı. Çünkü o gün kurban kestirilir, etler parçalanır, yoksullara dağıtılırdı. Kalanı da evde bulunan insanlara ayrılırdı. Kırk yıl önce nişanlı delikanlı, kız evine kurbanlık koç gönderirdi. Koçun boynuzları süslenir, tüyleri de boyanırdı. Bazı aileler koçla birlikte gelin adayına bilezik veya Reşad altını gönderdiğini söylediler. Ben çocukluğumda duymuştum, fakat görmedim. Birinci gün kesemeyenler kurbanlık varsa ikinci gün kesim işini tamamlamaya çalışırdı. Ölmüş atalar için arife günü, kurban kesimi yapılmaktaydı.

Ziyaretler, giyim-kuşam, eğlence biçimleri Ramazan Bayramı'nda olduğu gibiydi. Bu bayramda genellikle hafif tatlılar hazırlanırdı. Çocukluğunun bayramlarında kuzuların çukur dibinde gözlerinin havlu ile örtülmesi, kuzunun ayaklarının bağlanması, içimi daima hüznle doldururdu. İlk gün kurbanın ciğer ve etinden kavurma yapıp, ailece ve yakın akrabalarla coşku ile yenmesi ise çocukluğumdan beri toplumsal yönüyle hoşuma gitmişti.

D. Düğünler

Güzelhisar'da düğünler genelde sonbahar, kış aylarında yapılırdı. İlk bahara sarkan düğünler de vardı. Yaz mevsimi iş zamanıydı. İki bayram arasına rastlayan zamanda (*dini bayramlar*) ilk dönemlerde düğün yapılmazdı.

Köyümüzün düğünlerinin özellikleri: **1)** Tüm davetlilere yemek verilirdi. Bunlar arasında geleneksel keşkek de vardı. **2)** Tüm köylü düğüne davet edilir, ayrıca çevre köylerden ve kentten de tanıdıklar, akrabalar düğüne çağırılırdı. **3)** Çalgı olarak bir, iki ve üç çift davul zurna olabilirdi. Bazı ağa düğünlerinde ince çalgı denen keman, ud, darbuka veya klarnetten oluşan saz ekibi de getirtilip, kız evine gönderilirdi. **4)** Başlangıcı bilinmeyen zamandan günümüzden otuz beş yıl öncesine kadar gelin baba evinden, eş evine ata binerek gitmişti. Yolda Mustafa Dede Türbesi'ni, gelin atının üç defa dolaşması çok eskilere dayanan bir gelenektir. İyi geçim ve bereket için bu geleneğin yerine getirildiği söylenmekteydi. Köyün Türklerce iskanından beri, bu adetin var olduğu yaşlı insanlarca anlatılmıştı. **5)** Erkekler kızların, kızlar da erkeklerin eğlencelerini izlemesi serbestti. Köy dışından gelen delikanlı, bayanların düğün eğlencelerini izleyemezdi. **6)** Köyde düğün törenlerini ve gençliği idare etmek için üç kişi yönetici seçilirdi. Bunlardan birincisi "*efebaşığı*" (*Gençlik başkanı*). İkincisi ise *Bayraktar* adını taşımaktaydı. Düğün törenlerinde bayrak daima onun elinde dalgalanırdı. Başkan yardımcısı gibi de vazife görürdü. Üçüncü genç ise "*sürücü*" adını almıştı. Hem gençliğin düğünlerde hal ve hareketlerinden, hem de gençliğin var

olan demirbaş eşyasının (*sandalye vb.*) korunmasından sorumluydu. **7)** Gelin başı yapmak, özel bir işti. Geline süsleyen ve giydiren yardımcı bayanlar vardı. Takı günü (*kınada*) altın, para, kumaş vb. gelinin göğsüne, koluna ve eline de takılırdı. Hediyelik eşyalarsa, gelinin önüne yığılır, getirilen hediyeleri herkesin görmesi esastı. Töreni, özel olarak sunan birkaç kişinin methiyeleri çok ilginçti. **8)** Geline ve oğlana (*damat*) düğün süresince yardım eden arkadaşları vardı ki, bu kişilere *sağdıç* adı verilirdi. Sağdıçlık arkadaşlıkları kimi gençler arasında ömür boyu devam etmekteydi. **9)** Çeyiz yazıldıktan (*eve yerleştirme*) sonra gelin karyolasında erkek bebek isteyenler, erkek bebeği yuvarlarlardı. Ya da bunun aksi olabilirdi. **10)** Gelin atını süslemek, gelin inerken başından buğday, şeker ve bozuk para atmak da Osmanlı dönemine dek dayanan gelenektir.

a) Kız İsteme

Köyde, kızları genellikle anneler beğenirdi. Genellikle delikanlıların da anlaştığı bir kız olurdu. Kızlar ekseriyetle düğünde, işte (*çamaşır günü ve ziraat işi gibi*) oğlan anaları tarafından izlenirdi. Sosyal bakımdan, kendilerine denk diye düşünülen kız ailelerinden, oğlan anasının kız beğenmesi uygun düşerdi. Zengin, zengin kızını istemesi daha münasipti. Bazı ağalar az da olsa fakir kızı almıştı. Ancak fakir oğlanın zengin kızını istemesi pek hoş görülmez ve verilmezmiş. Önce aracı (*dünürücü kadın*) oğlan evinden kız evine haber götürürdü. Oğlan evinin lakabını söyleyerek, kız istemeye geleceklerini duyururdu. Kız evinin azıcık gönlü varsa "*gelsinler buyursunlar*" diye cevap verirdi. Şayet beğenilmezse bir bahane bulunup dünürçülerin gelmesi ret edilirdi. Oğlan anası, yakın akrabalarından birkaç kadınla, kız evine gelin adayını görmeye, onu istemeye giderdi. "*Kız evi, naz eviydi*" oğlan tarafını en az iki kere en çok üç-dört kere kendi evine getirebilirdi. Verilecekse kız tarafı kıza veya babaya ve diğer büyüklere danışmak için süre isterdi. Eğer dünürçülük olumsuzsa ya da kız başka bir yere verilecekse "*nasibinizi başka kapıda arayın*" denirdi. Kız isteme olayı kız tarafından olumlu görülürse üç veya dördüncü istemeye erkekler de giderdi. Dünürçülerden becerikli olan ya da ağız laf yapan yakın akrabalarından bir erkek, kız babasından "*Allah'ın emriyle*" kızını isterdi. Güzelhisar'da bu geleneğe (*Allah'ın emri çekilmiş*) denirdi. Kız verilecekse, önceden hazırlanan lokum kız evine getirilirdi. Lokumlar o gece orada bulunanlara kız ailesi tarafından dağıtılırdı. Ertesi günü ise komşulardan bir hanım, bahçe duvarından diğerine şöyle seslenirdi: "*Ay komşu duydun mu? Akşam, kızın lokumu yenmiş.*"

b) Nişan Töreni

Erkek ve kız tarafı birlikte nişan gününü kararlaştırırdı. Bir gün önceden yakın akrabalar ve komşular çağırılır, ya da tüm köylü davet edilirdi. Meydanda ve açık alanda nişan olacaksa; gençlerin getirdiği sandalyeler ve iki sandalye arasına tahta uzatılarak yapılan sedirlere, 13-25 yaş arası kızlar otururdu. Diğer davetli kadınlar ise evlerinden getirdikleri minder ve kilimlere, kızlardan 3-4 metre aralık kalacak biçimde yere otururdu. Şehirden gelen konuk hanımlara ise iskemle, sandalye verilirdi. Genç erkekler de merasimi karşıdan izlerdi. Oğlanın ailesi tarafından tören alanına yüzük, küpe, bilezik gibi takılar getirilirdi. Kentten gelen keman, cümbüş vb. kadın sazcular ile kadın oyuncu, eğlenenleri coştururdu. Tüm tören boyunca bayan müzisyenler sazlarıyla bir parçadan diğerine geçirdi. Köçek denen kadın oyuncu ise zil vurup, gerdan kıvrıp, orta alanda göbek savururdu. Gelin, o gün damat ailesince getirilen elbiseyi (*tuvalet*) giyer, süs araçları ile süslenirdi. Oğlanın kız kardeşi veya yakın akrabalarından bir kız önce kendisi oynar, sonra oğlan tarafından kızları birer bazen ikişer ikişer oyuna kaldırırdı. Daha sonra gelini ve gelinin kız arkadaşlarını, gelin tarafının diğer konuklarını oyuna davet edip oynatırdı. Belli bir müddet oyun olayından sonra, kayınvalide ya da oğlanın yakınlarından bir kişi, geline yüzük takardı. Günümüzde salonda yapılan törenlerde ise hem geline, hem de damada yüzük takılmaktadır. Belli bir saate kadar alanda eğlence devam ederdi. Kızların eğlenmesinin sonunda delikanlılar da oynardı. Nişanda isteyen, geline para takardı. Bu adetin de önceki yıllardan geldiği söylenmekteydi. Nişanlılık devresi iki-üç ay kısa olduğu gibi, bazıları bunu birkaç yıl sürdürürdü. Bu devrede kız-erkek gizli veya aleni görüşüp konuşurdu. Böylece birbirlerini daha iyi tanımış olurlardı. Bu devre uzun sürerse oğlan tarafı kıza, kız ailesi oğlan evine, çeşitli hediyeler gönderirdi. Damat tarafının armağanı, kurban bayramında boynuzlarına bilezik ya da beşibirlik takılmış koç da olabilirdi. 1960 yıllarına doğru nişanlı gençlerin, İzmir fuarına yakın akrabalarla gezi yapması da gelenek halini almıştı.

c) Düğün Töreni

Güzelhisar köyü düğünlerinde genç kızların, evli bayanların, genç delikanlıların ve evli erkeklerin ayrı ayrı sosyal statüsü vardı. Delikanlı dediğimiz bekar erkeklerin damadın yakın arkadaşı sağdırcın düğünün bir çok safhasında yer alması gerekiyordu. Evli erkekler ise, yemek davetine katılabilir, takı günü hediyelerini uzaktan gönderebildiği gibi gelinin yakınına dek gelip, parasını veya altınını, gelin elbisesine içneleyebilirdi. Ayrıca bu merasimi seyredebilirdi. Gelin alma günü, oğlan evinden kız evine giden alayın içinde orta yaşlı yakın akraba erkeklerinin bulunması istenirdi. Oğ-

lan evinde “meydan yeri” adetininde de kendini genç kabul eden erkekler, eğlenceye delikanlılara yakın bir alanda katılırdı. İsteyen salt seyirci olur, isteyen bir-iki kadeh içki alırdı. Günümüzde salonda bir arada bulunan genç kız-erkek, çocuk, kadın ve yaşlı insanlar, eskiden de birbirini görebilirdi. Diğer köyler gibi tamamen kaçma ve saklanma adeti yoktu. Ancak törenin tüm aşamalarında ayrı ayrı eğlenilirdi. Bazı yerlerde birbirini görmezlerdi. Çocuklar ise hem büyüklerini izler, hem de kendi aralarında oynarlardı. Mantar tabancası olanlar cebindeki harçlığa göre malzeme alıp, tetiğe basar, tören alanının etrafında koşardı.

Düğün hazırlığı, törenden bir hafta önce başlardı. Erkek tarafının hazırladığı buğday, çarşıda dibek taşında (*keşkek taşı*) uzun saplı tokmaklarla delikanlılarca dövülürdü. Buğdaylar ezilirken tokmaklar ahenkli sesler çıkarırdı. Bu işte, sağdıçlar buğdayın aranılan vasıfta dövülmesi için dikkat ederdi. Keşkek ve düğün yemeklerinin pişmesi için gençler odun getirip, damat evine indirirlerdi.

Genç kızlar ise gelinin eksik kalmış yastık, minder doldurma ve perde kenarı bastırma gibi çeyiz işlerine yardım ederlerdi. Şayet bu tür işler yoksa, erkek evinde buğday ayıklama vb. işlerin yapılmasına katılırlardı.

Elli altmış yıl önceleri, pazartesi günü düğünün başlaması adetti. Konukların bir kısmı o gün hediyelerini (*bakır tabak, kap-kaçak*) düğün evine getirip bırakabilirdi.

Güzelhisar’da 1. güne “yufka günü” denirdi. Evinden bir çanak un ve oklavasını alan kadın, oğlan evindeki buğday ununa katkıda bulunur, bereket tılsımını gerçekleştirmiş olurdu. Hanımlar, undan elde ettikleri hamurdan yufka açar, üç-beş kişi de yakılan ateşte saçlar üzerinde bu yufkaları pişirirdi. O gün akşam damat evinde keşkek pişirmeye başlanırdı. Gündüzden kesilen koyun ve dana etleri, kazanlara yerleştirilirdi. Üzerlerine yeterli şekilde su ve buğday eklenerek köz üstüne konurdu. Keşkek bazen erkek, bazen de kadınlarca pişirilmekteydi.

2. güne de “kına günü” denirdi. Gündüz gelen konuklara birkaç çeşit düğün yemeği ve keşkek ikram edilirdi. Bugün oğlan evinden kız evine keşkek ve yufka götürülürdü. Kız tarafı da gelen keşkeği konuklarına ikram ederdi. O günün adı kına günü olmasına rağmen genelde takı merasimi yapılırdı. Nişan töreninde anlatıldığı üzere genç kızlar, kadınlar, uzakta da gençler sıralanıp yerlerini almaktaydı. Oğlan tarafından, yenge adı verilen kadın, kızları ve gelini sırayla oyuna kaldırırdı. Düğün çalgısı çoğunlukla davul-zurnaydı. Ancak cümbüş, klarnet, keman, tef ve darbuka da görülebilirdi. Belli bir süre yalnız kızlar oynardı. Bu oyunlar düz hava (*kordon*), ördek suya dal da gel, of aman aman İzmir’im gibi oyunlardı. Güzelhisar’da Trakya oyunlarından bazıları da oynanmaktaydı. Yeterli oyun oynandıktan

sonra, "takı merasimine" geçilirdi. Bu merasimi kırk-elli yıl önce, Ebe Ayşe nine ile Yusuf'un Ayşe nine isimli kadınlar yönetirdi.

Ebe Ayşe nine, gelinin yakınına kadar gelip herkesin duyacağı şekilde seslenirdi:

"Elim soktum astara,
Elim kesti testere
..... hanımı..... beye,
Tanrı şirin göstere!"

Manisini okuyup, "Hu dost, hu dost" diye seslenirdi. Güzelhisar, dostlar ve yarenler diyarıdır. Düğünlerde konuklara yarenlik göstermek usuldendi. Ancak konuklara köy kahvesinde çay ısmarlamak, eğlencelerde, sofralarda konukları buyur edip ikramda bulunmak, ayrıca onlara yarenlik etmek, geçmiş dönemdeki Güzelhisar insanının en önemli sosyal özelliklerinden biriydi. Ayşe ninemiz de çevredeki insanlara bu duygularla seslenip, takı törenini yönetirdi.

Önce damadın annesi babası altın katarı (*dizi*) ve beşibirlik takardı. Daha sonraları beşibirlik yerine bilezik takılmaya başlanmıştı. Yakın akrabalar da bilezik, yüzük, küpe, küçük altın veya para gibi şeyler getirirdi. Giyimlik kumaş, küçük ev eşyası da getirenler de olurdu. Hediyeler, gelinin ayakları önüne, bir kısmı da gelinin önce başına sonra yanına konurdu. Bu hediyeleri ve kimden geldiğini Ayşe ninelerden biri orada bulunanlara takdim ederdi. Şehirli halasından beş metre kumaş, ... dayısından bir kulplu, ... teyzeden dört metre birman gibi. Bunları herkesin duyacağı şekilde saymak önemliydi. Bu söylenmezse davetli kendinin küçük düşürüldüğü sanısına kapılabilirdi. Bu merasim sırasında gelin başına pembe bir krep örtülürdü.

O gece de düğün evinde eğlence yapılırdı. Üçüncü gün ise, "gelin gezmesi" adını alırdı. Bugün ekseriyetle çarşamba gününe denk getirilirdi. Gelin arkadaşları, sağdıçları tarafından yakın arkadaşlarına ve akrabalarına götürülürdü. Gelin, bu suretle akrabalar ve tanıdıklarla vedalaşırdu. Akşam saatlerinde gelin evinde kız arkadaşlarına akşam yemeği verilirdi.

O gece yapılan törene ise "oturtma" adı verilmekteydi. Oturtma gecesini gelinden başka en az iki sağdıç kız arkadaşı da beyaz gelinlik giyerdi. Tüm kızlara bu akşam mum dağıtılırdı. Kızlar mumla etrafını aydınlatırken, en güzel giysilerini de giyip sergilerdi. Bu alımlı halleriyle mum mu aydınlık, yoksa kızlar mı daha ışıklı izleyenler şaşırırdı. Kız evindeki oturtma faslından sonra damat tarafında delikanlılar hasırlar üzerine oturup, eğlence düzenlerdi. Türk bayrağı oturlan alanın uygun bir kısmında yere dikilmiş

vaziyette dururdu. Oğlan evinde misafirlere her gün yemek verilirdi. Ancak bu gece daha özel olarak damadın sağdııcı tarafından gençlere yemek servisi yapılırdı. Bu yemek ikramının yanında düğün sahibi genç erkeklere şarap vb. içkiler verirdi. Bu işlerin düzene konması, damadın yakın akrabasıyla birlikte sağdııcın sorumluluğundaydı. Oturtma günü kız tarafındaki meydanda, kadın töreni dağıldıktan sonra ev içinde yengeler tarafından geline kına yakılırdı.

Ertesi sabah oğlanın yengesi kız evine gider, birkaç yakınla birlikte gelini çeşmeye götürürdü. Yengelerden biri üç defa Menemen bardağına (*saplı, emzikli testi*) su doldurur, yere boşaltırdı. Dördüncü defa tekrar testi doldurulup, besmele ile gelinin kınası yıkanılırdı.

Dördüncü gün ise "*gelin alma*" günüydü. Bir hafta önceden çeyiz alınmamışsa delikanlılar ve oğlan tarafından birkaç yaşlı erkek, kız evine giderdi. Çeyiz çoksa, at, deve ya da araba ile çeyiz alınır, hayvanlara yüklenirdi. Genelde yakın yerlerde, gençler eşyaları eline veya omzuna alarak getirirdi. Bugün sağdıçlar tarafından sunma, (*grepon kağıtlarıyla hazırlanan bir süs aracı*) beyaz has ekmek, helva gibi yiyecekler hazırlanırdı. Düğün alayı, armağanları sağdıç evinden alır, kız sağdıçlarındaki de evlerinden alınır, kızların sunması gelin evine, erkeklerinki damat evine götürülürdü. Çeyiz alma günü, çeyiz sandığı üzerine küçük çocuklar oturtulurdu. Küçük çocuk oğlan evinden çeyiz için gelenlerden bahşiş isterdi.

O gün, öğle ve öğleden sonra çeyiz alma işi tamamlanırdı. Aradan bir müddet geçince damat evi yakınında bir alanda hasır ve kilimler üzerine sofra kurularak tüm köy gençlerine yemek verilirdi. Yine düğün sahibi tarafından bu yemekte ve devamında gençlere içki servisi yapılması adeti vardı. Bayrak sopası yere çakılı vaziyette gençliğin oturduğu alanın yakınında bulunurdu. Meydan yeri denilen bu gelenek sırasında oyun ve eğlenceler sürerdi. Damat da arkadaşları tarafından bu sahaya getirilip, oynatılırdı. Damadın tek ve arkadaşları ile harmandalı oynaması gelenektir. Gençler bu devrede Koca Arap (*Ortaklar Zeybeği*), İzmir Zeybeği, Harmandalı gibi zeybek oyunları ile kırık hava denilen bazı oyunlar (*Konyalı vb.*) oynayarak eğlenirlerdi.

İkinci sonrası kız evine gelin almaya gidilirdi. Oğlanın üç yengesi, sağdıçları aileden bazı büyükler kız evine giderdi. Gelinin beline babası tarafından kırmızı kuşak bağlanırdı. Gelinin başı yengeler ve diğer yardımcı bayanlar tarafından süslenirdi. Gelin elbisesi beyazdı. Baş kısmına fes biçimli bir teneke veya karton kalıp oturtulurdu. Üzeri kreplerle gizlenirdi. Bazı krepler yandan sarkıtılırdı. Baş üzerine çiçek de takılırdı. Günümüzde artık görülmeyen bu baş stili, 1960 yıllarından sonra kumaş çiçekler ve telle

yapılmaya başlandı. 1970'li yıllardan sonra da gelin başı biçimi büyük kentlerde olduğu gibi modern bir görünüm aldı.

Gelin ata bindirilirken yüksekçe bir taş yerine, ters çevrilmiş bir küfe basamak olarak kullanılırdı. Bu esnada gelini babası atın yanına kadar getirirdi. Binmesine yaşlı akrabalarından biri yardım ederdi. Atın başını da sağdıç tutardı. Gelin ata binip yeni evine giderken hıçkırıklarla ağlaması usuldü. Gelin alıcılardan üç yenge de ata binerdi. Fakat gelin atı çok görkemli biçimde süslenirdi. Diğer gelin alıcıların yüzü siyah çok ince bir peçeyle örtülürdü. Bu giyiniş biçimi normal günlerde görülmezdi. Davul zurna eşliğinde, oyunlarla oynanarak gayet ağır bir şekilde gelin alma alayı yoluna devam ederdi. Kız evinden yola çıkıldığında zurnacı, Cezayir Marşı'nı üflerdi. Bu biraz kutsal, biraz da hüzünlü bir melodiydi. İşte o an bazıları oldukça neşeli görünürken, gelinin ağlama taklidi ortadaki genel havaya aykırı bir görünüm teşkil etmekteydi.

Mustafa Dede yatırına yaklaşıldığında tüm müzik kesilirdi. Gelinin atı mezarın etrafında üç defa bir yaşlı akraba tarafından dolaştırılırdı. Gelin yolda iken, gelinin gireceği evin kapı eşiğine yağla bal sürülmesi eskilerden gelen bir inanç biçimiydi. Gelin alayı, oyunlarla damat evine doğru hareketini sürdürürdü. Bu anda çocuklar, kadınlar, kızlar ve diğerleri, gelinin attan ineceği damat evinin kapı önüne gelir, gelinin attan indirilmesi olayını rahatlıkla görebilecekleri bir kısımda yerlerini alırlardı. Davulun temposuyla gelin alayı biraz sonra yeni evin kapı önüne gelirdi. Çok önceleri kız anne-babaları, damat ailesinden yeni evlilerin oturması için, hanay ev isterdi. Durumu iyi olanlar hanay evi önceden yaptırırlardı. Damada, daha önce akrabalarından biri bu törende uyacağı kuralları anlatırdı. Oğlan anası, gelin atı kapı önüne kadar gelince, yüksek bir yere çıkarak gelinin başından aşağıya, buğday, şeker, bozuk para saçardı. Çocuklar da paraları toplamak için atın yanına doğru yaklaşmaya çalışırdı. Becerili çocuklar yerdeki paraları toplayabilirdi. O arada damat da gelin atının yanına gelmiş olurdu. Sağdıçın da yardımıyla damat gelini attan indirir, onun koluna girerek birlikte oturacakları evin merdivenlerine tırmanırlardı. Gelini gerdek odasında yengelere teslim ederdi. Kendisi de yan odaya geçer, çok samimi iki arkadaşını bu odaya alır, birlikte otururlardı. Ekseriyetle damatlar arkadaşları ile yatsı namazına giderdi. Arkadaşları ve akrabaları onu eve getirip içeriye bıraktıklarında orada ancak yakın bir akraba kadın kalırdı. Gelin attan inip yeni evine girdiğinde konuklar ve seyirciler çoktan dağılmaya başlardı. Son zamanda orada bulunan tüm kişiler de bu evden ayrılırdı. Damat geline görümlük bir şey (*altın*) takmayınca gelin duvağını açmazdı.

Güzelhisar'da genelde erkekler 23-30 yaş arasında, kızlar da on sekizinden sonra evlenirdi. Erkek ve kızların birbirinden kaçma, sakınma adeti yoktu.

E. Toplantılar

a) İmece

Köylülerin bir işi birlikte emeklerini koyarak başarmalarına imece denir. İmece, Orta Asya Türkçesinde, emek'ten gelmektedir. Yani emek anlamındadır. Daha çok köy ve benzeri yörelerde uygulanırdı. İşler sıraya konup, elbirliğiyle tamamlanırdı. Bu işler genelde yaşlı kişilerin bitiremediği işler olurdu. Dul bir kadının, yaşlı bir karı kocanın eşi ya da oğlu askere gitmişse, yalnız insanların işleri beş-on, bazen daha fazla kişinin çalışması ile yürütülürdü. Bu şekilde beraberce, birlikte işlerin yürütülmesine "imece" adı verilirdi. 18 Mart 1924 tarih, 442 sayılı köy yasasında imece ile ilgili bir bölüm vardır. Bu yasaya göre muhtar ve ihtiyar heyetine bazı yetkiler verilmiştir. Köy ihtiyar heyeti bütçe haricinde, köylüleri inandırarak ya da kanun zoruyla bir takım işlerin beraberce yapılmasını sağlardı. Köye içme suyunun getirilmesi için su yolunun kazılması, köy içi yolların birlikte onarılması bu tür işlerdendi.

Yasaların yüklemi dışında bazı insanlar, kendi istekleri ile köy işlerini birlikte yürütürdü. Birlikte ağaç dikme bakma, bu imece grubundan sayılmalıdır. Bazı köylerde bu işler türkü söyleyerek, eğlenerek de yürütülmüştür.

Bizim burada kastettiğimiz ise resmi olmayan, gönüllü imecedir. Çocukluğumda kimi ihtiyarların ekinini, sekiz-on kişilik bir gönüllü grubun birlikte biçtiklerini, ahenkle kosa ve orak salladıklarını görmüştüm. Köyümüzde köy delikanlılarının ortaklaşa düğün odunu getirmeleri, keşkeklik buğday ezmeleri de imece işidir. Yalnız ben altı-yedi yaşında iken tanık olduğum iki imeceyi unutamadım. Bunlar kadınlar arasında yapılan imecelerdirdi. Akrabamız bir kadının evinde bir miktar koyun yünü varmış. Bahsedilen ev sahibi bunları yıkamış, temizlemiş. Bir düzine becerikli yaşlı veya orta yaşlı kadını evine davet etmişti. İğ, ağırşak ve tarak denilen aletleri kullanacak komşu kadınlar bu araçları evinden getirmişti. Ayrıca yanlarında birer hayıt sepeti vardı. Sepetlerin içine yün koyup, kenarlarına çatal çomak takılmıştı. Çatal çomağa asılan yünler iğ ve ağırşak yardımıyla ip haline getirilirken, kadınlar ahenk içinde çalışıp birer Kibele gibi heybetli görünmekteydi. Bir kadın da odanın bir tarafında, yünleri "cadı" adı verilen bir alette taramaktaydı. Bir süre çalışıldıktan sonra mola verildi. Çalışan kadınlara çörek ve pekmez ikram edildi. Yemek işi bittikten sonra, çalışma geç saatlere kadar sürdü. Ev sahibi kadının hemen hemen bir yıllık yün ip ihtiyacı karşılanmış oldu. Diğer bir imece de komşuların ve akrabaların katılımıyla, darıların (mısır)

koçandan ayrılıp, tane haline getirilmesi için düzenlenmişti. Burada her yaştan kadın kız bir aradaydı. Kızların neşeli şekilde türküleri, mısırın tane haline gelirken çıkardığı sesi bastırmaktaydı. İki gün içinde tüm mısırlar tane şekline getirilmişti. Bu işler daha çok gece çalışması ile yapılmaktaydı. Fakat yapılan işlerin sonu daima aydınlıktı.

b) Hayır için Yapılan Toplantılar

Güzelhisar'da salgın hastalıkların, birbiri arkasına gelen ölümlerin azalması, yıldırım düşmesinin köylülere zarar vermemesi gibi nedenlerle köylüler kimi zaman bir araya gelirdi. Daha önceden para, un, şeker, pirinç vb. şeyleri alarak, yardımlaşma işine katılırlardı. Köy halkı ekseriyetle para verirdi. Köylünün büyük çoğunluğu benzer yardımlaşma işlerine sıcak bakar ve destek verirdi. Anlatılan gelenekte, birkaç kişi gönüllü olarak hizmetleri üzerine alarak organize eder, işleri beraberce yürütürdü. Ya camiye yakın bir evde ya da Mustafa Dede yatırı civarında toplanan para ile adaklık hayvan alınır, kesilirdi. Daha sonra etli pilav, un helvası ya da irmik helvası pişirilirdi. Evi camiye yakın olan bir çok kadın, bu işte gönüllü olarak görev alırdı. Yine diğer hanımlar da yardım için elinden geleni yapardı. Önceden, tertip edilen mevlitli toplantının günü uygulama tarihi herkese duyurulurdu. Günü gelince tüm köylü camiye gelir, toplantıya katılırdı. Toplantı günü, köyde sık sık görülen olumsuz olayların kalkması dileğinde bulunulurdu. Camide Kur'an ve mevlit okunurdu. Mevlit sonu cami içinde erkekler, yakın evlerde, mevsim uygunsuzsa son cemaat yerinde kadınlarda hayır adı verilen yemekten yerdı. Mevlit toplantısının sonunda din görevlilerinden biri günün amacına uygun dua okurdu. Orada bulunanların hepsi "amin" diyerek yürekten bu isteğin gerçekleşmesini isterdi. Tören dağılımında uzun zamandır birbirini göremeyen bazı eski arkadaşların karşılaşması hoş olurdu. Onlar da karşılıklı hal hatır sorarak birbirlerine sağlık ve esenlik dilerdi.

Bu hayır toplantılarından kimisine komşu köylerden de davet edilenler olurdu. Geçmişte seferberlik sonunda gazilerin sağ dönmesi, şehitlerin de ruhlarının şadlığı için mevlit okunup birlikte hayır yemeği yendiği söylenmektedir. Köyde, günümüzde de benzeri hayır toplantıları yapılmaktadır.

c) Yağmur Duası

Güzelhisar'da bazı yıllar ilkbahar mevsiminde çok az yağmur yağardı. Kış döneminde de yeterli yağış olmamışsa otlar ve ekinler büyüyemezdi. Yazlık mahsuller tarlaya ekilemezdi. İşte kurak olan zamanlarda köy halkı çocuk, yaşlı, erkek ve kadın bir tepede, bir düzlükte veya bir su kenarında toplanır. Bu genellikle köy sınırları içerisinde bir alandır. Köylüler bu toplantı anında Tanrı'ya yağmur yağdırması için yalvarırlar, dua ederler. Önce

imam ve din adamları taşları okuyup bir çuvala doldururlar. Bu okuma birkaç gün sürebilir. Okunmuş taşlar bir kuyu, bir havuz veya bir dere yahut çaya atılabilir. Toplantı yerine gelen kişiler ceket şapka gibi giysilerini ters giyerler. İmamın nezaretinde eller semaya doğru uzanır, avuç içi ve parmakların ucu yeryüzüne doğru bakacak şekilde, kibleye dönülerek dua edilir. İmam dua ederken, katılanlar "amin" diye koroyla seslenirler.

Burada bazen kuzuların melemesi, çocukların konuşturulması, bazıların da ağlatılması adettendir. Çocuk, ihtiyar gibi kişilerin üzülmeye ağlaması bir nevi dua okur düşüncesi inanışlar içerisinde. Gerekli yalvarma bittikten ve okumalar sona erdirildikten sonra birlikte yemek yenir. Bu yemekte kadınların veya usta yemek pişirici erkeklerin hazırladığı pilav, et gibi yiyecekler yenir. Bu olay bazı yıllar iki üç defa tekrarlanır. Çocukluğumda bizim köylülerin böyle geleneğine tanık olmuştum. Benim orta öğretime devam ettiğim yıllarda "Yağmur Duası" için toplanılırdı. Güzelhisar, Çıtak, Uzunhasanlar, Karakuzu ve Karaköy halkının katılımıyla Çıtak, Uzunhasanlar köyü arsında daha kalabalık bir şekilde uygulandığını da anlatırlar. Yakın dönemde böyle bir "Yağmur Duası" görmedim.

20. yüzyıl öncesi köy odaları adı verilen bina ve adlarda, köy delikanlılarının kendi aralarında toplanıp sohbet ettikleri bu toplantılarda bazen helva ya da et pişirip yediklerini duydum. Bu olaylar günümüzde birer söylence halini almıştır.

Bu folklor tipi toplantıların dışında köy kalkınma kooperatifinin ve Güzelhisar Yardımlaşma, Dayanışma ve Kültür Derneği'nin toplantılarına üye olanlar katılır. Derneğin mayıs ayında tertiplendiği geleneksel 'keşkek günü' toplantısı ilçemiz Aliağa ve çevre köy halkından katılanlarla birlikte birkaç yıldır sürmektedir.

F. Atasözleri ve Ninniler

Güzelhisar'da Ege yöresinde söylenen bir çok "Atalar Sözü" konuşma anında sırası geldikçe kullanılmaktadır. Uzun yıllar derlediğim bu sözlerden bazıları harf sırasına göre dizilmiştir.

a) Aç ayı oynamaz. Ağlamayan çocuğa meme vermezler. Akar su pislik tutmaz. Akacak kan damarda durmaz. Akılsız köpeği yol kocadır. Akıl yaşta değil baştadır. Akraba ile ye iç, alış veriş etme. Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış. Arı bal alacağı çiçeği bilir. Armudun iyisini ayılar yer. Ateş olmayan yerden duman çıkmaz. Az veren candan, çok veren maldan.

b) Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun. Babası oğluna bağ bağışlamış, oğlu babasına bir salkım üzüm vermemiş. Başa gelen çekilir. Besle kargayı oysun gözünü. Bir kahvenin kırk yıl hatırı vardır. Biri yer biri

bakar, kıyamet ondan kopar. Bu günün işini yarına bırakma. Büyük lokma ye, büyük söz söyleme.

c) Can boğazdan gelir. Canı yanan eşek, attan hızlı gider.

ç) Çalma elin kapısını, çalarlar kapını. Çıkmadık candan umut kesilmez. Çiftçinin karnını yarmışlar, kırk tane gelecek yıl çıkmış. Çobanın gönlü olursa tekeden süt çıkarır. Çok gezen mi, çok okuyan mı bilir? çok laf yalansız, çok mal haramsız olmaz.

d) Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur. Davulun sesi uzaktan hoş gelir. Deliye her gün bayram. Denize düşen yılanı sarılır. Deve büyüktür ama başını bir eşek çeker. Dilin kemiği yok. Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.

e) Elin ağzı torba değil ki büzesin. Elle gelen düğün bayram. Emanete hıyanet olmaz. Etle tırnak ayrılmaz.

f) Geçmişe mazi, yenmişe kuzu derler. Gemisini kurtaran kaptan. Göz görmeyince gönül katlanır. Gülme komşuna, gelir başına. Gülü seven dikenine katlanır.

g) Hatır için çiğ tavuk yenir. Haydan gelen huya gider. Her koyun kendi bacağından asılır. Her şeyin bir püf noktası var. Her taş yerinde ağırdır. Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma.

h) İbadet de gizli, kabahat da. İki çıplak bir hamama yakışır. İki gönül bir olunca, samanlık seyran olur. İki testi tokuşunca elbet biri kırılır. İşleyen demir ışıldar.

ı) Kalp kalbe karşıdır. Keskin sirke küpüne zarar. Korkak bezirgan ne kar eder ne zarar. Korkunun ecele faydası yoktur.

i) Leyleğin ömrü lal lakla geçer.

j) Mahkeme kadiya mülk değildir. Mal canın yongasıdır. Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır. Misafir umduğunu değil, bulduğunu yer.

k) Namaza meyli olmayanın, ezanda kulağı olmaz. Nerde birlik orda dirlik. Ne şeytanı gör, ne salavat getir.

l) Olacakla öleceğe çare yoktur. Orak, sapı gümüşse de bırak.

m) Öfke ile kalkan zararlar oturur. Ölenle ölünmez.

n) Parayı veren, düdüğü çalar.

o) Rüzgar eken, poyraz biçer.

ö) Sabrın sonu selamettir. Sakla samanı, gelir zamanı. Sona kalan, dona kalır. Su testisi, su yolunda kırılır. Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleterek yer.

p) Şimşek çakmadan, gök gürlemez.

r) Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır. Taşıma su ile değirmen dönmez. Tok ağırlamak zordur.

s) Ummadığın taş, baş yarar. Uyuz uyuzu yatakta, domuz domuzu batakta bulur.

ş) Üzüm üzümüne baka baka kararır.

t) Vakitsiz öten horozun, başını keserler.

u) Yabancı köpeğin kuyruğu, apış arasında olur. Yalancının mumu yat-sıya kadar yanar. Yarım hekim candan, yarım hoca dinden eder. Yazın ayransız, kışın yorgansız çıkma. Yerin kulağı var derler.

ü) Zaman sana uymazsa, sen zamana uy. Zararın neresinden dönersen kardır. Zengin malı züğürdün çenesini yorar. Zorla güzellik olmaz.

Ninniler

Ninnilerin atasözleri ile ilgisi yoktur. Anasözüdür demek gerekli. Anneler çocuklarını beşikte uyuturken, ağır tonda bir şarkı söylerler. Bu şarkıların kimin tarafından ilk defa söylendiği bilinmemektedir. Çocuklarının uslu olmasını, koşup yürümesi dileğinde bulunurlar. Bazı anneler de çocuğunun gelecekte iyi bir insan, şanslı bir meslek sahibi olmasını dilerler. İşte anneler bu dileklerini aynı tonda tekerleme gibi okurlar. Her dördlükten sonra ee, ee, ee! diye sesler çıkarırlar. “Benim oğlum meslekten olacak” veya “benim kızım prenses olacak” gibi, dördüncü mısrayı bir dilekle bitirirler. Halk tarafından bebekler uyutulurken söylenen bu tür şarkılara “ninni” denir. Bunların çok ilginç olanları vardır. Bizim köyde söylenen ninnilere bir örnek şöyle verilebilir.

*Dandini dandini dastana,
Danalar girmiş bostana.
Kovala bostancı danayı
Yemesin lahanayı
Ee, ee, ee, ee!*

*Dandini dandini don ister
Al basmadan don ister
Basma donu da beğenmez
İpekli birman ister.
(Nakarat)*

*(Uyusun da büyüsün ninni,
Tıpış tıpış yürüsün ninni.)*

*Dandini dandini danalı bebek
Elleri yüzleri kınalı bebek
Benim de yavrum küçük melek
Uyusun da meleğim ninni
Ee, ee, ee!
(Nakarat)*

*Dandini dandini dan olacak
Benim yavrum sabah koşacak
Yarın büyüyünce (Paşa) olacak
Hemen yavrum uyusun ninni
Ee, ee, ee!
(Nakarat)*

G. Halk Sağlığı

Güzelhisar'da yol yapıldıktan sonra kentle bağlantısı artmıştır. Hastalanan insanlar daha rahat hastane ve doktora koşup çare aramıştır. Son yıllarda bir çok kişi de sigorta kapsamına girmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, Karşıyaka ve İzmir'den zaman zaman tanıdık doktorlar Güzelhisar'a kadar gelerek, hastalara tedavi için gerekli muayene ve incelemeyi yapmışlardır. Köy Kalkınma Kooperatifi kurulduktan sonra, Ege Üniversitesi'nden Prof. Mehmet Ali Özcel de bu kooperatife üye olmuştur. Mandıranın kurulmasında rehberlik yaptığı gibi, yakın çevresinden getirdiği bazı hekimlerle köyde hasta ve yaşlılara parasız tedavi uygulamıştır. Geçmişte getirilen bu iyilikleri, Güzelhisar halkı minnetle anmaktadır.

Ancak Cumhuriyet öncesi ve sonrası bazı yaşlı kişiler (*kadın ve erkek*) bir takım tedaviler uygulayarak otlardan ilaçlar ve merhemler hazırlayarak, halk sağlığına katkıda bulunmuşlardır. Bu tedavi konusunda yeterli inceleme yapılmamışsa da, bazılarını belirtmek gereklidir.

Yüksek bir ağaçtan düşeni, yeni yüzülmüş koyun veya dana derisine sarıp, yara, bere, ezikleri iyileştirdiklerini duydum. Nazar için kabakulaklı çocuklar için birtakım tılsımvarye çareleri yapan nineler olduğu söylencesi de geçmektedir. Ninem ayak parmaklarındaki şişliklere, külde pişmiş soğan sarardı. Arı ısırmasında sirke koyulduğunu gördüm. Küçük yanıklarda da, sudan topladığı temiz yosunlar sarardı. Bazı kişilerin kan almak için de sülük denen yumuşakçayı bacakları üstüne koyduklarını 1950-60 arası görmüştüm. Bebeklerin vücudunda yaz mevsiminde kırmızı sivilceler (*isilik*) oluştuğunda da, tikencilik (*kuşkonmaz*) otunu kaynatıp soğuttuktan sonra, isiliklere sürüldüğünü de işittim.

Yine ninelerimizin karın ağrısına mercanköşk çayı, diş ağrısına kekik suyu koyduklarını da işittim. Bebeklerin karın ağrılarına tarhana lapasını ılık ılık sardıklarını da gözledim. Yalnız bunlardan en ilginç bir-altı ay arasındaki bebeklerin ağzında görülen "*pamukçuk*" adı verilen beyaz beneklerin tedavi şeklidir. Bu tedaviyi yapacak yaşlı kadına, bebek götürülür. Sağaltıcılıkla uğraşan kadın, ellerini sabunla yıkar. Daha önceden hazırlayıp kuruttuğu, mersin ağacı çubuklarını yakar. Tabii bir iki tanesinin ucunu. Bu yanmış çubukların sıcak ucunu bebeğin ağzındaki beyaz lekelerle dikkatlice ve hafifçe dokundurur. Bebek o anda ağlar. Fakat üç-beş saat geçince rahatlar. "*Pamukçuk*" adı verilen bebeğin ağzındaki lekeler iyi olur. Bebek de rahatlar.

Yine dedelerin, bu durumdaki bebeklerin ağzına kara dut şurubu sürerek tedavi ettiklerini de yakınlarımdan duydum.

Yine siğil tedavisinde çaltı arpa, kopya kalemle yazma usulü uygulandığını önceki sayfalarda belirttim. Yine hafif zehirlenmelerde hastaya sarımsaklı yoğurt yedirdikleri de söylenen bir tedavi biçimidir. Zehirlenmede yoğurt yedirildikten sonra hasta kusturulmaya çalışılır. Şayet sonuç alınmazsa doktora götürülür. Tansiyonlu hastalara, yüksekse sarımsak yemesi önerilir. Sidik zoru için darı püskülü veya maydanozu kaynatıp suyunu içmesi tavsiye edilirdi. Zayıf çocuklara ise yumurta ve bal yedirilmesi önerilirdi.

Basur hastalığına karşı da şöyle bir tedavi uygulandığını gördüm; Karakovuk denilen dikenlerin tohumları olgunlaşma mevsiminde toplanır. Bunlar ayıklanır. Sonra kahve gibi kavrulup pişirilir. Hastaya kahve gibi içirilir. Birkaç defa içenlerin rahatsızlığının iyi olduğu söylenmektedir.

Mahallemizdeki çok yaşlı bir ninemin, kan çıbanlarını, zeytinyağı ve birçok bitkiden bir krem tipi ilaç hazırladığını çocukluğumda gördüğümü anımsıyorum. Fakat formülü bilemiyorum. Birçok bitkiden ilaç elde edildiğini söyleseler de bunları günümüzde kullanan çok azdır. Şimdi köy halkı, modern tıbbın verilerinden yararlanmaktadır.

XXX. Güzelhisar'da Tarihi Eserler

Güzelhisar köyünde tarihi eserler var mı? Bugün ayakta olan iki cami ile bir hamam yıkıntısı mevcuttur. Ayrıca etrafı duvarla çevrili iki mezarlık, açık hava müzesi gibidir. Mescitler, surlar ve hisar, konak ve kuleler yok olmuştur. Tarihi çeşmeler de defineciler tarafından tahrip edilmiştir.

En eski dini yapı, Balaban Paşa camisidir. İkinci cami daha sonraki döneme ait olup Ali Ağa camisi adını taşımaktadır.

1. Balaban Paşa Camisi

Yapının Türk öncesi bir kilise olduğu söylenmektedir. Saruhanlılar döneminde camiye çevrilmiştir. Yapının kitabesi yoktur. 1958 yılında yapılan son büyük tamire kadar, kuzey yönde bir kilise çıkıntısı duvarı yer aldığı da anlatılıyor. İlk bina Bizans döneminde inşa edilmişse de, Osmanlı çağında yeniden yapıldığı ve bu yapıyı Balaban Paşa'nın, I. Beyazıt döneminde yaptırdığını tahmin ediyorum. Minaresi oldukça eski olup, Beylikler dönemine ait olduğu izlenimi vardır. Çarşıda kahvehaneler arasında 1991 yıllarından sonra üzeri kapatılan bir derecik akmaktaydı. Bu derecik, Balaban Deresi isimli büyük dereye gelmeden yüz-yüz elli metre önce beyaz kayalardan aşağıya çağlayanvari bir şekilde dökülür. Tabii ki yağmur mevsiminde. İşte bu derenin kenarında ve çarşının 50 m kadar doğusundadır.

Avlu: Caminin batı, güney-kuzey yönlerinde etrafı taş duvarla çevrili avlu yer almaktadır. Avlunun batı kısmı caminin önü mezarlık olup, hazire biçimlidir. Avluya üç kısımdan girilir. Güney uçta, demir parmaklıklı kapıdan birkaç basamak çıktıktan sonra girilir. Sağ tarafta cami harem ve minare vardır. Sol yön mezarlıktır. Kuzeydoğu uçtan çıkılan taş basamaklı merdivenin basamak sayısı daha fazladır. Buradan tekrar ikinci bir yüksekliğe çıkmadan sağda, duvar üzerinde bir Roma lahidi vardır. Yukarıda düzlükte (*kuzey yönde*), abdest almak için üstü örtülü musluklar vardır. Kuzeybatıda, imam lojmanı, kurs yeri, yeni tuvaletler yapılmıştır. Tuvaletler önünde yeni abdestlik, günümüz inşaatına uygun yapılmıştır.

İmam lojmanı önünden birkaç basamaklı bir girişle tekrar avluya girilir. Avlu içerisinde, kuzeyde çam ağaçları yer alır. Avludaki abdest muslukları önünde bir sütun gövdesi göze çarpar. Arka uçta yerde korent nizamlı mermer bir sütun başlığı caminin kuruluşundan beri burada yer almaktadır. Son cemaat yeri ile mezarlık arasına gelen avlu kısmı antik çağ taşları ile döşenmiştir.

Son cemaat yeri: Caminin batı yönünde olup, bugün için sanat tarihi açısından bir önemi yoktur. Son cemaat yeri revak biçimi gösterir. Mezarlık yönüne üç sivri kemerle açılmıştır. Cami kapısı önü daha alçak, iki yan daha yüksekçe düzenlenmiştir. Kemerleri düzeltilmiş taşlarla inşa edilmiş payandalar taşımaktadır. Kuzey yönde daha önce misafirhane ve idari bina olarak kullanılan küçük bir oda yer almaktadır. Güney yönde bir kemer, küçük bir duvar ve minare vardır. Yapının bu hali bize beylikler devri eseri olduğunu göstermektedir. Dikdörtgen biçimi son cemaat yeri dıştan dışı 4.40*15.10 m, içten 3.80*13.80 m'dir. Son cemaat yerinden hareme anıtsal ahşap bir kapı ile geçilir.

Harem (Haram): Asıl namaz kılınan yer olup, dik dörtgen bir plan gösterir. Dıştan 19.10*10.50 m, içten 17.70*9.10 m ölçüsündedir. Mihrap tam ortada değildir. Mihrabın sağında tek, solunda çift pencere yer almaktadır. Mihrap ile sağdaki pencere arasında ahşap minber vardır. Yine soldaki iki pencere arasına gelecek biçimde birkaç basamaklı müezzin mahfili görülür. Kadınlar mahfiline hareme girilince, sağdaki ahşap merdivenle çıkılır. Kadınlar mahfili haremın 1/3'üne denk gelecek şekilde namaz kılınan yerin batısına, ikinci kat biçiminde yapılmıştır.

Bu bölümü silindirik biçimli, beton, 4 adet ayak taşımaktadır. Haremın kuzeyinde altta iki büyük, üstte iki küçük pencere vardır. Aynı şekilde kapının iki yanında birer tane altta, birer de üstte küçük olmak üzere pencereler açılmıştır. Güney istikamette tek büyük pencere görülür. Toplam 12 pencerelidir. Güneybatı kısımda dışta taştan inşa edilmiş minare dikkat çekmektedir. İç kısım halılarla döşenmiştir. Büyük pencereler demir parmaklıkla kapatılmıştır. Duvar içerisinde gömme dolaplar da vardır. Cami alttan ahşap iskelelerle ve üstten kiremit çatı ile örtülüdür. 1958 öncesi örtü şekli düz olup, toprakla örtülüydü. İlk yapıldığında nasıl bir malzeme ile örtülü olduğu bilinmemektedir. Caminin dış duvarları antik binalardan getirilmiş, karma taş malzeme ile inşa edilmiş olup, taşların bu duvarlara nasıl sıralandığı, insanı hayrete düşürmektedir. Bu taşlar bazalt, mermer, küfedeki gibi taşlar olup, çok az kısmında tuğla görülür.

Minare: Tamamen taştan inşa edilmiş olup, caminin güney kısmındadır. Pabuç kısmının üst kısmına yakın iki sıra, bordo Foça taşı görülmekte olup, kırmızı tuğlayı andırmaktadır. Kürsüdeki düzgün siyah taşlar, minareyi tekrar yüceltmektedir. Kürsü ve pabuç 3.90 m yüksekliğindedir. Gövde çok düzgün 21 cm eninde taşlarla inşa edilmiş, alt kısımda Horasan harç kullanılmıştır. Şerefe korkulukları demir parmaklık gibidir. Petek kısmı da gövdeye benzemekte olup, daha kısadır. Kûlah içten ahşap, dıştan saç malzeme ile inşa edilmiştir. Minarenin, kûlah sonuna kadar yüksekliği 18 m dir. Minarenin kürsü tabanı, güney-kuzey 3.40 m, doğu-batı 3.55 m ölçüsündedir. Minarenin önünde, güneyde çatıya kadar yükselen taş basamak vardır. Bu taş merdiven, hem eski çatıya geren çıkarmak, hem bakım sağlamak, hem de gereğinde ezan okumak için inşa edilmiştir. İki basamağı mermer olup, üzerinde motifler görülür.

Hazire: Caminin batı kısmındaki mezarlığa "Hazire" adı verilir. En eski mezar taşı dört yüzyıl öncesine aittir. Buradaki mezar taşları bakımsızlıktan otuz yıldan bugüne bir kısmı yok olmuştur. Kadınlara ait taşlar üzerinde çiçek vazoları, güller, yelpazeler, cami motifleri görülür. Erkek mezar taşları, kişilerin mesleği ile ilgilidir. Adalıların evine doğru, kavuklarda üç ayrı biçimde gül motifi görülmesi incelemeye değer niteliktedir. Burada, kuzeydoğuda, sütun biçimli tek mezar taşı, Balaban Paşa'nın hazinedarına ait olduğu söylenmektedir.

Cami içersinde pek süsleme yoktur. Saç levhalar üzerindeki hat sanatında, Allah, Muhammed ve dört halifenin ismi yer almaktadır.

Misafir odası: Son cemaat yerinin kuzeybatısında, içten 4.45*3.80 m ölçüsünde küçük bir oda vardır. Kırk yıl önce, burada misafirler kalırdı. Odanın girişi son cemaat yerindedir. Kuzey ve batıda birer penceresi vardır. Şu an depo olarak kullanılmaktadır. Köy konağı yapılmadan önce idare binası olarak da kullanılmıştır.

Kuzeyde yer alan medrese, 1934 öncesi okul olarak faaliyet göstermiş olup, bugün bir iz yoktur. Bu camiye ait bir vakıf da bulunamamıştır. 1530 yılında bu cami, etrafındaki mahalleye, Cami Mahallesi adını verdirmiştir.

2. Ali Ağa Camisi

Üzerindeki kitabede 18. yüzyıl ortalarında inşa edildiği yazılmıştır. Ancak bu cami yerinde daha önceleri bir cami vardı. Belgeler önceki dönemlerde Güzelhisar'da iki camiden bahsetmektedir.

Cami, Aliğa ilçesinden gelip çarşıya doğru uzanan yolun kenarında ve Mustafa Dede türbesinin karşısında bulunmaktadır. 1613 tarihli bir kayıta, Sultaniye Müderrisi Kasım, babasının Güzelhisar'da bir cami yaptırmakta olduğunu, caminin tamamlanması için kendisine 6 ay izin verilmesini istemektedir.³⁹⁰ Yazılan ifadeden anlaşıldığı üzere, Müderris Kasım'ın babası, Güzelhisar'da bir cami yaptırmıştır. Bu belki de şimdiki Ali Ağa Camisi yerinde olabilir. Evliya Çelebi, yukarıdaki tarihten 58 yıl sonra Güzelhisar'dan geçmiştir. Eserinde yazdığı Güzelhisar'daki 11 mescit ve 2 camiden biri bu cami yerinde olması muhtemeldir.

1712 ile 1812 arası Güzelhisar ayanlık devrini yaşamıştır. Himmetoğulları ya da bazı belgelerde geçtiği gibi Abdülkerimoğulları soyundan gelen kimi kişiler de, Kaza-i Güzelhisar'da ayanlık devrinde hüküm sürmüşlerdir. 1760-1780 dönemlerinde, Güzelhisar'a ve Aliğa Çiftliği tuzlasının işletmesine de sahip olan kişilerden biri de Seyyid Ali Ağa'dır. Bu eğitimli kişi devrinin Güzelhisar voyvodasıdır. Ne zaman doğduğu ve hangi tarihte nerede öldüğü bulunamamıştır. 1763 tarihinde bu camiyi yaptırdığı kitabesinden anlaşılmaktadır. Cami haziresinde, oğullarından Esseyyid Mustafa Ağa (Ö:1758) ile Seyyid Mustafa Ağa (Ö:1785) yine Ali Ağa Zade Hasan Ağa (Ö:1793) ebedi olarak uykuya yatmışlardır.

Avlu: Kuzeyde yer alan hazire ve öndeki avlu, yüksek taş duvarla çevrilidir. Avluya güneybatıdan, sonradan tekrar yapılan bir kapı ile girilmektedir. Son cemaat yerine yakın bölümlere beton dökülmüştür. Avlunun bir kısmında imam lojmanı ve bahçesi, tuvalet yer almaktadır. Bu lojman yerinde, geçmiş dönemlerde bir okul olduğu söylenmektedir. Çocukluğumda, buralarda temel izleri ve basit duvarlar hala mevcuttu. 1962 yılında yapılan imam lojmanının doğu kısmında üstü yıkılmış bir depo yer almaktadır. Şimdi üzeri tahtalarla kapatılmış bir kuyu yer almaktadır. Tamamen taş içine oyulmuş kuyunun ağız kısmında, bilezik taşındaki iplerin izleri, buradaki kuyudan su alındığını bize söylemektedir. Günümüzde pek büyüklüğü kalmayan avlunun güneybatı kısmında, sonradan su tesisatı ile abdestlik yapılmıştır. Son cemaat yerine doğru bir musalla taşı betonla sıvanmıştır.

Son cemaat yeri: Caminin girişinde arkası, iki yanı kapalı, üzeri çatı ile örtülü son cemaat yeri bulunmaktadır. Namaza geç kalanların, namaz kılması için yapılan zemini taş döşeme bu kısım, köy muhtarlığının köye fazla gelen eşyaları yığıldığı, depo vazifesini görmektedir. Son cemaat yeri, batıya doğru üç sivri kemer ve iki antik sütunla açılmaktadır (*Sütunlar Dor*

³⁹⁰ Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, s.96.

düzenindedir). Yandaki iki kemer, kenarlardaki duvara dayanmaktadır. Bu kısım la cami, Beylikler devri planlarını andırmaktadır. Caminin asıl binası da tamamen düzeltilmiş ve antik yapılardan getirilmiş düzgün köşe taşları ile yapılmış olup, bize eskiliği hakkında bir fikir vermektedir. Son cemaat yerinden büyük bir kapı ile harem kısmına geçilmektedir. Kapı üzerinde caminin kuruluşu ve inşası ile ilgili bir kitabe görülmektedir. Son cemaat yer içten-içe: 8.95*5.05 m ölçüsündedir.

Harem: içten içe 9.10*9.40 m ölçüsündedir. Kareye yakın bir mekan gösterir. Kible yönünde mihrap ve köşeye yakın minber yer alır. Mihrabın her iki yönünde birer pencere vardır. Kuzeyde aşağıda pencere yoktur. Üst kısımda küçük bir pencere bulunur. Güneybatıda tek pencere görülür. Giriş bölümünde kapının her iki yanında, birer pencere açılmıştır. Harem dıştan 10.50*10.80 ölçüsündedir. İçeride kapıya yakın ağaç sütunlar üzerinde, küçük bir kadınlar mahfili yer alır. Bugün kiremit çatı ile örtülü binanın, 1943 yılları öncesinde toprak ve düz çatı ile örtülmekteydi. Harem mekan bakımdan kareye yakın biçimiyle, İznik'teki Osmanlı-Hacı Özbek camisini andırmaktadır. Cami duvarları düzgün taşlarla inşa edilmiştir. Antik tapınlardan getirilen bu taşlar 1977'den sonra kum-kireç ve çimento harcıyla çoğu sıva altında kalmıştır.

Minare: Balaban Paşa Camisi'nin minaresine göre, daha düzenli taşlarla inşa edilmiştir. Yüksekliği de ondan azdır. Kürsü kısmı 2.30*2.40 ölçüsündedir. Gövdesi biraz daha kısadır. Şerefe tamamen taştır. Pabuç, gövde, petek ve külah kısımları adı geçen minareyi andırmaktadır. Gövde başında ve pabuç denilen kısımda, değişik renkli taşlar görülmez. Her iki minareyle, 1956 yılından sonra paratoner yapılmıştır. Kuzey kısımda yer alan taş basamaklı merdiven, sonradan kaldırılmıştır. Bu caminin minaresi son cemaat yerinin güneybatı köşesinde yer almaktadır.

Hazire: Caminin kuzey ve kuzeybatısında, bir hazire yer almaktadır. Etrafı taş duvarla çevrili olup cami avlusundan yüksekçedir. Bu mezarlıklar, tekrar incelenmeye değer niteliktedir. Ali Ağa'nın oğullarından başka, diğer yakınları da bu mezarlıktadır. Hat sanatlı bakımından, ilginç sin taşları göze çarpar. Mezarlığın doğu ucunda, eski merdiven dibinde yer alan, Zeynel Abidin Ağa'ya ait mezar taşı da onun da Ali Ağa'nın ağabeyi veya amcası olduğunu gösterebilir. Güzelhisar'ın ilk derebeylerinden biridir. Kavuşu çok ilginç olup, sonradan yerinden sökülmüştür. 1998 yılında kavuşunu tekrar asıl yerine yerleştirdim. Yirminci yüzyıl başlarına kadar bu hazireye ölen insanlar defnedilmiştir.

Medrese: Yeri imam evinin altında kalmıştır. Medresenin avlusunda görülen Roma lahidi, sonradan hazire duvarının kenarına kaldırılmıştır. Medresenin nasıl bir biçim gösterdiğini bugün bilemiyoruz.

Kitabe: Son cemaat yerinden hareme açılan kapı üzerinde, caminin kim tarafından ve ne maksatla yapıldığını gösterir, kabartma bir taş görülür. Kitabe bölüm bölüm yazılmıştır:

(Sağ bölüm):

Ali Ağa olup baniye cami,
Ola darende maksudine nail
Girer mizanına hayrat anın
Hadisinde buyurdu Fahr-i alem

(Sol bölüm):

Bu hayratdan ola hasıl meramı
Can içere ola maive makamı
Berat nesaikgile seniğin cidarı
Can içere ola garike mekanı

Salat hamse kıl tarihine
Mekrah resmiki olmuş.

(Bu – mısra kırık.....)
Sene: 1763

Bu caminin kurucusu ve yaptırıp ibadete açan Ali Ağa'dır. Adı geçen Ali Ağa, Seyyid olup, Güzelhisar'ın ve o tarihte küçük bir Rum köyü olan Aliağa Çiftliği'nin de voyvodasıdır. İsim veren değildir.

Kitabe, "Ali Ağa camiyi yaptırmıştır. Çok istediği amacına ulaşmıştır. Ahrette sevap iyilikler ile günahların tartıldığı anda onun bu halkın faydasına yaptığı eser, Peygamberimizin buyurduğu gibi iyilikler tarafına kaydedilir.

Ali Ağa'nın camiyi yaptırmaktaki asıl maksadı ahretteki makamının ve katının istediği yerde olmasıdır. O, günahlarından aklansın, kestiği kurban yerine ulaşsın ki, onun gelecekte (ahrette) oturacağı zemin onun canının istediği yerde olsun" anlamını içermektedir.³⁹¹

Bu iki caminin dışında 11 mescidin nerede yer aldığını tamamen bulamadık. Mescit çeşmesi denilen yerde eski bir mescit yıkıntısı ve haziresi yakın zamana kadar mevcuttu. Bugün o civarda çok eski bir melengiç ağacı vardır. Diğer biri Lalelik denilen yerin üstünde, su deposuna yakındır. Üçüncüsü ilk mezarlığın güneybatı ucunda yükseklik yerededir. Kuyumcu çeşmesine yakın bir mescit daha olabilir. Kasaba Lalelik civarında yoğun olduğuna göre, Sağır Hüseyin zeytinliğine yakın çeşme civarında beşinci bir mescit var olduğunu sanıyorum. Tamamı bulunamamıştır.

³⁹¹ Kitabe'yi okuyan ve açıklayan: Cevat Yıldırım

Vakıflar: a) Son yıllarda yapılan araştırmalarda Balaban Paşa Camii vakıflarının, günümüzde Bergama'nın bir köyü olan Çalıbahçe'de olduğu tespit edilmiştir. Prof. Dr. M. Akif Erdoğan ve Dr. Ömer Bıyık'ın "Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan" adlı eserinin 147-148. sayfalarında bu vakıf bilgilerine yer verilmiştir.

b) Ali Ağa Camisi'nin de yazılı bir vakfiyesine tesadüf etmedim. Bu camiyi, 19. yüzyıl ortalarından sonra, Koca Hurşit Ağa ve daha sonra sülalesi bakımını ve onarımını üstlenmiştir. Bu sebeple cami için birkaç zeytinlik, Koca Hurşit Ağa tarafından vakıf olarak yazdırılmıştır. Emre Konfeksiyon mağazasının sahibi Ekrem Toker'in babası Hurşit Toker, 1933 yılında sekiz yaşında iken Güzelhisar'dan Aliağa Çiftliği'ne göç ettiklerini söyledi. "Bu camiye ait Yenifoça Gedelen mevkisinde, 142 tane zeytin ağacı bulunan bahçe cami vakfı olduğunu biliyorum" dedi. Bu zeytinliğin, Hüsnü Kaşıkçı tarafından satıldığını belirtti. şimdiki öğretmen evi civarında olmalıdır. Bu caminin ikinci zeytinliği Yenişakran'da olup, Ankaralı Cemal Çavuş tarafından başkalarına satılmıştır. Zeytindağ' da Kaptanlar'a ait bir zeytinlik de Güzelhisar Ali Ağa Camisi Vakfı olduğuna dair ihtiyarlar tarafından söylenmektedir. Yenişakran'daki zeytinlik, Hurşit Ağa'nın kızı tarafından camiye vakfedilmiştir.

Camilerin mimarları bilinmemektedir.

3. Mezarlıklar

Cami hazirelerinin dışında etrafı taş duvarla çevrili iki mezarlık, Güzelhisar köyünde mevcuttur. Birinci mezarlıkta çok eski mezar taşları ve anıtsal ağaçlar vardır. Bunlar korunma altına alınmalıdır.

Kadın mezar taşları, biçim bakımından erkek mezar taşlarından ayrılmaktadır. Kadın mezar taşlarında yer alan süsleme motifleri, genelde çiçekler, vazolardır. Ayrıca üzüm, lale, gül gibi çiçekler, rozas, asma, selvi gibi motifler de görülür. Bu taşların çoğu mermer olduğu gibi, Yuntdağ'dan getirilen yumuşak taşlar da vardır. Birinci mezarlıkta, üzeri gemi çapası motifli mezar taşı çok ilginçtir. Ayrıca Salih Yıldız'a ait evin yakınında görülen sütun biçimli yazısız mermer blok taşlar, Saruhanlılar dönemine aittir.

İkinci mezarlık hamam alanının karşısından başlayıp birinci mezarlık yönüne doğru uzanmaktadır. Çok eski mezar taşları toprak altında kalmıştır. Buradan okul müzesine getirilmiş olan bazı mezar taşları, Aliağa ilçesi karakoluna götürülmüş olduğu ilgililerce söylenmiştir.

Birinci mezarda yeri belirlenemeyen mezar taşları çevre duvarını inşa eden köy ustalarınca, duvar üzerine dikilmiştir. Her iki mezarlık yeniden ele alınıp incelenmesi yararlı olacaktır. Acaba burada vebayı anlatan mezar taşı var mı?

Bu mezarlıkların dışında Mustafa Dede, Kayıp Dede, Yaren Dede, Helvacı Dede gibi yatırlar köy içinde ve çevresindedir.

Çıtak köyü ovasındaki Babaoğlu mezarlığı da, tekrar incelenmelidir. Dedeköy mezarlığı tahrip olmuş olsa da, orada birkaç taş göze çarpmaktadır.

Mezarlıklar bu toprakların tapu belgesi gibidir. Orada atalarımız yatmaktadır. Taşlar, insani veya sanatsal amaçla buralarda oturanlar tarafından korunmalıdır.

4. Çeşmeler

Sivil yapılarıdır. En önemlileri Koca Çeşme, Karayap, İki oluklu, Sinan Çeşmesi, Mescit çeşmesi, Kuyumcu Çeşmesi ve Karnapa kızı Lütfiye Çeşmesi gibi çeşmeler, Akbaba, Recep kuyusu gibi kuyular, Damlaca adı verilen havuzlar vardır. Sülüklü Çeşme, ilkokul altında Dombaycık yolundadır. Bilinçsiz kişilerce çoğu tahrip edilmiştir. Yine de şırıltılarıyla, hala şarkılarını yanlarına gelenlere söylemektedirler.

5. Hamamlar

Kaza-i Güzelhisar'da şimdi üçü yok olmuş, birinin salt tabandan az yukarı duvarları görülebilen, dört hamamdan bahsedilmektedir. Birinci hamam iki oluklu çeşme yanındaydı. İkincisi ile Balaban derede, Koca Hacıoğlu Mehmet Aslan'ın bahçesinin ucunda yer almaktadır. Üçüncü ise hamam alanı mevkisindedir. Dördüncüsünün yeri tam belirlenirse de Kuyumcu çeşmesi civarında olmalıdır.

Üç nolu hamam Tabakhane Mahallesi Hamamalanı denilen yerdedir.

III. Nolu Tabakhane Mahallesi hamamı

Bina çarşıdan Kavaklı mevkisine doğru gidildiğinde, 150 m mesafede solda hala yok edilemeyen, 1 m kadar yüksek duvarlar görülür ki, üst tarafı ise yıkılmıştır. Burası, Bizans dönemine kadar giden eski bir hamam yeridir.

Kitabe yoktur. İnşa tarihini bize açıklayacak taş, belge, bilgi ve vakıf kaydı yoktur. Köşelerde siyah ve düzgün bazalt taş kullanılmıştır. Duvarlarda tamamı düzgün olmayan küfeki sarı taş ve beyaz düz taş mermer kullanılmış olup, bunlar birbirine Horasan denilen harçlar tutturulmuştur. Bundan kırk beş-elli yıl önce, duvar yüksekliği 2 m'yi geçmekteydi. Çevredeki insanlar bir kısım taşları, söküp kendi inşaatlarında kullanmışlardır.

Yapı kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir plan gösterir. Şu anda hamamın kuzey yönünde kerpiç bir ev mevcuttur. Kazı yapılmadığından nasıl bir örtü şekli vardı tahmin yapılamıyor. Tonoz mu, düz çatı mı, kubbe mi ancak arkeolojik kazı ile ortaya çıkabilir. Giriş yeri (*ana kapı*) doğudan olması şekil bakımından uygunluk gösteriyor. Birinci oda soyunmalık olup, 3.80*2.00 m ölçüsündedir. 2. oda ılıklik diye belirlenmiştir. 3.80*3.60 m

ölçüsündedir. 3. oda 3.60*3.60 m ölçüsünde olup, kare bir mekan olduğunu tespit ettik. Belki de üzeri kubbe ile örtülüydü. Bu oda halvet olmalıdır. Bu odanın doğusunda ise 3.60*2.00 m ölçüsünde, tuvalet ve tıraşlık olduğunu düşündüğüm, dördüncü bir oda daha vardır.

Ilıklığın kuzeyinde ise daire biçimli külhan yer almakta, içi tuğla ile inşa edilmiştir. Yine ılıklik diye söylenen odanın batı kısmında, çıkıntılı bir duvar yer almakta. Burası su deposu olmalıdır. Batıdaki bir kuyudan su, dolap tabir edilen bir düzenekle depoya doldurulmuş olmalıdır. Su toprak künklerle depodan külhan üzerine, buradan da odalara dağılmakta idi. Alttan ısıtılmalı olduğunu düşündüğüm bu yerin zeminindeki sırlı tuğlalar, çevredeki bazı evlerin fırınlarına taşınıp, inşaatta kullanılmıştır. Güneybatıdaki halvet diye söylenen odanın altından çıkan pis su tahliye borusu, (*toprak künk*) erozyon neticesi toprak yüzeyine çıkmıştır. Odada göbek taşı var mı? Kurnalar nerede? Yüzeyden belirgin değildir. Bazı yönleri ve örtü biçimi tam belirlenemediğinden diğer bir hamamla karşılaştırması yapılamamıştır. Bu hamamın on dokuzuncu yüzyıl sonuna kadar işletildiği söylenmektedir.

Hisar, kule, konak gibi yapılar tamamen ortadan yok olmuşlardır. Ancak hisarın yeri Koca tepedir.

XXXI. Araştırma ve Güzelhisar'la İlgili Son Söz

Şimdi nüfus ve yerleşim olarak küçük bir köy görünümünde olan Güzelhisar'ın tarihi, Bergama Krallığı devrine dek çıkar. Aigaililer, Ailos döneminde Hermos Nehri'ne doğru yol alırken, bu topraklar üzerinden geçmişlerdir. Roma Dönemi'nde yolcuların at dinlendirdiği, hanı olan küçük bir köydür burası. Bizans çağında geçen kervanların sağladığı ticaret olanağı ve Pytichos çayının verimli toprakları sulaması sonucu, ürünler çoğaldı, Köy insanlarının sayısı arttı.

Saruhanlı Türkleri elinde deniz ticareti ve korsanlık için saklanmaya ve savunulmaya elverişli bir üstür. Bu stratejik nokta, Saruhanlı Beyliği'nin Ege Denizi'ne en yakın kaza merkezi yapılıdır. Osmanlı İmparatorluğu devrinde, Saruhan Sancağı'na bağlı kazalığı sürer. Bu çağın bir kısım olaylarını belgelere göre anlattık. Gerek yurt içi, gerek yurt dışı dinamiklerin ve bölgesel bir takım küçük hareketlerin, kazanın nüfusunu çoğalttığını ve azalttığını anlıyoruz. Halkın uzun dönemde söylencelerinde yaşattığı veba olayı ise, geriye sayımı salt biraz daha hızlandırmıştır diyebiliriz. 1868 yılında gelince, artık kazalık devri biter, nahiyelik dönemi başlar. Saruhan Sancağı'ndan yönetim olarak da ayrılmıştır. Foçateyn kazasında bağlanmıştı. Onunla birlikte, İzmir Sancağı'nın malıdır artık. İdari olarak merkez, yine Aydın eyaletidir. Ancak sancak merkezimiz İzmir'dir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda, Balkanlardan göçmenler Anadolu'ya doğru akar. Bulgaristan'dan (*Filibe Sancağı*) yola çıkanların bazıları da muhacretliklerini Güzelhisar'da bitirirler. Yıl 1878 sonu ve 1879 yılının başına doğru Foçateyn'den ayrılır. Güzelhisar'da yörükler iskan edilmiştir çevreye. Menemen'e bağlanmakla, İzmir Sancağı'na irtibat da devam eder. Nahiyelik bitmiş, muhtarlıkla yönetilen köye dönülmüştür. 1982 yılına kadar, 102 yıl Menemen'in bir köyüdür. Bu tarihte Aliağa kasabası ilçe olunca, Güzelhisar da çevre köylerle birlikte, yeni Aliağa ilçesinin köyü olmuştur.

Güzelhisar tarihin derinliklerinden gelen kültürüyle, hemen yanı başındaki yemyeşil ağaçlarıyla, daima ilçedeki faaliyetlere ve sosyal olaylara ilgisiyle, kendi ayarındaki yerleşim birimlerinden oldukça farklıdır. Yeni

yüzyılın başlarında önemli bir sanayi kenti olan ilçemizin, Türkler dönemindeki kökleri de, bu köyün (*Eski Güzelhisar-ı Menemen kazası*) uygarlık çizgisinde saklıdır.

Güzelhisar'da Türk dönemine ve eski devirlere giden kalıntılar mevcuttur. Asar-ı atika denilen bu kalıntılara, köyde oturanlar sahip çıkmalı ve korumalıdır. İlçemiz Aliağa'nın, Türk devri arkeoloji müzesi ya Güzelhisar'da kurulmalı veya şubesi açılmalıdır. Aliağa'da kimyasal etkilerle ciğerleri çalılmaz hale gelebilecek emekçilerin tedavisi ve sıhhati için yapılabilecek "Sağlık Dinlenme Evi"nin kurulacağı yer, niçin Güzelhisar çamlığına yakın olmasın? Gelecekte İzmir'deki üniversitelere bağlı ilçemiz adına yapılacak yüksekokul yeri, Güzelhisar zerdelik mevkinde olması, uygarlık noktalarına çok uygun olacağına inanıyorum.

Birinci sayfadan itibaren, coğrafyadan sonra bölgemizin geçmişini, insanlığın varoluşundan günümüze doğru özetleyip ele aldım. İsa'dan önceki Aliağa çevresi ile, Türk dönemi Aliağa Çiftliği köyü, belgelere dayanılarak yorumlar yaptık. 1923'ten sonraki Aliağa'nın da sosyal yaşantısı, vakit geçirilmeden araştırılmaya muhtaçtır. 1924-1937-1951 dönemi göçmenlerinden söz söyleyebileceklerle konuşmalı, Aliağa'ya başka memleketlerden gelenlerle de söyleşiler yapılarak araştırma takviye edilmelidir. Kaymakamlık, Belediye, Askerlik Şubesi, Nüfus İdaresi gibi resmi kurumlardaki istatistik ve normal bilgiler de derlenmelidir. 1965 sonrası Aliağa'da hızla yayılan sanayi kuruluşları ile ilgili bilgiler de, çalıştıran ve çalışanların gözüyle araştırılmalı, derlenen bilgilerin yayınlanabilir olanları da toplanıp, diğer araştırmalarla birleştirilip, yeniden düzenlenmesi ve sağlıklı bilgilere ulaşılması gerekmektedir.

Midilli Adası'na yapılacak gezilerde, oradaki kuruluşlarla işbirliği yapılarak, 1922 öncesi Aliağa yaşantısı acaba karşıdan nasıl görünüyor? Bu sorulara alınacak cevaplar, 20. yüzyıl başlarındaki Aliağa Çiftliği bilgilerini zenginleştireceği kanısındayım.

Güzelhisar köyüne gelince, benim yapabildiğim doğrusu ve eğrisiyle tarihsel bir çizgiyi izlemek oldu. Osmanlı arşivleri, kütüphaneler, gezilerim, çevreyi bilenler ve tanıyanlar bana kaynak oldu. Bilinen doğrulara biraz farklı yaklaştım. Örneğin 18. yüzyıl içindeki Ali Ağa'nın eğitilmiş oluşunu da, dindarlığını da, vergi toplayıcılığını da, Arapoğlu ile kavgasını da yansıttım. Güzelhisar ve bölgenin geçmişini, bulabildiğimce aynaya doğru aksettirdim ki bunlara dayanarak geleceğimiz yalanla dolmasın!

Kaza-i Güzelhisar veya Nahiye-i Güzelhisar adı geçen Saruhan livasına ait tüm defterler *-okuma zorluğu olsa da-* arşivlerden incelenebilir. Bu hemen mümkün olmayabilir. Ancak yıllar, aylar, günler ve zaman durmuyor. 1933-2000 döneminde Güzelhisar toplumsal hayat 1950-60 ve yetmişli

yıllardaki gençlik faaliyetleri soruşturulup, araştırılıp not edilmeli. Bu yapılmazsa ileride belki çok geç olacak.

Beynimin derinliklerinden, disketten ekrana yansırçasına, Güzelhisar'ı gelecekte Aliağa ilçesinin kültür ve sağlık bahçesi olarak düşünüyorum.

Parmağımı ısırıyorum. Çünkü uykuda değilim. Yine de düşünle-gerçek arası bir dünyadayım. Hayal denizine mi daldım ne? Karmaşık çizgiler, kareler, dikdörtgenler ve daireler geçiyor gözlerimin önünden. Geometrik şekiller bir kuş olup uçuyorlar. Kuşun ayağında bir disk şeridi, o şeridi sürüklüyor, kanat çırpıyor maviliklere. İşte o an film şeridi gibi peş peşe canlanıyor karşımda. Bakıyorum üç boyutlu şekiller. Biçim değiştirip cisim oluyor. Ben de içlerimdeyim sanki. Daha önceki yıllarda olduğu gibi, okuyan gençlik köye dönmüş, emekçi gençlerle birlikte Koca tepede sahnede yeni bir temsil oynuyor. Okullardaki yurt sorunlarımız da vakif eliyle çözüldü diye sevinip, daha coşkulu sarılıyor rolüne. Gençliği seyrederken aşağılara bakıyorum Koca tepeden. Güzelhisar toprakları avucumda gibi yansıyor camlara. Emekli olanların çoğu gelmişler köye, tüm tepecikler zeytinle dolmuş. Emekliler mi, gençler mi ya da ötekiler mi yetiştirdiler bu ağaçları. Mandıranın yanındaki kooperatifin yeni binasının önü zeytin çuvalları ile dolu. Fabrikasının metal oluklarından altın renginde bir sıvı akıyor. Adı zeytin yağı. Daha aşağılarda artezyenli kuyular açılmış. Etrafında kayısı, şeftali ağaççıkları da belirginleşiyor. Bir koku yayılıyor etrafa çiçeklerden. Meyve ağaçlarının üzerindeki beyaz-pembe çiçeklerin hoş kokusu ile zeytin polenlerinin acımtırak kokusu birbirine karışıyor. Bu insanı büyüleyen koku semaya doğru yükselerek kutsal bir tütsüye dönüşür gibidir. Aliağa emekçilerinin sağlık evinde iyileşenleri tiyatroya gelmiş, oyunu ve oyuncularını alkışlıyor. Ellerden çıkan bu sesler, beni kendime getiriyor. Film şeritli disketler, her nesne ve şekil birden bire kayboluyor. İşte karşımda bembeyaz bir kağıt.

Yukarıda ise, biraz önce yazdığım birkaç satır duruyor. "Disket" kelimesini tekrar tekrar heceliyorum. Kendi kendime diyorum ki; "Haydi disketten yaşama!"

Cevat YILDIRIM

Mayıs 2000 Foça

XXXII. Sözlük

-A-

Abani: Sarıya çalan beyaz zemini üzerine açık turuncu ipekle süslemeler işlenmiş bez kumaş. Osmanlılar bu kumaşı sarık yapardı. Bilhassa tacirler kullanırdı.

Aglomera: Bir bağlayıcıyla atıl gereçler karışımının priz yapması ve sertleşmesi sonucunda elde edilen, düzgün geometrik biçimli, dolu ya da boşluklu inşaat gereci.

Agora: Eski Yunan'da halk meydanı anlamındadır. Kentin toplumsal sorunlarının görüşüldüğü alan. Sitenin merkezi.

Ağıl: Keçi ve koyun sürülerinin barındığı, üstü açık veya yarı kapalı etrafı duvarla veya çitle çevrili yer.

Ağırşak: Ortası delik disk biçiminde nesne. Elle yün eğirme sırasında ağırlığı ile için dönmesini sağlayan araç.

Ağriboz (Aslı Eğriboz Adası): Ege Denizi'nde bir Yunan Adası.

Eğriboz söylenişi bazı kaynaklarda Ağriboz'a dönüşmüştür.

Ahi: Arkadaş, dost. Ahiliğe bağlı kimse. Esnaf teşkilatı. Konuda isim olarak geçiyor. Ahi Hasan, Ahi Kara Halil

Ahi Şemseddin: Devletin kuruluşunda Osman Bey'e yol gösteren üç önemli Ahi lideri.

Ahilik: Anadolu'da XII ve XIV yüzyıllarda etkin olan toplumsal kurum.

Ahkam: Hükümler, yargılar. Ahkam çıkarmak; kendi kuruntularına dayanarak bir takım yargılara varmak.

Ahlat: 1) Doğu Anadolu'da Bitlis'e bağlı ilçe. 2) Yabani armut.

Aigai: Manisa ili, Köse köyünün 2 km güneyinde kurulmuş 12 İyon kentinden biri. (*Köseler Kalesi*)

Akçahisar (Kruje): Arnavutluk'ta, Tiran'a yakın küçük bir kent.

Akçe: Para. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan XIX. yüzyıla dek basımı sürdürülen gümüş sikke.

Akropol: Yunan sitelerinde tepe üzerinde kurulmuş etrafı surla çevrili yer.

Alaaddin Keykubat: 1230-1237 yılları arasında devletin başında bulunan Anadolu Selçuklu Sultanı.

Ali Fuat Paşa (Cebesoy): Türk Kurtuluş Savaşı başlangıcında Batı Cephesi'nde Kuva-yi Milliye'yi ilk örgütleyen komutanlardandır. Elçilik yapmıştır. Daha sonra siyasete atılmıştır.

Alp: Kahraman, yiğit, cesur ve bahadır kimse. Türklerde bir unvan.

Alp Gazi: Anadolu'nun Türkleşmesinde görev alan yarı savaşa, yarı tasavvuf ehli olup Alp-Eren de denen derviş tipli kişiler.

Alüvyon: Akarsuların taşınmasıyla ortaya çıkan milli toprak.

Andezit: Kalkolken dizinin ayırt edici volkanik kayaç.

Amfora (Anfora): Antik dönemde, yumurta biçiminde dibi sivri ya da dar ayaklı çift kulplu çömlek. Desti.

Anafartalar: Çanakkale Savaşları'nın bir bölümünün geçtiği Gelibolu yarımadasında bir yer.

Anna Savoialı: (1310-1359) XIV. yüzyıl ortalarında Bizans'ın başında bulunan imparatoriçe.

An-il-münker: Men edilen, meşru olmayan.

Antik Çağ: Tarihsel çağların başlangıcından, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar uzanan dönem. İlk Çağ özellikle Yunan ve Roma Uygarlığı.

Apollon: Mitolojide Tanrıların en güzelidir. Güneş Tanrısı da denir. Zeus ile Leto'nun oğlu Artemis'in erkek kardeşidir. Her gün arabasıyla gökyüzünü bir uçtan öbür uca gezer. Müzisyen ve şairler onu kendilerinin tanrısı sayarlar. Erkek güzelliğinin simgesidir.

Arapdere: Güzelhisar'ın güneyinde, Kurdgediği'nden sonra, Çiğdem Tepesi ile Şehitkema köyü arasında bir dere.

Argolis: MÖ 1600 ile MÖ 146 yaşamış Antik Çağ Yunan kentlerinden biridir.

Arhangela: Dukas tarihine göre Menemen Ovası'nda bulunan bir kalenin adı. Görece köyü olmalıdır. (*Neon Teikhos Kalesi'nin Bizans'taki adı olduğunu söyleyebiliriz.*)

Arıburnu: Gelibolu yarımadasında bir burun. Yarımada'nın batı kıyısındadır. 1915 yılında İngiliz-Türk kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır.

Aristokrat: Soylular sınıfından kimse

Aristonikos: Bergama kralı Eumenes II'nin evlilik dışı oğlu. MÖ 133-130 yıllarında bölgemize de uzanan büyük bir ayaklanmaya önderlik etti. MÖ 129'da yakalandı.

Arıza: Yüksek bir makama yazılan mektup veya dilekçe. Sadrazam tarafından padişaha sunulan yazılı bilgi.

Arkadhia (Arkadya): Yunanistan'da, Peloponisos (*Mora*) yarımadasının orta kısmında bir yöre adı.

Arkaik: Kullanıldığı dönemden daha önceki bir döneme ilişkin, bir ya da birçok özelliği taşıyan sözcük. (MÖ 7 ve 6. yy.)

Arpa Emini: Osmanlı Devleti'nde, saray ahırlarında bulunan hayvanlara arpa, ot sağlamakla görevli memur.

Arzava: İlk Çağ'da Hititler'e bağlı olduğu sanılan, güneybatı Anadolu'da bölge.
Asakir-i Mansure-i Muhammediye: Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra 1826'da kurulan yeni ordu.

Asar-ı atika: Eski eserler.

Asayiş: Bir yerde, bir toplulukta güvenlik ve düzenle belirginleşen durum.

Asel: Bal. Bazı ağaçlardan sızan tatlı sakız.

Asia Eyaleti: Romalıların MÖ 130'da Bergama Krallığı'nı ele geçirdikten sonra Küçük Asya'da kurdukları eyalet.

Astronomi: Gök bilimi.

Atala (Adala): Manisa iline bağlı belde. Saruhan Beyliği'nin ilk merkezi.

Attike: Yunanistan'da bir bölge adı.

Avarız akçesi: Avarız denilen vergi için ödenen nakit.

Avarız-ı Divaniye (Avarız akçesi): Savaş harcamalarını karşılamak üzere, Osmanlı Devleti'nin halktan aldığı bir çeşit vergi.

Augustus: Ünlü Roma İmparatoru'dur.

Aya Romanas: Kutsal Romanas. İstanbul'da bir kapı

Ayazmend: Bugünkü Altınova beldesi.

Ayende ve revende: Gelen ve giden.

-B-

Bab: 1. Kapı 2. Bir kitabın ana bölümlerinden her biri. 3. İş, husus, konu, madde. 4. Geçit, boğaz (*Osmanlıca'da özel adlarda kullanılır.*) 5. Çeşitli devlet kuruluşlarının buldukları binaları adlandırmakta kullanılır.

Babaoğlu: Aliğa'nın Çıtak köyünde, Osmanlı döneminden kalma bir mezarlık ve mevki adı.

Baç: 1. Kervan ve yabancı ticaret gemisi vb.'den alınan vergi. 2. Himaye altında bir devletten alınan vergi. 3. Zorla alınan para, haraç.

Badehu: Ondan sonra, sonra.

Bagat: Üzüm bağı, bağ bahçe mahsulü. (*Osm.*)

Bahadır köyü: Dedeköyü ile ilgili vakıf belgelerinde geçen bir köy olup, yeri tespit edilemedi. Yüksekköy'ün doğusunda yıkıntıları olan Demirciköy'ün Bahadır köyü ile ilgisi olmalıdır. Manisa-Saruhanlı ilçesinin kuzeyinde, bugün Bahadır isimli bir köy vardır.

Bais olmak: Neden olmak, sebep olmak.

Balaban Paşa: Güzelhisar'ın fethinde görev aldığı söylenen ve köyde bugün bir camisi de bulunan paşa.

Balat: Aydın ilinin Yenihisar ilçesine bağlı köy. Menteşeoğulları'na bir ara başkentlik yapmıştır.

Balvan köyü: Bulgaristan'da Tırnava Sancağı'na bağlı köy.

Bani: 1. İnşa eden, kuran. 2. Kuran, kurucu.

Bargir: Osmanlıca beygir, at.

Basileios II. Bulgaraktonos (II. Basile): Bizans İmparatoru (963-1025). Büyük toprak sahiplerinden bazı toprakları alıp ilk sahiplerine vermesiyle tanınır.

Basiret: Olanları, olacakları, gerçeği görebilme sezebilme yetisi.

Bastil zindanı: Paris'te inşa edilmiş devlet hapisanesi. 14 Temmuz 1789'da halk tarafından kapıları açıldı. Fransız İhtilali sırasında Bastil'in düşmesiyle krallık sona erdi.

Başfina: Osmanlı Dönemi'nde Bosna'da, reayının çocuklarına da miras yoluyla kalabilen, büyük çiftlik.

Bayezit I: 1389-1402 devri Osmanlı padişahı. Yıldırım lakabıyla tanınır. Murat I ve Gülçiçek Hatun'un oğludur.

Bayezit Paşa: Türk Sadrazam. Çelebi Mehmet zamanında Şeyh Bedrettin ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı.

Baytar: Veteriner.

Bazalt: Koyu renkli, volkanik kayaç.

Bedel-i nezil (Bedel-i nüzul): Konaklama yerlerinin giderleri için alınan vergi.

Belen: Menemen ve Manisa'nın Belen isimli köyleri vardır.

Bendegan: Kullar, köleler.

Bennak: Osmanlı'da hiç toprağı olmayan, ya da yarım çiftten az toprağı olan, evli Müslüman raiyyet. Bunların ödediğı vergiye ise, Bennak Resmi denir.

Berat: 1. Resmi belge, imtiyaz belgesi. 2. Osmanlı Padişahı tarafından verilen rütbe veya toprak imtiyaz belgesi.

Ber-mucip: Sebep gerektiren

Ber-vechi: (Fars.) olduğu gibi, olarak.

Ber-vech-i iltizam emini: Osmanlı'da bir mukatayı belirli bir ücret karşılığında iltizam ederek başka kesenekçilere parça parça satan ve hepsinden devlete hesap vermek mecburiyetinde olan kimse.

Beynelmilel: Uluslararası

Bezeme: Süsleme, bezek.

Bezirgan: 1. Esk. ticaretle uğraşan kimse. 2. Ticarete aşırı kazanç peşinde koşan kimse. 3. Yahudilere verilen isim.

Bi-d-def'a at: Defalarca, bir çok defa.

Bilad: Beldeler, memleketler, şehirler.

Bilahare: Sonra, sonradan, sonunda.

Bila-kayd-ü şart: Kayıtsız, şartsız.

Bila özür: Özürsüz

Birman: Mahalli olarak bir nevi ipekli kumaş.

Biteviye: Sürekli olarak

Bithynia: Anadolu'nun kuzeybatısında bölge ve krallık. Marmara Denizi ile Batı Karadeniz arasında bölge.

Bive: Dul, dul kadın.

Boğata (Boğada): Yikanacak çamaşırı büyük bir sepet içine yerleştirip, üzerine sıcak küllü suyu süzme işi.

Borlu: Manisa'nın Demirci ilçesine bağlı bucak

Bosna: Osmanlı İmp. Balkanlarda Bosna eyaletinin merkezi.

Bozcaada: Kuzey Ege Denizi'nde Çanakkale Boğazı'nın güneybatısında ada.

Bozköy: Eskiden Güzelhisar kazasına bağlı, şimdi Bergama'ya bağlı köy. Kurfallı'dan sonra, doğu kesimde yer alır.

Bölücek Mah.: 1530 yılında Güzelhisar kazasında ismi geçen bir mahalle.

Börklüce: Dede Sultan. Şeyh Bedrettin'in mürit ve halifesi. Ayaklandığından 1420'de yakalanıp idam edildi.

Breslau (Wroclaw): Polonya'nın güneybatısında kent.

Buyrultu: (Eskiden) Resmi organlarca yazılan buyruk. Sadrazam emirleri buyruklu olarak da söylenir.

Byzantion: Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis. Burada Bizans Devleti.

-C-

Caba: Karşılıksız, bedava

Caber Kalesi: Kuzey Suriye'de, Fırat Nehri'nin kıyısında Türk mezarı denen kale kalıntısı.

Caize: 1. Osmanlı'da, hükümdara sunulan şiir karşılığı ödenen para. 2. Yol azığı 3. Devlet dairelerinde görüldü anlamında konulan işaret. 4. Osmanlı'da bir göreve atanınların, kendilerini bir makama getirenlere ödedikleri para.

Camız (Camus): Manda

Cami'üt tevarih: Reşidettin'in yazdığı dünya tarihi. İlhani hükümdarı Olcaytu Hüdebende'ye (1281-1316) sunulmuştur.

Candaroğulları: (1292-1462) Kastamonu ve Sinop çevresinde kurulan Türk beyliği (İsfendiyaroğulları)

Cebeci başı: Osmanlı'da silah yapımı ve onarımı ile uğraşan asker sınıfına, Cebeci denir. Bu ocağın komutanı ise Cebecibaşı adını alır.

Cebeli: Silahlı ve zırhlı asker. Tam donanımlı süvari.

Celali: Osmanlı Devleti'nin ekonomik bunalım içinde olduğu yıllarda, Anadolu'da ayaklanma çıkararlara, Bozoklu Celal'in adından dolayı verilen isim.

Cem olunmak: Toplanmak

Cemaziyelahir: Osmanlı takviminin altıncı ayı.

Ceneviz: Osmanlıların Cenova Cumhuriyeti'ne verdikleri ad.

Cevahir: Değerli taşlar, elmaslar.

Ceyhun Nehri: Amuderya'nın eski adı. Aral Gölü'ne dökülür.

Cidar: 1. Duvar 2. Çeper, iç duvar.

Cihangirane: Dünyayı zaptedenlere yakışır bir biçimde

Cizye: Osmanlı İmp.da Müslüman olmayanlardan alınan vergi.

Crassus (Licinius): Licinius Crassus. Romalı hukuk bilgini ve hatip. Konsül olarak MÖ 131'de Bergama'ya geldi. Aristonikos ayaklanması sırasında Myrina (Kalabakhisar)- Eleia (Kazıkbağlar) arasında öldürüldü.

Cumadelaire: Arap aylarından biri. (Osmanlı'da cemaziyelahir)

Cürm işlemek: Cezalandırılması gereken suç işlemek.

-Ç-

Çaparlı: Güzelhisar'ın Kilise köyü, Kilimalanı mevki ve Sırtlan'da 1863-1873 arası yerleşen Yörük aşireti.

Çapulcu: Başkasının malını yağma eden kimse.

Çar: Slav dilinde hükümdar.

Çekoslovak (Çek): Çekoslovakya halkından olan.

Çıtak: 1. Boynuzları düzgün ve ay biçiminde öküz. 2. Sürüye dışardan katılan davar. 3. Dağda yaşayan odunculukla geçinen kimse. 4. Huysuz, kavgacı, kaba kimse.

Çıtak köyü (Çatak Deresi köyü): 1. Eskiden iki derenin birleştiği çat kelimesinden gelir. 2. Aliağa ilçesinin 9 km doğusunda yer alan yerleşim.

Çifthane: Osmanlı'da vergi ödeyen ailesel birim.

Çift-resmi: Reaya'nın ve her çiftçi ailesinin ödemekle yükümlü olduğu toprak vergisi.

Çirmen: Yunanistan'da Batı Trakya'da, Edirne'nin 27 km kuzeybatısında, bir yerleşme.

-D-

Darende: Tutan, sahip olan, taşıyan, alan.

Debbağ: Esk. Hayvan derisini terbiye eden. Tabak, sepic.

Debi: Bir akarsuyun belli bir noktasında bir saniyede geçen su miktarı.

Debre: Makedonya Cumhuriyeti'nde, Arnavutluk sınırına yakın Osmanlı Sancağı.

Def eylemek: Bir kimseyi, bir şeyi yanından uzaklaştırmak, kovmak, savuşturmak.

Defterdar: Osmanlı Devleti'nde Maliye örgütünün en büyük amirine verilen ad. Bir ilde maliye işlerinden sorumlu en yüksek aşamada görevli.

Defter-i hakani: Osmanlı Devleti'nde toprağa ilişkin kayıtları kapsayan ana defter. Bu defterin saklandığı ve işlemlerin yapıldığı daire. Defter emniyeti

Dehliz: Üstü kapalı, dar ve uzun geçit.

Deli Balaban: Oruç Bey tarihine göre 1372 yılında Serez'i kuşatan Lala Şahin Paşa'nın yanında bulunan Sancak beyi. Saruhan elindeki göçer Yörükleri Serez'e götürüp yerleştirmişlerdi.

Deliorman: Kuzeydoğu Bulgaristan'da Pravadi ve Lom ırmakları ile kuzeyde Tuna Nehri ve Dobruca platosu.

Demirhan Bey: 1354'de Karesi Bey'in oğlu. Merkez Balıkesir olmak üzere Marmara-Çanakkale arasında hükümdarlık yaptı.

Dereköy: Kapukaya köyünün 3 km doğusunda bulunan Osmanlı dönemi köylerinden. Gavur imam tarafından dağıtılmıştır.

Devlet hatun: Germiyan beyi Süleyman Şah'ın kızı ve Yıldırım Bayezid'in eşi (1378 yılı)

Dibek alanı: Bergama şehrinde bir meydan.

Dickson: İngiliz amiral

Dirlilik: Osmanlı toprak düzeninde tımarlı sipahilere ve devlet görevlilerine geçimi için verilen tımar, toprak.

Divaniye: 1. Divanla ilgili. 2. Osmanlılarda Divandan çıkan fermanların ve beratların yazımında kullanılan bütün hareketli girift yazı.

Divan-ı harbi örfi: Osmanlı Devleti'nde 1869 tarihi askeri ceza yasasının öngördüğü askeri mahkeme.

Domaniç: Osmanlıların ilk yerleşim yaptığı topraklardan Kütahya iline bağlı ilçe.

Drama: Türklerin Batı Trakya'da ilk fethettikleri yerlerden biri.

Duçar olmak: Kötü duruma düşmek.

Duhan: Tütün.

Dursun bey: Karesi Bey'in oğullarından biri.

Dük: Fransa'da imparatorluk döneminde prensten sonra en büyük soyluluk unvanı.

Dündar bey: Ertuğrul Gazi'nin kardeşi ve Osman Bey'in amcası.

Düvel: Devletler.

Düyun-u Umumiye: Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarını ödemesi için 1881'de 2. Abdülhamit döneminde kurulan kurumdur.

-E-

Ebussuud Efendi: Türk şeyhülislam. Tefsir ve fıkıh bilgini. (1490-1574)

Ecnebi: Başka bir devlet uyruğunda olan kimse.

Eflak: Moldavya ve Romanya üzerindeki Osmanlıların Tuna Prensiği.

Eğrigöl: Bakırçay kıyısında eski Güzelhisar köyü olup, bugün Bergama ilçesine bağlıdır.

El'an: Hala, şimdi, henüz.

Eleia: Bergama Kazıkbağlar civarında, Antik Çağ'a ait bir yerleşim birimi. Zeytin- dağ beldesi civarında ören yeri.

Elis: Yunanistan'da bir kent.

Ellicyan Yörük: Güzelhisar kazasına bağlı Yuntdağ civarında yaşayan Yörük aşiretlerinden.

Emin: 1. Güven duyulacak kimse. 2. Osmanlı Devleti'nde sorumluluk gerektiren bazı işlerin görülmesi için, özel yetkili, görevli.

Emlak nahiyesi: Osmanlı döneminde Manisa merkez kazasının kuzeybatı tarafında bulunan nahiyesi. (*Güzelhisar kazası Yunt Dağı nahiyesi, Palamut nahiyesi, Menemen kazası ve merkez kaza ile çevrilmiştir.*)

Emr-i ali-Emr-i Şerif: Padişah emir, buyruğu.

Enderun: Osmanlı döneminde, devletin değişik kademelerinde görevlendirilecek kimselerin yetiştirildiği okul.

Enflasyon: Fiyatların sürekli ve az ya da çok önemli miktarda genel artışı.

Erbap: Bir işi iyi bilen, bir işten anlayan kimse.

Eredna: Orta Anadolu'da kurulan bir Türk beyliği.

Ermeni derbendi: İç-batı Anadolu'da bir yer adı.

Ertuğrul bey: Devletin kurucusu Osman Bey'in babası.

Esame: Esk. Adlar, unvanlar.

Evkaf: Vakıf mallarını yöneten kurum.

Evkaf-ı Hümayun: Padişahların ve saltanat mensuplarının vakıfları.

Evrenos bey: Türk akıncı beyi

Eyalet: Vilayet usulünün kabulünden önce Osmanlı Devleti'nde en büyük yönetsel birim.

-F-

Fakih: İslam hukuk bilgini.

Fecir: Güneş doğmadan az önceki zaman.

Feodal: Derebeyliğe ait.

Ferman: Padişahın verdiği yazılı buyruk.

Fetret: Ankara Savaşı'ndan sonra Yıldırım'ın oğulları tarafından çıkarılan karışıklıklar, taht kavgaları.

Fıkıh: İslam diniyle ilgili kurallar, devlet ve özel yaşama ait kurallar bütünü.

Fırka: 1. Siyasal parti 2. İnsan topluluğu kalabalığı 3. Osmanlı ordusunda bugünkü tümen karşılığı.

Filfil: İnsan iradesiyle.

Filistin: Musa'nın Mısır'dan çıktıktan sonra kavmini yerleştirdiği, Akdeniz'in doğusunda yer alan ülke.

Floransa (Firenze): İtalya'da kent. Toscana'nın yönetim ve il merkezi. Bu kent güzel sanat eserleri yönünden çok zengindir.

Florin: Floransa'nın eski para birimi. 1182'den 1252'ye kadar Floransa'nın gümüş parası, bu tarihte altın para oldu. 3.5 g ağırlığındaydı. Paranın bir yüzünde vaftizci Yahya, diğer yüzünde de kentin amblemi olan zambak vardır. II. Mehmet tarafından bastırılan altın sikkelere kadar Osmanlı'da kullanılan yabancı paralardan biri florindi.

Frank: 1. Bir çok eski Fransız parası 2. Fransa'nın yasal para birimi. 3. Bazı Avrupa ülkelerinin para birimi. (*Belçika, Lüksembourg, İsviçre*)

Fresk: Yaş sıva üzerine suluboya tekniği ile yapılan duvar resmi.

Frigya (Phrygia): Antik Çağ'da, Sakarya Nehri ile Büyük Menderes ırmağının yukarı çıkışı çekirdek olmak üzere, sınırları zamanla değişen bölgede kurulan devlet. Başkenti Gordion'dur.

Füruht: 1. Satış, satma. 2. Füruht u harid, alım satım.

-G-

Gadrolunmak: Haksızlığa uğratılmak

Galata: İstanbul'un Avrupa yakasında bugünkü Karaköy, Tepebaşı, Kuledibi ve Tophane'yi kapsayan ve batıda Kasımpaşa'ya değin uzanan kesim.

Galiçya: Doğu Avrupa'da bölge. Bugün Polonya ve Ukrayna topraklarında yer alır.

Ganaim: Ganimetler, düşmandan alınan şeyler.

Ganimet: 1. Savaşta düşmandan alınan her türlü mal, eşya ve para. 2. Gayri Müslim düşmanlardan zorla alınan mal. 3. Çalıntı, yağma mal. 4. Bir rastlantı sonucu ele geçirilen beklenmedik mal veya fırsat.

Garike: İsteklerine kavuşmuş.

Gasbetmek: Bir şeyi sahibinin izni olmadan hile ile ve zorla ele geçirmek.

Gavurdere: Güzelhisar köyünde batı kısımdaki arazileri kapsayan bir mahal adı.

Gebe kilise: Belgelerde ismi geçen, yeri tam tespit edilemeyen bir yerin adı.

Gelembe: Manisa'nın Kırkağaç ilçesine bağlı bucak.

Geren: Ekime elverişsiz killi toprak.

Germiyan: İç batı Anadolu'da, Kütahya, Afyonkarahisar ve çevresinde XIII. yüzyıl sonunda kurulan Türk beyliğine Germiyanoğulları Beyliği denir. Bu nedenle adı geçen bölge, Germiyan adı ile anılır.

Geyve: Marmara bölgesinde, Sakarya iline bağlı ilçe.

Giyaseddin Keyhüsrev: Anadolu Selçuklu sultanları I, II ve III olmak üzere üç tanedirler. Konuda ismi geçen, III. G. Keyhüsrev'dir. Anadolu Türkmenleri'nin Babai ayaklanması, II. G. Keyhüsrev döneminde bastırılmıştır.

Goben: I. Dünya Savaşı başlangıcında Almanlardan alınıp sonradan adı Yavuz olan gemi.

Gongylos: MÖ 399 ve sonraki yıllarda Persler döneminde Bergama'da yaşamış yerel hanedan. Bu aileden aynı ismi taşıyan oğul Gongylos, Myrina ve Grynion'da yöneticilik yapmıştır.

Gökkebir: Osmanlı döneminde, Foça kazasında bağlı köy.

Gömeç: Balıkesir'in batısında olan, bu ilin ilçelerinden biridir.

Gördük: Kırkağaç ilçesi civarında eski Saruhanoğulları Beyliği kazalarından birinin adı. (*Gördek*)

Gümetepe: Güzelhisar köyünün arazilerinden bir yöre adı.

Gümülcine: Yunanistan'da, Batı Trakya'da bir kent.

Gündüzalp: Kayı aşiretinden Ertuğrul Bey'in babası ve devletin kurucusu Osman Bey'in dedesidir.

Güvendik: Dedeköy'ün kurucusu Ahmet Dede'nin büyük oğludur. Vakıf belgelerinde adı geçmektedir.

-H-

Hacı Ali Çeşmesi: Aliağa-Güzelhisar yolunun üçüncü kilometresinde yer alan, Bergama-İzmir tarihi yolunun kenarında iki yolun birleştiği noktaya yakın tarihi bir çeşme.

Hacı İlbey: Karesi Beyliği'nin önde gelen komutanlarından iken, Osmanlıların hizmetine girmiştir.

Hadkinson: Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde, Yunanlıların yerli halka yaptığı zulmü ve halkın zararını tespitle görevli komisyondaki, İngiliz temsilcisi.

Hali: 1. İçinde hiçbir şey bulunmayan, boş. 2. Tenha ıssız. Hali arazi. 3. Açık, münhal. 4. Boş, bir şeyle uğraşmadan geçirilen zaman için de kullanılır. 5. Soyulmuş. 6. Kovulmuş.

Halvet: Hamamlarda yalnızca tek bir kişinin yıkanması için ayrılmış, tek kurnalı çok sıcak bölme, oda.

Hamitoğulları: Göller bölgesinde 1300-1423 arasında kurulan Türk beyliği.

Hamr: Şarap, içki.

Hamza bey: Türk komutan. II. Murat zamanında, İzmir'de, oğlu Cüneyt beyi yenen Osmanlı komutanı olup, Fatih zamanında Rumeli beylerbeyi olmuştur.

Hanekah: Tekke

Harac-ı mukaseme: Haraç arazinin ürününden alınan ayrı vergi.

Harem: 1. İslam ülkelerindeki saraylarda kadınlara ayrılan bölüm. 2. Mim, iç avlu. 3. Camilerde asıl namaz kılınan yer. 4. Zevce, eş. 5. Herkesin girmesine izin verilmeyen kutsal yer. 6. Hicaz'da ihrama girilen yerden, Kabe'ye dek uzanan bölüm.

Harmankaya: Bilecik vilayetinin doğusunda, İnhisar nahiyesi ve Mihalgazi ilçeleri arasında bir yer olup, beyi Köse Mihal'di. Daha sonra Müslüman olup, Osmanlı hizmetine girmiştir.

Hasılat: 1. Kazanç, gelir. 2. Topraktan alınan şeyler, ürün.

Hatip Çayırı: İzmir-Bergama yolunda Güzelhisar çayı köprüsünü geçip, tepeye tırmanmadan önceki vadinin adı.

Hayme ana: Osman Bey'in büyük annesi. Dedesi Gündüzalp'in eşi. Ertuğrul Gazi'nin annesi.

Hazinedar: Hazine'yi korumak ve yönetmekle görevli kimse. Malı muhafazaya me'mur olan.

Hazire: Cami, türbe, tekke bahçesinde bulunan, duvarla çevrili mezar.

Hellespontus: Çanakkale Boğazı'nın Antik Çağ'daki adı.

Helvacı köy: Bugün Aliağa ilçesine bağlı belde.

Herakleios I.: Doğu Roma İmparatoru (610-641)

Herat: Afganistan'da Hera Rut Nehri ağzında bulunan il.

Hermos Nehri: Gediz ırmağı

Hınta: (Arap) Buğday.

Hilaf: 1. Karşıt, zıt. 2. Yalan 3. Karşıtlık, aykırılık.

Hipodrom: At ve araba yarış alanı.

Hissiyat: (Arap) Duygular, sezisler.

Hiyeroglif: Resim ve simgeler kullanılan eski Mısır yazısı.

Horasan: 1. İran'ın kuzeydoğusunda bölge. 2. Tuğla tozu, kireç ve su karışımıyla yapılan harç.

Höyük: Bir yerleşim yerinde üst üste iskanlar neticesinde oluşmuş tepelik.

Huddamiye: Osmanlı Devleti'nde kadılar yargı işlerine baktığında, kendisine bir takım kişiler hizmet ederdi. Bu hizmet karşılığında hüccet vb. resmi kağıtlardan alınan bir nevi harca, huddamiye adı verilir.

Hulafa: Bir resmi dairede kalem amirinin çalıştırdığı kimseler.

Hüccet: 1. Delil, tanık. 2. Senet, vesika. 3. Şeriat mahkemesi tarafından verilen resmi belge.

-I-

İlklık: Türk hamamlarında sıcaklıkla-soğukluk arasındaki mekan.

Irgat: 1. Tarım işçisi 2. Yapı işçisi, amele

-İ-

İane-i cihadiye: Osmanlıların savaş giderlerini karşılamak için halktan topladıkları para.

İbn-i Zübeyr: 1. XII. yüzyıl ortası ve XIII. yüzyılda yaşamış Arap gezgin. 2. İlk Müslümanlardan.

İcmal defteri: Osmanlılarda para işleriyle ilgili hesapların toplu olarak geçirildiği defter.

İğ: Ağaçtan veya hafif bir metalden imal edilmiş iki ucu ince, ortası şişkin iplik eğirmeye ve sarmaya yarayan araç.

İhzariye: Esk. Mahkemeye çağırarak için yazılan yazı ve alınan harç.

İkona: Tahta veya metal levhalar üzerine yapılan aziz ve kutsal motifler resmi.

İlhani: 1. İlhanlılar'a ait. 2. Anadolu'da İlhanlılar döneminde çok kullanılan bir yazı türü.

İltizam: Osm. İmp. da XVI. yüzyıldan itibaren uygulanan, vergilerin toplanması işleminin bir bedel karşılığı, mültezim adı verilen kişilere bırakılması.

İlyas bey: 1. Saruhanoğlu Beyi 2. Hamitoğulları Beyi 3. Menteşeoğulları Beyi
İmarethane: Esk. Yoksullara ve medrese öğrencilerine aş dağıtan yer.
İmdadiye-i Haydariye: Sefere hazırlık olmak üzere, normal zamanda da halktan toplanan vergi.
İmdadiye-i Seferiye: Savaş zamanı giderleri karşılamak için halka salınan bir vergidir. Tanzimat Devri'nde kaldırılmıştır.
İneceğiz: Musa ve Mehmet Çelebiler arasında taht için, Çatalca yakınlarındaki yaptıkları savaşın geçtiği köyün adı.
İne bey: I. Kosova Savaşı'nda sol kolda bulunan subaşı rütbeli Türk komutan.
İrene di Monferroto: (1271-1315) Bizans İmparatoriçesi.
İsa bey: Aydınoğulları beyi.
İsfendiyar Beyliği: Bkz. Candaroğulları
İskeçe: Batı Trakya'da kent.
İskender bey: II. Murat ve II. Mehmet zamanında, Türk kuvvetlerini uzun zaman uğraştıran Arnavut beyi. Balaban Paşa'yı Kruje önünde yenmiştir.
İştîp: Makedonya'da, Vardar Nehri'nin kolu. Bregounica ırmağının aşağı vadisinde kent.
İttifak: Uyuşma, fikir birliğine varma. Birleşme, birlik.
İzladi derbendi: Bulgaristan'da Balkan dağları üzerinde bir geçit.
İznik: Marmara bölgesinde, Bursa iline bağlı ilçe.

-J-

Jigliyati: Saruhanlılar'ın bastırdıkları gümüş ve bakır karışımı sikke.
Justinas II. (565-578): Bizans İmparatoru.
Justinianos I. (527-565): Bizans İmparatoru.

-K-

Kaffeten: Toptan, tümü birden.
Kaikos: Bakırçay
Kalebent: Esk. Kaleden dışarı çıkmama cezasına çarptırılmış, ancak içerde serbestçe dolaşabilen kimse.
Kantakuzenos: Bizans ve Romanya tarihinde önemli rol oynamış aile. Bu aileden İoannes VI. 1341/1347-1354 yıllarında Bizans İmparatoru oldu.
Kantar: 45 okkalık Osmanlı ölçüsüne 1 kantar denir. (1 okka 1.282 gr. dir.) 1.282*45=57.690 kg. Bir kantar bugünkü ölçüyle 57.690 kg. eder.
Kanun-i Esasi: Anayasa
Kapı halkı: Osmanlı'da yüksek rütbeli görevlilerin emrinde çalıştırdıkları tüm hizmet işlerine bakan kimselere denir.
Kapitalizm: Üretim araçlarının özel mülkiyete ve bu araçların onlara sahip olmayan emekçiler eliyle işletilmesine dayanan, ekonomik, toplumsal ve hukuksal sistem.

Kapitülasyon: Osmanlıların yabancılara tek taraflı olarak anlaşmalarla verdiği haklar ve imtiyazlardır.

Kappadokia (Kapadokya): Tarihte Çorum, Yozgat, Sivas, Malatya, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Niğde, Aksaray illeriyle, Amasya, Tokat, Kahramanmaraş, Adana ve Konya illerinin de bir bölümünü içine alan bölge. Günümüzde insanlar İhlara vadisi, Ürgüp, Göreme, Derin kuyu ve Nevşehir bölgesini kastederek bu kelimeyi kullanmaktadır.

Kaptan Paşa: Osmanlı'da deniz kuvvetlerinin en yüksek amiri. (*Kaptanıderya*)

Kapukaya: Aliğa ilçesinin Hacıömerli köyünün kuzeyinde, Yüksekköy'ün güneyinde yer alan köy.

Karaçelebizade: Türk Şeyhülislam ve tarihçisi. (1591-1658)

Karaferye: Yunanistan'da, Selanik iline bağlı kaza merkezi.

Karahıdırlı: Şu an Bergama ilçesi köyü olup, eskiden Güzelhisar kazası köyü idi. Eğrigöl ile Cevaplı köyünün arasında kalmaktadır.

Karakavuk: Bir nevi deve diki. Taç şeklinde mor çiçekleri içinde tohumları vardır.

Karamürsel: Esk. Marmara kıyılarında kullanılan küçük tekne.

Karban: Kervan

Karesi Beyliği: Balıkesir ve Çanakkale civarında egemen olan eski Türk Beyliği. (1297-1360)

Kariye: Osmanlı'da köy.

Karlofça: Bugün Sremski Karlovci. Tarihte Tuna kıyısında, Macar yönetimindeydi. Osmanlıların ilk toprak kaybettiği yazılı anlaşmanın yapıldığı yer.

Karpet (Carpette): Avrupa dilinde "tapis" küçük halı seccade.

Kasd: 1. Bile bile yapma. 2. Niyet kurma.

Katerini: Yunanistan'da kent.

Katibiye: Şeriat mahkemelerinde belge isteyenlerden alınan harçlardan biri.

Kavala: Yunanistan'da liman kenti.

Kayacık: Bizanslıların Arhangelu adını verdikleri, Emiralem yakınlarında eski bir yerleşim merkezi. Saruhanlı Beyliği'nin kazalarından biridir.

Kesik: Etrafı taş duvar veya hendekle çevrili bir dönümden az arazi parçası.

Keşide etmek: Telgraf çekmek.

Kethüda: Osmanlı imp. üst yöneticiler adına, onların temsilci olarak yetki alanlarına giren işlere bakan, yöneten kimselere verilen ad. Bir ara Osmanlı döneminde köyleri yönetenlere de muhtar yerine "kethüda" adı verilmiştir.

Kethüdayeri: Osm. Herhangi bir kethüdaya vekalet eden kişi.

Killet: 1. Azlık. 2. Kıtık, yokluk.

Kızanlık: Bulgaristan'da kent.

Kilar-ı amire: Saray mutfağı.

Kilikya (Kilikia): Adana, İçel ve Karaman illerini kapsayan Anadolu'nun güneyinde bölge.

Kilise köyü (Reşadiye): Günümüzde Bergama'ya bağlı Zeytindağ beldesinin eski adı.

Kitabe: Yazıt. Mimari eserlerin girişinde yer alan, taş ve mermer yazılı levha.

Koçana (Kozçana): Makedonya Cumhuriyeti'nde, Üsküp'ün 80 km doğusunda küçük bir kent olup, Osmanlı döneminde ürettiği güherçile, Selanik baruthanesine gönderildi.

Koçi bey: Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme nedenlerini araştırmış, Sultan IV. Murat ve İbrahim I. 'e risaleler halinde sonucu sunmuştur.

Kolon: Parçaya göre, Roma İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında ve Orta Çağ'da, özgür, ancak işlediği toprağa veraset yoluyla bağlı kişi.

Koloni: 1. Sömürge. 2. Bir ülkede bulunan yabancı uyruklulardan oluşan topluluk.

Kolophon: İzmir'in Menderes ilçesine bağlı Değirmendere Mahallesi'nde bulunan İonnia'ya ait kent kalıntıları.

Komün: Konuya göre; idari, mali hatta askeri belli bir özerklik ve senyörüne karşı kendine özgü bir tüzel kişilik kazanma başarısını gösteren, kentsel bir topluluk.

Konsül: Roma'da en yüksek iktidar mevkisini başka meslektaşıyla paylaşan magistratus.

Kont: Avrupa'da Mark ile Baron arasında soyluluk ünvanı.

Kosa (Yörs): Ekin biçmeye yarayan tırpana verilen isim.

Kosova: Sırbistan'da ova

Koyuneli: Günümüzde Bergama'nın köyü. Zeytindağ beldesinin güneydoğusunda olup, eski Güzelhisar köyüdür.

Kozak: Bergama'nın Madra Dağı yönünde nahiyesi.

Köstendil: Bulgaristan'da kent.

Krep: Çok bükümlü ipliklerle dokunan şeffaf ve dalgalı bir dokuma türü.

Kunduz köprüsü: Güzelhisar Çayı'nın kolu Kunduz Deresi'nin üzerinde, yıkılmış tarihi köprü.

Kura: 1. Kariyenin çoğulu, köyler anlamında. 2. Ad çekerek belirleme.

Kurdeşen: Isırgan batmasına benzer bir deri hastalığı.

Küfeki: Üzeri delikli, bikarbonatlı suların çökmesiyle oluşan traverten taş çeşidi.

Külhan: Hamamı ve suyu ısıtmak üzere yapılan büyük ocak.

Küllü: 1. Genel, bütün, hep. 2. Çok fazla.

Künk: Su ve duman geçmesi için birbirlerine bağlanacak biçimde yapılmış, pişmiş topraktan boru.

Kürsü: Bir topluluğa konuşanların üzerine çıktıkları, yüksekçe yer.

Kyros (Kiros): MÖ 559-529 Persleri bir imparatorluğa dönüştüren Kral II. Kiros. (İran)

-L-

Lağvedilmek: Etkinliği durdurulmak, ortadan kaldırmak.

Lahid: Taş ve pişmiş topraktan yapılmış ölü gömülen sandık.

Lala Şahin Paşa: Orhan Bey ve I. Murat dönemlerinde yaşayan Türk komutan. Edirne'nin fethinde önemli rol oynayıp, 1372'den sonra Evrenos ve Balaban beylerle, Makedonya'nın ve Filike'nin fethinde bulundu.

Larissa: Menemen ilçesinin Buruncuk köyü yakınlarında Aiolis kenti.

Layiha: Bir düşüncenin yazıya dökülmesi.

Lehistan: Polonya'nın eski adı.

Leon: Altı kişinin aynı ismi taşıdığı, Doğu Roma imparatorları. Konuda geçen III. Leon'dur.

Levendlik akçesi: Sefere gidilmediği zamanlarda, hazırlık maksadıyla halktan alınan bir çeşit vergi.

Leys (Üveys bey): Menteşeoğulları beyi. Ö: 1426 Tokat. 1421-1424 arasında Balat, Peçin ve Milas'ta beylik yapmıştır.

Liman Von Sanders: Alman general. 1913-1918 yılları arasında Türk ordusunda Orgeneral rütbesiyle hizmet etti.

Liva: 1. Osmanlı imp. il ile ilçe arasında yönetim birimi. 2. Osmanlı'da iki alaydan oluşan askeri birlik. Başında paşa rütbesinde Mir-Liva denilen komutan bulunurdu.

Louvre: Daha önce kralların sarayı, şimdi Paris'te ulusal müze.

Lucullus (Lucius Licinius): Romalı siyaset adamı (MÖ 117-57). Sulla döneminde Mihridates'i Tenedos (*Bozcaada*) deniz savaşında yendi. MÖ 66'da Roma'ya geri döndü.

Lydia (Lidya): Anadolu'nun batısında Gediz ve Büyük Menderes nehirleri arasında bölge.

-M-

Macar: Orta Avrupa'da bir ülke. Bu devletin halkından olan kimse.

Mağdur: Haksız bir eylem nedeniyle zarara uğramak.

Mahfil: 1. Toplanılacak yer. 2. Toplanmış kimseler. 3. Camilerde ahşap ya da taş parmaklıklarla ayrılmış yüksekçe bölüm. (*Müezzin mahfili*)

Mai: Su renginde mavi.

Maki: Akdeniz iklimine sahip bölgelerde mantar meşesi ve çalılıklardan oluşan kısa boylu bitkiler topluluğu.

Maksud: İstek arzu.

Mal Hatun: Osman Gazi'nin eşlerinden biri.

Mamaklı köyü: Şimdiki Aliağa ilçesi Karakuzu köyünün doğusunda yer alan, eski bir yerleşim yeridir.

Manastır: Baş rahip veya baş rahibenin yönetiminde bir arada yaşayan rahip ve rahibeler topluluğu. Bunların birlikte barındığı bina.

Manuel Komnenes I.: Bizans imparatoru Myriokephalon Savaşı'nda, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'a yenilmiştir.

Maraba: Başkasına ait toprağı işleyerek, üründen pay alan kimse.

Martıfal: (*Yörs*) Hıdrellez günü mani söyleyerek ad çekme işi. Bu iş için kullanılan çömleğe martıfal çömleği denir. Martavaldan mı geliyor bilinmez. Hıdrellezdeki bu “*niyet çömleği*”ne mantıvar çömleği diyenler de vardır. (*Türk Folkloru Prof. P. N. Boratav s.271*) Güzelhisar’da bu çömleğe asıl “*bahtiyar çömleği*” adı verilir.

Maruf: Bilinen, tanınan, malum

Maruz: Bir şeyin etkisine doğrudan açık olma.

Maruzat: Padişaha sunulan evrak, yazı.

Maverai: Esk. 1. Bir şeyin ötesiyle ilgili. 2. Öteki aleme ait.

Mavzer: XIX yy. ikinci yarısından itibaren Osmanlı ordusunda kullanılan uzun namlulu, seri atışlı tüfek.

Mazmun: 1. Gizli anlam. 2. Ödenmesi gereken şey.

Mazul: Azledilmiş, görevden alınmış.

Meblağ: Tutar, para miktarı.

Meclis-i mebusan: Osmanlı Parlamentosu’nun seçimle oluşan kanadı.

Med: 1. Deniz suyunun gel-git olayında kabarma safhası. 2. Uzatma, çekme

Megaron: Önde bir girişi bulunan tek odalı ilk eski Yunan tipi ev.

Mekece: Sakarya-Pamukova ilçesi köyü.

Mekruh: 1. İğrenç tiksinti veren. 2. Şeriatın haram etmediği, fakat çok zorda kalınmayınca da yapılmasına izin vermediği şey.

Melek Hatun: I. Murat’ın küçük kızı. Karamanoğlu Alaettin Ali Bey’in eşi.

Menteşe Beyliği (1280-1424): Anadolu’nun güneybatısında hüküm süren Türk beyliği.

Merahim: Esk. Acımalar, şefkatler.

Mercu: 1. Umulan. 2. Rica olunan.

Merv: Orta Asya’da Murgab Nehri’nin aşağı kesiminde yönetim ve kültür merkezi.

Mesaib: 1. Musibetler, felaketler. 2. Uğursuz kimseler.

Mescit: İçinde namaz kılınan yer. Küçük cami.

Meşruh: Açıklanmış, uzun uzadıya anlatılmış.

Meşveret: 1. Bir konu hakkında danışma, fikir alma. 2. Birkaç kişinin bu iş hakkında yaptığı toplantı.

Metropolis: Anadolu’da üç kentin ortak adı. Birincisi İzmir Torbalı ilçesi merkez bucağına bağlı Yeniköy yakınlarında. Diğer ikisi Afyonkarahisar’ın Dinar ve İhsaniye sınırları içindedir.

Metropolit: Başpiskopos ve piskoposlar arasında yer alan en yüksek rütbeli Ortodoks din adamı.

Meva: 1. Yurt, yuva, mekan yer. 2. (*Mecaz olarak*) Meva cenneti biçiminde kullanılmıştır.

Mevali: Mevlevilik payesine ulaşmış kimseler. Yüksek rütbeli kadılar.

Mevdu: Esk. Emanet olarak verilmiş.

Mevlevihane: Mevlevi tekkesi.

Mezbur: Adı geçen, yukarıda adı yazılmış.

Mezraa: 1. Tarla. 2. Tarımla uğraşmak için oturlan köyden küçük yer.

Mıntıka: Bölge.

Midilli (Lesbos): Ege Denizi'nde Türkiye kıyılarına yakın ada.

Mihrap: Camilerde kible yönünü gösteren salt imamın namaz kıldığı oyuk yer.
(Niş)

Miloş Obiliç: Birinci Kosova Savaşı sonunda I. Murat'ı hançerleyerek şehit eden Sırp gönüllü.

Min-bad: Bundan böyle, bundan sonra.

Minber: Camilerde hatibin çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsü.

Min-tarafillah: Allah tarafından

Mir-ahur: Sarayın ahırlarını yöneten en büyük görevli.

Mir-i arazi: Devlete ait arazi.

Mir-liva: Osm. Miralay ile Ferik arasında askeri rütbe.

Mir-miran: Beylerbeyi, Eyalet valisi.

Misyoner: Hem yabancı ülkede, hem de ülke içinde görev alabilen rahip.

Mithridates VI.: Pontus Kralı. Anadolu'da Romalılara kafa tutabilen yerli kral. Bir ara Asya Eyaletini tamamen ele geçirdi.

Mizan: 1. Terazi 2. Ölçü, ölçüt 3. Kıyamet günü günah ve sevapların tartılacağına inanılan terazi.

Mocenigo: 1472 yılında Ege sahillerini vuran Venedikli komutan ve amiral.

Molla Rüstem: Pencik Kanunu'nu hazırlayanlardan Osmanlı hukukçu ve din bilginlerinden biri. Orhan Bey ve Murat I. döneminde yaşamıştır.

Monarşi: Devletin tek bir kişi tarafından yönetilmesini uygun gören siyasal sistem.

Mozaik: Yaş siva üzerine tavla zarı büyüklüğünde taşların dizilmesiyle yapılan resim sanatı.

Muaf: 1. Cezasının bir kısmı bağışlanmış, bir yükümlülüğten bir kerelik affedilmiş. 2. Serbest, özgür.

Muceb: 1. Gereken, gerekmiş. 2. Bir söz veya emrin doğurduğu netice. 3. Bir memurun kendisine verilen evraka onaylamak üzere attığı paraf.

Mufassal: Ayrıntılı, geniş kapsamlı kitap, makale.

Muhassıl: 1. Osmanlılarda Tanzimat'tan önce vergi toplayan devlet görevlisi 2. Mutasarrıftan küçük kaymakam ve müdür gibi devlet görevlilerine verilen ad. 3. 1847-1858 yılları arasında zor kullanma yetkisini de taşıyan vilayet, sancak ve kazalardaki devlet mallarının yönetimi ve gelirinin toplanması ile ödevli kişi.

Muhzır: Mübaşir. İlgilileri hakim önüne duruşmada çağıran kişi.

Mukabele: Bir söz ve davranışa karşılık vermek.

Mukaddema: Bundan önce, bundan evvel.

Mukataa: 1. Arazi, bağ, bahçe ve tarla için verilen vergi. 2. Mukataaların sınırı ve vergi miktarı maliye tarafından saptanırdı. Bir kısmı emanet usulüyle devletçe

yönetilir, büyük bir bölümü iltizama verilirdi. İhale usulü, en uygun teklifi verenlere mukataaların vergi gelirinin toplama hakkı 1-3 yıllığına verilirdi. 1552 yılından sonra Tımar düzeninin bir parçası olan vergi kaynakları da, mukataaya çevirerek ihale ile verilmeye başlandı.

Mukim: Bir yerde oturan, ikamet eden.

Multeka: Şer'î hukuk ilkelerinin derlendiği kitap. Kanuni devrinde Hanefi mezhebine mensup Halepli Şeyh İbrahim tarafından bu mezhebin görüşüne uygun biçimde yazılmıştır. Osmanlı din adamları bu kitabı kaynak olarak kullanmışlardır.

Murabahacı: 1. Bir malı aşırı karla satan kimse. 2. Tefeci.

Mutabakat: 1. Uygunluk. Birbiriyle uyumlu ve tutarlı olma. 2. Bir konuda tartışma sonucu ortak sonuca varma.

Mutalebe: 1. Hakkını isteme 2. Dava, iddia

Mutasarrıf: 1. Bir şeyin kullanma hakkına sahip olan. 2. Tanzimat'tan sonra Livasancak adı verilen birimi yöneten mülki amir.

Mübeyyaz: Temize çekilmiş, yazı, evrak.

Mücahhide: Din adına savaşan. Savaşan, vuruşan.

Mücazat: Cezalandırma.

Mücerret: 1. Yalın, çıplak. 2. Yalnız tek başına 3. Osmanlı'da bekar olarak vergi ödeyen mükellef.

Müdd: Ortadoğu ülkelerinde kullanılan bir tahıl ölçüsü. Osmanlı maliyesinde bir müdd. 20 İstanbul kilesi karşılığı $25.28 \times 20 = 505.6$ kg. eşitti.

Müderris: Medreselerde ve büyük camilerde ders veren kimse.

Müfreze: Konuya göre teşkilat ve malzeme kadrolarına göre kurulmuş, takımdan küçük birlik.

Mükerrere (mükerrer): Tekrarlı, tekrarlanmış, tekrar olunmuş.

Mülazımı evvel: Üsteğmen.

Mültezim: Kesenekçi, kesimci.

Mülukane: Hükümdar gibi, hükümdara yakışacak yolda.

Müma-ileyh: Yukarıda anılanlar.

Müsademe: Birbirine çarpma, çarpışma.-Uğraşma.

Müsellem: 1. Yeniçeri örgütü kurulmadan Osmanlı Devleti'nde muvazzaf süvari askeri. 2. İtiraz edilemeyen.

Müskirat: İçki, içkiler.

Müstağni: Doygun, gönlü tok.

Müstakil: Bağımsız.

Müstakimzade: (S. Sadettin Efendi) 18. yüzyılda yaşamış Türk yazar ve din adamı.

Müşir: Mareşal

Mütareke: Devletler arasında ateşkes anlaşması.

Mütegalibe: Zorba, asi, zorba takımı.

Mütevazı: Alçak gönüllü, kurumsuz.

Mykale: Ege Denizi'nin güneybatısında, Kuşadası Körfezi ile Güllük Körfezi arasında, Sisam Adası'nın karşısında, batıya doğru en çok uzanan yarımada, Mykale burnu denir. Bugünkü Dilek Dağı'nın Antik Çağ'daki ismi.

-N-

Nacak: Sapı kısa küçük odun baltası.

Naip: Vekil, kadı vekili.

Nakid: Para, akça

Nameşru: Normal olmayan yoldan, geçersiz.

Narh: Çarşıda satılan mamuller için resmi orunlarca konulan fiyat.

Nehb: Yağma, çapul.

Nekropolis: Antik Çağ'a ait mezarlık.

Neojen: Yerbil. Üçüncü zamanın miyosen ve pilyosen adı verilen 20 milyon yıl süren sistemi.

Neolitik: Yeni Taş Çağı

Neon Teikhos: Menemen-Yarıkköy'ün, Aiolis devrindeki adı.

Nesaik gile: Kesilen kurbanlarla.

Neşet: 1. Çıkma, meydana gelme. 2. İleri gelme. 3. Doğmak

Nezire bağlanmak: Osmanlı Devleti'nde karışıklık çıkan yerin halkından, ayaklanmaya katılanları ihbar etmeyenlerden ve halktan alınan bir nevi vergi.

Nikomedes: Bithynia kralları. Dört tanesi aynı ismi taşır. Bitinya (*Bursa, Adapazarı dolayları*) Nikomedes I. Galatları Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya ilk geçiren kral olması dolayısıyla adı geçmektedir.

Nim Çift: Bir çiftliğin yarısı kadar toprağı olan reaya'dan, Osmanlı görevlilerinin aldığı vergi. Örnek: Çift resmi ödeyenler 33 akçe vergi ödemesi yapıyorlarsa, nimçift ödeyenin 16.6 akçe vergi verdiğini görebiliyoruz.

Niş: Duvar içinde yapılan, oyuk, hücre.

Nişancı: Yabancı hükümdarlara gönderilecek mektupları yazıp, padişah adına bunları gönderir, vezirlere verilecek beratların müsvettesini de nişancı hazırlardı. Osmanlı'da padişah adına ferman ve resmi evraklara tuğra çekmek onun göreviydi.

Niyaz: Tanrıya bir kimsenin, bir şeyin iyiliği için yalvarma. Niyaz etmek, yalvarmak, ricada bulunmak.

Nizam-ı alem: Kamu düzeni, toplumu ilgilendiren düzen.

Norm: Kural olarak kullanılan ilke.

-O-

Odesa: Ukrayna'nın Karadeniz kıyısında liman kenti.

Onat: 1. Özenli, düzgün. 2. Yarar

Orhan bey: Osmanlılar'ın ikinci beyi, padişahı.

Oruç bey: Edirneli, Osmanlı Devleti tarihçisi.

Osman bey: Osmanlı Devleti'nin kurucusu. (1281-1326)

Oymak: Boy denilen topluluğun bir kolu, aşiret.

-Ö-

Ömer Lütfi Barkan: Türk iktisat tarihçisi. (1905-1979) İlkokul öğretmenliğinden sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirdi. Fransa'da ikinci bir lisans aldıktan sonra, İktisat Fakültesi'nde profesör oldu. Osmanlı İmparatorluğu toprak rejimi ile ilgili araştırmaları çok tanınmıştır.

Özerklik: Muhtariyet, otonom. Kendi kendini serbestçe, kendi yasalarıyla yöneten bir bölgenin, bir ülkenin durumu.

Özlüce: Osmanlı dönemi Güzelhisar köylerinden (*Yuntdağ yöresi*)

-P-

Pabuç: 1. Ayakkabı. 2. Osmanlı minarelerinde kürsüden gövdeye geçişi sağlayan bölüm. Koni, piramit gibi olabilir.

Palamut nahiyesi: Akhisar ilçesine bağlı bucak. (*Zeytinliova*)

Palamut: Meşe ağacının meyvesi (*pelit*). Dericilikte kullanılır.

Peleolitik: Yontma Taş Devri.

Palmet: Mimaride palmiye yaprağı biçiminde üsluplaştırılmış motif.

Panislavist: Bütün İslavların arasındaki ilişkilerin, iyileştirilmesi siyaseti güden akım.

Paphlagonia (Paflagonya): Sinop, Kastamonu, Çankırı illeriyle, Zonguldak ve Çorum'un bir kısmını kaplayan Antik Çağ bölgesi.

Papirus: Aynı adı taşıyan bitkiden, Mısırlıların yazı yazmak için yaptıkları, kağıt biçimli yaprak.

Parşömen: Bergamalıların MÖ'li yıllarda keçi, koyun, domuz, eşek vb. derisinden elde ettikleri kağıt.

Parthenios: Kocarımak'ın (*Esk. Bartın Çayı*) Antik Çağ'daki adı.

Paşmaklık: Osmanlı toprak düzeninde padişahın annesine, kız kardeşine, kızına, haseki sultanlara ayrılan has'lara verilen ad.

Payanda: 1. Yerinden oynamış bir şeyin düşmesini engelleyen destek, dayak. 2. Ortaçağ'da, inşaatlarda tonozları taşıyan ayak. Duvarı takviye etmek için kullanılan destek.

Paye (Fil paye): Cami ve kiliselerde kemer ve kubbeleri taşıyan dörtgen ve yuvarlak biçimli sütun.

Pekmez: Üzüm, dut gibi meyvelerin ezilip kaynatılması, marn toprağı denen toprakla mayalandırılması ile yapılan tatlı bir sıvı.

Pharnakes: Pontos kralı.

Phokai: Bugünkü Foça'nın İonia dönemindeki adı.

Pitane: Şimdiki Çandarlı.

Plato: Yayla.

Podesta: Kuzey ve orta İtalya kentlerinde yürütme ve yargı erkini elinde bulunduran kişi.

Pontos: Anadolu'nun Karadeniz kıyısında bölge.

Portik: Anıtsal tapınakların önünde sütunlarla desteklenen giriş bölümü.

Pronia: Anadolu Selçuklu toprak düzeninde iktanın, Bizans Devleti'ndeki karşılığı.

Propontis: Marmara Denizi. (*Antik Çağ*)

Prusias II: Bergama kralı Attalos II ile çarpışan Bithynia kralı. (*Bithynia: Adapazarı, Bolu, İzmit yöresi.*)

Pythicos: Güzelhisar Çayı'nın Antik Çağ'daki adı.

-R-

Rahip: Hıristiyan din adamı.

Rakabe: İslam huk. çıplak mülkiyet. Devredilebilen ve devralınabilen şeylerin aslı.

Rant: Mülk sahibinin toprağını kullanma hakkı karşılığında belli süreler sonunda elde ettiği emeğe dayanmayan gelir.

Reaya: Bir hükümdarın yönetimindeki halk.

Rebiyülevvel: Ay takvimine göre, Arabi ayların üçüncüsü.

Redif: Osmanlı Devleti'nde ihtiyat askeri.

Resim almak: Vergi ödemek.

Resm-i zemin: Koru, harman yeri gibi, devlete ait arazilerin tarım dışı kullanımından alınan vergi.

Revak (Portik): Üzeri, arkası, yanları kapalı, önü sütunlarla avluya açık, mimari mekan.

Reval (Yeni Tallin): Estonya'nın başkenti. Büyük Britanya kralı ile Rus Çarı'nın, 1908 yılı buluşması burada yapıldı. Osmanlı Devleti aleyhine kararlar alındı.

Ricat: Geriye dönme, çekilme.

Rodop Dağları: Balkan Dağları'nın Bulgaristan'daki uzantısı.

Romanos Diogenes: Malazgirt'te Alp Arslan'a yenilen Bizans İmparatoru.

Rüstem Paşa: Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan'la evli. Acemi Ocağı'ndan yetişip sadrazamlığa dek yükseldi.

Rüsum: Vergi

Rüsum-u örfiye: Geleneklere dayanan vergiler.

Rüş: 1. Doğru yolu bulma. 2. Ergenliğe erişme.

-S-

Sabuncubeli: İzmir-Manisa karayolu üzerinde bir geçit.

Safran: Sonbaharda yaprak sürerek mor çiçek açan, soğanlı tarım bitkisi.

Sagalassos: Burdur'un Ağlasun ilçesinin eski adı.

Sagir: Küçük.

Sahib-i arz: Mir'i toprakları asker beslemek ve yararlanmak üzere reayaya veren, asker kökenli görevli.

Sakız Adası (Khios): Ege Denizi'nin doğu bölümünde, İzmir Körfezi'ni kapatan yarımadanın karşısında, Yunanistan'a bağlı ada.

Salat-ı mefruze: Farz olunan, ödenmesi gereken namazlar.

Salavat: 1. Namazlar. 2. Hz. Muhammed ve onun soyundan gelenlere okunan dua.

Salname: Yıllık

Samurlu: Aliğa ilçesine bağlı bir köy.

Sanduka: Seçkin sayılan kişilerin mezarları üzerine konulan, simgesel tabut.

Sarban: Deveci, deve sürücüsü.

Sardeis: Lidya Devleti'nin, Salihli yakınlarında harabeleri bulunan başkenti.

Sarıca: Osmanlı Devleti'nde görev alınan askerlerin, kapı halkı olarak eyalet valileri emrine girmesi. Eyalet valilerinin, kendilerinin kurduğu asker gibi hareket eden bu kişilere denir.

Saruca paşa: XIV yy.'da yaşamış ilk Türk denizcilerden.

Saruhanoğulları: Ege Bölgesi'nin orta kesiminde, merkezi Manisa olmak üzere kurulan XIV. yüzyıl Türk Beyliği.

Satrap: Antik Persler'de eyalet yöneticisi.

Seddülbahir: Gelibolu yarımadasında, Eceabat ilçesine bağlı köy.

Sefine: Gemi.

Sekban: Osmanlı ordusunda askeri bir sınıf.

Seklik: Yuntdağ bölgesinde, eski Güzelhisar köylerinden.

Semsem: Susam.

Serez: Yunanistan'da, Selanik yakınlarında kent.

Seyit: Bir topluluğun ileri gelen kişisi, efendi, ağa, başkan.

Sırp sındığı: Edirne'nin merkez ilçesinde bucak.

Sikke: Madeni para.

Sin: Mezar.

Sipahi: Osmanlı'da atlı asker.

Sivastopol: Ukrayna'da kent.

Siyakat: Maliye, tapu ve vakıflara ilişkin kayıtlarda kullanılmış, bir Osmanlı yazı türü.

Söğütcük: Foça Açık Cezaevi yakınlarında eski bir kent.

Stabilize: Toprak-çakıl vb. maddelerin sıkıştırılması suretiyle yapılan yol.

Strategos: Romalılar döneminde askeri ve sivil erkin başı.

Subaşı: Osmanlıların ilk dönemlerinde askeri görevli.

Surma (Sunma): Düğünde sağdıç tarafından gelin ya da damada sunulan, küçük hediyeler ve grepon kağıtlı süsler.

Suud: Yükselme, ağma.

Süleyman bey: Saruhanoğulları'nın kurucusu Saruhan Bey'in ikinci oğlu.

Süleyman çelebi: Yıldırım Bayezit'in oğlu. Şehzade.

-Ş-

Şadlık: Neşeli, mutlu olmak.

Şair: Arpa.

Şakran: Aliağa ilçesine bağlı köy.

Şamanist: Şaman dinine inanan.

Şehzade Halil: Orhan Bey'in Teodora'dan doğan oğlu.

Şen'i: Utanç verici, çok çirkin.

Şerefe: Minarelerde ezan okunan yer.

Şeyh Edebalı: Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in kayınpederi.

Şeyhkebir: Foça ilçesine bağlı eski Osmanlı dönemi köyü.

Şıpka: Bulgaristan'da kent.

Şuhud: 1. Tanık olma 2. Var olma, görünür durumda olma.

-T-

Taallül: Bir işten yalan bahanelerle kaçınma.

Tablet: Pişmiş toprak levhacıklar üzerine, fırınlanmadan önce kazı kalemiyle yapılmış, resim ve yazı.

Tac-üt-ü Tevarih: Şeyhülislam Hoca Sadettin Efendi tarihi.

Tahrir emini: Osmanlı Devleti'nin arazi kayıtlarının tutulduğu deftere Tahrir Defteri denir. Bu kayıtları tutan kişi de tahrir emindir.

Tahsis: Bir şeyi, bir kimse veya bir şey için, ya da bir yerde kullanmak üzere ayırma.

Takdir etmek: Bir kimseyi onun yaptıklarından dolayı beğenmek.

Talan: Yağma, çapul

Talent (Talanton): Antik Çağ'da Yunanistan'da kullanılan ve çok değişik değerleri olan ağırlık birimi. Bu birime göre basılmış sikke.

Tarassut etmek: Gözetlemek, gözlemek.

Tarhuncu Ahmet Paşa: Osmanlı Devleti'nde ilk denk bütçe yapan ve bu konuda rapor hazırlayan Osmanlı sadrazamı.

Tasfiye etmek: Arıtmak, gereksiz olanları kaldırmak, bitirmek, ayıklamak.

Tasvir-i Efkâr: Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde, İstanbul'da yayınlanan bazı gazetelerin adı.

Taviçe: Osmanlılarda akıncıların amiri durumunda çeribaşı.

Tavukçukuru: Bugün Bergama ilçesi köyü. Esk. Güzelhisar kazası köylerinden.

Tazir-i Şer: İslam hukukunda Kur'an hükümleri dışında kalan suçlar. Bu suçların cezalandırılması. Örneğin, dolandırıcılık için sopa atılması gibi.

Tebliğ: Bildiri, bildirme. Bir kimseye, bir buyruğu, yazılı ya da sözlü bildirmek.

Tekabül etmek: Esk. Bir şeye karşılık olmak.

Tekalifi Şakka: Alınmasına şeriatça izin verilmeyen vergi.

Tek-alif-i şeriye: Şeriat hükümlerine dayanılarak alınan vergi.

Tekasül: Tembellik, üşenme.

Tekeoğulları: Hamitoğulları'nın Antalya kolunu oluşturan Türkmen beyliği (1321-1423)

Tekfur: Bizans Devleti'nde vali, derebeyi.

Tektonik: İnce, kesit sıradağlar ve yer yuvar ölçeğinde kayaçların biçim değiştirmesi.

Temayül: Bir şeye, bir kimseye ilgi, sevgi, eğilim.

Temessük: 1. Tutunma, sarılma. 2. İslam Huk. borçlu tarafından alacaklıya verilen borç senedi.

Temettü'at: Kazançlar, edinimler.

Temlik: Birine mülk kazandırma. Bir mülkü başkasına vermek.

Teokratik: İktidarını tanrıya dayandıran. Siyasal iktidarın Tanrıdan kaynaklandığı düşüncesine sahip olan.

Teos: Esk. Anadolu'da İzmir'in 40 km güneybatısında, bugün Sığacık Körfezi kıyısında İonia kenti.

Termim etmek: Onarmak

Termopylai: Antik Çağ'da orta Yunanistan'da Lokris'in altındaki bölge.

Tersane-i amire: İstanbul'u aldıktan sonra Fatih'in Haliç'te, Aynalıkavak'ta yaptırdığı tersane.

Teselya (Thessalia): Yunanistan ile Makedonya arasında eski bir ülke.

Tesis etmek: Bir şeyi kurmak, oluşturmak, yapmak.

Tevabiat: Bir kimsenin ardından gidenler, uşaklar, yardımcıları, maiyetler.

Tevcih etmek: Bir yere döndürmek. Sözü ona yöneltmek.

Tevkil etmek: Vekil tayin etmek.

Thema: Bizans'ta askeri ve idari bölüm.

Theodosios II: Doğu Roma İmparatoru. İstanbul'un etrafını surlarla çeviren ve başkentte üniversite kuran imparator (408-450). Efes konsili onun zamanında toplandı. Büyük Theodosios ise bundan önceki devirde Hıristiyanlığın yayılmasına yardımcı olmuştur.

Tırnova: Bulgaristan'da kent. 1393'te Türklerce alınmıştır.

Tiberius: Roma İmparatoru (MÖ 42 - MS 37) MS 17'deki deprem sonucu felaket yaşayan Kyme, Myrina, Aigai gibi kentlere nakit yardımda bulunmuştur.

Tifüs: Dalgalılık ve uyuşukluk yapan, bulaşıcı bir hastalık.

Tonoz: Bir kemer gözünün devamı biçiminde yarım silindirik tavan örtüsü.

Totemik: Bir topluluğun ya da bireyin atası ve koruyucusu olarak kabul edilen hayvana, totem denir. Bu inanış içinde olan.

Trakezyan Teması: Aydın, Manisa, Uşak ve Denizli'yi Efes merkez olmak üzere kapsayan Bizans Eyaleti.

Tralles: Aydın civarında eski kent.

Troas: Çanakkale ve Biga yarımadasını içine alan bölgenin, Antik Çağ'daki adı.

Tuğra: Hükümdarın mühür ve imzası. Metal paranın resimli yüzü.

Turnacıbaşı: Padişahın av işlerini düzenleyen turnacıların komutanı. Devşirilecek Hıristiyan çocukların yazım işlerine bakan görevlilerin de komutanıydı.

Tüf: Gözenekli yapı gösteren bazı tortul ve volkanik kökenli kayaç.

-U-

Uhrevi: Öbür dünya ile ilgili.

Uhuvvet: Kardeşlik, dostluk.

Ukrayna: Doğu Avrupa'da, Karadeniz'in kuzeyinde devlet. Başkenti Kiev'dir.

Ulema: Bilginler, din bilginleri.

Ulupınar: Foça ilçesi köylerinden.

Umar: Çare, çıkar yol.

Umman Denizi: Hint Okyanusu'nun kuzeybatı kesimi.

Uranus: Yunan mitolojisinde, gökyüzü Gaia'nın oğlu.

Urba: Giysi, giyecek.

Urla: İzmir iline bağlı ilçe.

-Ü-

Ünite: Birim. Yapısal özellik taşıyan bir bütünün temel öğelerinden her biri.

Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti başkenti.

-V-

Vakanüvis: Resmi Osmanlı tarihçisi.

Vakfiye: Bir vakfın koşullarını bildiren resmi belge.

Vakıf: 1. Bir hizmetin yerine getirilmesi amacıyla, bir kimsenin belli koşullar ve resmi yollarla parasını ya da mülkünü bağışlaması. 2. Bağış olarak verilen mal, mülk ve paranın idaresi ile uğraşan kuruluş.

Varak: 1. Yaprak. 2. Kağıt. 3. Altın ve gümüşten dövülerek yapılmış çok ince levha.

Varidat: 1. Gelir. 2. İçeride doğan, yüreğe doğan duygu, düşünce.

Varoş: Bir kentin merkezinden uzakta yer alan bölümü.

Veba (Taun): Yersin basilinden ileri gelen bulaşıcı hastalık.

Vechile: O sebeple, belirtilen nedenle, onun için.

Venedik: İtalya'da kent. Ticari yolla zenginleşip, burada kurulan şehir devletidir. Osmanlılar ile çeşitli ilişkileri olmuştur. Güzel sanatlarda ileri gitmişlerdir.

Veziirlik: Veziirin görevi. Osmanlı'da bakanlık, eyalet valiliği gibi üst rütbelere görevi.

Viskonsul: Konsolos yardımcısı.

Voyvoda: Osmanlılarda kesime verilen bir yerin, vergilerini toplamakla görevlendirilen kimse. Voyvodalar buldukları bölgede, idari bakımdan da yöneticilik yapmışlardır.

-W-

Wittek: Wulzinger (K.) ile Wittek (P.) ve Sarre (F.) Mille kentinde İslamlar konusunda 1935'li yıllarda yazan Alman yazar.

-Y-

Yakup bey: Germiyanogulları Beyliği'nin kurucusu.

Yakup Çelebi: Osmanlı Şehzadesi. I. Murat'ın oğlu. Yıldırım Bayezit'in kardeşidir. Kosova Savaşı sonunda boğduruldu.

Yarhisar: Bursa ili Yenişehir ilçesine bağlı köy.

Yemen: Arabistan yarımadasının güneyinde ülke, devlet.

Yiğitbaşı: 1. Esnaf loncalarında verilen kararı uygulayan ve gerekli denetimi yapan kişi. 2. Osmanlı Devleti'nde köy ve kasabaları eşkiyadan korumak üzere, gönüllü olan kimseleri yöneten kişi.

Yukarıbey: Bergama ilçesine bağlı bucak.

Yunt Dağı: İzmir-Bergama ilçesinin İsmaili bucağının eski adı.

Yurtluk: Osmanlı Devleti'nde gelirinden yaşam boyu yararlanma hakkı verilen toprak. (*Yurtluk-ocaklık*)

-Z-

Zadegan: Osmanlı'da, rütbeli ulemanın çocukları.

Zahire: 1. Gerekliğinde kullanılmak üzere saklanan yiyecek. 2. Buğday vb. tahıl.

Zaim: Tımar sahibi.

Zaptiye: Osmanlılarda toplumda güvenliği sağlamakla görevli askeri polis örgütü. Bu örgütte çalışan kimse.

Zaviye: 1. Köşe. 2. Açı. 3. Osmanlı Devleti'nde, yolculara hizmet gayesiyle birlikte, Türklüğün ve Müslümanlığın yayılmasına hizmet amacıyla kurulmuşlardır. XV yy.'dan sonra dinsel kurum haline gelmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tekkelerle birlikte kapanmıştır.

Zeynel Abidin: Güzelhisar kazasının 18. yüzyıl ortalarında görevli ayanlarından biri.

Zeybek: Batı Anadolu'da efe. Özel giysi ve pusatları vardı.

Zihne: Çirmen Savaşı'ndan sonra, Rumeli'de Türklerce iskan edilen yerlerden biri.

Zitvatoruk: 1593-1606 Osmanlı-Avusturya savaşlarına son veren antlaşma. Bu antlaşmanın imzalandığı, Zitva suyunun Tuna'ya döküldüğü yerde bulunan kasaba.

Zuama: Başkanlar, komutanlar-Reisler.

Kaynakça

- Adanır, Fikret** "Geçmişten Günümüze Foça" Bildiriler 19. yüzyıl Ortalarında Foça kasabasında Kazanç ve Vergi - Pelin Ofset Ltd. Şti. 1997 Ank. s.5-4.
- Adivar, H. Edip** "İzmir'den Bursa'ya" Bayrağımızın Altından - Remzi Kitabevi s.31-32.
- Ağır, Mustafa** "Sanayide Büyüyen ve Gelişen Kent Aliğa" - Neşa Yayınları İzmir.
- Ahmed Süv. Yüzbaşı.** "Türk İstiklal Harbi Başlarında Milli Mücadele" - Akademi Kitabevi 1953 s.36-38.
- Ahmet Cevdet.** "Kıyas-ı Enbiya ve Tarihi Hulafa" C. III Kısım II Aralık 1985 s.287-290.
- Akgündüz, Ahmed Doç. Dr.** "Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri" Hilal Matb. 1990 s.143-232.
- Akdağ, Mustafa Prof. Dr.** "Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi" c- 2 Ank. 1979 s.82-103.
- Aksoy, Yaşar** "Ege Sevgisi" - Bilgi Yayınevi 1996 Ank. s.34, 58, 60, 73, 100, 140.
- Akyıldız, Erhan** "Taş Çağı'ndan Osmanlıya" s.4-99.
- Arrhianos** "Anabasis" Ç. H. Örs. s.24.
- Atatürk, Kemal** "Nutuk" Milli Eğitim Basımevi 1962 c.1 s.1, 12, 13, 14, 15-420.
- Ayverdi, E. Hakkı** "Osmanlı M. Fatih devri" s.867 - 870.
- Bakkal, Cevat** "Türk Kültüründe Menemen" Semp. Bild. - DEÜ. Matb. 1995 İzmir s.10, 11, 17, 18, 19.
- Barkan, Ö. Lütfi Prof.** 1. "İslam Ans." Tımar Mad. c. 123-124 s.281-282.
- Bayatlı Osman** "Bergama'da Yakın Tarih Olayları" - Bergama Bel. Kültür Yay. Güleç Matb. 1997 İzmir s.16-75.
2. "Bergama'da Fikir Adamları" - Bergama Bel. Kültür Yay. Güleç İzmir s.4-89 Matb. 1997.
- Baykara, Tuncer.** 1. "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş" 1988 Ank. s.32-236
2. "Milli Mücadele" - Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ağustos 1985 s.7,14, 25, 43, 88, 90, 93, 96.
- Bean, George E.** "Eski Çağda Ege Bölgesi" - Arion Yay. 1997 İst. S.47,75,107.
- Belen, Fahri** "Türk Kurtuluş Savaşı" - Kültür ve Turizm Bak. Yay. s.80.
- Berkes, Niyazi** "Türkiye'de Çağdaşlaşma" s.33 a 461- 465
- Bonovantur, M. - F. Slors** "İzmir Hakkında Tetkikat" s.328.
- Cezar, Yavuz** "Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi" - Alan Yay. Mayıs 1986 s.282, 283.
- Cin, Halil** "Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması" - Yenigün Matb. 1978 Ank. s.67, 68, 76, 87, 92.

- Çavdar, Tevfik** "Türkiye'nin Demokrasi Tarihi" (1839-1850) - İmge Kitabevi.
- Danışman, Zuhuri** "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" Çeviri c.13 s.78-84.
- Doğan, Mehmet D.** "Tarih ve Toplum" - Rehber Yay. 1990 Ank. s.96, 105,127, 128, 136, 147, 205.
- Doğer, Ersin** "Her Yönüyle Menemen" s.2, 3, 21,183.
- Dukas** "Bizans Tarihi" (Çev. Mirmiroğlu) İst. 1956 s.51, 63, 75, 80.
- Emecen, Feridun M.** "XVI. Asırda Manisa Kazası" - Türk Tarih Kurumu Basımevi İst. 1989 s.1, 96, 257.
- Erdoğan, M. Akif - Bıyık, Ömer** "Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan" Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Ankara-2014.
- Ergül, Teoman** "Kurtuluş Savaşı'nda Manisa" - Manisa Kültür Sanat Kur. Yay. 1991 İzmir s.57, 58, 59.
- Erhat, Azra** "Mitoloji Sözlüğü" - Evrim Matb. 1989 İst. s.124
- Eriş, Eyüp** "Bergama Uygarlık Tarihi" - Bergama Bel. Kültür Yay. s.17, 197
- Evliya Çelebi** "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" (M.E.B Çevirisi İst. 1935) c.IX s.81, 82, 83, 84, 85.
- Goffman, Daniel** "İzmir ve Laventen Dünya" (1550-1650) - Tarih Vakfı Yurt Yay. 1995 İst. s.3, 5, 31, 32, 41, 63, 64, 65.
- Gökçen, İbrahim.** 1. "XVI ve XVII Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları" - Manisa Halkevi Yay. s.81, 82.
2. "Saruhan'da Yörük ve Türkmenler" - Manisa Halkevi Yay. S.72, 73, 82, 83.
3. "Manisa Tarihi" (İbrahim Gökçen Çağatay Uluçay) - Bakış Matb. İst. 1939 s.42.
- Göktürk, Hilmi** "Oğuz Boyları" - Sema Matb. 1979 İst. S.24-29.
- Gökyay, O. Ş.** "Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri", Makale, Türk Yer Adları - Başbakanlık Basımevi 1984 - Ank. s.252.
- Hikmet, Nazım** "Kuvayi Milliye Destanı" - Adam Yay. 1987 İst.
- İnalçık, Halil** "Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi" 1993 İst. S.3, 6, 7, 10.
- Karal, Enver Ziya Ord. Prof.** "Osmanlı Tarihi" - Türk Tarih Kurumu Yay. c.1 s.5, 6, 67, 82, 155, 178 -183 c.2 s.125, 127, 128 c.3 s.153, 158, c. 4 s.446.
- Kınal, Firuzan** "Eski Anadolu Tarihi" - TTK Bas. 1962 Ank. s.33,35,106.
- Kıvılcımlı, Hikmet** "Tarih Devrim ve Sosyalizm" Bibli-otek 1988 İst. s.188.
- Köprülü, Fuat Ord. Prof.** "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu" - Atay Kültür Yayınları, 1972.
- Kuban, Doğan** "Türkiye Sanatı Tarihi" - Gerçek Yayınevi 1973 İst. s.17, 18, 19, 21.
- Kutay, Cemal** "Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi" c.19 s.10837
- Kuyulu, İnci.** "Karaosmanoğlu Ailesine Ait Mimari Eserler" - Kültür Bak. Yay. T.T.K Bas. 1992 Ank. s.5, 6, 7, 8.
- Lagona, Sebastiana.** "Kazı Raporları" Aliağa Belediyesi
- Lamartine, Alphonse De** "Osmanlı Tarihi" - Sabah Yayınları c.1 s. 292-293
- Lloyd, Seton.** "Türkiye'nin Tarihi" Tübitak Popüler Bilim Kitapları - Nurol Matb. 1997 Ank. s. 33-40, 77, 50, 167, 171, 178, 217, 230, 232-240.
- Malay, Hasan Prof. Dr.** "Hellenistik Devirde Pergamon" - Bergama Bel. Kültür Yay. s. 9,11,34-91
- Mansel, Arif Müfit Prof. Dr.** "Ege ve Yunan Tarihi" - TTK. Bas. 1971 Ank. s.16-20,91-92, 99, 100, 123.
- Mehmet, Süreyya** "Sicilli Osmani" - Tarih Vakfı Yayınları c.2 s.356, 617, c.3 s.796

- Ohri, İskender** "Anadolu'nun Öyküsü" - Bilgi Yay. 1987 Ank. s.15-19
- Orhonlu, Cengiz** "Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı" 1987 İst. s.117, 118.
- Ostrogorsky, George** "Bizans Devleti Tarihi" Çev. Dr. F. Işıltan - TTK. Bas. 1986 Ank. s.26, 266.
- Özalp, Kazım** "Milli Mücadele" 1919-1922 - TTK. Bas.1972 Ank. s.24, 25, 29, 42, 55, 128, 129, 130, 131.
- Özer, Turgut** "Aliağa Rehberi" - Aliağa Bel. Yay. 1999 s.19
- Özkaya, Yücel** "Milli Mücadelede Ege Çevresi" - Kültür Bak. Yay. 1994 s.5-6 s.125, 127.
- Öztuna, Yılmaz** "Büyük Türkiye Tarihi" - Ötüken Yay. 1983 İst. c.2, s.58, 179, 291, 308-c. 9, s.89 – c.11, s.492 – c.12, s.63, 418, 419, 420, 422, 424.
- Özengin, Oktay** "Bilinmeyen Yönleriyle Menemen" s.23, 30.
- Palmer, Alan** "Osmanlı İmparatorluğu- Son Üç yüzyıl Bir Çöküşün Tarihi" Yenyüzyıl Tarih Dizisi - Bilgin Yay. 1993 s.171.
- Parlak, Türkmen** "İşgalden Kurtuluş" - Duyal Matb. 1983 İzmir s.435, 436, 437, 438.
- Pirenne, Henri** "Orta Çağ Kentleri" - İletişim Yayınları 1994 İst. s.9, 18, 19, 38, 50, 59, 70.
- Pirenne, Jacques** "Büyük Dünya Tarihi" - Meydan Gaz. Yay. s.285.
- Ramsay, W. M.** "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası" s.11.
- Sencer, Muzaffer** "Türkiye'nin Yönetim Yapısı" - Alan Yay. Ekim 1992 s. 46, 47, 49, 50, 80, 81, 82, 97.
- Serçe, Erkan** "Foça Üzerine Yazılar" Aydın Vilayeti Salname ve İst. Foçateyn Kazası (Araştırma İnceleme Yazısı) - Atı Matb. İzmir 1998 s.13-22.
- Sevim, Ali Prof. Dr.** "Türkiye Tarihi" Prof. Dr. Yaşar Yücel ile birlikte - TTK. Bas. 1989 Ank. c.1, s.10.
- Sevinç Necdet.** "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni" - Erenler Matb. 1985 İst.
- Solakzade Mehmet Hemdemi Çelebi.** "Solak-Zade Tarihi" - Kültür Bak. Yay. Dr. Vahit Çabuk - Sevinç Matb. 1989 Ank. s.59, 60, 64.
- Strabon** "Antik Anadolu Coğrafyası" - Arkeoloji ve Sanat Yay. 1993 İst. s.126, 127, 128.
- Şeker, Mehmet Prof.** "Türk Kültüründe Menemen" Semp. Bildirisi - DEÜ. Matb. 1995 İzmir Menemen Adı ve Coğrafi Özellikleri s.30, 31, 32.
- Taşkın Sefa** "Anadolu Kültürünün Gizli Tarihi, Mysia ve Işık İnsanları" - Sel Yay. 1987 s.2, 22.
- Thomson, George** "Tarih Öncesi Ege" - Payel Yay. 1983 - İst s.205, 206, 207.
- Timur, Taner Prof. Dr.** "Osmanlı Toplumsal Düzeni" - İmge Kit. 1994 Ank. s. 11, 55, 56, 58, 72, 206, 216, 220, 222, 236.
- Toynbee, Arnold J.** "Türkiye - Bir Devletin Doğuşu" - Mil. Yay. 1971
- Tuğlacı, Pars** "Osmanlı Şehirleri" - Mil. Yay. 1985 İst. s.243, 244.
- Turan, Osman** "Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti" - Türk Kültürü Arş. Enstitüsü Yay. 1965 Ank. s. 219, 220, 221.
- Uluçay, Çağatay** 1. "Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar" - Resimli Ay Matb. 1940 İst. s.XIV s.11.
2. "Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar" - Marifet Bas. 1946 İst. s.112,113,114.
3. "XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri" - Resimli Ay Matb. İst.
4. "XVIII ve XIX. Asırda Saruhan'da eşkıyalık ve Halk Hareketleri" - Berksoy Bas. 1955 İst. s.20, 21, 22, 58, 65, 115, 121, 122, 129, 130, 144, 145, 147, 157.

5. "XVI. yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı" - Resimli Ay Matb. 1942 İst. s.36.
- Umar, Bilge Prof. Dr.** "Türkiye'deki Tarihsel Adlar" - İnk. Kitabevi 1990 s.50, 51, 299, 777, 790, 792 "Narlidere" Bilimsel Kül. Arşiv Vakfı 1995 Ank. s.7-8
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı Ord. Prof.** "Büyük Osmanlı Tarihi" - TTK. Yay. 1999 c.1, s.74, 75, 96, 98, 100, 263, 351, 502 - c.2, s.229, 569 – c.3, s. 57, 68 c.4, s. 282, 284, 292, 293.
- Yetkin, S. Kemal Prof.** "Türk Mimarisi" - Bilgi Yay. 1970 Ank. s.9-14,173,174.
- Yılmaz, Serap** "Geçmişten Günümüze Foça" Bildiriler Foça'nın Bölge Tarihindeki Yeri s.21-31.
- Yücel, Yaşar Prof. Dr.** "Ali Sevimle Birlikte Türkiye Tarihi" - TTK. Bas. 1989 Ank. c.1, s.10.
- Werner, Ernst** "Büyük Bir Devletin Doğuşu-Osmanlılar" - Gözlem Matb. 1986 İst. s.160.

Yararlanılan Diğer Kaynaklar

Ansiklopediler;

1. **Ana Britannica** Genel Kül. Ans. Hürriyet Gaz. Yay. c 27, s.189, c.30, s.25.
2. **Büyük Larousse** Milliyet Yay. 1986 c.1-24.
3. **Gelişim Büyük Coğrafya Ans.** Gelişim Yay.
4. **Hayat Ans.** Doğan Kardeş Yay. c. VI s.3367.
5. **İslam Ans.** Türkiye Diyanet Vakfı Yay. İst. 1988 c.3, s.394
6. **Tanzimattan Cumhuriyete Ans.** İletişim Yay. İst. c.1, s.214 –s.1257, 1258, 1372-1375.
7. **Tarih Ans.** Niyazi Akşit - Serhat Dağlı İst.
8. **Türk Ans.** Milli Eğitim Basımevi 1977 Ank.
9. **Yurt Ans.** İzmir Böl. S.4242-4257, 4360.

Dergiler-Mecmualar ve Gazeteler

1. **Belleten c.** Ağustos-Aralık 1989 s.515.
2. **Hürriyet Gazetesi**
3. **Manisa Mecmuası** Manisa Halkevi Yay. 1932 s.4-5.
4. **Manisa Dergisi** Mayıs 1997 s.13.
5. **Milliyet Gazetesi** 11.06.1998.
6. **Milliyet Sanat Dergisi** 1979.
7. **Yeniasır Gazetesi**

Genel Tarih

1. **Adnan Turani** Sanat Terimleri Sözlüğü Toplum Yay. 1975 Ank.
2. **Evliya Çelebi Seyh.** Tasvir Matb. 1985 (*Mümin Çevik*)
3. **Hammer Tarihi** (*Joseph Von Hammer*) Osmanlı Tarihi Çev. Mehmet Ata İst. 1990 c.1
4. **Herodotos I** (*Çev. M. Öken*) Remzi Kitabevi 1973 İst.
5. **Tac'üt Tevarih** Milli Eğt. Bas. 1989 İst.
6. **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi** Gotthard Jaeschke TTK. Bas. 1970.

Yıllıklar

1. **İzmir İl Yıllığı** 1973
2. **İzmir İl Yıllığı** 1994
3. **Manisa İl Yıllığı** I. 1995
4. **Manisa İl Yıllığı** II. 1995
5. **Salname-i Vilayet-i Aydın (1296)** 1879 Yılı
6. **Salname-i Vilayet-i Aydın (1311)** 1893 Yılı

Arşiv Belgeleri

1. **B.O.A.** Cevdet Paşa Tasnifi - Adliye, 3-a/1
2. **B.O.A.** Cevdet Paşa Tasnifi - Maliye, 3-i/1
3. **B.O.A.** Cevdet Paşa Tasnifi - Maliye, 3-i/2
4. **Mühimme Defterleri** 6/45 ve 6/46
5. **B.O.A Temettü'at Defterleri**
Maliye Nezareti, 18-b/1 No:1994
Maliye Nezareti, 18-b/2 No:2028
6. **Defteri Hakani Dizisi** 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri
(937/1530)
B.O.A s.40,76,77,125-132 Tıpkı Basım. 347, 348, 349, 350

XXXIV. Dizin

A

A. H. Sayce	: 102
Abdi Paşa	: 163, 195
Abdullah Afganlı	: 247, 310, 311, 312, 318
Abdullah Amca	: 238, 248
Abdurrahman Ağa	: 206, 216, 217, 218, 219, 232, 308
Abdurrahmanoğlu Sivribölükbaşı	: 174
Abdülkerim Bey	: 192, 193
Abdülkerimoğlu	: 192, 193, 275, 296, 369
Abdülaziz	: 231
Abdülhamit, II.	: 103, 233, 234, 235, 301, 318, 384
Abdülmecid	: 200, 211, 227
Adacık	: 304
Adala	: 31, 87, 109, 183, 189, 380
Adet-i Ağnamiye	: 283, 285, 286
Aegeus	: 56
Aelius Aristides	: 56
Agamemnon	: 25, 39, 46
Agathias	: 59
Aghiassos	: 165
Ahmatlı mevkisi	: 272
Ahmed Dede	: 156, 157, 158, 169, 270, 271
Ahmet Coşkun	: 163
Ahmet Çalışal	: 274
Ahmet Çavuş	: 269
Ahmet Dede Yatırı	: 173, 270
Ahmet Karadayı	: 309
Ahmet Karaduman	: 244
Ahmet Özcan	: 232, 315
Ahmet Turan	: 274
Ahmet Uzun	: 244, 308
Ahmet Vefik Paşa	: 229, 234
Ahmet Yaren	: 244
Ahmet Ziyaettin Efendi	: 226
Aigai	: 19, 20, 27, 29, 46, 47, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 68, 73, 76, 236, 293, 375, 378, 401
Aiolis	: 39, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 56, 57, 58, 59, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 392, 396
Aioller	: 45, 47, 50, 56, 59, 62
Aiskhylos	: 43
Aka Uygurlığı	: 43, 45, 64
Akbaba Kuyusu	: 26, 308, 338, 373
Akbaş köyü	: 270, 271
Akçukur köyü	: 24, 58, 271
Akhaialılar Limanı	: 54
Akhilleus Telefon	: 39
Akkad	: 40

Akkuyu	: 23
Alacahöyük	: 37
Ali Ağa	: 163, 164, 178, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 293, 369, 370, 371, 376
Ali Ağa Camisi	: 71, 103, 114, 132, 140, 169, 178, 191, 192, 196, 308, 310, 315, 366, 368, 369, 372
Ali Ağa Çiftliği	: 88, 122, 127, 163, 164, 193, 203, 210, 216, 219, 224, 232, 233, 236, 240, 241, 242, 245, 256, 257, 261, 262, 268, 279, 281, 282, 284, 285, 287, 290, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 310, 311, 369, 371, 372, 376
Ali Balaban	: 138, 240, 320
Ali Cebeci	: 309, 312, 313
Ahmet Çelebi	: 181
Ali Çetinkaya	: 255, 257, 258
Ali Fuat Paşa	: 252, 379
Ali Osman Dede	: 248
Ali Öz	: 309
Ali Özcan	: 206, 232, 308
Ali Öztopan	: 240, 244
Ali Öztürk (Sivaslı Ali)	: 136, 260, 315
Ali Paşa	: 87, 88, 180, 182
Ali Rıza Ünal	: 313
Aliağazade Hasan Ağa	: 192, 193
Aliağa İskeleyi	: 85, 236
Aliağa Organize Sanayi Bölgesi	: 25, 278
Aliağa Tuzlası	: 20, 168, 171, 188, 190, 191, 290, 293, 301, 369
Aliağazade Seyyid Hasan Ağa	: 192
Alışar	: 37
Alpagı	: 32, 84, 87
Amazon	: 20, 28, 43, 44, 46, 50, 52, 54, 280
Anadolu Selçuklu Devleti	: 81, 86
Anafartalar	: 248, 250, 251, 322, 379
Anatole	: 34
Andon Kâhya	: 297, 299
Ankara Savaşı	: 51, 92, 101, 102, 117, 119, 152, 385
Ankaralı Mustafa Çavuş	: 269, 349
Antigones Monophtalmos	: 67
Antikçağ	: 21, 30, 40, 41, 43, 62, 63, 294, 323, 367, 379, 384, 388, 396, 397, 398, 400, 402
Anton Salac	: 52
Aphrodite	: 53
Apollon	: 29, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 343, 379
Apollon Tapınağı	: 51, 53, 55, 56
Arap Çiftliği	: 224, 240, 281
Arap İzzet	: 318
Arapdere	: 36, 172, 233, 379
Arapdere mevkisi	: 36, 172, 233, 379
Arapoğlu Hacı Mehmet Ağa	: 178, 284, 290, 291
Arapoğlu Mehmet Ağa	: 194, 195
Arapoğulları	: 188, 189, 193, 194, 195, 231, 272
Arazi Kanunu	: 199, 202, 206, 227
Arhangela	: 379
Arif Çavuş	: 247
Arif Köprücü	: 244
Arif Oruç	: 253, 254, 262
Arif Usta	: 244
Arife Yılmaz	: 238
Arifina Yenge	: 238
Aristagoras	: 49, 50, 66
Aristonikos	: 68, 69, 72, 379, 383
Aristonikos Ayaklanması	: 72, 383
Arkaik Dönem	: 47, 49, 50, 57, 379
Armağan Erkanal	: 39

Artemis Tapınağı	: 44
Artemis	: 44, 49, 54, 342, 379
Arzava	: 39, 41, 63, 280, 380
Arzawa	: 41
Asakir-i Mansure-i Muhammediye	: 213, 380
Asar-ı Atika	: 78, 376, 380
Asesbaşı, Ases	: 112, 153
Asia, Asia Eyaleti	: 51, 63, 64, 72, 76, 380
Assuva	: 39, 63
Asuman Cırık	: 313
Asurlular	: 38, 40, 47, 63
Asya-yı Sugra Nam	: 30
Aşağı Şakran köyü	: 22, 210, 273, 274
Aşağı Şıkurhan	: 273
Aşar	: 211, 213, 217, 218, 220, 221, 224, 225, 283, 285, 286, 287, 296, 299, 301
Aşık Mehmet	: 315
Aşık Paşa	: 91, 97
Atala	: 92, 171, 380
Atatürk İlkokulu	: 302
Atatürk, Mustafa Kemal	: 13, 15, 225, 252, 267, 302, 240, 248, 251, 253, 263, 264, 265, 266, 311
Ataullah Ağa	: 189, 272
Atçılar köyü	: 279
Athena	: 42
Atike Kaymak	: 313
Atina Deniz Birliği	: 53, 55
Attalos, I.	: 67, 68
Attalos, II.	: 68
Attalos, III.	: 68, 69
Attika Delos Birliği	: 53, 55
Avarız vergisi	: 170, 175, 176, 180, 183, 184, 190, 193, 212, 380
Avunduk	: 270, 277
Aydın Güzelhisarı	: 32, 152
Aydınlı Sarı Efe	: 256, 263
Aydinoğlu Mehmet Bey	: 32, 88
Aydinoğlu Umur Bey	: 89, 90
Aydinoğulları	: 32, 51, 84, 88, 89, 152, 156, 389
Ayşe Boz	: 320

B

Babaoğlu	: 157, 373, 380
Babaoğlu Mezarlığı	: 373
Bad-ı Asiyab Mahallesi	: 285
Bağlariçi	: 26
Bahadır köyü	: 158, 380
Bahçedere	: 19, 21
Bakırçay	: 18, 20, 21, 27, 45, 70, 116, 202, 270, 274, 279, 384, 389
Bakırçay Ovası	: 18
Bakkal Dede Çeşmesi	: 26
Balaban Bey	: 91, 99, 100, 116, 117, 118, 392
Balaban Deresi	: 26, 173, 366,
Balaban Paşa	: 33, 87, 88, 99, 101, 115, 116, 117, 118, 119, 156, 318, 366, 380, 389
Balaban Paşa Camisi	: 13, 33, 78, 87, 88, 99, 101, 115, 116, 139, 146, 169, 310, 311, 315, 328, 366, 368, 370, 372
Balabancık	: 96, 116
Balabanlı köyü	: 175, 279
Balkan Bozgunu	: 242, 245
Balkan Savaşı	: 199, 242, 245, 246, 248, 249, 257, 301
Ballagu Panayot	: 297, 298
Baltacı Ailesi (Bkz. Baltazzi)	: 236
Baltacı Edwards	: 292, 293
Baltacı Manolaki	: 292, 293

Baltazzi (Bkz. Baltacı Ailesi)	: 52, 53, 216, 224, 236, 293
Balvan köyü	: 237, 380
Bayad Ovası	: 21, 271
Bayadlar köyü	: 270, 271
Bayraklı	: 37, 46
Bayraktar	: 319, 322, 340, 352
Bayram	: 48, 249, 269, 321, 322, 349, 350, 351, 352, 354, 362
Bayramlı mevkisi	: 25
Bazarlu köyü	: 270, 271
Bedel-i Nüzul	: 170, 183, 381
Behçet Keskin	: 238
Bekçi Ahmet Ağa	: 294
Bekçi Mustafa	: 291, 294, 295
Belediye	: 13, 15, 29, 56, 112, 214, 235, 254, 300, 302, 376
Belen köyü	: 182, 230, 270, 272, 381
Bennak	: 381
Bergama	: 18, 19, 22, 23, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 37, 39, 49, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 60, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 92, 111, 116, 119, 130, 152, 153, 154, 170, 172, 174, 178, 179, 181, 182, 183, 188, 189, 192, 193, 194, 195, 196, 202, 203, 205, 206, 212, 214, 215, 216, 224, 229, 230, 231, 232, 233, 236, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 268, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 284, 285, 290, 293, 313, 315, 342, 375, 379, 380, 382, 383, 384, 386, 387, 390, 391, 397, 398, 400, 403
Bergama-İzmir Yolu	: 69, 233, 236, 274, 275, 290, 315, 387
Bergama Krallığı	: 31, 49, 57, 67, 68, 69, 70, 72, 212, 375, 380
Bergama Voyvodası	: 178, 181, 182, 193, 194, 195, 196, 272
Beriki Tepe	: 29, 53, 276
Beyazıt, I.	: 51, 117, 119, 212, 366
Beycesultan	: 37
Beylerbeyi	: 100, 106, 108, 109, 117, 119, 156, 168, 387, 394
Beylik Çayırı	: 24, 84, 322
Beynamaz mevkisi	: 23, 26, 230, 272
Beynelminel Tahkik Heyeti	: 253, 254
Biçerova	: 21, 193, 293
Bilge Umar	: 27, 59
Birgi	: 32, 84, 169
Birsen Yıldırım Aksoy	: 313
Bizans Tarihi	: 52, 74, 77, 78
Bizans, Bizans Devleti	: 19, 33, 34, 49, 51, 52, 53, 55, 57, 58, 63, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 95, 97, 100, 102, 104, 111, 155, 242, 279, 280, 281, 311, 321, 366, 373, 375, 379, 381, 382, 389, 390, 392, 398, 401, 402
Boğazlı Hasan Ağa	: 190, 191
Borlu-i Saruhan	: 31, 171, 184, 189, 382
Boyalık	: 24, 322
Bozköy	: 37, 181, 191, 193, 206, 210, 240, 272, 279, 382
Bozköy Höyücek	: 37
Bölücek Mahallesi	: 159, 173, 382
Börklüce Mustafa	: 155, 382
Bronz Çağı	: 36, 37, 38
Buğday	: 24, 36, 88, 153, 158, 165, 178, 184, 220, 221, 224, 225, 250, 288, 296, 298, 303, 322, 326, 329, 331, 336, 338, 339, 353, 355, 358, 359, 388, 403
Buğday Çukuru	: 166
Buruncuk	: 42, 46, 392
Bülent Nakiboğlu	: 313
Büyük Damlaca	: 25, 26, 322, 337, 373
Büyük İskender	: 49, 51, 66, 67
Büyük Kaçgun	: 167
Büyük Kale	: 59, 60, 61, 83

Büyük Menderes	: 40, 41, 45, 63, 68, 84, 386, 392
Büyük Osmanlı Tarihi	: 116, 293
Büyük Taarruz	: 265, 266, 267
Büyükbaş hayvan	: 170, 171, 191, 221, 241, 290
Byzantion	: 70, 182

C-C

Caferhöyük	: 35
Cambaz Dede	: 247
Cami Mahallesi	: 159, 310, 368
Candarma Dede	: 248
Candaroğulları	: 92, 99, 101, 152, 382, 389
Celali İsyanları	: 103, 156, 167, 169, 382
Cemaat-ı Araban Buraklı Tabi Güzelhisar	: 270, 277
Cemaat-ı Zaviyederan-ı Davud Dede	: 270, 277
Cemal Bey	: 258, 261, 262
Cenevizliler	: 84, 85, 88, 89, 90, 96, 97, 102, 152, 153, 154, 155, 157, 382
Cevaplı köyü	: 210, 214, 279, 390
Charles Macfarlane	: 202
Charles Texier	: 30, 203
Cizye	: 215, 283, 383
Cumhuriyet	: 9, 11, 13, 15, 26, 35, 63, 87, 103, 111, 116, 164, 182, 199, 202, 206, 225, 240, 241, 246, 263, 271, 273, 280, 302, 304, 305, 308, 310, 311, 312, 314, 315, 318, 319, 322, 339, 344, 349, 364, 400, 403
Cüneyd Bey	: 51, 92, 152, 154, 156
Ça'şa Ka'lası	: 60
Çaçan Hamit Çavuş	: 257
Çağatay Uluçay	: 31, 59, 78, 84, 88, 91, 97, 101, 112, 115, 116, 156, 163, 167, 173, 188, 190, 192, 196, 271, 293
Çaka Bey	: 76, 80, 81, 280
Çakaltarla	: 25
Çakırlar'ın Faik	: 248
Çakmak	: 25
Çakmaklı	: 49, 219
Çalbahçe	: 279
Çalbahçe köyü	: 119, 181, 183, 230, 279
Çaltılıdere köyü	: 20, 21, 23, 54, 78, 166, 229, 230, 273, 276, 277
Çam Dede	: 244, 323
Çanakkale Cephesi	: 246, 247, 248, 249, 251, 322, 341, 379, 382
Çandarlı	: 43, 52, 60, 61, 95, 97, 119, 154, 165, 274, 398
Çandarlı Kara Hali Paşa	: 97, 104, 107
Çandarlı Körfezi	: 60, 61, 154, 274
Çaparlı Yörükleri	: 230, 383
Çaput Kilimi	: 239, 305
Çarşı Camisi	: 241
Çatak Deresi köyü	: 270, 272, 383
Çatalhöyük	: 35, 36, 119
Çatalsu	: 24
Çavdar	: 220, 221
Çavdaroğulları	: 274
Çavuş Mehmet	: 314
Çayönü Tepesi	: 35
Çelebi Mehmed	: 52, 92, 102, 154, 155, 156, 164
Çeşme İldırı	: 37
Çınar Zaviyesi	: 163
Çıtak Deresi	: 156, 169, 230
Çıtak köyü	: 19, 23, 24, 26, 156, 157, 158, 169, 173, 178, 189, 194, 196, 230, 231, 232, 239, 254, 270, 272, 316, 317, 373, 380, 383
Çift Bozan Resmi	: 292

Çingen Çeşmesi	: 339
Çoban Ali'ler	: 274
Çoban İbrahim	: 244
Çoraklar	: 20, 23, 54, 230, 276, 277
Çukurköy	: 19, 158
Çullama	: 348

D

Dadaloğlu	: 229, 322
Dağlı Hasan	: 248
Damlaca	: 25, 26, 322, 337, 373
Damlaca Havuzu	: 337
Dangaz	: 308
Danışmendlü Mezrası	: 273, 276
Dareios	: 50, 66
Dede köyü	: 270, 271, 380
Dedeköy Mezarlığı	: 373
Dedeoğlu Hasan	: 244, 256
Defterdar	: 105, 107, 108, 191, 383
Defter-i Hakaniye	: 170
Değirmen Yıkığı	: 25
Deli Ahmet Çavuş	: 244
Deli Ahmetoğlu Hamit	: 248
Deli Balaban Paşa	: 116
Deli Mehmet Dede	: 244, 308
Deli Mustafa	: 244
Demirci Çiftliği	: 158
Demirci İsmail	: 244
Demirci Konağı	: 181
Demirci Mehmet Efe	: 255, 263
Demircioğulları	: 156, 158
Demircü köyü	: 273
Demostene Baltazzi	: 52
Demosthenis Baltazzi	: 293
Deniz Değirmeni köyü	: 270, 273, 318
Deprem	: 18, 51, 53, 57, 73, 93, 96, 196, 240, 262, 401
Dereköy	: 158, 168, 260, 279, 384
Derici Yörükleri	: 219, 230, 231, 272
Deve Güreşleri	: 347
Deve, Deveciler	: 83, 153, 170, 171, 173, 182, 183, 217, 218, 221, 223, 228, 233, 236, 289, 290, 305, 307, 314, 334, 342, 347, 348, 357, 362, 399
Devlet Demiryolları	: 193, 302
Dibek Alanı	: 69, 384
Dikili	: 165, 236, 258, 259, 260, 261, 262, 268
Dionysos	: 56
Divlid köyü	: 273, 270
Divlid Tepesi	: 21, 78
Doğan köyü	: 206, 215
Doğanoğlu köyü	: 270, 273
Doksanüç Harbi (93 Harbi)	: 199, 234, 237, 239, 319
Doksanüç muhacirleri	: 237, 239, 319
Dokumacılık	: 57, 64, 160, 235
Dombaycık mevkisi	: 26, 315, 373
Donanmacioğlu Mehmet	: 174
Dorlar	: 38, 45
Duhan	: 164, 217, 218, 220, 221, 224, 225, 288, 291, 384

Dukas	: 52, 92, 379
Dumanlı Dağı	: 18, 19, 23, 24, 27, 28, 33, 36, 78, 231, 254, 263, 265, 270, 272
Durasallı köyü	: 20
Dursun Bey	: 96, 384
Dündar Bey	: 94, 95, 384
Dünya Savaşı, I.	: 241, 246, 247, 248, 249, 250, 386
Düyun-u Umumiye	: 301, 384

E

Ebe Ayşe Nine	: 356
Eforos	: 51, 318
Ege Bölgesi	: 17, 19, 21, 41, 44, 48, 84, 186, 206, 208, 229, 287, 399
Ege Denizi	: 17, 20, 25, 27, 33, 44, 47, 54, 56, 61, 63, 65, 83, 87, 89, 156, 157, 177, 268, 270, 280, 281, 375, 378, 382, 394, 396, 399
Ege Gübre Fabrikası	: 36, 49
Egeid	: 17
Eğrek Mevkisi	: 153, 235, 315, 349
Eğri Gölcük köyü	: 270, 274
Eğrigöl köyü	: 22, 27, 69, 210, 224, 233, 272, 275, 279, 384, 390
Eğriler köyü	: 270, 273, 279
Ekrem Akurgal	: 31, 52
Ekrem Toker	: 372
Elaia	: 19, 27, 54, 56, 68, 69, 72
Elaia Körfezi	: 19
Elbirdi Tepeleri	: 24, 25, 58, 61, 304
Elif Pınarı köyü	: 270, 274
Elliciyân Yörükleri	: 193, 384
Emin Bayındır	: 244
Emin Çavuş	: 244
Emine Keskin	: 238, 239, 344
Emlak Nahiyesi	: 27, 181, 385
Enver Paşa	: 246
Eolya	: 21
Epano Tepe	: 53
Ephoros	: 51, 318
Ephesos, Efesos	: 43, 47, 48, 50, 69, 72, 73, 280,
Erkan Serçe	: 236
Eros	: 53
Ersin Doğer	: 19, 52, 71, 88
Ertuğrul Gazi	: 95, 384, 387
Erythrai	: 37
Esat Kaya	: 245, 256, 262
Eski Foça	: 9, 13, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 67, 69, 85, 86, 88, 89, 90, 92, 96, 97, 114, 125, 152, 154, 155, 157, 160, 163, 165, 169, 171, 172, 176, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 190, 196, 205, 210, 219, 223, 224, 225, 226, 232, 235, 236, 237, 239, 268, 285, 286, 287, 301, 308, 375, 377, 386, 397, 399, 400, 402
Eski Taş Çağı	: 34
Esseyit Ali Ağa	: 188, 191, 194
Esseyid Mustafa Ağa	: 192
Esseyid Ali Ağa	: 178, 196
Esseyid Hüseyin	: 182
Eşref Özkaya	: 309
Eşekkıran köyü	: 273
Eumenes, I.	: 67
Eumenes, II.	: 68, 70, 379
Evliya Çelebi	: 13, 21, 27, 29, 30, 169, 172, 173, 202, 212, 287, 296, 303, 310, 314, 369
Evranye	: 161
Evranova köyü	: 161
Eyüp Eriş	: 39, 262

F

Fahredden İlyas Bey	: 90
Fahri Bayır	: 309
Fahri Ziya Özkaya	: 192, 239, 296, 309
Fatih İlköğretim Okulu	: 311
Fatih Sultan Mehmet	: 52, 102, 106, 108, 118, 119, 156, 157, 226, 387, 401
Fatma Öztöpan	: 240
Fazlı Bölükbaşı	: 179
Fehmi Özcan	: 232
Feridun Emecen	: 159
Fethi Çavuş	: 244, 248
Fethi Sülek	: 240, 244, 248
Fettah Kaplan	: 244, 256
Fezullah Tekeli	: 247
Fikret Adanır	: 285
Filiba	: 93, 97, 228, 237, 238, 239, 308, 375
Filiba Muhacirleri	: 308
Foçateyn	: 28, 114, 232, 236, 375
Fokaia	: 47, 49
Frenk Kalabak'ı köyü	: 270, 275
Frigya, Frigler	: 46, 48, 49, 64, 65, 153, 321, 323, 386

G

Gaia	: 17, 402
Galatlar	: 67, 68, 70, 71, 396
Galenos	: 69
Garip Adası	: 165
Gavur Deresi	: 26, 235, 322, 386
Gavurdere mevkisi	: 26, 235, 322, 386
Gebe Kilise mevkisi	: 157, 386
Gedikli	: 37
Gediz	: 9, 20, 28, 45, 52, 54, 57, 63, 84, 85, 89, 172, 202, 233, 254, 279, 375, 388, 392
Gelin alma	: 354, 357, 358
Gelin gezmesi	: 356
George Bean	: 43, 46, 53, 55
Gerenköy	: 239
Geriş Dede Türbesi	: 26
Germiyanlı Ulu Bey	: 32
Germiyanoğulları	: 32, 84, 86, 386, 403
Gevenli mevkisi	: 25, 26
Gıyaseddin Keyhüsrev	: 95, 386
Girit Adası	: 40, 42, 56, 69, 88, 174
Goben	: 386
Gongylos Ailesi	: 66, 386
Gökçe Köy	: 270, 275
Gökçen Efe	: 255, 263
Gökkebir köyü	: 191, 386
Gönül Aktaş	: 313
Gönül Çalışkan	: 313
Gönül Sönmezler	: 313
Gördes	: 31, 84, 86, 87, 92, 109, 171, 178, 179, 180, 183, 189
Gördük	: 31, 92, 171, 176, 178, 179, 182, 183, 386
Görece köyü	: 28, 57, 379
Greyna	: 54
Gryneion	: 43, 46, 54, 55, 56
Gurbet Mehmet	: 247
Gülhane Parkı	: 209, 282
Gümetepe	: 25, 233, 322, 386
Güneri köyü	: 270, 275
Günerli mevkisi	: 275
Güvendik	: 157, 387

Güzelcehisar	: 161, 168, 170
Güzelhisar Barajı	: 19, 20, 23, 58, 137, 271, 317
Güzelhisar Eğitimcileri	: 312
Güzelhisar Gençlik Spor Kulübü	: 317
Güzelhisar İlkokulu	: 309, 312, 319, 320
Güzelhisar Kalkınma Kooperatifi	: 304, 312, 316, 320, 361, 364
Güzelhisar Ovası	: 21, 84, 164, 265, 301, 304
Güzelhisar Tuzlası	: 20, 168, 171, 190, 191
Güzellik Ilıcası	: 342

H

Hasan Malay	: 71
Habiblü köyü	: 270, 275
Hacı Ali Çeşmesi	: 23, 25, 152, 233, 315, 387
Hacı Himmetoğulları	: 163, 189, 190, 290, 369
Hacı İlyas köyü	: 256
Hacı Mehmet Ağa	: 178, 284, 290, 291
Hacı Mustafa	: 247, 291
Hacı Mustafa Ağa	: 210
Hacı Osman	: 244
Hacılar Höyüğü	: 36
Hacılar köyü	: 36, 230, 277
Hacıoğlu Ahmet	: 248
Haçlılar	: 76, 80, 80, 81, 89, 117, 157
Hafta Pazarı	: 300
Hakkı Çetin	: 136, 247, 256, 263, 309
Hakkı Gültekin	: 37
Halikarnas Balıkçısı	: 43
Halil İbrahim Uzun	: 244
Halil İnalıcık	: 299
Halkalı	: 19, 272
Halkalı Tepesi	: 19, 272
Halys	: 65
Hamam Kuyusu	: 316
Hamamalanı	: 373
Hamamönü mevkisi	: 315
Hamdi Ağa	: 244
Hamdi Akay	: 244
Hamid Ağa	: 348
Hamit Bayır	: 348
Hanay	: 358, 314, 321
Hane-i Avarız Vergisi	: 170, 175, 176, 180, 183, 184, 190, 193, 212, 380
Harbende köyü	: 270, 275
Hasan Ağa	: 192, 193, 244, 284, 290, 296, 297, 298, 308
Hasan Ağa Çiftliği	: 193, 298
Hasan Ali Çetin	: 275
Hasan Alper	: 308, 315
Hasan Başaran	: 244
Hasan Cengiz	: 309
Hasan Çavuş	: 247
Hasan Kâhya	: 248, 308
Hasan Kâhya'nın Mustafa	: 248
Hasan Kocaman	: 312, 313
Hasan Onbaşı	: 262
Hasan Özkaya	: 244
Hasan Paşa	: 163
Hasan Reşit Tankut	: 290
Hasan Tahsin	: 252
Hasan Tahsin Uçankuş	: 52
Hasan Topan	: 244
Hatice Gündüz	: 344
Hatice Keskin	: 325
Hatip Çayırı	: 25, 152, 233
Hattı Krallığı	: 37, 38

Hattuşaş	: 38, 40
Hayrullah Şahinler	: 248
Hazine-i Amire	: 176, 212
Helen Göçü	: 43, 49
Helen Uygarlığı	: 39
Hellenistik Dönem	: 55, 57, 67, 274
Hellenistik Çağ	: 55, 57, 67, 274
Helvacı	: 36, 37, 190, 191, 233, 240, 243, 278, 288, 291, 372, 388
Helvacı Dede	: 372
Helvacıköy	: 36, 37, 233, 243, 291
Helvacıköy Höyücek	: 37
Helvacıköy'lü Şerif	: 291
Herbert Adams Gibbons	: 281
Hermos	: 20, 45, 52, 54, 57, 85, 375, 375, 388
Herodotos	: 40, 46, 51, 63, 407
Hesiodos	: 17, 318
Heyet-i Temsiliye	: 264
Hıdırlı köyü	: 69, 233, 276, 390
Hıdrellez	: 328, 332, 342, 343, 346, 393
Hıdrellez mevkisi	: 24, 83
Hıfzı Arslan	: 309
Hınta	: 217, 218, 220, 221, 296, 388
Hızırşah	: 92, 101, 119, 152
Himmetoğulları	: 103, 163, 189, 190, 290, 369
Himmet Şirin	: 230, 231
Himmetoğlu Zeynelabidin	: 178, 187, 190, 191, 192, 193
Hitit Krallığı	: 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 54, 59, 60, 63, 64, 153, 280, 321, 323, 380
Hititler	: 38, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 49, 63, 64, 280, 380
Hoca Dede	: 238, 239
Hoca İbrahim Efendi	: 310
Hoca'nın Abdullah	: 247
Hoca'nın Ahmet	: 244
Homeros	: 37, 39, 42, 43, 48, 64
Horozgediği	: 21, 49
Hulusi Şener	: 247
Hurşit Toker	: 21, 197, 372
Hükümet Bahçesi	: 302
Hürriyet ve İtilaf Partisi	: 244
Hüseyin Ağa	: 189, 192, 202
Hüseyin Aslan	: 256
Hüseyin Ay	: 245, 262
Hüseyin Çavuş	: 244, 248
Hüseyin Efe	: 256, 263
Hüseyin Sever	: 274
Hüseyin Tabaklı	: 313
Hüseyin Tan	: 244
Hüsnü Sülek	: 248
Hüsnü Kaşıkçı	: 372
Hüsnü Uyar	: 244, 247
Hüsnü Uzun	: 244

I-i

Ilıca	: 31, 92, 109, 169, 201
Ioannis Adurnos	: 155
İslahat Fermanı	: 209, 227, 282
İbn-i Batuta	: 89
İbn-i Haldun	: 185
İbn-i Zübeyr	: 388
İbrahim Akman	: 244
İbrahim Gökçen	: 97
İbrahim Kılıç	: 230
İbrahim Yeşil	: 275
İbrimdere	: 24, 83, 56
İğdecik köyü	: 270, 276

İkinci Dünya Savaşı	: 263
İlk Kurşun köyü	: 256
İltizam	: 115, 167, 168, 185, 186, 190, 194, 195, 196, 210, 282, 292, 381, 388, 395
İlyâ Efendi	: 242
İlyada	: 37, 43, 47, 64
İlyas Bey	: 90, 91, 97, 389
İlyas Paşa	: 170
İmdadiye-i Hazeriye Vergisi	: 180, 183
İnce Balaban Bey	: 99, 116
İncecik köyü	: 259
İnci Hala	: 247
İncili Çavuş	: 322
İncirbükü Deresi	: 233
İncirbükü köyü	: 233, 270, 273, 276
İnice Deresi	: 23, 337
İnkaya	: 25, 84, 270, 276
İnkaya Tepesi	: 84, 276
İnkayacık	: 270, 276
İnli köyü	: 276, 277
İntaş	: 53, 277
İon Göçleri	: 42
İpekböceği	: 287, 303
İsa Bey	: 100, 389
İsmail Demirci	: 247
İsmail Hakkı Bey	: 311, 312
İsmail Hakkı Köprücü	: 315
İsmail Hakkı Uzunçarşılı	: 33, 92
İsmail Yıldız	: 263, 309
İsmailli köyü	: 85, 178, 275, 277, 278, 279, 403
İsmet Muhsinoğlu	: 313
İsmet Paşa (İnönü)	: 266
İstanbul Arkeoloji Müzesi	: 52, 53
İstemadoğlu Dimitri	: 299
İşler ve Günler	: 50
İttihat ve Terakki	: 103, 244
İzmir	: 9, 17, 18, 20, 22, 23, 25, 28, 30, 35, 37, 41, 43, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 66, 69, 72, 73, 75, 76, 80, 81, 84, 86, 89, 92, 111, 113, 116, 117, 119, 130, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 165, 169, 170, 172, 174, 178, 179, 181, 182, 188, 189, 192, 202, 203, 205, 208, 210, 229, 232, 233, 235, 236, 238, 239, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 267, 268, 269, 272, 274, 275, 277, 279, 284, 285, 290, 294, 295, 298, 301, 302, 304, 315, 318, 340, 354, 355, 357, 364, 375, 376, 387, 391, 393, 398, 399, 401, 402, 403
İzmir Arkeoloji Müzesi	: 48
İzmir asfaltı	: 315
İzmirgeçidi	: 25, 56
İzmir Körfezi	: 18, 35, 47
İzmir Rafinerisi	: 230, 302
İzmir Sancağı	: 28, 30, 113, 117, 172, 178, 232, 375
İzmir'in İşgali	: 251
İzzet Efendi	: 229

J

Jale Sonışık	: 313
Jiglyati	: 93, 389
Kabakçı Mustafa	: 189
Kadeş Antlaşması	: 38
Kadı, Kadılık	: 95, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 121, 143, 154, 155, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 169, 170, 174, 175, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 188, 190, 193, 194, 195, 196, 203, 207, 209, 210, 215, 271, 287, 305, 307, 362, 393, 396

K

Kadızzade Mehmed Çavuş	: 168
Kadriye Köse	: 320
Kahveyiği	: 25, 233
Kahya, Kahyalar	: 112, 113, 248, 288, 294, 295, 297, 298, 299, 308
Kaikos	: 20, 27, 45, 70, 389
Kalabak köyü	: 190, 192, 205, 268, 270, 273, 275, 276
Kalabakhisar	: 54, 56, 276, 383
Kalabalı Himmetoğulları	: 190, 192, 193, 290
Kalabalıoğulları	: 193, 290
Kalabaksaray (Bkz. Kalabakhisar)	: 29, 67, 69
Kalarga Tepesi	: 37
Kalem Adası	: 165
Kanlıgöl mevkisi	: 21, 24, 304
Kanun-i Esasi	: 233, 389
Kanuni Sultan Süleyman	: 21, 102, 158, 159, 167, 212, 310
Kapadokya	: 38, 390
Kapıkaya köyü	: 56, 182, 259, 279, 384, 390
Kapıkulu Ocakları	: 105, 292
Kaplanavlusı	: 23
Kaptan Paşa	: 30, 105, 107, 390
Kaptan Paşa Eyaleti	: 30
Kapı kaçış	: 315
Kapukaya köyü	: Bkz. Kapıkaya köyü
Kara Ali	: 247
Kara Divlid	: 273
Kara Foça	: 30
Kara Hafız Mustafa	: 310, 312, 247
Kara Hasan	: 244
Kara Hıdırlı köyü	: 69, 233, 276
Kara Hüseyin Efe	: 247, 263
Kara Mehmet	: 275
Kara Muallim	: 311, 312
Kara Salih	: 247
Kara Süleyman	: 274
Karacahmetli köyü	: 219, 271
Karabel Geçidi	: 39, 41
Karaca Avunduk köyü	: 270, 277
Karadağ	: 61, 171, 237, 243
Karadayı Mustafa	: 247
Karadayılar	: 240
Karadere	: 20, 56, 281
Karaferye	: 97, 99, 116, 390
Karahasan dağı	: 260
Karahayıt merası	: 24, 243, 304, 309, 316, 322
Karakavuk	: 390
Karaköy	: 20, 23, 24, 58, 230, 312, 361, 386
Karakuzu köyü	: 20, 23, 33, 60, 230, 254, 361, 392
Karamanoğulları	: 51, 99, 100, 119, 153, 275, 393
Karanlık Çağ	: 49
Karaosmanoğulları	: 98, 163, 188, 189, 192, 196, 199, 231, 293, 272
Karayagcı Yörükleri	: 230
Karayap Çeşmesi	: 316, 373
Karayerler	: 25, 304
Karışlı köyü	: 210, 279
Karia	: 41, 42, 55, 63, 76
Karlar	: 40
Karlofça Antlaşması	: 103, 176, 186, 246, 390
Karnapa Ahmet	: 244, 294
Karnapa Çeşmesi	: 26, 243, 305
Karnapa Kızı Lütfiye Çeşmesi	: 373
Karnide köyü	: 275
Karpuz	: 20, 21, 25, 30, 172, 173, 184, 225, 236, 265, 287, 303, 304
Kartal Hacı köyü	: 270, 277
Karun	: 65, 171

Karya	: 40, 65
Karye-i Ahmed Dede	: 270
Karye-i Akbaş	: 270
Karye-i Bayadlar	: 270
Karye-i Bazarlu	: 270
Karye-i Belen	: 270
Karye-i Boz	: 214, 270
Karye-i Çatak Deresi	: 270
Karye-i Demürçü	: 270
Karye-i Deniz Değirmeni	: 270
Karye-i Divlid	: 270
Karye-i Doğançoğlu	: 270
Karye-i Eğri Gölcük	: 270
Karye-i Eğriler	: 270
Karye-i Elif Pınarı	: 270
Karye-i Frenk Kalabak'ı	: 270
Karye-i Gökçe	: 270
Karye-i Harbende	: 270
Karye-i Hıdırlu	: 270
Karye-i İçdecik	: 270
Karye-i İnegazi	: 270
Karye-i İnkayacık	: 270
Karye-i Kartal Hacı	: 270
Karye-i Kayaalanı	: 270
Karye-i Kazlık	: 270
Karye-i Kızıl Kilise	: 270
Karye-i Kurfallı	: 214, 270
Karye-inli ve Mezra Kayrucak	: 270
Karye-i Orayda (Oyarda mevkisi)	: 270
Karye-i Oruç Gazi	: 270
Karye-i Öreleş	: 270
Karye-i Samrı	: 270
Karye-i Sataşar	: 270
Karye-i Şakran	: 216
Karye-i Yayağaç	: 270
Karye-i Yurd Beği	: 270
Kasım Bey	: 158
Kasım Yıldırım	: 248
Kato Tepe	: 53
Kavakarası Ovası	: 24
Kavakardı	: 25
Kavakçı	: 175
Kavaklı mevkisi	: 233, 235, 243, 246, 373
Kavarası Ovası	: 24
Kavun	: 20, 21, 30, 172, 173, 184, 225, 236, 265, 287, 303, 304
Kayaalan köyü	: 21, 270, 277
Kayaalanı	: 21, 270, 277
Kayaçık	: 31, 52, 92, 109, 154, 168, 178, 179, 180, 182, 183, 390
Kayalan köyü	: 219, 277
Kayalan Ovası	: 21, 25
Kayalı Mustafa Ağa	: 254
Kayı Boyu	: 94, 95
Kayıp Dede	: 372
Kaymakam Kemal Bey	: 360
Kayrucak Mezrası	: 119, 270, 277
Kazanlar mevkisi	: 337
Kazasker	: 95, 97, 98, 104, 105, 106, 107, 110, 155
Kazıkbağlar	: 22, 39, 276, 277, 318, 383, 384
Kazım Dirik	: 302, 315
Kazım Karabekir Paşa	: 252
Kazım Özalp	: 128, 260
Kazlık köyü	: 22, 270, 277, 303
Keçi halkı	: 56
Keçilerin yurdu	: 56
Keloğlu Kuyusu	: 83
Keltler	: 70
Kemal Hadımlı	: 315

Kenan Keskin	: 135, 309, 316
Kantakuzenos	: 89, 389
Kepez	: 24
Kepez Düzlüğü	: 58
Kerim Özkaya	: 244, 315
Kethüda	: 112, 113, 175, 178, 187, 189, 307, 390
Kevta	: 31
Kıbrıs Adası	: 227
Kılıç Yeri	: 281
Kılınç Dağı	: 20
Kına günü	: 355
Kınık	: 41, 194, 258, 259, 262
Kırım Savaşı	: 199, 227
Kırtarla	: 26, 315
Kışlak	: 170, 228, 229, 231
Kızıl Kilise köyü	: 78, 270, 277
Kızılcullu	: 320
Kızılırmak	: 37, 44, 64, 65, 70
Kızıltepe köyü	: 273
Kızılyatak mevkisi	: 25, 78
Kibebe	: 64, 342, 359
Kilim alanı mevkisi	: 230, 383
Kilise köyü	: 78, 116, 168, 175, 178, 191, 194, 195, 230, 233, 273, 277, 279, 383, 391
Kimi Kalesi, (Bkz. Kyme)	: 52
Kimmerler	: 65
Klasik Dönem	: 49, 50, 187, 188
Kleopatra	: 342
Koca Balaban Bey	: 91, 100, 118
Koca Çeşme	: 26, 58, 233, 240, 315, 316, 322, 373
Koca Hacıoğlu Mehmet Aslan	: 373
Koca Hurşit Ağa	: 196, 240, 308, 372
Koca Hüsnü	: 244
Koca Karnapa Mustafa	: 294, 308
Koca Laz	: 315
Koca Mustafa Efe	: 263
Koca Tefrik Ağa	: 240
Koca Vezir Dede	: 265
Kocabaşı	: 113
Kocaçay	: 20, 24, 25, 29, 52, 59, 89, 279, 322, 337
Kocaköprü	: 24
Kocatepe	: 23, 79, 83, 132, 173, 267, 316
Koçana	: 245, 262, 391
Koçanalılar	: 245, 262, 391
Kolanlar köyü	: 181, 279
Kolophon	: 46, 68
Kolophon Limanı	: 46
Konak Avlusu	: 83
Konstantiniyye	: 158, 159, 181
Konstantinopolis	: 158, 159, 382
Konstantinos	: 74, 78
Koruklu köyü	: 210, 279
Kosova Savaşı	: 91, 92, 94, 99, 100, 101, 116, 117, 118, 389, 394, 403
Koton	: 217, 218, 220, 221
Kotraoğlu Bendili	: 299
Kayrucak mezarı	: 119, 270, 277
Koyuneli köyü	: 170, 181, 210, 214, 219, 275, 279, 391
Koza	: 217, 218, 220, 221, 288, 296, 298
Kozbeyli köyü	: 191, 192, 193, 205
Kozlar mevkisi	: 20, 21, 24, 25, 173, 263, 304
Kozlar Ovası	: 20, 21, 24, 25, 173, 263, 304
Kökçü Mehmet	: 244, 248
Koroğlu	: 321, 330
Kösedağ Savaşı	: 81, 86
Köseler Kalesi	: 20, 29, 378
Köseler köyü	: 20, 29, 56, 57, 219, 230, 236, 271, 275, 279, 378
Köy Kethüdası	: 307

Krezüs	: 65
Ksantos	: 41
Kuba	: 239, 322, 336, 346
Kubbe Altı Veziri	: 107
Kuleli mevkisi	: 24
Kumiş Kahya	: 294, 295
Kunduz Deresi	: 21, 54, 69, 233, 391
Kurfalı, Kulfallu köyü	: 206, 214, 215, 270, 273, 278, 382
Kurt Gediği mevkisi	: 23, 26, 233
Kurtuluş Savaşı	: 11, 96, 103, 242, 250, 269, 294, 303, 308, 310, 349, 379, 387
Kuruluş Devri	: 85, 95, 102, 281
Kuvayı Milliye	: 255, 256, 260, 261, 262, 263, 268
Kuyumcu Çeşmesi	: 371, 373
Küçük Asya	: 31, 62, 63, 73, 380
Küçük Damlaça	: 25, 26, 322, 337, 373
Küçük Hacı İsmail	: 247
Küçük Kale	: 32, 58, 60, 62
Küçükbaş Hayvan	: 170, 171, 191, 221, 241
Kültepe	: 37
Kültür Derneği	: 316, 320, 340, 361
Kybele	: 35, 64
Kyme	: 21, 27, 28, 36, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 62, 64, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 76, 83, 116, 154, 280, 287, 318, 401
Kyros	: 66, 391

L

Lale Devri	: 103, 177, 180, 182
Lalelik mevkisi	: 26, 171, 173, 371
Larissa	: 27, 39, 41, 42, 46, 47, 50, 52, 54, 280, 392
Laz Mehmet Efendi	: 310
Lelegler	: 40, 43
Lemnos	: 41
Lesbos	: 41, 44, 45, 46, 50, 66, 394
Licinius Crassus	: 69, 383
Lidya	: 33, 47, 48, 49, 57, 63, 65, 66, 84, 171, 280, 281, 321, 392, 399
Lidyalılar	: 47, 49, 63, 65, 66
Likya	: 41
Liman Von Sanders	: 246, 251, 392
Limni Adası	: 41, 97, 155, 174, 250
Liva	: 108, 109, 114, 159, 171, 183, 187, 227, 229, 232, 293, 301, 372, 392, 395
Louvre Müzesi	: 29, 392
Lucullus	: 73, 392
Luviler	: 39, 40, 41, 43, 63
Lydia	: 41, 42, 63, 76, 392

M

M.Ersin Aksoy	: 313
Madra Dağı	: 19, 179, 258, 391
Mahmud, II.	: 189, 200
Mahmut Büster	: 312, 313
Makineci Nine (Şerife Hanım)	: 263
Malazgirt Savaşı	: 80, 82, 398
Malcılık	: 272
Mamaklı köyü	: 189, 193, 194, 196, 230, 231, 272, 392
Manastır	: 99, 244, 245, 392
Mandehorya	: 31
Manisa	: 18, 22, 23, 26, 27, 31, 32, 33, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 76, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 99, 101, 109, 119, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 162, 163, 164, 165, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 204, 208, 215, 216, 219,

	228, 230, 232, 239, 250, 253, 254, 255, 256, 257, 263, 267, 268, 271, 272, 275, 276, 280, 281, 378, 380, 381, 382, 385, 386, 398, 399, 402
Manisa Sancağı	: 109, 183
Manius Aguilus	: 72
Mantar köyü	: 272
Manuel Komnenos	: 76
Marmaracık	: 31
Marshall Yardımı	: 153
Martıfal	: 328, 393
Mavi Köşe köyü	: 54, 55, 278
Mehmed, II.	: 52, 102, 106, 108, 118, 119, 156, 157, 226, 387, 401
Mehmet Ali Özcel	: 320, 364
Mehmet Aslan	: 373
Mehmet Aydın	: 315
Mehmet Balcı	: 275
Mehmet Başaran	: 244
Mehmet Berber	: 247
Mehmet Çetin	: 247
Mehmet Emin Çakar	: 274
Mehmet Emin Gündüz	: 309
Mehmet Emin Yıldırım	: 136, 312, 313, 320
Mehmet Güner	: 135, 311, 312, 319
Mehmet Lütfullah Efendi	: 203
Mehmet Özcan	: 309
Mehmet Saka	: 302, 315
Mehmet Saka İlköğretim Okulu	: 311
Mehmet Şeker	: 173
Mehmet Yıldırım	: 244, 248
Mehmetoğlu Kasım	: 247
Menemen	: 19, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 39, 57, 85, 91, 92, 93, 109, 110, 113, 119, 126, 152, 153, 159, 163, 168, 169, 173, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 201, 202, 203, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 235, 236, 239, 240, 241, 242, 243, 246, 247, 250, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 268, 272, 279, 284, 294, 295, 296, 300, 301, 303, 304, 308, 311, 312, 315, 357, 375, 376, 379, 381, 385, 392, 396
Menomenos Ovası	: 152, 154
Menteşe Bey	: 32, 92, 95, 98, 99
Menteşe Beyliği	: 32, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 98, 99, 100, 101, 117, 119, 154, 156, 207, 213, 228, 380, 389, 392, 393
Mescit Çeşmesi	: 371, 373
Mesrure Keskin	: 343, 345
Mesut Genç	: 313
Meşrutiyet, I.	: 198, 199, 233, 234, 235, 246
Meşrutiyet, II.	: 199, 232, 234, 235, 240, 241, 310, 318, 400
Meydanyeri	: 355, 357
Mezolitik Dönem	: 34
Mezra-ı Danişmendli	: 270
Midas	: 64
Midilli Adası	: 44, 45, 47, 66, 76, 80, 88, 97, 154, 157, 246, 376, 394
Minos	: 40, 56
Miratlar köyü	: 181, 279
Miryokefalon	: 76
Mithridates, VI.	: 63, 72, 394
Moğollar	: 81, 94, 152
Mondros Antlaşması	: 249, 250, 260
Muallim Mustafa	: 242, 310, 318
Muhacir	: 231, 237, 239, 240, 241, 245, 262, 308, 319, 322, 332, 346
Muhacir Mahallesi	: 239, 322, 346
Muhtar, Muhtarlar	: 112, 113, 116, 135, 190, 192, 243, 247, 255, 263, 283, 307, 308, 309, 311, 315, 316, 319, 320, 340, 359, 369, 375, 390, 397

Mukataa Çiflikleri	: 292
Muallim Mustafa Bey	: 310, 318
Murad, I.	: 91, 96, 97, 98, 99, 100, 106, 107, 116, 117
Murad, II.	: 117, 155, 156, 164, 170, 281
Murad, III.	: 108, 163, 164
Mustafa, III.	: 193
Mustafa Ağa	: 163, 192, 210
Mustafa Ağır	: 292
Mustafa Balaban	: 247
Mustafa Çavuş	: 269, 349
Mustafa Çelik	: 129, 269, 349
Mustafa Çimen	: 255, 308, 309
Mustafa Dede Türbesi	: 115, 173, 196, 235, 322, 326, 352, 358, 360, 369, 372
Mustafa Efe	: 256, 263
Mustafa Karadayı	: 173, 320
Mustafa Karataş	: 312
Mustafa Kemal Atatürk	: 13, 15, 225, 240, 248, 251, 252, 253, 263, 264, 265, 266, 267, 311
Mustafa Koyuncu	: 244
Mustafa Özcan	: 232
Mustafa Öztürk	: 244
Mustafa Reşit Paşa	: 209, 211, 282
Mustafa Uyar	: 291, 295
Mustafa Uzun	: 244
Muzaffer Şenyürek	: 37
Muzafferüddin İshak Bey	: 91, 93, 154
Mübadele	: 302
Mübadil	: 302
Mümin Çevik	: 30
Mürsel Paşa	: 268
Müstakimzade	: 395
Mykale	: 66, 396
Myrina	: 20, 25, 27, 28, 29, 39, 43, 44, 46, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 62, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 76, 236, 279, 280, 383, 386, 401
Mysia	: 29, 41, 63

N

Nabi Özoğuz	: 313
Naciye Er	: 313
Nahiye Müdürü	: 231, 308
Naib	: 112, 180, 182, 191, 193, 194, 203
Nalbant Mustafa	: 248
Namık Kemal	: 94
Namrut (Nemrut)	: 49, 314
Nasreddin Hoca	: 265, 321, 322
Nasuh Gökdemir	: 313
Nato	: 233
Nazım Hikmet	: 155, 250, 267
Nazmi Kocabıyık	: 247
Neandria	: 46, 47
Nemrut Kale	: 57, 68
Nemrut Körfezi	: 42, 49
Nemrut Limanı	: 42, 46, 49, 67
Neolitik Dönem	: 34, 35, 36, 46, 396
Neon Teikhos	: 28, 30, 42, 379, 396
Nesi, Neşa	: 38
Nesrin Bağcılar	: 313
Nilgün Çetin Gökçe	: 313
Nilüfer Akkaş	: 313
Nim Çift	: 396
Ninni	: 321, 327, 361, 363
Nişan Harnus Efendi	: 233
Nişancı	: 105, 107, 108, 118, 396
Niyazi Özdoğan	: 313
Nizam-ı Cedid	: 200

Notion	: 46, 68
Numan Çavuş	: 262
Nurettin Çelik	: 255
Nurettin Paşa	: 268
Nuriye Alper	: 238
Nurten Çetin	: 313

O-Ö

Odyssea Destanı	: 45
Oğlan Mehmed	: 168
Orayda köyü	: 270, 278
Oyarda mevkisi	: 13, 25, 270, 278
Orhan Alper	: 315
Orhan Bey	: 88, 89, 90, 93, 95, 96, 97, 104, 116, 392, 394, 396, 400
Orhan Gazi	: 96, 97, 98
Orta Mahalle	: 240
Orta Taş Çağı	: 34
Ortaçağ	: 33, 49, 85, 102, 281, 349, 397
Oruç Gazi köyü	: 270, 278
Osman Ağa	: 181, 272
Osman Bayatlı	: 69, 195
Osman Bey	: 95, 96, 116, 378, 384, 385, 387, 397, 400
Osman Bulut	: 313
Osman Çavuş	: 240, 244
Osman Çavuş'un Ali	: 240, 244
Osman Recep Nevres	: 252
Osman Yılmaz	: 244
Osmancalı köyü	: 22, 58, 230, 272
Osmanlı Arşivleri	: 11, 13, 30, 113, 161, 211, 212, 273, 275, 282, 376
Osmanlı Devleti	: 11, 51, 88, 94, 97, 100, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 112, 116, 119, 158, 164, 174, 175, 176, 177, 180, 181, 185, 186, 192, 198, 199, 200, 209, 210, 211, 212, 227, 229, 234, 242, 243, 245, 246, 250, 251, 283, 288, 289, 291, 319, 379, 380, 382, 383, 384, 385, 388, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 403
Osmanlı-Rus Savaşı	: 189, 199, 234, 236, 237, 239, 319, 375
Osmanzade İskelesi	: 202
Otmanlar köyü	: 19, 230
Oturma	: 356, 357
Oyunevi	: 322
Öğretmen Fehmi Bey	: 311, 312, 319
Öküzköy	: 23, 27, 172, 240, 243, 260, 279
Ömer Lütfü Barkan	: 397
Ömer Paşa Çiftliği	: 182
Ömer Üstün	: 11
Örlemiş köyü	: 21, 270, 276, 278
Örselli köyü	: 20
Öşür	: 105, 162, 163, 168, 283, 284, 287, 292, 295, 296
Öteki Tepe	: 29, 53
Ozlüce köyü	: 168, 175, 279, 397

P

Pabuçcular köyü	: 271
Paktyas	: 66
Palamud nahiyesi	: 27, 85, 182
Palasko	: 24
Paleolitik Dönem	: 34, 35
Pamuk	: 159, 160, 165, 173, 184, 221, 242, 364
Panaztepe	: 39
Parekende-i Taşyan	: 31
Parekende-i Temürcü	: 31
Parmenid	: 318
Parmenion	: 55, 66
Parşömen	: 69, 397
Partenios Dağı	: 39
Parti Pehlivan	: 255, 263
Paşa Çiftliği	: 281
Paşa Yiğit	: 91
Pausanias	: 43, 55

Pazarlı mevkisi	: 271
Pehlivan Ağa	: 302
Pehlivan Dayı	: 229
Pelasglar	: 39, 41, 42, 46, 50, 62
Pergamon	: 56, 57, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 84
Pergamon Kâğıdı	: 69
Persler	: 47, 49, 50, 53, 55, 57, 65, 66, 280, 386, 391, 399
Petkim	: 20
Petratarlası	: 25
Peymanoğlu Kara Veli	: 175
Pharnakes	: 68, 397
Philetairos	: 67
Phocaea	: 57, 76
Phokaia	: 49, 57, 67, 69, 73, 76
Pınarköy	: 274
Pitane	: 18, 41, 43, 46, 60, 76, 84, 398
Pitane Körfezi	: 18, 60
Piyadeler köyü (Bkz. Bayadlar köyü)	: 271
Plinius	: 55
Pliny	: 20, 59
Pomak	: 238, 239, 328
Pontus	: 17, 63, 68, 72, 394, 397, 398
Pottier	: 59
Poyracık köyü	: 194, 259
Piriştine	: 245
Prusias	: 68, 398
Pythicos	: 20, 25, 29, 54, 56, 58, 59, 60, 85, 280, 398

R

Raife Küçük	: 245
Ramis Ballı	: 313
Ramsay	: 20, 58, 59, 236
Rasim Arslan	: 255
Recep Kuyusu	: 337, 373
Recep Özgür	: 313
Recepoğlu Hüseyin	: 248
Redif Alayları	: 210, 213, 288, 291, 398
Refik Özbey	: 248
Reis-ül küttâb	: 105, 107
Resm-i Ağnam	: 210, 211, 283, 286, 297
Reşadiye (Zeytindağ)	: 127, 128, 256, 257, 258, 259, 260, 268, 391
Rızvan Ali	: 309
Rodos Adası	: 80, 89, 152
Roma Dönemi	: 53, 54, 55, 57, 58, 63, 73, 76, 78, 142, 276, 375
Roma İmparatorluğu	: 49, 63, 72, 74, 75, 76, 81, 280, 379, 391
Rum Kilisesi	: 301
Rumeli	: 89, 90, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 116, 119, 154, 155, 172, 189, 228, 234, 235, 239, 242, 243, 244, 262, 387, 403
Rüsumat	: 286, 301
Rüsumat Dairesi	: 301
Rüstem Paşa	: 398

S-Ş

Sabahattin Coşkun	: 11
Sabri Öz	: 311, 312, 319
Sadrızam	: 106, 107, 108, 109, 164, 174, 188, 189, 194, 207, 379, 381, 382, 398, 400
Safer Efganlı, Efganlıoğlu	: 312, 318
Sağancalı Veli	: 194, 195
Sağır Hüseyin Çeşmesi	: 27
Sağır Hüseyin Zeytinliği	: 371
Sait Kaya	: 245, 256
Salih Alper (Salih Usta)	: 238, 315
Salih Çam	: 244
Salih Karadayı	: 309
Salih Şirin	: 272
Salih Yıldız	: 372
Salomon Reinach	: 52, 59

Sami Çalışkan	: 313
Samrı köyü	: 270, 278
Samurlu köyü	: 22, 23, 26, 69, 230, 233, 278, 399
Sancak Beyi	: 99, 109, 117, 155, 156, 287, 383, 175, 177, 187
Sancı köyü	: 260, 261
Saray Bosna	: 245, 246
Sard, Sardes	: 63, 65, 66, 72, 178, 179, 280, 281
Sarı Efe	: 256, 263
Sarı Kale	: 24, 46, 58
Saruca Paşa	: 100
Saruhan Bey	: 32, 33, 76, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 95, 280, 281, 310, 400
Saruhan Beyliği	: 11, 27, 31, 51, 59, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 91, 92, 97, 99, 100, 111, 152, 212, 281, 319, 380
Saruhan Memlehası	: 168
Saruhan Sancağı	: 28, 31, 86, 92, 101, 114, 157, 158, 160, 162, 167, 168, 171, 176, 178, 179, 180, 181, 183, 189, 195, 201, 203, 207, 211, 212, 213, 216, 220, 224, 226, 228, 230, 274, 279, 282, 284, 290, 300, 308, 375
Saruhanoğulları	: 27, 31, 81, 82, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 93, 115, 119, 154, 156, 157, 158, 163, 173, 386, 389, 399, 400
Sasa Bey	: 32
Sataşar köyü	: 270, 278
Satrap	: 49, 65, 66, 399
Savran Çeşmesi	: 337
Schliemann	: 37
Schuchhardt	: 59
Sebastopolis	: 53
Sebastiana Lagona	: 46, 52, 59
Sefa Taşkın	: 29, 56
Seher Hüseyin	: 248
Seklik Deresi	: 56
Seklik köyü	: 19, 56, 168, 175, 275, 279, 399
Selanik	: 231, 237, 238, 240, 245, 390, 391, 399
Selçuklular	: 32, 76, 81, 82, 84, 94, 104, 112
Selim, III.	: 189, 199, 200
Semerci Mehmet	: 244
Semsem	: 173, 287, 399
Sened-i İttifak	: 189, 199
Serezler	: 272
Serkan Acar	: 13, 15
Seyirlik Oyunlar	: 347
Seyyid Mustafa	: 192
Seyyid Mustafa Ağa	: 192, 369
Seyyid Ömer	: 192
Sığla	: 30, 178, 179, 213
Sıra Söğütler	: 24
Sıraca Deresi	: 20, 24, 25, 83, 337
Sırtlanalanı Yörükleri	: 230
Sıtma Hastalığı	: 90, 332, 333
Sicilli Osmanî	: 116, 117, 118, 293
Side	: 47
Sinan Çeşmesi	: 373
Sirice Deresi	: 20, 24, 25, 83, 337
Sivas Kongresi	: 264
Sivaslı Ali	: 136, 260, 315
Sivriler mevkisi	: 26, 243
Sivriler Tepesi	: 23, 26, 62
Siyekli köyü	: 19, 230
Smyrna	: 43, 44, 46, 47, 56, 57, 58, 67, 68, 69, 72, 73
Söğütçük	: 239, 399
Strabon	: 42, 44, 50, 51, 52, 54
Strategos	: 399
Subay Savaşı	: 266
Sultan Dağları	: 18
Sultaniye Müderrisi Kasım	: 169, 369
Susam	: 21, 162, 165, 172, 173, 218, 220, 221, 287, 288, 303, 343, 399
Süheyla Karaduman	: 336, 341
Sülekler	: 240
Süleyman Çetin	: 136, 255
Süleyman Efendi	: 310, 312
Süleyman Karadayı	: 341

Süleyman Menemeni	: 163
Süleyman Şah	: 80, 94, 95, 98, 384
Süleyman Yılmaz	: 308, 309, 315, 316
Sülüklü Çeşme	: 23, 373
Sümerler	: 38
Süreyya Erdem	: 319
Sürücü	: 340, 351, 352
Şabadan mevkisi	: 21
Şadiye Yıldırım	: 344
Şafak Ülkesi	: 34
Şakıran	: 274
Şakran	: 19, 21, 22, 29, 54, 56, 69, 104, 154, 170, 178, 181, 182, 192, 194, 195, 197, 210, 216, 219, 233, 268, 269, 273, 279, 284, 285, 287, 289, 303, 339, 400
Şap, Şap Madeni	: 85, 88, 154, 155, 165
Şarap	: 42, 56, 287, 357, 387
Şavrole	: 315
Şaziye Dumral	: 313
Şehit Kemal köyü	: 22, 23, 233, 240
Şehit, Şehitler	: 111, 118, 181, 243, 247, 248, 249, 252, 255, 260, 261, 266, 322, 360, 394
Şehriban Muhsinoğlu	: 313
Şehzade Mustafa Çelebi	: 152, 155, 156
Şengül Uzun	: 344, 345
Şerif Ahmetoğlu Ali	: 248
Şerif Uyanık Korusu	: 23
Şeyh Bedrettin	: 119, 381, 382
Şeyhkebir köyü	: 191, 400
Şeyhülislam	: 105, 106, 107, 110, 203, 283, 384, 390, 400
Şükrü Köse	: 58
Şükrü Tül	: 57, 293

T

Tabakhane Mahallesi	: 79, 165, 173, 305, 322, 346, 373
Tahrir Defterleri	: 99, 289, 303, 400
Tanzimat Fermanı	: 199, 210, 211
Tarhaniyat	: 168
Tarhuncu Ahmet Paşa	: 400
Tarım	: 20, 21, 27, 35, 36, 37, 46, 47, 58, 64, 68, 77, 79, 82, 111, 157, 158, 159, 164, 213, 216, 219, 223, 224, 241, 246, 271, 278, 284, 287, 288, 289, 291, 292, 303, 304, 305, 306, 317, 320, 323, 334, 351, 388, 394, 398
Tasvir-i Efkâr Gazetesi	: 253, 262, 400
Taş Basamak	: 23
Taştepe	: 24
Tavica Balaban Bey	: 99, 117
Tavukçukuru köyü	: 168, 175, 279, 400
Tayfun Eraykutlar	: 313
Tanzimat Devri	: 209, 292, 389
TBMM	: 255, 263, 266
Tekeköy	: 279
Tekkedere köyü	: 206, 215
Telefos	: 39
Telkiler	: 274
Temaşalık Korusu	: 270, 278
Temaşalık mevkisi	: 43, 54, 55, 170
Temaşalık Yarımadası	: 54, 55
Temettü'at Defteri	: 210, 211, 212, 213, 215, 216, 223, 274, 279, 283, 284, 285, 286, 287, 291, 292, 303, 401
Temnos	: 28, 30, 39, 57, 66, 68, 73, 203
Temürcü	: 31
Teoman Ergül	: 256
Teos	: 47, 68, 401
Terzi Hüseyin	: 245, 262
Teuthrania	: 39
Tevfik Balaban Ağa	: 240, 308, 309
Texier	: 30, 203
Thema	: 75, 76, 401
Thersandros	: 39
Theogonia	: 17

Thire	: 39
Tiberius	: 51, 53, 73, 401
Ticareti Bahriye Kanunu	: 231
Timur	: 51, 92, 117, 152
Tire	: 32, 39, 84, 100, 168, 178, 268
Tisna	: 24, 25, 27, 30, 44, 46, 59, 61, 62, 83, 137
Tisna Deresi	: 61, 83
Titanus	: 20, 59
Titnaios	: 20, 27, 29, 44, 53, 57, 58, 59
Titnaios Deresi	: 59
Tolistobogioi	: 70, 71
Topatan Kavunu	: 304
Topal Çocuk Çeşmesi	: 27
Topçu Hasan	: 121
Torlak Kemal	: 155
Tosoğlu Tarlası	: 26
Tralles	: 32, 72, 402
Troia Savaşı	: 42, 44, 46, 280
Trokmoi kabilesi	: 70, 71
Truva	: 25, 37, 39, 40, 42, 61, 64
Tuncer Baykara	: 284
Turan Alper	: 320
Tutmaç Kayası	: 23
Tuz yasağı	: 93, 101, 106, 228
Tuzcu Efe	: 263
Türk Ordusu	: 100, 266, 268, 269, 301, 392
Türkelli Kahvesi	: 69, 233
Türkmen	: 32, 81, 82, 83, 86, 87, 90, 175, 228, 386, 401
Tütün	: 24, 26, 164, 201, 221, 223, 225, 250, 260, 287, 303, 304, 306, 320, 322, 338, 384

U-Ü

Ulupınar köyü	: 191, 402
Uşr	: 283
Uzunhasanlar köyü	: 20, 23, 24, 27, 33, 44, 58, 60, 157, 219, 232, 361
Uzunların Mustafa	: 244
Ümmiye Deresi	: 26, 322, 337
Ümmügül Nine	: 238
Üsküp	: 245, 391, 402
Üzüm	: 22, 26, 56, 83, 169, 170, 217, 218, 220, 221, 225, 236, 249, 274, 287, 288, 303, 322, 336, 337, 341, 361, 363, 372, 380, 397

V

Vahdetin	: 252
Varlık Vergisi	: 300
Veba afeti	: 111, 181, 192, 193, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 215, 216, 224, 272, 273, 372, 375, 402
Vedat İdil	: 52
Veli Ağa	: 182, 195
Veli Işık	: 229
Venedik, Venedikliler	: 85, 89, 98, 100, 102, 103, 153, 154, 157, 160, 174, 175, 394, 402
Veysel Erol	: 313
Vezir-i Azam	: 106, 108, 174
Vilayet Nizamnamesi	: 231, 232, 235, 308
Voyvoda	: 110, 111, 112, 177, 178, 181, 182, 187, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 202, 272, 293, 307, 369, 371, 403

Y

Yağcıbedir Aşireti	: 258, 259
Yağmur duası	: 360, 361
Yahşi Bey	: 89, 100
Yahşielî Beyliği	: 273
Yakup Bey	: 91, 99, 100, 403

Yakup Celebi	: 87, 91, 100, 118, 403
Yakup Paşa	: 207, 213
Yakup Uyar	: 315
Yan Dağı	: 23
Yanikköy	: 42, 396
Yanyalı Rasim Bey	: 258
Yaren Dağı	: 26, 58, 216, 255, 322
Yaren Dede	: 322, 342, 372
Yasakçı Mustafa	: 291
Yavuz Sultan Selim	: 157, 158, 171
Yayağaç köyü	: 270, 278
Yayla köyü	: 22
Yaylak	: 228, 229, 231
Yenifoça	: 28, 85, 155, 197, 219, 239, 268, 301, 372
Yeni Karaköy	: 23, 24, 58
Yenişakran	: 54, 55, 274
Yeniceköy	: 274
Yeniçağ	: 102
Yeniçeri Ocağı	: 98, 200, 213, 291, 380
Yeni Taş Çağı	: 34, 396
Yılanlı Ağıl	: 24, 60, 61
Yılanlı Kavak	: 23
Yıldırım Bayezid	: 100, 101, 102, 111, 152, 173, 228, 384
Yılmaz Öztuna	: 30, 91, 92, 173
Yiğitbaşı	: 319, 403
Yörük Ali Efe	: 455, 263
Yörükler	: 86, 99, 116, 170, 171, 193, 227, 228, 229, 230, 231, 375, 383
Yörüklerin İskanı	: 228, 229, 230
Yufka günü	: 355
Yukarı Cami (Bkz. Ali Ağa Camisi)	: 196
Yukarıbey köyü	: 262, 403
Yukarışakran köyü	: 216
Yunak Deresi	: 23, 24
Yunt Dağı	: 18, 19, 22, 27, 175, 178, 179, 182, 194, 196, 205, 230, 254, 257, 278, 279, 281, 385, 403
Yunus Bahtiyar	: 313
Yurd Beği köyü	: 85, 270, 278
Yurtdağı	: 179, 182
Yurtluk	: 403
Yusuf İzzet Paşa	: 258, 261
Yusuf Paşa	: 168
Yusuf'un Ayşe Nine	: 200, 356
Yüksekköy	: 230, 273, 276, 279, 380, 390
Yüzbaşı Kemal Bey	: 255, 256, 257, 259
Yüzbaşı Şerafettin	: 268

Z

Zehra Karadayı	: 325, 344
Zerdelik mevkisi	: 25, 26, 322, 376
Zeus, Zeus Sunağı	: 45, 54, 55, 68, 236, 379
Zeybekoğlu Mustafa	: 244
Zeynelabidin Ağa	: 178, 187, 190, 191, 192, 193
Zeytin, Zeytinyağı	: 19, 21, 22, 26, 54, 55, 83, 165, 197, 217, 218, 220, 224, 237, 239, 242, 243, 274, 287, 303, 305, 306, 325, 328, 330, 337, 345, 350, 351, 365, 371, 372, 377, 384
Zeytindağ	: 21, 22, 39, 69, 116, 168, 178, 192, 194, 195, 214, 215, 230, 256, 257, 260, 261, 268, 271, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 372, 384, 391
Zeytindağlı Mustafa Efe	: 256
Zeytinlibel	: 175
Zeytinliova	: 27, 85, 397
Ziya Çiltaş	: 313
Ziya Yıldız	: 313
Zuhuri Danışman	: 30
Zülüfçe	: 244

Aliağa Kent Kitaplığı

Kültür yayınlarımızla Aliağa'yı geçmişten geleceğe taşıyoruz.

Aliağa'yı tanımak ve tanıtmak için

“Aliağa Kent Kitaplığı” yayınlarımızı edinerek

Aliağa'nın “Kültür Belleği”ne sahip olun.

Aliağa Belediyesi

Kültür Mahallesi Lozan Caddesi No: 47 35800 Aliağa-İZMİR

Telefon: 0 232 616 19 80

E-mail: aliagatarihi@aliaga.bel.tr E-kitap: www.aliaga.bel.tr

/aliagablđ

*Kentlere anlam ve değer katan, o kenti kent yapan;
tarihi ve geçmişten bugüne biriktirdiği zenginlikleridir.
Aliağa ve çevremizde bu zenginlik var. nemli olan bu zenginliği
bugünden geleceğe taşımak.*

* *

*“şu bir gerçek ki, yerel tarih çalışmaları hayatımıza,
geleceğimize, kültürümüze sahip çıkmakla eşdeğerdir.
Yerel tarihimize sahip çıkmazsak birçok değerimiz yok olacak.
Yerel tarih mirastır ve ona sıkı sıkı sarılmamız gerekiyor.
Kendi yöresinin tarihini tanıyan yöresini sever, sahip çıkar;
kendi yöresini öğrenen ve seven ülkesinin tarihini daha iyi öğrenir
ve ülkesini sever.”*

Kasım 2017

Aliağa Belediyesi'nin kültür hizmetidir. Parayla satılmaz